

Förhandlingarna å

DET TJUGOANDRA
NORDISKA JURISTMÖTET

i Reykjavík

DEN 11-13 AUGUSTI 1960

*Utgivna av
den isländska styrelsen*

KÖBENHAVN 1963

RIESEN & LYDICHE (M. BIMMELIER)
KÖBENHAVN

INNEHÅLL

<i>Den isländska styrelsens berättelse</i>	Sid. 9
--	-----------

Första mötesdagen

TORSDAGEN DEN 11 AUGUSTI 1960

Mötets öppnande	13
Val av ordförande	18
Val av vice ordförande och sekreterare	18
Behandling av ämnet: <i>Privatlivets fred</i> (Bil. I)	
Statsrådet, f.d. professorn Gunnar Thoroddsen (Reykjavík), referent	18
Professor Bo Palmgren (Helsingfors), korreferent	33
Professor Johs. Andenæs (Oslo)	47

Andra mötesdagen

FREDAGEN DEN 12 AUGUSTI 1960

Sektion A

Behandling av ämnet: <i>Bør de nordiske købelove revideres?</i> (Bil. II)	
Professor Anders Vinding Kruse (København), referent	50
Professor Simo Zitting (Helsingfors), korreferent	56
Banksjef Egil Hiis Hauge (Bergen)	63
Justitierådet Gösta Walin (Stockholm)	63
Professor Åke Malmström (Uppsala)	64
Professor Curt Olsson (Helsingfors)	64
Professor Anders Vinding Kruse	65
Behandling av ämnet: <i>Domicilprincip eller nationalitetsprincip?</i> (Bil. III)	
Professor Åke Malmström (Uppsala), referent	66
Høyesterettsdommer Andreas Endresen (Oslo), korreferent	69
Landsretssagfører, lektor Allan Philip (København)	76
Professor O. A. Borum (København)	79
Justitierådet Gösta Walin (Stockholm)	80

*Sektion B*Behandling av ämnet: *Utomprocessuell rättshjälp åt mindre bemedlade*
(Bil. IV)

Advokaten Wilhelm Brodin (Linköping), referent	82
Højesteretssagfører Bernt Hjejle (København), korreferent	87
Professor Åke Hassler (Stockholm)	94
Advokaten Åke Roschier-Holmberg (Helsingfors)	96
Høyesterettsadvokat Rolf Christophersen (Oslo)	100
Hæstaréttarritari Hákon Guðmundsson (Reykjavík)	103
Presidenten Joël Laurin (Jönköping)	105
Landsretssagfører Kai Juul (København)	107
Advokaten Ragnar Gottfarb (Stockholm)	111
Professor Ragnar Bergendal (Lund)	112

Behandling av ämnet: *Forsett og rettsvillfarelse i strafferetten* (Bil.V)

Professor Johs. Andenæs (Oslo), referent	113
Professor Hans Thornstedt (Lund), korreferent	125
Professor Niilo Salovaara (Helsingfors)	135
Professor Ragnar Bergendal (Lund)	138
Lagbyråchefen Sten Rudholm (Stockholm)	139
Professor Ivar Agge (Stockholm)	140
Professor Bo Palmgren (Helsingfors)	143
Professor Ivar Strahl (Uppsala)	144
Professor Johs. Andenæs	145

*Sektion C*Behandling av ämnet: *Beskattningen och individens rättsskydd* (Bil. VI)

Professor Aarne Rekola (Helsingfors), referent	147
Hæstaréttarlögmaður Benedikt Sigurjónsson (Reykjavík), korreferent	153
Højesteretssagfører C. B. Christoffersen (København)	161
Professor Carsten Welinder (Lund)	163
Presidenten Reino Kuuskoski (Helsingfors)	170
Justitiekanslern Olavi Honka (Helsingfors)	172
Professor Aarne Rekola	174

Plenarmöte

Professor Ólafur Lárusson (Reykjavík): <i>Sociallougviðningin i Island i det 12</i> <i>árhundrede</i>	175
Professor Knut Robberstad (Oslo)	180

Sista mötesdagen

LÖRDAGEN DEN 13 AUGUSTI 1960

Behandling av ämnet: *Några punkter i allmän skadeståndslag* (Bil. VII)

Justitierådet Gösta Walin (Stockholm), referent	181
---	-----

Professor Bernhard Gomard (København), korreferent	190
Direktör Knut Nordström (Stockholm)	195
Professor Fritiof Lejman (Lund)	197
Professor Ivar Strahl (Uppsala)	200
Professor Simo Zitting (Helsingfors)	203
Højesteretssagfører Henrik Bache (København)	205
Professor Johs. Andenæs (Oslo)	208
Hæstaréttardómari Gizur Bergsteinsson (Reykjavík)	210
Justitierådet Gösta Walin	211
Mötesangelägenheter	214
Bestämmande av tid och plats för nästa nordiska juristmöte	216
Mötets avslutande	216

BILAGOR

- I. *Gunnar Thoroddsen*: Privatlivets fred.
- II. *Anders Vinding Kruse*: Bör de nordiske købelove revideres?
- III. *Ake Malmström*: Domicilprincip eller nationalitetsprincip?
- IV. *Wilhelm Brodin*: Utomprocessuell rättshjälp åt mindre bemedlade.
- V. *Johs Andenæs*: Forsett og rettsvillfarelse i strafferetten.
- VI. *Aarne Rekola*: Beskattningen och individens rättsskydd.
- VII. *Gösta Walin*: Några punkter i allmän skadeståndslag.
- VIII. Revisionsberättelse angående förvaltningen av Gunnar Swensons fond för de nordiska juristmötena 1957-1959.
- IX. Stadgar för de nordiska juristmötena.
- X. Reglemente för Gunnar Swensons fond för de nordiska juristmötena.
- XI. Program vid tjuogoandra nordiska juristmötet.
- XII. Medlemsförteckning.

DET TJUGOANDRA NORDISKA JURISTMÖTET

Jämlikt stadgarna för de nordiska juristmötena får den isländska lokalstyrelsen härmed avgiva berättelse om det tjugioandra juristmötet i Reykjavík den 11, 12 och 13 augusti 1960.

Å det tjugoförsta nordiska juristmötet i Helsingfors 1957 valdes till medlemmar av styrelsen:

För Danmark: Departementschef Vilhelm Boas, professor O. A. Borum, kontorchef Poul Gaarden, höjesteretssagfører N. J. Gorrison, höjesteretssagfører Bernt Hjejle (senare vald till ordförande), professor Stephan Hurwits, professor Knud Illum, höjesteretsdommer numera höjesteretspræsident O. Kaarsberg, landsretssagfører Aage Larsen och landsdommer H. Topsøe-Jensen.

För Finland: Vicehäradshövdingen Lauri Borenius, hovrättsrådet Inkeri Harmaja, justitiekanslern Olavi Honka (senare vald till ordförande) vicehäradshövdingen, advokaten Lars Hornborg, professor Kaarlo Kaira, professor Bo Palmgren, professor Aarne Rekola, vicehäradshövdingen, advokaten Åke Roschier-Holmberg, professor Tauno Tirkkonen och professor Matti Ylöstalo.

För Island: Professor Ármann Snævarr, hæstaréttardómari Árni Tryggvason, ordförande, nuvarande justitieminister Bjarni Benediktsson, stadsdomare Einar Arnalds, utrikesminister Guðmundur I. Guðmundsson, f.d. statsminister Hermann Jónasson, högstadsdomstolsadvokaten numera hæstaréttardómari Lárus Jóhannesson, professor Ólafur Jóhannesson, advokaten numera högstadsdomstolsadvokaten Rannveig Þorsteinsdóttir och professor Theodór B. Líndal.

För Norge: Professor Johs. Andenæs, professor Kristen Andersen, høyesterettsadvokat Finn Arnesen, professor Carl Jacob Arnholm (efter Sverre Grettes död vald till ordförande), høyesterettsadvokat Sven Arntzen, lagman Thor Breien, ekspedisjonssjef numera høyesterettsdommer Andreas Endresen, f.d. høyesterettsjustitiarius Sverre Grette (ursprungligen vald till ordförande), høyesterettsdommer C. Stub Holmboe och banksjef Sjur Lindebrække.

För Sverige: Professor Ragnar Bergendal (senare vald till ordförande), riksåklagaren numera presidenten Maths Heuman, f.d. hovrättsrådet Bengt Lassen, advokaten Gunnar Lindh, presidenten Joel Laurin, lagbyråchefen Sten Rudholm, professor Ivar Strahl, advokaten Sven Salmonsson, justitierådet Gösta Walin och statsrådet numera presidenten Herman Zetterberg.

Antalet ledamöter i de nordiska juristmötena uppgår f.n. till 459 från Danmark, 322 från Finland, 153 från Island, 205 från Norge och 180 från Sverige, sammanlagt 1319. Av deltagarna hade följande antal anmält sig med damer: från Danmark 90, från Finland 92, från Island 208, från Norge 49 och från Sverige 138, sammanlagt 577.

Till mötets ordförande valdes hästaréttardómari Árni Tryggvason. Till vice ordförande utsågs för Danmark höjesterettsagförelser Hjejle, för Finland justitiekanslern Honka, för Norge professor Arnholm och för Sverige professor Bergendal.

Sekreterare blevo byretsdommer Henning Krog, vicehäradshövdingen, advokaten Åke Roschier-Holmberg, professor Ármann Snævarr, höjesterettsadvokat Helge Haavind och lagbyråchefen Sten Rudholm.

Efter uppdrag av den isländska styrelsen fungerade såsom mötets generalsekreterare domarefullmäktig Sigurður Línal.

Mötets förhandlingar upptogs å fonogram.

Onsdagen den 10. augusti 1960 kl. 14 sammanträdde ledamöterna i den samfällda styrelsen för de nordiska juristmötena i Alltingshuset. Hästaréttardómari Tryggvason öppnade sammanträdet, hälsade de närvarande välkomna och ledde förhandlingarna.

Sedan advokaten Sven Salmonsson redogjort för förvaltningen av Gunnar Swensons fond samt föredragit revisionsberättelserna för tiden 1. januari 1957 – den 31. december 1959, beslöt styrelsen bevilja den svenska lokalstyrelsen ansvarsfrihet för förvaltningen av fonden under angivna tid. Till revisorer för fonden valdes professorena Seve Ljungman och Hans Thornstedt med advokaten Ingrid Nordlander och justitierådet Torkel Nordström som suppleanter.

Islands President Ásgeir Ásgeirsson och Presidentskan Dóra Þórhallsdóttir emottogo den samfällda styrelsens ledamöter med damer på Bessastaðir kl. 17. På aftonen var den samfällda styrelsens medlemmar jämte damer justitieminister och fru Bjarni Benediktssons gäster vid en middag i Ráðherrabústaðurinn.

Mötet öppnades *torsdagen den 11. augusti* kl. 10 f.m. i Nationalteatern i närvaro av Islands President och Presidentska. Hästaréttardómari

Árni Tryggvason hälsade de närvarande välkomna, ägnade några minnesord åt sedan förra juristmötet bortgångna nordiska jurister och nämnde därvid särskilt byretspræsidenten Svenning Rytter från Danmark, presidenten i Högsta Domstolen Franz Albert Pekkonen och professorn Onni Eugen Alexander Talas från Finland, høyesterettsjustitiarius Sverre Grette från Norge, justitieråden Nils Alexanderson och Erik Lind, professorerna Thore Engströmer och Phillips Hult jämte presidenten Karl Schlyter från Sverige, ävensom sysslomännen Júlíus Havsteen och Gísli Sveinsson från Island.

Sedan ordförande, vice ordförande och sekreterare utsetts, behandlades i plenum ämnet »Privatlivets fred« (referent statsrådet Gunnar Thoroddsen, Reykjavík; korreferent professor Bo Palmgren, Helsingfors).

Andra mötesdagen, fredagen den 12. augusti, var mötet uppdelat på tre sektioner, vilka sammanträdde i Universitetet. Inför *sektion A* behandlades ämnena »Bör de nordiske köbelove revideres?« (referent professor Anders Vinding-Kruse, Köbenhavn; korreferent professor Simo Zitting, Helsingfors) samt »Domicilprincip eller nationalitetsprincip?« (referent professor Åke Malmström, Uppsala; korreferent høyesterettsdommer Andreas Endresen, Oslo). Inför *sektion B* behandlades ämnena »Utomprocessuell rättshjälp åt mindre bemedlade« (referent advokaten Wilhelm Brodin, Linköping; korreferent højesterettsagfører Bernt Hjejle, Köbenhavn) samt »Forsett og rettsvillfarelse i strafferetten« (referent professor Johannes Andenæs, Oslo; korreferent professor Hans Thornstedt, Lund). Inför *sektion C* behandlades ämnet »Beskattningen och individens rättsskydd« (referent professor Aarne Rekola, Helsingfors; korreferent högstadomstolsadvokaten Benedikt Sigurjónsson, Reykjavík). Dessutom höll prof. em. Ólafur Lárusson på plenarmöte föreläsning: »Sociallovgivningen i Island i det 12. århundrede«.

Sista mötesdagen *lördagen den 13. augusti* ägnades åt behandling av ämnet »Några punkter i en allmän skadeståndslag« (referent justitierådet Gösta Walin, Stockholm; korreferent professor Bernhard Gomard, Köbenhavn). Vid mötet vedtogs också ett finskt förslag om ändring av § 8 i stadgarna för de nordiska juristmötena.

Vid särskilda valförrättningar förrättades val av ledamöter i lokalstyrelserna. Valen utföllo sålunda:

Den *danska* styrelsen: samtliga omvaldes.

Den *finska* styrelsen: samtliga omvaldes.

Den *isländska* styrelsen: samtliga omvaldes.

Den *norska* styrelsen: Professor Johs. Andenæs, professor Kristen Andersen, høyesterettsadvokat Finn Arnesen, professor Carl Jacob Arnholm, høyesterettsadvokat Sven Arntzen, første lagmann Thor Breien, høyesterettsdommer Andreas Endresen, banksjef Sjur Lindebrække, omvalda, samt departementsråd Rolv Ryssdal och høyesterettsjustitiarius Terje Wold, nyvalda.

Den *svenska* styrelsen: samtliga omvaldes.

En av den danska lokalstyrelsens ordförande höjesteretssagfører Bernt Hjejle framförd inbjudan att hålla nästa juristmöte i Köbenhavn antogs.

Juristmötet avslutades med en bankett på Hótel Borg och Sjálfstæðishúsið.

Reykjavík i september 1960.

Árni Tryggvason.

Ármann Snævarr.

FÖRSTA MÖTESDAGEN

Torsdagen den 11 augusti 1960 kl. 10.00

Mötets solenna öppnande

Sedan mötesdeltagarna intagit sina platser i Nationalteatern infann sig Islands President Ásgeir Ásgeirsson och Presidentskan Dóra Þórhallsdóttir.

Mötet öppnades av den isländska lokalstyrelsens ordförande, *hæstaréttardómari* *Arni Tryggvason*, som yttrade:

Herra Forseti Íslands. Virðulega forsetafrú.

Heiðraða samkoma.

Þar sem meginþorri þinggesta skilur eigi íslenzku, mun ég reyna að tala á tungu, sem ég vona, að þeir skilji frekar. (Eftersom majoriteten av de närvarande ej förstår isländska, vill jag försöka att yttra mig på ett språk, som jag hoppas att de förstår bättre).

Herr President. Vördade fru Presidentska.

Ärade församling.

Å den isländska lokalstyrelsens för de nordiska juristmötena vägnar bjuder jag Eder välkomna till öppnandet av det första nordiska juristmötet, som hålles i Island. En särskild välkomsthälsning riktar jag till Eder, ärade Presidentpar, som har visat oss den heder vi högt uppskattar, att vilja närvara vid öppnandet av detta möte.

Isländska jurister har visserligen rätt länge deltagit i detta nordiska samarbete, och man hade planerat ett dylikt möte här år 1940. Islands förre President, dåvarande minister i Köpenhamn, Sveinn Björnsson, hade nedlagt mycket arbete på förberedelser till detta. Men andra världskriget omintetgjorde alla dessa planer och förberedelser.

Det är därför glädje för oss, isländska jurister, att ha kunnat ta upp tråden på nytt och anordna dette möte med andra nordiska kolleger, som har samlats hit förhållandevis talrikt, bl.a. några sällsynta gäster från Färöarna. Vi minns med tacksamhet samvaron under tidigare möten, senast i Helsingfors 1957, och då ej minst våra värdar där, de gästfria finnarna, – men vi minns därjämte med saknad och vördnad,

de nordiska jurister, som försvunnit från skådebanan, efter att vi träffades senast. Här är blott tid att nämna ett fåtal namn:

Från Danmark minns vi förre amtmannen på Färöarna, senare justitieministern och byretspräsidenten Svenning Rytter, i vars minister-tid åtskilliga viktiga lagar genomfördes, såsom ett utslag av nordiskt lag-samarbete. Dessutom deltog byretspräsidenten Rytter som medlem av den danska riksdagen aktivt i det nordiska samarbetet på lagstiftningens område.

Från Finland minns vi f.d. presidenten i Högsta Domstolen, Franz Albert Pekkonen, som var högt uppskattad såsom en god jurist och en rättskaffens domare. Och från samma land minns vi f.d. professorn, senare ambassadören, Onni Eugen Alexander Talas, som har ristat in sitt namn i Finlands historia såsom medlem av landets regering vid den tid, då Finland blev självständigt och senare såsom sitt lands diploma-tiska representant i ett flertal länder.

Från Norge minns vi med värme och aktning f.d. høyesterettsjusti-tiarus Sverre Grette, ordföranden i den norska lokalstyrelsen för de nordiska juristmötena. Sverre Grette hade under lång tid varit en av föregångsmännen i detta nordiska samarbete, och han deltog bland annat i förberedelserna till det möte, som vi här håller. Han, som verkade till stort gagn för sitt fädernesland med de mest krävande upp-gifter i lagens och rättens tjänst, verkade också mycket och på många-handa sätt för nordiskt samarbete inom rättens område, och han vann allas vår håg och hjärta, som samarbetade med honom, genom sin rätt-framhet, men samtidigt smidighet i samarbetet, – en hedersman i hela sitt sätt att vara.

Sverige har under dessa år förlorat många framstående jurister. Vi minns justitierådet Nils Alexandersson, förut professor och bemärkt riks-dagsman, som ofta deltog aktivt i de nordiska juristmötena. Vi minns de högt ansedda professorerna Thore Engströmer och Phillips Hult, jämte justitierådet Erik Lind, – och vi minns förre presidenten och justitieministern Karl Schlyter, denna eldsjäl, som inte lät sig nöja med att arbeta på många slags reformer och genomgripande förändringar på vissa rättsområden i sitt hemland, utan knöt med oförgätlig iver mångahanda samarbetsband med sina yrkesbröder utomlands, och det ej enbart i Norden. Man bör också minnas, att Karl Schlyter, som deltog i flera juristmöten, spelade stor roll för deras återupptagande efter första världskriget. Karl Schlyters intressen rörde annars först och främst problem inom den såkallade »kriminalrätten«, – djärva ideer och åtgärder, men alla präglade av orubblig tro på människovärdet.

Han själv ägde också, jämte sitt eldiga interesse, den varma håg, som skaffade honom vänner vida omkring, vänner, som saknar honom och tackar för en oförgätlig kontakt med en särpräglad personlighet.

Bland isländska jurister, som avlidit, vill jag nämna den högt värderade och imponerande förre »sysslomannen« (häradshövdingen) Július Havsteen, likaså Gísli Sveinsson, som också under lång tid var en högt aktad »syssloman« och alltingsman, en tid president för Alltinget, och som sådan fick han på sin lott att förklara Island för republik den 17:de juni 1944. Senare var han under några år Islands minister i Norge. Gísli Sveinssons namn nämnes med aktning i ledet bland de politiker, som verkade för Islands självständighet.

I det vi minns alla de avlidna nordiska juristerna och säger med Hjalmar Gullberg:

»välsigna handlingen och skådebanan,
välsigna tystnaden, som följer sången,«

vill jag be de närvarande att resa sig och hedra deras minne med en tyst stund.

Dessa nordiska juristmöten har redan bakom sig en lång – nära nog sekelgammal – historia. Och erfarenheten har visat, att på dessa möten har många gånger blivit väckta och utredda märkliga rättsfrågor, som lagstiftaren senare har tagit upp. Dessa möten har varit ett slags nordisk observationspost, där vakande ögon har följt samhällets rättsliga företeelser under varje tidsperiod. Det är också nödvändigt för oss som rättens tjänare att vara lyhörda för, vad som rör sig i tiden, liksom det sägs i Snorra – Edda om Heimdall, vilken hörde gräset spira och ullen växa på fåren.

Och nu samlas vi för första gången till ett dylikt juristmöte i Island, på »Nordens sagoö«, som den har kallats, på detta ö-land, där märkliga källskrifter blev till, bland annat om rättsliga föreställningar och företeelser från uråldrig tid. Flera av våra nordiska förfäders gudar var mäktiga handhavare av rätten, såsom Odin och Thor, och det finns överdådiga sägner om vår rättskipning under sagotiden, bland annat om möten, ting, som var helgade åt Thor och hölls på torsdagar. Men särskilt vill jag stanna för sägner om vårt frejdade forna Allting, som hölls på Þingvellir vid Öxará (yxans å), på det ställe, där yxan tappades och en brottslings landäga gjordes till allmän egendom:

På torsdagen i sommarens tionde vecka levde detta ställe upp liksom

ur en dvala. Folk ur närmaste såväl som fjärmaste landsdelar, – män och kvinnor, unga och gamla, – var nu kommit i stora hopar ridande till Þingvellir. Stället myllrade av folk, som hade lämnat alla husliga bekymmer kvar hemma. »Tóftirnar« (d.v.s. tältväggar av torv) hade blivit boplatser, tältade med vadmal. Mångahanda ting skulle uträttas, och tiden drygades därför ut genom att lägga samman dag och natt. På Alltinget utreddes sedan tidens många skilda rättsproblem, med formrika metoder, såsom ofta sker på ett folksamhälles tidigaste stadium, – lagar stiftades, domar dömdes. Där fanns en plats, som nämndes Lögberg (lagberget), ett slags medelpunkt för tinget. Det var sed, att personer, som hade någon angelägen sak att lägga fram, höll tal därom på lagberget. Man anser, att det gensvar, som dylika angelägenheter fick hos tingsmenigheten, ofta har betytt mycket för deras senare avgörande i Lögrétta (lagrätten).

I detta avseende minner det forna Alltinget om våra nordiska juristmöten. Vi tar upp till diskussion, utreder och brottas med många slags problem, vilka, som förut sagts, ofta senare tas upp till behandling och lösning inför ännu högre forum.

Men också i ett annat avseende minner det gamla Alltinget om våra möten, ty där liksom här höll man fest, ordnade många slags fägnad, gjorde bekantskaper, besökte varandras tältbodas, – liksom vi, som också försöker göra det festligt för oss, försöker lära känna människorna bakom det talade och skrivna ordet, känna hjärtat bakom hjärnan, – ty det ligger säkert sanning i den isländske diktaren och juristen Einar Benediktssons ord, när han säger:

»Sjálft hugvitið, þekkingin, hjaðnar sem blekking,
sé hjarta ei með, sem undir slær«,

d.v.s. »Själva förståndet, kunskapen, bleknar likt ett bedrägligt sken, om ej ett hjärta är med, som inunder slår«.

– Och liksom de, där i gamla dagar sökte sig till tinget på Þingvellir, börjar vi detta vårt möte på en torsdag. –

Våra isländska landtagare (»landnámsmenn«), – som här senare kommer att sjungas om ur Kantaten vid Alltingets tusenårsjubileum, – var människor, som på sin tid flydde undan förtryck, sökte sig en fristad här, fria män, som av fri vilja försökte mångfaldiga och stärka sin frihet med ett på rätten grundat statskick.

På samma sätt skall vi, – i denna vådliga värld, där så ofta »svart varda solsken«, som Völuspá säger – på dessa våra nordiska juristmöten

sträva efter att skapa oss en fristad, rådslå med varandra på vårt fackområde, rådslag, som rör väl och ve för medborgarna i våra fem riken. Vi skall sträva efter att utbygga och förbättra vårt rättsväsen, men likväl aldrig förlora skogen ur sikte för träd.

Med detta sinnelag skall vi nu gå till tings.

Det 22 nordiska juristmötet är öppnat.

Justitiekanslern OLAVI HONKA:

Herr President. Vördade fru Presidentska.

Då jurister från de nordiska länderna nu för första gången samlats här i Island till det XXII juristmötet, kunna vi med tillfredsställelse konstatera att en brist, som hittills vidlåtit juristmötenas verksamhet, nu blivit avhjälpt. Vi ha uppriktligt strävat mot detta mål, att träffas i Island, men ödesdigra händelser ute i världen ha hittills omintetgjort våra strävanden. Då situationen i världen nu efter det senaste mötet varit relativt lungn, och de hotfulla orosmolnen tillsvidare hållit sig bortom horisonten, har det äntligen blivit möjligt att ordna detta tillfälle till samvaro i Island. Och härmed har väl känslan av att juristernas i de nordiska länderna samarbete till denna del icke varit fullständig, nu avlägsnats.

Samtidigt som jag riktar ett tack till ordföranden i den isländska lokalstyrelsen för hans hälsning försäkrar jag, att vi alla företagit denna resa med stora förväntningar. Vi beundra den storslagenhet Island och dess jurister visat, när de ej skytt ansträngningar för att bereda så många av oss som möjligt tillfälle att komma hit, fastän mötets genomförande med en så stor deltagarskara säkerligen förorsakat många svårigheter och fastän Island helt nyligen stått värd även för Nordiska Rådets stora möte. För de flesta av oss har Island hittills varit blott ett avlägset mål för våra drömmar, en sagornas ö, om vilken skalden i den kända sången så vackert säger: »Vilar i vita skummande vågor, stolt som i sagan, sagornas ö». Den nutida tekniken har förkortat avstånden, gjort sagan till verklighet.

Vi jurister, som höra hemma i de övriga nordiska länderna, intressera oss emellertid icke blott för detta lands natur utan även för dess historia och gamla kultur. Vi veta, att i detta land, vars folk alltid fått kämpa för sin utkomst mot den karga naturen, har sedan den nordiska historiens begynnelsetider bött fränder till oss, fränder vars lagar och rättsväsen har urgamla traditioner, och på vars Þingvellir redan i århundraden fria män samlats för att stifta lagar och skipa rättvisa, såsom hæstaréttar-

dómari Tryggvason så vackert uttryckte. Urgamla dikter och sägner, sagorna, äro inte de enda kännetecken för detta lands gamla kultur. Även de gemensamma nordiska rättsprinciperna har redan i urminnes-tider slagit rot och i många fall haft sitt ursprung här i Island. Frihets-tanken har alltid varit en bärande idé i isländskt rätts- och kulturliv och utgör kanske Islands största bidrag till den nordiska rättskulturen. Vi äro övertygade om, att Islands starka och särpräglade kulturella och ekonomiska utveckling alltjämt skall berika hela Nordens rättsliv.

Med dessa ord har jag å de övriga nordiska gästernas vägnar velat tacka våra isländska kolleger för att de genom att ordna detta möte ytterligare befäst de starka band, som redan binda samman juristerna i våra nordiska länder.

Till mötets ordförande ber jag få föreslå hæstaréttardómari Árni Tryggvason.

Förslaget bifölls med acklamation.

Hæstaréttardómari Árni Tryggvason: Jag ber att få tacka för den heder, som visats mitt land och mig genom detta val, och jag skall söka att efter bästa förmåga motsvara förtroendet.

Ordföranden yttrade vidare: Enligt § 7 i stadgarna för de nordiska jurismötena skall fyra vice ordförande utses. Den gemensamma styrelsen har beslutat hemställa, att till dessa poster utses från Danmark höjesteressagförel Bernt Hjejle, från Finland justitiekanslern Olavi Honka, från Norge professor Carl Jacob Arnholm och från Sverige professor Ragnar Bergendal:

Förslaget bifölls med acklamation.

Till sekreterare utsågos därefter enligt den gemensamma styrelsens förslag från Danmark byretsdommer Henning Krog, från Finland vicehäradshövdingen, advokaten Åke Roschier-Holmberg, från Island professor Ármann Snævarr, från Norge høyesterettsadvokat Helge Haavind och från Sverige lagbyråchefen Sten Rudholm. Till mötets generalsekreterare hade den isländska lokalstyrelsen utsett domarefullmäktig Sigurður Líndal.

Sedan övergick mötet till behandling av dagens överläggningsämne:

Privatlivets fred.

(Se bil. I)

Referenten, statsrådet, f.d. professorn, *Gunnar Thoroddsen* (Reykjavik):
Forseti Íslands, herra Ásgeir Ásgeirsson.
Virðulega forsetafrú.

Herr ordförande.
Ærede forsamling.

En islandsk professor har i sin biografi beskrevet sit besøg på en bondegård her i landet og slutter med disse ord: Ingen steder har jeg ventet så længe på kaffe og pandekager.

Det må indrømmes, at gæsten ikke udtrykte sig på noget særlig høflig måde. På den anden side kan man næppe antage, at professoren kunne straffes for ærefornærmelse på grund af disse ord. Men det er blevet diskuteret, om de er krænkelse af privatlivets fred. Mon ikke trakteringer i et privat hjem til en træt og tørstig rejsende er et privatlivet tilhørende forhold, som med al rimelighed kan forlanges unddraget offentligheden?

En anden islandsk professor holdt for nogle år siden et foredrag i Universitetets aula og kritiserede med stærke og strænge ord, hvordan de besøgende ofte stjæler og dræber ens dyrbare arbejdstid med unyttige, tidsødende besøg.

Professoren lagde så stor vægt på denne sabotage mod privatlivets fredhellighed, at han nævnte sit foredrag »manddrab«. Det fremgik ikke af foredraget, om han æskede straf for denne opførsel. Det ville også næppe være i overensstemmelse med gammel og god islandsk gæstfrihed at straffe folk for at komme på besøg.

Privatlivets fred er det foreliggende forhandlingsemne i dag.

Verdenserklæringen om menneskerettigheder som blev vedtaget af de forenede nationers plenarforsamling den 10. december 1948 har sålydende artikel 12:

»Ingen må være genstand for vilkårlig indblanding i private forhold, familie, hjem eller korrespondance, ej heller for angreb på ære og omdømme. Enhver har ret til lovens beskyttelse mod sådan indblanding eller angreb«.

Denne bestemmelse er en utvetydig viljeserklæring, om hvilken vægt man lægger på det private livs beskyttelse.

Af national lovgivning i denne henseende er sikkert mest berømt den schweiziske civillovsbog art. 28, som fastslår en generel personlighedsbeskyttelse:

»Wer in seinen persönlichen Verhältnissen unbefugterweise verletzt wird, kann auf Beseitigung der Störung klagen«.

I skandinavisk lovgivning findes spredte bestemmelser vedrørende dette emne, nogle i grundlove, andre i almindelige love, specielt straffelove.

I den juridiske litteratur har man diskuteret, om disse spredte bestemmelser er udtømmende, om de kan anvendes analogisk på andre områder, om de skal opfattes som udslag af en generel retsregel om privatlivets fred. Findes der for personligheden en almindelig retsbeskyttelse, som går over de eksisterende lovbestemmelser?

Jeg er kommet til følgende resultat:

I nordisk ret findes der ikke nogen generel bestemmelse om særlig værelsens uforstyrrelse eller privatlivets fred. Det er også nordiske forfatters overvejende mening, at der ikke ud fra almindelige retsgrundsætninger, analogi eller forholdets natur, kan udledes en sådan generel regel, men på den anden side, at de enkelte lovbestemmelser ikke må forstås som udtømmende, men at man ud fra disse bestemmelser og forholdets natur må drage den slutning, at der findes personlighedsbeskyttelse på flere, specifikke områder, som rækker ud over de positive lovebud.

Det må derfor undersøges, hvilke enkelte sider af privatlivet der kommer i betragtning som et retsbeskyttet gode, som der værnes om, enten ifølge grundlov, almindelig lov, retsgrundsætninger eller forholdets natur.

Systematisk kan det tjene til vejledning at dele krænkelse af privatlivets fred i følgende 3 hovedgrupper:

1. Direkte angreb på og forstyrrelse af en persons sjælelige, psykiske fred, f.eks. trusler, forfølgelse, forulempelse, selvtægt, brud på husfreden ved at trænge ind i et hus og forblive der.
2. At skaffe sig på ulovlig måde kendskab til andre menneskers private forhold. Herunder falder krænkelse af breve og gemmers hemmelighed, husundersøgelser, aflytning af telefonsamtaler, optagelser på lydbånd.
3. At meddele, udbrede på ulovlig måde, kendskab til andres privatliv. Herunder falder offentlige meddelelser om privatlivet, offentliggørelse af billeder, brud på tavshedspligt, m.m.

Denne inddeling er ikke udtømmende, og nogle tilfælde berører flere end en gruppe.

Idet jeg henviser til den trykte afhandling vedrørende citater i love og litteratur, vil jeg kort gennemgå disse hovedtyper for krænkelse af privatlivets fred.

Trusler kan være led i mange forbrydelsers gerningsindhold, f. eks. røveri, pengeafpresning, voldtægt, tvang, og medføre strafansvar efter vedkommende specialbestemmelse. Men uden for disse tilfælde kan trus-

ler forstyrre privatlivets fred. Derfor opfattes fremsættelse af trusler i mange straffelove som selvstændigt delikt.

Den danske straffelov af 1930 har sålydende paragraf: »Den, som på en måde, der er egnet til hos nogen at fremkalde alvorlig frygt for eget eller andres liv, helbred eller velfærd, truer med at foretage en strafbar handling, straffes . . .«.

Beskyttelsesobjektet er den truede persons fred, hans ret til en tilværelse, der ikke foruroliges af alvorlige trusler om påtænkte forbrydelser.

De andre nordiske lande har også straffelovsbestemmelser om trusler, og i den svenske straffrättskomité's Förslag till brottsbalk findes der interessant redegørelse for forslag til udvidelse af de svenske bestemmelser.

Hvis en mand *forfølger og forulemper* en anden med forsendelser, opringninger, dørbanken, kan det være et sådant fredsforstyrrende forhold, at retsordenen bør beskytte vedkommende imod det.

Som eksempler kan nævnes fra praksis:

En dame foretog en mængde telefonopringninger til sin fraskilte mand, bl.a. med trusler og ukvemsord.

En mand indfandt sig gentagne gange på trappen til sin tidligere forlovedes lejlighed og prøvede nøgle i døren.

En kvindes tidligere forlovede lagde i dagevis blomster ved hendes dør, efter at hun var gift med en anden.

De danske og islandske straffelove indeholder bestemmelser om disse forhold, nemlig at den straffes, der krænker nogens fred, ved trods forud af politiet given advarsel at trænge ind på ham, forfølge ham med skriftlige henvendelser eller på anden lignende måde forulempe ham.

I de andre nordiske straffelove findes der ikke tilsvarende bestemmelser.

Selvtægt, det vil sige: ulovligt at tage sig selv til rette, er en gruppe fredskrænkelser.

Den kan systematisk henføres under forbrydelser mod den offentlige fred, orden og myndighed, eller under formuekrænkelser eller under krænkelser mod den private fred.

Straffebestemmelser for selvtægt findes både i den danske og islandske straffelov. De har sin rod i Danske lov og endnu ældre retskilder, og stammer for Islands vedkommende allerede fra den gamle islandske lovbog »*Jónsbók*« fra 1281.

I overensstemmelse med det gamle engelske retsordsprog »*My home is my castle*« har mange nationer optaget i deres grundlove bestemmelser om *boligens ukrænkelighed*. De tager sigte på at sikre den private borger

mod offentlig myndigheds husundersøgelse, uden retskendelse eller speciel lovhjemmel.

Sådanne brud på husfreden, voldelig indtrængen i anden mands hus, har fra gammel tid i mange lande medført straffeansvar, skønt grundlove først i det sidste århundrede begyndte at værne herom.

De nordiske grundlove, regeringsformer og straffelove har bestemmelser om hjemmets fredhellighed og forbud mod husundersøgelse.

Vi går så over til den anden gruppe krænkelse af privatfreden: at *skaffe sig på ulovlig måde kendskab til andre menneskers private forhold*.

Der kommer først

1. Brevhemmeligheden

I de danske og islandske grundlove har der allerede fra det 19. århundrede været bestemmelser om forbud mod beslaglæggelse og undersøgelse af breve og andre papirer, undtagen efter særlig lovhjemmel eller efter retskendelse.

Ifølge Finlands regeringsform er brevhemmeligheden »okränkbar, så vitt ej i lag undantag stadgats«.

De norske og svenske grundlove indeholder ikke tilsvarende bestemmelser.

Men alle fem lande har straffelovsbestemmelser for åbning af breve etc.

2. Husundersøgelser

nævnte jeg før i forbindelse med brud på husfreden og hjemmets fredhellighed.

3. Brud på telegraf- og telefonhemmeligheden, aflytning af telefonsamtaler

Finlands regeringsform har fra 1919 en bestemmelse om, at telegraf- og telefonhemmeligheden er ukrænkelig, så vidt undtagelse ikke gøres ved lov. Og den danske grundlov indførte i 1953 at »brud på . . . telegraf- og telefonhemmeligheden må, hvor ingen lov hjemler en særegen undtagelse, alene ske efter en retskendelse«.

I Norges, Sveriges og Islands grundlove findes derimod ikke tilsvarende bestemmelser om telegraf og telefon som i de danske og finske.

Det er interessant at se på udviklingen i straffelovene angående aflytning af telefonsamtaler.

I den *danske straffelov* findes, til trods for grundloven, ikke bestemmelse om straf for brud på telegraf- og telefonhemmeligheden, udenfor tjenesteforseelser. Men straffelovens paragraf om brevhemmeligheden er i praksis fundet analogisk anvendelig på den, der aflytter telefonsamtaler ved tilslutning af en hemmelig lytteanordning.

Den *islandske* straffelov har ingen bestemmelse om dette emne. Der findes i anden islandsk lovgivning en bestemmelse, som berører dette problem. I strafferetsplejeloven af 1951 fastsættes at »dommeren kan, når statens sikkerhed kræver eller det drejer sig om vigtige kriminalsager, bestemme aflytning i telefon, som den anklagede har eller må formodes at bruge«.

I *Norge* blev der i 1958 vedtaget en ny paragraf i straffeloven, som sætter straf for den, »som ved hjælp av hemmelig lytteapparat aflytter telefonsamtale eller anden samtale mellom andre eller forhandlinger i lukket møde som han ikke selv deltar i«. Bestemmelsen rammer også hemmelig aflytning af ens egen telefon.

I den *svenske* straffelov findes ingen bestemmelse herom. Men i straffrättskommitténs förslag till brottsbalk 1953 foreslås sålydende paragraf:

»Där någon olovligen bereder sig tillgång till meddelande, som annorledes än med radio är under befordran genom allmän befordringsanstalt, såsom postförsändelser, telegram eller telefonsamtal, dömes för brott mot post-, telegraf- eller telefonhemlighet till böter eller fängelse i högst sex månader«.

4. Lydbånds-optagelser fra privatlivet

At lytte til andre personers samtale uden deres vidende og samtykke, at ligge på lur, er i og for sig ikke strafbart. Hvis den viden, man skaffer sig på sådan måde, bliver offentliggjort, *kan offentliggørelsen* pådrage straf som krænkelse af privatlivets fred.

Men er en sådan aflytning retstridig?

Hvis en person sidder i en park eller have og hører andre mennesker tale sammen i nærheden, er hans lytning dertil ikke retsbrud fra hans side. Hvis en stuepige i sit arbejde hører herskabets skænderi, er det måske taktfuldt af hende at forsvinde, men det er ikke et retsbrud, at hun hører samtalen.

Men aflytning af samtaler *kan ske* på den måde, at den uden tvivl enten er retstridig, eller både retstridig og strafbar.

I de foran nævnte tilfælde sker aflytningen direkte. Den lyttende hører selv og direkte på samtalen. Men aflytning kan også ske indirekte, på den måde, at samtalen bevares til fremtidigt brug for optageren selv og andre interesserede. Her drejer det sig om optagelse på lydbånd eller lignende tekniske metoder.

Ingen af de nordiske *grundlove* indeholder bestemmelse om lydbåndsoptagelser. Hvis denne metode bruges i forbindelse med telefon, må grundlovsbestemmelser om brud mod telefonhemmeligheden, i de lande sådanne findes, overhovedet kunne anvendes direkte eller analogisk om lydbåndsoptagelser.

I de nordiske *straffelove* findes ikke bestemmelser herom, undtagen fra 1958 i den norske straffelov. Da blev der efter straffelovrådets indstilling vedtaget en ny paragraf, hvor det bestemmes:

»Med böter eller fengsel inntil 6 måneder straffes den som

1. ved hjælp av hemmelig lytteapparat avlytter telefonsamtale eller annen samtale mellom andre, eller forhandlinger i lukket möte, som han ikke selv deltar i, eller
2. ved hjælp av lydbånd eller annen teknisk innretning hemmelig gjør opptak av samtale, som foran nevnt, eller av forhandlinger i lukket möte, som han enten ikke selv deltar i, eller som han har skaffet seg adgang til ved falske foregivender eller ved å snike seg inn, eller
3. anbringer lytteapparat, lydbånd eller annen teknisk innretning i i öyemed som foran nevnt».

Vi kommer så til *den tredje gruppe krænkelser: at meddele på ulovlig måde kendskab til andres privatliv.*

En sådan meddelelse behøver ikke at være offentlig, f.eks. *tjenestemænds udlevering af hemmeligheder.*

De, som virker i offentlig tjeneste, får ofte i deres gerning oplysninger om ting, som ifølge lov eller reglement eller sagens natur skal holdes hemmelige. Røbelse af sådanne hemmeligheder er overhovedet retstridige og strafbare. Hvis det drejer sig om statshemmeligheder, straffes røbelse af dem som brud mod statslige interesser. Men røbelse af en privat hemmelighed er krænkelse af privatlivets fred.

En del af dette emne blev indgående behandlet på det nittende nordi-

ske juristmøde i Stockholm 1951, nemlig »Advokaters och läkares tystnadsplikt i rättegång«, hvortil jeg henviser.

Hovedtypen for krænkelse af privatlivets fred er offentlige meddelelser om privatlivet vedrørende forhold. En række lovbestemmelser i forskellige lande handler om disse krænkelse.

Tre af de nordiske lande, Danmark, Island og Norge, har i deres straffelove bestemmelser herom, men Finland og Sverige ikke, udover det, som bestemmelserne om ærekrænkelser kan omfatte.

Den danske straffelov siger, at med bøde eller hæfte straffes den, som »krænker nogens fred ved offentlig meddelelse om nogens rent private hjemlige forhold eller om andre privatlivet tilhørende forhold, som med rimelig grund kan forlanges unddraget offentligheden«.

Den islandske straffelov:

»Den, der giver offentlig meddelelse om en andens mands privatforhold, uden at der er tilstrækkelig grund til stede, der retfærdiggør handlingen, skal straffes med bøde eller hæfte indtil ét år«.

Norsk straffelov:

»Med bøter eller fængsel inntil 3 måneder straffes den som krenker privatlivets fred ved å gi offentlig meddelelse om personlige eller huslige forhold«.

Til klarlæggelse af, hvad man forstår ved privatlivet, er det måske hensigtsmæssigt til belysning at nævne et par eksempler, både på klare og på tvivlsomme tilfælde.

En politiker holder en tale på et offentligt, for alle tilgængeligt, vælgermøde. Derefter sidder han og snakker med sin kone og børn inden for hjemmets vægge. Det sidste tilfælde er utvivlsomt privatlivet tilhørende forhold, det første utvivlsomt ikke.

Men hvordan forholder det sig, hvis samme person holder en tale i en snæver kreds af politiske meningsfæller, eller taler i sit hjem med nogle journalister? Det er muligt at det første tilfælde anses for tilhørende privatlivet, men det sidste ikke.

Lad os begynde med begyndelsen: Er et menneskes fødsel et privat-anliggende?

Eller for at nævne slutakten: Er et menneskes død et privatanliggende eller ikke?

Med hensyn til begge disse begivenheder må man huske, at skønt de er familie-begivenheder af stor og følelsesmæssig betydning, har de også stor samfundsmæssig betydning. Derfor er det i de fleste lande lovbestemt, at fødsel og dødsfald skal anmeldes og indregistreres hos offentlige myndig-

heder. A priori kan det ikke anses som krænkelse af privatlivets fred, at disse begivenheder omtales og meddeles offentlig.

Men alligevel kan forholdene i forbindelse med livets ophav og ophør vække tvivl. Et barns fødsel meddeles i en avis således, at dets forældre er en gift mand og en anden dame end hans hustru.

Som almindelig vejledning nævner straffelovene »personlige og huslige forhold« og »rent private hjemlige forhold« og »andre privatlivet tilhørende forhold«.

Under personlige og huslige forhold og rent private hjemlige forhold falder navnlig, efter prof. Hurwitz mening, følgende: interne familieforhold, seksualforbindelser, forlovelser, der ønskes hemmeligholdt, private stridigheder, der er holdt indenfor hjemmets eller den private virksomheds rammer, skilsmisser, sygdom, selvmordsforsøg m.v.

Hvad der sker i familielivet inden for hjemmets vægge, skal beskyttes. Det vedkommer ikke andre. Familien har ret til at kunne leve sit liv i hjemmet og i familien uden at risikere, at dette interne liv gøres til genstand for offentlig omtale. Der er ingen samfundsinteresser, som kræver det modsatte. Avisernes sladrespalter er ikke en samfundsinteresse.

Det er først og fremmest det daglige, sædvanlige familieliv, som skal beskyttes. Hvad familiemedlemmerne spiser i hjemmet, deres spisevaner, husmoderens dygtighed til madlavning. Hvad de læser og lærer, om en mand anvender sin fritid hjemme til at læse klassisk litteratur, detektivromaner eller dubios litteratur. Fritidsbeskæftigelse, tidsfordriv, musik, spil, lege. Alt dette interne familieliv, som leves i hjemmet, kræver retsbeskyttelse mod offentliggørelse.

Men »huslige« og »personlige« forhold behøver ikke at have samme indhold, er ikke ensbetydende. Det »huslige«, »hjemlige« sigter på det, som sker inden for hjemmet. Det »personlige« rækker videre, passer også på forhold og begivenheder udenfor hus og hjem. Familiemedlemmers kærlighedsaffærer med andre personer uden for hjemmet er ikke huslige, hjemlige forhold, men vistnok personlige og private forhold for vedkommende. Det samme gælder om hemmelige forlovelser, om private stridigheder og skænderi med andre personer.

Foruden dette personlige, hjemlige, huslige privatliv kommer også erhvervs- og formueforhold i betragtning. En udtalelse om, at en person intet ejer, eller at han har mistet sin gode stilling, kan anses som krænkelse af privatlivets fred, hvad enten den in concreto ville henhøre under ærefornærmelse eller ikke.

Ikke alle privatlivet tilhørende forhold kan med rimelig grund forlan-

ges unddraget offentligheden. Den samme grundsætning må anerkendes her, som gælder ærefornærmelser, at de udtalelser er straffrie, som er fremsat pligtmæssigt eller til berettiget varetagelse af almeninteresse eller af eget eller andres tarv. Den, der har udtalt sig om en anden persons privatforhold, kan have handlet således som vidne, som syns- eller skønsmand, eller som sagfører. Hensynet til ytringsfriheden og pressens opgave kræver en vis frihed, og dermed en vis begrænsning af den almene beskyttelse for privatlivets fred.

Hvad der med rimelig grund kan forlanges unddraget offentligheden vil i stor udstrækning bero på skiftende tiders opfattelse, skik og brug. Den herskende offentlige mening vil få stor indflydelse herpå. Disse afgørelser må måske i større omfang end på de fleste andre juridiske områder henvises til domstolens skøn.

Domstolene vil i disse tilfælde som i så mange andre blive de organer, hvorigennem den offentlige mening får sit udtryk.

Den særlige lovgivnings indhold kan også være bestemmende. Love om fabriktilsyn og sikkerhedsforanstaltninger i erhvervslivet, om sundhedstilsyn, gæstgiverier, lærlingeforhold o.s.v. viser, at mange sider af erhvervslivet anses for at vedkomme offentligheden.

Redegørelse for, hvem der nyder *privatlivets retsbeskyttelse*, indeholder spørgsmålene om

1. levende personer
2. afdødes minde
3. foreninger og andre kollektive enheder.

Beskyttelsen angår i første række levende personers privatliv. Men det er omtvistet, om beskyttelsen også skal omfatte afdødes privatliv.

På det nittende nordiske juristmøde i Stockholm i 1951 var »beskyttelse af en afdøds personlighed« et af forhandlingsemnerne. Der var delte meninger. Referenten, højesteretsdommer Þórður Eyjólfsson sagde bl.a., at teoretisk er det muligt at lade beskyttelsen vedvare efter personens død, men de reale grunde grunde ikke er helt igennem træffende, efter at denne er afgået ved døden. Den offentlige meddelelses strafbarhed vil efter den betræffendes død i højere grad indskrænke historieskrivningens muligheder end beskyttelsen mod æresfornærmelser, hvor sandhedsbeviset diskulperer. Derimod kan det ikke benægtes, at der består et almindeligt ønske blandt folk om, at deres delikate privatanliggender ikke offentliggøres efter deres død. Han foreslår, at der ydes hjemmel for, at det ved testamentarisk bestemmelse kunne fastsættes, at angivne privat-

anliggender ikke kunne offentliggøres indenfor en bestemt årrække fra vedkommendes død.

Om dette spørgsmål siger professor Hurwitz i sin *Kriminalret*, at offentlige meddelelser om afdøde kan virke som grove krænkelser af privatlivet og bør efter forholdets natur kunne påtales af de pårørende, og i betragtning af den vide skønsmyndighed, som domstolene i øvrigt har til at afgøre, hvad der skal anses som strafbar krænkelse af privatlivet, vil det være rimeligt at lade denne skønsmyndighed omfatte også udtalelser om afdøde.

Offentlige organer kan næppe anses for at have et privatliv. Dette må gælde om domstole, forvaltningsmyndigheder, lovgivende forsamlinger, kommunale myndigheder.

Men foreninger og andre kollektive enheder af *privatretlig natur* kan være beskyttelsesobjekter. Herunder falder private foreningers, selskabers og organisationers indre, almenheden uvedkommende forhold. Fra dansk retspraksis kan nævnes f.eks. studenterforening, journalistforening, konservativ klub, venstreforening, smøreksporthforening.

Unavngivne personer kan være udsat for krænkelse af privatlivets fred. Dette forekommer ofte i litteratur, teater og film, – man taler om brug af levende model. Det afgørende kriterium for retstridigheden må være, om det er kendeligt for en videre kreds, at meddelelsen, skildringen, tager sigte på en bestemt person. Endvidere kan det have betydning, om skribenten havde den hensigt, at den unavngivne skulle blive identificeret med en bestemt person. Men dette punkt vil ikke have stor praktisk betydning, fordi en sådan hensigt overhovedet ikke indrømmes og som oftest er ubeviselig.

Fra de islandske domsamlinger har vi et eksempel på, hvordan den digteriske form kan anvendes for at dølge et angreb på en vis person.

I en avis publiceredes et orientalsk eventyr, som handlede om en høvding ved navn Rani Esui Calrot. Over navnet, ligesom selve eventyret, lå et skær af Tusind og een nat – ja, navnet kunde sagtens minde om Harun Al Raschid.

Denne høvding var skildret som en uretfærdig dommer og en grusom tyran.

Sysselmanden på stedet, hvor avisen udkom, påstod, at eventyret var rettet mod ham personlig, og han rejste en injuriansag mod avisen.

Det viste sig, at hvis man læste det orientalske høvdingens navn baglæns, blev det til Einar Thorlacius, men det var netop sysselmandens navn. I

avisens næste nummer blev det meddelt, at det var forbudt at læse navnene i eventyret baglæns. Syv vidner bekræftede, at de ikke var i tvivl om at det var sysselmanen, som eventyrets mening rettedes imod. Redaktøren blev *dømt for ærekrænkelse* om sysselmanen.

Efter de fleste landes lovbestemmelser er det en betingelse, at meddelelsen er *offentlig*.

Herhen hører i første række meddelelser i pressen. Dette gælder dagblade og ugeblade, men også andre periodiske skrifter, f.eks. månedsskrifter, årsskrifter. Det samme gælder trykte bøger, som udkommer offentligt og sælges i boghandler. Skønt hovedkriteriet er, om meddelelsen er udgivet på tryk, kan ikke alle trykte meddelelser anses for offentlige. Det afgørende må være, om den trykte publikation er bestemt for en videre kreds. Det, som trykkes kun til brug i en snæver, fortrolig kreds, er ikke offentlig meddelelse. Trykte oplysninger inden for foreninger og selskaber betragtes snart som offentlige, snart ikke offentlige, under hensyn til foreningens omfang og meddelelsens udbredelse. En fortegnelse over uefterrettelige betalere, alene udsendt til en faglig kreds, er i Danmark ikke blevet anset som offentlig.

Ikke alene trykte meddelelser, men også på anden måde mangfoldiggjorte, kan være offentlige.

Meddelelser, som er mundtlige, kan komme til almenhedens bevidsthed i langt større grad en trykte, f.eks. i radio og fjernsyn, ikke mindst, hvis de bliver transmitteret over stationer i flere lande, måske over hele verden.

Vedrørende meddelelser på møder, må der skelnes i mellem offentlige og private møder. Er pressen indbudt til mødet, må meningen i reglen antages at være, at mødeledelsen ønsker forhandlingerne refereret eller omtalt i pressen. I så fald må mødet, selv om offentligheden i øvrigt ikke har adgang dertil, formentlig anses som offentlig.

Den enkelte er beskyttet mod omtale af hans privatliv på de møder, som efter disse kriterier bestemmes som offentlige, men ikke på private møder.

Oplysnings- og detektivbureauer har den særlige opgave at skaffe oplysninger om private anliggender og give dem videre til en anden privatperson, deres klient. De af disse bureauer til deres abonnenter givne meddelelser om økonomiske og forretningsmæssige forhold kan ikke anses for offentlige og må i det hele taget, når de holder sig indenfor gængse rammer og er afgivet med tilbørlig omhu, anses for retsmæssige. Ikke

alene oplysninger om økonomiske og forretningsmæssige forhold må være retmæssige, men også oplysninger om »personlige« forhold, som f.eks. om ægteskabelig troskab i forbindelse med eventuel skilsmisse.

Meddelelser om privatlivet vil ligesom ærekrænkelser som regel have den ordlige ytringsform, en ordtekst. Men andre ytringsformer kan også benyttes og være ligeså ærekrænkende og forstyrrende for vedkommendes fred, f.eks. billeder, enten de er kunstværker eller fotografier.

I sit store maleri i det sextinske kapel i Vatikanet, visede Michel-Angelo en samtidig kardinal så tydeligt at alle kunne genkende ham, – og placerede ham på maleriet nede i helvede.

Billedgengivelser har, med pressens voksende brug af billedreportage, fået en voksende betydning for privatlivets fred.

Det drejer sig her om det spørgsmål, hvorvidt personer har retsbeskyttelse imod at deres portrætbillede offentliggøres, eller »retten til eget billede«, »Recht am eigenem Bilde«.

I nordisk ret er der meget forskellige bestemmelser om den portrætteredes ret til eget billede i forfatter- og kunstnerretslove og fotografilove. Jeg vil henviser herom til den trykte afhandling. I udkast til fællesnordisk lov om ophavsret er der ikke optaget bestemmelser om den portrætteredes ret.

Udover positive lovbestemmelser i forfatter-, kunstner- og fotografiilove kan billedgengivelser være retstridige og strafbare i henhold til de særlige straffelovsbestemmelser om privatlivets fred, eller ulovlige ifølge almindelige retsregler. Her kommer i betragtning, at personer, som træder offentligt frem, må finde sig i offentliggørelse af deres eget billede i langt større grad end privatpersoner.

Den blotte portræt gengivelse af en person i pressen må i almindelighed anses som tilladelig og kan næppe rammes som strafbar krænkelse af privatlivets fred. Men forholdet stiller sig anderledes, hvor billedet efter sit eget indhold eller den ledsagende tekst giver oplysning om en begivenhed eller situation, der er krænkende for den portrætterede person.

Hvis den portrætterede giver sit samtykke, er billedgengivelse ikke retstridig overfor ham, og dette samtykke kan være stiltiende. Carl Ricard nævner i sin afhandling i Juristen som eksempel herlige billeder fra en badestrand, hvor skønne, unge kvinder stiller deres legemspragt til skue. Ricard mener, at når damen smiler til fotografen, må smilet antages som stiltiende samtykke.

Til slut vil jeg gerne sammenfatte nogle af disse tanker i theses de lege

ferenda, dog med det forbehold, som fremgår af det følgende, at det ikke er nødvendigt eller endog ønskeligt at fastsætte dem *alle* ved positiv lov.

De hovedpunkter, jeg vil nævne, er følgende:

1. *Forfølgelse og forulempelse*, d.v.s. forstyrrelse af en anden mands fred, ved trods advarsel fra politiet at trænge ind på ham, forfølge ham med breve eller forulempe ham på anden lignende måde, skal være strafbar.

2. Aflytning af andres *telefonsamtaler* uden samtykke, skal være retstridig og strafbar, hvadenten den aflyttende er offentlig tjenestemand eller privatmand. Offentlige myndigheder, først og fremmest politiet, må kun ved særlig retskendelse aflytte telefonsamtaler og en sådan retskendelse skal kun gives når statens sikkerhed kræver eller i vigtige kriminalsager. Det samme skal gælde forhandlinger i lukket møde.

3. Optagelse på *lydbånd* eller anden teknisk indretning af samtale mellem andre uden deres vidende og samtykke, eller af forhandlinger i lukket møde, skal være retstridig og strafbar.

Angående 2. og 3. punkt tjener den norske straffelovs § 145 a fra 1958 til forbillede.

4. Det skulle overvejes, om ikke *telefon- og telegraf-hemmeligheden* skulle som i Danmark og Finland i selve *grundloven* sidestilles med brevhemmeligheden, som principerklæring fra grundlovgiverens side.

5. Krænkelser af nogens fred ved *offentlig meddelelse* om hjemlige, personlige eller andre private forhold, som med rimelig grund kan forlanges unddraget offentligheden, skal være retstridig og strafbar.

Jeg synes, at de gældende danske og islandske straffelovsbestemmelser herom, og i hovedtræk de norske, er tilfredsstillende.

6. Om *billedgengivelser og retten til eget billede* vil det efter min mening være ønskeligt, at man i love om forfatter- og kunstnerret, og om fotografier fik udførligere og mere ensartede bestemmelser end vi nu har i de nordiske lande, særlig om den portrætteredes ret.

7. Hvis den offentlige meddelelse er fremsat i god tro pligtmæssigt eller til *berettiget varetagelse* af almen interesse eller af eget eller andres tarv, bliver gerningen retmæssig og straffri.

Her tænkes bl.a. på vidnepligt, på videnskab, historieskrivning, litteratur, billedkunst og pressen.

8. Ved siden af strafansvar har *erstatningsansvar* en betydelig præventiv og oprettende funktion. Det anses for ønskeligt, at domstolene i større udstrækning end hidtil tildømmer den krænkede erstatning, ikke blot

for økonomisk skade eller tab, men også for lidelse, tort og ulempe, samt for ødelæggelse eller forstyrrelse af stilling og forhold.

Derimod kan jeg ikke anbefale efter engelsk mønster et almindeligt bods- eller erstatningsansvar i *stedet* for og til *afløsning* af strafansvar.

9. I en retssag om offentlig meddelelse om privatlivet skal, *hvis den krænkede ønsker det*, retsmøderne holdes for *lukkede døre*, og referat fra retsforhandlingerne forbydes og dommen ikke publiceres uden i domssamlinger og i anden juridisk interesse og da uden navn.

Det er nemlig egentlig en paradoks, da krænkelsen netop består i offentliggørelse af en meddelelse om privatlivet, at så skulle skaden og smerten kunne forøges ved måske endnu større offentliggørelse og publicitet gennem retssagen.

10. Pressens egen moral er måske det mest afgørende. *Pressen bør selv holde justits*, ikke for at journalister derigennem skal undslippe fra lovens arm, men for at stimulere en pressemoral, hvor den findes, og skabe den, hvor den ikke findes. En kollegialt sammensat pressedomstol bør kunne udøve disciplinærmyndighed ved tilkendelse af advarsel eller misbilligelse, eventuelt udstødelse af organisationen. Hvis pressen selv ønsker, skulle der gives statslig autorisation af en sådan faglig domstol eller nævn.

Ved løsningen af disse delikate spørgsmål bliver den rolige, logiske afvejelse af modstridende interesser det afgørende.

Afgørelsen må i højere grad end på de fleste andre områder overlades til domstolenes skøn. Det kan vi Nordens folk trygt gøre med vore solide, lærde og upartiske domstole. Det er ikke altid en let sag at dømme efter skøn uden positive lovbestemmelser. Men man kan understrege professor Andenæs' ord i hans fortræffelige foredrag om privatlivets fred, hvor han siger:

»Dyktige jurister kan greje så mangt, når bare viljen er god.«

Ved afvejelsen af disse modstridende interesser, er vi alle klare over, hvor tungt vejer på den ene side ytringsfriheden, frihed for videnskab, kunst, kritik, presse, disse fundamentale rettigheder for et demokratisk, folkestyret samfund. Men på den anden side må rettens tjenere og håndhævere se med ligeså klare og forstående øjne på nødvendigheden af retsbeskyttelse for individets privatliv. Denne interesse er ikke blot private personers interesse, den er også en vigtig samfundsinteresse. En af grundpælene for et fornuftigt folkestyre, fredeligt samkvem og koeksistens mellem mennesker og folk, er beherskede, sunde mennesker, som overvejer, beslutter og handler ved brug af den forstand, som Gud har givet dem.

Gudskelov så længe vore samfund ikke domineres og dirigeres af en hysterisk menneske-masse, som uden sans og samling kan ophides til ugærninger, vold og krig, nårsomhelst en hensynsløs og dygtig demagog behager at hælde olie på den ulmende ild.

I denne tempoets tidsalder trues det normale menneske i sit legemlige og psykiske helbred af uro, spænding, nervøsitet, avissensationer. Tilsyneladende sunde og raske mennesker i deres bedste alder rammes af hjerte-fejl, blodprop, mavelidelser og nervesammenbrud. Medvirkende årsag til alle disse krankheder er det daglige livs nervepirrende ufred og uro.

Mennesket bør beskyttes i sin personlige ro, sin private fred, sit hjemms hygge. Retsordenen må anerkende og virke for dette.

Der er måske større behov nu end før, at lovgivning og domstole værner i voksende grad om privatlivets fred.

Islands President och Presidentska avlägsnade sig, varefter förhandlingarna avbröts för en stunds paus.

Korreferenten, professor BO PALMGREN (Helsingfors):

Herr ordförande. Mina damer och herrar.

Det är helt säkert ingen tillfällighet, att dagens överläggningsämne har upptagits till behandling på samtida förslag av två lokalstyrelser – den norska och den finländska. Frågan om privatlivets fred har i själva verket i vår tid vuxit till ett samhällsproblem av allmän betydelse.

Detta beror väl inte egentligen på folkökningen och på den allt tätare bosättningen. Det är väl tvärtom så, att människorna i en storstad med dess många hyreshus vet mycket mindre om sina grannar och deras privatliv än småstädernas inbyggare eller folket i en by på landet. Inte har väl heller människonaturen och människornas intresse för nästans liv och leverne blivit så avsevärt förändrade. Nyfikenheten är lika gammal som nyckelhålet. Skadeglädjen fanns redan på sagornas tid. Och avundsjukan har gamla anor.

Men den moderna tekniken har lämnat människorna nya och effektiva möjligheter att tränga sig in i andras privatliv och att sedan sprida ut sina iakttagelser till vidsträckta kretsar i när och fjärran. Samtidigt har också det kommersiella intresset vaknat. Förut hade man mest att göra med rena amatörer, som kunde fröjdas över att ge sällskapslivet dess salt och kafferepet dess krydda. Nu vimlar det av professionella, som tjänar

pengar på att skaffa sig insyn i andras privatliv och utlämna det till allmänt beskådande.

Ved sidan härav kan man inte alldeles förbise, att den offentliga sektorn har vuxit i dagens samhälle. Detta har kunnat medföra ökade krav från det allmännas sida på insyn i medborgarnas enskilda angelägenheter. Här måste man vara på sin vakt när det gäller att införa nya metoder och att utnyttja dem. Man får se till att man inte i ett ovist nit uppoffrar dyrbarare intressen än dem som man vill främja.

Till slut kan man säga, att frågan om privatlivets fred inte enbart angår skydd mot insyn, utan också skydd mot andra störningar. t.ex. oljud och närgångenhet. Också i dessa avseenden har den moderna tekniken kunnat leverera nya störningsinstrument.

Innan jag går in på några grupper av rättsfrågor, som anknyter sig till privatlivets fred, skall jag be att få fästa uppmärksamheten vid två olika betraktelsesätt eller arbetsmetoder, som kan komma i fråga inom det rättsliga tänkandet och inom lagstiftningen. Ibland riktar man huvuduppmärksamheten direkt på de rättsliga intressen som skall skyddas. Man talar t.ex. inom straffrätten om brotten mot individens liv, kroppsliga integritet, ära, hemfrid o.s.v. Men stundom fäster man huvuduppmärksamheten vid det medel, som kan användas vid en rättskränkning, eller det sätt, på vilket en rättskränkning kan begås. Jag tänker t.ex. på förfalskningsbrotten, som bildar en särskild brottstyp, oberoende av det slags intressen som i det enskilda fallet är i fara eller blir kränkta. Straffbud av det senare slaget bidrar ofta till att skydda de mest skiftande intressen – kanske t.o.m. sådana som lagstiftaren inte uttryckligen har haft i tankarna.

Olikheten mellan dessa två betraktelsesätt eller arbetsmetoder gör sig i hög grad gällande just när det är fråga om en sådan sak som privatlivets fred. Man kommer t.ex. i diskussionen in på bruket av fotografier. Men de rättsregler, som angår bruket av fotografier kan endast till en ringa del hänföras till privatlivets fred. Låt oss t.ex. tänka på frågan därom, i vilken utsträckning en person skall ges rätt att bestämma om bruket av en bild av honom själv. Så snart man kommer in på bilder i annonser och varuförpackningar, har man inte längre att göra med en fråga om privatlivets fred, utan med en fråga om en persons rätt att själv ekonomiskt utnyttja sitt fördelaktiga utseende eller sin framstående ställning. Rättsreglerna härom kan kanske i någon mån vara ägnade att indirekt skydda privatlivet. Men reglerna för reklam med personbilder

bör väl åtminstone i huvudsak vara de samma, vare sig bilden har tagits i privatlivet eller vid en offentlig tillställning.

Låt oss vidare tänka på telefonavlyssning och bruk av ljudinspelningsapparater. I viss utsträckning har man här att göra med en fråga om skydd för privatlivet. Men i kanske lika stor utsträckning är det här en fråga om skydd för det offentliga livet eller yrkes- och affärlivet. En gemensam och enhetlig reglering av rättsfrågorna kan kanske vara den bästa.

Allt detta gör att det, såsom referenten har framhållit, inte är så lätt att i diskussionen om privatlivets fred dra upp gränsen mot andra områden av rättslivet. Ämnets vidlyftighet kräver emellertid, att man radikalt skär bort det som inte direkt hör till saken och håller sig till privatlivets fred i egentlig mening. De frågor, som faller inom denna trängre ram, ville jag för min del indela i tre grupper: privatpersoners rätt att inte bli ofredade eller störda, rätt att vara för sig själva och rätt att ha egna hemligheter.

Referenten har i sitt tryckta referat fattat begreppet privatlivets fred i en något vidsträcktare mening. För enkelthetens skull skall jag i stort sett följa referentens uppställning, men inrikta mitt intresse på det som jag själv räknar till privatlivets fred i en mera begränsad mening.

Ännu en påminnelse ville jag göra förrän jag går in på enskildheterna. Mänsklighetens historia ock rättshistorien visar oss på många sätt, hur man i äldre tider ofta har hållit sig till det kroppsliga eller handgripliga, medan det osynliga eller själsliga ofta har varit svårare att koppla in i tankebanorna och i det rättsliga systemet. Endast långsamt – och ofta genom fiktioner – har det skett en utvecklingsprocess i riktning mot en allt större allmängiltighet för rättsreglerna. Ett typiskt exempel var den stora tvekan som till en början rådde därom, huruvida den som olovligen tillägnade sig elektrisk ström kunde bli straffad för stöld. Ett annat exempel visar stadgandena om misshandelsbrotten, som ursprungligen uppbyggdes endast med tanke på kroppslig skada och smärta, men som i vår tid finner tillämpning också på själslig skada och kanske också på själslig smärta. Alla som det minsta har sysslad med skadeståndsrätt känner till de svårigheter som under tidernas lopp gjort sig gällande när det gällde att utfå skadestånd för icke-ekonomiska skador och lidanden. Vi vet också, att dessa svårigheter inte ens i vår tid kan betraktas såsom övervunna. I fråga om privatlivets fred kan man lägga märke till en motsvarande företeelse. De störningar, som går under namnet hemfrids-

brott räknade lagstiftaren till början endast sådana synbara störningar, som förekomma, da någon tränger in i en annans bostad eller skjuter eller kastar något dit in. Senare har tillkommit sådana störningar som t.ex. oljud utanför bostaden eller telefonpåringningar. Men ännu har man inte kommit så långt som i straff för den som på störande sätt ställer sig och kikar in genom fönstret eller tar ett fotografi genom fönstret.

Också i övrigt omfattar privatlivets fred så många intressen av ideell och rent personligt art, att det har varit svårt att inpassa den i de tankefigurer och de lagstadganden, som juristerna har att arbeta med. Ofta finner man hos domarekåren en obenägenhet att hämta lösningen ur allmänna rättsgrundsatser och analogier. Också domarna vill ha något handgripligt att stödja sig på. Därför kan det vara av utomordentlig betydelse att inventera och komplettera det förråd av rättsregler, som kan tjäna till skydd för privatlivets fred.

Referenten har i sitt tryckta referat i stort sätt åtnöjt sig med att ge en översikt av det gällande rättstillståndet i de nordiska länderna och litteraturen. När jag i anknytning till vissa avsnitt av hans framställning, har gjort anmärkningar, så har jag försökt i något högre grad fästa uppmärksamheten vid önskemål och riktlinjer för den kommande rättsutvecklingen.

De teser som referenten uppläste i sitt muntliga anförande kom kanske mig litet för sent till handa, men referenten var vänlig nog att också själv levera mig den replik, som jag skulle ställa, liknelsen med kaffet och pannkakorna.

Island och Finland ligger längst borta från varandra av de nordiska länderna. Därför hade jag egentligen haft anledning att i många punkter komplettera referentens översikter med några tilläggsuppgifter om lagstiftningen i Finland. Men jag skall inte trötta mina åhörare med sådant.

Jag börjar nu med referatets § 4, sida 13, »Trusler« d.v.s. hotelser.

Frågan om hotande med brott är i våra dagar ett aktuellt problem, som inte enbart angår privatlivet, men ändå gott förtjänar att behandlas i dagens diskussion, därför att sådana brott ofta förekommer inom familjelivet och då förstör freden i hemmet, kanske oftast när den ena maken missbrukar alkohol eller lider av någon själslig rubbning. Men hotelser kan också göras av försmådda friare, de kan förekomma efter uppslagna förlovningar eller upplösta äktenskap. Och dessvärre har det ofta hänt att sådana hotelser har gått i verkställighet. Åtskilliga tragiska händelser under de senaste åren utvisa hur allvarlig frågan är, men också hur

stora svårigheter man möter när det gäller att ta ställning till sådana hotelser.

Den första svårigheten framträder redan i fråga om bevisningen. Någon gång kan visserligen ett hotelsebrev finnas till hands såsom bevis. Men vanligen sker väl sådana hotelser muntligen och utan vittnen – ofta kanske per telefon. Offret för hotelsen har ofta svårt att få hjälp av polismyndigheterna, därför att dessa är obenägna att inskrida utan tillräckliga bevis – de måste alltid räkna med att polisanmälan kan vara en hämndakt eller bero på någon själslig rubbning hos anmälaren själv och en därmed sammanhängande känsla av att vara förföljd. Den försiktighet, som polismyndigheterna i allmänhet helt rutinmässigt lägger i dagen, har ibland visat sig vara ödesdiger – många familjetragedier hade kanske kunnat undvikas, om man i tid hade insett faran.

Men den andra och minst lika betydande svårigheten ligger i de åtgärder, som borde vidtagas om man verkligen finner att det ligger allvar bakom hotet. De straff, som lagarna utsätter för hotande med brott, är i allmänhet så låga, att de inte nämnvärt torde bekymra den som på allvar går och bär på tankar att döda eller stympa en annan. Och ett straff kan inte ådömas förrän efter en rättegång, som blott kan öka förbittringen och ge den ondsinte god tid att sätta hotelsen i verkställighet.

Den enda effektiva åtgärden vore ögonblicklig häktning och sedan skyddsförvar under en tid tills faran kan anses vara över. Men ett så betydande ingrepp i den personliga friheten kan väcka betänkligheter – därför att det alltid måste vara mer eller mindre vanskligt att bedöma, hur allvarligt menad en hotelse är, samt att bedöma när faran är över.

Det förefaller önskvärt att problemet uppmärksammas av lagstiftaren. För egen del har jag redan föreslagit att detta ämne skulle upptagas till särskild behandling vid det nordiska kriminalmöte som skall hållas i Helsingfors 1962.

Påtagligen borde man också tänka på att stadga straff för den som gör sådana hotelser utan någon tanke på att sätta dem i verkställighet, men endast för att *plåga* eller störa den andra.

Jag hoppar nu vidare till § 7 – sida 16 – till det som referenten kallar »Husfreden«, d.v.s. de traditionella hemfridsbrotten och de därmed sammanhängande stadgandena om husrannsakan.

I stort sätt får man väl säga att stadgandena om hemfridsbrotten är rätt väl inarbetade i lagstiftningen och att de rätt väl fyller det föreliggande behovet nu, när också oljud utan för hemmet har blivit straffbart. Till straffbart oljud får man ibland räknad sådant som andra skulle

räkna såsom välljud. Det hände för något år sedan att franska journalister i samband med en känd filmstjärnas vigsel ville hämnas på henne för att hon hade undandragit sig publicitet och hade begärt polisskydd mot journalisterna. De svarade med att köra upp sin bil till hennes villa och spela grammofon för henne. Skivorna var inspelade av en gitarrist med vilken hon hade varit förlovad föregående sommar. En sådan händelse skulle uppenbarligen falla under våra nu gällande stadganden om hemfridsbrott. Men såsom jag redan tidigare antydde, kunde det vara lämpligt att uppmärksamma några mera stillsamma, men rätt otrevliga sätt att störa hemfriden.

Ett är att taga fotografier genom en annans fönster. I sammanhang med en celeber romans – där den intresserade allmänheten inte med säkerhet visste hur landet låg till – hände det att en pressfotograf klättrade upp i ett träd utanför den unga damens fönster och tog ett fotografi, där hennes skrivbord syntes tydligt med den unge mannens porträtt på en synlig plats. Denna fotografering i och för sig skulle jag anse vara en ganska grov kränkning av hemfriden och av privatlivets fred – oberoende av om fotografiet togs för publicering eller för eget nöje. Men jag tror inte att man i de nordiska ländernas strafflagar kan hitta något lagrum, som kunde tillämpas på en sådan händelse. Behovet av rättskydd i detta avseende är desto mera påfallande, då den moderna tekniken har medfört att man inte ens behöver kliva upp i ett träd, utan kan taga fotografier på långt håll med teleobjektiv.

Till publiceringen av sådana fotografier skall jag återkomma senare vid § 12. Fotografering genom fönster är kanske särskilt förargelseväckande därför att bilden kan få stor spridning. Vanligt tittande genom fönster är inte fullt i samma klass, därför att den tittande får synintrycket blott för sig själv, men endast muntligen eller skriftligen kan föra vidare vad han sett. Likväl förefaller det mig som om lagstiftningen borde inskrida mot vissa störande former av tittande. Självfallet kan det inte vara otillåtet att en förbipasserande kastar en blick genom ett fönster – och kanske till och med stannar några ögonblick och spärrar upp ögonen eller drar på munnen, om han ser någonting intressant eller pikant. Inte kan det väl heller gärna förklaras otillåtet att den som bor vid en gata ställer sig i sitt eget fönster och tittar in till dem som bor mittemot. Den som bor så, att andra alldeles lätt kan titta in måste rimligen anses få lov att skydda sig genom gardiner.

Men däremot borde det vara straffbart att kliva upp i ett träd eller upp på en stege för att titta in till andra. Om vi i stället för den press-

fotograf som jag nyss talade om, skulle tänka oss en vanlig reporter utan kamera – eller t.o.m. en vanlig nyfiken människa utan publicistiska eller kommersiella syften – så skulle tillvägagångssättet ändå enligt min mening innebära ett sådant störande ingrepp i hemfriden, att detta icke borde vara enligt lag tillåtet. Hur gränsen skall dragas mellan tillåtet och otillåtet tittande, är rätt vanskligt att säga. I varje fall borde endast grövre fall av tittande kriminaliseras, – men i all synnerhet sådant störande tittande, där gärningsmannen står i det offentliga ordets tjänst.

Nu skulle jag gärna skjuta in i vår diskussion en ny § 7 a, som jag skulle kalla *fritidens fred*. Det gäller här rätten att få vara för sig själv också på sådana platser som inte faller under husfriden, t.ex. att få tillbringa sin fritid ute i naturen utan att bli utsatt för närgången nyfikenhet eller andra störingar.

Jag erinrar mig t.ex. en händelse för några år sedan när pressfotografer med teleobjektiv följde den engelska kungafamiljens ensamma vandringar i de skotska högländerna. Sådant burde inte vara lovligt. Också personer i framstående offentlig ställning måste kunna få någon gång vara för sig själva ute i det fria – utan att behöva ständigt känna sig iakttagna av nyfikna ögon. Det offentliga ordets frihet kan inte rättfärdiga den ställföreträdande nyfikenhet som pressens män utöver för läsekretsens räkning.

Vi har i dag den 11 augusti – Susanna har namnsdag! Och vi måste kanske också tänka på det rättsskydd som våra lagar ger Susanna i badet. I tidningspressens bildreportage representera badbilderna ju, såsom referenten framhöll, en framträdande roll. Ofta ser man bilder som har tagits med teleobjektiv utan den badandes vetskap. Den som hyser intresse för privatlivets fred, reagerar väl vanligen med blandade känslor inför sådana kameraskott. Kanske inte så mycket när det gäller Brigitte Bardot – som själv tjänar pengar på att oförbehållsamt visa sina bästa sidor. Eftertänksamheten gör sig mera gällande om det är fråga om Greta Garbo – som lever skyggt och tillbakadraget – eller om kungliga damer eller andra celebriteter – som helst vill vara i fred och när de har mindre kläder på sig än vad som hör till deras sedvanliga kontakt med allmänheten.

Vilka vägar lagstiftningen skall angripa detta ämne, kan vara i någon mån tveksamt. För egen del tycker jag att lagstiftaren generellt kunde börja med att låta de regler, som finnas angående husfriden bli tillämpliga också på enskilda badplatser samt också på avskilda platser i na-

turen, där någon för en stund slagit sig ned för att rasta eller tillbringa sin fritid.

Härmed är det lämpligt att vi kastar oss ett stycke framåt till § 12. »*Billedgivelser*«, sida 29. I anslutning till vad jag framhöll i början av mitt inlägg ville jag nu helt skjuta åt sidan frågan om bruket av personbilder i reklamsyfte – i annonser och på varuförpackningar. Kvar blir då bruket av personbilder i tidningsreportage och i böcker.

I vår tid tror jag att det inte vore realistiskt att generellt kräva den avbildades samtycke för publicering av personbilder. När pressfotografer vandrar omkring med sin kamera och sitt blixtljus vid större och mindre festligheter, på restauranger och teatrar, vid idrottstävlingar eller folknöjen, eller t.o.m. på allmänna badstränder, så kan man inte begära att de samtidigt skall samla på namnteckningar för att få tillståndsbevis. T.o.m. önskad fotografering måste i viss utsträckning anses tillåten. – Det är någonting som envar måste underkasta sig när han rör sig på en mer eller mindre allmän plats. I detta avseende tycker jag att man borde ställa sig mycket liberal till pressfotografernas och pressens önskan att servera läsarna aktuellt bildmaterial av sällskapslivet och folklivet. Jag tycker icke ens man behöver vänta på det vänliga smilet. Här är det ju inte fråga om privatlivets fred eller om någon otillbörlig insyn.

Inte heller tycker jag att man borde ställa skrankor för publiceringen av bilder som en privatperson tagit i enskilda sammanhang utan att ursprungligen haft någon tanke på offentliggörande. Om någon får anledning att publicera ett lyckat amatörfoto så finns det ingen orsak att kräva att han skall införskaffa samtycke av den eller dem som är med på bilden.

Men desto strängare tycker jag att man bör förhålla sig till bilder som kommit till genom ett fridsbrott. Jag har redan nämnt ett par exempel – fotografering genom fönster, fotografering med teleobjektiv av badande eller av andra som vill vara för sig själva. Ytterligare kan jag nämna ett exempel: Det hände en gång i Stockholm att pressfotografer utan tillstånd trängde sig in i ett hotellrum för att taga bilder av barnen till en känd skådespelerska. Jag kommer inte ihåg, om de lyckades få några bilder – men om de fick dem så måste en publicering av sådana bilder utan tvivel anses rättsstridig.

Viktigt är att ansvaret härvid drabbar tidningsföretaget och inte enbart fotografen. Enligt de konfiskationsbestämmelser som finns i Finland, SL 2:16, kan den ekonomiska nyttan av ett brott dömas förbruten hos den till vars förmån gärningsmannen har handlat. Men rättsreg-

lerna borde utvecklas, så att också någotslags bot skulle drabba tidningsföretaget. I den punkt så är jag av någon annan mening än som referenten var i sitt muntliga anförande. Jag menar att tidningsföretaget ofta är en juridisk person, som man ogärna straffar med böter i samma form som fysiska personer. Där kunde ett straff under namnet bot vara bättre på sin plats.

Viktigt är också enligt min mening att sådana händelser underlyder allmänt åtal. Det är för mycket begärt att celebriteterna själva skall behöva föra en försvarsstrid mot tidningspressen i alla länder. Tvärtom bör det vara så, att det är en allmän angelägenhet att hålla rent och att se till att ingen blir utsatt för detta slags plågsam publicitet. Liksom vid djurplågeri får ett sådant mäniskoplågeri inte ses såsom en fråga om den plågades rätt, utan som en fråga därom, hur människor bör uppföra sig.

Nu vill jag gärna hoppa tillbaka till § 10, sida 10, »*Lydbands-Optagelser fra Privatlivet*«.

Referenten börjar med att säga att det icke i och för sig är straffbart att ligga på lur och lyssna till andra personer utan deras vetskap och samtycke. Kanske det är så. Men jag har sett ett tidningsurklipp där det står att en viss mr. John Abort dömdes i London till fjorton dagars fängelse för att han hade lurat och lyssnat vid sin grannes dörr. Det säges i tidningsurklippet att domaren stödde sig på en lag från år 1360. Nu har jag inte varit i tillfälle att se detta rättsfall eller den lag som domaren kunde ha stött sig på. Men det synes mig som om det här kunde vara fråga om en rättstradition som man burde taga vara på och försöka plantera in i nordisk rätt med tanke på de nya avlyssningsmöjligheter som den moderna tekniken har att bjuda på. Det måste väl anses vara en tveksam fråga i vilken mån våra lagars stadganden om hemfridsbrott kan tillämpas på den som i hemlighet installerar en lyssnarapparat i en annans hus. Helt uteslutet anser jag det alls inte, att en sådan gärning kunde bestraffas såsom hemfridsbrott. Men den norska strafflagen kan i varje fall ges ett fullt erkännande för att den tagit steget ut och infört uttryckliga stadganden om lyssnarapparater. På detta sätt kan man nå också sådana situationer som icke faller under husfriden.

Jag går nu till § 11 som handlar om offentliga meddelanden om personliga och privata förhållanden. Jag är fullt ense med referenten om att äreskränkingsbrotten bör hållas på sidan om diskussionen – också om det er klart att lagens stadganden om förolämpning kan bli tillämp-

liga på sanningsenliga men i kränkande syfte framförda uppgifter om en persons privata förhållanden. Den nu aktuella diskussionen borde framför allt ta sikte på sådana uttalanden som inte kan sägas ha skett i syfte att kränka den berörde, utan snarast i syfte att tillfredsställa andras nyfikenhet eller skadeglädje.

För egen del tror jag inte att det kan vara realistiskt att försöka draga alltför snäva gränser för tidningernas och författarnas rätt att omtala privata förhållanden eller händelser i privatlivet. Men det är framför allt två synpunkter som här borde anläggas.

Den första är, att det icke bör vara tillåtet att offentliggöra material som har åthunnits genom hemfridsbrott eller annan straffbar kränkning av privatlivets fred, t.ex. straffbar avlyssning av samtal. Liksom när det gäller bilder, borde huvudansvaret, – åtminstone det ekonomiska ansvaret – här läggas på tidningsföretaget eller på annan som utnyttjar det olagligen anskaffade materialet.

Beträffande material, som har anskaffats på lovligt sätt, men vars publicering eljest kan vara störande för privatlivets fred, synes det vara svårt att draga en konkret gräns för det tillåtna och det otillåtna. Det förfaller riktigt att här såsom dansk, isländsk och norsk strafflagstiftning arbeta med ett normativt brottskännetecken, som lämnar rum för en värdering. Kriminaliseringen av oönskade offentliggörelser bör taga fasta på den omständigheten, huruvida en sådan offentliggörande kan anses vara en kränkning av privatlivets fred. Det måste vara åtskilliga olika faktorer som inverkar på bedömningen – för min del tror jag t.ex. att man i ett vänligt och välvilligt omtalande av privata förhållanden kan gå oändligt mycket längre än i ett mindre vänligt omtalande. Med andra ord skulle jag säga att det kan vara mera tillåtet att offra åt allmänhetens vänliga intresse för andras privatliv, än att tillfredsställa hyenorernas och de skadegladas glupande aptit. Det samma gäller bruket av levande modell. Jag tror att det är oändligt stor skillnad om man avbildar en kardinal i helvetet eller i himlen.

Vid den helhetsbedömning som härvid måste göras, kan det också vara anledning att taga med i räkningen det sätt på vilket uppgifterna ha anskaffats. Även om det kanske inte i och för sig kan förklaras olagligt och straffbart att man ställer frågor till barn eller hushjälper och enskilda tjänare, så borde lagstiftningen ändå förhindra pressen att låta sina reportrar genom sådan utfrågning försöka tränga in i privatlivets fred. Detta kan man bäst förhindra genom att begränsa offentliggörandet av så anskaffat material.

Härmed har jag avslutat en huvudgrupp inom ämnet. Nu återstår ännu alla de frågor som i egentlig mening har att göra med rätten att ha egna hemligheter.

Jag går nu tillbaka till § 8, sida 18, till *brevhemligheten* som hör till de ting, som redan tidigt uppmärksammades av lagstiftaren, men referentens översikt hade – så förefaller det mig – krävt en belysning genom de processrättsliga stadganden som angår editionsplikten i fråga om brev. Brevhemlighetens värde blir nämligen avsevärt förminskat i den mån mottagaren eller en annan laglig innehavare av ett brev kan av domstol tvingas att framlämna brevet. Likaså beror brevhemlighetens värde i betydande mån av stadgandena om beslag och husrannsakan – särskilt i fråga om polismyndigheternas rätt att kvarhålla och taga hand om brev samt att öppna dem.

I denna fråga – liksom med avseende å några andra frågor – är det angeläget att framhålla vikten därav, att man inte invaggar medborgarna i den föreställningen att de åtnjuter ett rättskydd, som i realiteten – när det verkligen kommer till kritan – kan visa sig alldeles illusoriskt.

I fråga om editionsplikten måste jag här hålla mig endast till några funderingar med anledning av stadgandena i Finlands rättegångsbalk. I vilken mån dessa funderingar kan ha någon tillämplighet i de övriga nordiska länderna, måste jag lämna åt övriga deltagare att uttala sig om. Det förefaller mig som om stadgande som finnes i Finlands RB 17:12, vore avfattat så att det kan leda till betydande ojämnheter i skyddet för brevhemligheten och kan leda till att en person i de mest oväntade fall enligt lag kan bli förklarad skyldig att förete ett brev som både för avsändaren och mottagaren måste synas högst personligt.

Om man frånser de allmänna reglerna om tystnadsplikt och tystnadsrätt – vilka gäller också i fråga om editionsplikt – så kan man säga att frihet från editionsplikt i Finland endast förekommer för part och för en person som till parten står eller stått i sådant skyldskapsförhållande, som närmare anges i RB 17:20. Dessa kan inte tvingas att förete brev mellan personer som står i sådant förhållande till varandra.

En sådan formulering av friheten är redan i och för sig ologisk. Varför skall en utomstående, som inte står i något skyldskapsförhållande till parterna alls, vara pliktig att förete brev mellan denna utomstående och hans egna anhöriga?

Med därtill kommer, att den av lagen gjorda uppräknings av anhöriga inte gör rättvisa åt det sakförhållandet, att vänskap och kärlek ofta ger upphov åt en mera personlig och intim brevvexling än skyldskap-

ofta också ett större behov av att anförtro sig åt varandra. Den tanken förefaller högst motbjudande, att förtroliga vänner eller älskande skulle kunna åläggas att inför domstol framte de brev som de fått av varandra. Men lagen ställer inte hinder i vägen för något sådant åläggande. Man vill kanske invända, att sådana brev inte kan antas äga betydelse såsom bevis i en rättegång. Men hur skulle mina ärade åhörare ställa sig till det lilla tankeexperimentet att någon i ett äktenskapsskillnadsmål skulle kräva att en person, som misstänkes för att ha stått i intim förbindelse med mannen eller hustrun, skulle åläggas att inför domstolen förete de brev som hon eller han har fått mottaga. Lagen svarar att detta är möjligt – så otroligt det än låter. Ty vännen eller väninnan står inte till part i sådant skyldskapsförhållande som avses i 17:20. Här har lagstiftaren nog inte lyssnat til den tanke som Árni Tryggvason gav uttryck åt: att hjärtat borde stå bakom hjärnan.

Om brevhemligheten verkligen skall vara någon hållbar realitet, så kräves det en översyn och revision av reglerna om editionsplikten.

Finland har år 1959 fått en lag om beslag och rannsakan i brottmål som bl.a. innehåller ingående stadganden om beslag å brev och andra skriftliga handlingar. Dessa är betydligt mera närgångna än stadgandena om editionsplikten. Den åtalade och hans närstående kan aldrig åläggas att förete en skriftlig handling. Men sådana handlingar kan tagas i beslag hos dem. Den enda begränsningen är att skriftliga meddelanden mellan den misstänkta och någon honom närstående eller mellan dylika närstående inbördes, inte kan tagas i beslag hos dem, om inte det är fråga om ett brott på vilket kan följa tukthus i sex år eller mera. Så länge brev eller annan postförsändelse till och från den misstänkte ännu är i post- och telegrafverkets värjo, kan de tagas i beslag så snart det är fråga om ett brott på vilket tukthusstraff kan följa. Allt detta innebär såsom synes mycket betydande ingrepp i brevhemligheten. Dessutom innehåller lagen samma konstruktionsfel som RB 17:12 – så att de icke – närstående har lämnats utan allt rättsskydd, åtminstone om man läser lagen efter bokstaven, så som det ofta nu till dags är vanligt.

Det förefaller mig som om stadgandena om beslag å skriftliga handlingar skulle vara ett typiskt exempel på ett fall där statsmakten – i det i och för sig vällovliga syftet att bekämpa brottsligheten – av ren obehågsamhet har skapat möjligheter till att förstora intrång i privatlivets fred. Mycket beror naturligtvis på hur dessas långt gående fullmakter tillämpas av polismyndigheter, åklagarmyndigheter och domstolarna. Kanske faran för närvarande inte är så stor i de nordiska länderna. Men

jag har den bestämda känslan av att lagen har gått mycket för långt. Ett land som har legaliserat så långt gående ingrepp i brevhemligheten, står inte väl rustat för hårdare tider, när rättssamhällets bestånd kanske kan ställas på prov.

Det som här blivit sagt om brevhemligheten gäller också telegrafhemligheten. Stadgandena om editionsplikt och om beslag gäller också telegram.

Gemensamt för beslag av brev och telegram, som ännu är i post- och telegrafverkets värjo, är att mottagaren och avsändaren skall underrättas om beslaget, så snart detta kan ske utan men för utredningen av brottet. Rätten att taga en försändelse i beslag innebär sålunda inte någon rätt öppna en försändelse på ett sådant sätt att det inte blir några synliga spår och sedan låta den gå vidare till mottagaren utan att denne får veta om saken. Också om beslagsmyndigheten skulle dröja något med underrättelsen, så bör det sålunda vara möjligt för mottagaren att snart märka att hans post har stannat på vägen.

I detta avseende är telefonavlyssning farligare- därför att avlysningen under en lång tid kan ske oförmärkt – utan att de samtalande märker någonting. Man har med goda skäl i Finland avstått från att legalisera telefonavlyssning i fredstid. All sådan avlysning är straffbar enligt stadgandena i SL 38:8 och 38:9 a samt 40:15 och 40:19 a. Jag har inte några informationer om att sådan avlysning skulle utnyttjas på sidan om lagen.

Helt uteslutet finner jag det inte att avlysning i vissa fall skulle kunna anses berättigad och laglig – nämligen i den mån stadgandena om nödvärn kan bli tillämpliga. Låt oss t.ex. tänka oss att en person per telefon blir utsatt för allvarliga hotelser – sådana »Trusler« som det tidigare varit fråga om. Vill man då anordna telefonavlyssning till förebyggande av ett överfall eller dylikt, så tror jag att detta kunde anses vara i överensstämmelse med gällande lag. Men då bör det verkligen vara fråga om en trängande fara.

När jag till sist går över till § 13 sid. 31 – *brott mot tystnadsplikt* och tjänstemans röjande av hemligheter – så finner jag att vi är nära ett av kärnproblemen – frågan om rätten att ha privata hemligheter. Här kan man göra den allmänna iakttagelsen att rättsutvecklingen har lett till en betydande minskning i rättsskyddet för privata hemligheter. Detta återspeglas framförallt i de moderna processlagarnas stadganden om vittnesmål. Nu har nästan alla vittnesjäv avskaffats. Rätten att undandra sig

vittnesmål är förhållandevis begränsad. Rätten att förtiga någonting i vittnesmålet är mycket kringskuren. Och plikten att tåga är ännu mera inskränkt.

Framför allt fäster man sig vid att statshemligheter och tjänstehemligheter samt till och med yrkes- och affärshemligheter åtnjuter ett betydligt större rättsskydd än privata hemligheter. Jag nämner att Finlands lagstiftning har almäna stadganden om yrkes- och affärshemligheter, bland annat i lagen om arbetsavtal, i lagen om illojal konkurrens och i rättegångsbalken. Men för privatlivets hemligheter finns egentligen bara de stadganden som angår tystnadsplikt för advokater och deras biträden, samt för läkare, apotekare och barnmorskor och deras biträden. Åt dem kan man med ganska stor trygghet anförtro sina privata hemligheter och familjehemligheter. Men inte alls på samma sätt åt anhöriga och vänner. Vissa närstående – de som omtalas i RB 17:20 – har visserligen rätt att undandraga sig vittnesmål. Men de äro ingalunda pliktiga att göra det. Parten har ingen rätt att kräva, att hans närmaste anhöriga icke skall höras som vitne. Har man anförtrott en hemlighet åt en nära anhörig, så kan man intet rättsskydd, om den anhörige senare vill yppa hemligheten. Har man anförtrott en hemlighet åt en vän, så är det värre ställt. Den moderna processrätten hänvisar inte till den »Vännskapens Lov«, som dómismålarådherren Bjarni Benediktsson talade om i går kväll. En vän är enligt lag pliktig att vittna om allt – till och med om det som uttryckligen har anförtrotts under fyra ögon.

Jag tror för min del att processrätten här har gått mycket för långt. I längden kan det inte vara lyckligt för ett land, om rättsordningen inte ger någon trygghet åt förtroendet mellan enskilda människor i deras privata liv. Det uppstår också ett ständigt spänningstillstånd med samvetskonflikter mellan den lagstadgande vittnesplikten på den ena sidan och vänskapens oskrivna bud på den andra. Redan nu tycker jag mig kunna skönja någonting som kunde kallas den moderna tidens häxprocesser – de menedsmål, där statsmakten strävar att visa, att dess myndighet och dess rätt till insyn i privatlivet är starkare än förtroendet mellan vänner.

Till de grundläggande önskemål, som kan framföras i diskussionen om privatlivets fred, hör en begäran om ett bättre rättsskydd för privata hemligheter och för det som blivit sagt under fyra ögon.

Någon sammanfattning av mina förslag skall jag inte göra – det bleve väl en onödig upprepning. Om referentens teser, som jag haft tillfälle att närmare läsa igenom under pausen – ville jag säga att jag i stort sätt

kan bitræda dem, dock med några undantag som egentligen framgår redan av det som jag tidigare har anført.

Särskilt är det kanske så, att vi sett något olika på rätten till den egna bilden och på användningen av bot i stället för straff. Men detta är ju små ting i en stor sak där samma ledstjärnor visa vår väg till frihet och fred.

Professor JOHS. ANDENÆS (Oslo):

Ja, noen må jo bryte isen og få diskusjonen i gang. – Det var bare et enkelt punkt jeg ville nevne, et punkt, hvor jeg kunne supplere litt av det som innlederen har sagt i sitt trykte referat og i sin innledning i dag om norsk rett. Han nevner i det trykte referat, side 15, den danske og islandske straffelobs bestemmelser om den som krenker en annens fred ved, – tross forut av politiet gitt advarsel – å trenge inn på ham, forfølge ham med skriftlige henvendelser o.s.v. Jeg ville da nevne at vi for noen år siden fikk en ny liknende noe videregående bestemmelse i norsk rett. Bakgrunnen for den tilføyelse som der fant sted var en sak som vakte atskillig oppsikt, om plagsomme telefonoppringninger. Det var en mann som etter at hans forlovelse var blitt hevet og hans forlovede var blitt gift med en annen fortsatte å ringe til henne opp til 25-30 ganger om dagen. Han begynte tidlig på morgenen og fortsatte siden med jevne mellomrum til ut på kvelden en tid. Og som rimelig kunne være satte hverken damen eller hennes nye mann noen særlig pris på denne form for oppmerksomhet. Damen ble visst noe henimot nervevrak. Politiet grep inn og satte fredforstyrrelsen under tiltale etter en forseelsesbestemmelse i straffeloven, par. 350. Men resultatet ble frifinnelse. Det var nemlig vilkår for domfellelse etter denne bestemmelse, enten at det forelå en forstyrrelse av den almindelige fred og orden – og det fant Høyesterett – (saken gjalt Høyesterett) – ikke kunne sies å foreligge all den tid det var en oppringning som bare hadde forstyrret freden innenfor det enkelte hjem. Det alternative vilkår var, at dette var en forstyrrelse av omgivelsernes nattero, men det var ikke påvist at tiltalte hadde fortsatt oppringningen lenger enn til ca. 10-11 – tiden om kvelden og da kunne man ikke si at han hadde forstyrret natteroen og resultatet ble frikjennelse, en avgjørelse som fikk atskillig publisitet og vakte en viss reaksjon blant publikum. Det var endog en av våre bulevardaviser som henstillet til sine lesere at de burde ringe opp til den høyesterettsdommer som hadde vært første voterende i

denne sak og fortelle ham hva de mente om avgjørelsen. Og den arme høyesterettsdommerfamilie ble naturligvis så plaget av disse stadige oppringninger at dommeren til slutt måtte rykke ut i avisen og si, at han nok mente det forelå et hul her i vår lovgivning, men at han syntes det ikke var rettferdige at det skulle gå ut over ham og hans familie. – Resultatet ble så at man tok opp spørsmålet om en supplerende av lovgivningen her i første rekke med sikte akkurat på et slikt tilfelle som det som hadde foreligget, med sjikanøse telefonoppringninger, men straffelovsrådet som fikk saken til behandling og siden de lovgivende myndigheter fant at man – når man først tok saken opp – burde gi rettsvernet en videre ramme og resultatet ble en ny par. 390a i straffeloven. – Jeg har dessverre ikke teksten med meg, men den rammer sig mot den som gjennom skremmende eller plagsom adferd eller ved skremmende eller plagsom opptreden eller ved annen utilbørlig adferd forstyrrer en annens fred. Så forstyrrelse av en annens fred ved utilbørlig adferd, det er det som er belagt med straff, og man vil se at bestemmelsen går videre enn den danske og islandske bestemmelse om liknende forhold, ved at den ikke setter som vilkår for straff at det foreligger noen advarsel på forhånd fra politiet. Det ble drøftet nokså inngående under arbeidet om man burde sette noe slikt vilkår, men man fant at det ville redusere bestemmelsens effektivitet. Bestemmelsen rammer da slikt som utidige telefonoppringninger, likedan ulykkesbud, man får f.eks. ikke ringe til en kvinne og fortelle at hennes man har vært utsatt for et ulykkestilfelle. Tilsvarende vedvarende forstyrrelser gjennom musik eller annen støy, om jeg får uttrykke mig slik, eller det å følge etter en annen fra sted til sted på en sjenerende måte. Det er naturligvis en høy grad av skjønns-myndighet som her er lagt til domstolen. Den kan være vanskelig å trekke grensen mellom det som man kan si at er en uttidig påtrengning, uten å falle innenfor lovens grenser, og det som virkelig er rettstridig, men jeg tror ikke det er noen særlig fare for misbruk av en slik paragraf. Men det er et vilkår etter bestemmelsen at gjerningsmannen forstår at dette er en forstyrrelse som oppfattes av den annen, altså en krenkelse av den annens fred. Det foreligger forhold hvor gjerningsmannen regner med å få bli uopptaget f.eks. dette med kikning gjennom andres vinduer eller fotografering med teleobjektiv og slike ting, hvor gjerningsmannen ikke regner med at dette skal bli offentlig kjent, det faller ikke innom området for denne bestemmelse. Det ble også drøftet under forarbeidene, men man fant at det fikk bli en skjål for sig å utforme bestemmelser om det.

Med hensyn til innlederens teser kan jeg som korreferenten si, at så-

vidt jeg har vært i stand til å oppfatte dem her ved den muntlige gjennomgåelse, kan jeg i alt vesentlig gi dem min tilslutning. I motsetning til korreferenten er jeg også enig med referenten med hensyn til spørsmålet om retten til eget bilde. Det er forholdet at vi i Norge fra gamle dager – i fotografiloven fra 1909 – har en bestemmelse om at det som utgangspunkt er forbudt å offentliggjøre fotografier av en annen uten hans samtykke. Det er ganske vidtgående unntagelser, som visse kan være, men det er utgangspunktet. Jeg kan nevne det at under arbeidet med nye nordiske fotografilover var det tale om å sløyfe denne bestemmelse for de andre lande som ikke hadde slike bestemmelser fra før og ikke ønsket å oppta det, og i et utkast så var det sløyfet også fra norsk side, men ved nærmere overveielser kom man til at man hadde bruk for å beholde denne bestemmelsen, slik at i den nye fotografilov som nu har afløst den gamle av 1909, har man fremdeles dette prinsipp, forbudet mot å gjengi en annens portrett uten hans samtykke, en lösning som jeg for mitt vedkommende er helt ut enig i.

Eftersom andra ej begårde ordet, förklarade *ordföranden* förhandlingarna i ämnet avslutade.

ANDRA MÖTESDAGEN

Fredagen den 12 augusti 1960

Förhandlingarna ägde rum i Universitetet.

SEKTION A

Under ordförandeskap av professor *Carl Jacob Arnholm* behandlades ämnen:

1. BÖR DE NORDISKE KÖBELOVE REVIDERES?

Referenten, professor *Anders Vinding Kruse* (København) (Se bil. II):
Herr ordfører, ærede forsamling!

Købeloven er uden tvivl en af de allervigtigste love inden for formueretten. Allerede af den grund er det forbløffende, at den har kunnet holde 50-års jubilæum, uden at den i den forløbne tid er blevet taget op til revision.

Den nordiske købelov var ikke et resultat af nogen drøftelse på et nordisk juristmøde på lignende vis som f.eks. vekselloven, hvor drøftelserne på det første juristmøde i 1872 gav stødet til den fællesnordiske veksellov. Men den trang til fællesnordisk lovsamarbejde, som udgik fra de første juristmøder, var uden tvivl af stor betydning for, at arbejdet med købeloven kom i gang. Af historiske grunde kom Finland som bekendt ikke med i arbejdet, men i de senere år er der flere gange af finske jurister ytret ønske om, at Finland nu burde gennemføre købeloven. Imidlertid har man påpeget det ønskelige i, at man – forinden Finland søger loven gennemført – optager en fællesskandinavisk drøftelse af spørgsmålet, om ikke retsudviklingen og samfundsudviklingen i det hele taget siden købelovens vedtagelse bør medføre, at loven nu må undergives en tiltrængt revision. For at imødekomme dette ønske – men vel tillige også i erkendelse af, at spørgsmålet under alle omstændigheder

kunne trænge til en nærmere prøvelse – blev det besluttet at sætte det på dagsordenen til dette juristmøde.

I det halve århundrede, der er gået siden købeloven blev vedtaget, er der i de nordiske lande vokset en omfangsrig litteratur op omkring dens bestemmelser. Dette er i og for sig ikke forbavsende, når man tænker på lovens enorme praktiske betydning. Derimod er det forbavsende at se, hvor lidt denne litteratur indeholder af reel kritik mod købelovens forskrifter.

Man kan imidlertid efter min opfattelse ikke blive stående ved den blotte konstatering af, at der ikke hidtil er fremkommet kritik i større målestok, hverken fra retsvidenskabeligt hold eller fra det praktiske handelslivs side. Ønsker man en holdbar status, bør man direkte spørge handelens folk, om de på baggrund af de sidste årtiers rivende udvikling i erhvervslivet finder, at købelovens regler ikke længere honorerer de krav, som man må stille til en moderne lov om køb og salg.

Af praktiske grunde måtte jeg indskrænke mit rundspørge til de vigtigste danske handels- og industriorganisationer, samt det danske forbrugerråd. Bliver der imidlertid nedsat en internordisk komité til at behandle spørgsmålet om en eventuel revision af købeloven, bør man selvsagt også rette henvendelse til de andre nordiske landes handelsorganisationer.

Som det vil ses af mit skriftlige oplæg til debatten i dag, stillede jeg de danske organisationer 3 spørgsmål, nemlig:

1. Hvorvidt findes der bestemmelser i købeloven, som må siges at virke uhensigtsmæssige eller urimelige i nutidens praktiske handelsliv.
2. Hvorvidt bør loven suppleres med nye bestemmelser, og endelig
3. Har der vist sig praktisk behov for at gennemføre præceptive regler for løsørekøb udover dem, der indeholdes i afbetalingsloven m.v., f.eks. vedrørende ansvarsfraskrivelse.

Disse spørgsmål giver tillige efter min formening en naturlig opdeling af selve hovedproblemet, om hvorvidt de nordiske købelove bør revideres.

Det overvejende flertal af de adspurgte organisationer besvarede imidlertid alle 3 spørgsmål negativt med tilføjelse af, at købeloven efter deres erfaringer fremdeles virkede udmærket i det praktiske liv.

Dog fremsatte Danske Husmødres Forbrugerråd og Motorbranchens Fællesråd i deres skrivelser ønsker om mindre ændringer i enkelte af købelovens bestemmelser.

I mit oplæg til debatten i dag har jeg i øvrigt forsøgt at gennemgå loven med henblik på spørgsmålet om eventuelle revisioner i dens forskellige bestemmelser, hvor jeg også har søgt at tage stilling til den sporadiske kritik, der i tidens løb er blevet fremsat fra retsvidenskabeligt hold. Det må imidlertid med det samme indrømmes, at flertallet af de opstillede mulige reformpunkter reelt kun drejer sig om detailspørgsmål eller om rent redaktionelle ændringer af underordnet praktisk betydning.

Tilbage bliver dog nogle mere principielle spørgsmål.

Et par af disse står i snæver forbindelse med hele problemet om den materielle konkursret; det drejer sig om standsningsrettens ophør og i det hele taget sælgerens stilling til køberens kreditorer, altså lovens §§ 28 og 39-41. En eventuel reform af disse bestemmelser bør selvsagt afvente resultatet af drøftelserne i de nordiske komitéer, der beskæftiger sig med den materielle konkursret. For mit eget vedkommende finder jeg forøvrigt, at der kun er behov for at slette den specielle 3-ugers frist for køberens konkursbos svar på, om det vil indtræde i handelen, i den danske købelovs § 40, og den tilsvarende frist i den danske konkurslovs § 16.

Dernæst kunne det drøftes at omredigere og til dels ændre reglerne i §§ 23 og 24 om sælgerens erstatningsansvar for forsinkelse og eventuelt indføje en bestemmelse om oprindelig umulighed. Det må erkendes, at bestemmelserne er slet formulerede – især § 24 –, og at de derfor har rejst mange fortolkningstvivel.

Hvad specielt angår § 24 om genuskøb, er den retsopfattelse i alt fald i dansk ret formentlig ved at fæstne sig, at ansvaret principielt bør hvile på et culpasympunkt – dog til den ene side udvidet noget, ved den tendens, der spores til at bortse fra individuelle undskyldningsgrunde, men også til den anden side begrænset af en tendens til at fritage for ansvar, dersom opfyldelsen bliver ekstraordinær byrdefuld for sælgeren på grund af omstændigheder, han ikke med rimelighed bør bære risikoen for. For øvrigt er jeg alvorlig bange for, at det eneste, der står fast ved problemet om genussælgerens ansvar, er, at det vil blive meget vanskeligt for ikke at sige umuligt at opnå skandinavisk enighed om ansvarets udformning, således at man næppe har anden udvej end at overlade ansvarets fastlæggelse til udviklingen i domspraksis. Man må så trøste sig med Ussing, når han siger: »Har købelovens §§ 23 og 24 således ikke stor værdi som vejledning for praksis, har de på den anden side det

fortrin, at de næppe vil kunne hindre retspraksis i at nå tilfredsstillende resultater.«

I mit skriftlige oplæg fremhæver jeg, at der i højere grad kan være grund til at foretage ændringer i købelovens bestemmelser om mangler ved salgsgenstanden, især for så vidt angår § 42 vedrørende ansvaret for oprindelige mangler ved specieskøb.

I tiden, der er gået siden købelovens vedtagelse, har der som bekendt vist sig en stigende tendens til at højne handelsmoralen, der har sat spor overalt i nyere lovgivning, jfr. f.eks. aftaleloven, afbetalingsloven, gældsloven, konkurrenceloven og pris- og trustlovgivningen.

Inden for køb og salg har denne tendens bl.a. fundet udtryk i princippet om »sælgerens loyale oplysningspligt«. Denne pligt kan formentlig formuleres således, at sælgeren må oplyse køberen om alle forhold og fejl vedrørende salgsgenstanden, som han (sælgeren) kender, og som han må gå ud fra er af interesse for køberens bedømmelse af salgsgenstandens anvendelighed og kvalitet, og som han ikke kan regne med, at køberen er bekendt med. Hermed er det ikke meningen at pålægge sælgeren en positiv undersøgelsespligt; han skal kun have en oplysningspligt. Det vil blandt andet sige, at har han kun haft mistanke om manglen, er det tilstrækkeligt, at han oplyser køberen om sin mistanke. I min bog om køb af fast ejendom har jeg søgt at påvise, at en slig udformning af den loyale oplysningspligt kan forenes med en rimelig fortolkning af § 47's regel om køberens undersøgelsespligt.

Tilsidesætter sælgeren oplysningspligten i den angivne forstand, bør det formentlig have følger i to relationer. Nemlig for det første som et moment ved afgørelsen af selve mangelsspørgsmålet, forstået således, at det bør være udslagsgivende, når det in concreto stiller sig tvivlsomt, om den pågældende fejl overhovedet skal betragtes som en mangel i retlig forstand, der kan berettigge køberen til at hæve handelen eller kræve forholdsmæssigt afslag i købesummen. For det andet bør tilsidesættelse af oplysningspligten kunne danne et ansvarsgrundlag.

Hvad angår den første relation, må det bemærkes, at § 42 i og for sig ikke er til hinder for at lade oplysningspligten have indflydelse på selve mangelsspørgsmålet, idet paragraffen som bekendt slet ikke beskæftiger sig med mangelsbegrebet.

Derimod er manglende opfyldelse af oplysningspligten som ansvarsgrundlag vanskeligt foreneligt med formuleringen af § 42, stk. 2. Nogle, deriblandt Henry Ussing, har ganske vist ment, at oplysningspligten

lader sig indfortolke i ordene: »egenskaber som må anses tilsikrede«, og enkelte danske domme, navnlig vedrørende køb af forretninger og brugte motorkøretøjer, er også gået ud fra samme antagelse. Denne opfattelse må dog anses for temmelig omtvistelig, og det hjælper heller ikke at henviser til svigsbestemmelsen, da kun et fåtal af tilfælde, hvor oplysningspligten er tilsidesat, vil konstituere egentlig svig, hvortil i øvrigt kommer domstolenes let forståelige tilbageholdenhed i henseende til at statuere svig. Med hensyn til genuskøb vil spørgsmålet om sælgerens oplysningspligt normalt kun opstå, hvis hele arten er mangelfuld. Men i disse tilfælde bør grundsætningen også gælde – ja muligvis bør den i visse tilfælde skærpes til en egentlig undersøgelsespligt. Dette resultat kan imidlertid uden særlig vanskelighed indfortolkes i § 43, stk. 3.

Beslutter man sig til at lovfæste sælgerens loyale oplysningspligt ved mangler, bør man formentlig give princippet en sådan formulering, at domstolene får en rimelig bevægelsesfrihed. Navnlig med hensyn til ond tros-begrebet bør domstolene indrømmes en passende margin, idet ikke enhver, selv den ringeste, uagtsomhed bør føre til ansvar, ligesom oplysningspligten må afbalanceres med køberens undersøgelsespligt i § 47. Man kunne f.eks. vælge den udtryksmåde, at køberen kan kræve skadeserstatning, dersom sælgeren på uforsvarlig vis har undladt at give køberen oplysning om manglen. Indføjes en sådan bestemmelse i § 42, stk. 2, kan svigsreglen for øvrigt udgå.

Der er vist nogenlunde enighed om, at reglen i § 49 om sælgerens adgang til at afværge køberens misligholdelsesbeføjelser ved at afhjælpe manglen er for snæver, og jeg har derfor stillet forslag om at mildne reglen således, at sælgeren får adgang til at afhjælpe manglen, dersom det blot sker uden ugrundet ophold, og under forudsætning af, at det ikke vil medføre væsentlig omkostning eller ulempe for sælgeren.

Man har fra det danske Forbrugerråds side gjort gældende, at den 1-årige forældelsesfrist for mangler i § 54 kan virke for hård i visse tilfælde. Dette er sikkert rigtigt, og man bør formentlig tage bestemmelsen op til fornyet overvejelse. Men da modhensynene er særdeles vægtige, og tendensen i nutiden i det hele går i retning af kortere forældelsesfrister, er der store betænkeligheder forbundet med at lempe § 54.

Tilbage af mere generelle problemer står spørgsmålet, om man bør supplere købeloven med flere regler.

Det ville i denne forbindelse være nærliggende at spørge, om man ikke burde lade sig inspirere af udkastet til den internationale købelov, som jo er en del mere detailleret end vor købelov. Tanken er for så vidt

tiltalende, som det er ønskeligt at nærme de to lovkomplekser så meget som muligt til hinanden. Dette argument får dog først reel betydning, når den internationale købelov er vedtaget og ratificeret, og hvornår dette vil ske, hvis det overhovedet vil ske, stiller sig ganske usikkert. Men dertil kommer, at det er selvsagt det afgørende, at de yderligere regler, som lovudkastet indeholder ud over vor købelov, efter min formening næppe indeholder nogen gevinst; tværtimod står adskillige af reglerne nordisk retstradition fjernt, og indbyder ikke til efterlignelse.

Men der har jo også i nordisk retslitteratur rejst sig røster til fordel for at udbygge købelovens regler i forskellige retninger. Således har man været inde på det ønskelige i at give regler om sælgerens ansvar for salgsgenstandens farlige egenskaber. Da der imidlertid for tiden synes at være en udvikling i gang i retspraksis, har jeg dog i mit skriftlige indlæg anset det for rigtigst, at man indtil videre stiller spørgsmålet i bero for at se, hvorledes udviklingen vil forme sig.

I dansk retslitteratur har Ussing stillet forslag om at indføre nye regler i købeloven, hvorefter fordringshavermora skulle gøres til en misligholdelsesgrund, der efter omstændighederne skulle kunne give sælgeren de sædvanlige misligholdelsesbeføjelser. Dette vil principielt kunne forsvares, men da princippet efter mit skøn let vil kunne misforstås i praksis, ville det være nødvendigt at give meget detaljerede regler herom i loven. Og da den praktiske trang til slige regler må siges at være meget lille, er det næppe umagen værd. Navnlig ikke, når man tager i betragtning, at reglerne om fordringshavermora i købeloven ingenlunde er til hinder for, at domstolene indrømmer sælgeren egentlige misligholdelsesbeføjelser, når der er rimelig anledning hertil.

Et andet spørgsmål, der har voldt megen tvivl, er problemet om købers forhold til tidligere omsætningsled, navnlig koncentreret om spørgsmålet, hvorvidt køberen kan kræve erstatning af sælgerens hjemmelsmand. Jeg må her henviser til min redegørelse i min bog om misligholdelse af ejendomskøb. Problemet er nu igen blevet rejst af det danske og norske forbrugerråd særligt med henblik på detailkøbers forhold til fabrikanter af mærkevarer. Under en eventuel revision af købeloven bør spørgsmålet tages op til overvejelse, men jeg forudser store vanskeligheder i henseende til at opnå nordisk enighed. Min egen opfattelse er, at spørgsmålet, ligesom spørgsmålet om ansvaret for salgsgenstandens farlige egenskaber, foreløbig bør henstå ulovbestemt.

Endelig har det spørgsmål været rejst, om man ikke bør gøre købelovens hovedbestemmelser præceptive, navnlig således at en køber ikke

skulle kunne fraskrive sig retten til de forskellige misligholdelsesbeføjelser. Efter min opfattelse må man tage bestemt afstand fra en sådan tanke. Jeg må herved henvise til mit indlæg, og skal blot tilføje, at de misbrug fra sælgersiden, som fra tid til anden forekommer, navnlig over for de private detailkøbere, formentlig i stedse stigende omfang vil kunne blive effektiv holdt i ave af købernes egne organisationer, så som forbrugerråd, motororganisationer, etc., der jo i de senere år kan glæde sig over en voksende indflydelse. Derimod ville det sikkert være ubetænkeligt at indføre en generalklausul i købeloven i lighed med § 8 i afbetalingsloven eller gældsloven, hvorefter en bestemmelse i en købekontrakt skulle kunne tilsidesættes helt eller delvis, hvis det ville være utilbørligt eller klart stridende mod god forretningsskik at gøre den gældende.

Hermed skal jeg slutte mit oplæg til debatten i dag. Det kan føles som en skuffelse både for mig selv og andre, at jeg ikke møder op med et revolutionerende revisionsprogram til købeloven; ikke mindst i en tid, hvor hele vor lovgivning er kommet til at stå i ændringernes og reformernes tegn. Man skal imidlertid vogte sig for at reformere blot for at reformere. For købelovens vedkommende har den opfattelse i alt fald fæstnet sig hos mig, at det ville være et alvorligt fejlgreb at omstyrte dette gedigne bygningsværk for at prøve at opføre et nyt fra grunden. Det trænger i det højeste til nogle reparationer.

Korreferenten, professor *Simo Zitting* (Helsingfors).

Mina damer och herrar.

I sitt intressanta referat har ärade inledaren hänvisat till att motivet för behandlingen av den nu på dagsordningen upptagna frågan har varit en på finskt håll framställd önskan, att före stiftandet av en finsk köplag underkasta frågan om de nordiska köplagarnas möjliga revidering en samnordisk prövning. I betraktande härav har jag förstått min uppgift vara att belysa frågan, huruvida de nordiska köplagarna påkalla en revidering speciellt med avseende å Finlands eventuella anslutning till det nordiska köplagssystemet. För klarläggandet av bakgrunden för finska ställningstagandet torde det vara skäl att till en början med några ord beröra reformsträvandena i Finland.

I Finland finnes det icke någon lag angående köp av lös egendom. Visserligen står vissa regler att finna i Handelsbalken i 1734 års lag samt i vissa andra lagar, såsom bl.a. i lagen om avbetalningsköp av år 1933, i sjölagen av år 1939 och i konkursstadgan av år 1868. Tanken på re-

form har varit aktuell alltsedan självständighetstidens början. På grund av ett år 1919 erhållit officiellt uppdrag utarbetade Wilhelm Chydenius utkast till lag om leveransavtal och till lag om köp. Till grund för dessa utkast låg den uppfattningen, att leverans väsentligt avvek från köp av speciessak. Denna åsikt, som delvis bidrog till att Chydenius' utkast icke medförde något slutligt resultat, har icke vunnit medhåll. För närvarande behandlar man parallellt med varandra köp av species- och genussak; och man anser, att de samma bör regleras medelst enhetliga regler, såsom är fallet i de nordiska köplagarna.

Följande mera betydande steg tog man år 1943, då man på finskt håll började undersöka möjligheterna för underhandlingar om Finlands eventuella anslutande till det nordiska köplagssystemet. Detta resulterade redan samma år i en diskussion mellem representanter för några nordiska länder. Då alla nordiska länder till följd av krigstida förhållanden icke kunde delta i diskussionen, fingo underhandlingarna betydelse endast som ett preliminärt meningsutbyte. Genom att ha tagit initiativ till samnordiska underhandlingar har Finland redan officiellt ådagalagt sin önskan att reformera sin köplagstiftning i enlighet med de nordiska köplagarna. Denna reform är möjlig emedan inställningen till grundfrågorna i Finland är den samma i de övriga nordiska länderna.

Beträffande ärendets senaste skeden kan nämnas, att Finlands Centralhandelskammare på yrkande av Handels- och Industriministeriet den 6 oktober 1958 tillsatte en samarbetskommitté bestående av nio medlemmar (Å. Roschier-Holmberg som ordförande), vilken kommitté representerade näringslivets olika organisationer. Denna kommittés uppgift var att utarbeta ett utlåtande bl.a. därom huruvida förslaget av år 1956 till enhetlig lag angående internationellt köp möjligen kunde läggas till grund för beredandet av en inhemsk köplag. Efter att i detalj ha jämfört nämnda förslag med de nordiska köplagarna, närmast med Sveriges, har kommittén funnit lämpligt att giva de sistnämnda företrädare, men tillika konstaterat, att vissa regler i det internationella köplagsförslaget äro bättre och tydligare och att de i några punkter innehålla vissa acceptabla reformer. Till dessa punkter återkommer jag senare.

I betraktande av den väldiga ekonomiska utvecklingen under detta århundrade kan det förefalla ofattbart, att man i Finland kommit till rätta utan en egen köplag. Det kan antagas att den osäkerhet, som beror på en bristfällig lagstiftning, skulle ha resulterat i talrika köpsrättsliga tvister. Detta är emellertid icke fallet, vilket beror på flera omständigheter. De tvister, som uppstå mellan köpmän, avgöras ofta utan dom-

stolsförfarande. Affärslivets centralorganisationer ha sin egen upplysnings- och rådgivningsverksamhet. Likaledes bidrar härtill användandet av standardavtalsformulär samt ökningen av kännedom om kutymer vid köp. Av stor betydelse har det också varit, att vi hos oss kunnat använda som förebild de utmärkta nordiska köplagarna, främst Sveriges. Domstolarna, särskilt underrätterna, äro böjda för att tillämpa den svenska köplagens regler, isynnerhet på sådana fall, beträffande vilka hos oss klara lagstadganden saknas.

Sålunda har en egenartad situation uppkommit. Affärsmännen och juristerna, till och med domstolarna, använda i vidsträckt utsträckning som förebild närmast Sveriges köplag.. Denna lag är tryckt förutom i kursböcker även som bilaga i såväl den finskspråkiga som den svenskspråkiga för handelshögskolor och affärsmän avsedda lagboken. Trots att en dylik »köplag«, vilken saknar bindande verkan, väl kan tillgodose framförallt behovet av handelsrättslig smidighet, är situationen dock icke tillfredsställande. Allmänt betraktas stiftandet av en ny köplag såsom nödvändigt. Den ovannämnda av Centralhandelskammaren tillsatta kommittén har betonat att stiftandet av en ny köplag bör vara ett av de viktigaste lagstiftningsarbetena i Finland.

Reformen är, som redan nämnts, nödvändig. Frågan är om densamma bör verkställas fristående eller inom ramen för det nordiska samarbetet. Lösningen av denna fråga, som sysselsätter oss, beror å ena sidan på i vilken utsträckning vi kunna omfatta samma regler som de övriga nordiska länderna och å andra sidan huruvida reformen av de nordiska köplagarna överhuvudtaget är påkallad. Den ärade inledaren har i det tryckta referatet ansett att det näppeligen är möjligt att uppvisa tillräckligt vägande skäl – möjligen med bortseende från vissa undantag – för att en revidering av köplagarna vore motiverad. För Finlands vidkommande torde saken förhålla sig något annorlunda. I det följande kommer jag att granska de i referatet berörda frågorna på grundvalen av den indelning, som referenten använt vid behandlingen av allmänna problem (II kapitlet, punkt 1-5). Jag kommer att fästa uppmärksamheten närmast vid de punkter, som äro av betydelse för finsk rätt.

Punkt 1 i referatet (II kapitlet): De i Finland gällande stadgarna i Handelsbalken förutsätta icke handelsköpets åtskiljande från det civila köpet. Trots detta gör man numera i Finland skillnad i detta avseende. Begreppet »handelsköp« är hos oss definierat i enlighet med stadgandet i 4 §:n i de nordiska köplagarna, och i definitionen av begreppet »köpman« finnes icke heller någon märkbar skillnad. I detta avseende kan

man alltså uppnå samstämmighet. Inledarens anmärkning om intagande av specialstadgandena angående civilt köp i köplagarna är på sin plats.

Vad beträffar den i *punkt 2* berörda frågan om förhållandet till den internationella köplagen, har referenten otvivelaktigt rätt i sitt yttrande att det icke är riktigt att i de nordiska köplagarna intaga för den nordiska rättstraditionen främmande stadganden endast fördenskull, att man härigenom skulle uppnå överensstämmelse med den internationella lagen. Å andra sidan är det skäl att fästa uppmärksamhet på den omständigheten, att en så stor enhetlighet som möjligt skulle medföra påtagliga fördelar såväl för jurister som för affärsmän. Därför lönar det sig att upptaga till prövning frågan i vilken utsträckning stadganden, som ingå i ovannämnda förslag, kunna intagas i de nordiska köplagarna. I Finland har den ovannämnda samarbetskommittén konstaterat, att förslaget innehåller många sådana nyheter, vilkas intagande i den i Finland påbjudna köplagen vore önskvärda. Kommitten har som exempel nämnt följande: 1) de i artiklarna 35-39 ingående bestämmelserna om säljarens åsidosättande av sina skyldigheter beträffande orten för avlämnandet; 2) Den i artikel 51 punkt c upptagna praktiskt viktiga regeln, enligt vilken köparen har rätt att fordra att säljaren åsidosätter fel i varan, ifall köpets objekt är ett föremål, som säljaren åtagit sig att bearbeta eller framställa och felet är av den art, att säljaren är i stånd att reparera detsamma; 3) Bestämmelsen i artikel 52 om på förhand yppat fel; 4) Bestämmelsen i artikel 84 angående säljarens anticerade mora; 5) Bestämmelsen i 2 momentet 85 artikeln om interimistisk befrielse, och 6) Bestämmelsen i 2 momentet 110 artikeln om det meddelande, som bör tillsändas köparen.

I *punkt 3* i referatet behandlas frågan, huruvida man i köplagen bör begränsa sig till att stifta regler endast angående rättsförhållanden inter partes. De nordiska köplagarna ha med vissa undantag begränsat sig till att reglera kontrahenternas inbördes rättsförhållanden och uteslutit frågan om äganderättens övergång. Detta principiella ställningstagande är riktigt och föranleder icke någon ändring. Dock bör man beakta några omständigheter.

Vid stiftandet av köplagarnas stadganden är det uppenbart, att man i huvudsak observerar det faktiska köpeobjektet (varan). Säljarens plikt är – om jag använder termen i Sveriges lag – att »avlämna godset«, men icke omedelbart att överlåta äganderätten. Sålunda har man kunnat fastställa säljarens plikt på samma sätt såväl med avseende på köp av speciessak som beträffande köp av genussak samt reglera påföljderna av säl-

jarens mora och farans övergång oberoende av äganderättens överlåtelse. Trots dessa fördelar bör man uppmärksamma vissa nackdelar, av vilka de språkliga icke äro de obetydligaste. (I det finska språket är det svårt att skilja mellan verben avlämna, överlämna och överlåta). Nackdelarna framträda särskilt då det är fråga om passiv leverans och köp av kvotdel av en sak, såsom köp av fordringsrätt, patent o.d. Av dessa orsaker skulle det enligt en i Finland uttalad uppfattning (Y. J. Hakulinen) vara skäl att noggrant pröva den möjligheten, att totalinnehållet av säljarens överlåtelseplikt måtte vinna större beaktande i den nya lagens regler än vad är fallet i de nordiska motsvarande lagarna. Bör nämnas att den ovan nämnda samarbetskommitten har understött intagandet av regeln i 20 artikeln av 1956 års internationella köplagsförslag i den köplag, som bör stiftas. Frågan förtjänar att uppmärksammas, ehuru väl jag för min del betvivlar möjligheten att uppnå ett resultat, som är mera tillfredsställande än det nuvarande.

Trots att man i de nordiska köplagarna i allmänhet icke reglerat frågor rörande tredje man, har man dock intagit några bestämmelser om säljarens skydd mot köparens borgenärer (39-41 §§). I Finland innehålla konkursstadgans 49 § och sjölagens 166 § regler om säljarens stoppningsrätt. Upphörandet av stoppningsrätten beror även hos oss av den faktiska besittningens övergång. I detta avseende torde det icke finnas hinder för uppnående av en fullständig enhetlighet.

Vad beträffar den i *punkt 4* berörda frågan, huruvida köplagens huvudregler bör stiftas som tvingande i avsikt att skydda den svagare kontrahenten, är jag av samma åsikt som referenten, att hela frågan får tillsvidare lämnas vilande. För Finlands vidkommande har det icke visat sig vara nödvändigt att frångå den ståndpunkt, som de nordiska köplagarna – och även det internationella köplagsförslaget – omfattat, d.v.s. att stadgandena i desamma äro dispositiva. Däremot kunde man tänka sig, att i köplagarna intaga en bestämmelse motsvarande regeln i skuldebrevslagens 8 § om jämkning av oskäligen avtalsvillkor eller deras lämnande utan avseende. En sådan regel skulle ha betydelse speciellt i preventivt avseende. Isynnerhet vid långvariga leveranser kan situationer uppstå där man skulle behöva större befogenhet än vad avtalslagens 31 och 33 §§ medge.

I *punkt 5* har referenten tagit upp en del frågor, beträffande vilka köplagarna antingen tåga eller ock innehålla blott bristfälliga bestämmelser. Av dessa och de i referatets III kapitel omnämnda frågorna berör

jag i det följande vissa frågor, som äro av interesse för Finlands vidkommande.

Angående prestationens omöjlighet vid köp av lös egendom finnes det i Finland icke några uttryckliga regler. Regeln i 2 momentet 131 § sjölagen om befraktarens ansvarsfrihet, vilken regel sakligt motsvarar 24 § i de nordiska köplagarna, har man ansett sig kunna ex analogia tillämpa på köp av genussak. På köb av speciessak tillämpar man culpa-regeln med vissa undantag. Vad halvgeneriskt köp vidkommer har åsikterna fördelat sig med avseende därå, huruvida man bör tillämpa regler, som gälla beträffande leverans eller om saken bör bedömas enligt reglerna om köp av speciessak. Vad ett dylikt gränsfall angår skulle det inte uppstå svårigheter, ifall man kunde utveckla köplagarnas system i den riktningen, att skillnaden mellan köp av speciessak och leverans skulle minskas bl.a. vad säljarens ansvar beträffar. Ur den planerade lagens synpunkt har man hos oss ansett det vara befogat att i viss mån utvidga de möjligheter som säljaren av en genussak har att bliva befriad från ansvar. Tillika har man uttalat tvivelsmål därom huruvida det är möjligt att reglera frågan medelst en sådan generell regel, som till följd av sin ordalydelses omfattning icke skulle leda längre än vad man därigenom eftersträvat (Hakulinen).

Vad beträffar frågan (III, punkt 5) om avbrytandet av köparens rätt till naturafullgörelse då han underlåtit att använda sig av tillfälle till täckningsköp, nöjer jag mig med att nämna att man även i Finland i detta avseende kritiserat de nordiska köplagarnas system (se 21 § jmf. med 26 §; motsv. 28 § jmf. med 31 §).

Fel i godset (III, punkt 13) är ett av de få spörsmål, beträffande vilka det i Finland existerar en uttrycklig regel. Den i 4 § 1 kapitlet i Handelsbalken uttalade föråldrade regeln, som icke förutsätter utgivande av skadeersättning då frågan gäller s.k. hemligt fel, är snarare ägnad att försvåra än att förenkla frågans avgörande. Regeln har i allmänhet tillämpats endast på köp av speciessak, men somliga författare anser, att regeln kan tillämpas även på leverans. Beträffande köparens skadeståndsskyldighet har man uttalat olika åsikter. De flesta författare göra tydlig skillnad mellan köp av speciessak och leverans: i förstnämnda fall tillämpas culpa-regeln, men säljare av genussak anses svara för felet oberoende av vållande. Detta innebär, att avgörande betydelse icke längre tillmättes den omständigheten, huruvida det är fråga om hemligt eller synligt fel. Utvecklingen har även i denna fråga i hög grad närmat sig de nordiska köplagarnas system.

Det ovanstående utvisar, att den senaste utvecklingen i Finland alltmåra lett till ett accepterande av de problemlösningar, som ingå i de nordiska köplagarna. En dylik utveckling kan påvisas även i större utsträckning. Som ett exempel kan hänvisas till reklamationskyldigheten, som ofta varit av avgörande betydelse vid rättstvister med anledning av köp. Handelsbalken innehåller icke regler om reklamation och domstolarna ha i allmänhet icke kunnat stöda sig ex analogia på andra lagar. Det är intressant att iakttaga att de regler, som kunna härledas av rättspraxis, väsentligt överensstämmer med de nordiska köplagarna. Strävan att omfatta avgörandena i dessa lagar har framträtt även i det fall då en uttrycklig lagstadga existerar. Som exempel härpå kan man nämna godkännandet av yrkande om prisavdrag (*actio quanti minoris*). Regeln i 4 § 1 kapitlet i Handelsbalken förutsätter icke prisavdrag. I doktrinen har man i detta avseende intagit en negativ ståndpunkt, men under senaste tid ha allt flera författare godkänt dylikt prisavdrag, stundom blott beträffande köp av genussak. Efter att tidigare ha ställt sig tveksam till frågan, har även praxis blivit positivt inställd till prisavdrag.

Naturligtvis har man i Finland icke kunnat i alla avseenden omfatta de nordiska köplagarnas ställningstaganden. I detta sammanhang är det icke möjligt att redogöra för alla olikheter. Viktigast torde vara den olikhet, som berör farans övergång. Vid köp av speciessak är tidpunkten för avtalets ingående avgörande. Vid leverans har olika åsikter gjort sig gällande. Stundom har man enligt 7 § 1 kapitlet i Handelsbalken ansett tiden för varans individualisering avgörande, stundom åter tiden för avlämnandet, men någon gång bägge tidpunkterna alternativt. Man har även uttalat den åsikten, att avlämnandet hade avgörande betydelse såväl vid köp av species som vid köp av genussak. (E. af Hällström). Detta torde tyda på att en reglering av frågan enligt regeln i 17 § av de nordiska köplagarna är möjlig även hos oss.

Den ärade inledarens svar på diskussionsfrågan är, försåvitt jag förstått honom rätt i stora drag negativt. Hans ställningstaganden äro motiverade på ett övertygande sätt. Ur finsk synpunkt förefaller dock ett jakande svar att vara mera motiverat. En reform skulle icke vålla några olägenheter för vårt vidkommande, emedan det tidigare icke funnits någon köplag i Finland. Av det ovanstående har framgått, att den finska köprätten redan nu synnerligen nära tangerar de nordiska köplagarnas system. I principfrågor existerar det icke någon sådan olikhet som skulle hindra uppkomsten av en enhetlig nordisk lagstiftning på detta område. Men å andra sidan har man funnit åtskilliga punkter, beträffande vilka

en justering och komplettering av köplagarna vore åtminstone önskvärd, ehuru väl detta icke är av trängande behov påkallat. Denna omständighet kan leda till att en enbart i Finland stiftad köplag mer eller mindre skulle avvika från de övriga nordiska lagarna, vilket icke vore önskvärt. På finskt håll har man uttalat en önskan om nordiskt samarbete på köplagstiftningens område. Detta skulle främja åstadkommandet av en större överensstämmelse mellan samtliga nordiska länder. På grund av de goda erfarenheter, som man rönt av samarbetet på lagstiftningsområdet, förefaller det därjämte som om den i Finland länge önskade köplagen genom ett samarbete skulle kunna skapas säkrare och måhända snabbare än vad eljest vore fallet.

Banksjef *Egil Hiis Hauge* (Bergen):

»Jeg vil gjerne benytte anledningen til å stille professor Vinding Kruse et spørsmål:

Jeg forstår at professoren ikke går inn for revisjon av de nordiske kjøpslover på det nåværende tidspunkt. Hvis dette allikevel skulle bli aktuelt, – hvis altså de nordiske kjøpslover allikevel skal revideres eller internasjonale kjøpslover gjennomføres, ville det ikke da være grunn til å ta opp til overveielse å trekke de generelle rembursregler inn i kjøpsloven. Rembursreglerne er jo nær beslektet med kjøpslovens bestemmelser, og meget kan vel tale for å ta reglerne opp til felles behandling og koordinering?*)

Justitierådet *Gösta Walin* (Stockholm)

anförde, att man knappast kunde tänka sig att Finland, när en köplag där infördes, skulle nöja sig med att i oförändrat skick acceptera de övriga nordiska ländernas köplag. Denna måste nog bli föremål för revision på vissa punkter, om man skulle få lika lagar för framtiden. Ett sådant arbete hade ju också pågått under krigsåren. Den omständigheten att det nu fanns en omfattande kommersiell praxis borde ej hindra lagstiftning. Snarare borde man undersöka sedvanan och söka anpassa lagstiftningen till de avtalsvillkor som numera ansågs lämpliga och motsvara god affärssed. En fullständig genomgång av köplagen skulle måhända ej behöva medföra större ändringar, men det hela borde föras up to date i nordiskt samarbete så att resultatet kunde godtagas även av Finland.*)

*) På grund av ett tekniskt missöde förstördes bandupptagningen från denna del av mötet. Talaren har samtyckt till att hans tal refereras såsom här görs.

Professor *Åke Malmström* (Uppsala):

Referenten professor A. Vinding Kruse har med rätta framhållit de nordiska köplagarnas stora förtjänster. Hans konklusion härav har blivit, att man endast bör skrida till ändringar, om det kan anföras tungt vägande grunder härför, och enligt hans mening finnas inga sådana grunder. Vad referenten kan tänka sig tycks endast vara jämkningar i fråga om detaljspörsmål av underordnad praktisk betydelse.

Mot detta opponerade sig nyss justitierådet Walin. För min del vill jag instämma i vad Walin sade. Med all respekt för köplagarnas höga kvalitet måste man säga sig, att så mycket har hänt och fortsätter att hända på handelslivets område – inte minst genom våra internationella kontakter – att det kan vara väl motiverat att åtminstone göra en undersökning, om inte köplagarna borde revideras, och då blir det naturligtvis av största vikt att studera inte endast de kontinentala köpreglerna och de föreliggande internationella utkasterna utan också den anglo-amerikanska köprätten. Jag vill alltså gärna stödja tanken om en utredning rörande en eventuell köplagsrevision, utan att nu kunna säga något bestämt om varhän utredningen kan föra.*)

Professor *Curt Olsson* (Helsingfors)

framhöll, att då man nu i Finland stod i beråd att börja arbeta på en köplag, var det av stort intresse för Finland, att samnordiska överläggningar rörande en reform av köprätten skulle äga rum. Han ville gärna framhålla, att köplagen från början utgjort ett utmärkt arbete och att den också i dag i stort sätt fyllde sin uppgift. De förändrade förhållandena hade dock medfört, att lagen på vissa punkter tedde sig föråldrad, och utvecklingen hade också visat, att det fanns bestämmelser i lagen, vilka redan från början varit mindre lyckade. Inledarna hade redan var för sig givit exempel på dylika bestämmelser. Ytterligare kunde nämnas regeln i § 1 mom. 2, som helt nyligen kritiserats av justitierådet Karlgren i dennes arbete *Kutym och rättsregel*. Man kunde även nämna lagens regler om *fob*, *cif* m.fl. handelstermer, som knappast numera efter tillkomsten av *Incoterms* försvarade sin plats i lagen. Under dessa förhållanden var det knappast möjligt för Finland att kopiera köplagen i dess nuvarande skick, men genom gemensamma överläggningar borde man kunna

*) På grund av ett tekniskt missöde förstördes bandupptagningen från denna del av mötet. Talaren har samtyckt till att hans tal refereras såsom här görs.

komma till sådana ändringar, som utan att lagens huvudprinciper träddes för när skulle kunna accepteras i samtliga nordiska länder.*)

Referenten, professor *Anders Vinding Kruse*:

Jeg har med stor interesse lyttet til de forskellige diskussionsindlæg om dagens emne. Flere af deltagerne har hæftet sig ved min noget negative holdning til spørgsmålet om, hvorvidt man på nuværende tidspunkt bør tage de nordiske købelove op til revision. For ikke at blive misforstået vil jeg derfor gerne fremhæve det, som jeg allerede berørte i min indledning, at jeg ikke er nogen principiel modstander af, at spørgsmålet tages op på internordisk basis, og at dette eventuelt vil kunne føre til visse reformer. Jeg har kun villet understrege, at der måtte anføres tungtvejende grunde for den enkelte reform, og at der efter mit skøn ikke for tiden foreligger noget større behov for reformer. I stedet for at nedsætte en internordisk kommission, ville det derfor formentlig være mere formålstjenligt at afvente et finsk udkast til en ny købelov, inden reformspørgsmålet tages op på internordisk basis. I denne forbindelse har det glædet mig at høre korreferenten, professor Zittings indlæg. Jeg forstår ham således, at man finsk side ikke mener, at udgangspunktet for en finsk købelov bør tages i udkastet til den internationale købelov, men derimod i de nordiske købelove, således at man vil anvende disse loves systematik og kun rejse spørgsmålet om at supplere loven med de regler i den internationale købelov, som naturligt vil kunne indføres. Som tidligere antydet mener jeg, at et sådant arbejdsprogram er det eneste, der vil kunne føre frem til nordisk retsenhed, idet det formentlig vil være utænkeligt, at noget af de øvrige nordiske lande kunne tænke sig at opgive den nordiske købelov til fordel for den internationale. Skulle udviklingen herefter føre til nedsættelse af en internordisk kommission, vil der utvivlsomt ikke være noget til hinder for at inddrage spørgsmålet om reimboursreglerne i kommissionens overvejelser, således som det blev foreslået af bankchef Hauge.*)

*) På grund av ett tekniskt missöde förstördes bandupptagningen från denna del av mötet. Talaren har samtyckt till att hans tal refereras såsom här görs.

2. DOMICILPRINCIP ELLER NATIONALITETSPRINCIP?

(Se bil. III)

Referenten, professor *Åke Malmström* (Uppsala):*)

Herr ordförande, mina damer och herrar!

Sedan rätt lång tid har Norden varit splittrat på den internationella privaträttens område, i det att Danmark, Island och Norge följt domicilprincipen, när det gäller person-, familje- och arvsrättsliga frågor, under det att Sverige och Finland byggt på nationalitetsprincipen. Åtskilliga av olägenheterna med denna splittring ha undanröjts genom de nordiska konventionerna på 1930-talet, men dessa konventioner ha endast löst vissa av de praktiska problemen. Ämnet har väl satts upp på programmet för detta juristmöte därför, att man har haft en känsla av att de kvarstående motsättningarna äro tillräckligt stora för att vålla besvärligheter och att det följaktligen är önskvärt att fortsätta arbetet på en bättre överensstämmelse mellan de nordiska ländernas regler. Förmodligen kan man bakom valet av överläggningsämnet också spåra en känsla av att nationalitetsprincipen råkat i motvind och att domicilprincipen ånyo fått ökat anseende. Det ligger då nära till hands att undra, om icke Sverige och Finland kunde helt släppa nationalitetsprincipen och gå över till Danmarks, Islands och Norges domicilprincip.

I mitt tryckta inledningsreferat har jag försökt att ge en överblick av läget, sådant jag ser det, och jag skall icke nu upprepa allt det, som jag redan har sagt i tryck, utan endast framhäva vissa punkter. Av referatet

*) På grund av ett tekniskt missöde förstördes bandupptagningen från denna del av mötet. Talaren har samtyckt till att hans tal refereras såsom här görs.

framgår, att jag icke anser tiden mogen för en generell övergång till domicilprincipen för Sveriges del utan att jag i dagens läge närmast vill förorda ett blandat system, låt vara med vissa ytterligare koncessioner åt domicilprincipen. Bakom detta ligger, bland mycket annat, också den tankegången, att en enda, enhetlig princip sannolikt icke är den sakligt mest tillfredsställande. Ett nyanserat blandat system bör kunna bli sakligt överlägset. I så måtto vill jag gärna bidra till att avdogmatisera hela diskussionen.

I inledningsreferatet har jag framhållit (s. 11), att domicilprincipen förmodligen skulle vara den användbaraste, om det skulle gälla att ena hela världen kring en och samma undantagslösa princip för personalstatutet. Men jag har därmed ingalunda uppgivit tanken, att åtskilligt talar för att ett blandat system egentligen är det bästa. Och jag vill bestämt hävda, att läget ute i världen just nu icke gör det självklart för Sverige att helt släppa nationalitetsprincipen. Denna princip dominerar ju fortfarande så gott som alla länder på Europas kontinent. Domicilprincipen finnes visserligen i Storbritannien, i det brittiska samväldet och i USA, men domicilprincipen är mycket oenhetlig genom de varierande domicilbegreppen i olika länder, och särskilt måste man komma ihåg, att den engelska domicilläran är så speciellt utformad, att man icke gärna kan tänka sig, att den skulle kunna accepteras av andra länder. En svensk övergång till en renodlad domicilprincip skulle innebära ökad enhetlighet i Norden men icke någon överensstämmelse med England, och i förhållande till den europeiska kontinenten skulle skiljaktigheterna icke bli mindre utan tvärtom ökas.

I anslutning till det tryckta referat skulle jag vilja sammanfatta min syn på problemet på följande sätt:

Inom Norden ha de största svårigheterna redan övervunnits genom 1930-talets konventioner, byggda på domicilprincipen. Detta verk bör obetingat fullföljas över personalstatutets hela område och sålunda kompletteras bl.a. med en domicilregel beträffande fastställande av faderskap, vårdnaden om barn, underhållsskyldighet mellan föräldrar och barn m.m. (detaljerna skola ej diskuteras här). En enhetlig nordisk behandling av personalstatutsfrågor även i relation till utomnordiska rättsordningar vore i och för sig också tilltalande men är icke så viktig, att alla andra hänsyn måste vika. I det nuvarande Europa, som trots allt fortfarande i så hög grad behärskas av nationalitetsprincipen, har man att tänka också på harmonien inom den större europeiska kulturgemen-

skapen; denna synpunkt talar i vart fall emot en omedelbar omläggning och för en mera avvaktande hållning, förutsatt att vissa aktuella besvärigheter kunna undanröjas genom att nationalitetsprincipen på vissa särskilda punkter jämkas. Man bör också hålla i minne att – som förut betonats – domicilprincipen är starkast motiverad inom regioner likartad rättskultur (inom Norden, mellan England och Skottland, inom USA, varvid dock är att märka, att i de båda senare fallen ingen nationalitet finnes att anknyta till). Inom Europa i stort kunne den väl också tillämpas men är knappast lika starkt grundad, och principens lämplighet förefaller mycket diskutabel i förhållande till länder med starkt avvikande kultur och rättssystem. Politiska flyktingar intaga en särställning. För dem är på det hela taget domicilprincipen den mest humana och rimliga, men den generella frågan gäller ju så mycket mera än blott flyktingarna, vilkas situation ibland synes ha något för mycket fått dominera diskussionerna. För flyktingarnas del bör man ge en specialregel, byggd på domicilet.

Enligt det sagda borde man sålunda för svensk rätts del icke nu företaga en brådstörtad övergång till en generell domicilprincip utan åtminstone tills vidare stanna för en kombination av principerna, men med vissa ytterligare medgivanden åt domicilprincipen. Jag är övertygad om att också internationellt sett ett kombinerat system skulle kunna bli mycket ändamålsenligt, förutsatt att det utformades med omtanke och att allmän uppslutning kring detsamma kunde nås. Jag är emellertid medveten om svårigheterna att nå sådan uppslutning kring ett trots allt något komplicerat system. Huru därmed än må vara, bör man hålla blicken öppen för utvecklingstendenserna ute i Europa och för de kompromissresultat, som kunna nås inom ramen för Haagkonferencernas fortsatta arbete. Däri ligger då också, att man är medveten om möjligheten, att den europeiska utvecklingen (kanske i samband med en fortskridande europeisk integration) eller utvecklingen på det allmänna konventionsplanet kan leda till så betydande landvinningar för domicilprincipen, att längre fram en övergång till en mera renodlad domicilprincip ter sig önskvärd. Ett blandat system i *den* meningen, att man skulle överlämna åt domstolarna att enligt en »individualiserande metod« laga efter lägligheten, kan däremot icke rekommenderas.

På denna allmänna grundval har jag i inledningsreferatet närmare utvecklat, vad som för närvarande förefaller mig rimligt att göra i fråga om lagändringar i svensk rätt, och jag skall icke trötta med att redogöra

för detta nu, helst som denna diskussion väl främst bör röra sig kring de principiella frågorna. Jag fruktar, att jag med min inställning till dessa har framkallat besvikelse hos min vän O. A. Borum och andra vänner av full anslutning till domicilprincipen, men jag har icke ansett mig kunna gå längre. Jag vill gärna sluta med att betona, att det gäller att finna så praktiska och rimliga lösningar som möjligt, och att en diskussion sådan som denna därför bör präglas av en avdogmatisering. Till en sådan har jag för min del velat sträva.

Korreferenten, høyesterettsdommer *Andreas Endresen* (Oslo):

Herr ordfører. Mine damer og herrer.

Den ærede innleder, professor Malmström, har på en klar og instruktiv måte gjort rede for spørsmålet om domicilet eller nasjonaliteten bør velges som interlegalt tilknytningsmoment slik spørsmålet fortøner seg med utgangspunkt i en rettsordning som bygger på nasjonalitetsprinsippet. I den forbindelse har han også gjort rede for enkelte problemer som er oppstått i praksis under anvendelsen av dette prinsipp og gitt uttrykk for hvorledes den fremtidige ordning på forskjellige områder innen svensk internasjonal privatrett etter hans mening bør være. Det blir min oppgave å si noen ord om hvorledes spørsmålet om domicilprinsipp eller nasjonalitetsprinsipp fortøner seg for en jurist som lever i et rettssamfunn som bygger på domicilprinsippet. Det sier seg selv at med mindre jeg også for norsk internasjonal privatretts vedkommende skulle mene at en hel eller delvis overgang til nasjonalitetsprinsippet er tilrådelig, vil det bare i beskjeden utstrekning bli plass for noen vurdering av de retningslinjer som professor Malmström oppstiller for en fremtidig ordning av den svenske internasjonale privatrett.

Vi har i Norge ingen uttrykkelig lovregel som fastslår at domicilet er avgjørende for hvilken lovgivning som skal anses som en persons personalstatutt, men dette er en sædvane – rettslig sikker regel som følges så vel i rettspraksis som av administrative myndigheter.

Den tid som står til rådighet for meg gir meg bare anledning til noen få bemerkninger om domicilbegrepet i norsk rett. Jeg nevner at vi ikke kjenner begrepet »avledet domicil«, en hustru kan derfor ha annet domicil enn mannen. En person anses for å ha domicil der hvor han har varig bosted. Når den nødvendige bosettingsvilje er til stede, er det ikke noe vilkår for etablering av domicil at vedkommende har bodd en viss

tid i landet; på den annen side kreves det ikke at vedkommende må ha til hensikt å bli her for bestandig. Unntak fra domisilprinsippet göres for norske statsborgere, bosatt i et land som i internasjonal privatrettslig henseende bygger på nasjonalitetsprinsippet når de ville bli rettlöse om norsk rett ikke ble gitt anvendelse på dem. Håndhevelsen av domisilprinsippet synes ikke å ha støtt på vanskeligheter i praksis.

Spørsmålet om hvorvidt også Norge burde anta nasjonaliteten istedenfor domisilet som interlegalt tilknytningsmoment, ble i sin tid underkastet en inngående överveielse i forbindelse med spørsmålet om hvorvidt Norge burde tiltre de familierettslige Haagkonvensjoner av 1902.¹⁾ De oppnevnte sakkyndige – deriblant også Gjelsvik – fremhevet som et fortrinn for domisilprinsippet at det leder til anvendelse av fremmed rett i mindre omfang enn nasjonalitetsprinsippet, men fant for övrig at de to prinsippers fortrinn og mangler oppveiet hverandra. I rettsenhetens interesse – av hensyn til den fremgang nasjonalitetsprinsippet i de da forlöpne år hadde hatt – konkluderte imidlertid de sakkyndige med å tilrå at konvensjonene, som jo bygget på nasjonalitetsprinsippet, ble tiltrådt av Norge. Norge kom imidlertid ikke til å ratifisere konvensjonene. Gjelsvik tok også i sin Lærebok i Millomfolkeleg Privatrett til orde for at Norge burde gå over til nasjonalitetsprinsippet²⁾. Hans utgangspunkt var imidlertid at det avgjörende måtte være hvilket prinsipp de fleste rettssamfunn lettest kunne bli enige om. Da dette efter erfaringerne den gang syntes å være nasjonalitetsprinsippet, måtte vilkåret for at Norge fortsatt skulle holde på domisilprinsippet etter hans oppfatning være at det var meget bedre enn nasjonalitetsprinsippet, og det fant han ikke det var.

Stillingen er idag en annen enn den var da Gjelsvik først ga uttrykk for disse meninger. Så langt fra at nasjonalitetsprinsippet har hatt fortsatt fremgang i det internasjonale samkvem, har det tvertimot hatt kraftige tilbakeslag. Således har flere sydamerikanske land, senest Brasil i 1942, forlatt nasjonalitetsprinsippet til fordel for domisilprinsippet. Og også i europeiske land hvor nasjonalitetsprinsippet tradisjonelt står grunnfestet – fremfor alt i Frankrige – har det fra fremstående juristhold vært tatt til orde for en overgang til domisilprinsippet. Under de senere tiders

1. Se bilag til Ot. prp. nr. 10 (1904/05): Om de internationale konventioner angående ægteskabs indgåelse, skilsmisse og separation samt værgemål for umyndige. Betænkning afgivet efter opdrag af den kongelige norske regjerings justits- og politidepartement (1903).

2. Se Nikolaus Gjelsviks: Lærebok i Millomfolkeleg Privatrett (1. utg.) s. 82.flg. (2. utg. s. 84 flg.).

konvensjonssamarbeid på den internasjonale privatretts område har domisilprinsippet fått en langt mer betydningsfull posisjon enn tidligere, mens på den annen side flere stater av forskjellige grunner har oppsagt en eller flere av de familierettslige Haagkonvensjoner. Rettsenhetens interesse kan derfor ikke lenger påberopes som argument til fordel for nasjonalitetsprinsippet, tvertimot er det nærliggende å anta at samarbeidet innen visse internasjonale organisasjoner vil gjøre det mer naturlig å samle enhetlige bestrevelser om domisilprinsippet. Når dertil kommer at det på bakgrunn av erfaringene i praksis ikke på noen måte synes å være noe ønske i Norge om å oppgi domisilet til fordel for nasjonaliteten som interlegalt tilknytningsmoment, synes utgangspunktet ved overveielser av hvilket prinsipp lovgivningspolitisk er å foretrekke, nå å måtte være det motsatte av Gjelsviks, nemlig at nasjonalitetsprinsippet i seg selv må være atskillig bedre enn domisilprinsippet om man kunne tenke seg å gå over fra domisil til statsborgerrett som tilknytningsmoment i norsk internasjonal privatrett. Og det tror jeg ingen vil hevde i Norge idag.

Når nasjonalitetsprinsippet fikk slik medgang i det forrige og begynnelsen av dette århundre hadde det vel stort sett politiske årsaker, idet prinsippet falt godt sammen med tiden nasjonale strømninger; særlig passet det godt inn i de politisk betonte rettsenhetsbestrevelser som gjorde seg gjeldende i Frankrike, Italia og Tyskland. Prinsippet fikk medgang også av den grunn at det stemte godt med emigrantlandenes interesser i å bevare båndet med de store skarer utvandrere som drog ut for å slå seg ned i fremmed land. Den kjente italienske jurist Mancini søkte å gi prinsippet et teoretisk fundament gjennom sin lære om at den nasjonale retten – skapt som utslag av borgernes følelser og tanker med opphav i klima, geografiske forhold, seder og skikker m.v. – måtte følge borgerne til utlandet, på samme måte som nasjonaliteten og det blod som rant i årene. Det trenger ikke nærmere påvisning at denne begrunnelse ikke står seg. På juridisk grunnlag kan det overhodet ikke gis noen holdbar begrunnelse for at personalstatuttet nødvendigvis må følge nasjonaliteten. Statsborgerretten gir uttrykk for innehaverens offentligrettslige stilling og behøver på ingen måte ha følger for hans sivilrettslige status.

Sett fra vedkommende stats synspunkt er det vel i første rekke ønsket om at statens lov skal få anvendelse på dets borgere i utlandet, som idag motiverer tilslutningen til nasjonalitetsprinsippet. Da spørsmålet om statsborgernes rettslige stilling fortrinnsvis vil bli aktuelt i det land hvor de har domisil, vil det imidlertid bero på domisillandets internasjonal-pri-

vatrettslige regler om statsborgerlandets intensjoner i så måte kan bli realisert; bygger domisillandets lovgivning på domisilprinsippet, vil de det i alminnelighet ikke. På den annen side må de stater som bygger på nasjonalitetsprinsippet også realisere dette gjennom anvendelse av statsborgerlandets lov på fremmed borgere. Allerede i 1822 beskrev den fremragende danske rettslærde Ørsted vanskelighetene med å anvende fremmed rett med følgende ord som i atskillig utstrekning synes å ha gyldighet den dag idag:

»Det er – – alltid en stor, skjönt stundom en uundgaaelig, Ufuldkommenhed i Retsplejen, at en Domstol skal kjende efter fremmed Landes Love. Dommerne vill ikke letteligen have den grundige Insigt i et fremmed Lands Retssystem, som der utfordres for med Sikkerhed at træffe det Rette ved Lovens Anvendelse. De enkelte Lovbestemmelser, som Parterne finde for godt at paaberaabe sig og fremlægge, blive vel Dommerne bekjendte. Men dette er ingenlunde altid nok for at sætte disse i Stand til at forklare de omhandlede Love. De almindelige Grundsætninger, som et Lands Lovgivning enten udtrykkelig har opstillet, eller stiltiende forudsat, indvirker ofte paa den specielle Lovs Fortolkning. Selv Lovbestemmelser, der angaae aldeles heterogene Gjenstande, kunne jevnlig bidrage til at oplyse og forklare hverandre. Ogsaa komme de i Landet herskende Sædvaner og de Forhold der finde Sted, saavel som de ved samme Domstole antagne Maximer, meget ofte i Betragtning. Allt dette kan ikke meddeles Dommerne under en enkelt Proces, det vilde ofte udfordre, at han skulle studere det fremmede Lands Lovkyndighed, i alle sine Dele, og i sin hele indbyrdes Sammenhæng.«³⁾

Når hertil kommer at et lands materielle rett – som Ørsted også fremhever – kan stå i nær tilknytning til prosessretten, foreligger det en nærliggende fare for at domstoler og administrative myndigheter kan gripe feil under håndhevelsen av fremmed rett. Og på bakgrunn av hva jeg her har anført, er det også forståelig at gjennomføringen av nasjonalitetsprinsippet betød en byrde som de typiske innvandrerland hverken maktet eller ønsket å ta på seg. Problemet er nå blitt aktuelt også for andre land ved at mange millioner mennesker under og etter siste krig er flyttet fra det land hvor de har statsborgerrett. Sett fra et land hvor domisilprinsippet er rådende, synes gjennomføringen av nasjonalitetsprinsippet å måtte bety en ganske stor belastning for domstoler og forvaltningsmyndigheter.

3. Eunomia IV s. 11.

I praksis lar nasjonalitetsprinsippet seg ikke gjennomføre uavkortet. Jeg innskrenker meg her til å nevne at man i stor utstrekning er henvist til å falle tilbake på domisilet når det gjelder statsløse politiske flyktninger og personer med dobbel statsborgerrett samt i relasjon til stater som – i likhet med Storbritannia og Amerikas forente stater – har flere retts-systemer innen sitt område.

For den som er fortrolig med å anvende domisilet som tilknytningsmoment i internasjonal privatrettslig henseende, synes de å by på overveiende fordeler at domisillandets lovgivning blir bestemmende. Det er i domisillandet vedkommende bor og har sin gjerning, det er i et overveiende antall tilfelle her konflikter og problemer vedrørende hans rettslige stilling oppstår, det er som oftest her de må finne sin løsning ved domstoler eller hos administrative myndigheter, og det er i første rekke her løsningen vil få aktuell betydning. Domicilprinsippet medfører derfor at det lands lovgivning hvor rettsforholdet mest sannsynlig vil komme til pådømmelse, får anvendelse i et maksimalt antall tilfelle, det fremmer m.a.o. anvendelsen av *lex fori*. Vedkommende person selv vil som oftest ha lettere for ved henvendelse til myndigheter eller advokater å skaffe seg rede på sin rettslige stilling enn om hans forhold skal bedømmes etter rettsreglerne i et land hvor han ikke er bosatt. Forholdet kan nok i noen tilfelle være at han føler seg nærmere knyttet til statsborgerlandets enn til domisillandets rettssystem, særlig når han nylig har bosatt seg i domicilstaten, eller dersom kultur- og samfunnsforholdene i denne er sterkt avvikende fra hva han er vant til i statsborgerlandet. Men forholdet vil i stor utstrekning kunne være det omvendte- at vedkommende føler seg mer fortrolig med eller av andre grunner ønsker domisillandets rettsregler anvendt. Den kjente tysk-amerikanske jurist Rabel betegner det som sjokkerende at nasjonalitetslandets lov fortsatt gis gyldighet for en mann som har forlatt det for mange år siden, og for hans barn og barnebarn som lever under andre forhold og aldri tenker seg underlagt annen lov enn det land hvor de bor:⁴) – Endelig nevner jeg at domicilprinsippet vel også betyr noe til beskyttelse av tredjemann, idet statsborgerforholdet – i motsetning til bostedforholdet – ikke gir seg utslag i det ytre.

De viktigste innvendinger som kan gjøres mot domicilprinsippet, er vel at spørsmålet om hvorvidt de faktiske forutsetninger for domicil i et land foreligger kan bedømmes forskjellig av de ulike lands domstoler og forvaltningsmyndigheter; videre at de forskjellige land opererer med for-

4. Ernst Rabel: *The Conflicts of Law. A Comparative Study I* (1945) s. 158.

skjellige domisilbegreber, og at det også er et omtvistet spørsmål etter hvilket lands lovgivning domisilforholdet skal avgjøres. I motsetning til dette blir det til fordel for nasjonalitetsprinsippet, pekt på at dette bygger på et enkelt faktum – statsborger-forholdet – hvis tilstedeværelse må bedømmes etter statsborgerlandets lov. Det kan imidlertid ikke nektes at det i enkelte tilfelle også kan by på meget betydelige vanskeligheter å fastslå en persons statsborgerrettslige stilling.

Et annet kompliserende moment er at mann og hustru etter visse lands lovgivning kan ha forskjellig statsborgerrett – noe som formentlig inntreffer hyppigere enn at de har forskjellig domisil.

En vesentlig ulempe ved domisilprinsippet er at domisilbegrepet i engelsk rett avviker så sterkt fra det vanlige i andre land. Foranlediget av et forslag utarbeidet av en regjeringsoppnevnt komité »The Private International Law Committee« ble det imidlertid i 1958 og 1959 i det britiske parlament fremsatt private lovforslag til endring av de gjeldende regler om domisil. Forslagene tok bl.a. sikte på å innføre selvstendig domisil for hustru og på å få opphevet de særegne regler om gjenopplivelse av »domicile of origin«. Visse presumpsjonsregler knyttet til fastsettelsen av domisilet vakte imidlertid betenkeligheter av skattemessig og næringspolitisk karakter, og forslagene ble derfor ikke sluttbehandlet i Parlamentet. Etter hva jeg har brakt i erfaring, er imidlertid spørsmålet om endring i domisilreglene nå under fornyet overveielse i »The Private International Law Committee«. Kunne dette føre til at domisilbegrepet får noelunde samme innhold i engelsk rett som det har i andre land, vil det bety en vesentlig styrkelse av domisilets anvendelighet som tilknytningsmoment i den internasjonale privatrett.

Hva angår forholdet mellom de nordiske land, er jeg enig med professor Malmström i at det er ønskelig at det nordiske konvensjonsarbeidet fullføres slik at Norden i spørsmålet om personalstatuttet blir et enhetlig område med domisilet som avgjørende tilknytningsmoment for alle i Norden domisilerte personer med statsborgerrett i nordisk land. Jeg nevner at de delegerte fra Danmark, Finland, Norge og Sverige som i sin tid samarbeidet vedrørende visse spørsmål innen barnelovgivningen, også utarbeidet forslag til en konvensjon – bygget på domisilet som tilknytningsmoment – angående avgjørelser vedrørende farskap til barn i og utenfor ekteskap og om bidrag til barn utenfor ekteskap. Forslaget forutsetter imidlertid at man i Norden får noelunde ensartede materiellrettslige regler vedrørende fastsettelse av farskapet til barn utenfor ekte-

skap og samarbeidet på dette område har derfor i hvert fall for tiden ikke kunnet føres videre.

Nordisk samarbeid har også vært på tale angående spørsmålet om å få en utvidet adgang til å reise skilsmisssak i det land der saksøgeren er bosatt, men noe samarbeid er hidtil ikke kommet i gang, det gjenstår å se om slikt samarbeid overhodet kan innledes, idet man på norsk hold synes stemt for å gå lenger enn antydning i professor Malmströms trykte utredning under III punkt 3.

Som det fremgår, har jeg liten eller ingen tro på at Norge under de foreliggende forhold vil oppgi sin tilslutning til domicilprinsippet. Tvertimot må det antas at det nå er gjennom tilslutning til domicilprinsippet at rettsenhet på dette område i tilfelle vil bli realisert. Hvis engelsk rett gjennom endring av domicilreglerne kan nærme seg det kontinentale domicilbegrep, vil mulighetene for en slik utvikling styrkes. Det må imidlertid innrømmes at tanken om å nå frem til slik rettsenhet i øyeblikket synes noe utopisk. Det synes derfor være grunn til å støtte tiltak som kan bygge bro over motsetningene mellom de to prinsipper – forutsatt at tiltaket bygger på akseptabelt grunnlag og er egnet til å fremme en enhetlig løsning av interlegale konflikter. Jeg nevner her at det på privatrettskonferansen i Haag i 1951 ble utarbeidet et utkast til konvensjon om løsning av konflikter mellom nasjonalitets- og domicilprinsippet. Ifølge dette utkast forplikter konvensjonsstatene seg til å legge domicilstatens interne rett til grunn når både den stat hvor vedkommende person er bosatt, og den stat hvor han har statsborgerrett, bygger på domicilprinsippet, og tilsvarende på statsborger – landets interne rett, når begge stater – domicilstaten og statsborgerstaten – bygger på nasjonalitetsprinsippet. Bygger domicilstaten på nasjonalitetsprinsippet og statsborgerstaten på domicilprinsippet, skal domicilstatens interne rett legges til grunn. Bygger det land hvor vedkommende er bosatt, på domicilprinsippet, og det land hvor han er statsborger, på nasjonalitetsprinsippet, oppstår intet renvoi-problem, og konvensjonsutkastet inneholder derfor ingen regel om dette. Med hensyn til begrepet »domicil« oppstiller utkastet den hovedregel at domicilet er det sted hvor en person varig oppholder seg. Utkastet inneholder konsesjoner til domicilprinsippet, men det fikk under forhandlingene ikke støtte fra nordisk side – i hvert fall delvis fordi man på nordisk – derunder svensk – hold ville foretrekke en konvensjon som helt ut bygget på domicilprinsippet. Det er likevel et spørsmål om vi for tiden ikke er bedre tjent med det mindre enn med slett intet. Forslagene

i Storbritannia om endringer i domicilreglerne er nettopp foranlediget av at man der overveier å ratifisere denne konvensjon. Under forutsetning av at man kan regne med at også andre land vil slutte seg til konvensjonen, skulle det etter min mening være grunn for de nordiske land til å ta opp til alvorlig overveielse om ikke også de bör tiltre konvensjonen.

Landsretssagfører, lektor *Allan Philip* (København):

International privatrettlige problemer er på de nordiske juristmøder kun behandlet i 1890 og 1896, international procesrettlige i 1890 og 1919. Behandlingen af et international privatretligt emne her i Reykjavik er derfor i sig selv en begivenhed. Da det blev kendt, at der på programmet stod en diskussion om domicilprincip eller nationalitetsprincip med svensk referent, måtte interessen for dette forhandlingsemne naturligt for de interesserede blive yderligere spændt, fordi det måtte forventes, at der deri lå en antydning om, at man fra svensk og måske også finsk side kunne tænkes at ville opgive nationalitetsprincippet til fordel for domicilprincippet.

Da man for ca. 14 dage siden stiftede bekendtskab med professor Malmströms indlæg var det første indtryk vel nok skuffelse over, at han ikke så stærkt, som man måske havde forventet gik ind for en sådan frontændring. Yderligere gennemlæsninger har imidlertid hos mig skabt det indtryk, at indlægget i det store og hele dækker, hvad man med rette har haft lov til at vente, og at man vistnok uberettiget har spændt sine forventninger for højt. Mange praktiske grunde hindrer en fuldstændig frontændring. Det betyder ikke, at der ikke er enkeltheder i indlægget, som kan diskuteres, men man må vistnok i det store og hele være enig i hovedsynspunktet.

Om Sverige og Finland bör slutte sig til domicilprincippet, og i hvilket omfang, er naturligvis ikke et emne, som en dansk kan deltage i diskussionen af, ligesom det vel er sikkert, at Island, Norge og Danmark vil holde fast ved domicilprincippet. Det i de af referenten fremsatte synspunkter, der fra et dansk synspunkt især må påkalde interesse er dels bemærkningerne om reguleringen af internordiske konflikter, dels nogle betragtninger der fremsættes om domicilprincippets gennemførelse i almindelighed.

Med hensyn til det internordiske forhold er det af interesse at konstatere, at referenten ønsker det nordiske samarbejde på personalstatuttets område fuldført. Det vil i første række sige, at arbejdet på en konvention

på børnelovgivningens område skal genoptages. Formålet med dette samarbejde siges af referenten at være at skabe et område med domicilet som afgørende tilknytning for alle i Norden domicilerede personer med statsborgerret i det nordiske land. Denne sidste begrænsning til nordiske statsborgere er jo den, der for tiden gælder i de nordiske konventioner, men det er et spørgsmål, om der er grund til at opretholde den. Baggrunden for begrænsningen var dels Sveriges medlemskab af flere Haagkonventioner, der nødvendiggjorde, at Sverige kunne anvende den ikke-nordiske nationale lov på en statsborger i et konventionsland, selvom han var bosat i et andet nordisk land. Denne begrundelse eksisterer ikke længere, da Sverige nu har opsagt alle Haagkonventionerne. Dels var begrundelsen for begrænsningen til nordiske statsborgere den svensk-finske tilslutning i almindelighed til nationalitetsprincippet. Den muliggjorde, at personer, der var domicileret i et nordisk land, kunne være underkastet lovgivningen i et ikke-nordisk land. Da det var den nordiske materielle lovgivnings ensartethed, der overhovedet gjorde konventionsarbejdet muligt, var det naturligt at begrænse konventionernes anvendelsesområde til personer, som efter samtlige deltagerlandes internationale privatretlige principper i forvejen var underkastet lovgivningen i et nordisk land. Derfor begrænsedes konventionerne til nordiske statsborgere. I det omfang man i Sverige og Finland nu efter Malmströms forslag skal opgive nationalitetsprincippet og gå over til domicilprincippet, vil konsekvensen blive anvendelsen af nordisk ret også på personer, der ikke besidder statsborgerret i et nordisk land. I samme omfang synes det da naturligt at udvide de nordiske konventioner til at angå fremmede, der er domicileret i Norden.

I forbindelse med det nordiske samarbejde kan der være grund til at nævne, at vi i Danmark, skønt ikke tilsluttet Haagkonventionen i retsplejelovens § 448 d har en bestemmelse om domstolskompetence i ægteskabssager, der delvis er baseret på Haagkonventionen. Denne bestemmelse trænger i høj grad til revision, og da de svenske tilsvarende regler nævnes af referenten som genstand for en eventuel reform, kunne der være grund til at søge nordisk samarbejde om dette reformarbejde, der rækker ud over den internordiske privatret ind i den internationale.

Med hensyn til de mere almindelige synspunkter på domicilprincippet er der grund til at gøre opmærksom på den ledetråd, der går igennem referentens diskussion, og som jeg fuldtud kan tilslutte mig. Det er det synspunkt, at man ikke på forhånd bør binde sig til et bestemt princip, her domicil- eller nationalitetsprincip. Dette synspunkt, som forlængst er

trængt igennem i den interne ret, har haft vanskeligt ved at blive akcepteret i den internationale privatret, som på metodens område altid synes at halte bagved den interne ret. Den uforsonlige strid mellem de to principper stammer fra en tid, da det var livet om at gøre for en teoretiker at gennemføre et bestemt princip, koste hvad det ville. At man heller ikke fra vestnordisk side holder strengt på domicilprincippet, men er modtagelig for kompromisser, ses da også både af de nordiske konventioner og af veksel- og checkkonventionerne. Principperne er af vejledende karakter. De fortæller, hvad vore overvejelser har ført til som det generelt set mest hensigtsmæssige. Netop fordi de er generaliseringer, ønsker vi at kunne fravige dem, når de generelle overvejelser ikke stemmer i det konkrete tilfælde. Derfor forekommer det mig i modsætning til referenten, at man burde give ikke blot de, der forhandler om konventioner, men også domstolene mulighed for at søge frem til det, som referenten kalder kombinerede løsninger, kollisionsnormer, der lægger vægt på en kombination af nationalitets- og domicilprincip, i form f.eks. af kumulative eller alternative kollisionsnormer. Væsentlige dele af vor internationale privatret er skabt af forfatterne, og mange af dens regler har endnu ikke fundet udtryk hverken i lovgivning eller i retspraksis. Hvorfor skulle ikke også domstolene under forudsætning af en tilstrækkelig indsigt i den internationale privatret kunne skabe retsregler på dette område? Forfatterne har vel ikke en sådan myndighed, at de kan påtvinge domstolene et princip, der aldrig er lovfæstet. Svensk domstolspraksis på statsløses og kvasistatsløses område vidner bedst om, at domstolene selv mener at besidde en ret til at skabe kombinerede løsninger.

Referenten berører spørgsmålet om, hvad man forstår ved et domicil og er tilbøjelig til at acceptere Borums definition: personens faste og varige hjem. En præcisere definition er formentlig ikke ønskelig. Det må erindres, at dette tilknytningsmoment skal bruges i mange forskellige forbindelser, og at det er af væsentlig betydning, at det er flexibelt. I visse forhold bør man kunne stille strengere krav for at anerkende, at et nyt domicil er erhvervet, i andre tilfælde bør det være nok at konstatere, som en amerikansk definition lyder, at personen er »without any present intention of removing from his residence«. Menneskenes øgede bevægelighed, der anføres af referenten som et argument for domicilprincippet, er, som han med rette påpeger, kun et sådant argument, hvis man ikke stiller for strenge krav til etableringen af et domicil. En række vejledende sætninger om domicilets indhold ville imidlertid sikkert kunne opstilles efter et studium af praksis.

Det er vanskeligt for en ikke-svensk at gå ind på flertallet af de i afsnit III rejste særlige spørgsmål om svensk ret. Der kan imidlertid være grund til at udtale ønsket om, at man i fremtiden oftere vil tage international privatretlige emner på dagsordenen på de nordiske juristmøder. Det nordiske samarbejde, også i forholdet til ikke-nordiske lande, på dette område er ikke mindre betydningsfuldt end på andre områder, og en række specielle spørgsmål er modne til drøftelse, f.eks. kompetencen og lovvalget i ægteskabssager, børns retsstilling, revision af de nordiske konventioner m.v. Også inden for formueretten vil der kunne findes adskillige emner til drøftelse.

Professor *O. A. Borum*, København:

Jeg hilser med glæde de indrømmelser overfor domicilprincippet, som professor Åke Malmström gjorde sig til talsmand for: En fuldførelse af det nordiske konventionsarbejde med domicilet som det afgørende tilknytningsmoment for alle nordiske statsborgere med domicil i Norden. Adgang for alle i Sverige domicilerede udlændinge til indgåelse af ægteskab og separation og skilsmisse efter svenske regler. Anvendelse mere generelt af domicilprincippet på flytninge, de facto statsløse m.m. Derimod kan jeg ikke give tilslutning til Malmströms udtalelse om at et blandet system måske ville være det bedste. Det er min overbevisning at internationale konventioner vedrørende den internationale privatret kun kan opnås med opgivelse af nationalitetsprincippet. Jeg støtter dette på erfaringerne fra Haag-konferencerne 1951-56-60, hvor der har været en afgjort villighed – også fra de kontinentale stater side der hidtil har fulgt nationalitetsprincippet – til at indgå konventioner, også på familie- og arverettens område, der ikke bygger på nationaliteten som kriterium.

En væsentlig hindring for at bygge på domicilet som tilknytningsmoment har hidtil været de komplicerede og kunstige engelske domicilregler. De af The Private International Law Committee fremsatte reformforslag og Lord Mestons i Overhuset 1958-59 fremsatte lovforslag, Domicile Bill, der endog fik Lordkanslerens tilslutning, gav håb om at den påtrængte reform endelig var på vej. Af temmelig uvedkommende skattemæssige grunde blev forslaget ikke ophøjet til lov. Men de engelske delegerede i Haag har givet udtryk for at det alligevel kun er et tidsspørgsmål inden de engelske domicilregler vil få en udformning, der er acceptabel for de stater, der hidtil har stillet sig afvisende.

Hertil kommer, at de tekniske fordele, som nationalitetsprincippet

havde, er svækket ved at hustruen ikke mere har mandens nationalitet, men hendes statsborgerlige forhold afgøres selvstændigt, og ved de mange statsløse personer (og personer med dobbelt statsborgerskab), som nutidens retsliv må regne med.

Jeg indskyder her, at jeg i modsætning til Allan Philip er enig med professor Malmström i at det ikke kan overlades til domstolene efter en »individualiserende metod« at afgøre om der i det enkelte tilfælde bør lægges vægt på domicilet eller nationaliteten.

At Malmströms standpunkt har været en skuffelse for dem, der havde ventet at han ville gå ind for Sveriges overgang til domicilprincippet, kan ikke skjules. Man kan diskutere, hvorvidt forventningerne herom har været berettigede. Men forventningerne havde dog adskillig støtte bl.a. i Folke Schmidts afhandling, udtalelser af Birger Ekeberg, lovændringen i 1947 og skilsmisdommene i 1948-49, samt i Sveriges opsigelse af Haagerkonventionerne med undtagelse af civilproceskonventionen.

Det som man havde håbet på og set hen til var en *principklæring* fra Malmströms side om at han ville gå ind for Sveriges gradvise overgang til domicilprincippet. Det er klart at det kan ikke ske på en gang. Betydelige lovændringer kræves, der må forberedes ved en omstilling af hidtidige dogmer. Professor Malmströms afhandling og hans indledning her i dag giver – trods de forbehold som han har taget, og de betænkeligheder ved (helt) at forlade nationalitetsprincippet som han har givet udtryk for – dog grundet håb om at han alligevel vil være blandt fortalere for en overgang til domicilet som det principielt afgørende tilknytningsmoment, når spørgsmålet engang kommer til afgørelse i Sverige. Dette behøver jo ikke udelukke at der i visse tilfælde tages et rimeligt hensyn til nationaliteten, hvilket også sker i de stater der iøvrigt anser domicilet for den afgørende faktor.*)

Justitierådet *Gösta Walin* (Stockholm)

franhöll de svårigheter i att övergå till domicilprincipen som förelåg i Sverige, där en ganska omfattande lagstiftning baserats på nationalitetsprincipen. Den svenska familjerättskommittén, som fått i uppdrag att se över den svenska internationella familjerätten, ansåg att man till en början måste nöja sig med att göra avsteg från nationalitetsprincipen till förmån för domicilprincipen när praktiska skäl talade därför. På ett

*) På grund av ett tekniskt missöde förstördes bandupptagningen från denna del av mötet. Talaren har samtyckt till att hans tal refereras såsom här görs.

senare skede fick man taga upp hela frågan till ett samlat bedömande. Han påpekade även att nationalitetsprincipen hade vissa bestämda lagtekniska fördelar och att domicilprincipen var svårare att handskas med i lagstiftningen. Erfarenheterna från andra länder tydde dock på att domicilprincipen i den praktiska tillämpningen var följsammare.*)

*) På grund av ett tekniskt missöde förstördes bandupptagningen från denna del av mötet. Talaren har samtyckt till att hans tal refereras såsom här görs.

SEKTION B

Under ordförandeskap av professor *Ragnar Bergendal* behandlades ämnen:

1. UTOMPROCESSUELL RÄTTSHJÄLP ÅT MINDRE BEMEDLADE

(*Se bil. IV*)

Referenten, advokaten *Wilhelm Brodin* (Linköping):

Ärade auditorium.

Jag måste till en början något skamsen erkänna, att detta är det första nordiska juristmöte, som jag bevistar. När jag blev anmodad att hålla ett anförande här, så fick jag fråga mig för hos äldre medlemmar, hur proceduren var, och jag fick då upplysningar som jag har tolkat så, att jag nu skulle göra ett kort muntligt referat av ett något längre tryckt referat av ett föredrag som aldrig skall hållas. Jag skall försöka att gå iland med den uppgiften nu.

Jag tillåter mig att utgå ifrån, att auditoriet har åtminstone flyktigt genomläst trycket och skall därför bara ge en kortfattad översikt över förhållandena på detta område, och jag håller mig enbart till svenska förhållanden i förhoppningen, att den ärade korreferenten skall skildra, hur det ligger till i Danmark och att vi i den kommande diskussionen skall få vederhäftiga upplysningar om, hur det ligger till i de andra nordiska länderna.

I Sverige finns sedan omkring 40 år tillbaka lagstiftning om den processuella rättegångshjälpen genom lagen om fri rättegång. Den är nu så pass gammal, att den är färdig för omskrivning och det föreligger redan ett förslag till ny lag om rättegångshjälp, som dock ännu är ej behandlat av regering och riksdag. På det utomprocessuella området finns det inte

någon lagstiftning i Sverige. Det enda som finns är ett par kungliga förordningar om kostnadsbidrag av statsmedel till de kommuner som anordnar utomprocessuell rättshjälp åt mindre bemedlade efter ettdera av två system, nämligen dels system med rättshjälpsanstalter och dels ett s. k. Jämtlandssystem, d.v.s. rättshjälpen lämnas av de enskilda praktiserande advokaterna mot ersättning av det allmänna. De båda systemen finns nu utbredda så att de täcker hela landet. Ungefär hälften av landets befolkning är bosatt i områden, där det ena systemet råder, och den andra hälften i områden, där det andra systemet råder. Statsbidragen utgår med 50 % av nettokostnaderna och den återstående kostnaden bestrides således av kommunerna, i detta fall de större städerna och landstingen – det är en myndighet som omfattar ett län ungefär, ett amt.

Rättshjälpsanstalterna sköts av heltidsanställda jurister som är tjänstemän. Anstalterna varierar naturligtvis i storlek. Det finns 14 stycken sådana i landet. Den största är Stockholms stads rättshjälpsanstalt med 10 heltidsanställda jurister och så går det ner till de smärre länsanstalterna med 2 jurister. De ärenden som förekommer på anstalterna är vanliga advokatärenden. Man åtar sig rättegångar, man åtar sig inkasseringar och sådana ärenden som hör till *juridictio voluntaria*. Men det är klart, att ärendena får en viss prägel av att klientelet är mindre bemedlade. Sålunda dominerar de familjerättsliga ärendena, som utgör ungefär 50 % av samtliga ärenden och stora grupper är hyresmål och mål angående arbetslön, semester och sådant, och skadesständsmål; man åtar sig ärenden som hör till den administrativa processen och skiljedomsärenden och annat.

Beträffande gränsen för vem som skall anses mindre bemedlad, – vilka klienter som kan få hjälp – så har man en mycket liberal tolkning vid rättshjälpsanstalterna. I instruktionerna står bara att hjälp skall ges åt mindre bemedlade. På många rättshjälpsanstalter blir klienten inte ens tillfrågad om sin ekonomi och någon kontroll på riktigheten av eventuella uppgifter från klienten om hans ekonomi förekommer i regel inte. Vissa rättshjälpsanstalter åtar sig också uppdrag för klart bemedlade klienter, som då får betala en tämligen måttlig avgift för uppdraget.

Jämtlandssystemet innebär att det träffas ett avtal mellan vederbörande landsting å ena sidan och vederbörande avdelning av Advokatsamfundet å andra sidan. Enligt det avtalet åtager sig i regel samtliga advokater inom området att lämna kostnadsfri rättshjälp åt mindre bemedlade och advokaterna skriver sedan räkning på landstinget och får betalt. Anledningen till att det kallas för Jämtlandssystemet är den att första

avtalet som träffades – år 1945 – var mellan Jämtlands läns landsting och Norra avdelningen av Advokatsamfundet. Om det uppkommer tvist om arvodets skälighet – mellan landstinget och vederbörande advokat – så skall den avgöras av Advokatsamfundets styrelse eller av en av styrelsen utsedd skiljenämnd. Beträffande frågan vilka ärenden som går under avtalen, har det förekommit ganska starka meningsbrytningar mellan landstingen och enskilda advokater. Under den allra sista tiden har den lösts på ett mycket tillfredsställande sätt efter förhandlingar mellan Advokatsamfundet och Svenska landstingsförbundet. Man har där enats om ett normalavtal. Om någon är intresserad av det, så kan jag nämna att jag har med mig ett tiotal exemplar av det här, som jag är beredd att lämna ut till särskilt intresserade. Det avtalet innehåller på den punkten, att praktiskt taget alla ärenden som inte hör under lagen om fri rättegång eller andra motsvarande lagar där ersättning lämnas av allmänna medel – alltså inte går under de lagarna – de skall kunna hänföras under det här avtalet med vissa undantag som inte är av större betydelse. På det viset har man alltså nu fått täckt praktiskt tagit hela rättshjälpsområdet, både det processuella och det utomprocessuella.

I fråga om gränsen för klientelet – alltså om vederbörande skall anses vara mindre bemedlad eller ej – så har i de hittillsvarande avtalen gränsen i regel varit en årsinkomst av 5400 kronor och det oavsett, om det är en ensamstående person eller om vederbörande har familj. Det är ju med nuvarande penningvärde en mycket låg gräns. I det nya normalavtalet har man sagt, att det bör vara samma regler för den utomprocessuella rättshjälpen som beträffande den processuella. Och det måste väl vara en riktig princip. För närvarande tror jag att man kan säga att tillämpningen av lagen om fri rättegång är ganska restriktiv, men jag kan upplysa om att i det nya förslaget till lag om rättegångshjälp har man utgått ifrån att obemedlad person skall vara den som har 7000 kronors inkomst om året, om han är ensamstående och sedan skulle det vara tillägg för varje familjemedlem med 500 kronor. Remissinstanserna har på många håll ansett att man skulle utvidga det till 1000 kronor för varje tillägsperson, så att säga. Det är ju en mera tillfredsställande gräns.

Den viktigaste frågan är naturligtvis den: Är det ordnat så, att mindre bemedlade kan få rättshjälp över hela linjen, oavsett efter vilket system det går. Jag tror att man kan säga att för Sveriges vidkommande är det ganska tillfredsställande ordnat. En fattig person behöver inte vara lämnad utan rättshjälp bara därför att han inte kan betala. Men beträffande de här båda systemen har det varit långvariga och starka diskus-

sioner i Sverige. Det är två statliga utredningar som har sysslat med det och föreslagit lagstiftning på området och den skulle gå ut på att företräde skule lämnas anstaltssystemet. Det är inte så mycket principiella synpunkter, som anförts såsom skäl, utan två praktiska omständigheter. Den ena är, att man anser att rättshjälpsbehovet blir mindre väl tilgodosett enligt Jämtlandssystemet än enligt anstaltssystemet. Man har därvid fäst sig vid, att antalet redovisade ärenden enligt Jämtlandssystemet är så avsevärt mycket mindre än antalet redovisade ärenden enligt anstaltssystemet. Och man har tänkt sig att obemedlade klienter skulle av någon anledning dra sig för att vända sig till enskilda advokater, av blyghet eller vad det nu kan vara för skäl. Det var den ena synpunkten. Och den andra synpunkten – det andra motivet för att man har velat förorda rättshjälpsanstalter – har varit kostnadsfrågan. Man har räknat kostnaden per ärende, bokförda ärenden, och eftersom ärendena är av väsentligt mindre antal, när det gäller Jämtlandssystemet än beträffande det andra, så har man kommit till att kostnaden per ärende är väsentligt högre i Jämtlandssystemet än enligt anstaltssystemet.

Jag måste säga att jag delar inte den mening som sålunda de statliga utredningarna har kommit till. Jag skulle också vilja nämna att deras förslag till lagstiftning inte ännu har lett till något resultat. Jag föreställer mig att orsaken är den, att statsmakterna har velat avvakta utvecklingen.

Om man först ser mera principiellt på saken, så får man väl säga det, att advokatycket utövas väl lämpligen av personer, som står helt fria och obundna gentemot myndigheterna. Det åligger dem ju också ofta att för klientens räkning ibland ganska hårt bekämpa olika myndigheter och skall han då vara anställd tjänsteman och kanske till och med för klientens räkning skall vända sig emot den myndighet som har anställt honom, som bestämmer hans lön, så blir situationen inte särskilt trevlig.

Den andra principiella synpunkten är väl den, att nog är väl bättre att kunna säga, att en person som inte har medel att betala med, han skall få kunna vända sig till samma personer och få hjälp i samma form som de, som har råd att betala för hjälpen, om det är praktiskt genomförbart. Annars kan det ju lätt bli så, där han blir hänvisad till en särskild tjänsteman för mindre bemedlade, att om hans ärende – alldeles oavsett hur det har blivit utfört – om det inte går så lyckligt för honom, så kommer han så gärna och säger: Hade jag haft pengar och hade fått välja den som jag ville vända mig till, så tror jag att det hade gått annorlunda.

Ja, det var ett par principiella synpunkter på valet mellan system. Jag skulle också vilja något kritisera de statliga utredningarnas motiv på den praktiska sidan.

Man säger, att rättshjälpsbehovet blir inte väl tillgodosett enligt Jämtlandssystemet. Nu är det så, att det annonseras i de dagliga tidningarna i regel kanske var fjortonde dag, om att obemedlade kan få vända sig till de och de advokaterna och få kostnadsfri rättshjälp. Jag har väldigt svårt att tänka mig, att om en fattig man har ett verkligt trängande rättshjälpsbehov, att han då inte skulle vilja vända sig till en privatpraktiserande advokat, om han har klart för sig, att det inte kostar honom någonting. Mig veterligt har det inte klagats över de privatpraktiserande advokaternas sätt att behandla mindre bemedlade klienter. Da har ju ingen anledning att behandla dem sämre, bl. a. därför att de får fullt betalt för sitt arbete. Detta här tror jag är en gissning, som inte är välgrundad. Och skall man sedan gå över till kostnadsfrågan, så är det väldigt svårt att läsa statistik på ett rätt sätt. Man kan nog läsa det om man vill på det ena sättet och på det andra sättet också. Bokföringsmetoderna är icke likartade för de båda systemen, statistiken förs inte på samma sätt, och det är synnerligen tvivelaktigt hur kostnaden per ärende verkligen blir för det ena systemet eller et andra. Jag vill erinra om, att för en privatpraktiserande advokat är det ganska besvärligt att för ett mycket litet ärende inregistrera det enligt Jämtlandssystemet. Man skall ta emot klienten, hjälpa honom at fylla i en mycket omständlig blankett, där han får tala om sina ekonomiska förhållanden och så skall man föra diverse kort och så skall man slutligen skriva räkning. Så föredrar väl de flesta advokater att antingen lämna hjälpen gratis eller ta av klienten en femkrona, om han anser sig ha råd därtill. Och därmed blir det ärendet inte bokfört alls. Vidare förekommer det ganska många ärenden som har mera karaktären av socialvård, skulle jag vilja säga, där man lämpligen visar klienterna till vederbörande socialvårdsmyndigheter i stället för att själv försöka lämna råd i saken. Om man bortser från det mycket svåra problemet att beräkna kostnaden per ärende och i stället ser till den absoluta kostnaden, så visar det sig, att kostnaden per invånare räknad i områden, där Jämtlandssystemet råder, är mindre än en tredjedel av kostnaden för rättshjälpsanstalterna per invånare räknad, i de områden där detta system råder. Och det borde ju också ha något att säga för de myndigheter som skall förvalta allmänna medel.

Slutligen skulle jag vilja säga det, att jag tror att det inte är lyckligt

att dela upp advokat kåren i en grupp som sysslar med uteslutande fattig klientel, med de speciella ärenden som där förekommer – de advokaterna får ingen erfarenhet på mycket stora områden i juridiken – och å andra sidan en andra grupp av advokater som aldrig får syssla med fattig ärenden – de advokaterna får också i viss mån en ensidig inriktning. Jag tror att både allmänheten och advokat kåren skulle fara bäst av, om varje advokat kunde med de gamla romarna säga, att intet mänskligt är mig främmande.

Korreferenten, højesteretssagfører *Bernt Hjejle* (København):

Mine tilhørere.

Jeg vil først og fremmest gerne takke det svenske advokatsamfund fordi man har fremført dette emne som et tema for diskussion i dag. Det er af betydning, at de nordiske juristmøder hver gang de holdes har et emne som er af interesse for advokatstanden. Advokatstanden er vel den talrigeste indenfor de grupper de nordiske juristmøder er sammensatte af. Det har ofte været drøftet, hvorvidt der burde holdes særlige nordiske advokatmøder. Jeg har altid gået imod det – jeg har altså ment at det ville skade juristmøderne som gennem tiderne har vist sig at være forum for mange interessante diskussioner som har ført videre til lovgivning og har været af betydning for den nordiske retsudvikling, og jeg mener det ville være til stor skade hvis det blev delt op i advokatmøder og juristmøder og netop derfor mener jeg at det har været et udmærket tiltag fra den svenske lokalstyrelses side at fremføre dette emne som jo ikke blot er et emne af interesse for advokater, men som i virkeligheden når langt videre. Det er af den største samfundsmæssige betydning og det har en stærk politisk side som gør at jeg mener det er rigtigt at netop nu i disse år at drøfte dette emne her.

Jeg husker i gamle dage – undskyld at jeg siger i gamle dage, det var dengang jeg var ung, og da jeg studerede i England og hvor jeg kan huske at man havde et ordsprog eller hvad man kan kalde det for, som sagde, at »retten er åben for alle – ligesom Hotel Ritz: Hvis du kan betale regningen«. Og der var det få der kunde i datidens England.

Det synspunkt må vel siges at være forladt nu, og det med god grund. Når man tænker med hvilket let hjerte og uden nogen form for samvittighedsnag mennesker udnytter deres medmennesker til trods for retsynspunkter og alt muligt andet – og når man tænker på hvilken bitterhed det aflejrer i det menneskelige sind at man ved med sig selv at man

har ret, men man har ingen mulighed for at gennemføre den – så må man også forstå at vi her står overfor et virkeligt vigtigt samfundsmæssigt spørgsmål, hvis løsning vil kunne ha betydning for samfundsudviklingen fremover. Dette at hver borger i landet har mulighed for at at føre sin sag fremover ikke blot for retten, men i det hele taget få den støtte til gennemførelsen af sin ret som de der har råd til at betale hidtil har haft.

Retshjælpen falder jo kan man sige indenfor to grupper:

1. *Fri proces*. Dette har vi i Danmark haft igennem adskillige generationer, og det er ikke et problem vi i dag skal drøfte.

2. *Fri retshjælp udenfor proces*, der udgør vort emne i dag. Dette falder atter i to afsnit, nemlig: fri rådgivning i retskonflikter og fri rådgivning i andre juridiske spørgsmål, fri retsoplysning.

Disse to punkter er det som danner temaet for dagens diskussion, og jeg kan måske begynde med at sige hvorledes det forholder sig i Danmark, nu da vi har hørt hvordan dette forholder sig i Sverige. Jeg vil straks sige, at det er naturligt, at initiativet til denne drøftelse kommer fra Sverige, for på dette punkt som på så mange andre områder indtager Sverige den ledende stilling indenfor Norden – man er nået længere med synspunkterne, man er nået længere med at gennemføre dem, hele Sveriges meget fremskredne socialpolitiske stilling viser sig også her. Derfor har det været interessant at høre hvordan disse problemer er blevet løst i Sverige.

I Danmark må det desværre siges at rent lovgivningsmæssigt har vi ikke særlige mange bestemmelser som angår dette emne.

Efter retsplejelovens § 135 skal enhver advokat, der er antaget til at udføre beneficerede sager for ubemidlede, der henvises til ham, affatte klager til øvrighedsmyndigheder og ansøgning om fri proces, endvidere skal han affatte stævninger i borgerlige sager. Henvisning til advokaten sker ved politimesteren, der skønner over, om de pågældende er ubemidlede. Staten yder advokaterne vederlag for arbejdet efter nærmere af justitsministeriet fastsatte regler.

Herudover kan nævnes retsplejelovens § 14, stk. 2, som ændret ved lov af 11. juni 1959, hvorefter skifteretterne er forpligtet til at yde retshjælp i visse lettere boer og skiftesager, med mindre udfærdigelsen på grund af boets størrelse eller indviklede beskaffenhed vil være omstændelig eller kræve særlige undersøgelser. For udøvelse af denne retshjælp svares visse af justitsministeriet fastsatte gebyrer til det offentlige.

Lovgivningen er altså på dette område af ganske sporadisk karakter.

2.

Om den *privat organiserede retshjælp* kan oplyses følgende:

Der er etableret en sådan retshjælp i en halv snes store byer. Den største og den med den største tradition er Studentersamfundets Retshjælp i København. Praktisk taget alle retshjælpskontorer drives af jurister, både studenter og kandidater og videre uddannede jurister.

Retshjælpen er så godt som alle steder forbeholdt ubemidlede. Der er sat visse grænser for indtægt og formue, men det er nok af en mere formel karakter, såvidt jeg husker er grænsen i Studentersamfundets Retshjælp sat ved 8000 kr. for forsørgere og 6000 kr. for andre med tilæg for børn.

Antallet af afvisninger på grund af indtægtens størrelse er få, og i almindelighed fordres ikke særlig dokumentation. I ægteskabssager og lignende tages grænsen meget lempeligt.

Rådgivningen er alle steder vederlagsfri.

De fleste steder modtager rådgiverne ingen aflønning. Udgifterne iøvrigt dækkes i det væsentlige ved tilskud fra justitsministeriet, kommunerne og større virksomheder som bidrager til denne institution. Til belysning af størrelsen af den ydede retshjælp kan oplyses, at Studentersamfundets Retshjælp i 1959 havde såvidt jeg erindrer ca. 22.000 henvendelser.

At der for visse dele af landet ikke findes en egentlig organiseret retshjælp er dog ikke ensbetydende med, at den ubemidlede og mindre bemidlede del af befolkningen har været afskåret fra retshjælp. Der har i væsentligt omfang fra advokater, vel især i provinsen, været ydet retshjælp til denne del af befolkningen vederlagsfrit eller for et meget beskedent vederlag. Af naturlige grunde lader omfanget af denne socialt betonede del af advokaternes virksomhed sig ikke fastslå.

3.

Der har i de sidste år været en del drøftelser vedrørende en bedre organisering og udvidelse af retshjælpen, og der er ved privat initiativ nedsat et *udvalg* af interesserede fra forskellige kredse til nærmere undersøgelse af de veje, man kan gå. Udvalget – hvis opgave omfatter både retshjælp, socialrådgivning, psykologisk rådgivning og familierådgivning – vil afgive betænkning i løbet af efteråret.

Der er næppe grund til her at komme ind på baggrunden for det forøgede *behov* for retshjælp. Det er klart, at det moderne samfunds ud-

vikling medfører større muligheder for retskonflikter mellem borgerne, navnlig i bysamfundene, og den moderne velfærdsstats enorme udvikling af lovstoffet medfører, at borgerne – herunder de brede lag, der ikke har råd til på normal vis at søge advokatassistance – bliver stillet overfor langt flere juridiske problemer end tidligere. Staten vil derfor før eller senere komme til at tage dette problem op, således som man har gjort det i Sverige og navnlig i England.

I *England*, som vel må siges at have skabt den ordening, der for os i Danmark står som mønstret, gennemførte man i 1949 *The Legal Aid and Advice Act*. Denne ordening er ført ud i livet af de engelske advokater, nemlig *The Law Society*. Den er af finansielle grunde sat i kraft i etaper. I 1949, udbygget i 1956 gennemførtes en ordening med fri proces, i 1959 gennemførtes en retsrådgivning i forbindelse med advokaternes såkaldte *Voluntary Legal Advice Scheme* og endelig gennemførtes der i 1960 fri retshjælp ved retskonflikter, hvor der endnu ikke er tale om proces for domstolene.

Dette system administreres af *Law Society* gennem lokale komiteer af advokater i de forskellige retskredse, som modtager henvendelserne fra de retshjælpsøgende, som afgør om den pågældendes forhold berettiger til gratis retshjælp, eller om han selv bør bidrage til omkostningerne, som tager stilling til om det forelagte juridiske problem med rimelighed bør tages op og som i bekræftende fald tager sig af den fornødne rådgivning og eventuelle juridiske assistance.

De synspunkter, som er de fremherskende i Danmark, kan jeg vist nok i korthed sammenfatte i følgende.

4.

For ubemidlede bør der være en *almindelig adgang til juridisk rådgivning* vedrørende en række spørgsmål af *personlig* karakter, såsom separation, skilsmisse, bidragsspørgsmål, ansættelsesspørgsmål, huslejesager, erstatningssager etc., medens juridiske problemer i forbindelse med den pågældendes *erhverv*, kontrakter, dokumentsudstedelser m.v. normalt bør holdes udenfor retshjælpsvirksomheden. Til supplement heraf, nemlig til rådgivning udenfor det egentlige retshjælpsområde, kunne man tænke sig muligheden af at imødekomme behovet for juridisk assistance ved, at der af advokatorganisationerne etableres en særlig ordening således, at advokater forpligtede sig til for en mindre takst at give f.eks. $\frac{1}{2}$ times konsultation eller lignende, i lighed med de tilsvarende engelske og amerikanske ordninger.

5.

N r spørgsmålet bliver, hvorledes en retshjælp b r *organiseres*, må udgangspunktet efter min opfattelse være, at rådgivning af befolkningen er en samfundsopgave, som bør l ses ved et samarbejde mellem staten, der tilvejebringer de økonomiske forudsætninger herfor og yder tilsyn hermed, og advokatorganisationerne. Selve den juridiske rådgivning bør i videst muligt omfang henlægges til den organisation, der allerede består, nemlig advokatsamfundet, således at det bliver dette, der skaber grundlaget for organisationen af den juridiske rådgivning.

Den juridiske rådgivningsvirksomhed b r formentlig arbejde i tilknytning til den øvrige samfundsmæssige rådgivningsvirksomhed, navnlig den sociale rådgivning, som den ofte vil have en intim berøring med. Det er muligt, at der bør skabes et centralorgan for rådgivningsvirksomhed i det hele taget med justitsministeriet og socialministeriet som de øverste myndigheder. Det vil vel ligeledes være naturligt i lokale områder at skabe særlige r dgivningsudvalg, hvorved man i et vist omfang kan koordinere den juridiske og den sociale rådgivning, for så vidt dette måtte harmonere med de lokale forhold. Det må ligeledes bero på de lokale forhold, om man indenfor de enkelte rådgivningsområder b r indføre en ordning med juridisk rådgivning ved advokaterne på deres kontor eller om man til de enkelte rådgivningsvirksomheder b r knytte advokater eller personer med juridisk uddannelse til rådgivning på stedet, eller begge dele.

6.

Det er videre min opfattelse, at det ikke vil være muligt i det lange løb at opnå en tilfredsstillende udvikling af rådgivningsvirksomheden, hvis den i l ngden skal baseres på vederlagsfri arbejdskraft. Det er naturligt, at advokatstanden påtager sig arbejdet som en social opgave, indtil der er finansielt grundlag for, at staten kan træde til og betale derfor. Men principielt b r rådgiverne *aflønnes* normalt. For så vidt retshjælpen organiseres således, at de retshj lpss gende henvises til advokaterne, som på deres eget kontor giver juridisk rådgivning, må der gennemføres en særlig honorarordning efter forhandling med Advokatrådet i Danmark, hvorefter dette foretager opgørelse af og kontrol med honorarkravene i overensstemmelse med Jämtlandssystemet og den engelske Legal Aid and Advice ordning. I Danmark skulle en sådan ordning ikke være vanskelig at gennemføre, da der i Danmark findes honorartakster, der dækker de fleste områder, og som er godkendt af Monopoltilsynet.

7.

Man kan spørge, om der bør være særlige *indtægtsgrænser* for adgang til retshjælp. Det må være naturligt at forbeholde gratis hjælp for de egentlig ubemidlede, således at mindre bemidlede eventuelt kan benytte sig deraf mod at betale en vis del af honoraret selv. Hvor indtægtsgrænsen for ubemidlede bør ligge, må naturligvis nærmere drøftes, hvilket det ikke vil være naturligt at komme ind på her.

8.

Referenten har i sine skriftlige teser og sin indledning her i dag redegjort for de *to systemer*, der hidtil har været anvendt i *Sverige*, altså på den ene side egentlige retshjælpskontorer med fast ansat personale og på den anden side det såkaldte Jämtlandssystem.

Jeg tror, jeg kan sige, at vi i Danmark ikke er tilhængere af systemet med retshjælpsanstalterne med fast ansatte embedsmænd. De vil ikke få den all-round dygtighed, som advokater har; de vil næppe få den professionelle interesse i den heldige gennemførelse af deres klienters ret og synspunkter, som advokater har; de vil for let blive tilbøjelige til at anlægge de samme synspunkter som de myndigheder, de skal repræsentere deres mandater overfor; deres arbejde vil let blive behæftet med bureaukratiske ulemper; de vil blive embedsmænd med pensionskrav og det hele vil let blive meget dyrt. Sidst men ikke mindst mener jeg, at det er vigtigt, at de retshjælpsøgende ligesom alle andre borgere kan gå til den advokat, de ønsker, og ikke skal være henvist til at søge et bestemt retshjælpskontor. Jeg tror egentlig ikke at det for Danmarks vedkommende er noget rigtigt problem, det har jeg da i hvert fald forstået ved de drøftelser der er ført indenfor det udvalg som beskæftiger sig med det og som er meget alsidigt sammensat. Det er ingen indenfor det der egentlig har gået ind for retshjælpsanstaltssynspunktet. Man har langt snarere hæftet sig ved det engelske system, Law Society-systemet, som man finder er en meget mere bevægelig, elastisk og udviklingsdygtig organisation og som man mener er fremtidens løsning.

Det er muligt, at selve det indledende rådgivningsarbejde bør ske i koordination med de social-juridiske rådgivningskontorer – der også før eller senere må blive en realitet – men overalt hvor der er tale om en juridisk rådgivning af blot nogen betydning for den pågældende, bør der ske henvisning til en advokat. Befolkningen er bedst tjent hermed, ikke mindst i de mange sager, hvor en myndighed er modpart.

Hovedsagen er, at den almindelige opfattelse i Danmark utvivlsomt er den samme som i England, nemlig at det er en naturlig opgave for de nationale advokatsamfund at organisere og gennemføre den retshjælp, befolkningen har behov for, naturligvis i samråd og samarbejde med justitsministeriet. Dels følger man herved en gammel advokattradition, hvorefter det er en advokatopgave at hjælpe den menige mand til hans ret. Det er en tradition der har dybe og gamle rødder i hvert fald i Danmark. Fremdeles vil advokatstanden herved oparbejde en good-will i befolkningen, der er af største værdi for advokatstanden. Og endelig er det også ud fra et mere erhvervmæssigt synspunkt af betydning, at advokatstanden skaber en kontakt med de befolkningsgrupper, der i løbet af den næste generation eller to vil blive i stand til på normal måde at søge advokatbistand til løsningen af deres juridiske problemer.

9.

Til slut vil jeg gerne benytte lejligheden til at henlede opmærksomheden på den internationalt dannede *International Legal Aid Association*, som blev endeligt institueret i sommer under International Bar Associations møde i Salzburg. Man har foreløbigt opnået en bevilling fra en stor amerikansk fond og kan forhåbentlig opnå yderligere midler til det. Formålet med denne organisation er på enhver måde både ved råd og vejledning og økonomisk støtte at fremme skabelsen og videreførelsen af nationale retshjælpsorganisationer. De nordiske lande har taget del i etableringen af denne nye organisation. Formanden for New York's Bar Association, Mr. Orison S. Marden er præsident og de 2 vicepræsidenter er den tidligere formand for Law Society, Sir Sydney Littlewood og mig; dens generalsekretær er højesterettsadvokat Rolf Christophersen, medens vor kasserer er Law Society's generalsekretær Sir Thomas Lund. Det bør nævnes, at i U.S.A. er en kraftig udvikling i gang på dette område, både som egentlig retshjælp til ubemidlede og et såkaldt Refer-system som i virkeligheden er det samme som det engelske Legal Air Scheme, hvor man altså har oprettet en institution, hvor enhver kan komme mod en mindre bestemt betaling og få en konsultation hos en advokat. Vi i den internationale organisation håber, at vi er i stand til at gøre en positiv indsats for den videre udvikling af retshjælpen i de forskellige lande, indtil disse er kommet så vidt, at staten kan ofre de fornødne midler til at opretholde et landsomfattende retshjælpssystem. Jeg håber, at de nordiske landes advokatorganisationer vil slutte op derom.

Professor *Ake Hassler* (Stockholm):

Herr ordförande. Mina damer och herrar.

Låt mig först säga, att jag finner det mycket tacknämligt att juristmötets ledning har tagit upp detta ämne på föredragslistan. Det förhåller sig ju på det sättet, att de ekonomiska spörsmålen om fri rättegång och annan fri rättshjälp får ökad betydelse allteftersom samhällsförhållandena utvecklas och därmed också blir allt mera komplicerade. De nämnda spörsmålen måste då komma i förgrunden och tildraga sig ökat intresse, både bland juristerna och hos allmänheten, om rättsordningen skall fylla sin funktion såvitt angår samhällets alla invånare.

Detta rättsäkerhetskrav bör kunna påräkna allmän anslutning oavsett skilda politiska och samhåsekonomiska åskådningar. Ty vad det här gäller är egentligen inte en social understödsverksamhet av det slag som vi ser så många prov på i samtidens så kallade välfärdsstater. Kravet på erforderlig rättshjälp innebär i princip något annat. Min gamle lärare i processrätt, professor Ernst Kallenberg, uttryckte saken så, att det rör sig om förverkligandet av grundsatsen om allas likhet inför lagen. Rättsordningen fyller först då sin uppgift, sade han, när den har blivit alla medborgaras gemensamma egendom, så att ingen av ekonomiska skäl hindras att komma i åtnjutande av sin lagliga rätt. Först då kan man kräva full respekt för lagen, när ingen är utesluten från dess skydd.

Referenten har på ett förtjänstfullt sätt redogjort för det aktuella läget i Sverige vad angår utomprocessuell rättshjälp åt mindre bemedlade. Det är utan tvivel av värde för det fortsatta reformarbetet att ha tillgång till en så klar och redig översikt av problemet, sett ur svensk synpunkt. Vad som saknas är en jämförande framställning av förhållandena i övriga nordiska länder. Det är ju alltid intressant och nyttigt att se vad man i grannländerna har åtgjort för lösning av motsvarande spörsmål och kunna taga lärdom av de erfarenheter som gjorts på andra håll i Norden. När man sysslar med lagstiftningsarbete och annan dylik verksamhet har man en känsla av säkerhet då man finner, att våra nordiska grannar är inne på samma linje som vi.

I fråga om utvecklingen i Sverige är det en omständighet som förtjänar att särskilt framhållas. Såsom referatet ger vid handen råder det hos oss ett blandat system. Vi har på vissa håll, särskilt i de större städerna, rättshjälpsanstalter, där kommunalt anställda jurister sysslar med de mindre bemedlades angelägenheter, medan i större delen av landet dessa angelägenheter på allmän bekostnad ombesörjas av fritt praktiserande

advokater, Jämtlands- eller Östersundssystemet som det ibland kallas. Vi har nu haft två statliga utredningar, som har avgivit betänkanden, respektive år 1940 och år 1951. De har velat åtminstone i princip utsträcka systemet med rättshjälpsanstalter över hela landet. Man har menat att detta system skulle vara överlägset anordningen med fritt praktiserande advokater. Emellertid har dessa förslag icke lett till lagstiftning. Och sedan nu 1951-års rättegångskommitté i ett betänkande av år 1958 enhälligt har avvisat tanken på ett obligatoriskt anstaltssystem, måste väl denna tanke anses vara skrinlagd för överskådlig tid framåt.

Liksom referenten tror jag att det blandade systemet bör bibehållas hos oss, när nu utvecklingen har lett därtill, att ett flertal rättshjälpsanstalter har upprättats. Det skall ju mycket starka skäl till för att slopa redan bestående institutioner, som måste anses ha på ett förtjänstfullt sätt skött sin uppgift. Annars får jag säga att metoden att skilja ut en särskild del av det rättshjälpsökande klientalet och hänvisa den till anstalter för mindre bemedlade inte förefaller mig särskilt sympatisk. Om man skall vara riktigt noga med likheten inför lagen, så bör väl inte bara rättshjälp ges åt mindre bemedlade utan denna hjälp bör erbjudas dem på samma sätt, i samma former som står andra medborgare till buds.

Systemet med anstalter är inte väl förenligt med den likställighet som vi gärna vill se alltmera realiserad i vårt samhälle, det är en kvarleva från det gamla klass- och understödssamhället. Jag är därför av den mening, att systemet med offentliga rättshjälpsanstalter inte bör få någon vidare utbredning. Snarare bör man vara betänkt på att avveckla det på andra ställen än i de större städerna.

Däremot förtjänar den frågan en särskild undersökning vad man kan och bör göra för att effektivisera och förbättra systemet med fri advokatur för de mindre bemedlade. Inledaren har i detta avseende framfört en del synpunkter, som är värda allt beaktande. Det viktigaste tror jag är att höja den inkomsgrens, under vilken kostnadsfritt biträde lämnas, och att öppna möjlighet att ge bidrag till kostnader i fall då klienten ligger över gränsen, men där det finnes skäligt att låta det allmänna bidra med en del av kostnaden. Här är det emellertid fråga om tämligen vittutseende ekonomiska åtaganden från det allmännas sida. Det blir till sist en finansiell fråga hur långt man kan och vill gå. Vid avvägningen bör emellertid statsmakterna ha klart för sig att ju mera liberalt man tillmäter rättshjälpen desto mera effektivt blir rättsskyddet för medborgare i mera blygsamma villkor och det måste ju, försåvitt jag förstår, vara en samhällsangelägenhet av största betydelse.

Ett annat förhållande, som bör påpekas, är att i Sverige normerna för rättshjälpen genom fri advokatur synes vara lokalt ganska växlande och i åtskilliga avseenden tämligen obestämda. Detta är väl inte att undra på, eftersom regeringen av dessa normer skett genom avtal mellan lands-tingen och skilda avdelningar av Sveriges advokatsamfund. Samfundet får väl antas ha eftersträvat en viss enhetlighet, men samma intresse har nog medkontrahenterna knappast haft. Det måste dock anses vara av betydande vikt att den fria rättshjälpen över hela landet lämnas efter ensartade normer. Innevånaren i det ena länet bör ju inte vara sämre ställd än den som bor i det andra länet. Vidare är det tydligen angeläget att advokater, som sysslar med fri rättshjälp åt mindre bemedlade, har fullt klar för sig vilka olika slag av ärenden som därvid kan komma i betraktande. Att upprätthålla den begränsning, som vår nuvarande lag om fri rättegång har, kan knappast vara lämpligt. För att bara nämna en enda sak, som jag har haft särskild anledning att intressera mig för: i utsökningsmål kan man ju inte få fri rättegång. Anledningen är förmodligen att dessa mål inte handläggas av domstolarna i första instans och därför inte anses vara av judiciell natur. I själva verket är det ju här fråga om civil rättsskipning av stor praktisk betydelse. För min del betraktar jag det som mycket angeläget att företaga en lagändring, så att fri rättegång kan beviljas även i utsökningsmål.

De anförda synpunkterna leder enligt min mening fram till att vi i Sverige borde ha en statlig författning med preciserade regler om och villkor för utomprocessuell rättshjälp för mindre bemedlade genom fria advokater. En sådan författning bör naturligtvis grundas på en noggrann undersökning av förhållandena på området, kompletterad med en redogörelse för utvecklingen ock tillståndet på rättshjälpens gebiet i våra nordiska grannländer. En hel del material finns redan samlat och resten bör kunna åstadkommas utan större svårighet. Ett värdefullt bidrag kommer utan tvivel överläggningen i frågan vid detta juristmöte att ge. Om mötesledningens initiativ sätter frukt i nya och väl avvägda författningar om utomprocessuell rättshjälp i Sverige, kanske ock i våra nordiska grannländer, så har därigenom en betydelsesfull insats gjorts i den samnordiska rättsutvecklingen.

Advokaten, vicehäradshövding *Ake Roschier-Holmberg* (Finland):

Herr ordförande. Mina damer och herrar.

Stadgandet i 15 kap. 9 § i 1734 års lag, som citerats av advokat

Brodin i början av hans referat, var i Finland i kraft ända t.o.m. år 1917. Detta år upphävdes lustigt nog advokatmonopolet i Finland och i samband därmed fick lagrummet en ändrad lydelse, sålunda:

»Den, som allmänneligen utöver sakkörarverksamhet, vare skyldig att utan betalning hjälpa de fattiga för rätta, då domaren det pålägger.«

Av enahanda orsaker som advokat Brodin anført för Sveriges vidkommande har emellertid frågan om rättshjälp åt mindre bemedlade först under de senaste decennierna med deras avancerade sociala lagstiftning kommit i blickpunkten i Finland. År 1955 tillkom i Finland lagen om fri rättegång och i samband därmed ändrades 15 kap. 9 § rättegångsbalken anyo, så att lagrummet nu, med hänvisning till lagen om fri rättegång, endast föreskriver en skyldighet för den som allmänneligen utför advokatverksamhet att på förordnande åtaga sig uppdrag att vara rättegångsbiträde eller ombudsman. Stadgandet om den allmänna skyldigheten för sakkörare att lämna gratis rättshjälp bortföll vid denna nyredigering, utan att jag någonstans i motiven har kunnat finna något uttryckligt beslut om att man ville avstå från denna princip.

I Finland finnes för närvarande icke några allmänt gällande lagbestämmelser angående utomprocessuell rättshjälp åt mindre bemedlade, men i några specialfall, speciellt i sociallagstiftningen, är en sådan rättshjälp dock i lag föreskriven.

Så t.ex. föreskriver lagen om förvaltningen av socialvården av år 1950 att kommunens socialnämnd i mån av möjlighet bör anordna nödig vägledning och rådgivning för mindre bemedlades utkomst. Detta stadgande har dock tillsvidare haft en mycket ringa betydelse i praxis. Där emot finnas stadganden i några speciallagar, vilkas betydelse i praxis är av rätt stor räckvidd. Av dessa kan nämnas lagen om barn utom äktenskap som ger barnets moder möjlighet att av barnatillsyningsmannen i kommunen erhålla bistånd i alla barnet rörande angelägenheter. Nämnas kan även lagen om tryggnad av underhållsbidrag åt barn i vissa fall, som ålägger de kommunala socialnämnderna att ge sitt bistånd i underhållsärenden. Barnatillsyningsmannen och socialnämnden bistår i ovan nämnda ärenden, även när det gäller rättegångar. I detta sammanhang är det skäl också att nämna att jämväl skattemyndigheterna är i lag ålagda skyldighet att inom vissa gränser ge råd i skatteärenden och slutligen kan ännu påpekas att de statliga och kommunala yrkesinspektörerna utövar en betydande väglednings- och rådgivningsverksamhet i ärenden som rör arbetarskydd.

I de större städerna och bosättningscentra har emellertid behovet av

en organiserad utomprocessuell rättshjälp anmält sig betydligt tidigare. Redan år 1886 började Helsingfors stads rättshjälpsbyrå sin verksamhet. Då tog staden i sin tjänst en advokat, som i »särskilt ömmande fall« skulle ge rättshjälp åt mindre bemedlade personer bosatta i staden. Denna fattigadvokat utövade sin syssla utan något biträde, han hade sin mottagning hemma och i denna form drevs verksamheten ända till år 1910, då han fick ett biträde och en egen byrålokal. Småningom har verket utvecklats så att byråns personal nu består av en jurist, som är dess chef, två biträdande jurister, en notarie, en byråföreståndare och två byråbiträden eller sammanlagt sju personer. Förutom i Helsingfors finnes en rättshjälpsbyrå endast i Tammerfors, där den tillkom år 1945. Därutöver finnes kommunala rättshjälpsjurister i Björneborg, Hangö, Kotka, Kuopio, Lahtis, Uleaborg, Vasa och Abo-ständer samt i Esbo, en stor landsortskommun som gränsar till Helsingfors. I dessa kommuner utövas rättshjälpsverksamheten dock endast såsom en bisyssla jämsides med andra tjänstuppgifter.

I det reglemente som fastställts för Helsingfors stads rättshjälpsbyrå och som senast omredigerats år 1958, bör rättshjälpsbyrån biträda mindre bemedlade personer i juridiska ärenden, speciellt genom rådgivning och anskaffande av upplysningar, uppsättande av ansökningar, besvär m.fl. handlingar, genom att åstadkomma förlikning i tvister samt genom att driva rättegångar vid de domstolar som har jurisdiktion inom Helsingfors stadsområde. Den som ansöker om rättshjälp bör vid anfordran uppvisa ett intyg av Helsingfors stads vårdverk därom att han är mindre bemedlad. Intyget utfärdas av vårdverkets resp. distriktsbyrå efter prövning in casu. Någon bestämd inkomstgräns tillämpas alltså icke. Enligt vad jag erfarit är prövningen i dessa fall rätt noggrann; i de fall då vederbörande icke är tidigare känd i vårdverket sker kontrollen t.ex. genom hembesök o.s.v. I reglementet är vidare föreskrivet att klienten skall lämna skälig ersättning för rättshjälpen om anstalten genom sin medverkan har tillfört klienten en betydande ekonomisk förmån. I detta fall kan byrån fordra att klienten skall ersätta byråns direkta utlägg och betala ett skäligt advokatarvode, alltså på samma sätt som i Sverige.

Rättshjälpsbyråns arbete övervakas och ledes av rättsvårdsnämnden, som årligen till stadsstyrelsen ger en noggrann berättelse över sin egen och rättshjälpsbyråns verksamhet. Till rättsvårdsnämnden hör fem av stadsfullmäktige för ett år i sänder utsedda ledamöter.

Av den statistik som förs beträffande rättshjälpsbyråns i Helsingfors verksamhet framgår att antalet klientbesök, d.v.s. konsultationer, nådde

en topp redan år 1954, då det var ungefär 11.000, men att besöksfrekvensen därefter nedgått för att uppgå först efter år 1958. Besöksfrekvensen avspeglar emellertid icke det aktuella rättshjälpsbehovet, utan ovan nämnda variationer i frekvensen beror närmast därpå, att byrån under perioden 1955–1958 arbetade med synnerligen otillräcklig personal. Redan 1958, när personalen ökades, steg besöksfrekvensen avsevärt, och om man jämför t.ex. i Stockholm och Malmö statistiken, så utvisar den tydligt att den årliga besöksfrekvensen i Helsingfors borde ligga vid ca. 18.000, medan den nu högst uppgått till något över 11.000, som visar alltså att rättshjälpsbyråns personal fortfarande är otillräcklig. Såsom av detta korta referat framgår är den utomprocessuella rättshjälpen i Finland icke ännu tillfredsställande ordnad.

Den utomprocessuella rättshjälpsverksamheten utövas på kommunal grund, utan att staten på något sätt ingripit eller understött denna verksamhet. I lagberedningen utarbetas emellertid som bäst ett förslag till lag om statligt understöd av den offentliga rättshjälpsverksamheten. Det är skäl att tro att förslaget i stort sätt kommer att följa de riktlinjer som tillämpas i Sverige. Enligt förslaget torde staten deltaga i kommunernas kostnad för den offentliga rättshjälpen och tillsynen över den offentliga rättshjälpsverksamheten avsevärt utövas av justitieministeriet. Någon motsvarighet till det i Sverige tillämpade Jämtlandssystemet finnes icke i Finland, men lagförslaget torde inbegripa möjligheten att tillämpa ett sådant system.

Personligen vil jag gärna ansluta mig till de konklusioner och synpunkter som referenten har kommit till i sitt referat. Det är ju så, att förhållandena i Finland och Sverige är i många avseenden mera ensartade än kanske i de övriga nordiska länderna och utan att jag på något sätt skulle vilja fränkänna de offentliga rättshjälpsanstalternas deras betydelse, utan att på något sätt nervärdera deras arbetsresultat – så anser jag, att man inte nog kan pointera att det rent principiellt sett inte är förenligt med den oavhängighet som är en förutsättning för advokatverksamheten att advokaten är anställd vid en offentlig anstalt, där hans verksamhet är begränsad och utformad av fastställda reglement. I Finland och Sverige är ju lagstiftningen om advokater ensartad, vi har ju icke något advokatmonopol och därför får man väl anse – åtminstone för Finlands vidkommande – att advokat kåren i Finland icke har haft någon särskilt orsak till att särskilt aktivt medverka till utvecklingen av den utomprocessuella rättshjälpen, en rättshjälp som vi självfallet på allt sätt stöder. Men problemet ligger ju däri, hur man skall få advokater-

na att medverka i denna rättshjälp utan att man inskränker deras oavhängighet. Och jag tycker för min del att det i Sverige utformade Jämtlandssystemet är en mycket lycklig lösning på detta problem och att de offentliga rättshjälpsanstalterna utan tvivel har en viktig funktion i bösättningscentra. Så synes det mig av praktiska och rationella skäl, som advokaten Brodin också säger, att en syntes av båda dessa system, alltså anstaltsystemet och Jämtlandssystemet, ger de bästa garantier för en effektiv utomprocessuell rättshjälp åt mindre bemedlade.

Høyesterettssakfører *Rolf Christophersen* (Oslo):

Norge har hittil ikke hatt noen landsomfattende ordning som sikrer fri rettshjelp uten prosess. I Oslo har vi et velutbygget kontor for fri rettshjelp, som også yter råd utenom prosess. I Bergen, Stavanger og Trondheim har byerne engasjert en sakfører i bistilling som både fører prosesser for ubemidlede og gir dem råd utenom rettergang. Det sier seg selv at disse ordninger er helt tilfredsstillende, og Den Norske Sakførerforening tok for 7-8 år siden opp spørsmålet om å få en organisert fri rettshjelp utenom prosess. Dette førte til at det ble nedsatt en kgl. kommisjon som i 1958 avga en innstilling om fri sakførsel og fritt rettsråd. Justisdepartementet har deretter besluttet at det ikke vil fremme noe forslag til lov om fri sakførsel, men departementet arbeider for tiden med spørsmålet om fritt rettsråd. Den linje det der sannsynligvis vil følge er at man vil overlate initiativet til fylkene, og at de fylker som organiserer dette fri rettsråd på en etter statens mening tilfredsstillende måte vil kunne påregne et statsbidrag som man antyder til ca. 50%. Hele dette er foreløpig på et forberedende stadium, og det er ikke godt å si når det vil kunne føre frem. Denne kgl. kommisjons innstilling foreslo at man skulle bevare kontoret for fri rettshjelp i Oslo, og den antydet også at man kanskje burde opprette kontorer i enkelte av de andre større byer. Det sier seg selv at i Norge, som er et så tynt befolket land, kan man ikke dekke behovene for fri rettshjelp ved kontorer, man er helt avhengig av å finne en ordning slik at praktiserende sakførere trekkes inn i bildet. Den Norske Sakførerforenings Hovedstyre har gått sterkt inn for at man ikke skal bevare rettshjelpskontorerne eller den nåværende rettshjelp i Bergen, Stavanger og Trondheim, men at man skal bevare kontoret i Oslo og for øvrig overlate til de ubemidlede selv å velge sin sakfører, som så vil bli betalt av fylket. For meg står det slik at det er av vesentlig betydning at også den ubemidlede har et fritt sakførervalg. Hvis

man skal gå til et kontor – jeg har sett en del av disse kontorer i virksomhet både i Europa og Amerika – blir man et nummer, man får ikke den personlige behandling som enhver har krav på, og det værste synes jeg er at det f r preg av forsorg, mens det i virkeligheten som det er blitt fremholdt her, er en rett som enhver borger har – at han skal kunne få hjelp. Det er det jeg kan si om dette, og jeg vil da kanskje få lov til å si et par ord om den internasjonale fri rettshjelp, International Legal Aid Association, som h jesterettsagf rer Hjejle nevnte i sitt foredrag.

Den norske professor dr. juris Michael Lie foreslog for Folkeforbundet i 1924, at Folkeforbundet skulle ta opp til behandling sp rsm let om en utbygging av den fri rettshjelp i alle medlemslandene. Hans forslag ble vedtatt, og Folkeforbundet nedsatte en kommisjon som i løpet av tre år utarbeidet en oversikt over den fri rettshjelp i 27 land, men dermed stanset Folkeforbundets arbeid – vi var da kommet inn i den periode hvor forbundet var i forfald og verdenskrigen kom. Men umiddelbart etter krigen ble det startet den såkaldte International Bar Association, som består av jurister fra 35 forskjellige land, og denne organisasjon tok praktisk talt med en gang opp sp rsm let om å få utbygget den fri rettshjelp i de land hvor den enten ikke eksisterte eller hvor den var utilfredsstillende. Det ble nedsatt en komite som etter flere års arbeid kom frem til et forslag om en ny organisasjon som skulle dannes. Når dette tok så lang tid og når det ikke kunne settes ut i livet før, var det delvis fordi man manglet penger. Men i 1958-1959 stillet 4 amerikanske humanitære institusjoner tilsammen 40.000 dollars til disposisjon for de 2 første års drift av The International Legal Aid Association. Den er nå blitt dannet, og den er av praktiske grunner inkorporert i De forente stater, men den har sitt hovedkontor i Oslo. Formålet med denne organisasjon er greit nok og kan sies kort – det er å arbeide for utviklingen av den fri rettshjelp i alle verdens land. Organisasjonen ledes av et styre som består av 15 medlemmer, samt 1 president og 2 visepresidenter. En av visepresidentene er h jesterettsagf rer Hjejle og et av styremedlemmene er høyesterettsadvokat Finn Arnesen fra Norge. Jeg er generalsekretær i denne organisasjon. Det første arbeid vi vil gjøre, og som vi alt har begynt på, er å søke å kartlegge mulighetene for fri rettshjelp i de forskjellige land. Vi har utarbeidet et spørreskjema som er sendt til i alt 70 land og vi har i dag svar fra omtrent 30 land. De opplysninger skjemaene gir vil bli bearbeidet og gjort om i en forst aelig form, og vi vil stille disse opplysninger til disposisjon dels for de land eller de nasjonale sakkf rerorganisasjoner eller andre som er interessert i organiseringen av fri rettshjelp i

sitt land. Vi vil også stille dette materiale til disposisjon for de ubemidlede rundt omkring i verden som er interessert i opplysninger om mulighetene for fri rettshjelp i et annet land. Organisasjonen selv skal ikke drive fri rettshjelp. Det er morsomt å kunne konstatere at jeg allerede har fått en del henvendelser fra folk som hadde behov for fri rettshjelp i et annet land. I en del tilfelle har det også lyktes å skaffe dem slik hjelp. Det er særlig i skilsmisssaker dette har vært aktuelt. Dette er altså det første arbeid vi må gjøre, og vi vil deretter prøve gjennom reiser, propaganda og på annen måte å påvirke de forskjellige land til å utvide og utbygge sin fri rettshjelp. Det eiendommelige er at det bl.a. i Asia er en sterk interesse for fri rettshjelp. Jeg har fått flere brev fra Asia om dette enn fra noe annet kontinent. Det er også ganske kuriöst hva man opplever av opplysninger om fri rettshjelp. Jeg kan nevne at fra Japan er det opplyst at fri rettshjelp er ordnet ved professorer og studenter ved universitetene i Tokio og Yokohama, men ellers rykker sakførerne hver festdag ut på gaten, slår opp telt og slår på trommer, spiller på horn og sier at nå er det fri rettshjelp å få. Det er den japanske form.

Jeg nevnte at vi har fått 40.000 dollars fra amerikanerne til de 2 første års drift, men senere er det meningen at organisasjonen skal finansieres ved hjelp av bidrag fra medlemmer. Medlemmer av denne organisasjon – vi har foreløpig ingen – kan være enten sakførerorganisasjoner eller andre juridiske foreninger, eller fri rettshjelpsforeninger som man har i enkelte land, eller det kan være individer som er interessert i den fri rettshjelp. Det kan være både jurister og andre. Vi har 2 klasser av medlemskap – den ene betaler 10 dollars i året og den anden betaler 25 dollars i året. Når det gjelder organisasjonene så er det meningen at man skal bli enig om i hvert enkelt tilfelle hvor stort bidrag de skal betale. – Det er de faktiske opplysninger jeg tror det er grunn til å gi nå. Jeg vil bare slutte med å si at når man er klar over behovet for fri rettshjelp i våre nordiske relativt opplyste land, så kan man jo tenke seg hvilket uhyre behov det er i en rekke andre land.

Det vi har gjort her i dag, det er kan man si at vi har kostet på oss den luksus å diskutere hvor godt det overhodet er mulig å organisere fri rettshjelp for ubemidlede. Men det falder ingen av oss inn at ikke enhver i virkeligheten i våre land uansett penger skal få sin rett. Når vi her i Norden er i denne lykkelige situasjon, har vi etter min mening en plikt til å prøve å bidra til at borgerne i de land som ikke er så heldig stillet som borgerne i våre land også kan få sin rett. Det er en plikt for enhver jurist – og når jeg sier dette, så er det fordi vi i nær fremtid vil begynne

å verve medlemmer i International Legal Aid Association, og jeg håper at de av mine ærede tilhørere som selv sitter og bestemmer i organisasjoner, vil arbeide for at disse slutter seg til International Legal Aid Association, og at hver enkelt melder seg som medlem.

Hæstaréttarritari *Hákon Gudmundsson* (Reykjavik):

Hr. formand. Mine tilhørere.

Her i Island har man ikke endnu organiseret nogen almindelig utomprocessuel rettsbistand, når man undtager nogle forsøg i den retning af studenter i Universitetets juridiske fakultet og enkelte foreningers virksomhed i begrænsede kredse.

Grunden til dette er vel hovedsagelig den, at helt til vor tid har befolkningen været spredt udover tyndt beboede distrikter eller boet i småbyer langs kysten, hvor den daglige handel og vandel overhovedet var ret enkel. Ganske vist skete det dog ret ofte, at den ubemidlede måtte bøje sig for den rigere og stærkere uden hensyn til, hvem retten tilhørte. Men her i landet har det været til stor hjælp for den ubemidlede menigmand, at han altid har kunnet henvende sig til sin sysselmand, som her for resten både er dommer og administrativ embedsmand, og hos ham har kunnet få almindelige oplysninger angående lov og ret – ja, til og med juridisk hjælp – og vore sysselmænd har på denne måde ydet en betydningsfuld social tjeneste, som i mange henseender kan sammenlignes med det vi i dag nævner utomprocessuel rettsbistand.

Men nu er der kommet en anden tid. Byerne bliver større og større, og det daglige liv mere og mere indviklet i det manifolde virvar af love, vedtægter og bekendtgørelser, som – om man må så sige – flyder i luften og måske også undertiden er noget svævende i sine udtryk – men griber i flere og flere henseender ind i vor tilværelse.

Vi vil derfor også her snart stå overfor den nødvendighed at organisere almindelig rettsbistand til mindre bemedlede. Særlig vil dette blive aktuelt her i Reykjavik, en by på 70.000 indbyggere, og spørgsmålet bliver da, på hvilken måde det skal gøres.

Her kan man vel vælge imellem to veje:

- 1) at henvise rettsbistanden helt til offentlige institutioner eller
- 2) at lade advokaterne helt og holdent udføre den.

Fra mit synspunkt synes jeg, at det er både naturligt og praktisk, at advokaterne tager aktiv del i udførelsen af denne hjælp, og jeg synes ikke, at der er nogen grund til at trække dette arbejde helt bort fra deres arbejdsfelt.

Men er det ikke muligt her at gå en mellemvej?

I den interessante oversigt om ydet retshjælp, som referenten har indbefattet i sine teser, ser vi, at 40% af dem, som søger hjælp hos Rets-hjælpsanstalterne i Sverige, har kun fået den hjælp eller assistance, som anstalternes personale har kunnet yde i en samtale. Og dette er sandsynligt et meget normalt resultat, når man tager hensyn til disse anstalters rolle og fremgangsmåde. Men dette resultat peger da også i den retning, at der på dette felt kan findes grundlag for en arbejdsdeling mellem, på den ene side offentlige institutioner, som yder fri juridisk hjælp til ubemidlede, og på den anden side de praktiserende advokater, som vil deltage i dette arbejde.

Institutionernes eller retshjælpsanstalternes rolle kunne efter min mening være den at tage imod dem, som søger fri juridisk retshjælp, undersøge hvilke problemer de har, og hvor bemidlede de er, og dernæst ekspedere dem, som kun behøver at få oplysninger, men henvise de andre til de advokater, som har påtaget sig at yde hjælp på dette felt – ifølge de arbejdsregler som institutionerne og advokaternes repræsentanter på forhånd var blevet enige om.

Ifølge denne ordning ville advokaten være fri for at ødsle sin tid bort i almindelig oplysningstjeneste, da han kun ville få de klienter, som i virkeligheden trængte til juridisk hjælp. På den anden side så fik den ubemidlede på denne måde henvisning til den advokat, som ifølge institutionens mening var bedst egnet til at behandle sagen – uden hensyn til hvilket klientel advokaten ellers havde – selvfølgelig skulle den, som trængte til den juridiske hjælp, også kunne vælge den advokat, han ønskede – og man kunne da på denne måde undgå en deling af advokater i fattigmands og rige mænds advokater, en deling, som flere talere her rettelig har fremhævet ville være en mindre heldig inddeling, da det sikkert er enhver sagfører til gavn at få anledning til at lære de mest diverse livsforhold at kende.

Hvad de spørgsmål angår, hvilke betingelser man skal opfylde for at kunne få den retshjælp, som her diskuteres, så synes jeg, at man skal bygge på det grundlag, ikke at sætte for strenge bestemmelser angående hjælpesøgerens økonomiske kår, når det kun drejer sig om oplysninger til ham, og hvor der ikke er tale om henvisning til en advokat.

Hvis den hjælpsøgende derimod trænger til juridisk assistance, bliver det institutionens rolle at bestemme, om hans midler er så små, at han trænger til gratis hjælp, eller om han skal betale en del af advokatens honorar, for det synes jo ikke at være grund til at begrænse denne retshjælp så meget, at den kun kommer dem til gode, som ikke har råd til at betale noget som helst.

Det er så et andet spørgsmål, hvor man skal drage grænsen.

Jeg mener, at det system, jeg nu har gjort rede for, på en heldig måde vil kunne løse retshjælpens problemer således, at man tager fuldt hensyn til det offentliges pligt – at give den almindelige borger nødvendig retshjælp uden dog at gå for langt ind på advokatens retsmæssige interesseområde.

Hovrättspresidenten *Joël Laurin* (Jönköping):

Herr ordförande.

Det är något förbryllande att uppträda här eftersom större delen av publiken som var med i förmiddags inte är här nu – kanske är det också onödigt, men jag kände mig i förmiddags manad att komma med några enkla kompletteringar beträffande svenska förhållandetn. Den ena rör egentligen inte så mycket den utomprocessuella rättshjälpen, utan mera den processuella, men de hänger ju så tillsammans och båda delarna går ju ut på att – om möjligt – ingen på grund av ekonomiska förhållanden skall vara hindrad att få sin rätt.

Det har sagts smickrande ord här i förmiddags om svenska förhållanden. Højesteretssagfører Hjejle sade, att Sverige låg på toppen i det här avseendet, och inledaren själv, advokat Brodin, sade att han ansåg, att när det gällde de obemedlade så var förhållandena i Sverige mycket tillfredsställande. Det är riktigt, att de är tillfredsställande, skulle jag vilja säga, när det gäller de verkligt obemedlade eller mindre bemedlade. Det har här talats om årsinkomster på 7-8000 och den som kommer under det inkomstläget. Där kan man kanske säga att både i det processuella och det utomprocessuella är det tillfredsställande ordnat. Men jag vill fästa uppmärksamheten på, att det finns en skikt däröver för vilket vi anser att det icke är tillfredsställande. Det är de, som har en inkomst kanske på 15-20-25-30 tusen kronor, kallad medelklassen. De kan väl klara en enklare rättstvist som behöver lösas på ett eller annat sätt och undvara mindre belopp för det, men när det rör sig om något större belopp, när man riskerar att råka ut för en större process – och förlora

den och få en avsevärd utgift – eller vinna den och inte kunna få ut rättegångskostnaderna från motparten – då är det betydligt sämre ställt. Dessa förhållanden har präglat uttrycket i Sverige, att det egentligen bara är de fattiga och de rika som kan processa, det är en paradox, en överdrift, men det har legat mycket i det. Det är från de utgångspunkterna som rättegångskommittén i Sverige nyligen har framlagt ett förslag som i allra största korthet går ut på att det genom det mellanskiktet på inkomststegen också skall kunna ges rättegångshjälp – det kallas för rättegångshjälp och inte fri rättegång därför att den inte skall vara helt fri. Jo den skall vara helt fri på det sättet att man skall få alla förmåner som följer med den nuvarande fria rättegången, inklusive fri advokat-hjälp och allt, men man skall vara skyldig att betala ett fast belopp beroende på ens inkomstförhållanden, ett visst belopp efter taxa, sedan är det statsverket som ger denna rättegångshjälp. Jag vill betona att det innebär ett Jämtlandssystem beträffande det processuella i högsta grad, därför att det är en fullständig frihet för den enskilde att välja mellan rättshjälpsanstalter och fria advokater, om man vill ha en sådan rättegångshjälp. Detta förslag har tillstyrkts av praktiskt taget alla myndigheter – också advokatsamfundet – och jag hoppas att de som har makten inom regeringen och riksdagen (som också har vissa representanter här) skall kunna verka för att det så småningom blir genomfört. Då först kan man säga att i vårt land genomförts de önskemål om likhet inför lagen som i det här avseendet är så oerhört viktigt.

En annan punkt som jag i korthet skall beröra är rättshjälpsanstalterna. I förmiddags var det så, att alla talare egentligen uttalade sig huvudsakligen negativt om rättshjälpsanstalterna. Jag tycker, att det skall sägas något positivt också. Det har skett på sätt och vis från danskt håll, men jag vill göra det också från svenskt.

Jag vill betona att här som på alla andra områden gäller ju först och främst, vilka personer som uppbär de olika systemen, det är människorna som det beror på. Jag har personlig erfarenhet, visserligen bara som domare, men dock sådan, först från Sveriges femte stad, sedan från Sveriges fjärde stad, om rättshjälpsanstalterna där, vilken oerhört viktig uppgift de fyller, just i strävandet att nå likhet inför lagen. Och det beror naturligtvis på, att de har varit utomordentligt väl skötta. Jag vet, att det inte kan sägas det samma överallt, det måste efter sakens natur vara växlande, och det är säkert inte lika bra överallt. Det kan man emellertid också säga om Jämtlandssystemet. Vi kallar det ju i Sverige så, när vissa advokater, som brukar annonseras i tidningarna, enligt avtal med

landstinget åtar sig fri rättshjälp, och det måste också bli växlande resultat. Och det är inte så lätt för den enskilde, som inte alls känner till dessa advokater, att träffa den rätta, den som är lämplig att utföra det. Men jag är övertygad om, att det också kan slå mycket väl ut. Jag tror att det är lyckligt att vi i Sverige har fått pröva båda systemen tillsammans, rättshjälpsanstalterna och Jämtlandssystemet. Det är det felet – skulle jag vilja säga – att det är kommunerna som bestämmer detta, det är kommunerna även beträffande länen. Advokaten Brodin nämnde, att det är landstinget som bestämmer och för icke svenskar är det kanske inte så känt att landstingen också är kommunala institutioner. Det är alltså i de större städerna stadsfullmäktige och i länen landstinget som bestämmer om det skall vara det ena eller det andra. Jag tror att det bästa skulle vara, åtminstone teoretiskt, om man fick båda systemen i den meningen – nu är det ju så att i varje ort finns det antingen det ena eller det andra systemet, – men det bästa vore om man på alla orter fick båda systemen. Så fick allmänheten själv välja och så får man antaga att det bästa segrade. Jag tror emellertid att både systemen har livskraft, det har rättshjälpsanstalterna visat på det sättet, att det upprättats efter hand flera och flera rättshjälpsanstalter under de sista åren, men samtidigt har Jämtlandssystemet utvidgats. Jag tror, att det bästa skulle vara, om man fick pröva båda i den meningen, att det blev valfritt.

Landsretssagfører *Kai Juul* (København):

Hr. ordstyrer, ærede forsamling.

Det er i min egenskab af kontorchef i Studentersamfundets retshjælp for ubemidlede i København jeg tillader mig at tage ordet, idet det spørgsmål der behandles her naturligvis har den største interesse for mine kolleger og mig i den københavnske retshjælpsanstalt. Studentersamfundets retshjælp er en selvejende institution som er blevet stiftet i 1885 af københavnske advokater. Virksomheden er baseret på frivillig og vederlagsfri bistand af ca. 65 københavnske advokater, advokatfuldmægtige, embedsmænd og andre fuldtuddannede juridiske kandidater med bistand af et lignende antal juridiske studerende, således at alene kontorpersonalet og den øverste ledelse af retshjælpsanstalten er honorarlønnet. Da alle i retshjælpsanstalten har andet erhverv foregår ekspeditionen om aftenen. De vederlagsfri bistandende retshjælpsmedarbejdere er naturligvis en stærkt skiftende skare, hvorimod ledelsen normalt

fungerer i en meget lang årrække og derfor er i stand til at bevare kontinuiteten i retshjælpens arbejde og bevare de erfaringer der er nedlagt i de mange års arbejde indenfor det specielle retsområde der vedrør de ubemidlede. Udgifterne ved retshjælpsvirksomheden i København, der sidste år androg ca. 100,000 d. kr., er dækket for halvdelens vedkommende ved frivillig bidrag fra advokater og erhvervsvirksomheder og alle vegne fra i det hele taget og ved renterne af en legatkapital af betydeligt omfang der er knyttet til retshjælpen, medens ca. halvdelen indkommer ved bidrag fra staten og hovedstadskommunerne. Retshjælpen er således fuldstændigt uafhængig af staten, kommunen og andre offentlige institutioner. Vi gir bistand til enhver ubemidlet person der er bosat i de storkøbenhavnske kommuner såfremt deres skattepligtige indkomst ikke overstiger visse beløb der nogenlunde svarer til de beløb som man lægger til grund i de svenske retshjælpsanstalter. Og vi yder også bistand til udenbyspersoner forsåvidt dette er praktisk muligt. Omfanget af retshjælpsvirksomhed er nogenlunde tilsvarende de svenske retshjælpsanstalter. Jeg kan nævne at sidste år havde vi ca. 14000 sager, hvoraf ca. halvdelen bestod udelukkende i konsultationer, medens den anden halvdel bestod i sager, hvor der var anledning til foretagelse af andre skridt, derunder ikke mindst foretagelse af retssager som dog ligger udenfor behandlingsemnet her i dag, men det er jo det forhold at man kan ikke så skarpt sondre mellem den ikkeprocessuelle og processuelle retshjælpsvirksomhed, fordi det er noget der i høj grad glider over i hinanden fordi hver sag kan jo til syvende og sidst blive til en proces. Den processuelle side af retshjælpens virksomhed foretages iøvrigt på et københavnsk advokatkontor og jeg vil gerne henlede opmærksomheden på at vi jo ikke anser friprocesinstituttet for udtømmende. Det der er fælles i talrige tilfælde hvor fri proces bliver afslået eller hvor sagen måske er så lille at det ikke er basis for at man skal afæske det offentlige de dermed forbundne omkostninger. I så tilfælde fører retshjælpen alligevel sagerne for de ubemidlede forsåvidt man ikke mener at vedkommende selv er i stand til at møde i retten – det er således i hvert fald i Danmark at der kan jo folk selv møde i retten og varetage deres interesser, hvis de tror sig i stand hertil og hvis man iøvrigt mener at dette er forsvarligt. Det vil sige – mine herrer, navnlig mine svenske kolleger er måske mere bekendt med det – så svarer omfanget af de københavnske retshjælpsanstalter nogenlunde til Stockholms retshjælpsanstalt – der er kun den forskel mellem de københavnske og stockholmske retshjælpsanstalter at vore anstalter kun andrager ca. 100,000 d. kr. om året, hvoraf kun ca.

halvdelen belastes det offentlige, hvorimod den stockholmske retshjælpsanstalt koster stat og kommune 600,000 sv. kr. om året. Udover den københavnske retshjælpsanstalt findes der jo i Danmark nogle enkelte retshjælpsanstalter i de større provinsbyer, vistnok 4 såvidt jeg ved, som er organiserede efter de samme principper som den københavnske retshjælpsanstalt, men noget mindre effektive -- vi har jo så mange års traditioner, som naturligvis ikke kan indhentes på nogle ganske få år. Jeg vil gerne benytte lejligheden til at understrege at den københavnske retshjælp, der jo ledes af frit arbejdende advokater som har den overvejende indflydelse både i bestyrelsen og i den daglige ledelse -- jeg vil gerne pointere at vi i retshjælpen er meget nøjeregnende med overholdelsen af indtægtsgrænsen og jeg er noget ked af at højesteretssagfører Hjejle mente at vi så slapt på det forhold -- det bliver det i hvert fald ikke gjort med min gode vilje, idet vi netop lægger megen vægt på at man i såvidt omfang som muligt undlader at komme ind på områder der bør være forbeholdt den frie advokatstand. Naturligvis kan der altid slippe nogen igennem, det kan man ikke bestride. Jeg vil også gerne fremhæve at de senere års gunstige økonomiske udvikling og den deraf stigende lønforbedring for stor del af retshjælpens klientel har medført, at vi afviser sager i større omfang nu end tidligere -- det er ikke så få sager der bliver afvist. Vi har ikke fort nogen statistik over det. Vi har gennemført det princip i modsætning til hvad vi havde i gamle dage at hvis det viser sig at en person ikke er ubemidlet så tager vi ikke sagen mod honorar -- eller et eller andet beskedent honorar -- vi afviser sagen helt og henviser denne til advokater, fordi vi mener ikke at vi bør konkurrere med advokater derved at vi arbejder for reduceret honorar.

Det er ikke min hensigt i dag at foretage nogen endelig vurdering af hvorvidt det svenske eller det danske retshjælpsprincip -- eller retshjælpsanstaltsprincip vil jeg snarere sige -- er det bedste. Hvert system har sine fortrin. Den kreds af embedsmænd og advokater som slutter op om den københavnske retshjælp ønsker imidlertid at bevare den form vi har, idet vi mener at der er visse ting vi synes er bedre. For det første -- retshjælpen er en helt igennem privat institution der arbejder uden offentlig indblanding af nogen art. Den har for de rådgivende ikke karakter af en offentlig institution og den bidrager efter vor opfattelse til at hævde advokatstandens uafhængighed af statsmagten. Som punkt to vil jeg gerne fremhæve at alle de ved retshjælpen beskæftigede har andet hovederhverv. Der opstår derfor ikke spørgsmål om fattigadvokater og de genèr, som kan være forbundet hermed. Vi har også noget vi selv synes

er meget væsentligt – vi har et uddannelsesmoment i Studentersamfundets retshjælp. Størstedelen og en meget væsentlig procentdel af alle i de sidste 75 år ved Københavns Universitet uddannede jurister har trådt deres børnesko i retshjælpen og derved fået lejlighed til at komme ind på livet af sager som de måske får mindre lejlighed til at komme når de senere kommer ind i det private erhvervsliv. Men iøvrigt har jo mange ældre advokater bevaret deres arbejde i retshjælpen og dermed netop bevaret kontakten med de befolkningslag som kommer der – disse holder af at arbejde i retshjælpen og det gør vi jo alle sammen – og vi kæmper for vores retshjælp. Endelig kan som punkt fire nævnes at de udgifter hos os som belaster det offentlige er små i forhold til de udgifter de svenske retshjælpsanstalter medfører.

Det er jo klart at for os i retshjælpen er det en glæde at kunne konstatere hvordan man både indenfor de nordiske lande og ude omkring i verden har en voksende forståelse af at den demokratiske retsordning som vi selv betragter som et af vore største frihedsgoder, automatisk medfører at der ikke må være nogen i samfundet der har berettiget retskrav der ikke kan få det gennemført på en eller anden måde, ganske uanset hvordan hans økonomiske forhold er. Det har været retshjælpens ledestjerne i 90 år – det er det princip vi har arbejdet efter og i mange år har vi været de eneste der har arbejdet efter det princip og vi tror at vi både tidligere og også nu fuldtud kan tilfredsstille ethvert rimeligt behov hos den storkøbenhavnske befolkning.

Man kunde nu spørge om, hvorfor det spørgsmål vi drøfter i dag er blevet så brændende netop og særlig for de nordiske landes vedkommende. Det er nemlig ud fra mine erfaringer ganske givet at den økonomiske udvikling har medført et ringere behov for vederlagsfri retshjælp end det tidligere har været tilfældet. Det er givet at der er indtrådt en betydelig indtægtsforøgelse i samfundet. Jeg kan i den forbindelse som symptomatisk nævne, at vor virksomhed er i omfang på samme stade som for 24 år siden uagtet byen i mellemtiden er vokset med ca. en tredjedel. Nu forstår jeg udmærket godt at dette behov man taler om det fremkommer jo dels ved at der er en voksende social forståelse overalt – dels vel også derved at den store befolkning er mere og mere vænnet til at de skal have alt gratis, – så kan man diskutere om det er godt eller ondt – det er et politisk spørgsmål. Men specielt for Danmarks vedkommende så tror jeg det kan fastslås, at befolkningens behov for vederlagsfri retshjælp i hovedsagen er dækket for de større byers vedkommende, især for Københavns vedkommende, gennem de bestående

retshjælpsanstalter. Uden for de større byer mener jeg at der bør foranstaltes en retshjælpsordning efter det svenske forbillede, altså efter Jämtlandssystemet. De enkeltheder med hensyn til udformningen af de bestemmelser der skal gælde på disse områder kan man naturligvis altid diskutere. At dette ikke allerede er sket for Danmarks vedkommende mener jeg ikke skyldes at vi socialt set har stået tilbage for Sverige – vi fik jo også den første retshjælpsanstalt i Norden. Jeg mener det skyldes ikke at der ikke har været behov ude i de små byer ude på landet, men det skyldes efter mine erfaringer det at heller ikke den store befolkning har været interesseret i retshjælp, fordi et sted hvor alle kender hinanden, der er der ingen som bryder sig om at lade sig udstille som en fattig Per. Denne mentalitet er naturligvis ved at forandres. Jeg mener altså at vi må i hvert fald for Danmarks vedkommende bevare de bestående retshjælpsanstalter og supplere disse med en advokatordning efter svensk mønster og jeg vil anse det for positivt urigtigt om statsmagten vil gribe ind og ændre på de retshjælpsinstitutioner der er vokset organisk op ud fra sund juridisk og social sans.

Der er flere andre ting som jeg skulle have lyst til at berøre, men tiden er løbet væk fra mig således at jeg vil hermed slutte.

Advokaten *Ragnar Gottfarb* (Stockholm):

Herr ordförande.

När jag före lunchen begärde ordet – för en delvis annan publik – så var det egentligen för att ställa en fråga. Det problem som före lunch blev aktuellt här, var ju frågan om rättshjælpsanstalter eller privata advokater. Och min fråga var ungefär så här: Ni, som inte själva är advokater, har ni satt Er in i, vilket ofantligt vansklikt yrke vi har? Vi måste nämligen dels tillfredsställa vår uppdragsgivare, vår beställare, om man ekonomiskt vill säga det – klienten – och vi måste samtidigt försöka att handla efter vårt juridiska kunnande och i den mån det över huvud är möjligt vara objektiva och försöka reda ut, vad som skall vara riktigt. Det är ju ofantligt svårt för oss, – och det ber jag, att ni skall hålla i minnet, när vi diskuterar den här frågan, som var aktuell här idag på förmiddagen, – och den är desto besvärligare att besvara, som det gäller ett särdeles klientel, nämligen det medellösa klientalet, som vi talar om. Det är sannolikt ett kliental som en gång i livet går till en advokat. De har ingen bestämd advokat, och de är ett klientel som kommer till oss för konsultationer, – vi talar om den utomprocessuella

rättshjälpen – för konsultationer, där vi kanske i hälften av fallen måste svara dem så här: Min herre, Ni har fel. Vi kan ingenting göra. Ni får finna Er i det här som det är – Och då har vi en ofantligt viktig uppgift, nämligen at försöka att få den människan att förstå, inte att han skall få rätt, som så många har sagt här, – utan att ingen orätt har vederfarits honom. Och den enda möjligheten för oss är, att vi skall ha klientens förtroende. Det är A och O i hela vår verksamhet. Detta att klienten skall ha förtroende till den advokat han vänder sig till. Då kan han lugnt gå därifrån och finna sig i, att det han har frågat om – att det han har önskat att sätta i gång – inte kan bli någonting av, att hans situation är som den faktiskt är, att ingen orätt har vederfarits honom. Och hur skall han få det förtroendet, om klienten inte skall ha fått välja själv vem han skall få vända sig till?

Rättshjälpsanstalterna i Sverige, mina damer och herrar – är alldeles utomordentligt bra. Jag tror att jag vågar säga det för alla advokater. Fråga vem Ni vill. Vi har den allra bästa erfarenhet av våra kolleger i rättshjälpsanstalterna, men det hindrar ju ändå inte, att vi ej vill tvinga allmänheten – den rättsökande allmänheten – att vända sig just till den anstalten som av många skäl, som här har anförts och jag inte behöver upprepa, har en speciell ställning och som är den enda. Vi kan inte få den stora allmänheten att helt och hållet lita till att vad de får från rättshjälpen är det riktiga, därför att myndigheten är a priori mistänkt, åtminstone i vårt land – jag vet inte hur det är i andra länder –. Och därför går de till dem, som de av släktingar och vänner har hört skall vara en särdeles människa – det behöver inte alls vara så – men det skall just vara den, som de tror på, – och får de svar av den, så är de tillfredställda. Det är därför enligt min mening alldeles nödvändigt att låta denna del av den rättsökande allmänheten även ha möjlighet att vända sig till advokaterna. Rättshjälpsanstalterna har sina stora och viktiga uppgifter och ingen vill på något vis inskränka dem. Må de utvecklas och må de stärkas – det tror jag alla vill – och det är inte tal om konkurrens. Jag tror att för den allmänna tilltron till rätten är det av en högst väsentlig betydelse att det även finns en möjlighet för allmänheten att vända sig till enskilda advokater.

Ordföranden, professor *Ragnar Bergendal* (Lund):

Nu avslutar vi snart denna diskussion. Advokaten Gottfarb har väl inte fått ett alldeles representativt svar på sin fråga, men vi hoppas alla,

att advokaterna kan övertyga sina klienter om, att ingen orätt har skett dem. Det är viktig i en angelägenhet, där det är just fråga om förtroende. Jag tror nog, att de talare som h r sist har sagt, att vi borde ha båda systemen, har träffat det rätta. Och jag f r kanskje lägga till ett enda litet argument i diskussionen. Inte minst på det sociala plan, som vi h r närmast rör oss på, finns nog en hel del folk som både i juridiska angelägenheter och i många andra hellre g r till en myndighet eller ett kontor eller en anstalt än de anlitar en enskild, vare sig en advokat eller en läkare eller något annat dylikt. De är vana vid det. De är vana att stå i k  eller sitta i k  och de tycker att det är helt i sin ordning. Man kan kanskje oppfostra folk så småningom till en annan inställning. Men en fullkomlig valfrihet motsvarar nog idealet i det h r ämnet. Härmed  r diskussionen i ämnet avslutad.

2. »FORSETT OG RETTSVILLFARELSE I STRAFFERETTEN«

(*Se bil. V*)

Referenten, professor *Johs. Andenæs* (Oslo):

Herr ordfører. Mine damer og herrer.

Det emne vi no skal gå over til å dr fte, omfatter to sentrale områder fra strafferettens alminnelige del. Med et så omfattende område for diskusjonen, kan det være fare for at det vil bli temmelig spredt fektning. Man kan vanskelig komme lenger enn til en noenlunde klargjøring av standpunktene på forskjellige sider, uten at det blir tid til noen mer inn-gående begrunnelse. Emnet er foreslått fra svensk side, noe som kan være naturlig nok siden man i Sverige arbeider med en fullstendig omst pning av straffeloven, hvor også sp rsm let om en lovfesting av prinsipper i strafferettens alminnelige del naturlig melder seg.

Begge deler av emnet har i de senere år vært gjenstand for inngående og dyptpløyende monografisk behandling i nordisk rettslitteratur. Forsettet er behandlet av professor Knud Waaben, som dessverre ikke er til

stede ved møtet, i hans doktoravhandling fra 1957. Rettsvillfarelsen er behandlet av dagens koreferent, professor Hans Thornstedt, i hans doktoravhandling fra 1956. Disse to utmerkede avhandlinger har gjort min oppgave som referent på samme tid lett og vanskelig. Lett fordi jeg har kunnet öse av inngående og ajourførte fremstillinger, som ikke bare behandler rettstillingen i forfatterens egne land, men også trekker inn fremmed rett i og utenfor Norden. Vanskelig fordi det ikke er greit å föye noe til den rikdom av opplysninger og synspunkter som disse to avhandlinger gir. Likesom i det trykte referat skal jeg særlig oppholde meg ved noen hovedpunkter hvor det i noen grad gör seg gjeldende meningsforskjell mellom landene, og dröfte spørsmålet om lovfesting eller ikke lovfesting på det område det her gjelder.

La oss först ta for oss *forsettet*.

Hovedreglen i alle våre lands strafferett er at det kreves forsett til domfellelse. Mangler bevis for forsett i en straffesak, må resultatet enten bli frifinnelse, eller domfellelse etter en uaktsomhetsbestemmelse, hvis man har særskilte lovbestemmelser om det. Utenfor straffelovens eget felt er riktignok uaktsomhet og forsett som bekjent i stor utstrekning likestilt.

Samtidig med at forsett på denne måte regelmessig er et vilkår for straffbarhet, unnlater straffelovene å gi noen definisjon av forsettsbegrepet. Man kunne synes at dette må være en stor mangel i lovgivninger som ellers prøver å klarlegge forutsetningene for straffbarhet. Den svenske Strafflagskommission sier i sitt utkast fra 1923 til straffelovens alminnelige del at det ligger »i öppen dag« at en fullstendigere behandling i lovgivningen av begreppene forsett, uaktsomhet og rettsvillfarelse må være til gagn for rettsanvendelsen. Det dreier seg her, sier komitéen, om noen av strafferettens viktigste og mest omfattende spørsmål, og enhver innskrenkning eller utvidelse av begrepene forsett og uaktsomhet er avgjørende for mange menneskers skjebne ved bedömmelsen av de mest ulikeartede forbrytelser. Kommisjonen foreslo derfor en bestemmelse som skulle gi svar på spørsmålet om grensen mellom forsett og uaktsomhet. Straffrättskommitten har derimot i sitt utkast till Brottsbalk fra 1953 ikke foreslått noen slik bestemmelse – begrunnelsen skal jeg komme tilbake til litt senere. I Danmark inneholdt de siste utkast til straffeloven (1917 og 1923) forsettsdefinisjoner, men under riksdagsbehandlingen ble de slöyfet som overflödige. Den norske straffelovkommisjon avstod i sitt utkast til straffeloven av 1902 fra en definisjon med den begrunnelse at de forsök som var gjort i andre lovgivninger, ikke hadde oppnådd å gi noen brukbar veiledning.

Mangelen av en slik lovfestet grenselinje mellom forsett og uaktsomhet er imidlertid neppe så betydningsfull som man fra rent teoretisk synspunkt kunne tro. I den praktiske strafferettspleie hender det ikke alt for ofte at det oppstår juridiske problemer om avgrensingen av forsettet. De fleste tilfelle faller visst nokså klart enten innenfor forsettskategorien eller innenfor uaktsomhetskategorien. Vi kan f.eks. tenke på legemskrenkelserne. På den ene side har vi en stor kategori forsettlige overfall og slagsmål. På den anden side har vi en annen stor kategori; det er ferdselulykker og andre former for uaktsom skadevoldelse. Grenseområdet mellom forsett og uaktsomhet er visst nokså sparsomt representert. Og enda sjeldnere oppstår rettslig tvilsomme forsettsspørsmål ved de typiske formuesforbrytelser; det er i regel bare bevisspørsmål som skaper vanskeligheter.

Rettslige tvilsspørsmål oppstår i praksis, tror jeg, helst i visse bestemte grupper av tilfelle. En slik gruppe har vi når en forsettlig legemskrenkelse har ført til videregående følger enn gjerningsmannen hadde ønsket. Fra rettsoppgjøret etter krigen har vi således i Norge, jeg tror også i Danmark, en rekke avgjørelser som tar standpunkt til torturhandlinger, eller skudd mot flyktende, handlinger som har ført til invaliditet eller død uten at dette lå innenfor formålet med handlingen, og her det spørsmål: Forelå det forsett med hensyn til disse følgene? En annen praktisk viktig kategori utgjør de tilfelle, hvor gjerningsmannen har mistanke eller formodning, men ikke sikker viten, om et forhold som er avgjørende for straffbarheten. Typiske tilfelle av dette har man når gjerningsmannen påberoper seg god tro i helerisaker eller i saker om seksuell omgang med mindreårige, påberoper seg god tro med hensyn til alderen. Jag ser her bort fra den særregel vi for tiden har i den norske straffelov, om at villfarelse med hensyn til alderen ikke fritar for straff.

Den noe eldre teori diskuterte inngående om det var *viljen* til å realisere forbrytelsen eller *bevisstheten* om at man gjorde det, som var det sentrale ved forsettet. Det er den klassiske strid mellom viljesteori og bevissthet eller forestillingsteori. Det er visst nå alment erkjent her i Norden at denne strid om viljesteori eller forestillingsteori er ufruktbar. Når man studerer f.eks. den tyske litteratur om disse spørsmål, så vil man se at det ofte er mer en strid om den rette utformning av viljesbegrepet enn en strid om de rettslige løsninger. Det reelle problem som man står overfor i rettspraksis, og som lovgiveren vil stå overfor, dersom man vil lovfeste området, det er å trekke en grenselinje mellom de mer straffverdige tilfelle, som hører hjemme under forsettet, og de mindre straffverdige, som

hører hjemme under uaktsomheten. En kan ikke på forhånd gå ut fra at løsningen kan skje ut fra en enkelt formel. De lege lata vil naturligvis rettstradisjonen i de enkelte land spille en stor rolle; i noen grad gjelder det også de lege ferenda. Man gir jo ikke avkall på det man har, uten at man er overbevist om at den annen løsning er den bedre.

Det er enighet i alle landene om at det foreligger forsett overfor følger og omstendigheter som gjerningsmannen enten har ønsket eller har betraktet som sikre. I dansk, islandsk og norsk teori og praksis er det overveiende sannsynlige blitt likestilt med det sikre, og tendensen synes i senere tid å gå i retning av å godta som tilstrekkelig at det foreligger en overvekt av sannsynlighet i gjerningsmannens bevissthet, altså mer enn 50 % om man vil uttrykke det på den måten. I svensk teori og praksis har man derimot ikke anerkjent dette sannsynlighetskriterium. Spørsmålet ble inngående diskutert i en dom av Högsta Domstolen som referert i Nytt Juridiskt Arkiv 1959 s. 63. Det dreiet seg her om to unge biltyver, som hensynslöst hadde kjørt på en politimann som forsøkte å stanse dem. Spørsmålet var om det forelå forsett til å forvolde død eller grov legems-skade. Riksåklagarämbetet fremholdt ved sakens behandling for Högsta Domstolen ønskeligheten av å anerkjenne et sannsynlighetsforsett på samme måte som man har gjort i praksis i Danmark og Norge. Embetet fikk imidlertid ikke domstolens medhold. Et av domstolens medlemmer, justitierådet Karlgren, gir i et særvotum en inngående drøftelse av spørsmålet og tar der avstand fra sannsynlighetsforsettet også de lege ferenda.

For min egen del tror jeg at sannsynlighetskriteriet for alle vanlige tilfelle gir en naturlig, lettfattelig og praktikabel avgrensning av forsettet. Især gjelder det hvor spørsmålet i saken er, om forsettet omfatter bestemte momenter ved den faktiske situasjon, f.eks. ved en tiltale for heleri, om den kjøpte ting var stjålet, ved tiltale for sedelighetsforbrytelse, om den unge var under lovens aldersgrense. Den grad av sannsynlighet som lov-
overtrederen regner med, forekommer meg i alminnelighet å være det beste kriterium ved bedømmelsen av hans forbryterske vilje. Det kan naturligvis innvendes her at det ikke er noen prinsipiell forskjell ettersom han har regnet med en noe større eller en noe mindre grad av sannsynlighet, og at det er noe visst vilkårlig ved det sted, hvor man setter grensen, om det er ved 50 %, 75 % eller 80 %, eller hvor man vil sette den. Jeg erkjenner at dette er riktig, men jeg kan ikke finne at det er noen egentlig innvending. Forholdet er nettopp at det psykologisk sett er grad-
vise overganger, og at sannsynlighetsformuleringen bringer dette til klart

uttrykk. Forholdet er et lignende som ved avgrensningen av uaktsomheten mot den skyldfri handling.

Professor Waaben har i sin bok gitt uttrykk for at sannsynlighetsgrensen, som han kaller det, kan ligge forskjellig ved forskjellige forbrytelser: Han antyder således at sannsynlighetsgrensen i dansk praksis ligger relativt høyt ved falsk forklaring og drap, lavere ved heleri og kanskje enda lavere ved kjønnslig forhold til mindreårige personer. Det som han anfører til støtte for hypotesen forekommer meg dog spinkelt, hvilket også er fremhevet av danske forfattere som har anmeldt hans bok. Jeg kan ikke se at det er grunn til å gjøre noen slik forskjellsbehandling mellom forskjellige kategorier av lovovertrедelser, hverken de lege lata eller de lege ferenda. Hensynet til enkelhet og oversikt taler i høy grad for å legge til grunn et generelt kriterium. En sammenligning med engelsk rett, hvor man ikke har generelle regler om de subjektive straffbarhetsbetingelser, men drøfter dem først og fremst i forhold til de enkelte straffebud, viser klart hvilket veldig fremskritt utformningen av generelle begreper i skyldlæren representerer, og jeg synes at man skal betenke seg vel på å sette denne landevinning i fare ved å innlate seg på en forskjellig utformning av forsettsbegrepet ettersom man står overfor den ene eller annen kategori av lovovertrедelser.

I svensk teori og praksis har man i stedet for sannsynlighetskriteriet akseptert den såkalte hypotetiske formulering av *dolus eventualis*, også kalt Franks formel etter den tyske forfatter som først oppstilte denne formulering. Her er prinsippet at hvis gjerningsmannen har forutsett muligheten av at en følge skal inntre, eller at en bestemt omstendighet foreligger, og han ikke ville ha avholdt seg fra handlingen selv om han hadde vært sikker i så henseende, så foreligger forsett. Hvis han ville ha avholdt seg, hvis han hadde vært sikker i sådan måte, foreligger derimot bare en bevisst uaktsomhet. Avgjørende blir altså en hypotetisk dom fra domstolens side over hvordan gjerningsmannen ville ha handlet om han hadde bedømt den faktiske situasjon annerledes. Den tiltaltes karakter, innstilling og interesser blir momenter ved denne bevisvurdering. Det samme gjelder den sannsynlighet som han faktisk har regnet med. Jo større denne sannsynlighet er, dess mindre trolig er det nemlig at full visshet ville ha fått ham til å opptre annerledes. Derimot er bevissthet om sannsynligheten i seg selv ikke tilstrekkelig etter denne formulering. Vi kan belyse det med et ofte brukt eksempel, som skal ha forekommet i utenlandsk rettspraksis: Omreisende sigöynere rövet et barn og stakk

ut öynene på det for å vise det frem og påkalle medlidenhet under sin tiggervirksomhet. Barnet døde som følge av mishandlingen, hvilket sigöynerne hadde forutsett som en meget nærliggende følge. La oss tenke oss at sigöynerne var klar over at dette var den sannsynlige utgang og at de kanskje måtte regne med å blinde 5–6 barn för det var et som overlevde. Etter sannsynlighetskriteriet er döden her voldt forsettlig, men derimot ikke etter den hypotetiske dolus eventualis teori. Hvis sigöynerne hadde regnet med dödsfølgen som sikker, ville de jo ikke ha hatt noe motiv for å foreta handlingen. Handlingen er foretatt i håpet om at barnet skal overleve.

Også i Danmark og Norge har den hypotetiske formulering hatt atskillig tilslutning i litteraturen, især den eldre. Det finnes også enkelte dommer som bygger på formuleringen, bl.a. en norsk høysterettsdom fra 1933, og den hypotetiske formulering var lagt til grunn for forsettsdefinisjonene i de danske straffelovsutkast. Men stort sett har man i disse land – og det gjelder visst også Island – i den senere tid stilt seg enten tvilende eller direkte avvisende overfor denne hypotetiske formulering, og mine egne betenkeligheter overfor formuleringen har vært voksende etter hvert som jeg i årenes löp har beskjeftiget meg med emnet. Betenkelighetene beror ikke så meget på vanskeligheten ved å gjøre seg opp en mening om hvordan tiltalte ville ha handlet hvis han hadde regnet med omstendigheten som sikker; til en slik innvending, som ofte blir frem satt, kan man jo svare, at hvis man ikke kan komme til noe sikkert resultat, må domstolen frifinne; for da mangler det nödvendige bevis for forsett. Avgjørende for meg er mer den prinsipielle betraktning at spørsmålet om det foreligger forsett bör avgjøres ut fra hva den handlende har villet og tenkt i gjerningsøyeblikket, ikke på grunnlag av hva han ville ha tenkt og gjort under andre forutsetninger. To personer, hvis aktuelle tanker og forestillinger i forhold til det moment som er avgjørende for straffbarheten, er helt de samme, kan etter den hypotetiske formulering bli bedömt forskjellig fordi svaret på dommerens spørsmål faller forskjellig ut i de to tilfelle. Og forskjellen i svaret behöver ikke henge sammen med en forskjjel med hensyn til gjerningsmannens skyld og farlighet. La oss belyse dette med et eksempel. La oss tenke oss to tilfelle hvor tiltalen gjelder ildpåsettelse for å vinne en forsikringssum. I begge tilfelle er gjerningsmannen klar over muligheten for at en gammel dame som bor i huset skal brenne inne, men slår tanken fra seg og håper det skal gå godt. Nå kommer sakene for domstolen, og da stiller

dommeren seg det spørsmål: Hva ville vedkommende ha gjort, hvis han hadde vært sikker på at denne gamle dame skulle dø? I det ene tilfelle antar dommeren at gjerningsmannen ikke ville ha latt seg avskrekke om det dødelige utfall hadde vært sikkert, i det annet tilfelle kommer han til det motsatte resultat. Hvis forskjellen skyldes at han betrakter tiltalte nr. 1 som en hensynsløs karakter, som legger mindre vekt på et menneskeliv enn tiltalte nr. 2, kan man si at den forskjellige behandling avspeiler en forskjell i farlighet. Men det forskjellige utfall kan også skyldes andre omstendigheter, kanskje rett og slett at nr. 1 hadde så meget sterkere interesse i handlingen enn nr. 2 – han var f.eks. truet med konkurs og ruin og anmeldelse for underslag, hvis han ikke var i stand til å skaffe seg kontanter, mens nr. 2 ikke befant seg i en slik tvangssituasjon, han handlet mer for å styrke sin økonomiske situasjon i alminnelighet. Eller forskjellen kan skyldes at den gamle damen i det ene tilfelle er gjerningsmannens kjære bestemor, i det annet tilfelle en likegyldig fremmed. Utfallet av de hypotetiske spørsmål kan her bli forskjellig på grunn av forhold som ikke har noe med handlingens forkastelighet å gjøre.

Særlig når faremuligheten er liten, fører den hypotetiske formulering til resultater som det er vanskelig å akseptere. Men jeg skal her avstå fra en nærmere begrunnelse, bare summere opp mitt syn på den hypotetiske formulering slik: Hvis man aksepterer sannsynlighetskriteriet, hvilket jeg mener at man bør gjøre, vil dette dekke en stor del av det samme område som man dekker ved den hypotetiske formulering. Og når man kommer utenfor sannsynlighetsområdet, er jeg tilbøelig til å anse betenkelighetene ved å godta den hypotetiske formulering for overveiende.

De samme betenkeligheter knytter seg ikke til å anta forsett hvor gjerningsmannen bevisst har tatt det standpunkt at han ønsker handlingen foretatt, selv om den uheldige følge skulle inntre. Vi tenker oss f.eks. at en skraphandler får tilbud om billig kjøp av en del gammelt sølvtøy. Han regner med muligheten av at det er tyvegods, men tenker samtidig at om så galt skulle være, skal det ikke hindre ham fra å gjøre en god forretning. Han har her på en måte godtat det straffbare forhold i sin bevissthet. En slik positiv innvilgelse blir i dansk og norsk teori i alminnelighet godtatt som tilstrekkelig til å konstatere forsett. Men jeg kan tilføye at av bevisgrunner vil antagelsen av en slik forsettsform neppe ha stor praktisk betydning ved siden af sannsynlighetsforsettet. Den oppfanger dog visse tilfelle hvor hverken sannsynlighetskriteriet eller den hypo-

tetiske formulering fører frem, nemlig hvor gjerningsmannen bevisst har holdt seg i uvitenhet om et avgjørende moment, f.eks. om barnets alder, når det gjelder seksuell omgang med mindreårige.

I den nyeste danske teori har det vært en tendens i retning av å betone at forsettsbegrepet ikke kan uttømmes ved faste formler av denne art, men at de må overlates dommeren en betydelig skjønnsmyndighet til å vurdere hva som bør kreves i det konkrete tilfelle. Synspunktet er antydnet av Hurwitz og senere ført videre av v. Eyben og Waaben. Et stykke på vei er jeg enig i resonnementet. Det er klart nok at de formuleringer som teorien fremkommer med, bare kan betraktes som forsøk på generalisering, som ikke er bindende for domstolene på noen måte. Og selv om disse formuleringer er gjentatt i domspraksis, bør man kanskje ikke legge altfor stor vekt på dem når de går utenfor det som var nødvendig for å avgjøre den enkelte sak. I prinsippet er jeg derfor enig i at hvis det oppstår nye tilfelle i rettspraksis, må domstolene kunne konstatere forsett hvor dette føles språklig og realt begrunnet, selv om tilfellet ikke går inn under noen av de tradisjonelle formuleringene, og på den annen side må de kunne svare nei på spørsmålet om det foreligger forsett, selv om forholdet går inn under disse formuleringer, hvis det er særlige omstendigheter som tilsier en annen løsning. Dette er visst ikke annet enn det som følger av de synspunkter som følges i nordisk rett om betydningen av tidligere teori og rettspraksis.

Men samtidig som jeg erkjenner den prinsipielle riktighet av disse synspunkter, vil jeg gjerne understreke sterkere enn danske forfattere har gjort, verdien av at det utformes regler som domstolene kan holde seg til. Et blikk på de forskjellige lands rett viser at grensen for forsett kan trekkes på høyst forskjellig vis. Det er neppe noen lykkelig løsning å si til dommeren at han i det enkelte tilfelle selv får skjønne over hva han bør kreve for å konstatere forsett. Jeg er redd for at dette ville føre til betydelig usikkerhet uten å medføre tilsvarende fordeler, og jeg tror neppe dommerne selv vil være glade over å få en slik oppgave lagt på sine skuldre.

Til slutt her angående forsett et par ord om spørsmålet om lovfesting. Hvis man er av den opfatning at en intuitiv dommeroppfattelse ubundet av bestemte regler er best egnet til å gi avgjørelsen, vil det være en naturlig konsekvens at man stiller seg avvisende til tanken om å løse tvilsspørsmålene i lov. For min del betrakter jeg det ikke som noen nevneverdig ulempe at domstolene ved en eventuell lovfesting vil bli

sterkere bundet til en bestemt formulering. Så gjennomdrøftet som problemet om forsettsbegrepet er blitt i den strafferettslige teori, og så rik kasuistikk som man har både fra inn- og utland, tror jeg at risikoen for å gjøre dumheter ved en lovregulering ikke skulle være stor, iallfall ikke større enn den er i de aller fleste andre tilfelle, når man våger seg til å lovregulere et eller annet område.

Den svenske Straffrättskommitté (jeg håper at noen av medlemmerne er her til stede, så de kan ta opp tråden igjen), har i motivene til forslaget til Brottsbalk anført at avgrensingen av forsettsbegreppet enda ikke er helt fiksert i svensk rettspraksis og at komitéen derfor avstår fra en lovfesting. (Dette var skrevet för den tidligere omtalte dom av 1959.) Denne begrunnelse har jeg vanskelig for å begripe. Det synes å være et altfor defaitistisk syn på straffelovgivningens oppgave at den skulle begrense seg til å sette på papiret det som allerede er blitt fullstendigt klart gjennom rettspraksis. Jeg ville heller hevde omtrent akkurat det motsatte. Hvis rettsstilstanden er uklar, eller hvis praksis er kommet inn på et spor som føles reelt utilfredsstillende, er dette nettopp en grunn for lovgivningen til å gripe inn og gi en regel. Det avgjørende må være at selve spørsmålene, selve problemkomplekset, er blitt så avklart at lovgivningen har grunnlag for å ta et standpunkt i den ene eller den annen retning.

For Norges vedkommende er situasjonen den, at de løsninger som praksis er kommet til, i det store og hele synes å være tilfredsstillende. De uløste tvilsspørsmål som foreligger – jeg tenker især på spørsmålet om avgrensningen av *dolus eventualis* – har ikke den praktiske betydning at de kan gi grunnlag for et særskilt lovgivningsarbeid, selv om man skulle mene at disse spørsmål med fordel kunne løses i lov. Om stillingen i de andre land er den samme, er et spørsmål som jeg må overlate til representantene fra disse land å uttale seg om. Hensynet til å tilveiebringe nordisk rettsenhet kan på dette område ikke tillegges særlig vekt. Det avgjørende må være om hvert land er fornøyd med de regler det har.

Jeg går dermed over til annen del av dagens forhandlingsemne, nemlig *rettsvillfarelsens* betydning i strafferetten og her skal jeg forsøke å fatte meg i større korthet. Spørsmålet har som bekjent særlig betydning for spesiallovgivningens område, ikke minst ved de mangfoldige former for delegert lovgivningsmyndighet. Men det dukker undertiden opp også innenfor straffelovens eget område. Mens den danske, islandske og norske

straffelov har uttrykkelige bestemmelser om betydningen av rettsvillfarelse, gjelder det motsatte for finsk og svensk rett, og det svenske forslag til Brottsbalk tar ikke sikte på noen endring for så vidt.

I de trykte teser har jeg som første punkt tatt avstand fra det man kan kalle de ytterliggående løsninger. Man bör på den ene side ikke kreve kjennskap til straffebudet eller til rettsstridigheten for å kunne dømme for forsettlig forgåelse. På den annen side bör man ikke kategorisk erklære rettsvillfarelsen uten betydning for straffbarheten; det ville kunne före til stötende domfellelser. Jeg betrakter disse utgangspunkter som så pass klare, at jeg avstår fra å begrunne dem nærmere.

Jeg går altså ut fra at man bör söke en eller annen mellomlösning. Det er især to alternativer som kommer i betraktning. Det ene lar det bero på en rent diskresjonær bedömmelse fra domstolens side om villfarelsen, alle omstendigheter tatt i betraktning, bör frita for straff. Thornstedt kaller dette for ursäktsteorien, unnskyldningsteorien; det er på dette standpunkt den danske og islandske lov står, og det samme synes å gjelde for svensk rett, selv om adgangen til å frita for straff her benyttes meget sparsomt. Det annet alternativ går ut på å kreve som vilkår for straff at det er noe å legge gjerningsmannen til last, nærmere bestemt at han har vist uaktsomhet med hensyn til normen. Den helt unnskyldelige rettsvillfarelse förer etter dette alternativ ubetinget til straffrihet. Thornstedt betegner dette alternativ som skyldteorien. Det er dette standpunkt norsk rett står på. Man kan riktignok ikke lese det ut av bestemmelsen i straffelovens § 57, den synes at si noe helt annet, men slik er loven blitt tolket i en fast og langvarig praksis.

På samme måte som Thornstedt er jeg tilbøyelig til å foretrekke skyldteorien. Den gir et prinsipp for avgjørelsen, som föyer seg godt inn i de regler vi ellers har om subjektive betingelser for straff. Det virker ikke helt tiltalende at den som har vist all mulig aktsomhet for å följe lovens bud, likevel skal være avhengig av en diskresjonær bedömmelse, nesten en nådeakt fra domstolens side, av om han bör oppnå straffrihet.

Men jeg er også enig med Thornstedt i at valget mellom de to alternativer ikke behöver å ha stor betydning. Det praktisk mest betydningsfule spørsmål blir hvordan domstolene utöver og bör utöve den skjönnsmyndighet som de vil ha enten man legger det ene eller det annet prinsipielle utgangspunkt til grunn. Det ville sprengte rammen for denne innledning om jeg skulle gå nærmere inn på dette emne. Jeg skal bare om norsk rett få opplyse at det iallfall i Höysteretts praksis hörer til de nokså sjeldne unntagelser at en rettsvillfarelse blir anerkjent som unn-

skyldelig og dermed straffriende. Det er også påtagelig at det på dette felt er en viss motsetning mellom lekdommernes rettsfølelse og juristenes, især i Høyesteretts praksis.

Før møtet her gjennomgikk jeg raskt noen årganger av Retstidende for å se hvilken praktisk betydning adgangen til å frifinne på grunn av rettsvillfarelse har i Høyesteretts praksis. Hvis man ser bort fra visse tilfelle av såkalt uegentlig rettsvillfarelse, situasjonsvillfarelse som vi kaller det på norsk, eller hvor det iallfall kunne være tvivlsomt til hvilken kategori villfarelsen skulle regnes, var det i 5-års-perioden 1954–1958 bare ett tilfelle i domssamlingene hvor Høyesterett frifant på grunnlag av unnskyldelig rettsvillfarelse. Her dreiet det seg om underordnede fangstmenn som i god tro og etter fangstlederens ordre hadde gjort seg skyldig i ulovlig eggsanking på Svalbard, og Høyesterett fant under tvivl, under hensyntagen til deres underordnede stilling og at de måtte stole på fangstlederens ordre, at rettsvillfarelsen kunne betraktes som unnskyldelig (Rt. 1956 s. 738). I de samme år er referert 8 tilfelle hvor underretten hadde frifunnet på grunn av unnskyldelig rettsvillfarelse, men hvor dommen ble opphevet av Høyesterett. I seks av de åtte tilfelle hadde domsmennene i underinstansen overstemt rettens formann og frifunnet på grunn av rettsvillfarelse. I tillegg til de avgjørelser jeg her har nevnt, finnes naturligvis refereret en rekke hvor rettsvillfarelse har vært påberopt, men er blitt forkastet av både underrett og Høyesterett. Den spenning som forefaller her å være mellom den folkelige bevissthet og Høyesteretts praksis, har ført til spredt kritikk, men noen særlig styrke kan man ikke si at denne kritikk har hatt.

Spørsmålet om man bør lovfeste reglene om rettsvillfarelse er naturligvis aktuelt for Sveriges vedkommende. Straffrättskommittéen har i forslaget til Brottsbalk ikke opptatt noen slik bestemmelse, og uttaler at »frågan torde liksom hittils utan olägenhet kunna överlätas åt rättspraxis«. Dette må vel forstås slik at komitéen mener at praksis har ført til tilfredsstillende resultater. Dagens koreferent, professor Thornstedt er derimot i sin bok, som er utkommet etter Forslaget till Brottsbalk, ganske kritisk overfor svensk rettspraksis. Han mener at adgangen til å frifinne burde brukes mer generöst og iallfall på en betydelig mer konsekvent måte. Med forfriskende respektløshet sier han at det system som domstolene anvender, i alt for høy grad minner om et lotteri. »Likheten hänför sik såväl till vinstens slumpbetonade utfall som till dess sällsynthet«. De lege ferenda mener han, som nevnt, at en unnskyldelig rettsvillfarelse alltid bör føre til frifinnelse. Han står på skyldteoriens stand-

punkt. Det virker da noe forbausende på meg at han ikke trekker den konsekvens, at man bör benytte anledningen til å lovfeste en slik regel i forbindelse med den nye straffelov som er under forberedelse. I stedet anbefaler han at domstolene skal foreta en omlegning av rettspraksis i den retning som han mener er den riktige. Dette er et av de få punkter hvor hans argumentasjon ikke har vært i stand til å overbevise meg. Om man uten støtte i lov kan regne med en slik omlegning som han ønsker, er vel særdeles tvilsomt. Å lovfeste enten skyldteorien eller unnskyldningsteorien er derimot i og for seg en enkel sak, og behøver ikke ha til konsekvens at man innlater seg på legaldefinisjoner av begrepene forsett, uaktsomhet eller unnskyldelig rettsvillfarelse.

Jeg har hittil utelukkende tatt sikte på det som vanligvis karakteriseres som egentlig rettsvillfarelse og holdt utenfor den uegentlige rettsvillfarelse, eller situasjonsvillfarelsen som vi gjerne sier i Norge. Dette er et emne av ytterst komplisert og teknisk karakter, og jeg kan her bare gjøre noen overfladiske bemerkninger om det. Det er stort sett enighet om at visse typer av rettsvillfarelse bör lede til frifinnelse i større utstrekning enn den vanlige rettsvillfarelse. Det er ikke tiltalende å dømme for tyveri den som på grunn av villfarelse om tingsrettslige regler har trodd at han hadde rett til å tilegne seg tingen, eller å dømme for bigami den som på grunn av villfarelse om ekteskapslovgivningen har trodd at det tidligere ekteskap var oppløst, eller å dømme for ulovlig frihetsberøvelse en offentlig tjenstemann som har tatt feil av lovens regler om administrativ frihetsberøvelse. Det er m. a. o. i visse tilfelle et behov for å frifinne selv om rettsvillfarelsen ikke kan godtas som unnskyldelig. I større eller mindre utstrekning synes dette behov å ha slått igjennom i alle lands rett. I eldre teori har man ofte ment å kunne stille opp et generelt prinsipp for avgjørelsen, trekke en slags generelle begrepsmessig skillelinje mellom den vanlige rettsvillfarelse og denne uegentlige rettsvillfarelse. I nyere teori blir det i stigende grad erkjent at slike forsøk er mislykkede: Formuleringene omskriver problemet, men kan ikke gi noen veiledning i tvilsomme grensetilfelle. Avgjørelsen kan ikke finnes ved å subsumere tilfellet under en generell formel, men må treffes ved en vurdering hvor man tar hensyn til lovovertrædelsens art og straffebudets formulering. At det ikke er mulig å finne noe logisk eller begrepsmessig skille mellom egentlig og uegentlig rettsvillfarelse er en oppfatning som bl. a. har fått tilslutning av Thornstedt i hans bok og av justitierådet Karlgren i et inngående votum i *Nytt Juridisk Arkiv* 1956 (se s. 538–543).

Hvordan skal så den uegentlige villfarelse bedømmes? Den mest nær-

liggende lösning – og det er den som er lagt til grunn i praksis i alle våre land – det er at rettsvillfarelsen i dette tilfelle betraktes på samme måte som en villfarelse om faktum og alltså utelukker forsett. For Norges vedkommende har jeg selv tatt til orde for et noe annet synspunkt. Bestemmelsen om rettsvillfarelse i strl. § 57 har nemlig en så generell formulering at den gir adgang til å frifinne selv om villfarelsen ikke tilfredsstiller det krav til unnskyldelighet som rettspraksis har stilt opp for vanlige tilfelle. Man kan med andre ord anvende den generelle lovbestemmelse om rettsvillfarelse og stille spørsmålet i det konkrete tilfelle om villfarelsen er av den art at den bør føre til frifinnelse selv om den ikke er unnskyldelig. Dette vil gi en mer elastisk lösning enn om man uten videre behandler den uegentlige villfarelse etter reglene om faktisk villfarelse. At det også kan gjøres innvendinger mot lösningen, er jeg ikke blind for, og da spørsmålet kanskje særlig angår tolkningen av den norske lov og da jeg til overmål har lagt beslag på ordförereis og församlingens oppmerksomhet, skal jeg avholde meg fra å gå nærmere inn på det.

Korreferenten professor *Hans Thornstedt* (Lund):

Herr ordförande. Ärade församling.

Min uppgift som korreferent är icke lätt efter referentens glänsande och uttömmande inledningsanförande. I fråga om rättsvillfarelsens behandling har jag inte mycket att tillägga, eftersom det redan av vad referenten haft vänligheten att säga framgår att vi på det hela taget äro ense. Referenten har egentligen endast på en punkt anmält avvikande mening frå vad jag skrivit i min bok om rättsvillfarelse, och på den punkten har jag sedermera ändrat uppfattning. Jag skall be att få återkomma till detta senare. När det gäller uppsåt har jag däremot en på annat sätt besvärlig uppgift. Jag anser nämligen, att svensk rättspraxis i fråga om eventuellt uppsåt är godtagbar, och det är en åsikt, om vilken jag tror att jag är tämligen ensam. Jag skal försöka att här i korthet motivera min uppfattning.

I. Uppsåt

Såsom framgår av referatet synes det praktiskt sett råda stor överensstämmelse mellan de nordiska länderna i fråga om de subjektiva förut-sättningarna för brott. Beträffande uppsåtet råder enighet om det cen-

trala uppsåtsområde – vad vi i Sverige kallar direkt och indirekt uppsåt – nämligen uppsåt beträffande effekter som gärningsmannen åsyftar och effekter och gärningsmoment som han betraktar som säkra. Däremot har de nordiska länderna gått olika vägar vid lösandet av de rättspolitiska problem, som rör gränsområdet mellan uppsåt och oaktsamhet. Svensk rättspraxis och svensk juridisk doktrin har därvid kommit att stå isolerade i Norden. Vi har stannat för en formulering, som präglades i Tyskland på 1890-talet och som därefter övergivits i Tyskland och mötts av kritik i Norden.

Jag vill emellertid genast betyga, att jag är helt ense med referenten, då han anser att det inte finns någon anledning att vidtaga åtgärder för att åstadkomma fullständig rättsenhet mellan de nordiska länderna ifråga om uppsåtets reglering. Liksom han anser jag att lagstiftning om uppsåt i de olika länderna icke behövs annat än där man är missbelåten med det rådande rättstillståndet. I Sverige är vi emellertid icke enhälligt belåtna med de lösningar som tillgripits i praxis, och tillhörande problem har många gånger varit föremål för ivrig diskussion. Därför är frågan om revidering av de regler som bör gälla ifråga om uppsåt av stort intresse för oss och det är värdefullt att vi på detta sätt fått tillfälle att konfrontera vår ordning med de övriga nordiska ländernas.

Den viktiga frågan är hur det uppsåt, som icke faller inom det centrala uppsåtsområdet, skall avgränsas mot oaktsamhet. Såsom torde ha framgått av referentens framställning är detta problem synnerligen svårlöst, emedan man här måste göra kompromisser mellan ideologiska och socialtiska värderingar och bevis tekniska och andra rättstekniska överväganden. Därav följer att en sådan gränsdragning aldrig kan göras på ett ur alla synpunkter tillfredsställande sätt.

Om nu denna gränsdragningsfråga är så besvärlig, frågar man sig kanske, varför man icke helt enkelt inskränker uppsåtet till det centrala uppsåtsområdet, som väl ganska lätt att begränsa på ett praktikabelt sätt. Det gränsområde, som i olika rättsordningar täckes av sannolikhetsuppsåt, eventuellt uppsåt o.d., skulle då i stället omfattas av oaktsamhet. En sådan snäv avgränsning av uppsåtsområdet torde emellertid av många skäl icke vara möjlig att genomföra. (Den indelning av imputationen med en mellanform mellan uppsåt och oaktsamhet som förordats av vissa författare bliver säkerligen svår att praktisera, och lämnas åsido i detta sammanhang.)

För det första anser säkerligen många, att en person, som ådagalagt en sådan psykisk inställning, som hör hemma i ifrågavarande gräns-

område, är så samhällsfarlig eller har handlat så socialtiskt förkastligt, att hans gärning måste rubriceras som uppsåtlig och icke som oaktsam.

För det andra är det tydligt att – även om delade meningar kan råda om *hur* förkastligt gärningsmannen i dessa fall betett sig – hans förfarande åtminstone är straffvärt. Med hänsyn härtill är det tydligt att en inskränkning av området för uppsåt skulle medföra ett mycket större behov av kriminalisering av oaktsamhet än man har nu. Man skulle då nödgas införa culpösa former av de viktigaste brotten, vilket man inte har nu. Detta i sin tur skulle medföra, att straffansvaret utsträcktes på ett sätt som inte vore behövt eller lämpligt. Att t.ex. straffa oaktsam stöld, bedrägeri eller förskingring skulle ur kriminalpolitisk synpunkt leda till komplikationer. Dessutom skulle oaktsamhet i ett sådant fall komma att omfatta ett mycket vitt register – från relativt ursäktliga fall till mycket grova, vilket skulle medföra olägenheter vid straffmätningen. De försök som gjorts i svensk straffrätt att i vissa fall uppdelade oaktsamhet i grov och mindre grov eller i normal och ringa mana icke till efterföljd.

För det tredje skulle svårigheterna att bevisa uppsåt bli stora, om uppsåtet inskränktes till det centrala uppsåtsområdet. Problemen rörande bevisning hör till de viktigaste vid utformningen av de subjektiva rekvisiter. Vad man vill komma åt är ju gärningsmannens psykologiska inställning till sin handling och vissa därmed förbundna fakta. Kunskap om denna inställning är svår att nå, i synnerhet som misstänkta och åtalade ofta faller offer för en naturlig benägenhet att inte tala sanning. En lögn om vad man velat och vetat är ju ofta svår för utomstående att avslöja. Man kan inte utforma reglerna om uppsåt så, att blott de som tala sanning kan dömas för uppsåtligt brott. Det är heller icke tilltalande att ta sin tillflykt till mekaniskt verkande presumptionsregler.

Det sagda ger enligt min mening belägg för att det är nödvändigt att utvidga området för uppsåt till de grövsta fallen i gränsmarkerna mellan det centrala uppsåtsområdet och området för typisk oaktsamhet.

Om man alltså måste tänka sig ett gränsområde av uppsåt utanför det centrala området, gäller det att få en lösning som är så tillfredsställande som möjligt ur ideologisk och teknisk synpunkt. Såsom referenten visat synes valet stå mellan sannolikhetsuppsåt och eventuellt uppsåt i form av »positiv invilgelse« eller med den hypotetiska formulering, som blivit vanlig i svensk rättspraxis. En kombination av dessa olika arter av uppsåt är också tänkbar.

Referenten har för sin del rekommenderat *sannolikhetsuppsåt*. Detta användes ju i kombination med andra uppsåtsformer i Danmark, Island

och Norge. Det anses, att det har använts i vissa fall i svensk rättspraxis, och Riksåklagaren har gjort ett försök att få det erkänt som ett alternativ till det hypotetiska *dolus eventualis*. Detta försök avböjdes emellertid bestämt av Högsta domstolen (Nytt Juridiskt Arkiv, avd. I 1959 s. 63). Justitierådet Karlgren uttalade i detta fall, att sannolikhetsuppsåtet skulle medföra en utvidgning av straffansvaret som svårigen kan godtagas. Särskilt fann han det stötande, att för uppsåtlig gärning straffa den som åstadkommit en effekt som han visserligen uppfattat som sannolik men absolut inte önskat. – Kanske är det ett utslag av konservatism eller oförmåga att tänka om vad jag en gång lärt mig som gör att jag personligen har samma värdering. Vi har i Sverige vant oss vid att grov nonchalans skall hänföras till oaktsamhet och inte till uppsåt. Det medges, att straffansvaret i vissa speciella fall kan bli för inskränkt, när man inte har sannolikhetsuppsåt, men detta kan avhjälpas genom särregler för dessa fall. Så t.ex. kan man stadga straff för åstadkommande av fara för viss effekt. I Sverige föreligger sålunda förslag om straff för den som grovt oaktsamt framkallar fara för annans liv. En annan typ av särregler är straff för handlande med culpös vetskap om ett gärningsmoment. Sålunda straffas culpöst häleri och förslag föreligger om straff vid sedlighetsbrott för den som icke insåg, men hade skälig anledning antaga, att hans gärning riktade sig mot den som var i skyddad ålder. I åtminstone vissa av de praktiska fall som referenten nämnt kan man på detta sätt nå en kriminalpolitiskt lämplig lösning.

Sannolikhetsuppsåtet synes vara behäftat med ytterligare vissa olägenheter. Man måste, för det första, fordra, att den föreställda graden av sannolikhet sättes rätt högt för att inte uppsåtsområdet skall bli orimligt vidsträckt. Man tycks i Danmark och Norge också ha stannat vid att kräva åtminstone »överbärande« sannolikhet. I dansk och norsk praxis har emellertid – om jag förstått rätt – domstolarna visat en viss tendens att fordra lägre sannolikhet, vilket innebär ett avsevärt inskränkande på oaktsamhetsområdet. Jag vet inte hur man skall effektivt råda bot på dylika tendenser i praxis. Straffrättsprofessorerna har visserligen inlagt sina varningar, men det är inte säkert att professorernas råd följas mera i Danmark och Norge än i Sverige.

För det andra, synes under alla omständigheter gränsen mellan oaktsamhet och uppsåt bli oklar vid sannolikhetsuppsåt, vilket också referenten erkände. Att fixera sannolikheter är alltid svårt. Erkänner man sannolikhetsuppsåt, måste domstolen först fixera en gräns och därefter

sätta denna i relation till gärningsmannens föreställning i handlingsögonblicket. Eftersom den erforderliga graden av sannolikhet inte kan bestämmas siffermässigt, och gärningsmannen väl ofta saknar vilja eller förmåga att redogöra för sina sannolikhetsföreställningar, måste det – efter vad jag kan förstå – bli ett mycket stort utrymme för osäkerhet i bevisbedömningen. Blir det inte ofta så, att man måste antaga, att gärningsmannen haft den erforderliga sannolikhetsföreställningen? Många gånger tar man väl därvid rent hypotetiska bedömningar till hjälp. Antag t.ex. att en skrothandlare köper varor som är stulna, och att han tidigare varit dömd för häleri. Då säger sig väl domstolen lätt, att skrothandlaren måste ha förstått att varorna var stulna eller åtminstone att det föreslåg stor risk för att de var stulna. Här är man mycket nära ett resonemang på grundval av eventuellt uppsåt.

Sannolikhetsuppsåtet måste väl, för det tredje, beskäras på något sätt i vissa fall. Särskilt är det stötande att anta uppsåt, där någon medvetet tar en stor risk för att hjälpa någon. Inte kan man väl säga, att uppsåt att döda föreligger, om en läkare gör ett ingrepp för att rädda en obotligt sjuk patient, därest ingreppet i sig innebär övervägande sannolikhet för dödlig utgång? Det är klart att man kan undvika straffansvar i ett sådant fall genom en speciell nödregel eller en regel om laga befogenhet att göra läkarangrepp *lege artis*, men det känns ändå stötande att här tala om ett tillåtet uppsåtligt dödande.

Den lösning som härnäst har sympatier i Norden och i Tyskland (av vars rättsdogmatik vi lärt mycket) är den s.k. *positiva invilgelse teorien*, som i olika varianter i huvudsak synes gå ut på, att uppsåt föreligger, därest gärningsmannen i handlingsögonblicket medvetet intagit den ståndpunkten att han önskade företa handlingen även om den möjliga brottsliga effekten skulle inträda eller det brottsliga momentet föreligger. Att använda enbart denna form av uppsåt skulle vara svårt rent praktiskt sett. Hur sluter man sig nämligen till gärningsmannens inställning i handlingsögonblicket? Nog blir man väl i många fall obenägen att frikänna honom om det står klart, att han skulle ha varit beredd att begå brottet därest han haft full vetskap om fakta. Jag undrar, om inte praxis mycket gärna vid användningen av detta uppsåtsbegrepp skulle lätta på åklagarens bevisbörda, så att man hamnar i något som är förvillande likt användning av den hypotetiska formeln. Jag tror att en skrothandlare som köper stulna varor är illa ute även vid användningen av den positiva invilgelse teorien. Domstolen kommer nämligen alltid att säga

sig, att han måste ha tänkt sig möjligheten av att det köpta var stulet. Den positiva invilgelsen i referentens formulering är en sympatisk lösning, men jag tror inte att den kan praktiskt genomföras.

Då återstår den *hypotetiska formuleringen*. Den har kritiserats på många sätt.

Den viktigaste invändningen är väl den som referenten gör, när han säger att den hypotetiska formuleringen är ägnad att väcka betänkligheter, emedan den icke lägger avgörande vikt vid gärningsmannens verkliga vilja och föreställningar i handlingsögonblicket utan på vad han skulle ha tänkt och gjort under vissa antagna förutsättningar. Jag medger, att det inte är principiellt tilltalande att skapa en fiktion i stället för att söka komma underfund med gärningsmannens verkliga inställning.

Det är också på denna punkt som den som vill lägga ett ord till förmån för det hypotetiska provet, har svårast att hitta argument. Såsom jag nyss antytt, måste det emellertid såväl vid användningen av sannolikhetsuppsåt som vid tillämpningen av teorien om positiv invilgelse praktiskt sett ofta hända, att domstolen inte får säker kännedom om gärningsmannens verkliga inställning, utan att den måste ta sin tillflykt till antaganden och hypotetiska resonemang. Det väsentliga blir under sådana omständigheter att bestämma vilken bevisning som domstolen kräver för uppsåt. Jag är inte övertygad om att skillnaden blir stor, vilket uppsåtsbegrepp som än användes. Någon klar bild av hur det faktiska läget i detta hänseende är i de olika nordiska länderna kan man icke få enbart genom att studera den straffrättsliga litteraturen och läsa rättsfallsreferat. Dessutom behöver man ju inte alltid göra en konstruktion vid tillämpningen av det svenska systemet. Blir det utrett att gärningsmannen i handlingsögonblicket verkligen tänkt, att han skulle företa handlingen, även om den brottsliga effekten inträdde eller det kriminaliserade momentet förelåg, föreligger naturligtvis uppsåt även enligt svensk praxis.

Referenten tog upp ett resonemang om ett mordbrandsfall där två personer skulle behandlas olika, ehuru deras farlighet var lika stor. Jag undrar om felaktigheten i detta fall inte ytterst beror på en felaktig bevisbedömning. Sådana fall kan inträffa även vid tillämpning av andra former av uppsåt.

En annan invändning mot *dolus eventualis* i dess hypotetiska form är att det skule vara kränkande för den tilltalade, att domstolen säger om honom att han är en sådan skurk, att han skulle ha företagit sin gärning, även om han hade varit fullt viss om de förhållanden som

gjorde den brottslig. Invändningen är naturligtvis berättigad. Jag tycker emellertid inte att den väger så tungt, eftersom en fällande dom under alla omständigheter ofta måste framstå som kränkande, i synnerhet för en brottsling som nekar. Vilken uppsåtsteori domstolen än använder, torde det dessutom bli mindre behagligt för den dömda, om domstolen – vilket den ju bör göra – noggrant redovisar sin värdering av bevisningen rörande uppsåtet.

Referenten har invänt, att den hypotetiska formuleringen är särskilt betänkelig att använda, när gärningsmannen bara har räknat med en låg faregrad. Detta är naturligtvis riktigt. Nu torde det emellertid i regel förhålla sig så när gärningsmannen antagit en mycket låg faregrad, att det blir mycket svårt att med bestämdhet säga, att gärningsmannen skulle ha företagit gärningen, även om han varit fullt säker på en viss effekts inträde eller ett visst moments förhåndenvaro. Domstolen måste nämligen säga sig, att vad som föranlett gärningsmannen till hans handling var just föreställningen om att risken var ringa, och att han skulle ha avstått, om han haft visshet om effekten eller brottsmomentet. – Jag erkänner emellertid att det finns en viss risk här för olämplig rättspraxis. Det borde övervägas, om man inte borde komplettera den hypotetiska formuleringen med ett förbehåll om att risken för gärningsmannen bör ha framstått som påtaglig, innan det hypotetiska provet får företagas. Mot en dylik lösning kan man emellertid rikta ungefär samma invändningar som mot användningen av sannolikhetsuppsåt.

Slutligen har det mot den hypotetiska formuleringen invänts, att den utanför uppsåtsområdet lämnar fall, där gärningsmannen medvetet tar en risk och gör detta på ett grovt eller hänsynslöst eller utspekulerat sätt. Det är en värderingsfråga om man anser sådant skall straffas som uppsåtlig gärning. Som jag tidigare sagt, stöter det inte mig, att låta sådant fall inom oaktsamhetsområdet, därest det hypotetiska provet icke utfaller positivt.

Särskilt är det en situation som har fångat intresset, nämligen det att gärningsmannen inser risken, men medvetet undviker att skaffa sig säker kunskap för att inte avskräckas eller försämra sitt bevisläge i en eventuell rättegång. Denna situation kan falla utanför den hypotetiska formuleringen. I Sverige har en ledamot av Högsta domstolen (justitierådet Alexanderson i Svensk Juristtidning 1945 s. 295ff, jfr Nytt Juridiskt Arkiv. Avd. I 1941 s. 466) antytt att Högsta domstolen dömt för uppsåt i ett sådant fall med frångående av den hypotetiska formuleringen. Detta framgår dock icke av själva domsmotiveringen. Att föra in denna situa-

tion under uppsåt är dock att ge sig in på besvärliga gränsdragningsproblem och svåra bevisfrågor. Man måste nämligen utreda anledningen till att vederbörande underlåtit att skaffa sig kunskap och dessutom måste man fastställa om han varit tillräckligt energisk i sin efterforskning (Jfr numera Huldén och Karlgren i Svensk Juristtidning 1960 s. 598ff. och 702f.). Den svenska lagstiftaren har i ett sammanhang – nämligen vid straffbeläggandet av culpöst häleri – i motiven förutsatt, att underlåtenhet att skaffa sig visshet är att bedöma som oaktsamhet. Personligen tycker jag att dessa fall gott kan bedömas som culpösa.

Den hypotetiska formeln har en stor fördel: Den är teoretiskt klar. Vidare avskär den från straffbarhet fall, där vederbörande uppfattat sannolikheten som stor, men där han absolut inte velat åstadkomma effekten. För många svenskar tror jag framstår sådana fall som typiskt oaktsamma handlingar, som inte bör straffas såsom uppsåtliga brott. Dessutom är den hypotetiska formeln ur pedagogisk synpunkt icke olämplig. Den är nämligen ganska lätt att lära för studenter. Naturligtvis kan den i praktiken vara svår att tillämpa, men detta gäller även andra uppsåtsformuleringar. Denna formel har blivit härskande i Högsta domstolens praxis under de senaste decennierna, den har rekommenderats i förarbetena till de senaste stora strafflagsreformerna, 1942 och 1948, och den har godtagits av en enhällig doktrin. Att under sådana omständigheter söka åstadkomma en förändring, synes mig inte tillrådligt, annat än om man kan hitta en lösning som är påtagligt överlägsen. De alternativ, som hittills diskuterats, är emellertid enligt min mening icke så förträffliga att de bör ersätta vår nuvarande reglering. En omläggning till sannolikhetsuppsåtet skulle dessutom säkerligen medföra stora praktiska svårigheter under en lång övergångstid. Det skulle troligen dröja decennier, innan vi under Högsta domstolens ledning erhöi en någonlunda enhetlig bedömning i praxis av sannolikhetsuppsåtet.

Jag instämmer med referenten i att det vore svårt men icke omöjligt att ge en legal definition av uppsåt. Emellertid delar jag också hans mening att ett lagfästade blott är nödvändigt, om man vill åstadkomma en ändring i vad utvecklingen fört med sig. För Sveriges del anser jag att lagstiftning inte är erforderlig. Ej heller synes, som jag inledningsvis antydde, några åtgärder vara behövliga för att åstadkomma fullständig lika reglering i Norden. De praktiska skiljaktigheterna är ju ändå inte stora.

Jag ansluter mig också till referentens teser 3 a och 3 b. Emellertid vill jag gärna – som jag tror i huvudsak överensstämmer med refe-

rentens åsikter – understryka, att det är bättre att domstolarna håller sig till relativt fixa linjer än att de skönmässigt konstaterar uppsåt, där detta kännes språkligt och reellt motiverat. Visserligen gör sig inte legalitetsgrundsatsen lika starkt gällande beträffande brottets subjektiva sida som ifråga om den objektiva, men det är ändå rättspolitiskt sett en fördel, om domstolarna även vid utformningen av de subjektiva rekvisiten handlar efter fasta regler. Allt för mycket moraliserande till gärningsmannens nackdel är inte bra, och jag tror inte att någon demokrati under lugna tider mår illa av en restriktiv praxis i brottmål. Man bör vidare betänka, att domstolspraxis påverkar åklagarnas och polisernas handlande. Visar sig domstolarna benägna att följa förslag om nykonstruktioner i utvidgande riktning av uppsåtsbegreppet, uppmuntras åklagare och polis att göra försök med åtal och förundersökningar enligt nya linjer. Om dessa försök då mislyckas, har man i onödan åsamkat den misstänkte och hans anhöriga oro, lidande och kostnader. Är praxis däremot fast, vet åklagare och polis i vilken riktning det lönar sig att arbeta och inskränker sig till detta.

II. Rettsvillfarelse

I fråga om rettsvillfarelsen har jag mindre att säga, då ju – såsom jag inledningsvis antydde – referenten och jag har praktiskt taget samma uppfattning. Jag skall därför inskränka mig till att i största korthet uppehålla mig vid några av referentens teser.

(*ad 1*) I och för sig kunde det anses tilltalande och överensstämmande med de ideologiska och humanitära synpunkter, som ligger bakom kravet på uppsåt eller oaktsamhet för straffbarhet, att fordra att uppsåtet resp. oaktsamhet skall omfatta även det förhållandet att gärningen är straffbar. Den mänskliga naturen är emellertid ond. Man måste alltid räkna med att den åtalade är lögnaktig. Det skulle bli mycket lätt att göra osanna påståenden om rettsvillfarelse, och sådana invändningar skulle bli svåra att genomdriva för åklagaren med tanke på människornas stora okunnighet i rättsliga ting. Dessutom skulle en sådan regel uppmuntra folk till att inte sätta sig in i de rättsregler, som gällde på deres verksamhetsområde.

Å andra sidan får man av dessa skäl inte förledas att intaga en rakt motsatt ståndpunkt – vilket tyvärr inte är ovanligt – nämligen att aldrig taga hänsyn till att gärningsmannen inte vetat, att hans handling var straffbelagd. Utan risk för straffrättskipningens effektivitet kan man ta

rätt stor hänsyn til bristande rättskunskap, nämligen i den formen att man friar från straff, när rättsvillfarelsen inte är oaktsam. Ställer man kravet på oaktsamhet relativt högt, minskas risken för att osanna invändningar vinna tilltro och underlåtenhet att skaffa sig erforderlig lagkunskap gynnas.

(*ad 2*) Liksom referenten anser jag, att man bör ansluta sig till skuldteorien och alltså obetingat frikänna vid ursäktlig rättsvillfarelse. Gärningsmannen bör alltså icke såsom i Danmark blott få straffnedsättning eller straffbortfall. Blir han icke verkligen frikänd, undgår han nämligen inte obehaget att fällas för brott och att utsättas för de andra påföljder än straff som en fällande dom kan medföra. Den som handlat med iakttagande av tillbörlig aktsamhet bör inte stämplas som brottsling i något hänseende.

(*ad 3*) Det är mycket omdiskuterat om det är möjligt och lämpligt att göra skillnad mellan olika former av rättsvillfarelse. Jag är ense med referenten, att man måste skilja mellan *egentlig* rättsvillfarelse, som behandlas enligt skuldteorien och alltså friar från straff om den icke är oaktsam, och *oegentlig* rättsvillfarelse, som behandlas som faktisk villfarelse och alltså utesluter ansvar för uppsåt, även om den är oaktsam. Gränsen mellan dessa kategorier är svår att dra, men skillnaden mellan typfallen är iögonenfallande.

En gemensam behandling av *egentlig* och *oegentlig* rättsvillfarelse – vilken somliga forskare förorda – skulle dra med sig besvärliga tekniska problem och leda till kriminalpolitiskt olämpliga lösningar.

Det lämpligaste är enligt min mening – i varje fall för svensk rätts del – att behandla *oegentliga* rättsvillfarelser på samma sätt som faktiska villfarelser. Att såsom referenten tänker sig som ett alternativ ge en särskild regel om straffrihet för oaktsam *oegentlig* rättsvillfarelse skulle i onödan komplicera regelsystemet med bland annat skarp gränsdragning mellan *oegentlig* rättsvillfarelse och faktisk villfarelse.

(*ad 4*) Slutligen får jag bekänna, att jag tidigare pläderat för en annan mening än referenten i fråga om lagstiftning om rättsvillfarelse. Jag har nämligen för svensk rätts del ansett, att en lagreglering icke är lämplig med hänsyn till att det subjektiva rekvisitet i övrigt inte regleras i lag. Emellertid har jag ändrat uppfattning. Svensk rättspraxis är mycket obenägen att fria från ansvar på grund av rättsvillfarelse. Psykologiskt sett sammanhänger troligen detta till en del med att domstolarna saknar en lagbestämmelse att åberopa till stöd för straffbefrielse. Att mera allmänt taga hänsyn till rättsvillfarelse, bjuder domstolar-

na emot utan stöd av skriven lag. Jag har av referenten blivit övertygad om att man kan lagstifta om rettsvillfarelse utan att ge regler om uppsåt och oaktsamhet. Inte heller behöver man därvid i lag lösa frågan om gränsdragning mellan egentlig och oegentlig rettsvillfarelse. Tillståndet i svensk praxis är inte tillfredsställande ifråga om egentlig rettsvillfarelse; därför bör lagstiftaren gripa in. Jag instämmer med referenten i att det däremot inte är nödvändigt, att nordisk rättsenhet åstadkommes rörande denna fråga.

Professor *Niilo Salovaara* (Helsingfors):

Herr ordförande. Mina damer och herrar.

Det är synnerligen glädjande att man i de nordiska länderna efter de stora krigen ägnat uppmärksamhet, förutom åt frågor rörande straff även åt läran om brottet och dess förutsättningar. I Danmark och Norge har professorerna Hurwitz och Andenaes på 1950-talet utgivit vidlyftiga och förtjänstfulla arbeten över straffrättens allmänna del. Hos oss i Finland har professor Honkasalo givit ut en framställning i tre delar över straffrättens allmänna del. De centrala frågorna inom skuldläran behandlas i de kända monografier, som professorerna Thornstedt och Waaben utgivit år 1956 och 1957 och vilka jag även med stort intresse tagit del av. De sistnämnda arbetena kan också sägas utgöra grund för den diskussion som nu kommer att föras.

Professor Andenaes nämner i korthet i sitt tryckta referat sid. 4, att finsk doktrin vid definierandet av begreppet *dolus eventualis* omfattat den s.k. positiva viljeteorin eller positiva invilgesesteorin. Enligt denna teori skulle jag säga att *dolus eventualis* föreligger då gärningsmannen insett, att han genom fullföljandet av en bestämd avsikt skulle komma att ge upphov till en olaga påföljd och han därvid accepterat denna möjlighet eller åtminstone med en överlägsen likgiltighet tagit risken för denna möjlighet. Samma innebörd i sak har en definition av *dolus eventualis* som ett psykiskt tillstånd, i vilket gärningsmannen bildat sig en föreställning om de faktorer, som utgör ett brotts kännetecken samt härvid ansett uppkomsten av den situation, som han insett vara beroende av sin egen vilja åtminstone vara likgiltig och i vilket tillstånd han vidare ansett förefintligheten av övriga faktorer i samband med sitt handlande vara sannolika eller att dessa skulle komma att yppa sig i ett senare skede. Till stöd för den åsikt enligt vilken för uppsåt även räcker en överlägset likgiltig inställning till en eventuell uppkomst av en olaga

påföljd skulla jag önska anföra ett par synpunkter. En dylik sänkning av den undre gränsen för uppsåt är enligt min uppfattning av behovet påkallad i synnerhet vid gränsdragningen mellan stöld och olovligt nyttjande av annans lösa egendom d.v.s. furtum usus. Den som olovligt använder t.ex. någon annans kläder så att deras ägare inte mera har bruk av dem gör sig skyldig till stöld för den händelse han insett möjligheten av en sådan påföljd och förhållit sig likgiltigt till denna möjlighet. Speciellt vid bedömandet av »lån« av motorfordon har samma betraktelsesätt visat sig vara fruktbringande. Högsta domstolen i Finland har ansett en person, som olovligt använt en annans bil ha gjort sig skyldig till stöld bl.a. i följande rättsfall (H.D. 1954 II 15):

A hade olovligen på gata i Helsingfors tillgrippt B:s bil samt kört den til norra Finland, varvid han använt B:s i bilen befintliga bensin samt under färden dels stulit dels köpt ny bensin. Sedan A 18 dygn efter tillgreppet av bilen påträffats på bar gärning vid utförandet av ett inbrott har han gripits vid flyktförsök med bilen.

I andra liknande fall då en annans bil körts långa sträckor eller då en bil i betydande grad blivit skadad har gärningsmannen ansetts vara förfallen till stöld om han inte vid tillgreppet av bilen haft för avsikt att återlämna densamma, utan ansett det likgiltigt om ägaren får tillbaka bilen i något så när fullgott skick. En liknande praxis beträffande »bil-lån« torde för nuvarande vara rådande även i Sverige, se närmare Agge-Frederiksson, *Biltillgrepp* i Stockholm, 1956. Det samma är förhållandet synbarligen även i Danmark att döma av följande uttalande av Krabbe (Kommentar. Fjerde udgave 1947, sid. 659): »Borttagelse af Ting till begrænset Brug, men med den forudfattede Beslutning efter Brugen at bortkaste den eller uden at underrette Ejeren at efterlade den under Forhold, hvor det vil være usansynligt eller i høj grad usikkert, om Ejeren vil få den igen, vil være Tyveri.« För at nämna ett annat exempel, i vilket det synes nödvändigt att erkänna förefintligheten av uppsåt, pekar jag på de ofta förekommande fallen i vilka någon, som lägrat en ännu icke 15 år fylld flicka förklarar, att han inte känt till flickans verkliga ålder. Visar det sig att mannen inte fäst något avseende vid flickans ålder eller att han uppsåtligt försökt vara ovetande om det verkliga sakförhållandet kan uppsåtligt lägrande utan tvivel ha förelegat. Denna ståndpunkt har man i Finland intagit i dylika fall. Även i Sverige har en dylik inställning vunnit starkt understöd, se härom diskussionen mellan Strahl och Alexandersson i SvJT 1945.

Frågan om betydelsen av s.k. rättsvillfarelse vid bedömandet av skuld-

frågan är inte lätt att avgöra. Såsom ur det tryckta referatet sid. 6 framgår, innehåller Finlands strafflag inte något stadgande om rettsvillfarelse. Detta är förståeligt om man beaktar, att även begreppen uppsåt och vållande blivit odefinierade i lagen. Härav följer att den aktuella frågan bör lösas med utgångspunkt från allmänna straffrättsliga principer. I Finland har man under flere decennier enligt stadgad praxis bedömt dessa fall sålunda, att för uppsåt bör erfordras, att gärningsmannen insett att hans handling varit asocial, medan vållande förutsätter en möjlighet för gärningsmannen att ha insett detta. Grunden härtill har nämligen ansetts vara den, att skuld i sak innebär ett klander mot gärningsmannen på grund av den rättsstridiga handlingen. Om en domstol således vid behandling av en fråga kommer till det resultatet, att gärningsmannen inte insett att hans handlande varit asocialt och oförenligt med lagbundnen samlevnad bör åtalet förkastas om inte gärningsmannen eventuellt kan straffas för vållande. Någon möjlighet att tillämpa en nedsatt straffskala kan i dylika fall, i brist på uttryckligt stadgande härom inte komma i fråga. För tidlighetens skull må för de första nämnas, att uppsåt inte förutsätter vetskap om gärningens straffbarhet. En eventuell oriktig uppfattning hos gärningsmannen om vilket brott en domstol kan komma att anse föreligga i hans fall är inte av någon betydelse. För det andra bör även framhållas, att uppsåt förutsätter medvetenhet om alla de faktorer, som konstituerar den rättsstridiga handlingen. Ifall några av dessa faktorer är av normativ natur bör medvetenheten även sträcka sig till dessa faktorer, visserligen blott i samma omfattning som skäligen kunde förväntas av en annan person i gärningsmannens samhällsställning. Det är därför tillfyllest, att gärningsmannen t.ex. vid förfalskningsbrottet är medveten om att den urkund, som är utskriven i en annan persons namn har betydelse i rättslivet eller vid straffbart hasardspel, att resultatet härav är beroende av en slump och att insatserna i spelet inte står i proportion till spelarnas ekonomiska ställning. För det tredje skulle jag ännu önska framhålla, att någon gång även i sådana fall då gärningsmannen varit medveten om sin gärnings samhällsstridighet, skuld inte kan anses föreligga, emedan man inte med hänsyn till situationen såsom helhet kunnat fordra att gärningsmannen skulle ha handlat i enlighet med rättsordningen. Grunden för skuld bortfaller t.ex. vid excess i nödvärn »om så trängande nöd eller fara var för handen att gärningsmannen inte kunde besinna sig«. I överensstämmelse med samma allmänna princip bör även vissa nära släktingar befrias från straff om de för att hindra en påtänkt lagstridig handling borde ha angivit en nära anförvant.

Vad slutligen angår den rättspolitiska frågan huruvida det vore skäl att med tanke på dessa problem i de nordiska länderna till dessa delar försöka få till stånd liknande stadganden och förfaringssätt för att åtminstone i någon mån eliminera den nuvarande brokigheten, ansluter jag mig till den åsikt, som professor Andenaes uttrycker i sitt tryckta referat.

Professor *Ragnar Bergendal* (Lund):

Jag tillåter mig att framföra några korta reflexioner. Först en bekännelse att jag mer och mer har kommit till den uppfattningen att dessa spörsmål är till ytterlighet allvarliga. Kanske icke just valet mellan de olika alternativ som vi här ha talat om, utan hela frågan om *dolus eventualis*.

Thornstedt sade nyss, att den hypotetiska formeln hade den fördelen, bland många andra, att man kan lära (blivande) jurister att fatta den. Jag kan också vitsorda att det kan man. Men jag vill samtidigt säga att det nästan inte är möjligt att få andra människor att fatta den – jo, kanske att begripa dess innebörd rent intellektuellt, men icke att godtaga den som ett uttryck för rim och reson. Att det skulle vara tänkbart att döma folk till långa eller eljest stränga straff på grund av vad man tror att de skulle ha gjort eller vad de skulle ha tänkt i en situation som icke förelegat och som de kanske icke tänkt på, det är för vanliga människor något orimligt. Ingen skulle helt enkelt tro att det är så enligt vår rätt.

Det sades också att man ganska lätt kan formulera den hypotetiska regeln i lag. Ja, jag har själv försökt rätt mycket och jag vill inte påstå att det är lätt men också jag menar att det kan gå. Men jag tror knappt att man kunde få någon justitieminister att framlägga en sådan lagtext för riksdagen och jag är ganska säker på att ingen majoritet i ett lagutskott eller i själva riksdagen skulle reflektera på en sådan lagparagraf, exempelvis den som fanns i 1923 års svenska förslag till strafflagens allmänna del. Här upplästes något ur motiveringen till den och jag är ledsen att erkänna att den en gång har flutit ur min penna, men den skrevs mera efter order än just som ett uttryck för min egen dåvarande mening.

Men det är mycket illa att en liknande kritik måste riktas mot sannolikheteorien. Det förefaller för vanliga människor icke rätt att någon skall dömas för uppsåtligt brott, när man inte kan säga att han har gjort

gärningen med vett och vilja, utan avgörandet beror på domstolens bedömning av vad han har trott i fråga om effektens sannolikhet. Detta kan ju, som här förut framhållits beträffande ett konkret fall, knappast göras tillräckligt åskådligt för lekmän. På sin höjd kan man vid jämförelse mellan två fall klargöra att en antagen sannolikhet varit större i det ena än i det andra fallet. Men på ett för folk i allmänhet begripligt sätt kan man icke angiva något mått på den grad av sannolikhet som en tilltalad bör anses ha räknat med i handlingsögonblicket. Och är det någon som frågar, hur man själv har kommit till ett visst svar på denna fråga, kan man inte förklara den saken heller på ett övertygande sätt.

Man får nog erkänna att det på detta område har gått troll i ord, som man säger. Åtminstone för det svenska språkets del är » uppsåt » för vanliga människor liktydigt med » vett och vilja ». Och när det i ett konkret fall är klart att detta inte föreligger, och det ändå dömes för uppsåtligt brott, så tror många att det är något galet som sker. Jag vet inte om jag har rätt, men jag har trott mig finna, att ordet » forsett » i våra grannländers språk är något mera juridiskt tekniskt och alltså inte så säkert förankrat i det allmänna språkbruket som tyvärr ordet » uppsåt » är i svenskan.

Jag skall inte söka anvisa någon utväg ur vår besvärliga situation. I sak har jag ingenting emot bestraffning för uppsåtligt brott vid dolus eventualis, enligt en eller annan formel. Men som ett lagstiftningsproblem är det, med hänsyn till behovet av folkligt förtroende för strafflagen och dess tillämpning, en mycket allvarlig fråga. Jag hoppas att andra kunna utreda den bättre. Här har jag endast kunnat peka på svårigheterna.

Lagbyråchefen *Sten Rudholm* (Stockholm):

Professor Andenæs kastade ut en tråd till de medlemmer av den svenska straffrättskommittén som finns här i salen, och då det är ett allmänt ordningsintresse att inga lösa trådar fladdrar omkring, när vi bryter upp, skal jag göra et försök att plocka upp tråden.

Professor Andenæs var kritisk mot straffrättskommittén, närmast mot kommitténs motivering för att inte lagfästa uppsåtsbegreppet. För egen del är jag ganska övertygad av den kritiken. Jag tror att straffrättskommittén skulle ha gjort klokt i att hålla i minnet den domare som åtnjöt ett utmärkt anseende för sin goda domar, ända tills han började motivera dem. Men det väsentliga här är nu inte motiveringen, utan det väsentliga är om man skall söka ge en legaldefinition eller inte, och i den frågan

tror jag att professor Andenæs och straffrättskommittén är av samma mening.

För att förstå kommitténs motivering, bör man känna till bakgrunden till skrivningen. I korthed var läget det, att straffrättskommittén i ett tidigare betänkande av år 1940, vari behandlades frågan om en reformering av förmögenhetsbrotten, uttalat sig för en innebörd av uppsåtsbegreppet som inneslöt det hypotetiska provet men inte heller gick längre. När man ånyo diskuterade den här frågan under det arbete som ledde fram till 1953 års betänkande, så var man inom kommittén litet betänksam över sitt tidigare uttalande. Skulle man i det läget ha försökt att formulera en lagregel, så hade det varit svårt att utforma den på annat sätt än man några år tidigare givit uttryck för. I det läget valde man att ge ett referat av den svenska doktrinen och diskussionen och av vad som kunde utläsas ur rättspraxis och man sökte också ge en bild av hur läget var i dansk och norsk rätt. Och åtminstone några inom kommittén hyste en förhoppning om att rättspraxis i Sverige skulle, utan någon lagregel, utvecklas i samma riktning som i Danmark och Norge. Jag vill i det sammanhanget erinra om att en av ledamöterna i kommittén deltog i avgörandet av 1959 års rättsfall och därvid anförde en från Högsta domstolens majoritet avvikande motivering. Det rättsfallet har kanske medfört, åtminstone som jag ser det, att frågan om en legaldefinition kommit i ett annat läge i Sverige. Vi har anledning att fundera på vad man nu skall göra, särskilt efter den värdefulla diskussion som vi på detta juristmöte har fått på den här punkten.

Jag skulle vilja sluta med att för egen del i stort sätt ansluta mig till referentens syn på den här frågan. Jag tror inte att alla i Sverige har samma mening som korreferenten beträffande värdet av att hålla fast vid den utformning som begreppet *dolus eventualis* har fått hos oss. Till referentens synpunkter skulle jag vilja lägga ytterligare en. Om man ser saken ur den dömdes synpunkt, då tror jag att man i allmänhet kan få honom att förstå och acceptera en dom, grundad på ett sannolikhetsresonemang, men jag kan lätt tänka mig fall, där domen grundats på ett hypotetiskt prov, och där man inte på något sätt kan få den dömda att förstå eller acceptera motiveringen.

Professor *Ivar Agge* (Stockholm):

Herr ordförande. Ärade åhörare.

Jag skall försöka att fatta mig kort. Jag kan göra det desto mer som

en av de saker som jag skulle vilja klaga över, har professor Bergendal redan framfört, nämligen den olustkänsla som jag som akademisk lärare har känt inför just detta, att *dolus eventualis* i den svenska formuleringen skulle innebära, att en person döms inte för vad han verkligen har gjort eller velat, utan för vad man tror att han under andra omständigheter skulle ha gjort och velat. Jag håller med professor Bergendal att detta är ett mycket allvarligt problem. Och det är desto mera allvarligt som det inte finns någon väg ut ur det, annat än att man väljar antingen konstruktionen med eventuellt uppsåt eller någon annan hjälpprincip utöver det som för ett naturligt betraktelsesätt ligger i uttrycket uppsåt, d.v.s. »vett och vilja«. Man kan nämligen inte dra gränsen gentemot culpaområdet på det sättet, att man nöjer sig med att tillämpa lagens uppsåtliga straffbestämmelser i de fall då brottet bevisligen har begåtts med vett och vilja, eftersom man å andra sidan, som korreferenten framhöll, ju inte rimligtvis kan börja med att i stor utsträckning straffbelägga både den ena och den andra av de centrala brottstyperna redan vid oaktsamhet. Alltså den ena eller andra vägen måste vi fram, även om båda vägarna synes mindre tilltalande. Jag anser nu, och många med mig, att »sannsynlighetsforsettet« är en mindre tillfredsställande utväg än den svenska nödutvägen. Det är ju sällan som man med tillämpning av en sannolikhetsbedömning snarare skulle komma åt gärningsmannens reella psykologiska inställning i gärningsögonblicket än med hjälp av konstruktionen *dolus eventualis*. Ty hur är det egentligen med de psykologiska realiteterna? Äro de över huvud åtkomliga? Det har framhållits från alla håll, särskilt från korreferentens sida, att bevisproblemen ju är invävda i dolusspörsmålet på ett sätt som gör, att man – om man vill vara riktigt ärlig – måste säga att man inte i andra fall än vid fullt erkända uppsåtliga brott dömer på vad man *vet* om vederbörandes vilja. Vad är det då ytterst som man lägger till grund för domen beträffande brottets subjektiva sida, när man dömer en person för ett uppsåtligt brott? Ja, det är väl allmänna uppfattning man har fått om hans samhällsfarliga viljeriktning, sådan som denna har yppat sig i brottet. Längre kommer man aldrig psykologiskt den verkliga viljan på livet annat än i klara undantagsfall.

Varför skulle då sannolikhetsuppsåtet ge oss en säkrare bevisbedömning för den samhällsfarliga viljans existens och verkliga innehåll än någon annan form av *dolus*? Detta med övervägande sannolikheter måste väl i alla fall bli något aldeles oerhört elastiskt. Domstolarna frestas här till ett pragmatiskt betraktelsesätt: om man anser att den åtalade efter

sin allmänna typ är sådan att man verkligen tilltror honom den för brottet erforderliga graden av samhällsfarlig viljeriktning, så dömer man honom. Den övervägande »sannsynligheten« finns bara i domarens bevisvärdering och den är som sagt elastisk, allt eftersom man anser att indi-cierna i stort sett talar för en samhällsfarlig vilja. För min del har jag svårt att inse att det – i varje fall för svensk rätts vidkommande – finns någon anledning att vackla på denna punkt, när nu praxis efter tidigare osäkerhet faktiskt håller på att stabilisera sig och nästan genomgående laborerar med det hypotetiska provet.

Jag skall ta ett exempel, som visar att det hypotetiska provet kanske ändå inte är så verklighetsfrämmande som det låter. Jag skall också i likhet med min svenska kollega tänka på vad som brukar vara lättfattligt för studenter. Jag kan taga följande exempel: Vi tänker oss en rak sträcka på en bra motorväg som löper parallellt med en järnväg, och vi antar att s. k. fardåre, som jagar fram på sin motorcykel, vet att han närmar sig en plankorsning med järnvägen, men kappkörningen med tåget, det är ju den som är det spännande och det tjusande och att det hänger på sekunderna om man hinner före vid järnvägsövergången eller inte. Han inser den avsevärda risken för en dödsolycka, men han tar risken i den vanliga sangvinska förhoppningen att det skall nog gå bra på något sätt. Han har nu sin flicka på baksätet på motorcykeln. Inte vill han flickans död, men han vill låta henne också uppleva fartens tjusning och riskens spänning. Nu sker emellertid olyckan. Han själv klarar sig, men flickan skadas till döds vid tågövergången. Det är alltså ett mycket grovt culpöst brott. Vi ändrar på exemplet för att komma in på gränsmarkerna till dolus. Det råder sedan en tid en schism mellan de två älskande. Flickan väntar barn och hon kräver att han skall ge henne ett bestämt löfte om äktenskap. Det har varit upprivande scener och under hemfärden från dansbanan har de grälat mer än vanligt. Pojken tycker sin situation vara hopplös. Han vet om risken vid järnvägsövergången och gripes av en stark känsla av fatalism. »Blir jag och flickan ihjälkörda, så är det tydligt försynens vilja. Jag vill det inte, men jag tar risken; det som skall ske det sker.« Det blir en kollision med tåget och flickan skadas till döds.

I både fallen har sannolikheten för en olycka varit lika stor och har kanske framstått exakt lika stor för gärningsmannen, men det är naturligtvis en uppenbar skillnad i viljefarligheten i det ena fallet och i det andra.

Med dette enkla exempel ur livet har jag försökt att precisera varför

jag anser, att det hypotetiska provet i vissa fall ändå ger ett ganska gott utslag beträffande gärningsmannens viljefarlighet och skapar en möjlighet att man vid fallets bedömning verkligen träffar det rätta. Och om man så därtill som korreferenten rekommenderade kan beveka domstolarna att verkligen också kräva ett visst, ganska avsevärt mått av sannolikhet för den brottsliga effektens inträde, resp. förefintligheten av visst gärningsmoment, tror jag att kombinationen av någon höjd sannolikhetsgrad med det hypotetiska provet kommer att skilja ut gärningsmän som har ganska avsevärt mera samhällsfarlig vilja än dem som begår grovt culpösa gärningar av motsvarande typ.

Till sist må erinras om att det svenska brottsbalksförslaget anvisat en god legislativ lösning vid vissa brottstyper, t. ex. otukt med minderårig, där man vid en lindrigare grad av brottet uppställt ett blandat subjektivt rekvirit, i det att man ej kräver insikt om den minderåriges verkliga ålder utan nöjer sig med culpa i sådant hänseende. En motsvarande lösning finnes redan i vår lag, när det gäller häleribrottet. Om den som mottagit stulet gods ej känt till, men bort misstänka den olovliga åtkomsten, dömes han till ett lägre straff för s. k. häleriförseelse. I enlighet med lagens språkbruk borde den svårare straffbestämmelsen för häleri vara reserverad för det fall då det klarlagts, att häleraren verkligen ägt kännedom om förbrottet. Praxis synes emellertid på ett enligt min mening mindre lyckligt sätt laborera med *dolus-eventualis*-konstruktionen även vid denna brottsart. Min kritik på denna punkt gäller emellertid en intern svensk tolkningsangelägenhet och må här lämnas åsido.

Professor *Bo Palmgren* (Helsingfors):

Herr ordförande.

Jag begärde egentligen ordet i anledning av professor Bergendals uttalanden och förfrågan, inte därför att jag trodde mig kunna avhugga den gordiska knuten, utan för att försöka visa på vägar, efter vilka man i största antalet praktiska fall kan undgå hela problemet. Jag har nästan i alla delar blivit förekommen av professor Agge, som tog fram nästan alla de exempel som jag vill själv göra. Det som jag ville säga som en principfråga i detta är, att vi jurister är alltför benägna att under vissa kategorier och benämningar pressa in sådant som egentligen inte hör dit, utan att i stället uttrycka oss på det sättet, att det motsvarar det som har hänt. Vill lagen göra detta, vill domstolarna göra detta, då förstår den stora almänheten bättre oss. Jag tycker helt och hållet, att om någon har

mishandlat någon annan, utan att ha haft uppsåt att döda, men döden har följt, så skall han dömas för mishandel. Att detta med häleribrotten inte har lyckats så väl i Sverige, kan möjligen tänkas bero på det, att straffskalorna inte har stått i riktig god proportion till varandra, så att domstolarna har tvekat att gå ner till den lägre skalan, som har motsvarat det egentliga förhållandet. Ifråga om stöld så tycker jag, att man skall se saken så, att ordet stöld, – ty det hör jo inte precis till att man säger att man har tillgripet någonting i uppsåt att tillägna sig det, – utan att man kan också säga så här: Att ordet stöld betyder, att någon har tillgripet det utan uppsåt att återställa det. Jag menar, at när juristerna strävar att uttrycka sig såsom sakerna verkligen förhåller sig, så klarar man sig bättre från de här problemen. Det kan jo ändå hända att de uppstår situationer, då en tveksamhet inträder, men det måste man emellertid alltid ta med i räkningen.

Professor *Ivar Strahl* (Uppsala):

I den första frågan av de två som står på programmet, d.v.s. frågan om uppsåt, kan jag instämma med mina landsmän. Jag vill bara understryka ett par saker.

Framför allt vill jag framhålla, att man bör sträva efter att få en klar gräns kring uppsåtsbegreppet. Jag reagerar mycket starkt mot uttalanden i litteraturen, som låter konstaterande av uppsåt bero av en helhetsbedömning av situationen. Frågan gäller gränsen mellan straffbart och icke straffbart, och vi är skyldiga att göra den gränsen så skarp som möjligt. *Dolus directus* och *indirectus* är tämligen klara begrepp, och det vore mycket bra, om vi kunde stanna där. Men det visar sig, att detta är svårt och att vi måste tillägga en liten grupp. Ju mindre denna kan bli, desto bättre är det. Det finns tydligen två vägar att gå. Den ena är *dolus eventualis* och den andra något slags sannolikhetsuppsåt. Svensk praxis och doktrin har bestämt sig för *dolus eventualis*, med hypotetiskt prov.

Emot sannolikhetsuppsåtet talar enligt min mening på ett avgörande sätt ett rent språkligt argument. Det går inte för sig i Sverige att döma en person för uppsåtligt brott och säga, att han döms därför att han ansåg det vara övervägande sannolikt att effekten skulle inträda. Emot sannolikhetskriteriet talar också, att det leder till en alltför utvidgad tillämpning av *dolus*. Vi har hört exempel på det här förut, som jag hänvisar till. Att godtaga sannolikhetsuppsåtet skulle vara att falla undan

för tidningsinsändarnas rop på att fardåren och rattfylleristen, som kör över en person på gatan, bör dömas för mord. Det vill jag inte vara med om.

Det invändes mot det hypotetiska provet med rätta, att den som döms med stöd av detta prov döms för att han skulle ha handlat på visst sätt under en förutsättning, som i själva verket inte förelåg. Det är, det måste man medge, betänkligt. Det är en stor svaghet.

Men hur är det, om man i stället har sannolikhetsuppsåtet? Då skall domstolen pröva, om den tilltalade, när han företog handlingen, ansåg effekten vara övervägande sannolik. Hur ofta har den tilltalade någon uppfattning om detta? I alla fall måste det vara sällan som man kan bevisa något om hans uppfattning av sannolikheten. Man måste befara, att det avgörande ofta blir, om domstolen tycker, att han borde ha ansett effekten som övervägande sannolik, eller kanske rentav bara om domstolen själv tycker att den var övervägande sannolik.

Vilken väg man än tar är det besvärligheter, men jag tycker för min del att *dolus eventualis* med sitt hypotetiska prov är det mindre betänkliga, framför allt därför att det är en snävare form av uppsåt.

Jag kunne ha en del att säga om rettsvillfarelse, men det är kanske bättre att jag avstår från det, eftersom tiden är långt framskriden. Jag nöjer mig med att helt allmänt – utan att gå närmare in på ämnet – förklara att jag är oenig med föregående talare.

Referenten, professor *Johs. Andenæs*:

Jeg går ut fra at forsamlingen vil være takknemmelig om jeg nå er meget kort, og det er i grunnen bare ett punkt av diskusjonen som jeg skal ta opp. Den har jo kommet i høy grad til å dreie sig om den hypotetiske forsettsformulering og spørsmålet om sannsynlighetforsettet. Kritikken mot den hypotetiske formulering er blitt utdypet av så mange talere, at den behøver jeg ikke gå videre inn på. Men samtidig er det kommet frem så pass meget kritikk overfor sannsynlighetsformuleringen at jeg kunne ha lyst til å si et par ord til fordel for den. Jeg håper og tror at det ikke utelukkende er av patriotiske grunner at jeg gjør det.

Når jeg foretrekker sannsynlighetsformuleringen fremfor den hypotetiske, er det fordi jeg mener at den er bedre på to punkter. For det første er den prinsipielt riktigere, fordi den knytter seg til spørsmålet om hva som passerte i gjerningsmannens bevissthet i gjerningsøyeblikket. Og for det annet så tror jeg – og det er i motsetning til professor Bergen-

dal – at den er ganske annerledes forståelig for den tiltalte selv og for menigman. Hos oss har vi ikke noen slike språklige vanskeligheter som er blitt nevnt her fra svensk side. Det er mulig at ordet »uppsåtlig« og »uppsåtlig« på svensk er sterkere knyttet i retning av hensikt enn uttrykkene »forsett« og »forsettlig« hos oss. Hos oss har jeg inntrykk av, at blandt domsmenn og andre betraktes det som meget naturlig at man domfeller for forsett når man må si at vedkommende har regnet med som en overveiende sannsynlighet, f. eks. at tingen var stjålet. Sikker har han ikke vært, men han har regnet med det som det overveiende sannsynlige. Og tilsvarende når det tales om en legemskrenkelse. Man har fyrte på en annen på et ganske kort hold, og det har medført døden. Spørsmålet er: Foreligger det forsett også med hensyn til dødsfølgen? Hvis situasjonen ligger slik an, at man ser at han måtte ha skjönt at døden var det overveiende sannsynlige resultat av handlingen, ja så finnes det meget naturlig å domfelle for forsettlig drap – jeg tror endog at folk flest ville reagere noe mot at man i et slikt tilfelle ikke dømte for forsett. Derimot er jeg helt enig i, at også sannsynlighetsformuleringen har sine store svakheter og vanskeligheter, først og fremst når det gjelder beviset. Men det gjelder både for *dolus directus* – det som vi kaller hensikt – og for *dolus indirectus* – hvor det dreier sig om følger som er forbundet med handlingen, og for sannsynlighetsforsettet, at man stort set er henvist til å trekke sine slutninger om gjerningsmannens indre ut fra den foreliggende ytre situasjon. Det er ikke noe spesielt for den ene eller for den annen formulering. Det står slik for meg, at man heller ikke etter den opfatning som her er lagt til grunn av svenske jurister unngår å foreta en betraktning over hva gjerningsmannen har regnet med som mer eller mindre sannsynlig. Ved siden av *dolus directus* har man *dolus indirectus*, altså at gjerningsmannen har regnet med som sikkert, om et bestemt resultat ville inntre eller om det og det moment foreligger. Men hva er sikkert? Og hvordan skal man kunne trekke slutninger fra de ytre omstendigheter til hva gjerningsmannen har regnet som sikkert? Og kan man for å bruke professor Strahls uttrykk si hvor mange av de tiltalte har tatt det standpunkt, at de regnet med det som sikkert?

Altså, jeg mener at i grunnen akkurat de samme vanskeligheter som foreligger med hensyn til sannsynlighetsforsettet foreligger også med hensyn til denne *dolus indirectus*, slik at man ikke slipper en bevisbedømmelse om hva vedkommende regnet med, selv om man går på den linjen.

Ordföranden förklarade förhandlingarna i ämnet avslutade.

SEKTION C

Under ordförandeskap av justitiekanslern *Olavi Honka* behandlades ämnet:

BESKATTNINGEN OCH INDIVIDENS RÄTTSSKYDD

(*Se bil. VI*)

Referenten, professor *Aarne Rekola* (Helsingfors):

Herr Ordförande.

Mina Damer och Herrar.

Innan jag går in på ämnet, vill jag i det tryckta diskussionsunderlaget rätta ett tryckfel, som är ägnat att åstadkomma förvirring. På sida 23 har sista raden fallit bort. Den lyder: 38. Till tryggande av rättssäkerheten har för förvaltningsverksam . . .

För att sedan, Herr Ordförande, gå till min egentliga framställning, vill jag först konstatera, att beskattningen har såsom samhällsföreteelse varit känd i mänsklighetens liv hela den tid, som den historiska forskningen klart kan belysa det. Särskilt i äldre tider uppträdde den ofta som en följd av krig. Den segrande parten pålade den besegrade tunga skatter och uppbar på så sätt »krigsskadesstånd«. Sålunda heter det redan i bibeln i berättelsen om Jesu födelse »att från kejsar Augustus utgick ett påbud, att hela världen skulle skattskrivs«. Då romarna något tidigare hade erövrat Israel, nödgades även dess invånare betala bl.a. jordskatt och personskatt, och dessutom uppbar romarna tull i landet. Och om vi går i tiden 874 år framåt, så hörde vi i går å Lido, om jag det rätt förstod, att normannen Ingólfur Arnarson hade då för tiden haft någraslags skattesvårigheter i Norge och att han därför flyttade

bort till Island och var den förste, som fast bosatte sig i detta land och levde sedan här »i privatlivets fred«.

Skattetungan är således något, som ur historisk synvinkel betraktad alltid har funnits och alltid kanske kommer att finnas. Således tyckes det vara sant, vad *Franklin* säger, nämligen, att det är två sak i människolivet, som man icke kan undgå; den ena är döden och den andra skatterna. Men under olika tider har skattetungan i hög grad varierat, oftast kanhända beroende på hur samhällshushållningens verksamhetsformer varit för tillfället utformade. Så tung som skattebördan nuförtiden är torde den emellertid i allmänhet inte ha varit förut, åtminstone inte i demokratiska länder.

I nutida demokratiska stater har ökningen av skattebördan berott på att samhällets uppgifter har förändrats. Före första världskriget rådde i världen en *liberal marknadshushållning*, ett system, som i allmänhet pålade staten endast de direkta förvaltningsuppgifterna. En sådan stat har kallats bl.a. *nattväktarstat*. Numera kan man säga att en övergång skett till den så kallade *välfärdsstaten*, som i hög grad fördjupat den tidigare samhällsformens gamla direkta förvaltningsuppgifter, men uppgifterna har tillika utvidgats till att gälla ett helt nytt verksamhetsområde. Samhället strävar sålunda nuförtiden till att utjämna inkomst och förmögenhet bland medlemmarna i de skilda samhällskretsarna samt att med hjälp av reglementeringsåtgärder och av samhället självt bedriven produktionsverksamhet dirigera samhällshushållningens utveckling i önskad riktning. Allt detta har haft till följd, att utgifterna inom samhällshushållningens sektor sedan första världskrigets början torde kunna sägas ha vuxit 4-5-faldigt, beräknat i procent på nationalprodukten, och av dessa utgifter användas för närvarande bl.a. i Finland ungefär hälften för finansiering av ifrågakommande nya statliga ekonomiska verksamhet. Vidare har skatternas proportionella andel i statens inkomster exempelvis i Finland stigit från omkring 76% ännu år 1938 till omkring 90% i detta nu. Beskattningen har sålunda blivit en av statsmaktens kraftigaste viljeyttringar.

Missnöjet med den ökade skattebördan är rätt allmänt. Man erinrar sig den liberala marknadshushållningens system och talar om »den gamla goda tiden« men glömmer, att inte heller den var vare sig gammal eller lång, och att någon återgång till det gamla inte torde vara möjlig i detta hänseende. På motsatt håll hägrar åter »staten utan skatter«, den stat, där all ekonomisk verksamhet eller åtminstone huvuddelen därav utövas av statsmakten, som täcker sina utgifter för denna verk-

samhet med vinsten därav. Inte heller det tilltalar alla. Även om det stode i vår makt att avskaffa den nuvarande välfärdsstaten, så skulle väl många av oss, trots vår skattebördan knappast önska göra det. Det gäller alltså bara att se till, att denna vår nutida statsform fungerar friktionsfritt och utövar sin verksamhet opartiskt och förnuftigt.

Men i den demokratiska staten är också *människan själv* föremål för en särskild omsorg och detta icke blott i egenskap av skattesubjekt utan också i egenskap av en fri människa, som har sin egen om ock begränsade livssfär. Denna livssfär är inte statisk utan dynamisk. Dess gränser förändras med samhällets verksamhetsformer, men den är alltid av väsentlig vikt och betydelse. Den demokratiska välfärdsstaten är inte ett begrepp som i och för sig står i strid med principen om individens frihet. Vardera har sin viktiga uppgift i folkets liv och är endast olika sidor av en harmonisk samhällsbild.

Men då skattebördan av omtalade orsaker allt kraftigare ingriper i varje individs maktsfär, blir följden den, att man också i beskattningen måste hålla gränsen klar mellan samhällets verksamhetssfär och den enskildes maktsfär. Medborgaren i en nordisk demokrati lägger stor vikt vid att också till företrädaren för statsmakten, som beträder hans domäner, kunna säga: »Rubba inte mina cirklar«, och för denna sin rätt kräver han ett starkt rättsskydd. Individen bör ha möjlighet till ett effektivt rättsskydd också mot orättfärdiga beskattningsåtgärder. Skatterätten har därför numera för otaliga människor blivit det viktigaste rättsområdet.

I inledningstexten har jag försökt reda ut, på vilket sätt man bör sträva till att vinna garantier för att detta rättsskydd kan beredas varje individ. Då problemen är i stort sett desamma i alla länder, hoppas jag på ett livligt tankeutbyte, trots att de exempel, som jag har anfört till belysande av problemen, i allmänhet är tagna från Finland.

För att ytterligare belysa några av de enskilda frågor, som kommer fram i inledningstexten, konstaterar jag i fråga om stiftandet av skattelag, att finansvetenskapen ofta som ledande principer för beskattningsverksamheten uppställer å ena sidan skyldigheten för *skattetagaren* att följa vissa *skatteetiska principer* och å andra sidan kravet på en viss skattemoral hos den *skattskyldige*. Staten bör i sin beskattningsverksamhet hålla sig inom vissa etiska gränser och den skattskyldige bör i skatteangelägenheter iakttaga moralens bud.

I enlighet med de *skatteetiska principerna* uppställs vanligen för skattelagstiftningen kravet, att en *skattelag skall stiftas i samma kvalificerade*

ordning som de allmänna stadganden, som bildar grunden för statsbyggnaden, dvs. *grundlagarna*. Detta krav härledes därur, att då beskattningen utgör en väsentlig del av statens verksamhet, så innebär stiftandet av skattelag på sätt och vis utfärdande av stadganden, som gäller grundläggande delar i statsbyggnaden. Att sagda ordning iakttages vid stiftandet av skattelag anses viktigt också därför, att överensstämmelse då nås med stadgandena om skydd för enskild egendom, vilka vanligen ingå i grundlag. Om inte samma lagstiftningsordning iakttoges, skulle kollision lätt kunna uppstå mellan skatteprinciperna och den enskilda äganderätten. I sådant fall kan redan expropriation utan vederlag anses föreligga, och stadganden därom kräver i allmänhet den lagstiftningsordning som gäller för stiftande av grundlag.

Till de skatteetiska krav som dessutom ställs på samhället hör ytterligare kravet *på en viss övre gräns för skattetungan*. En sådan övre gräns som skattelagarna sålunda inte finge överskrida, har man genom tiderna sökt finna och slå fast. Redan kyrkofäderna talade på sin tid om sådana moraliska gränser för beskattningen. Fysiokraterna försökte till och med i siffror ange denna övre gräns och beräknade beloppet av vad som fick uttagas i skatt än till $1/10$, än till $2/5$ eller till och med till $3/5$ av nationalprodukten. Det är uppenbarligen dock synnerligen svårt och osäkert att fixera denna gräns i siffror. Senare har man därför strävat till att ange denna gräns på annat sätt. Såsom övre gräns har sålunda bl.a. ansetts den punkt, vars överskridande har till följd, att *beskattningen börjar få inflatorisk verkan*, en följd som överbeskattningen i allmänhet anses ha. Även om uppkomsten av en sådan inflatorisk verkan också beror på det sätt, på vilket samhället använder de medel den hopbragt genom beskattning, må det dock nämnas, att bl.a. den kända finansvetenskapsmannen *Clark* har i detta hänseende kommit till en bestämd siffra, som anger när beskattningens inflatoriska verkan sätter in. Enligt hans mening är den 25% av nationalprodukten. Jag tror att denna siffra har redan i alla nordiska länder överskridits.

I anseende till att överbeskattningen är ägnad att på många sätt rubba den beskattande statens system och struktur, är det uppenbarligen skäl att i beskattningen sträva till någotslags skatteetisk maximigräns. I brist på en exakt gräns torde även den inflatoriska verkans inträde kunna tjäna som maximigräns. Och om det kunde hända, att dessa begränsningssträvanden inte skulle lyckas, fastän man försöker hitta den, så kan man ändock tänka, som folket vid älven säger om laxen, »Det är en så fin fisk, att vi fiska den vare sig vi lyckas fånga den eller inte.«

Principen om att alla, som befinner sig i samma ställning, skall vara *lika inför lagen*, anses i skatteetisk mening också vara en bindande princip i skattelagstiftningen. Om syftet med en skattelagstiftning således är att pålägga vissa medborgargrupper en särskild skattetunga eller att befria dem från allmänna pålagor, kan man fråga sig, huruvida likställighetsprincipen har följts. Vissa skattestadganden kan i sådant fall bilda ett slags *privilegium odiosum*.

Såsom en etisk maxim kan även anses, att *makars sambeskattnin*g inte får bli strängare än den skulle vara om kontrahenterna inte inginge äktenskap. Eljest blir beskattningen ett straff för att äktenskap ingåtts och kan locka till samliv utan vigsel.

Vidare anses det skatteetiskt viktigt, att den skattskyldige *inte får undandragas den regelrätta domarens domsrätt* och att han skall ha vederbörlig *besvär*rätt. Likaså skall statsmaktens tredelning i *lagstiftning, förvaltning* och *lagskipning* ovillkorligen upprätthållas.

Dessa allmänna principer ber jag härmed att få tillägga till stöd för de åsikter jag i inledningstexten har anfört i fråga om den skatterättsliga lagstiftningen (Jmf. bl.a. *Kerschagl*, Abriss der Finanzwissenschaft. Wien 1950 ss. 1-17; *Sultan*, Finanzwissenschaft und Soziologie. Handbuch der Finanzwissenschaft I. Tübingen 1952 s. 90-93; *Gerloff*, Steuerwirtschaftslehre. Handbuch der Finanzwissenschaft II. Tübingen 1954 s. 314-320).

Såsom ett slags skatteetiskt krav skulle jag också anse den regel *vid tolkningen av skattelag*, att skattelagarnas bestämmelser bör tolkas *stricte* och till den skattskyldiges förmån. Skattskyldigheten skulle sålunda inte få hänföras till kännetecken för en rättshandling, om den inte rätt klart framgår av lagen. Maximen »*nullum tributum sine lege tribunali*» bör alltjämt hållas i ära. I detta hänseende blir frågan om möjligheterna att förhindra kringgående av skatt genom en extensiv lagtolkning en ömtålig fråga. Det förklaras på några håll, att skatterätten på grund av sakens natur skulle ha ett specifikt skentransaktionsbegrepp, som skatte-tagaren till godo sträcker sig betydligt utöver den civilrättsliga simuleringen och dissimuleringen. Enligt mitt förmenande har dock begreppet skentransaktion alltid ett och samma innehåll. Om parterna med sina viljeförklaringar har eftersträvat någonting annat än vad som kommer till uttryck i viljeförklaringen, så skall saken såväl i civilrätten som i skatterätten bedömas efter vad parterna innerst inne har avsett. Rättshandlingen är sålunda alltid antingen en skentransaktion eller inte en skentransaktion. Om den är det på ett rättsområde är den det också på

ett annat. Det är dessutom mindre önskligt att ens försöka använda juridiska begrepp i en bemärkelse på ett område och i en annan på ett annat.

Till den här kritiserade uppfattningen torde man ha kommit därför att den betungande skattebördan och den åtminstone stundom rätt låga skattemoralen självfallet alltid framkallar försök att kringgå skatt och söka utvägar att undgå den. Om skäl befinns föreligga att vidtaga åtgärder till förhindrande av sådant kringgående, bör den beskattande beredas större rörelsefrihet genom utvidgade materiella skattestadganden, men lagtolkningsvägen borde inte få tillgripas. Som regel må anses, att en skattskyldig, som ställs inför frågan vilken av flera rättshandlingformer han borde välja, alltså inte är skyldig att vara i så hög grad »samhällssinnad«, att han vore tvungen att välja den form, som ådrar honom den strängaste skatten (Jmf. *Bühler*, Steuerrecht I s. 109).

Vad ytterligare beträffar statens allmänna möjligheter att i sina skattelagstiftningsåtgärder fylla de skatteetiska principernas krav med avseende på *beskattningens opartiskhet*, har utvecklingen av de politiska förhållandena infört vissa betydelsefulla faktorer i bilden. De politiska partierna, som bestämmer gestaltningen av statens representation, håller i allt högre grad på att uppdelas sig i enlighet med de ekonomiska intressegrupperna i synnerhet i de länder, där proportionell valsätt tillämpas. Skattepolitiken blir härvid ofta en kamp om de förmåner samhällets utvidgade ekonomiska verksamhetssektor erbjuder. Varje intressegrupp tänker på sina anhängares fördel. Man lovar dem mycket och såsom vi vet, så är politikernas löften i dag skatter i morgon. Nationens gemensamma bästa kommer i skymundan. Man talar inte ens gärna därom. Några italienska forskare har till och med hävdats att beskattningen är en rent politisk fråga och att fördelningen av skattebördan har ingenting att göra med rättvisa. Beskattningen vore enligt dem bara ett politiskt tillvägagångssätt, ett slags myt, varmed de verkliga syftena och åtgärderna döljas. Sådan åsikt kan man i varje fall icke godkänna som något ledande åskådningssätt.

Vad åter beträffar de *skattskyldigas skattemoral*, faller den i huvudsak utanför denna diskussion. Att märka är emellertid, att en underlåtenhet att följa skattemoralens bud inte berör uteslutande skattetagaren, utan dess verkningar sträcker sig också till andra skattebetalare. De skatter, som skattefuskaren lyckas klara sig undan, kommer nämligen åtminstone till någon del att bli påförda hederliga medborgare, och detta kränker deras rättsskydd. Detta sker i reparationsbeskattningen, i

Finland bl.a. i kommunal- och kyrkobeskattningen, med matematiskt bestämbara resultat, men indirekt påverkas även andra slag av beskattning, även om skattefoten är fast. Vidare gäller t.ex. i affärslivet, att ohederliga skattskyldiga genom kringgående av skatt, blir i stånd att med därigenom inbesparade medel alltför kraftigt konkurrera med hederliga företagare.

Herr Ordförande.

Redan för att vårt demokratiska samhälle skall kunna bestå i sunda former behöver vi – åtminstone vi i Finland – i skatteangelägenheter liksom i all annan verksamhet i samhället en betydligt starkare samhällelig ansvarskänsla än vi nu har. Under krigstiden var denna ansvarskänsla levande hos en stor del av vårt folk, men nu håller denna andå på att skingras för himlens vindar. Det är likväl att hoppas, att samhällsutvecklingen skall gå i den riktningen, att denna av ansvarskänsla genomsyrade andå ånyo växer sig stark, när krigens ännu förnimbara demoraliserande verkan är utplånad och livsrytmen åter blir normal.

Korreferenten, hæstaréttarlögmaður *Benedikt Sigurjónsson*
(Reykjavik):

Herr ordfører! Ærede forsamling!

I. Jeg vil gerne indlede med at takke referenten, professor Aarne Rekola for den meget tankevækkende afhandling, som danner grundlaget for vore forhandlinger om emnet, retsikkerhed i skattesager.

Jeg vil sige, at jeg på de fleste punkter er enig med ham.

Når skatter eller skattespørgsmål omtales, lytter de fleste, thi disse sager angår de fleste samfundsborgere.

Fra umindelig tid har man kendt skatter i en eller anden form. Allerede i de første menneskelige samfund har man kendt skatter. Medlemmerne af hvert enkelt fællesskab måtte erlægge værdier som betaling til dem, der påtog sig et eller andet kollektivt arbejde for fællesskabet. Guderne og de, der var i deres tjeneste, skulle have betaling for at sikre jægeren byttet og bevare jordens afgrøde.

Jeg er ikke sikker på, at man har været mere tilfreds med skatterne dengang end nu, for til trods for alle fremskridt, har menneskene ikke forandret sig ret meget.

Jeg anser, at basisen for samfunde, stater, er, at samfundets medlemmer erlægger værdier til dækning af fællesskabets kollektive behov, og dette er grundlaget for vor civilisation i dag. Det kan derfor siges, at

skattesystemerne danner basis for vores civilisation, og at der ikke kan være tale om en stat uden skatter; dette må man erindre når man diskuterer skattesager.

II. Som referenten fremhævede, har dette nu, i det mindste i de nordiske lande, udviklet sig til, at staten og det offentlige tager en stadig større del af borgernes indtægter til eget brug. Statsmagten har i grunden påtaget sig til en væsentlig grad at sørge for borgerne.

Udviklingen synes at gå i retning af en så vidt mulig indkomstudjævnende skattepolitik, hvorved livskårene ikke for nogens vedkommende kommer ned under et bestemt minimum.

Midlerne hertil skaffer staten med skatter, afgifter, der pålægges borgerne, og endvidere med kapitalforflytning ad andre veje, der ikke vedkommer skatteopkrævningen og ikke er til behandling her.

III. Det er blevet mig fortalt, at 2/5 dele af de islandske årlige nationalindtægter går til det offentlige, og at dette forhold er noget nær det samme i de andre nordiske lande.

Når statsmagten indkasserer så stor en del af borgernes ejendom, er det klart, at skatteanliggenderne angår hver eneste samfundsborger.

I denne sag findes der to hovedpunkter, på den ene side, hvordan midlerne afkræves af samfundsborgerne, og på den anden side, hvordan disse midler anvendes. Det andet punkt er slet ikke mindre betydningsfuldt end det første, men det er ikke til behandling her.

Angående den erhvervelse af statens indtægter, som vedrører samfundsborgerne, er der to punkter, der her skal behandles. På den ene side, hvorledes skatteyderne er beskyttet mod urimelige skattekrav fra statsmagten, og på den anden side hvordan staten sikrer sig, at enkelte skatteydere eller hele grupper ikke unddrager sig skattebyrden, således at andre bliver desto hårdere ramt.

IV. Hvis man foretager en gennemgang af en stats indtægter, viser det sig, at disse er blevet erhvervet på forskellig måde, og det er kun en lille del af de afgifter, der fordeles på skatteborgerne, der i daglig tale kaldes skatter. Det rigtigste forekommer mig at være, at kalde alle de afgifter, som borgerne afgiver til staten eller det offentlige, skatter.

Når man taler om skatter i videre forstand, inddeles de ofte i to grupper, de direkte og indirekte skatter. Denne inddeling er ikke nøjagtig, men har visse fordele og kan gøre sagen lettere.

Til de indirekte skatter hører blandt andet told, forbrugsafgifter, inklusive omsætningsafgifter og fortjeneste af monopoler, afgift af faste ejendomme, licencer, stempelgebyr m.m.

Det er fælles for alle disse skatter, at afgiften beregnes efter vareforbruget, bestemte rettigheder eller erhvervelsen heraf. Betalerens almene økonomiske stilling spiller her ingen rolle, og afgifterne pålægges ikke alle ligeligt efter deres økonomiske stilling.

De direkte skatter, indkomst- og ejendomsskat til staten, kommuneskat o.s.v. pålægges derimod i følge en økonomisk skala. En bestemt del af indtægterne afkræves i løbet af et bestemt tidsrum, eller en bestemt del af en ejendom på en bestemt dag.

Når man til daglig taler om skatter i almindelighed, menes hermed altid de direkte skatter, og for det meste er det dem, der forårsager den største uenighed. Det er dog tilfældet, at den del, de udgør af statens indtægter, stadig synes at formindskes. Det ser ud til, at antallet af alle mulige forbrugsafgifter stadig stiger, og de direkte skatters betydning i fremtiden vil blive meget mindre.

Grunden til, at der som helhed tales og skrives mindre om de indirekte end de direkte skatter, er, at de indirekte skatter pålægges i følge bestemte regler, som den enkelte borger ikke så let kan komme til klarhed over, og de berører kun lidt hans privatliv. De direkte skatter, derimod, berører mere hver enkelt persons privatliv direkte.

Når retssikkerheden i skattesager skal behandles, må man have begge disse skattegrupper in mente.

V. Jeg vil hovedsagelig beskæftige mig med de direkte skatter, men med henblik på de indirekte, såvidt det er mig muligt. Af naturlige grunde vil jeg især betragte situationen her i Island, men dog også med henblik på situationen i de andre nordiske lande for så vidt jeg har kendskab til den, og det er muligt i disse få ord.

1. I Islands Grundlov findes der en del bestemmelser om skatter. Det hedder i paragraf 40: »Ingen skat kan pålægges, forandres eller ophæves uden ved lov.«

Endvidere i paragraf 77: »Skattevæsenet skal ordnes ved lov.«

Der findes lignende bestemmelser i Danmarks Grundlov, paragraf 43, Norges Grundlov, paragraf 75 og Sveriges Statsförfatning, paragraf 57, jævnfør paragraf 75.

Hermed ydes der skatteyderne den beskyttelse, at den udøvende magt ikke kan pålægge skatter, det er kun den lovgivende magt, der har hjemmel hertil, og denne må ikke overdrage denne sin magt til den udøvende magt.

Disse grundlovens bestemmelser forhindrer også, at der med finansloven pålægges skatter. Ifølge den islandske grundlovs bestemmelser be-

handles finansloven på et for begge kamre fælles møde, hvor der kun kræves simpelt flertal. Derimod må almindelige love, deriblandt skatte-love, gennemgå tre behandlinger og vedtages af begge kamre. Såfremt et lovforslag vedtages af et af kamrene, men ændres af det andet, kommer det tilbage til det første kammer. Foretager dette kammer ingen ændringer, kommer forslaget tilbage til det andet, og hvis dette kammer endnu foretager ændringer, skal forslaget forelægges et for begge kamre fælles møde, hvor det skal opnå 2/3 dele af stemmerne for at blive vedtaget som lov. Heraf fremgår, at de love, som bestemmer erhvervelsen af indtægterne, skal forberedes med mere omhu end de, der bestemmer anvendelsen heraf.

Her må nævnes de bestemmelser, der er at finde i Islands Grundlov, paragraf 67, om ejendomsrettens ukrænkelighed, der er en af hjørne-stenene i det samfundssystem, hvorunder vi lever. Denne paragraf lyder således: »Ejendomsretten er ukrænkelig. Ingen kan tilpligtes at afstå sin ejendom, medmindre det er nødvendigt i offentlig interesse, uden hvor almenvellet kræver det. Det kan kun ske ifølge lov og mod fuld erstatning.« Tilsvarende bestemmelser findes i Danmarks Grundlov, paragraf 73, og Norges Grundlov, paragraf 105.

Disse bestemmelser i grundlovens paragraf 67 er en indskrænkning af den almindelige lovgivningsmagt, idet disse bestemmelser begrænser, hvor langt den kan gå i beskatning. Dette vil blive nærmere omtalt senere.

2. Som jeg allerede har fremhævet, kan skat kun pålægges i Island ifølge lov. Jeg vil nu prøve at give en kortfattet beskrivelse af, hvorledes ordningen i Island er for de direkte ejendoms- og indkomstskatters vedkommende.

Indkomst- og ejendomsskat til staten behandles i lov nr. 46/1954, og kommuneskat i lov nr. 66/1955 tillige med senere ændringer, der er blevet foretaget af disse love.

Hovedreglen er, at alle er pligtige til at indsende selvangivelse. I købstæderne bliver angivelserne gennemgået og skatter til staten ansat af ligningsinspektørerne, embedsmænd, udnævnt af finansministeriet. I landkommunerne og mindre købstæder udføres dette arbejde af skatteråd. Ligningsinspektørernes og skatterådernes afgørelser kan påklages til overligningskommissionen og derfra til statens overskatteråd. Alle skatte-sager, både hvad angår skattebeløb og skattepligt, kan forelægges de almindelige domstole. I loven om indkomst- og ejendomsskat er der ret nøje regler om skatteskalaer m.m.

Hvis der på selvangivelsen foretages forandringer af ligningsmyndighederne, skal der altid gives skatteyderen adgang til at udtale sig, før end forandringen foretages. Såfremt dette forsømmes ville domstolene erklære en sådan forandring for ugyldig.

De kommunale skatter ansættes derimod af de kommunale ligningsråd, og disse råd vælges af sognerådene. Ligningsrådenes afgørelser kan påklages til overligningskommissionen og derfra til statens overskatteråd, som træffer den endelige afgørelse om skattebeløbet. Derimod må spørgsmål angående beskatningspligt, og hvorvidt den rigtige indtægtskilde er blevet ansat til skat, forelægges de almindelige domstole.

Indtil i år har det været tilladt at ansætte borgerne til skat ifølge deres økonomiske evner og kår, som det kaldes. Det ville sige, at ligningsrådene ikke blev ansat for at være bundet af selvangivelserne og ikke behøvede at følge bestemte regler angående skattebeløbet. Dette er nu blevet ændret ved lov af i år, hvor der var satte lovbestemte skatteskalaer. Dog gælder endnu bestemmelsen om, at ligningsrådene ikke er forpligtede til at basere deres udregninger på de selvangivelser, som skatterådene og skatteinspektørerne har godkendt.

Der har her i landet i lang tid hersket inflation med ustadige priser. Dette har medført et behov for kapitalforflyttelse på forskellige områder inden for samfundet. Dette har også forårsaget, at forskellige skattelempelser er blevet anset for nødvendige. Således er sparekasseindskud blevet fritaget for ejendomsskat, og renterne af disse indskud fritaget for indkomstskat. Der er også blevet tilladt forskelligartede afskrivninger, således at det er blevet tilladt at afskrive nogle produktionsmidler hurtigere end andre. Der er ingen tvivl om, at der hermed er blevet skabt et virkeligt misforhold mellem samfundsborgerne i skattemæssig henseende, men domstolene har dog anset det for tilladeligt, thi grundene hertil baseredes på en saglig lovgivningsvurdering.

Det samme gælder i tilfælde, hvor bestemte erhvervsgræne og erhvervsgrupper har fået skattelempelser i den hensigt at dirigere kapital eller arbejdskraft til stedet. Dette må anses for tilladeligt såfremt der er samfundsmæssige grunde for at foretage dette.

3. Det skal indrømmes, at det desværre tit er sket her i landet, og for øvrigt andre steder, tror jeg, at skattelovene ikke er så omhyggeligt udarbejdet, som man kunne ønske, og at lovgivningen præges af uvedkommende synspunkter. Derimod må man huske på, at en stats skattepolitik farves altid en del af den politiske udvikling til enhver tid.

4. Angående skattemyndighederne i Island har man været af den

anskuelse, at de langt fra var i besiddelse af den nødvendige sagkundskab, hvilket for en stor del forårsages af, at dette for største delen kun er et bierhverv.

5. I denne forbindelse vil jeg påpege, at der ikke findes nogen procedure sted for skattemyndighederne, og deres afgørelser er tit blevet anset for ikke at være godt underbygget.

VI. 1. Jeg har allerede fremhævet, at iflg. islandsk lov kan de fleste skattesager, herunder både sager angående direkte og indirekte skatter, henvises til domstolene.

Der er mange tilfælde af skattesager for islandske domstole. Jeg nævnte før grundlovens bestemmelser om skatte og ejendomsrettens ukrænkelighed. Islandske domstole har ret til at kende en lov ugyldig hvis denne strider imod grundloven. Sådant er hændt i skattesager. Dette antar vi er borgernes stærkeste værn imod eventuelle overgreb fra statsmagtens side.

Med lov nr. 44/1957 blev der truffet bestemmelser om en særlig formueskat. Iflg. denne lov blev det bestemt, at ved udligning af denne skulde aktiers værdi blive anslået efter deres indre værdi, d.v.s. at aktieselskabets aktiver skulde fordeles direkte på aktiekapitalen. Højesteret fandt den 29. nov. 1958 denne bestemmelse for ugyldig, idet skattegrundlaget, aktiernes skatteværdi, således regnet kunde blive højere end deres reelle værdi. Dette kunde ikke godkendes, idet det stred imod lovens grundprincip og bestemmelserne i grundlovens paragraf 67 om ejendomsrettens ukrænkelighed. Skattemyndighederne fik tilsagn om at vurdere aktier efter deres reelle værdi. I denne dom forudsættes det klart at en skatteafgift kan blive så høj, at lovbestemmelserne af den grund kan være ugyldige, da de strider mod grundlovens paragraf 67.

I en anden retssag angående samme lov, som var dømt i Højesteret den 7. dec. 1959 blev den lovbestemmelse kendt ugyldig, at en ejendom, som en person havde fået afhændet som forskudsvis arv skulde ved skatteudligningen betragtes som arveladerens ejendom. En sådan lovbestemmelse blev også fundet stridende mod grundlovens paragraf 67.

Heraf fremgår det klart, at islandske domstole kender skattebestemmelser ugyldige, hvis disse strider imod grundlovens princip om ejendomsrettens ukrænkelighed. Det skal i denne forbindelse nævnes, at selvom der kun er afsagt domme vedrørende direkte skatter, så er det min opfattelse at islandske domstole vilde tage samme stilling til spørgsmål om urimelige indirekte skatter, såsom told på nødtørftsvarer og for tjeneste af monopol på lignende varer. Det skal dog fremhæves, at i for-

bindelse med told og profit på nydelsesvarer, s.s. tobak og spiritus, kommer der flere synspunkter i betragtning, inden man kan fastslå at bestemmelser om told og fortjeneste på sådanne varer blev betragtet som stridende mod reglerne om ejendomsrettens ukrænkelighed.

2. Rettergangen i skattesager for islandske domstole er på ingen måde forskellig fra den almindelige rettergang i civile sager. Der er altid en stor tvivl om hvilken af parterne skal pålægges bevisbyrden, særlig er denne tvivl stor i skattesager. Jeg er enig med referenten i, at man bør her til en vis grad afvige fra regelen om bevisbyrden i almindelige civile sager, men at man på den anden side ikke ubetinget kan akceptere regelen »in dubio pro reo«. Det forekommer mig at domspraksis i Island er den, at benytte den almindelige regel, nemlig at den part skal bevise sin sag, som har bedre forudsætninger dertil, men på den anden side vil man i tvivlsomme tilfælde lægge bevisbyrden på staten.

3. Som jeg nævnte før, så er det den ene punkt i retssikkerheden i skattesager, at hver enkelt skatteborger bliver værnet. Det andet punkt er, at statsmagten tager vare på at bestemte skatteborgere eller grupper ikke bliver begunstiget på andres bekostning, også at visse skatteborgere ikke har mulighed for at undvige beskatning, således at skattebyrden af den grund lægges tyngre på andre borgere.

Som jeg allerede har fremhævet har den islandske statsmagt til en vis grad haft tendens til at gøre visse indkomster skattefrie. Som eksempel kan jeg anføre at der er visse begunstigelser vedrørende skat af sømænds indkomster, skattefrihed for sparekasseindlæg og særskilte afskrivningsbestemmelser for visse produktionsforetagender. Det er klart, at sådanne begunstigelser er tilladelige, idet de er baseret på lovgivningens begrundede skøn. På den anden side er det ligeså klart at sådanne begunstigelser er mildest talt meget tvivlsomme og kan føre til den største uret. Det må derfor anses for nødvendigt at begrænse dem og bekæmpe dem i det største mulige omfang.

Der kan være grund til at eftergive en allerede udlignet skat. Det er dog klart at dette er højst unormalt, og det rigtigste vilde sikkert være at sådanne skridt kun blev taget af en offentlig institution og alle dens kendelser blev offentliggjorte.

Den pligt må påhvile statsmagten at kontrollere nøje de angivelser på hvilke skatteudligningen er baseret, at disse er korrekte og at skatteborgeren ikke har mulighed for at unddrage sin indkomst eller formue for skat. Men her har staten mange vanskeligheder at kæmpe med. I de forløbne år har der været en uafbrudt propaganda for at skatterne er

for høje, i særdeleshed de direkte skatter. Her i landet mener man at ulovlige unddragelser i selvangivelser er temmelig udbredte, og svaret fra statsmagtens side har undertiden været det at forhøje skatteskalaerne. Dette er øjensynligt en forkert og farlig politik. Det ønskelige vilde være en effektiv kontrol over skatteborgernes selvangivelser og de oplysninger som danner grundlaget for skattens fastsættelse. Det er klart at en sådan kontrol kan være meget vanskelig, men den er alligevel yderst nødvendig. Skatteborgerne har krav på at skattekontrollen er effektiv og at der findes de mindste muligheder for at unddrage nogen indkomst eller formue.

I denne forbindelse må det nævnes, at man på Island næppe anser det for hensynsmæssigt at skattesvig straffes iflg. straffelovens regler. På den anden side har skattemyndighederne brugt den hjemmel at straffe de skyldige med skattebøder, således at de skyldige får lejlighed til at betale skattebøder udlignet på de beløb der er blevet unddraget. Hvis den skyldige ikke vil finde sig i dette, kan han henvise sagen til domstolene.

VII. Til slut vil jeg tillade mig at fremsætte mine ideer om den retssikkerhed jeg anser borgerne for berettiget til i skattesager. Man kan udtrykke det i en ønsketabel.

1. Det burde være den lovgivende magts privilegium at indføre skatte-love og denne ret burde den ikke kunde delegere til andre myndigheder.

2. Skatteskalaer skulde fastsættes ved lov og alle borgere skulde være lige berettigede under lignende kår.

3. Skatter burde aldrig være så høje at de kunde sammenlignes med ekspropriation uden erstatning, konfiskation eller på anden vis stride imod grundlovens bestemmelser om ejendomsrettens ukrænkelighed.

4. Skatter bør udlignes af embedsmænd som udøver denne funktion som deres hovederhverv.

5. Skattemyndighederne bør ikke have lov til at ændre skatteborger-nes selvangivelser, medmindre disse forud har fået lejlighed til at forklare deres standpunkt.

6. Skattemyndighederne bør begrunde deres kendelser, således at det klart fremgår hvorledes disse er underbygget.

7. Skattemyndighederne bør opretholde en effektiv kontrol af selvangivelser og andre oplysninger, der danner grundlag for udligning.

8. Bevillinger til eftergivelse af udlignet skat bør udstedes af en særskilt myndighed.

9. Man burde til enhver tid have mulighed for at henvise spørgsmål om skattelovens gyldighed til de almindelige domstole, såvel som andre spørgsmål vedrørende skattepligt og skattebeløb for hver enkelt skatteborger.

Højesteretssagfører *C. B. Christoffersen* (København):

Retsbeskyttelse for skatteborgere er jo blevet et meget aktuelt problem som jeg synes at man må være glad for at de nordiske juristmøder har sat på sit forhandlingsprogram. Det er jo blevet det fordi – selv om det allerede fra landnamstiden har været skatter -- at skatterne navnlig i den senere tid i højere og højere grad haft et politisk sigte, kan man sige. Jeg tænker på at man f.eks. benytter skatterne til en bevist indtægtsudjævning, jeg tænker på at man efter visse nationaløkonomiske teorier som praktiseres, udskriver skatter som der slet ikke er brug for af rent national-økonomiske grunde og der er i hvert fald i Danmark stadigvæk kommet ny lovgivning med nye slags skatter og følgen af at skatterne kommer til at spille efterhånden en så stor en rolle, er det også at der opstår en række retstvister – fortolkningstvivil i en uendelig række, og så er der jo også de andre spørgsmål som referenterne har været inde på, om omgæelse af loven o.s.v. Alle disse spørgsmål i konkrete retstvister, vil jeg særlig her sige lidt om, for når man taler om retsbeskyttelse for skatteborgere, så er en meget vigtig side af sagen, hvorledes man afgør, efter hvilke retsplejeregler man træffer afgørelser når den enkelte skatteborger står overfor sin modpart, staten, i en konkret retstvist. Og her er jeg ganske enig med referenten i at det kan være nogen betænkelighed ved at forvaltningsmyndighederne – det gælder i Finland og jeg tror også man kan sige at det gælder til en vis grad i Danmark – er tilbøjelige til at lade embederne besættes af nationaløkonomer fremfor af jurister, for vi må jo nemlig ikke glemme en ting, og det synes jeg er meget vigtigt, at jurister er fagfolk i bedømmelse af konkrete retstvister. I den konkrete retstvist – altså den situation at en enkelt mand står overfor sin modpart, statsmagten, med et fortolkningstvivil – ikke med noget forsøg på at gøre noget forkert, men med nogle af denne uendelige række af tilfælde hvor der virkelig er tvivil, – er det meget vigtigt at man har fagmanden med allerede fra begyndelsen, d.v.s. den mand der er fagmand i at bedømme den konkrete retstvist og kan sørge for den enkeltes retsbeskyttelse. Men på den anden side så er jeg ikke så sikker på at det til syvende og sidst ville være heldigt, hvis det kun var jurister der sad i

forvaltningen, fordi det er jo kun en forvaltning – og man kan ikke regne med at en embedsmand som netop er indsat af staten for at skulle tage sig af skatteproblemerne fra statsmagtens side, kan have den upartiskhed som jo absolut er nødvendig når det drejer sig om at afgøre tvistigheder mellem enkelte skatteborgere. Jeg tror jo at det ville være en farlig udvikling, hvis man som jeg forstår, at man er inde på i Finland, ville etablere forvaltningsdomstole. Jeg tror heller ikke på at forvaltning af specielle domstole ville være i stand til at holde sig på et helt objektivt grundlag. Jeg tror, at når man skal tale om retsbeskyttelse i skattesager – og jeg taler her om afgørelse af en konkret retstvist – da er det meget vigtigt at man fastholder, at den bør være den videst mulige og den hurtigst mulige adgang for skatteborgerne til at få disse spørgsmål indbragt for de almindelige domstole ifølge den almindelige retsplejeforms regler. Og dette er jo en selvfølge kan man sige, men jeg kan sige det for Danmarks vedkommende at nu er forholdet det, at vi i virkeligheden er kommet i en situation – jeg tænker her navnlig på den direkte personlige beskatning og selskabsbeskatningen – hvor det efterhånden er blevet meget svært at komme ind til domstolene med sine skatteproblemer. Forholdet er nemlig det, at opstår der en fortolkningstvist – en tvist mellem staten og skatteborgerne, så skal det først afgøres i skattedirektoratet. Derfra går det til Skatterådet. Derfra går det til Ligningsrådet. Når det først er igennem disse instanser, så skal det til Landsskatteretten. Af disse fire instanser er der tre rene forvaltningsmyndigheder. Den fjerde har naturligvis en vis retsdomstols karakter, men det er ganske givet, og det er efterhånden noget som man er meget opmærksom på og nok vil få ændret i Danmark, at i virkeligheden er Landsskatteretten ikke fuldt betryggende ordnet retsplejemæssigt set, hvilket jeg ikke kan komme nærmere ind på. Og når man så yderligere tager i betragtning at pengene skal betales lige fra den første dag og retstvisten som følge af hele denne kinesiske ordning kan vare både i to, tre og fire år – jeg har haft sager der varede i fire-fem år i alle disse forvaltningsinstanser – hvad er så følgen af dette? Følgen er jo den, at man i virkeligheden i mangfoldige tilfælde er afskåret fra at få disse retstvister ind for de almindelige domstole. For det første fordi man i hele denne række af forvaltningsmyndigheder efterhånden kommer et eller andet sted hvor man bliver træt – man kan jo ikke blive ved i årevis at have de samme problemer hængende og man kan jo komme ud for forligsmuligheder som man slet ikke ville komme ud for, hvis man allerede den første dag kunne få sagen hurtigt og effektivt ind for de almindelige domstole. Jeg nævner dette her

fordi jeg synes det er meget vigtigt. Jeg kan også nævne en anden ting, som jeg også tidligere har været inde på og også gerne vil understrege, og det er, at det er jo meget væsentligt for skatteborgere, at de på forhånd kan vide – og det gælder alle skatteborgere – hvilke skattemæssige konsekvenser en eller anden disposition eller et eller andet forhold har, for ikke at løbe nogen risiko. Og det burde også være sådan, netop fordi skatterne har sådant omfang som de nu har – at man havde det tilrettelagt således at man på et eller andet tidspunkt objektivt kunne få, muligvis gennem de almindelige domstole, spørgsmålet forhåndsafgjort. I øjeblikket er det således at hvis man vil have en sådan forhåndsafgørelse, så kan man kun få den hos forvaltningsmyndigheden, d.v.s. hos modparten. Det er jo åbenbart, at når denne er skatteborgerens modpart, så kan det ikke ventes, selv om denne gør sig den største umage, at den er helt upartisk.

Dette er problemer som jeg synes også burde være med i overvejelserne, og jeg anser dem for at være så vigtige at jeg ligefrem synes at man burde her fra de nordiske juristmoders side rejse det spørgsmål, om man ikke på en eller anden måde kunne foranledige hele dette forhold klarlagt og tilrettelagt med henblik på en lovændring. Jeg er sikker på at de fleste er enige i at det er den eneste tilfredsstillende ordning, at man hurtigt og effektivt kan få de almindelige domstoles objektive og upartiske medvirken i disse sager. Jeg anser det for at være så vigtigt, at jeg ligefrem vil sige, at hvis den tendens i retning af at udelukke disse retstvister for at komme for de almindelige domstole vil fortsætte, så er jeg ikke så sikker på at man overhoved kan opretholde de vestlige demokratier. Så vigtigt anser jeg spørgsmålet for at være. Og jeg synes altså, at det ville være godt, at man kunne arbejde videre med det. Det er jo et meget omfattende spørgsmål og det er ikke muligt her, hverken på et kvarter eller på en halv time for referenten og korreferentens vedkommende, at kunne udtømme denne enorme problemmasse, men man kan pege på det og håbe på, at det vil blive dyrket.

Professor Carsten Welinder (Lund):

Jag har ej mycket att tillägga till vad de föregående talarna sagt. I stort sätt ha vi ju samma problem i samtliga de nordiska länderna.

I alla de nordiska länderna har vi relativt höga skatter, vilka delvis medvetet använts till att utjämna inkomst- och förmögenhetsfördelningen. Beskattningens höjd får bedömas med hänsyn till hur den är fördelad, hur den påverkar det ekonomiska livet – där skilda skatter har

mycket olika verkningar – och framför allt till hur man anser nationalprodukten bära fördelas på den offentliga och den enskilda sektorn. Detta blir självfallet i sista hand beroende av en politisk värdering. Lika litet kan man objektivt fastställa den rättvisa skattefördelningen. Man kan säga, att staten uppträder som den äldre rövaren Rinaldo Rinaldini, om vilken det som bekant heter att han rövade från de rika och gav åt de fattiga. Självfallet är att den vinnande och den förlorande parten betraktade denna verksamhet med olika känslor. Lika självfallet är att de som vinner och de som förlorar på en inkomstutjämnning medelst skatteapparaten hysa delade meningar härom. Här har skattejuristen ingen möjlighet att uppträda som opartisk domare. Han kan varken säga hur hög beskattningen bör vara eller hur den bör vara fördelad. Härmed vill jag givetvis ej säga, att det ej existerar skattepolitiska ideal. Men dessa vilar på politiska värderingar. När en forskare försvarar det ena eller andra av dessa ideal, framträder han ej med annan auktoritet än den som tillkommer vilken samhällsmedlem som helst. Gör han gällande något annat, riskerar han att medvetet eller omedvetet ställa sin vetenskap i den ena eller andra intressegruppens tjänst.

Ett rättspolitiskt ideal, som är så djupt förankrat i den västerländska rättstraditionen att vi nästan betraktar det som självfallet, är att det skall råda likhet inför lagen. Inom skatterätten har detta dock ej kunnat realiseras helt ut. Jag syftar ej här på det faktum, att man ej har möjlighet att konkretisera ett krav på likhet i beskattningen, som går ut på att olika stora inkomsttagare skall beskattas lika i den meningen, att skatten för dem är lika tyngande, att deras skatteförmåga tas lika hårt i anspråk eller hur man nu vill uttrycka saken. Att man här ej kan uppställa en entydigt riktig skatteskala är uppenbart. Men ej heller kravet, att personer med samma skatteförmåga skall beskattas lika hårt, kan helt realiseras. I alla de nordiska länderna kan inkomst av aktiebolag bli mer eller mindre merbeskattad i jämförelse med inkomst för enskilda företagare. Inkomst av företagsamhet beskattas efter delvis andra regler än inkomst av tjänst, vilket ofta ger företagarna möjlighet till skattefri kapitalbildning etc. Överhuvudtaget kan sägas att ju mera beskattningen användes som ett instrument för att påverka det ekonomiska livet, desto svårare är att upprätthålla kravet på likställighet ifråga om själva skattereglerna. Detta hindrar givetvis ej att kravet på likhet inför lagen bevaras när det gäller beskattningsförfarandet.

I samtliga de nordiska länderna gäller sedant gammalt att taxeringsförfarandet delvis omhänderhas av lekmän. Detta till skillnad från kon-

tingen, där det så gott som uteslutande är en angelägenhet för tjänstemän. I Sverige har lekmannainflytandet tidigare motiverats med att det skulle utgöra ett uttryck för vårt folks rätt att sig själv beskatta. Denna motivering är nu föga övertygande och numera motiveras lekmannainflytandet främst av att det ökar allmänhetens förtroende för taxeringsförfarandet samt av lekmännens sak- och personkännedom.

Vi har i Sverige fyra taxeringsinstanser: Taxeringsnämnderna är helt sammansatta av lekmän, även om ordföranden ofta är en taxeringstjänsteman, som har detta uppdrag som bisyssla. Taxeringsnämnderna erhåller dock biträde av därför särskilt anställda tjänstemän. Nästa instans utgöres av prövningsnämnden, som numera i huvudsak är ett rent besvärsorgan, arbetande under domstolsliknande former. Här är likväl samtliga bisittare lekmän, medan en av länsstyrelsens högsta tjänstemän, landskamreraren, ex officio fungerar som ordförande. Därpå kommer tvenne kollegiala domstolar, helt besatta med jurister, Kammarrätten och Regeringsrätten, vår högsta administrativa domstol. Existensen av dessa administrativa domstolar har medfört, att man ej ifrågasatt att skattemål, som i Danmark, skulle kunna behandlas av allmänna domstolar. Fiscus representeras av länsstyrelsernas taxeringsavdelningar, med taxeringsintendenten som chef.

Det faktum, att taxeringsförfarandet till stor del ombesörjes av lekmän har givit skattelagarna en redaktionell utformning, som de ej äger i något av de andra skandinaviska länderna. De är mycket utförligt skrivna, framför allt genom att de utrustats med anvisningar, vilka delvis är skrivna som rena läroböcker försedda med numeriska exempel. Ambitionen att på detta sätt erhålla en författningstext, som kan förstås av även andra än jurister och som kan tillämpas utan att man behöver ta ståndpunkt till svåra lagtolkningsproblem, har utan tvivel varit behjärtansvärd. Resultatet har dock ej svarat mot intentionerna. Lagtexten är svår att överblicka och dess ordrikedom har lett till att man ej alltid hunnit bemöda sig om ett konsekvent och stringent skrivsätt. Vår skattelagstiftning är därför erkänt svårbemästrad för andra än specialister.

Man har också ingalunda kunnat undvika tolkningsproblem. Även i Sverige kan huvudprincipen sägas vara, att det ankommer på lagstiftning och ej på praxis att täppa igen luckor i lagen. Däremot har praxis givetvis rätt att se till den reella innebörden av en rättshandling. Så kan en gåva i realiteten vara ett köp, en lön en vinstutdelning, en vinstutdelning ett periodiskt understöd etc. Även om vi erhållit en rad förträffliga

skattehandböcker, är detta självfallet ej frågor som gärna kunna behandlas av lekmän.

Såväl formellt som reellt håller lekmännens betydelse på att minskas. I syfte att ernå en likformig och effektiv taxering har man starkt ökat antalet taxeringstjänstemän och ytterligare ökning är att förvänta. Det har t.o.m. höjts röster, som ifrågasatt om lekmännen överhuvudtaget numera har någon uppgift att fylla. Detta är dock att gå för långt och de kommer säkerligen att kvarstå.

I Sverige har diskussionen om beskattningen och individens rättsskydd förvirrats av att man sammankopplat den med frågan om skattefördelningen. De rättsliga aspekterna på den senare frågan blev aktuella år 1947, då det framlades förslag till såväl skärpt inkomst-, förmögenhets- och aktiebolagsbeskattning som ökad arvsbeskattning genom att den existerande arvslottsbekattningen kompletterades med en särskild skatt å den totala kvarlåtenskapen. Särskilt den sistnämnda skattens grundlagsenlighet ifrågasattes. Man gjorde gällande att beskattningens uppgift var att skaffa det allmänna inkomster och ej att utjämna förmögenhetsfördelningen, reglera konjunkturförloppet o.d. Något stöd i grundlagen för denna åsikt står dock ej att finna – hela frågeställningen var ju obekant när 1809-års Regeringsform skrevs. Med något större skäl hävdade man, att det förbud mot konfiskation, som är intaget i Regeringsformen 16 § – något överdrivet benämnd Sveriges Magna Charta – även omfattade konfiskatorisk beskattning. Formellt riktar sig detta förbud dock blott mot den verkställande makten. Även om man anser det underförstått, att det även är riktat mot Riksdagen, är det svårt att säga när beskattningen rättsligt sett skulle övergå i konfiskation. Man kan därför säga, att vår nuvarande grundlag ej lägger några hinder i vägen för beskattningsmakten. Ej heller uppställer den krav på kvalificerad majoritet o.d. Den garanti för formell stringens, som ligger i granskning av Lagrådet, föreligger ej för skattelagarnas del. Genom att statsbeskattningen beslutas enbart av Riksdagen med gemensam votering av de båda kamrarna, är skattebeslut lättare att genomdriva än andra lagändringar.

Se vi till det egentliga rättsskyddet har vi givetvis även i Sverige det välkända dilemman. Å ena sidan vill man såvitt möjligt vara hygglig mot skattebetalarna. Man lägger därför i första hand bevisbördan på fiscus. Är en deklaration riktigt avgiven, sätter man tilltro till densamma, såvitt ej någon särskild omständighet gör att den förefaller osannolik. Å andra sidan vill man hålla falskdeklarationen inom rimliga gränser. Det är ju uppenbart att ojämförligt flera personer påföras för låg än för hög

skatt. Den främst reella skatteorättvisan ligger utan tvivel att många personer får betala för hög skatt till följd av att andra betalar för låg.

Vägen att komma ur denna dilemma är att å ena sidan skärpa kontrollen och å andra sidan ge själva taxeringen mera domstolsmässiga former, vilka ger den enskilde ökat rättsskydd.

I Sverige anställer man flera kontrolltjänstemän, infor drar flera kontrolluppgifter etc. Vad som väckt särskild diskussion är den utökade rätt till taxeringsrevision, som infördes 1955. Sedan länge har taxeringsmyndigheterna ägt rätt att granska en rörelseidkares bokföring. Däremot har övriga handlingar rörande hans verksamhet, som t.ex. en läkares journaler, ej kunnat granskas. Nu får granskning även ske av anteckningar, korrespondens, protokoll och andra handlingar rörande varje skatt- och uppgiftsskyldig verksamhet. Denna bestämmelse skärpes genom att envar, alltså ej blott företagare, är skyldig att i skäligen omfattning genom räkenskaper, anteckningar eller på annat lämpligt sätt sörja för att underlag finns för fullgörande av hans deklara tions- och uppgiftsskyldighet. Underlåtenhet att fullgöra denna förpliktelse leder visserligen ej till straff. Däremot kan en deklara tion, som ej i erforderlig grad kan stödjas medelst räkenskaper e.d., riskera att betraktas som mindre trovärdig, varför s.k. skönstaxering tillgripes. Denna, som innebär att inkomsten uppskattas till vad som kan synas skäligen med hänsyn till den skattskyldiges verksamhet, hans sannolika levnadskostnader, hör till de minst populära i taxeringsförfarandet.

Den vidsträckt granskningsrätt taxeringsmyndigheterna på så sätt erhållit, innebär onekligen ett långtgående ingrepp i den enskildes privatliv. Man kan också talat om skattenazism. Mycket beror givetvis på den takt varmed den utövas. Såvitt jag förstår, fyller våra taxeringstjänstemän i detta avseende högt ställda krav. Under alla förhållanden är det svårt att se hur en långt gående kontrollrätt skall kunna undvaras så länge ej deklara tionsmoralen är bättre än den är.

Ur en synpunkt kan behovet av domstolsmässiga former vid taxeringen aldrig överskattas. Vid denna står ju ojämförligt större värden på spel än vid civilprocessen. Vidare skall den skattskyldige i regel omedelbart betala vad han påförts i skatt. Endast i undantagsfall kan han få uppskov till dess förfarandet vunnit laga kraft.

Å andra sidan får taxeringen ej bli för dyr. Tar man det allmännas kostnader för taxering, uppbörd, process o.d. vid inkomst- och förmögenhetsskatten överstiger dessa 100 milj. kr., vilket utgör en avbränning av bortåt 1½ procent. Vidare skall taxeringsprocessen vara snabb. Själva

taxeringen fyller detta krav. Deklarationerna inlämnas i regel den 15 februari eller 31 mars, varefter debetsedlarna skall utsändas senast den 15 december. Självfallet måste förfarandet här bli summariskt. Om någon process kan man ej tala, utan taxeringsnämnden är ett undersökningsorgan. Man söker dock i viss mån upprätthålla den kontradiktoriska principen genom att den skattskyldige skall ges meddelande om att man har för avsikt att frångå hans taxering samt beredas tillfälle att yttra sig. Prövningsnämnden fungerar i realiteten som en administrativ domstol, där den skattskyldige och fiscus representant, d.v.s. taxeringsintendenten, står mot varandra som tvenne likaberättigade parter. Muntliga förhandlingar kan förekomma. Kammarrätten och Regeringsrätten är som jag redan nämnt administrativa domstolar, vilka i huvudsak tillämpar samma regler, som gäller för de allmänna domstolarna i andra och tredje instans. Vanligen tar det fem-sex år mellan taxeringen och att ett mål avgöres i högsta instans. Denna tidförlust beror dock ej blott på de domstolsmässiga formerna utan främst på att länsstyrelsernas taxeringsavdelningar och skattedomstolarna arbetar med balans.

Den viktiga förutsättning för rättsskydd, som ligger i att processen är billig, är väl tillgodesedd i den svenska taxeringsprocessen. Någon skyldighet att anlita rättegångsbiträde föreligger givetvis ej utan envar kan skriva samman en inlägga och insända denna. Myndigheterna söker av eget initiativ ge den skattskyldige nödig hjälp. I en taxeringsprocess föreligger ju officialprincipen, så att domstolarna oavsett den skattskyldiges åtgörande skall fastställa den mest rättvisa beskattningen. De bör därför utöva en stark processledning. Tyvärr reduceras deras möjligheter härtill av det stora antalet mål och av att processen i regel är skriftlig. I Prövningsnämnden kan visserligen muntlig förhandling förekomma, men i Kammarrätten har möjligheten härtill först nu fått någon praktisk betydelse. I Regeringsrätten har muntlig förhandling hittills aldrig förekommit. Å andra sidan skulle ökad muntlighet fördyra taxeringsprocessen. I varje fall så länge den enskilde ej har någon möjlighet att få sina kostnader ersatta av staten, även om hans taxering var aldrig så obefogad, bör detta undvikas.

Tanken att envar bör, oavsett beloppets storlek, äga rätt att få sin sak prövad i högsta instans har länge hindrat införandet av en summa revisibilis. Det ökade antalet taxeringsmål har dock gjort en sådan oundviklig, då man ej velat alltför mycket öka domarnas antal. För att ej de mindre inkomsttagarna främst skall bli lidande, har summa revisibilis inom vissa gränser satts i relation till den skattskyldiges inkomst resp. förmögenhet.

En föregående talare har framhållit behovet av att på förhand känna till skattekonsekvenserna av en affärstransaktion. I Sverige har den skattskyldige möjlighet härtil genom att begära förhandsbesked av Riksskattenämnden, en från domstolsorganisationen fristående nämnd av skatteexperter. Sådant besked skall blott ges, därest frågan finnes vara av synnerlig vikt för den skattskyldige – en bestämmelse som dock tolkas relativt liberalt. Beskedet skall lända till efterrättelse vid taxeringen om den skattskyldige önskar åberopa detsamma. Formellt har han alltså möjlighet att lägga ett besked, som går honom emot, åt sidan och hoppas på gynnsammare resultat av taxeringen. Men då taxeringsintendenten erhållit kännedom om beskedet, riskerar han att detta likväl i realiteten blir bestämmande för taxeringen, även om han ej åberopar detsamma. Möjligheten att ge förhandsbesked innebär dock ej att Riksskattenämnden kan dominera skatterättskipningen. Ett förhandsbesked kan alltid överklagas i Regeringsrätten, som på så sätt för sista ordet. Förhandsbeskeden öro självfallet ej prejudicerande på samma sätt som Regeringsrättens utslag, då den senare ej känner sig bunden av dem, men de spela likväl en betydande roll för utformning av skattepraxis. Genom möjligheten att erhålla förhandsbesked och överklaga dessa i Regeringsrätten kan prejudikatbildningen ske snabbare än om den blott kunnat ske via den vanliga instansordningen.

Riksskattenämnden har även till uppgift att främja en riktig och likformig taxering genom att ge anvisningar i taxeringsfrågor. Prövningsnämnden utfärdar anvisningar rörande t.ex. värdering av naturaförmåner, uppskattning av resekostnader etc. Även finansdepartementet kan utfärda anvisningar. Anvisningar är visserligen ej formellt bindande, men följas i regel – i varje fall av de lägre instanserna. Värdet av sådana anvisningar är uppenbart. Det underlättar taxeringsarbetet samt främjar en likformig taxering. I uppskattningsfrågor m.m. kan man ha den ena eller andra meningen, vilka kan vara lika goda, men det är stötande om praxis är olika inom skilda distrikt. Å andra sidan kan de leda till en alltför schematisk behandling, som ej tar tillräcklig hänsyn till de speciella omständigheterna i det konkreta fallet. Vi står på så sätt återigen vid taxeringsförfarandets huvudproblem, nämligen att ge ett effektivt rättsskydd åt den enskilde individen utan att förfarandet blir så omständigt och långsamt att högsta rättvisa i realiteten blir högsta orättvisa.

Presidenten i Högsta förvaltningsdomstolen, *Reino Kuuskoski* (Helsingfors):

Det kan inte finnas mycket att tillägga till professor Rekolas förtjänstfulla föredrag, såvitt det gäller finsk rätt och finsk praxis. Hans omfattande teoretiska insikter och hans förtrogenhet med den förvaltningsrättsliga lagskipningens system har gjort det möjligt för honom att till och med inom en rätt snäv ram ge en klar bild av rättsskyddet i beskattningsärenden i Finland. Hans stora auktoritet ger honom också förutsättningar att öppet lägga fram bristerna i systemet, och som sig bör komma fram med praktiska förslag till deras avhjälpande.

Vid behandlingen av rättsskyddsfrågan har professor Rekola inte inskränkt sig enbart till den förvaltningsrättsliga lagskipningen i skatteärenden. Han har också rätt ingående tagit befattning med själva beskattningsförfarandet. Detta är riktigt, då den allrastörsta delen av skatteärendena blir definitivt avgjord vid beskattningsförfarandet i lägsta instans. I Helsingfors stad har det konstaterats, att endast liten över 1% av de beskattade i kommunalbeskattningen drar sin beskattning under prövningsnämndens prövning och endast $\frac{1}{4}\%$ till den första egentliga lagskipningsinstansen, till länsrätten. Av dessa besvär går omkring $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{8}\%$ vidare till högsta instans. Hur fullkomligt och förstklassigt lagskipningssystemet än är, kan beskattningen inte vara rättvis och opartisk, om inte beskattningsförfarandet bygger på riktiga principer. Såsom av professor Rekolas redogörelse framgår, har man i Finland alltid lagt an på att såväl i lagskipning som i praxis stärka rättsskyddsgarantierna i det egentliga beskattningsförfarandet. Följer man utvecklingen i lagskipningens ljus, är det lätt att konstatera, att ständiga framsteg med goda resultat har gjorts i detta hänseende, speciellt genom den nya beskattningslagen.

Mycket finns inte heller att tillägga till professor Rekolas redogörelse för förvaltningslagskipningen i Finland. 1955 års lag om länsrätter innebär, att behandlingen av ärenden hos lagskipningsmyndigheter i lägre instans förts upp till domstolsbehandlingsplanet. Mot länsrätternas sammansättning kan man göra de anmärkningar professor Rekola anförde. Men deras betydelse är mera teoretisk än praktisk. Dessutom håller en kommitté som bäst på att utreda, hur länsrättsorganisationen skulle kunna utbyggas, och det är skäl att emotse, att resultaten av dess arbete skall leda till ett riktigt slutresultat. För bedömningen av länsrätternas arbete kan det nämnas, att över 75% av de ärenden, som under det sista kvar-

talet inkom till Högsta förvaltningsdomstolen, var sådana ärenden, som skulle handläggas av länsrätt.

Om också den förvaltningsrättsliga lagskipningen i Finland är rätt utvecklad och ändamålsenlig, är den dock behäftad med en synnerligen beklaglig brist: den, att den är så långsam. En anhopning av ärenden har inte kunnat undvikas, isynnerhet inte i högsta instans. Bristen på arbetskraft har gjort, att skatteärendena i regel ligger i Högsta domstolen i medeltal ungefär ett år, och ännu för ett år sen förefaller besvär i skatteärenden ha behövt i genomsnitt två år för att bli slutligt avgjorda.

Med tillfredsställelse bör dock konstateras, att det med hjälp av en extra fjärde division i Högsta förvaltningsdomstolen torde bli möjligt att i slutet av året ha anhopningen av mål på normal nivå, dvs. så, att Högsta förvaltningsdomstolens avgörande normalt faller före följande beskattning. Vid sådant förhållande behöver flera besvär inte göras över samma rättsfråga, vilket nu ofta förekommit. Det kan nämnas, att då den extra divisionen hade arbetat ett år, hade tiden för behandling av skattebesvär i Högsta förvaltningsdomstolen enligt en statistik över de mål, som behandlats under en månad, förkortats i genomsnitt från 345 dagar till 245 dagar och i kommunalskatteärenden till 205. Det slutliga avgörandet, räknat från beskattningens början tager nog ännu nästan 280 eller 290 dagar.

I vårt moderna samhälle och speciellt i affärlivet betyder snabbheten och smidigheten allt mer för varje dag som går. Rättsvärden och särskilt den förvaltningsrättsliga lagskipningen får inte ställa sig likgiltiga till denna utveckling. Ofta är det för näringslivet det viktigaste, att en rättsfråga blir slutligt löst snabbt, även om den inte på millimetern skulle motsvara vad rättvisans gudinna föreskriver. Fördenskull bör statsmakten se till, att rättsundersåtarna får sina rättsliga avgöranden inom rimlig tid. Det är också juristernas sak att stöda denna strävan. Det förutsätter för det första, att förvaltningsdomstolarna har tillräcklig arbetskraft. Men i våra förhållanden i Finland förefaller det att vara lika mycket skäl att fästa uppmärksamhet vid bortgallringen av onödiga besvär, åtminstone i högsta instans. Då det inte synes finnas möjlighet att få till stånd en begränsning av rätten till ändringssökande på grund av värdet av föremålet för tvisten, summa revisibilssystemet, kunde man tänka sig ett slags fullföljdstillståndssystem, motsvarande det som tillämpas vid högsta domstolarna i Sverige och Finland. Om länsrättens avgörande överensstämmer med stadgad praxis, skulle besvärsundervisning inte meddelas i fall, då utslaget inte är av större betydelse för klaganden

eller med tanke på allmän fördel. Härvid skulle part äga rätt att anföra besvär över förvägrad besvär rätt och sålunda alltid kunna få ett ärende, som är av vikt för honom eller som blivit avgjort med avvikelse från tidigare stadgad praxis, behandlat av högsta instans.

Även om det alltid är en ömtålig sak att begränsa rätten till ändringsökande, är det åtminstone i Finland lätt att se, att otillständigt mycket andrarangsfrågor och obetydliga ärenden dragas under lagskipningsorganens prövning, vilket medför stora kostnader. Så länge det är fråga endast om ekonomiska värden, är det riktigt, att någotslags proportion föreligger mellan tvisteföremålets värde och handläggningskostnaderna.

De här relaterade iakttagelserna angående rättsskyddssystemet i Finland ger stöd åt professor Rekolos åsikt, att förvaltningslagskipningen i skatteärenden är rätt tillfredsställande ordnad, och att de förbättringar, som alljämt görs, är av mindre betydelse i jämförelse med systemets grunder.

Justitiekanslern *Olavi Honka* (Helsingfors):

Referenten har behandlat beskattningsfrågan som samhällsproblem från många sidor och bl.a. framkastat tanken, att det är civilisationen vi har att tacka för att vi har fått den tunga börda att bära, som beskattningen åtminstone i en s.k. välfärdsstat utgör. Enligt denna syn på saken är skattetungan en följd av civilisationen. Orsak och verkan kan måhända dock i detta fall placeras i annan ordning. Den tanken ligger nämligen nära, att vår kultur och de förbättrade samhällsförhållandena till stor del är en följd av beskattningen och de möjligheter att förbättra levnadsstandarden och höja kulturen i samhället, som den medger. Det är ju mot en högre kultur och bättre förhållanden som vi alla strävar. Granskar man beskattningsfrågan ur denna synvinkel, kan man kanske säga, att beskattningen är en av kulturstatens grundförutsättningar och att den inte såsom sådan är ett nödvändigt ont utan en samhällelig plikt, som var och en borde försöka fylla inom de gränser lagen uppdrar. En annan sak är, om man i strävandena att förbättra förhållandena med hjälp av beskattning går längre än de ekonomiska resurserna medger.

Då beskattningen bedöms ur denna synvinkel, blir ett av strävandena i den verksamhet dagens diskussion gäller att nå därhän, att var och en kommer att betala just den skatt, som skattelagarna avser att belasta honom med, och icke bara att t.ex. med stöd av civilrättsliga principer

befria honom från den skyldighet lagen pålägger honom. Motviljan mot beskattningen bottnar till stor del i vår egoistiska obenägenhet att avstå från något, om vi inte själva har direkt nytta därav. Till beskattningens impopularitet bidrar för sin del också medvetandet eller föreställningen, att denna börda inte i de enskilda fallen är fördelad på det sätt lagen förutsätter.

Det är klart, att ju strängare beskattningen blir dess större uppmärksamhet måste ägnas individens rättsskydd. Kampen mot en alltför hög beskattning genom nedpressning av statens och kommunens utgifter leder uppenbarligen inte till resultat, för det är, såsom den amerikanska professorn Parkinson konstaterar: »Expenditure rises to meet income«, utgifterna stiger i motsvarighet till inkomsterna. En tillfällig höjning av skatten av en övergående orsak, såsom t.ex. krig, blir bestående. När det vore tid att sänka skatten yppar sig alltid nya utgifter.

I fråga om referentens framställning av rättsskyddet i beskattningen i Finland finns inte mycket att tillägga. Det är emellertid skäl att ytterligare särskilt understryka, att ändringssökandet i beskattningsärenden i Finland är så billigt och enkelt, att vem som helst själv kan sköta sina skattebesvär. Det lagskipningssystem inom förvaltningen, som tillämpas hos oss och i Sverige, gör den dyra och osmidiga domstolsbehandlingen överflödig, och rättssäkerheten är i allmänhet fullt tillfredsställande, i synnerhet sedan länsrätter inrättats.

På en punkt i referatet är jag emellertid av annan åsikt än referenten. Hans uppfattning, att justitiekanslersämbetet skulle ha blivit en regeringsjuristtjänst och att det skulle vara till men för laglighetsövervakningen, att justitiekansler kan ingripa i händelsernas gång, medan ärendena är på det förberedande stadiet i regeringen, är enligt min mening och mina erfarenheter något missriktad. För rättsskyddets upprätthållande är det tvärtom till nytta, att justitiekansler på ett tidligt stadium kan avvärja olagligheter och sådana åtgärder, som äventyrar rättsskyddet. Erfarenheterna har visat, att det är svårt och ofta resultatlöst att efteråt försöka korrigera olagligheter och att saken då med nödvång blir en ambitionsfråga. Huvudsaken är att justitiekansler i alla skeden av ärendenas behandling fungerar som en av politiken oavhängig övervakare av lagligheten, vars arbete bör bedömas inte endast efter de protester han framför i offentligheten utan i ljuset av de preventiva åtgärder han vidtar, som inte syns i offentligheten.

Referenten, professor *Aarne Rekola*:

Herr ordförande.

Jag har inte mycket att säga. Jag vågade inte göra några slutdomar till mitt föredrag, därför att jag tänkte att man kunde inte komma till enighet i dessa saker. De kan tagas från många håll og i många avseenden. Men jag är tacksam i alla fall att korreferenten å sin sida gjorde sådana slutdomar. Jag skulle vara nästan färdig att understödja dem. Det är bara en punkt på vilken jag är av en liten annan åsikt. Den berörda frågan om man alltid borde i skattenämnden fråga de skattskyldiga om de ämnar göra några ändringar i skatteanmälan. Det är så många tekniska småsaker som man måste korrigera i taxeringen og det skulle bli altför mycket pappersskrivande om man i alla fall borde höra skattskyldiga i sådana mål. Men det er en liten sak. Korreferenten hade inte tagit frågan om tolkning av skattelagarna till sina klemmar – enligt min uppfatning en mycket svår och mycket viktig fråga. Jag tackar bara for att mitt föredrag har haft äran att få till stånd en livlig diskussion och såsom jag förstått talarnas ord, så är vi i stort mått eniga om att privatpersonen, individen, måste ha rättsskydd i dessa tider – och det er redan mycket viktigt att man kan konstatera det på ett sådant möte som det här.

PLENARMÖTE

i Universitetets solennitetssal kl. 14.00 under ordförandeskap av hæstaréttardómari *Arni Tryggvason*.

Rättshistoriskt föredrag:

»SOCIALLOVGIVNINGEN I ISLAND I DET 12. ÅRHUNDREDE«

Ordföranden: Ärade församling. Mina damer och herrar.

På programmet för detta plenarmöte står ett ämne, som torde vara sällsynt, om inte unikt i de nordiska juristmötenas historia, nämligen en rättshistorisk föreläsning: »*Sociallovgivningen i Island i det 12. århundrede*,« men denna programpunkt har tagits upp ej minst på de andra nordiska juristernas önskan. Vi isländska jurister har glädjen att i vår krets äga en man, som åtnjuter, – och med rätta, – ett särskilt anseende som en av Nordens främsta vetenskapsmän på detta område, professor emeritus Ólafur Lárusson. Trots tämligen hög ålder har han, vår beundrade lärofader, samtyckt till att i ett kort föredrag delge oss något av sitt eget stora vetande på detta område. –

Med djup vördnad lämnar jag ordet åt professor Ólafur Lárusson.

Professor *Ólafur Lárusson* (Reykjavík):

Ærede forsamling.

Den sociale lovgivning jeg her vil omtale er nogle bestemmelser i Grágás, angående dels forsørgelse af fattige og dels visse foranstaltninger som skulde forhindre, at fattige blev en byrde for andre. Helt i fra menneskehedens barndom har det problem stillet sig, hvorledes det skulde forholdes med de af stammens medlemmer, som af en eller anden grund ikke var i stand til at forsørge sig selv. Dette problem er gennem

tiderne blevet løst på forskellige måder, helt i fra primitive folks skik at udsætte de nødlidende og til nutidens humane sociale forsorg. De bestemmelser i Grágás, som jeg kommer til med at omtale, viser, hvorledes islænderne søgte at løse dette problem for 7 til 8 hundreder år siden.

Jeg skal bemærke, at navnet Grágás er en fælles betegnelse for de håndskrifter af retsligt indhold som er blevet bevaret fra den gamle fristats tid.

Jeg vil allerede bemærke, at jeg synes det er klart, at de mænd, som har forfattet Grágásens fattiglovgivning, har sat sig det mål at give en udtømmende ordning af forsørgelsespligten. De har villet give alle nødlidende en retslig sikret adgang til forsørgelse et eller andet steds fra.

I det 11. og 12. århundrede var slægtskabets bånd endnu fastknyttede i det islandske samfund. Det var derfor naturligt og sikkert i overensstemmelse med gammel skik og med gammel ret at forsørgelse af nødlidende hvilede først og fremmest på hans slægtninge og da i første række på deres familie. Sådan var det også efter Grágás. Børn var ubetinget pligtige at forsørge deres forældre, selvom de ingen midler ejede. I så fald skulde de forsørge dem ved deres arbejde, d.v.s. de skulde give bidrag af sin arbejdsfortjeneste til dem, som i deres sted forsørgede deres forældre. Denne pligt var så streng, at børnene skulde, hvis det gjordes nødvendigt, give sig i skyldtrældom hos forsørgeren.

Samme regel gjalt om forældrenes pligt til at forsørge deres børn, dog med den forskel, at faderen kunde vælge imellem om han gav sig selv eller barnet i skyldtrældom. Endelig var søskende gensidig forsørgelsespligtige selvom de ingen midler havde, men gældstrældom omtales ikke i den forbindelse.

Hvis der ikke fandtes nogen af disse familiemedlemmer eller ingen af dem var i stand til at forsørge den fattige faldt forsørgelsen på den nærmeste slægtning således at den fjernere kom efter den nærmere helt til slægtsskabets grænse ved femte led. Disse slægtningers pligt var dog betinget af, at vedkommende slægtning ejede visse midler d.v.s. livsophold for sig og sin husstand i et til fire år efter slægtsskabets nærhed.

På denne måde var familiens og slægtens forsørgelsespligt ordnet i Grágás. Som vi har set var den ganske vidtrækkende, men jo mere vidtrækkende den var jo flere var de forsørgelsespligtige og jo mere sandsynlighed var der for at den kunde blive effektiv. Men trods det kunde det hændes at ingen af familiens medlemmer og ingen af slægten var i stand til at forsørge den fattige og da trådte det offentlige forsorg til og da først og fremmest kommunens.

Landet var inddelt i kommuner. De blev kaldt »hreppar«, en betegnelse, som bruges den dag i dag om landkommunerne. Ordets oprindelse eller egentlige betydning er hidtil ikke blevet forklaret på en fyldestgørende måde. I norsk findes det samme ord repp og betyder der en kreds eller en række gårde, så islænderne har antagelig bragt dette ord med hjem fra Norge. Ordet repp findes også i svensk, hvor det betegner en del af et kirkesogn. Hverken i norsk eller svensk synes ordet at have nogen retslig betydning.

Landets inddeling i kommuner er rent territorial. Hver kommune omfatter et bestemt landområde med bestemte grænser. Dog skulde der være mindst 20 bønder i hver kommune. Denne inddeling af landet stod ikke i nogen forbindelse med andre inddelinger således som inddelingen i fjerdinge eller »goðorð«, for såvidt disse delinger var territoriale og kommunen faldt ikke sammen med kirkesognene. De fleste kommuner omfattede flere kirkesogne.

Vi ved ikke med nogen sikkerhed, hvor gammel denne institution, kommunen, er i islandsk ret. Nogle forskere har ment, at den først er opkommet efter kristendommens indførelse i landet, da den humanitet der ligger til grund for kommunens virksomhed skulde have været utænkelig medens folket endnu var hedensk. Ganske vist sporer man en virkning fra kirken i nogle af disse bestemmelser, men det udelukker ikke at kommunen har sine rødder tilbage i hedenskabets tid.

Kommunerne var autonome institutioner. De havde sin egen bestyrelse. Hvert år skulde der vælges 5 bestyrere for kommunen. De skulde vælges blandt kommunens bønder, undtagelsesvis måtte der dog vælges en mand som ikke havde sin egen selvstændige husholdning. Disse bestyrere blev nævnt »sóknarmenn« fordi de blandt andet skulde anlægge sager for overtrædelse, navnlig af reglerne om kommunens fattigforsørgelse.

Kommunerne havde også sine »ting«. Tre gange om året, til bestemte tider, skulde der holdes et ordinært kommunemøde, hvor alle kommunens bønder skulde give møde selv eller ved en stedfortræder. På disse sammenkomster som kaldtes »samkoma« er kommunens forskellige anliggender blevet drøftede og afgjorte bl.a. skulde »sóknar«mændene da modtage bøndernes endelige selvangivelse og ansætte beløbet af hver enkelts tiende.

Overordentligt kommunemøde kunde hver enkelt bonde sammenkalde, hvis man mente at en fattig uretlig var blevet tilført ham.

Blandt kommunens hverv var fattigforsørgelsen den mest betydnings-

fulde. Kommunen skulde forsørge dem som ikke fik forsørgelse et andet sted og forsørgelsespligten faldt på den kommune hvor den fattiges nærmeste pårørende havde sit hjem, ikke fjernere end næstsøskendebarn. I tilfælde af at en mand enten ingen slægtning havde her i landet eller kun slægtninge der var fjernere end næstsøskendebarn faldt forsørgelsen dog ikke på kommunen, men i dets sted enten på fjerdingen eller på landets i dets helhed. Med disse bestemmelser fik alle landets indbyggere retslig adgang til forsørgelse hvis de blev trængende. Det er en anden sag, hvor effektiv denne ordning har været. Vi har historiske kilder fra det 12. og 13. århundrede som Sturlungasamlingen og Bispesagaerne som viser os utallige og mange slags folkelivsbilleder som vi ikke har nogen grund til at tvivle at er virkelighedstro og hvor vi ikke sjælden møder omstrefjende tiggere, trods det at Grágás har meget strenge straffebestemmelser mod tiggeri.

Kommunens forsørgelse synes at have været ordnet på den måde, at bønderne modtog de fattige i sit hjem hvor de fik sin underholdning en bestemt tid efter »sóknar«mændenes påligning. De skulde nyde den samme forplejning som tjenestefolkene på gården og det var forbudt at give dem i gældstrældom eller sælge dem til udlandet.

Kommunens forsørgelsespligt har sikkert været den mest omfattende næst slægtens. Men Grágás nævner desuden nogle tilfælde hvor pligten falder på andre end slægten eller kommunen. Det gælder nogle specielle tilfælde som jeg ikke skal gå nærmere ind på. Jeg skal kun nævne, at hvor en mand, som blev dømt fredløs eller som blev landsforvist, havde en fattig i sin forsorg så gik forsørgelsespligten over på fjerdingen eller hele landet eftersom forsørgeren blev dømt på Altinget eller et forårsting og den fattige blev da tilladt at rejse rundt i vedkommende distrikt og tigge og alle var da pligtige til at give ham mad og nattely.

Grágás bruger ordet »ómagi« i denne forbindelse hovedsagelig om dem der må få sin forsørgelse hos en anden, sædvanligvis i en andens mands hjem. Ordet »þurfamaður« har en noget anden betydning. Det betyder en husholder som er så fattig at der er fare for at han ikke kan beholde sin husholdning og da bliver »ómagi« hvis han ikke får understøttelse andet steds fra. Kommunen har været interesseret i at sådanne mænd fik vedligeholdt sit hjem og derfor gives der forskellige bestemmelser om understøttelse for disse »þurfamenn« og andre begunstigelser for dem. Således skulde en fjerdedel af den tiende som kommunens beboere skulde betale uddeles mellem dem og ligeledes de såkaldte »matgjafir« som bestod af de aftensmåltider som bonden sparede for sig selv og sine tjenestefolk

på visse fastedage. En femtedel af fangst på helligdage og en femtedel af drivtømmer som blev bjerget på helligdage gik også til »þurfa«mændene. På flere måder søgte loven at begunstige dem som havde en »ómagi« at forsørge. En sådan tjenestekarl måtte betinge sig højere løn end andre og en fattig husfader måtte arbejde mere på helligdage end andre.

Et andet af kommunens hverv var at den var en gensidig forsikringsanstalt for kommunens bønder. Denne forsikring var dels kreaturforsikring og dels brandforsikring. Kreaturforsikringen omfattede dog kun hornkvæg som kun blev erstattet, hvis de døde af sygdom men ikke hvis de gik tabt ved ulykkeshændelser eller døde på grund af magerhed. Erstatning blev ikke givet medmindre en fjerdedel eller mere af den skadelidendes kvægbestand døde. Brandforsikringen omfattede tre huse på gården. Hvis der stod en kirke eller et kapel på gården så var det det fjerde hus som forsikringen omfattede. Løsøre som gik tabt ved branden blev ikke erstattet undtagen husbondens hverdagsklædning og daglige brugsgenstande og madvarer. Kirkens skrud og dens mest værdifulde klokke skulde også erstattes.

Den skadelidende skulde lade fem af sine naboer vurdere skaden og han skulde frembære sine erstatningskrav på kommunemøde. Han fik da den halve skade erstattet. Erstatningen blev pålignet kommunens bønder efter deres formue. Dog var ingen pligtig til at betale mere end 1% af sin formue. Hvis erstatningen blev højere skulde den reduceres forholdsvis. Endvidere bestemmes der at ingen har krav på erstatning oftere end 3 gange. Man har ment at det har vidne om at den nødlidende selv var skyld i skaden.

Det er interessant at finde her i Island så tidlig så forholdsvis udviklede regler om forsikring, og det er nærliggende at spørge, hvor har islænderne haft disse regler fra. Er det noget som de har selv udtænkt eller har de støttet sig til forbilleder fra et andet hold. Vi kender noget lignende fra de andre nordiske landes middelalder. Når en gildebroder blev ramt af brandskade skød de andre gildebrødre sammen for at erstatte hans skade. Deres hjælp bestod som oftest af arbejde og materiale til genopbygning af det brændte hus. Denne hjælp blev således knyttet til gilderne, ikke til kommunerne og der var ikke tale om nogen nedligning af erstatningen og der findes heller ingen spor af kreaturforsikring.

Det skal bemærkes at ved den tid som de islandske love blev nedskrevet hørte Islands kirke under ærkebiskoppen i Lund. I Lund blev den første biskop på Hólar, Jón Ögmundsson, ordineret i året 1106, 11 år

før de islandske love blev nedskrevet. Det var derfor en mulighed for en gensidig kulturel påvirkning mellem de to lande og for at f.eks. islænderne har fået ideen om den gensidige forsikring fra kendskabet til den skånske brandstod. Jeg vil dog ikke lade forstå at det forholder sig således. Det modsatte er også muligt.

De nævnte bestemmelser om den gensidige forsikring findes kun i det ene af Grágás hovedhåndskrifter, Staðarhólsbók, og vi kender dem ikke fra nogen andre kilder. Dette tyder måske på at de er forholdsvis unge. Dette emne omtales heller ikke i de nye lovbøger, Járnsíða 1271 og Jónsbók 1281 som begge for en stor del indeholder norsk ret og ikke nogle yngre kilder, hvad det tyder på at de er trådt ud af kraft inden ret længe.

Hensigten med disse bestemmelser har sikkert været den at forebygge at større ulykker, som traf en af kommunens bønder førte til at han måtte blive »þurfamaður« og blive andre til byrde.

Dette blev undgået ved en deling af risikoen, således at alle bønderne tog del i skaden uden at hver enkelts andel blev så stor at den kunde virke skadeligt for ham. Man kan derfor med nogen ret henføre disse bestemmelser til fristatens sociale lovgivning.

Professor *Knut Robberstad* (Oslo) fekk so ordet og bar fram ei helsing til professor Ólafur Lárússon frá juristane i Norden, serleg frá dei som hadde kome over havet til dette jurismötet. Det vart peika på den eineståande stilling som Ólafur Lárússon har på Island, med det at han har vore universitetslærer for mest alle dei islandske juristane. Det vart streka under den serlege interesse som nordiske juristar har for Islands gamle lov og rett, og peika på at Ólafur Lárússon gjenom sitt vitskaplege arbeid og sine publikasjonar har vore på tilsvarande vis ein lærar i dette emnet for alle juristar i Norden. Talen enda med ei takk til professor Ólafur Lárússon for di han hadde gjeve oss »ny kunnskap um gamal rett«.*

*) På grund av ett tekniskt missöde förstördes bandupptagningen från denna del av mötet. Talaren har samtyckt till att hans tal refereras såsom ovan gjorts.

SISTA MÖTESDAGEN

Lördagen den 13 augusti 1960.

Under ordförandeskap av höjesterettsagförelse *Bernt Hjeje* behandlades i Universitetets solennitetssal plenarämnet:

NÅGRA PUNKTER I EN ALLMÄN SKADESTÅNDSLÄG

(*Se bil. VII*)

Referenten, justitierådet *Gösta Walin* (Stockholm):

Herr ordförande. Mina damer och herrar.

Man kan fråga sig, varför det går så trögt att åstadkomma en gemensam nordisk skadeståndslag. Att de råder delade meningar kan inte vara något skäl emot lagstiftning. Inte heller finns det något skäl att domstolarna skall förbehållas rätt att pröva sig fram. Det har man gjort allt sedan romartiden, så erfarenhet finns. Att nya tekniska uppfinningar kommer til användning motiverar lika litet att dröja med tidsenliga skadeståndsregler. Tvärtom är det mindre önskvärt, att man för varje gång en nyhet dyker upp i häpenheten skriver nya lagar just för den nyheten.

Ur nordisk synpunkt är de naturligtvis beklagligt att dröja med lagstiftning, när det visat sig att domstolspraxis är ganska olika. Det är inte lämpligt att sträva i väg åt olika håll, t.ex. ifråga om objektiva ansvar.

Skadeståndsrätten utgör ett utomordentligt viktigt område av rättslivet, men är likväl ifråga om de allmänna grunderna styvmoderligt behandlat i den nordiska lagstiftningen.

Den grupp av bestämmelser som finns i Sverige i 6 kap. strafflagen hotas nu i och med införandet av en ny brottsbalk av det dystra ödet att

överförs till en dunkel tillvaro i en promulgationslag. Även Danmark och Norge har viktiga bestämmelser i promulgationslagar. Allt symptomatiskt för det ringa intresse lagstiftaren visat disciplinen.

Avsikten med mitt inlägg till detta juristmöte är att söka i någon mån stimulera intresse för en nordisk lagstiftning, som svarar mot skadeståndsrättens stora vikt. Härmed är inte sagt, att man bör sätta målet alltför högt. Jag tror, att man i de förberedande utredningar som gjorts har förlyft sig på uppgiften. Skadeståndsrätten sammanhänger med så mycket annat, att det inte är tjänligt att i större grad försöka lancera avancerade personliga åsikter. Det gäller mera att sammanföra och jämka för att nå resultat. Härtill bidrar också, att skadeståndsrätten i synnerlig grad rör menige mans rättskänsla och att den därför inte bör bygga på något teoretiskt underlag, som inte spontant vuxit fram ur handel och vandel.

Skadestånd framstår för allmänheten utan tvivel som en påföljd av oriktigt eller olämpligt handlande eller av en olycka i en riskabel rörelse. Det primära är, vilka regler man på olika områden vill upprätthålla för själva handlandet. Skadeståndet är något sekundärt, som uppträder i en mängd olika sammanhang. Men otvivelaktigt finns det ett starkt, praktiskt behov av att ha tillgång till ett antal gemensamma regler för de olika områden, där det inte finns någon speciell reglering. Efter den metoden har man också arbetat i de flesta länder. Enligt min mening måste det emellertid understrykas, att tyngdpunkten ligger i att man på de olika områdena upprätthåller lämpliga regler för handlandet och att de gemensamma skadestandsreglerna måste tillämpas med de variationer som följer av att de skall täcka ett så heterogent område.

För att komma till resultat är det nödvändigt att undvika att försätta sig i något kramptillstånd i förälskelse till ett nytt system. I stället bör man vara följsam och låta reglerna för påföljden skadestånd smidigt följa utvecklingen. Reparationsintresset och preventionsintresset har alljämt sin betydelse. Och besvarandet av skadeståndsspörsmålen är av största vikt för den enskilde. Svaren bör vara förståeliga för honom och inte bära doktrinär prägel.

Den på sena tider drivna satsen att skadeståndsrätten i större eller mindre mån bör ersättas av försäkringsanordningar har jag svårt att förstå. Försäkringsväsendets utomordentligt stora roll nödvändiggör inte, att det skadeståndsrättsliga systemet utplånas på de områden där försäkring finns. Försäkringsmöjligheten behöver alltså inte hacka ut stora stycken ur tillämpningsområdet för den allmänna skadeståndsrättens

regelsystem. Den senares generella karaktär kan bevaras och bli av värde i många sammanhang.

Jeg har därför ansett mig böra rekommendera, att man lugnt bygger vidare på det nuvarande. Därmed vinnes bland annat garanti, att det önskvärda sambandet mellan de olika områdena av skadeståndsrätten liksom på andra rättsområden bibehålles. Man har, när försäkringstanken lancerats, tagit sikte på skadestånd i utomobligatoriska förhållanden. Det är emellertid ett önskemål, att frågan om skadestånd bedömes så långt möjligt lika i inom- och utomobligatoriska förhållanden. Åtminstone bör inte någon djup klyfta skapas. I mångahanda avtal räknar man med skadestånd som en betydelsefull sanktion. Och ibland framspringer skadeståndet ur en biförpliktelse i ett avtalsförhållande och står då ytterst nära skadeståndet i utomobligatoriska förhållanden. Gränsen är alltså flytande.

Det bör påpekas, att skadeståndsrätten är av internationell betydelse. Det är en stor tillgång, att skadeståndsrätten är i sina grunddrag likartad i kulturstaterna. Och man måste på ett internationellt betydelsefullt område väja för ett system som har enhällig anslutning inom andra kulturstater. Till belysning av det internationella sambandet är det tillräckligt att erinra om sjöfarten, lufttrafiken, biltrafiken. Dessutom är den internationella betydelsen uppenbar även på det inomobligatoriska området t.ex. vid köp, fraktavtal o.l. Slutligen har skadeståndsrätten också rötter i och samband med det förflutna. Det är inte utan betydelse att på områden, där människors rättskänsla är implicerad, taga vara på traditionella värden.

Av dessa helt kort skisserade skäl, som man enligt min mening inte kan komma förbi, anser jag, att man bör bygga en nordisk skadeståndslag på traditionella huvudgrunder. Även om en sådan lag görs relativt summarisk, kan man utsäga väsentliga saker och länka tillämpningen i de olika nordiska länderna i en gemensam riktning. I viss utsträckning kan värdet av uttryckliga lagbestämmelser förhöjas genom motivuttalanden, inte därför att de skulle vara förpliktande utan därför att de skulle återge resultatet av gemensamma överläggningar och ge domstolarna stöd på områden, där lagstiftaren inte ansett sig mogen att avge förslag om mera precisa bestämmelser.

Såsom torde vara bekant för många har Danmark, Finland, Norge och Sverige utsett kommitterade för att behandla vissa skadeståndsrättsliga spørsmål, nämligen om principalansvaret, jämkning av anställds skadeståndsskyldighet samt om barns och föräldrars ersättningsansvar.

Att en sådan utredning sker är naturligtvis bra och välkommet ur nordisk synpunkt, men de förefaller ändå som om man hade varit alltför blygsam genom att begränsa sig till dessa tre spörsmål. Det är dessutom ganska svårt att diskutera dem på ett nyttigt sätt för sig, utan samband med andra spörsmål, t.ex. frågan om mera allmän jämningsregel, när skadeståndet blir obilligt.

I mitt skriftliga bidrag har jag försökt att skissera några punkter i en nordisk skadeståndslag. Det sker utan alla pretentioner och vill endast antyda hur man i huvuddrag skulle kunna komma fram, utan att fördjupa sig alltför mycket i detaljer. Jag har efter förmåga försökt att jämkna mellan de olika nordiska länderna och att komma fram till något som preliminärt kunde te sig som en gemensam nämnare. Därvid har jag också på ett tidigt stadium sökt kontakt med ett antal jurister i de olika nordiska länderna och trott mig finna, att de framkastade teserna har rönt rätt mycken sympati på olika håll.

Jag går nu att i korthet redogöra för de punkter som upptages i det skriftliga bidraget. Det finns en sammanfattning på sid. 42 och följande.

Jag har trott, att det varit nödvändigt att begränsa lagens tillämplighetsområde för att något resultat skulle uppnås. Det har begränsats till utomobligatoriska förhållanden. Vidare kan man lämpligen i huvudsak begränsa sig till integritetskränkningar på person och egendom, som åsamkats av uppsåt eller culpa. Detta innebär naturligtvis inte, att man skulle utestänga möjligheterna att döma till skadestånd i andra fall. Man bör också undvika att i lagen söka bestämma vad som är uppsåt eller culpa. Inte heller bör lagen söka reglera kausalitetsspörsmålet. Däremot förefaller det mycket önskvärt att nordiska jurister söker att i motiven nå fram till en gemensam rekommendation ifråga om de synpunkter som bör läggas på detta problem. Bl.a. är en diskussion angelägen ifråga om culpabedömningen. Det är viktigt, att man öppet erkänner att culpabedömningen måste skifta för olika verksamhetsområden. Detta sammanhänger med, att skadestandsreglerna, som jag nämnde, är något sekundärt i förhållande till de primära reglerna för det handlande som man inom varje verksamhetsområde vill kräva. Mera betydande skador orsakas företrädesvis genom tekniska hjälpmedel, genom förandet av motorfordon, flygning, järnvägstrafik, användning av industriella maskiner o.s.v. »Bonus pater familias«-regeln passar inte här. Jag vågar inte för min del föreslå, att man övergår till en rent objektiv culpa. Den kanske passar för juridiska personers ansvar. Men man måste bedöma den subjektivt tillräkneliga culpan i förhållande till varje verksamhets-

områdes natur. Man får ju ställa olika krav på flygare, bilförare, cyklister och fotgängare, allt efter omständigheterna.

Jag har inte vågat tro, att man i första omgången kan komma fram till en reglering av förutsättningarna för det objektiva ansvaret. Kanske kan man dock enas om en regel om ansvar för felaktiga maskiner och bristfälliga anordningar e.d. I övrigt kan man möjligen hoppas på att en diskussion i motiven, med gemensamt fördömande av en viss utvecklingslinje eller en gemensam rekommendation av en annan linje, kan få betydelse för en likartad utveckling i de olika nordiska länderna.

Den första tesen finns på sid. 42 och den lyder: »Den som uppsåtligen eller av oaktsamhet vållar att annan lider skada till person eller egendom eller intrång i sin personliga frihet skall utgiva ersättning därför enligt vad i denna lag sägs.

För olaga åtal, falsk angivelse, ärekränkning och annat dylikt orättmätigt angrepp å person skall ävenledes ersättning givas på sätt nedan stadgas.«

Den andra tesen i det tryckta bidraget rör skadeståndsansvaret för barn, sinnessjuka och sinnesslöa. Teoretiskt föreligger onekligen vissa svårigheter att motivera skadeståndsansvar på culpans grund för ifrågasvarande personer. Ändå förefaller det naturligt att reglera dessa fall på ett sätt som är likartat med vad som gäller för vuxna normala människor. Här måste emellertid under alla förhållanden finnas en vittgående möjlighet att jämka skadeståndet ur skälighetssynpunkt.

Den andra tesen lyder: »Skadeståndsansvar som under I sägs åvilar jämväl den som är under 15 år, sinnessjuk eller sinnesslö eller eljest lider av rubbad själsverksamhet, i den mån det finnes skäligt med hänsyn till hans ålder, sinnesbeskaffenhet, förmögenhetsförhållanden och övriga omständigheter.«

Tillfällig sinnesförvirring och berusads skadeståndsansvar bör också uppmärksammas.

Härefter har i utkastet upptagits en tes om principalansvaret. Som bekant svarar arbetsgivaren i Danmark och Norge liksom på Island för sina arbetstagares handlande. I Sverige gäller enligt rättspraxis, att arbetsgivaren svarar för culpa hos mer eller mindre självständig arbetsledning – man vet inte så noga var gränsen går – liksom hos arbetare som anförtratts en mera krävande uppgift. Läget förefaller vara huvudsakligen detsamma i Finland. Denna nuvarande svenska praxis är nog ganska konstlad och resultaten för mången överraskande. Om man t.ex. tänker på vägväsendet, så tror jag att det faller sig ganska naturligt att

det svarar även för culpa som härrör från den enskilde arbetarens handlande. Och i Finland lär man också utan vidare utdöma skadestånd i sådana fall. En obestridlig väsentlig olägenhet med vår nuvarande ståndpunkt förefaller också vara, att den avviker från vad som i allmänhet gäller i inomobligatoriska förhållanden. Den dansk-norsk-isländska regeln kan troligen i huvudsak accepteras. Det gäller dock att begränsa sig till vad som verkligen sker i tjänsten. I allmänhet skyddar försäkring arbetsgivaren och i andra fall kan jämningsmöjlighet vara på sin plats.

Som tredje tes har därför upptagits en punkt, där det heter att arbetsgivare svarar för skada som hans arbetstagare i tjänsten vållar annan.

Det kan vara påkallat, att man åtminstone i motiven också uppmärksammar frågan om ansvaret för anlitad självständig företagare. Det är inte axiomatiskt, att man inte skall svara även för hans felaktiga handlande.

I fjärde tesen har upptagits en regel om ansvar för felaktiga maskiner m.m. Den lyder: »Den som i sin verksamhet eller eljest använder sig av maskiner eller andra tekniska hjälpmedel är skyldig att svara för skada som åsamkas annan till följd av att maskinen är felaktig eller försliten, om det ej är uppenbart obilligt.«

Regeln syftar närmast på större förhållanden. I mindre förhållanden kan jämningsmöjlighet komma ifråga. Överhuvud förefaller det mig som om man inte behövde vara så rädd för att göra skadeståndsskyldigheten relativt vittomfattande, om man i bakfickan har en möjlighet att jämka neråt. Jag återkommer härtill. – I allmänhet torde också ansvarsförsäkring finnas eller komma att finnas.

Det må tilläggas, att om man i motiven kommer fram till en gemensam rekommendation beträffande bedömningen av objektiva ansvar, kan det tänkas att den just nu skisserade regeln inte får någon större betydelse. I och för sig förefaller det emellertid vara en naturlig utbyggnad av vad som nu gäller hos oss för vissa fall, t.ex. ifråga om bilar.

Jag kommer härefter till frågan om anställdas skadeståndsansvar, alltså deras eget personliga ansvar. I flera sammanhang har lagstiftningen genom uttryckliga bestämmelser medgivit lindring av skadeståndsansvaret för en anställd, som i tjänsten gjort sig skyldig till vårdslöshet. Och det förefaller uppenbart att man bör fortsätta på den linjen. Preventions-synpunkten har givetvis i vissa fall sin betydelse, t.ex. ifråga om redovisning av omhändertavda medel, men man kan nog kunna ändå generellt ge domstolerna befogenhet att jämka den anställdes skadeståndsskyldighet. Ur reparationssynpunkt är den utomstående skadelidande tillgodo-

sedd, när det skadade intresset är försäkrat, liksom när arbetsgivaren svarar för den anställdes försummelse och är solvent för beloppet.

Den skisserade tesen lyder:

»Har någon i annans tjänst ådragit sig skadeståndsansvar, må det jämkas efter vad som med hänsyn till felets eller försummelsens lindriga beskaffenhet, skadans storlek eller omständigheterna i övrigt prövas skäligt.« Sedan är där en tilläggsregel, som jag kanske nu kan förbigå.

De nu redan existerande reglerna om jämkning av anställds skadeståndsansvar utgör ett påtagligt bevis på det stora praktiska behovet av jämkningsmöjlighet överhuvud beträffande skadestånd. När man har fått viktiga praktiska fall för ögonen, har en sådan möjlighet införts. Det är också det enda resonliga att, eftersom skadeståndet otvivelaktigt har karaktären af en påföljd för den enskilde, det skall finnas befogenhet att bestämma denna påföljd efter vad som framstår såsom rimligt. Klart är, att möjlighet till jämkning i allt fall måste finnas så snart en anställd i tjänsten ådragit sig skadeståndsansvar.

Enligt finsk lag gäller vid sidan av medvållande en allmän jämkningsgrund av annat slag, nämligen att annan orsak »som ej till brottet hörde –« som det heter i texten – medverkat till skadan.

För min del tror jag, att man inte bör stanna vid dessa fall. Den enskilde kräver, att skadeståndet skall utmätas rättvist, och denna önskan kan inte avvisas med att synpunkten är penal. Vi måste erkänna, att oförsiktighet kan vålla skador ov sådana proportioner att rättsväsendet gör sig löjligt, om man utmäter fullt skadestånd.

Skadestånd som skall utgivas på grund av försäkring bör däremot utmätas enligt vanliga grunder eller i enlighet med försäkringsbrevet. Man kan sålunda utgå ifrån att den ifrågasatta jämkningsregeln inte behöver vålla praktiska bekymmer inom hela det stora skadeståndsfält där skadan i första hand skall regleras genom försäkringsbolag. Vad sedan angår försäkringsinrättningarnas regress mot enskilda personer, som har gjort sig skyldiga till skadevållande, bör det finnas en långt gående jämkningsmöjlighet. Jag tror inte att jämkning av regressen har några större olägenheter med sig, då försäkringsbolagen överhuvud, fränsett vissa specialråden, inte är särskilt hågade att regressa.

Såsom tes VI har jag förordat en bestämmelse att: »Skadeståndansvaret må, förutom i fall som ovan nämnts, jämkas

- a) om den skadelidande eller någon, för vilken han svarar, är medvållande,

- b) om annan särskild omständighet medverkat till skadan, eller
- c) om ersättningen eljest skulle verka oskäligt betungande.«

Det bör kanske erinras om att regeln i första hand inte är avsedd att gälla inomobligatoriska förhållanden. Utfästelser får bedömas enligt den lagstiftning som gäller därom, t.ex. köplagen, och det gäller också surrogatet för huvudprestationen, ett eventuellt skadestånd. Man får emellertid överväga i vad mån jämningsmöjligheten bör ingripa ifråga om skadestånd på grund af åsidosättande av biförpliktelser, där det kan vara en slump om man rubricerar situationen som inom- eller utomobligatorisk, och även andra gränsfall kan komma ifråga.

Det är tydligt, att om man inför en allmän jämningsmöjlighet skulle man kunna undvara en del regler med mera begränsad räckvidd. Enligt min mening är det emellertid önskvärt, att man söker ge några vägledande bestämmelser, där så kan ske, och att den generella jämningsregeln inte skall behöva tillgripas annat än som en reserv. Jag har därför också upptagit en begränsningsregel beträffande ersättning för personskador i tes VII, där det först står en del om vad som skulle ingå under skadeståndet och sedan en begränsningsregel i 2 stk:

»Ersättningen för mistad inkomst må ej överstiga vad som med hänsyn till den skadades utbildning och arbetsförmåga samt omständigheterna i övrigt kan anses rimligt.«

Mitt skriftliga bidrag upptar sedan som tes VIII en regel om vilka saker som skulle ersättas med anledning av intrång i den personliga friheten.

För icke-ekonomisk skada utdömes i Sverige ganska rundliga ersättningar i utomobligatoriska förhållanden. Det har diskuterats, om det är lämpligt att en sådan ersättning skall utgå, oavsett det subjektiva hos skadevållaren. Jag har trott, att det kan vara motiverat att här ge en möjlighet til vissa reduktioner, så att lidande skulle ersättas i mindre utsträckning än vad man för närvarande gör.

Som tes X upptages en bestämmelse angående ersättning med anledning av att man har vållat annans död:

»Har någon skadats till döds, skall ersättning utgå för nödiga begravningskostnader.

Den som enligt lag ägt rätt till underhåll av den döde eller eljest åtnjutit underhåll av honom är berättigad att, efter vad som finnes skäligt, erhålla bidrag till sin försörjning.

Sådant bidrag må bestämmas att utgå i form av livränta eller engångsbelopp.«

Jag vill rekommendera en diskussion, huruvida man inte kan komma till en större likhet i praxis beträffande utdömandet av skadestånd. Vi dömer ju i Sverige regelmässigt ut livränta, i Danmark och Norge däremot kapitalbelopp. Jag tror, att i en modern välfärdsstat måste livräntan ha företräde, försåvida det inte rör sig om mera begränsade belopp, där kapitalersättning kan vara att föredraga.

Några problem, som påkallar lösning hos oss, rör på vilken tidpunkt man kan överlåta rätt till skadestånd och i vad mån sådana anspråk kan bli föremål för utmätning. Här föreligger i själva verket viktiga problem som endast vunnit sporadisk lösning. Jag tror inte att jag behöver återge bestämmelsen i utkastet.

Slutligen har jag upptagit en antydning om att objektivt ansvar kan komma i fråga och rekommenderat att de här antydda teserna skulle bli tillämpliga även vid utdömande av skadestånd på objektiv grund, såvida inte särskilda skäl talar i annan riktning. Här kunde man kanske hoppas på att en gemensam nordisk diskussion kunde ge en viss vägledning. Vidare upptas i utkastet en erinran om, att skadeståndsrätten kan bli begränsad på grund av försäkring, och med försäkring har jag velat jämställa självförsäkring. Det är bekant, att staten, åtminstone i Sverige, och stora kommuner inte täcker sina risker med försäkring; de har så många objekt, att de inte har anledning att betala försäkringspremier, men den skadevällande bör inte vara sämre ställd, därför att han råkar åstadkomma förödelse på egendom som tillhör dessa rättssubjekt.

Jag vill nu till sist efter den här genomgången, som har måst bli ytterst summarisk – det är ju tillfälle till avhandlingar beträffande varje punkt – uttala den förhoppningen att den följande diskussionen skall kunna ge ytterligare en stöt framåt för de viktiga önskemålet att få en nordisk skadeståndslag, även om den inte kan bli så rikt facetterad i detaljerna utan får huvudsakligen uppehålla sig vid de mest praktiska spörsmålen. Jag tror inte, att det är så nyttigt med alltför ingående bestämmer. Skadeståndsfällen erbjuder ju obehagliga överraskningar i många fall, och det kan vara gott att kunna med hjälp av teorin lösa problemen alltefter som de kommer. På andra sidan är flertalet skadefall av ganska trivial och schablonartad natur, där även ganska kortfattade regler kan vara till god nytta, och jag hoppas att nordisk doktrin, i fall en lag skulle komma i stånd i den här riktningen, skall vara intresserad av att utfylla den med lämpliga praktiska regler.

Korreferenten, professor *Bernhard Gomard* (København):

Hr. formand, mine tilhørere.

1. Spørgsmålet om hvorvidt og i hvilket omfang der bør gennemføres reformer på erstatningsrettens område ad lovgivningsvejen har været diskuteret igennem lang tid. Det synes, som om man i dag er nået til, at der i debatten har udkrystalliseret sig tre indbyrdes forskellige standpunkter til spørgsmålet.

2. Det første af disse standpunkter går ud på, at erstatningsretten bør undergives en fuldstændig omkalfatring. De eksisterende forsikringsordninger og indførelsen af nye – frivillige eller obligatoriske – forsikringer giver og vil give en langt bedre sikring mod at lide tab på grund af skadegørende handlinger, end de nedarvede erstatningsregler formår at give. Erstatningsretten opstod i sin tid ved en spaltning af de gamles bod i straf og erstatning. Nu bør den selv deles, således at de skadelidtes tab dækkes af forsikringer, og skadevolderne tugtes af strafferetten eventuelt i forbindelse med rester af erstatningsretten. N. H. Bache, Astrup Hoel, Ussing og Strahl har være forkæmpere for sådanne tanker. Om den nærmere gennemførelse af den grundlæggende tanke om erstatningsrettens afløsning af forsikringsretten hersker ikke fuld enighed. Nogle tænker sig indført en almindelig obligatorisk ansvarsforsikring, andre en udbygning af eksisterende sociale ulykkes- og livsforsikringsordninger eventuelt i forbindelse med indførelse af en almindelig tingsulykkesforsikring. Vælger man ansvarsforsikring, er det nødvendigt at bevare visse regler om hæftelse for skader tilføjet andre. I den gældende lovgivning har disse tanker sat sig spor i forsikringsaftalelovens § 25. I de betænkninger, som blev afgivet i 1957 om erstatning for skader voldt ved brugen af motorkøretøjer, er stillet forslag, der i videre omfang bygger på ønsket om at gå fra erstatningsalderen ind i forsikringsalderen. Realiteten i dette forslag er to ændringer af gældende ret: en *stramning* af ansvarsgrundlaget og en *lempelse* af den del af ansvarsbyrden, som ikke er dækket ved forsikring. Betænkningen udtrykker imidlertid ikke disse to forslag på denne måde. Betænkningen har lagt vægt på at forme et lovudkast på grundlag af forsikringsalderens sprog og begreber. Det er efter mit skøn både fortjenstfuldt og betydningsfuldt, at dette forsøg er gjort. Betydningen er dog navnlig negativ. Forslaget afslører de meget store tekniske vanskeligheder, der ville være forbundet med at sætte forsikring i stedet for erstatning. Den modtagelse forslaget fik i hvert fald i Danmark viste, at den gældende ordning af forholdet mellem erstatning og

forsikring er både indarbejdet og påskønnet i en sådan grad, at drastiske ændringer ikke for tiden er tilrådelige, og jeg tror, at de fleste danske derfor er ganske enig med Gösta Walin i, at man ikke bør tilstræbe en reform, der tager sigte på at sløjfe erstatningsretten i sin hidtil kendte skikkelse. Jeg vil blot gerne til Walins træffende argumentation føje, at de reelle nydannelser i motoransvarbetænkningen ret let kunne have været indpasset i det bestående system gennem forslag om objektivt ansvar og om kongruens mellem ansvar og forsikringsdækning. Forsikringstanken kan måske langt ude i fremtiden medvirke til en omskabelse af erstatningsretten. Men indenfor en overskuelig fremtid må man nok regne med, at beholde den traditionelle erstatningsret.

3. Det andet af de tre hovedstandpunkter i erstatningsdebatten er, at erstatningsretten bør kodificeres. I forbindelse med kodifikationen kan der rettes og ændres på en del enkeltheder. Adskillige ændringer er nødvendige, dersom kodifikationen skal være en fællesnordisk lov. At en sådan lov bør udarbejdes, er Gösta Walins standpunkt.

Min mening er, at en almindelig lov om erstatning ikke vil være en gevinst for nordisk erstatningsret. Jeg erkender derimod, at en sådan lov, om den skulle udarbejdes i dag, i det store og hele måtte følge de af Walin skitserede retningslinier, dog vel sagtens med noget større hensyntagen til traditionen i Norge og i Danmark.

Min opfattelse, at der ikke for tiden bør afgives bestilling på en almen lov om erstatning, er begrundet bl.a. i følgende betragtninger:

A. Udarbejdelsen af en almindelig erstatningslov i dag vil blive en sejlads mellem Scylla og Charybdis. Loven vil *enten* blive en samling indholdsløse almindeligheder *eller* den vil tvinge lovgivningsmagten til at tage stilling til spørgsmål, som ikke er uddebatterede i teorien. Jeg vil gerne illustrere dette lidt nærmere.

Det er ikke muligt at opstille en beskrivelse af gældende rets culparegel, der er til nogen nytte. Det er således i dag noget usikkert, om culpareglen bør begrænses til integritetskrænkelser eller ej. Et par nye forfattere, Kristen Andersen i *Erstatningsrett*, 1959, p. 77 f, og jeg selv i *Forholdet mellem erstatningsregler i og udenfor kontraktsforhold*, 1958, p. 192 ff, er vendt tilbage til den ældre tids antagelse af culpareglens universelle herredømme. Denne antagelse støtter jeg på, at culpareglen, uanset hvilken begrænsning dens anvendelsesområde undergives, ikke kan gives så skarpt et indhold, at det klart adskiller sig fra de betragtninger, udfra hvilke spørgsmålet om ansvar på andre områder må afgøres.

Andre forfattere, navnlig Karlgren og Trolle, har stærkt fremhævet,

at domstolene på adskillige områder i culpareglens navn har pålagt skadevoldere et objektive ansvar. Karlgren taler i sådanne tilfælde om fingeret culpa. Tvivl om, hvorvidt den fingerede culpa bør ophøjes til rubrum i erstatningsretten, er rejst af flere, bl.a. af mig selv, op. cit. p. 197 og p. 214, hvor jeg har fremhævet, at der findes en jævn overgang mellem det rene skyldansvar og det rene objektive ansvar. Diskussionen af det legislative spørgsmål om betimeligheden af domstolenes ansvars-skærpelse er langtfra ført til ende.

Det kan på denne baggrund ikke give grund til undren, at Walin i sit udkast vil nøje sig med at fæstne culpareglen for integritetskrænkelser og enkelte beslægtede krænkelser og i sine motiver vil give udtryk for, at loven ikke må læses som en udtømmende angivelse af culpareglens anvendelsesområde. Det ville næppe være forsvarligt ikke at indtage det mest forsigtige, det mest konservative standpunkt. At tage et klart og skarpt standpunkt er tiden ikke moden til. Men hvilken gevinst vil vi få af en lovregel som Walins? Reglen søger jo blot at gøre status i dagens debat. Er slutmålet at omsætte indholdet af Munch-Petersens, Knophs og Bjørnings propædeutiske lærebøger til lovsform? En koordination af nordisk ret på dette plan er ikke en lovgivningsopgave. Almindeligheder i lovsform bringer os ikke væsentlig nærmere til en sand nordisk rets-enhed. Den kulturelle og praktiske værdi, som søges vundet ved en sam-nordisk kodifikation af erstatningsretten, kunne, hvis den overhovedet findes, efter mit skøn vindes langt bedre f.eks. gennem et universitets-samarbejde om udgivelse af en fælles bog om nordisk ret, formet enten som lærebog eller som et restatement efter amerikansk mønster. I Tyskland, i Frankrig og i andre lande har man kodificeret for at opnå rets-enhed, for at få en national lovbog og udfra andre politiske og nationale grunde. I Norden har det ikke i nyere tid været brugt at genfortælle vor gældende ret i lovsform. Hvorfor nu ændre denne traditionelle nordiske lovgivningsskik? Dette bør i hvert fald ikke ske, fordi man tror derved at kunne sikre rets-enhed i Norden. Culpareglen vil hverken være mere eller mindre egnet til at fremkalde ensartet praksis i de nordiske lande i lovfæstet skikkelse. Ej heller fordi man tror, at kodifikationen vil gøre det lettere at sætte sig ind i nordisk erstatningsret. Den, der har læst Walins halve snes regler, er ikke bedre end andre rustet til at afgøre erstatningsretlige spørgsmål.

Det objektive ansvar er endnu tildels et åbent spørgsmål, både de lege lata og de lege ferenda. Få emner har været genstand for så megen opmærksomhed fra teoretikernes side. Der kan næppe i dag siges at fin-

des een almindelig anerkendt opfattelse, end ikke at bestå en almindelig godkendt tendens. At give en lovkommissions medlemmer fuldmagt til at give en enkelt blandt flere hver for sig begrundede teoretiske opfattelser lovgivningsmagtens blå stempel, er derfor kun rigtigt, dersom usikkerheden findes så utålelig, at der for enhver pris bør sætte punktum for den nuværende diskussion. En sådan situation foreligger efter mit skøn ikke. Diskussionen i litteraturen, på universitetet og i juridiske foreninger om erstatning og skyld bør gå videre, og lovgivningsmagten bør hellige sig andre opgaver, indtil et fastere grundlag er skabt. I det internationale samarbejdes og markedsplanernes æra består visselig ingen fare for, at lovgiveren skal savne opgaver at tumle med.

B. Det fremgår af Gösta Walins afhandling, at der til de almindeligt holdte bestemmelser i erstatningsloven tænkes føjet udførlige motiver, der redegør for de talrige intrikate problemer, som skjuler sig under lovteksternes glatte overflade. Dette forslag bringer romerretten i erindring. Kejser Justinian påbød, at alt værdifuldt og belærende stof i de romerske juridiske forfatters skrifter skulle samles og udgives, og denne *compilatum digesta* fik lovkraft ved en kejserlig forordning af 16. december 533.

Jeg tror ikke, det er muligt i dag at udarbejde et nyttigt erstatningsrettens corpus juris ved i lovmotiver fra den juridiske litteratur at indsamle de retsteoretiske anskuelser og udviklinger, som medlemmerne af en lovkommission måtte finde gode og værdifulde. Lovmotiver er egnede til at fremhæve, hvori loven er begrundet og hvori bruddet med fortiden består; men lovmotiver må ikke blive hovedsagen. Walins udtalelser om, hvad motiverne bør indeholde, går efter mit skøn alt for vidt.

C. Erkendes det, at en almindelig erstatningslov næppe kan bidrage væsentlig til at bringe erstatningsrettens store spørgsmål til en heldig og fællesnordisk løsning, står dog tilbage at overveje, om ikke fremskridt i enkelte mindre spørgsmål kan nås. Jeg vil ikke benægte, at det er teknisk muligt at formulere fællesnordiske lovtekster om nogle spørgsmål, såsom om godtgørelse for ikke-økonomisk skade og om børns ansvar, ligeledes om husbondeansvar, dersom man i Finland og Sverige ønsker at indføre Christian d. V's gamle regel. Der er måske trang til at foretage denne og enkelte andre ændringer af gældende ret i nogle eller alle nordiske lande. Jeg vil dog her pege på en særlig vanskelighed ved et sådant filigranarbejde. Næsten enhver ændring af erstatningsrettens regler vil i sidste instans føre tilbage til erstatningsrettens fundamentale spørgsmål, de spørgsmål, hvis kompleksitet og uklare natur hindrer en dybtgående erstatningsretlig reform. Det synes umiddelbart tiltalende at mildne børns

erstatningsretlige ansvar; men – er der virkelig behov herfor efter den udbredelse, ansvarsforsikringen nu har fået? På samme måde med spørgsmålet om en almindelig regel om ophævelse af ansvar, som er »åbenbart ubilligt«, Walins regel IV, eller »urimeligt byrdefuldt«, Walins regel VI. Hvilken indflydelse på dette spørgsmål tilkommer der den almindelige velstandsstigning, befolkningens forsikringsvaner, forsikringsselskabernes regrespraksis og eventuelle i retspraksis og anden praksis dannede særegler om ansattes ansvar? Drøftelsen af alle disse tilsyneladende uskyldige detailændringer leder tilbage til en drøftelse af erstatningsreglernes legislative grundvold. At opgive de store reformer, fordi mål og midler ikke står tilstrækkeligt klart, tvinger i virkeligheden til i det hele at overlade erstatningsretten til domstolene, til universiteterne, til idens modning. Hvad man ikke kan gøre på een gang, kan man ofte ej heller gøre stykkevis.

4. Jeg er da nået til beskrivelsen af det tredje standpunkt til lovgiverens rolle på erstatningsrettens område; det standpunkt som er mit eget. Erstatningsretten bør ikke gøres til genstand for lovgivning. De grundlæggende målsætninger på dette område er uklare, og det er svært at reformere, når man kun ved, at man vil forbedre, men ikke hvilket bestemt mål, man skal stræbe mod. Der er ingen grund til at skabe ny ret, når der ikke er synderlig grund til at tro på, at de ny vil blive bedre end det gamle. Tværtimod bør en ny regel kun antages, når den er så meget bedre end den gamle, at også de ikke ubetydelige ulemper ved selve ændringen rigeligt bliver kompenseret. Kommissionsarbejde vil på dette område næppe kunne hjælpe stort. Nordens erstatningsretlige forfattere skulle vel udnævnes til medlemmer i udvalgene. I hvert fald måtte arbejdet i udvalgene i hovedsagen bygges på disses arbejder. Skulle væsentlige nye tanker melde sig under arbejdet, kunne de næppe uden videre indføjes i lovudkastene, men måtte først præsenteres for de skriftkloge. Der er ingen grund til at tro, at juristerne i en kommission skulle kunne udrette mere end de erstatningsjurister, der nu i en menneskealder eller mere har søgt afklaring af erstatningsrettens problemer. Analogier fra kommissionerne om købelov og aftalelov er falske. Kommissionsmedlemmerne ville på erstatningsrettens område komme til at stå overfor ganske samme problemstilling som teoretikerne. Både nutids og fremtids erstatningsret er endevendt af teoretikerne. I købe- og aftaleretten var situationen en anden. Hvorfor da ikke lade erstatningsretten ligge en tid endnu. Emner fra denne disciplin vil formentlig fortsat være blandt de mest yndede af doktorander og andre forfattere. Domstolene

kan fortsat udvikle, retouchere og akcentuere de overleverede regler. En livlig aktivitet hos lovgivningsmagten på dette område kunne modarbejde en lidt dristig og selvstændig indstilling til erstatningsrettens problemer hos domstolene. Dette ville ikke være af det gode.

Man skal ikke med flid opsøge emner for lovgivningsarbejdet. Lovgivning skal kun gives, hvor et udtalt behov for nyordning har vist sig. Et sådant behov findes i det store og hele ikke på erstatningsrettens område. Udpegninger af erstatningsretlige emner med henblik på lovgivning har derfor efter mit skøn undertiden haft et noget unaturligt anstrengt præg.

Direktör *Knut Norström* (Stockholm):

Herr ordförande!

Försäkring har förts på tal så mycket både i referentens avhandling och i andra sammanhang, när skadeståndsrätten kommer upp till diskussion. Det är därför som jag vill redovisa, hur en försäkringsman ser på dagens överläggningsämne utifrån praktisk erfarenhet.

Jag vil genast deklarerar, att en allmän skadeståndslag ur försäkrings-synpunkt skulle vara utomordentligt välkommen.

För att man skall kunna förstå vilken angelägen uppgift som här föreligger skulle jag vilja ta fram tre exempel: Två gånger i minuten under kontorstid året runt har svenska försäkringsbolag numera att göra upp ett skadeståndskrav på grund av en olyckshändelse i trafiken. Minst lika ofta inträffar ett olycksfall i arbete, som kan ge anledning til ersättningskrav, vilket skall bedömas efter de allmänna skadestandsreglerna eller de särskilda bestämmelserna för vissa områden. Ansvarsförsäkringen i Sverige behandlar under ett år inemot 100.000 skador, där ersättningsanspråk framställles. I alla dessa fall skall de prövas om försäkringen skall lämna ersättning.

Dessa tre exempel får vara tillräckliga för att visa, att vi behöver någonting bestämt att rätta oss efter – en allmän skadeståndslag, som vi i Sverige för närvarande saknar.

Jag skulle så vilja ta upp en annan fråga, nämligen frågan om hur pass bestämda reglerna bör vara i en skadeståndslag. Det är givet att det skall vara mycket klara principer i en sådan lag. Men å andra sidan är jeg ense med justitierådet Walin, att lagen måste ge domaren ganska vidsträckta möjligheter att kunna bestämma skadeståndet efter livets skiftande förhållanden.

Ett försäkringsbolags skadeportfölj innehåller både det lilla bagatell-artade missödet med skada för några hundra kronor och den verkliga katastrofen med svår personskada eller förlust av betydande materiella värden. Låt mig även här ge ett par exempel: Det kan vare an treårig pojke, som mister synen och blir blind för livet efter en trafikolycka. Det kan vara en officersaspirant, som vid en olyckshändelse bryter ryggen och sitter lam i en rullstol för resten av sitt liv.

Vi behöver alltså en skadeståndslag, som skall passa såväl för det lilla missödet som för dessa mänskliga katastrofer. Den lagen måste naturligtvis ha en mycket stor spännvidd och lämna ett stort område till domarens bedömning. Det bör finnas möjlighet att anpassa skadeståndet efter livets förhållanden.

I Sverige har vi länge känt det som en brist att skadestånd vid invaliditet alltid utgått i form av livränta. Många gånger skulle man hellre velat ge ut ett belopp i ett för allt. Det vore viktigt att skadeståndslagen höll vägen öppen för båda alternativen: livränta och engångsbelopp. Då kunde man hoppas på att domarna mera tillämpade skadestånd i form av engångsbelopp.

Den tredje punkt som jag skulle be att få ta upp, är skadestånd för ideell skada. Ur en försäkringsmans synpunkt är det främmande att tänka sig att man i vissa fall skulle vägra ersättning för ideell skada, då någon person skadats genom annans vårdslöshet eller försummelse. Det är faktiskt så, att traditionen inom svenskt rättsliv på detta område är starkare än man egentligen tror. Kanske man ända vågar bryta mot vår tradition så mycket som justitierådet Walin har gjort i sitt förslag, ty det finns goda skäl att tro att den föreslagna jämkningsregeln kommer att tillämpas med största försiktighet. Något måste även vi offra för att uppnå nordisk enhet på detta område. Det kunde också komma ifråga att överväga en utvidning av ersättning för ideell skada. Som professor Palmgren framhöll i sin föreläsning så är det ju faktiskt så, att senare tiders erfarenhet har lärt oss att den psykiska skadan är en realitet likaväl som en fysisk skada. Och därför borde det även vid enbart psykisk skada finnas utrymme för ideellt skadestånd. Jag tänker bland annat på den chock eller depression som regelmässigt måste inträda vid en anhörigs död i samband med en olyckshändelse.

Till sist ber jag att få ansluta mig till den grupp, som livligt hoppas, att justitierådet Walins initiativ mycket snart skal föra fram till den allmänna skadeståndslag, som vi så länge har saknat inte minst inom försäkringsbolagens skadereglering.

Professor *Fritiof Lejman* (Lund):

Herr ordförande! Mine damer och herrar!

Frågan om skadeståndets funktion är ju ett av juridikens stora kärnproblem. Det är kanske det allra största och viktigaste problemet, vars lösning får återverkningar på många andra problem. Förr i tiden var det väl så, som den ärade huvudinledaren har angivit i sina teser, att man framför allt ansåg att skadeståndets syfte var reparation och ingenting annat. Och den ståndpunkten finns kvar på sina håll ännu i våra dagar. När jag för några år sedan hade tillfälle att hålla föreläsningar på det här området i Tyskland, framkom det där tydligt, att man förmenade att man icke fick tänka på skadeståndet annat än ur ren reparations-synpunkt; att det sedan kunde ha vissa verkningar i form av prevention, det var någonting, som inte passade in i systemet, det var någonting, som man helst inte skulle tänka på. Nu har vi emellertid kommit fram till en annan ordning. Vi har lärt oss att bedöma sanktionerna efter deras praktiska verkningar, och särskilt i Sverige har väl många gånger betonats denna skadeståndets preventionsfunktion.

Man kan emellertid fråga sig, om en sådan sanktion som skadeståndssanktionen verkligen kan utformas efter två så olika syften som prevention och reparation. Här är att taga hänsyn till å ena sidan den skadelidandes reparationsintresse, å andra sidan den skadevällandes intresse av att inte belastas för mycket (hans trygghet, som huvudinledaren säger) och slutligen också den allmänna preventionssynpunkten. Jag känner mig litet tveksam, om man verkligen kan utforma en enda sanktion på ett tillfredsställande sätt efter alla dessa tre synpunkterna. Jag finner också, att de olika jämkningsfall som dragits upp här i huvudinledarens teser utgör talande bevis för att en sådan sanktion varken kan bli det ena eller det andra. Frågan är om inte gränsen här går på de viset, att vi å ena sidan skall ha en försäkring, som tillgodoser reparationsintresset och å andra sidan straffrättsliga sanktioner eller straffrättsliknande sanktioner – låt mig kalla dem så – som tillgodoser preventionssynpunkten.

Nu skall jag inte vara alltför radikal. Inledaren tycker jag är något återhållsam, när han skisserar upp sina olika teser här. Jag förstår mycket väl de svårigheter som ligger bakom, och jag uppskattar mycket det sunda och praktiska förnuft, som här har tagit sig uttryck. Man kan kanske emellertid ställa den frågan, om det är någon större idé, när man nu skall göra en ny skadeståndslag, att man då blott lagfäster i huvudsak vad som enligt praxis för närvarande ändock gäller. På den punkten

ställer jag mig mycket tveksam. Å andra sidan är jag helt införstådd med att här ha i praxis visat sig en mängd svåra problem för domstolarna att bemästra och för advokaterna att avgöra, när de skall bestämma sig för att väcka talan o.s.v., och jag får nog i huvudsak ansluta mig till den ståndpunkten, att en lagstiftning borde här bliva säkerligen åtminstone mycket nyttig. Tyvärr kan en sådan lagstiftning komma att försenas genom åtskilliga teoretikers invändning. Jag hoppas dock inte, att *det* skall tas som ett alltför hårt motargument.

En annan sak som jag skulle vilja invända emot dessa teser är, att man får påfallande litet ut av försäkringens betydelse. Det är ju så, att i praktiken har försäkringen oerhörd betydelse, men i det förslag, som här lägges fram i huvudinledarens teser, ser man inte mycket av det. Där hänvisas det bara till en senare punkt, där man får veta, att försäkring finns och att därom särskilt stadgas.

Jag har nyligen haft tillfälle att diskutera vissa problem angående skadestånd med en del jurister i Amerika vid ett besök, som jag strax före denna resa hit gjorde där. Det var en påfallande hög uppskattning, som där kom svenskarna och överhuvud taget det nordiska rättssystemet till del. Det var i främsta rummet universitetsmän jag talade med, och de prisade det stadium till vilket vi hade hunnit här i Norden, när det gällde framför allt de sociala försäkringarna och överhuvud taget försäkringsväsendet. Själva erkände de, att de inte hade kommit så långt i Amerika, emedan de alltid är rädda för att införa för mycket skadestånd, ty då stoppar man all »aktivitet«, »affärerna«, »verksamheten« o.s.v., och det vill man nu inte göra. Det är påfallande, att t.ex. inte mer än några stater – jeg tror tre á fyra – har obligatorisk bilförsäkring, trots att det förmodligen är ett ännu större antal bilskador att reglera därute än vad vi nyss hörde beträffande Sverige.

Efter det jag nu har berört dessa allmänna punkter skulle jag också vilja yttra mig om vissa speciella frågor. För det första är det ersättningen för personskador. På den punkten är de väl ganska så, att preventionens intresse kan många gånger verka i för sträng riktning beträffande den ersättning, som utdömes för personskada i Sverige, ur den skadegörandes synpunkt. Preventionssynpunkten är alltså vid ersättningen för personskada, kan man säga, mycket litet »lämplig«. Jag tror, att man i framtiden där får lita till de sociala försäkringar, som kan komma. Vi har ju kommit ganska långt på det området. För 30 år sedan skulle vi väl ha sagt, att det skulle ha varit en utopi, ifall det allmänna skulle betala för folks sjukdom. Nu har vi emellertid kommit så långt. Jag tror emel-

lertid inte så mycket på regeln om borgerlig »jevn mål«. På den punkten är de väl ändå så, att den skadelidande bör ha ett ordentligt skydd, och att skadeståndsbeloppen här kommer att differentieras, däri ligger ingen oriktighet. Vi kan tänka på den åtminstone i Sverige införda pensionsreformen, och där är det ju så, att den som har haft en högre inkomst och arbetat mera, får mera o.s.v.

Det andra detaljspörsmålet jag skulle vilja beröra är culpafrågan. Jag är ense med huvudreferenten, att man på den punkten bör tänka sig några konkreta regler, som i varje fall i vissa situationer ersätter det hittills varande »bonus pater familias«-begreppet.

Så är de slutligen frågan om principalansvaret. Vi har ju i Sverige där gjort en skillnad mellan arbetslednings culpa och vanlig arbetares culpa. På den punkten är jag helt ense med referenten, att denna skillnad är synnerligen omotiverad. Man utdömer t.ex. skadestånd, när det gäller vice-korporaler och dansbaneförståndare och vad det nu kan vara, men går inte längre och utdömer alltså inte skadestånd på grund av culpa, när de gäller en vanlig arbetare. Då undgår principalen ersättning. Jag är emellertid lite rädd för att man där i praxis kan få alltför långt. Den Alexandersonska mycket kända tesen, var ju den, att den som till en annan delegerade en driftsledning, han bör svara för de skador som uppkom. Nu är de väl så, att vid de större företagen skulle det vara fullkomligt omöjligt, om man inte delegerade driftsledning. Och då frågar man sig: Vad är det här för en grund för skadeståndet? Är det ändå inte här frågan om en sorts fingerad utfästelse av det slag, som man numera inte i så många fall vill acceptera? Är det inte det, som ligger bakom den Alexandersonska tesen? I så fall tycker jag för min del inte att den är fullt acceptabel, utan vad som motiverar skadeståndet här är naturligtvis det praktiska livets tryck. Det är det som motiverar skadeståndet vid de större verksamheterna. Där man måste delegera till en driftsledning, där bör det vara skadestånd och eljest inte!

Om man tänker på sådana »mindre« verksamheter som exempelvis »drivandet av ett hem«, da vågar man väl knappast tänka på vad som skulle hända, om det skulle bli en allmän ersättningsskyldighet för exempelvis hembiträdens culpa. Inledaren har för övrigt varit inne på det problemet, men det kanske inte blir så praktiskt. En allmän ersättningsskyldighet för, låt mig säga, sjukvårdarinnor och andra liknande personer tror jag skulle komma att drabba litet väl hårt, men jag inser väl, att intresset här ligger i att man får en gemensam ordning i de olika länderna. I Norge, Danmark och Island har man ju redan ersättning här.

Frågan om en allmän ersättning för felaktiga maskiner, det är en något vag regel, men jag vågar inte närmare yttra mig om den.

Slutligen har vi frågan om ersättning för farlig verksamhet, som ju egentligen inte här har upptagits. Där tycker jag, att det skulle vara ett intresse att man fick någorlunda fasta regler. Att såsom praxis är i Sverige – när de gäller större militärövningar, skadelidande skall ha ersättning, men däremot inte, när det gäller mindre omfattande militärövningar o.s.v. är någonting, som kan verka orättvist. På de punkterna skulle man nu helst se, att man fick en lagreglerad ersättning för ett större antal farliga verksamheter än vad vi nu har enligt praxis. Vi har ju redan i viss mån kommit in på den linjen i vissa förslag.

Professor *Ivar Strahl* (Uppsala):

Herr ordförande. Mina damer och herrar.

Jag har begärt ordet huvudsakligen för att försvara mig och mina kolleger i den förberedande utredningen mot den polemik emot oss, som förekommer i mine ärade vän justitierådet Walins referat. Jag måste framhålla, att det inte har varit vår avsikt att skadeståndsrätten skulle avskaffas. Vi har velat fästa uppmärksamheten på att försäkringsväsendet faktiskt har övertagit en stor del av uppgiften att bereda ersättning. Vi har velat försöka dra konsekvenserna av att det har tillkommit ett omfattande och utvecklingsdugligt försäkringsväsen och försökt att samordna de båda verksamheterna, försäkringsväsendets och skadeståndsrättens. En sådan uppgift förefaller mig att vara helt legitim, ja, jag måste anse, att den är ofrånkomlig. Referenten säger, att vi har velat bryta ut stora stycken ur skadeståndsrätten och lägga dem under försäkringsväsendet, och talar om att vår avsikt skulle vara att sönderbryta skadeståndsrätten. Men jag hemställer: Är det inte något som redan har skett? Det har väl skett redan genom tillkomsten av försäkringsväsendet och genom den begränsning av regressrätten, som redan förekommer. Och jag måste framhålla, att man inte kan undgå att acceptera den utveckling som har ägt rum. Vare sig man vill det eller inte, måste man acceptera, att nu för tiden ersättningar bereds i mycket stor utsträckning genom försäkringsväsendet och i mycket stor utsträckning också så, att de skadeståndsrättsliga reglerna äro satta ur funktion.

Vad angår de förslag som har utarbetas efter den förberedande utredningen, har de, det måste jag medge, mött en viss motvind. Dock vill

jag nämna, att trafikförsäkringsförslaget i Finland upphöjts till lag och i Norge är framlagt i proposition till Stortinget.

Det som kanske mest har skrämt många, som tog del av den förberedande utredningen, har varit tanken, att utvecklingen skulle mynna ut i en allmän olycksfallsförsäkring beträffande personskada. Det tedde sig för många utopiskt, och jag måste säga, att jag själv inte trodde att den tanken skulle kunna förverkligas inom överskådlig tid. Men i mitt eget land, i Sverige, har faktiskt den tanken i huvudsak förverkligats, framför allt genom tillkomsten förra året av den allmänna tillägspensioneringen. Genom den allmänna tillägspensioneringen och folkepensioneringen, den allmänna sjukförsäkringen, trafikförsäkringen, yrkesskadeförsäkringen, den frivilliga pensionsförsäkringen och andra försäkringar av många slag är det i all huvudsak så, att det i Sverige finns ganska tillfredsställande olycksfallsförsäkring vid vanlig personskada.

Vad är det som har framdrivit försäkringsväsendet? Jo, det är ju tämligen klart. Det är behovet att ge ersättning åt skadade personer. Det behovet tillgodoses lättare genom försäkring än genom skadestånd, och det därför att ersättning genom skadestånd förutsätter att det finns en skadeståndsskyldig som man kan ålägga att betala skadestånd och som kan betala skadeståndet och som därtill verkligen betalar skadeståndet. Man är insnörd liksom i en tvångströja, ett tvåpartsförhållande som begränsar möjligheterna att bereda ersättning. En sådan begränsning finns inte i försäkringsväsendet.

Man måste – det vill jag pointera – acceptera, att försäkringsväsendet har utvecklats såsom skett. Detta måste vara en utgångspunkt, och är en tämligen fast utgångspunkt vid överväganden de lege ferenda på skadeståndsrättens område. Men fastän försäkringsväsendet har utvecklats starkt och fastän denna utveckling kanske kommer att fortsätta, blir inte därför en skadeståndsrätt överflödig. Också vid den förberedande utredningen tänkte vi oss, att en allmän skadeståndslag skulle komma till stånd. Vi tänkte oss, att man först skulle utföra två utredningar, nämligen dels om trafikförsäkringen, dels om stats och kommuns ansvar. Dessa har utförts. Därefter skulle man, tänkte vi oss, börja arbeta på att åstadkomma en allmän skadeståndslag.

Nu har referenten varit nog vänlig att framlägga vissa huvudpunkter i en sådan lag. Jag har inte mycket att erinra mot innehållet i den skisserade lagen. Det jag kanske mest reagerar emot är bestämmelsen om principalansvar. Framför allt reagerar jag mot principalansvar i smärre förhållanden: att husfadern skall vara ansvarig för hemhjälps culpösa

förfarande eller lantbrukaren för sina arbetares. Sådant ansvar förefaller mig ha varit mera på sin plats under äldre tiders patriarkaliska förhållanden. Att nu införa det förefaller mig vara tämligen »out of date«.

Av värde i den skisserade lagen är, tycker jag, bestämmelserna om begränsning av skadeståndsbeloppen. Ty det är i mitt tycke en angelägen uppgift att skydda de skadeståndsskyldiga. Det bör man kunna göra nu mer än förr, just därför att försäkringsväsendet har blivit så omfattande.

Jag är alltså tämligen nöjd med vad som står i den skisserade lagen. Men jag är däremot något betänksam mot vad som inte är avsett att stå i texten. Jag tycker, att mycket är lämnat utanför och hänvisat till motiven. Man tänker sig tydligen, att dessa kommittéer, en i varje land, skall, inom sig och med varandra, diskutera åtskilliga frågor och besvara dem med anspråk på auktoritet, men emedan svaren äro alltför osäkra inte i lagtexten.

Säkerligen kan det bli intressanta diskussioner, kanske också värdefulla. Jag hoppas, att man därvid orienterar sig beträffande utvecklingen utanför Norden. Det förhåller sig litet varstans så, att skadeståndsansvaret under de senaste generationerna utsträckts mer och mer, men det har inte skett på samma sätt överallt utan tvärtom på olika sätt i skilda länder. Jag tror inte att jag överdriver, om jag betecknar läget internationellt sett inom skadeståndsrätten såsom präglad av förvirring.

Jag vil också hoppas, att man, när man diskuterar de här sakerna, betänker att försäkringsväsendet har kommit till och att situationen nu därför är en annan än tidigare. Vad man nu bör göra är enligt min mening framför allt att hejda skadeståndsrättens utveckling. Den får inte fortsätta av bara farten. Man bör vara försiktig med att ytterligare utsträcka skadeståndsansvaret utanför culparegeln. Det förefaller mig betänkligt, att man skulle införa en allmän lag om skadestånd och samtidigt rekommendera åt domstolarna att vid sidan av lagen utveckla ytterligare regler om utsträckt skadeståndsansvar. Man hänger sig åt en illusion, om man tror att man genom allt utveckla skadeståndsrätten skall kunna nå fram till en tilfredsställande ordning för beredande av ersättning. Ett hinder däremot är, att man, när det gäller skadeståndsrätt, inte kan tänka bara på behovet av ersättning utan också måste tänka på den som skall betala ersättning. Det måste ske en avvägning av de båda sidornas intressen, och därför kan man via skadestånd bara i begränsad utsträckning tillgodose behovet av ersättning.

Professor *Simo Zitting* (Helsingfors):

Mina damer och herrar.

Med tanke på reformen av skadeståndsinstitutet uppkommer först frågan huruvida man bör genomföra en totalreform och alltså stifta en allmän skadeståndslag eller om det är lämpligare att vid fall av behov i lagstiftningsväg reglera särskilda frågor. Den ärade inledaren har utgått från det förstnämnda alternativet och sammanfattat sina grundligt genomtänkta ideer i form av ett preliminärt lagförslag. Jag anför till först några synpunkter beträffande nämnda principfråga.

Utvecklandet av rätten är lagstiftarens egentliga uppgift, men det finnes rättsområden, på vilka denna utveckling går framåt naturligare genom att domstolarna leda densamma och lagstiftaren följer efter och i fall av behov kodificerar i rättspraxis uppkomna regler. Enligt min åsikt utgör skadeståndsrätten ett dylikt rättsområde. Utvecklingen på detta område har gått framåt och går alltjämnt vidare stödande sig på knappa och bristfälliga rättsregler. Det förefaller att vara bättre ifall rättspraxis får med hjälp av teorin leda utvecklingen. Lagstiftaren bör befatta sig med saken endast i begränsad omfattning. Då tröskeln är för hög, bör den sänkas eller en ny öppnas, men man bör undvika att för mycket ingripa i den naturliga utvecklingen.

På ett visst utvecklingsstadium bör de i doktrinen och rättspraxis utvecklade reglerna kodificeras. Det är blott frågan när tiden för en sådan åtgärd är inne. I detta avseende hyser jag något tvivel. En brytningstid är icke lämplig för kodificering. Och det kan nu skönjas vissa tecken på brytningstid. Detta utvisar bl.a. den diskussion, som under de senaste tiderna förts angående förhållandet mellan skadestånd och försäkring, samt också strävan att närma inomobligatoriskt och utomobligatoriskt skadeståndsansvar. Därför vore det måhända bättre att låta utvecklingen fortgå som hittills. Ur finsk synpunkt tvekar man även inför det faktum, att reformen på detta område hos oss icke är lika påkallad som på några andra rättsområden och att det hos oss till stor del saknas regler om inomobligatoriskt skadestånd. Trots dessa tvivel bör man intaga i många avseenden en positiv ståndpunkt i förhållandet till det förelagda preliminära lagförslaget. Detta utvisar nämligen en grundlig kännedom om nordisk rätt och god praktisk syn på saken. Förslaget är ett anmärkningsvärt positivt framsteg vid behandlingen av denna fråga. I det följande berör jag ur finsk synpunkt några av inledaren framlagda frågor.

Förslagets 1 punkt inskränker sig icke enbart till den genom brottet

försakade skadan. Dess tillämpningsområde är sålunda vidsträcktare än vad reglerna i 9 kapitlet i Finlands strafflag förutsätter. Oaktat inomobligatorisk ansvarighet för skada medelst en uttrycklig regel skulle uteslutas från lagens tillämpningsområde, skulle man dock sannolikt tillämpa den nya lagen analogiskt på fall av dylik ansvarighet. Man kan hysa tvivel därom, huruvida utvidgandet av lagens tillämpningsområde verkligen är av behovet påkallat, då rättspraxis synes få tillräckligt analogistöd av de nu existerande bestämmelserna.

Större praktisk betydelse torde regeln i punkt 2 hava. Den avviker väsentligt från 5 § 9 kapitlet i finska strafflagen, vilket lagrum ofta har försakat tolkningssvårigheter. Oaktat samma lagrum bygger på en otillräknelig persons sekundära ansvar, har man ansett, att man i vissa fall kan förplikta den otillräknelige att skäligen ersätta av honom försakad skada, ifall ersättningen icke kan erhållas av vederbörande övervakningspliktiga person i sådana situationer då grunden för ansvarigheten saknas eller en övervakare icke funnits. I detta fall är tröskeln så hög att en lagstiftningsåtgärd är påkallad. Prövas bör ifall tanken om sekundärt ansvar alltjämt vore användbar.

Förverkligandet av regeln om principalansvaret i punkt 3 skulle hos oss betyda ett märkbart utvidgande av ansvarighet för skada. För närvarande svarar nämligen principalen endast för vållande vid val och övervakande av medhjälpare och blott i undantagsfall strikt. Rättstillämpningen har lett utvecklingen till ett objektivt principalansvar. I fall principalen har överlåtit sin lednings- och övervakningsbefogenhet till en underprincipal svarar huvudprincipalen utan culpa för underprincipalens fel och försummelser. Trots att utvecklingen går i denna riktning, är det ej nödvändigt att gå så långt som förslaget innebär. Detta skulle i synnerhet i mindre förhållanden medföra betydliga olägenheter. Saken borde fall för fall prövas och regleras. Detsamma gäller i huvudsak även beträffande ansvar för fel i maskiner. I detta avseende kan man komma till rätta med tillämpning av culparegeln. Utfärdandet av bristfälliga instruktioner samt överlåttandet av arbetsredskap i dåligt skick kan nämligen jämföras med vållande vid val och övervakning av medhjälpare.

Förslagets många intressanta och anmärkningsvärda detaljer har jag här icke tillfälle att behandla. Slutligen nöjer jag mig med att nämna att reformen, som berör jämkning av skadeståndsansvar, är av behovet påkallad, och i detta avseende erbjuda de föreslagna reglerna (V–VI) enligt min åsikt en beaktansvärd grund med tanke på kommande lagstiftningsarbete.

Højesteretssagfører *Henrik Bache* (København):

Hr. ordfører. Ærede forsamling.

Også jeg har visse standpunkter, som jeg har haft den fornøjelse tidligere at forelægge for de nordiske juristmøder. Grunden til, at jeg tar ordet, er for det første den, at emnet interesserer mig overordentligt meget, og jeg er glad for, at dette emne er blevet sat til debat her på mødet. Dernæst er jeg glad for at se, at det vækker en så stor interesse. Det er et spørgsmål, hvor det er af stor betydning at finde frem til en helt rigtig ordning. Mit standpunkt kan kort sammenfattes på den måde, at erstatningsretten bør – på langt sigt – stræbe efter at blive afløst af forsikring og af en forsikringsform, som ikke lægger hovedvægten på det temmelig dårlige hjælpemiddel, der hedder ansvarsforsikring, men på en forsikringsordning, der går lige til kernen i sagen, og som yder beskyttelse for de direkt truede værdier, hvad enten det er personer, deres liv, deres helbred, deres indtægtsevne eller det er tingene, som trues af skader. Når man har disse to ordninger – erstatningsretten og forsikringsordningen – bestående hver for sig og skal vurdere, hvad formål de opfylder, så ser man, at de opfylder de samme formål. De prøver på dels at oprette skade – det er det primære – og dernæst har man udformet teoretiske, filosofiske synspunkter, hvorefter de tjener til at forebygge skader og at skabe en almen tryghedsfornemmelse. Og ser man på disse formål, som de to systemer har, så vil man se, at de løses betydeligt bedre af en primær forsikringsordning, som går lige til sagen og som siger: Vi er villige til og vi tilbyder at beskytte jeres værdier, tilbyder at hjælpe med til at forhindre, at der sker skade på disse værdier, og vi tilbyder at give en almindelig tryghedsfornemmelse. Det er ikke tilfældigt, at i alle landene bruges ordene tryghed og forsikring næsten synonymt.

Referenten – det er min opfattelse af hans oplæg – går stærkt imod mine synspunkter. Men når man ser på, hvilke argumenter han fremfører i så henseende, så kan jeg sige, at de ingenlunde har overbevist mig. Jeg vil ikke trætte forsamlingen ved at gennemgå alle argumenter, men bare nævne et par eksempler, først ved at sige, at argumentet med, at man ikke kan gå den af mig foreslåede vej, fordi man »avlægsnar« reglerne for »inomobligatorisk« og »utomobligatorisk« erstatningsansvar fra hinanden, er fuldstændigt forkert efter min opfattelse.

Den reform, som jeg stiller op som et »ändamål«, kan lige så godt gøres anvendelig på det »inomobligatoriske« ansvar som på ansvar uden-

for kontraktforhold. Hvis man skulle gå i dybden med dette, så fører det for langt, men jeg kan nævne et af de eksempler, som referenten opstiller. Han nævner som »inobligatorisk« ansvar, at en butikskunde kommer til skade under sit besøg i butikken. Jeg tror slet ikke, at det er noget typisk eksempel på kontraktmæssig ansvarsforpligtelse. Det er i virkeligheden et ansvar udenfor kontraktforhold, der tilfældigvis optræder i forbindelse med begyndelsen af et kontraktforhold. Denne butikskunde kan imidlertid også komme til skade ved, at han køber af butiksindehaveren en farlig ydelse, og så er vi betydeligt længere over i det »inobligatoriske« ansvar, men da vil jeg bruge eksemplet for at vise, at begge disse tilfælde kan fuldtud fyldestgøres ved, at kunden har sin ulykkesforsikring. Hvis han har sin behørlige ulykkesforsikring, så får han erstatning for det brækkede ben, men han får også erstatning for den forgiftning, som han lider ved at spise den farlige vare. Han får også erstatning af sin forsikring til sin enke, hvis han selv dør af den farlige vare. Sådan kunne man gå videre med de forskellige kontraktforhold og vise, at i mange af dem er der fuld forsikringsmæssig beskyttelse for de erstatningskrav, der kan opstå i kontraktforhold, og min tesis er netop den, at i alle tilfælde, hvor forsikringsvæsenet er i stand til at yde en fyldestgørende beskyttelse og yde den til den skadelidende på første hånd, er det unødvendigt, at han ved siden af skal have et erstatningskrav. Dette erstatningskrav skulle gøres gældende ved en retssag imod skadevolderen, og så skulle der være en ansvarsforsikringsdækning for dette erstatningskrav. Det er og bliver en dårlig omvej til at nå det resultat, man meget bedre kan nå på den anden måde. Jeg mener derfor, at skal man se på dette eksempel, dette argument fra indlederens side, så duer det ikke til at kuldaste mit reformforslag.

Det andet og vigtige argument, som i første række gjorde et vist indtryk på mig, det var, at man burde se på, hvad det gælder i andre lande og i internationale forhold, og at det ville være farligt, om vi her i Norden lavede en ordning, der principielt var helt anderledes end i de andre lande. Ja, det kan måske være farligt, men i andre punkter har vi da også vist, at vi her i Norden har kunnet være foregangsmænd for gode og fremskridtsvenlige tanker, men jeg vil sige til argumentet, at det vistnok heller ikke er rigtigt. Efter hvad jeg ved, så arbejdes der i mange lande verden over netop på de samme synspunkter. Jeg hører, at man både *i vest* og *i øst*, i USA og Jugoslavien arbejder meget intensivt med tanken om at lade forsikringsvæsenet på mere eller mindre omfattende måde afløse erstatningsretten. Og jeg er ikke i tvivl om, at proble-

met nok skal arbejde for sig selv. I det daglige praktiske liv er man allerede langt fremme på denne vej. Jeg kan nævne et tilfælde, som alle kender, den store skade, hvor skibene Stockholm og Andrea Doria stødte sammen, og hvor der var erstatningskrav i hobetal af kæmpemæssig art fra begge sider, fra passagerer, fra skibsejere og fra forsikringsselskaber. Man forberedte retssager, man begyndte retssager, men blev klar over, at alt dette var meget skeptiske krav. Det førte i virkeligheden ikke til noget sikkert, alene at sagførerne fik en masse gode salærer, men det reelle var, at forsikringsselskaberne, der stod bagved, sagde: Vi har tegnet forsikringer for de og de interesser; vi betaler i det omfang, vi skal betale, til de forskellige skadelidte, hvad enten det er skibe eller personer, og så lad os slå en streg over alt det med erstatningsretten. Det er et så enormt eksempel på, at man også i internationale forhold ser stort på disse forhold og siger: Lad os se bort fra erstatningsretten.

Så vil jeg gerne nævne det eksempel, at vi jo alle har en brandforsikring. Men vil nogen undvære brandforsikringen eller indskrænke den, fordi de siger: Den brandstifter, som stikker ild på mit hus, han er jo ansvarlig, så behøver jeg ikke brandforsikringen. Jeg kan bare rette erstatningskrav mod ham. Det er måske sat på spidsen, men det er i en nødskal det, som forkæmperne for erstatningsrettens fremtrængen siger.

Og derved siger man som sidste argument for, at man ikke kan forlade erstatningsretten, at man skal være forsigtig med at gå imod retsfølelsen. Det er et argument, som har en meget stærk kraft, og hvor man siger, at hvis vi afskaffer erstatningsretten, så kommer det i strid med folks retsfølelse. Da kan jeg bruge eksemplet med brandstifteren, som har stukket ild på ens hus og voldt betydelig skade; der vil retsfølelsen ikke være tilfredsstillet med, at han eller hans ansvarsforsikring skal betale erstatning. Nej, den hævn, som retsfølelsen kræver, det er, at han skal straffes. Og det er også et typisk eksempel på det, som den ærede korreferent fremhævede, at modpartens standpunkt – det kan være meget overbevisende – men det kan ofte være det bedste argument til at styrke ens egne argumenter.

Men hvad skal vi gøre ved dagens spørgsmål? Skal vi kodificere erstatningsretten? Her mener jeg, at man må være overvejende tilfreds med det fremsatte forslag. Referentens forslag er i den grad moderat, så det ødelægger ikke de fremtidsmuligheder, som går ud på, at man i hvert fald ikke skal udvide erstatningsretten igennem objektivt ansvar, således at man lægger hindringer i vejen for det store program, som jeg forudser gennemført til sidst. Der er en stor moderation i indlederens forslag, i

hans udkast, og man kunne måske endda være så dristig at sige, at det faktisk ikke er noget som helst nyt, set fra et dansk synspunkt. Det eneste, der er nyt for os danske, hvis vi skulle gennemføre det som lovforslag, det er reglen om »jämknning«, som vi jo ikke har som generel regel. Hvis en fattig mand har forvoldt en stor skade, så kan han efter dansk ret kun dømmes til at betale fuld erstatning; det ville være udmærket at indføre en regel om »jämknning«; det synes jeg, at jeg også kan tiltræde. Men i øvrigt kan jeg principielt tiltræde, at man søger at kodificere erstatningsretten, netop for at holde den indenfor de moderate baner, og desuden for at man fra de andre nordiske lande kan hjælpe Sverige og Finland til at komme på en basis, som de jo i og for sig gerne ønsker at komme på.

Jeg ved ikke, om der er tid til at jeg gennemgår nogle enkelte punkter. Nej, de egner sig efter min mening ikke til at drøfte på et sådant plenarmøde. Det eneste, jeg ville have lov til at fremhæve – og det er jeg også blevet bedt om fra forsikringside – det er, at i dansk ret er man yderst tilfreds med den ordning, der går ud på, at man til skadelidte personer og deres efterladte betaler engangs-erstatninger, og man ville se med stor betænkelighed på at skulle gå over til den svenske ordning med, at disse erstatninger skulle udredes som renteerstatninger. Man ville komme ud i meget farlige konsekvenser, man ville komme til, at de skadede personer ikke kunne blive raske så hurtigt, som vi nu ser, de bliver raske i Danmark. Og man ville komme ud for vanskeligheder med rentebetaling ude i fremtiden, hvor inflationen jo også truer os, og hvor forsikringsselskaberne eller de erstatningsskyldige ikke kan samle penge op til fremtidige renter, der skal betales efter en anden værdi af kronen, end vi har i dag; en engangs-erstatning kan den skadelidte selv anbringe på den for ham mest gunstige måde.

Professor *Johs. Andenæs* (Oslo):

Det var bare et par korte generelle bemerkninger for at det også skulle lyde en norsk röst i denne diskusjon.

Hva först det generelle utgangspunkt angår, er jeg enig med det som har blit anført av professor Lejman, professor Strahl og sist nå höjstetretssagfører Bache, om at den tradisjonelle erstatningsrett i og for seg er et meget skröpelig institutt når det gjelder å skaffe skadelidende oppretning for det tap han har lidt. Og fremtidslinjen tror også jeg avgjort kommer til å gå i den retning som de nordiske sakkyndige i sin tid trakk

opp, at den tradisjonelle erstatningsrets funksjon kommer til i stigende grad å overtas av forsikringsretten, både skadeforsikringen og ansvarsforsikringen, og på den annen side ved regler om strafferettslig ansvar og administrativ kontroll. For så vidt er jeg altså uenig i den polemikk, som referenten her har gjort. Men jeg tror også, når man ser realistisk på det i dagens situasjon, så må man erkjenne at hvis man i det hele skal ta sikte på en generell erstatningslov, så må man knytte den til den foreliggende tradisjonelle erstatningsrett. Hvor sterkt jurister fleste – i alle fall svært mange – er bundne til tilvante tankeformer på dette område, synes jeg vi har fått et ferskt eksempel på i den for meg uforståelige motstand, som er blitt reist mot de meget beskjedne, etter min mening rasjonelle forslag om å omlegge motorvognansvaret i retning av en obligatorisk forsikring og ansvaret begrenset til det.

Det er naturligvis meget som kan sies også imot å gi seg inn på å lovfeste slike generelle emner, og korreferenten gikk jo meget omhyggelig inn på de argumenter som kunne anføres i denne retning. Men det står for meg slik, at de erfaringer vi har fra nordisk lovsamarbeid, når det gjelder å gi rammelover, for. ex. kjøpsloven, som har vært diskutert her, eller avtaleloven, som begge angår meget generelle emner, disse erfaringer er opmuntrende og kan gi mot til å ta et slikt skridt også når det gjelder et generelt område som den alminnelige erstatningsrett. Så vidt jeg forstod koreferenten, så betraktet han det som en stor vanskelighet at det var fremsatt i litteraturen så mange teorier, som i og for seg var omtrent like gode, det var ikke så lett å velge mellom dem. Han tenkte seg så, at når man skulle fylle disse lovkomitéene i hvert enkelt land med teoretikere fra erstatningsrettens område, så ville de sitte og tviholde hver på sine uttalelser, og så ville man ikke komme noen vei. Jeg tror at det er å se litt mørkt på saken. Etter min erfaring fra lovgivningsarbeid, er professorer ikke alltid helt utilbøyelige til å modifisere eller gi avkall på de standpunkter som de tidligere har gitt uttrykk for. Dels kan det hende at de blir overbevist av de diskusjoner som der finner sted på et bredere plan, dels kan de finne at for å oppnå et resultat, får man slå av på hva man egentlig selv kunne betrakte som det beste; man må samle seg om en løsning. Både en lovkomité og de lovgivende myndigheter må, når det foreligger en rekke forskjellige alternativer som i og for seg står som brukbare, oppdrive den besluttsomhet som trenges for å treffe et valg mellom disse alternativer; og kanskje er det ofte – når alt kommer til alt – mer vesentlig at det treffes et slikt valg enn hvilket av løsningsforslagene som blir valgt.

Jeg ville derfor for mitt vedkommende, til tross for at jeg godt forstår betenkelighetene, se med sympati på et slikt lovgivningsarbeid, som referenten har tatt initiativet til, og jeg er enig med det som tidligere er sagt, om at hans teser i så fall vil danne et ypperlig utgangspunkt for det videre arbeid.

Hæstaréttardómari *Gizur Bergsteinsson* (Reykjavík):

Ærede forsamling.

Selve forfatningen har bestemmelser, som bidrager til at værne personers og tings integritet. I god samklang med vor retsforfatnings grunnprinsipper må det være erstatningsreglernes oppgave at give personers og tings integritet det bedst mulige vern. Andre retslige interesser bør også i fornødent omfang beskyttes ved de erstatningsrettslige normer. Gennem erstatningsreglernes anvendelse bør der søges skabt den størst mulige almindelige tryghed i samfundet, og skadeforvoldelser bør modvirkes gjennom erstatningsrettens præventive og genoprettende funktion. På den ene side må folk innskærpes agtpågivenhed over for andres retslige goder, og på den anden side må folk ikke hæmmes for sterkt i deres rettmæssige og samfundsgavnlig aktivitet på grund af for vidtgående erstatningsregler. Til opnåelse af disse formål bør efter min opfattelse culpastandarden indtage en central plads inden for de erstatningsrettslige normer. Culpareglen har sin grund i tradition og indgroede retsforestillinger. Den indebærer et skyldelement, hvilket dog i praksis er blevet noget afsvækket og er trådt i forbindelse med risikobetraktninger. Rigtig nok passer culpareglen bedst på det daglige livs forhold, men reglens smidighet og vaghed i konturerne gør den sammen med andre retshensyn til et velegnet redskab i dommerens hånd. Den ærede referent indleder sine teser med at opstille culpareglen som et hovedprincip inden for erstatningsretten. Heri må man give ham medhold.

Culpareglen bør alligevel ikke være eneherkende. På grænseområdet mellem culpa og objektivt ansvar har man anvendt det såkaldte præsumptionsansvar. Når materiale, materiel eller maskiner frembyder betydelig fare og de ved at svigte har medført skade på person eller ting, er man gået ud fra en vis forhåndsformodning om, at den, hvis rådighedsfære den skadeforvoldende ting er undergivet, ikke har truffet de nødvendige forholdsregler til afværgelse af skade. Positive bestemmelser om objektivt ansvar findes på enkelte områder, for eks. i den islandske færdselslov nr. 26/1958. Referenten foreslår nu at lægge objektivt ansvar på

den, som benytter maskiner eller andre tekniske hjælpemidler, når disse, på grund af fejl eller slid, svigter, hvis et sådant ansvar ikke er åbenbart urimeligt. Denne regel kan godkendes, hvis man understreger undtagelsesbestemmelsens betydning.

Den ærede referent er afstået fra at forme en mere almindelig regel om objektivt erstatningsansvar, hvilket må beklages. Nødvendigheden af værn for personers og tings integritet og behovet for den størst mulige almindelige tryghed i samfundet synes under nutidens rivende udvikling at føre til, at der burde indføres en regel om objektiv erstatningspligt for bedrifter og aktivitet, der medfører en særlig og nærliggende fare for, at skade påføres andre, men en sådan regel burde holdes inden for moderate rammer. Det er netop en sådan regel, vi trænger mest til på erstatningsrettens område for at føre udviklingen ind på de rigtige baner.

De regler, som referenten har opstillet om lempelse af erstatningsansvaret, finder jeg meget tilfredsstillende. De erstatningsretslige normer bør ikke benyttes til at slå tilværelsen helt i stykker for folk i økonomisk henseende. I det hele er referentens teser præget af stor klarhed. Men da tiden er så langt fremskreden, kan jeg ikke gå nærmere ind på problemerne.

Referenten, justitierådet *Gösta Walin*:

Herr ordförande.

Det kan konstateras, att ämnet har givit anledning till en livlig diskussion med olika synpunkter företrädta. Jag skulle först med anledning av korreferentens ståndpunkt vilja kraftigt understryka, att jag har sett det som ett viktigt nordiskt önskemål att åstadkomma någonting gemensamt på skadeståndsrättens område. Man kan inte opponera emot det önskemålet från de utgångspunkten, att det lämpligen bör överlämnas åt domstolarna att själva utveckla reglerna. Dels är deras befogenhet rätt begränsad i det avseendet och dels har man ingen anledning att tro, att de skulle sluta sig tillhoppa om en gemensam utvecklingslinje. Därför trodde jag att det skulle vara önskvärt att få några gemensamma, allmänna synpunkter, från vilka man sedan kunde i varje land, med beaktande naturligtvis av utvecklingen i de andra länderna, bygga vidare. Man får framdeles ta ett nytt steg och reglera ytterligare spörsmål för att söka närma de olika nordiska länderna till varandra än bättre eller åtminstone hålla hop utvecklingen nöjaktigt. Jag kan inte se att korre-

ferentens förslag, att man skulle göra en gemensam avhandling av nordiska rättslärdar, har några större möjligheter till framgång i den riktningen.

Sedan vil jag beträffande invändningarna att försäkringsväsendet inte är tillräckligt beaktat i min framställning säga, att jag inte såg som min uppgift att draga fram alla sidor av den saken. Jag har räknat försäkringsväsendet såsom ett mycket stort och viktigt institut för sig, medan det här gällt att behandla den allmänna skadeståndsrätten.

Mina invändningar och den polemik som jag har framfört gällde mest sättet att angripa problemen. Jag kan inte förstå annat än att de som har framfört det utomordentligt viktiga försäkringsväsendet har konstrat till saken. Det behövs inte en sådan omläggning, som medför så många lagtekniska och praktiska svårigheter, i synnerhet i gränsfall. Jag önskar ingenting hellre än att försäkringsväsendet klarar av så mycket som möjligt. Men det går ju utmärkt ifrån den utgångspunkt man har – med en relativt generell skadeståndsrätt – om man skyddar de skadeståndsskyldiga genom att begränsa regressmöjligheterna. Jag förstår inte vad det skulle vara för avgörande svårigheter med att lugnt ta det så som man har det på den punkten och göra vissa praktiska reformer.

Det är ju klart att ansvarighetsförsäkringen är utomordentligt viktig. Det skulle kanske kunna uppfinnas en annan teknik att klara dess uppgift, men jag förstår inte annat än att det går rätt väl med den som finns. Socialförsäkringen är också utomordentligt viktig. Naturligt önskar jag vidare att man kompletterar försäkringsskyddet genom nya former av obligatorisk försäkring.

Sedan förefaller det mig som om en del talare underskattat möjligheterna att verkligen få skada täckt genom skadestånd. Utvecklingen går ju bland företagen mot allt större enheter. Vi ser ju hur på olika verksamhetsområden sker sammanslutningar till mäktiga, ekonomiskt starka föreningar. Och vi ser hur industriföretagen växer till utomordentlig storlek och ekonomisk styrka. Dessutom ser vi, hur staten i olika länder lägger sig till med olika former av verksamhet, och där är det som regel inte heller något tvivel om solvensen.

I övrigt vill jag bare göra några korta repliker.

Beträffande »borgerlig jevn mål« har jag ingalunda tagit till orda för att det skall utdömas ett visst fixerat belopp lika för alla. Jag har utgått från att man i princip ersätter den inkomstförlust som har ägt rum, men att man bör »toppa« – inte går hur långt som helst. Den »toppningen« äger också rum inom försäkringsväsendet, och jag tycker det är naturligt att den kommer till synes även i skadeståndsrätten.

Ifråga om principalansvaret kan jag förstå vissa farhågor beträffande enkla förhållanden. Men jag tror, att de är ganska överdrivna. Inte bara därför att hembiträden i allmänhet saknas, utan framför allt därför att ansvarighetsförsäkringen utbreder sig med en sådan kraft. Det gäller också inom lantbruket. Lantbrukaren har försäkring för vad som händer vid användning av hans maskiner, traktorer och skördemaskiner m.m. Och det kan inte vara någon större risk med att låta principalansvaret även gälla mindre förhållanden, när det täcks av ansvarighetsförsäkring. Därutöver har man enligt vad jag föreslagit jämningsmöjligheten.

Beträffande omfattningen av en ny allmän skadeståndslag har framförts invändningar i motsatta riktningar, om jag förstått rätt. Korreferenten menar, att man bör ha en helt generell regel om skadeståndsskyldighet på grund av culpa, otillbörligt uppträdande eller vad man vill kalla det, medan professor Zitting menade, att man skulle begränsa sig till skadeståndsskyldighet på grund av brott.

För egen del har jag inte varit beredd att förorda, att man skulle ha en allmän skadeståndsregel på grund av culpa. Jag har trott, att det var vissa risker förenade med att låta culpöst handlande generellt medföra ersättningsskyldighet för allmän förmögenhetsskada, när den inte sker via skada på person eller på egendom. Det är dock ganska svåra problem, som kan uppkomma. Man har ju inom immaterialrätten stora områden där sådan skada ersättes, men det kan kanske vara vanskligt att överblicka, om en allmän regel inte skulle gå alltför långt. Beträffande begränsning till brottsligt förfarande är att märka, att man för närvarande inte har någon sådan begränsning i de bestämmelser som finns i Danmark; jag tror inte heller i Norge, medan man har det i Sveriges och Finlands strafflagar.

Jag har trott, att de regler, som finns här i Sverige och Finland, kan förleda domstolerna till att anse att skadeståndsskyldighet inträder i alltför vid omfattning på grund av brott. Man bör göra en värdering och se, vilket intresse som de straffbelagda bestämmelserna egentligen avser att skydda och vara litet försiktig med att låta skadeståndspåföljd inträda. Jeg tillåter mig anse, att utkastet går en god medelväg mellan de två ståndpunkter som har framförts. Det hindrar inte, att jag är medveten om att man får erkänna skadeståndsansvar på grund av otillbörligt handlande även utanför den regel som skisserats i utkastet.

Professor Lejman gjorde den invändningen att utkastet byggde varken på reparationssynpunkten eller på preventionssynpunkten. Jag tror, att det skulle vara ett falskt teoretiserande att bygga på det ena eller det

andra. Även om man skulle taga preventionssynpunkten till utgångspunkt för det hela, kan det ändå inte falla någon in att i princip ge mer än ersättning för den skada som lidits. Man bör bygga på den naturliga utgångspunkten att det här gäller att ge folk skälig ersättning, när det viktiga försäkringsväsendet ej inträder. Det är mycket naturligt att tänka på reparationsintresset och det skadeståndssystem som tillgodoser reparationsynpunkten i praktisk och lämplig utsträckning verkar samtidigt preventivt. Man behöver inte göra sig så mycket bekymmer därutöver för preventionssynpunkten.

Ordföranden förklarade förhandlingarna i detta ämne avslutade.

Sedan hästaréttardómari *Arni Tryggvason* intagit ordförandeplatsen meddelades resultaten av de samma dag förrättade valen av ledamöter till lokalstyrelserna. Vidare framlades ett förslag från den finska lokalstyrelsen om ändring av § 8 i stadgarna för de nordiska juristmötena (se bil. IX). Förslaget bifölls med acklamation.

Ordföranden: Nu återstår endast att behandla frågan om nästa juristmöte. Jag ger ordet åt den danska lokalstyrelsens ordförande, höjesterretssagfører Bernt Hjejle.

Højesteretssagfører Bernt Hjejle:

Jeg vil gerne på samtlige gæsters vegne først og fremmest bringe vore islandske venner en varm og hjertelig tak for de dage, vi har været deres gæster.

Disse dage har været rige på begivenheder og på oplevelser. Vi føler, at vi her har vandret på klassisk grund. Vi føler, at de navne, som altid for os har stået som udtryk for den store kulturopoke, hvis hjemsted var Island, på ny er blevet levende for os og blevet levende i vort sind på en måde, vi aldrig før har følt. Ingen, der har været ude at se þingvellir, har kunnet undgå at føle denne mærkelige betagende og ophøjede følelse, som altid betager en, når man står på et sted, hvor fortiden taler til os direkte og umiddelbart tværs igennem mange århundreder.

Jeg har mange gange i disse dage hørt venner sige til mig: Hvordan kan det gå til, at et sådant lille folk som det islandske har kunnet skabe det, som vi i disse dage har mødt her? Men hvorfor spørge således? – Det var det samme folk, der i sin tid har skabt en af kulturens store epoker, har skabt en kunst og litteratur, der i dag taler lige friskt til os, som om den var skrevet i dag. Ingen, der har læst Egill Skallagrímssons

storslåede digt Sönnetabet, vil glemme det. Det er det mest storstilede digt, som nogensinde i historien er skrevet om et menneskes tanker og følelser, som har mistet en af sine kære. Og det er det mærkelige, at denne kulturepoke kom på et tidspunkt, da hele den øvrige verdens og hele Europas kultur lå i det dybeste mørke. Og medens renaissancens kultur byggede på antikens kultur – var en genoplivelse af Grækenland –, så var den kultur, der var skabt her på Island, en helt original kultur, som ikke byggede på noget andet, men sprang direkte ud af det islandske folks sind.

Så hvis man spørger, hvordan har det kunnet gå til, at Island i dag har bygget alt det op, som vi i disse dage har set omkring os, så kan man med samme ret spørge og lige så godt spørge: Hvordan kunne den lille athenianske befolkning skabe den kultur i videnskab og kunst, som vi har bygget på siden da? Hvordan kunne det lille israelske folk skabe den åndelige kultur, som vi har levet på i over tusind år? Og hvordan kunne det lille florentinske folk i renaissancen skabe noget, der taler til de seneste tider?

Og svaret er helt lige til. Det er simpelt hen dette: Det er aldrig antallet. Det er altid kvaliteten.

Og den kvalitet har vi mærket her i disse dage. Vi mærkede den første gang, da Árni Tryggvason talte til os ved mødets åbning i bevægende og smukke ord. Og vi har følt det lige siden da, lige fra den første indleder til det første møde og lige op til i dag, at alt, hvad vi har mødt, har været båret af en fin åndstærk kultur.

Men ikke blot på dette område har vi fået store indtryk. Vi har også fået et indtryk af den dygtighed og effektivitet, hvormed dette møde har været tilrettelagt og ledet fra først til sidst.

Og så har vi endelig til sidst fået indtryk, som måske er det stærkeste og det mest varige for os. Árni Tryggvason sagde i sin indledning: Men hvad ville det alt sammen hjælpe, hvis der ikke bankede et hjerte bagved? – Men det har vi også følt i disse dage. Vi har ikke behøvet at lytte ret meget for at mærke den varme og den gæstfrihed, som strålede ud fra vore islandske værter, og som har gjort, at dette møde har været en sjældnen oplevelse. Og vi vil sige til Árni Tryggvason, til den islandske lokalstyrelse, til alle, der har arbejdet på dette møde, at vi vil takke dem. Vi har mærket deres hjerte banke bagved det værk, de her har skabt for os, og vi håber – og jeg vil gerne give udtryk for – at også vore hjerter banker og takker. De banker i taknemlighed og tak for alt, hvad I har gjort for os, og vi bringer jer vor aller varmeste og hjerteligste tak. –

– Og hermed skal jeg så gå over til det andet punkt, nemlig dette, at den danske lokalstyrelse på den danske afdeling af de nordiske juristmøders vegne indbyder alle medlemmerne af de nordiske juristmøder til det næste møde i København i 1963, og jeg håber, at så mange som muligt vil modtage indbydelsen og komme til os.

Inbjudan till mötet i Köpenhamn accepterades med acklamation.

Ordföranden: Jag ber först att få tacka min gode vän Bernt Hjejle för hans vackra och vänliga ord, och jag är övertygad om, att jag talar å alla mötesdeltagares vägnar, när jag riktar ett uppriktigt tack till honom för hans inbjudan. Vi emotser med glädje de nordiska juristdagarna om tre år i »det yndige lands« charmfulla huvudstad, Köpenhamn.

Ärade församling. Mina damer och herrar.

Nu har vi hunnit till slutet av detta juristmöte. För oss isländska värdar har de varit ett stort nöje att ha Er, jurister från brödrafolken, som våra gäster under dessa dagar. Visserligen hade vi föredragit att kunna ta ännu bättre emot Er än som nu har skett, men vi har haft så mycket att bestyra under vår nya sagotid, – från 1918 eller rentav från 1944 –, att tiden inte har räckt till för allt, vad vi hade velat åstadkomma.

Men fastän vi har klart för oss, att ett och annat hade kunnat ordnas bättre, hoppas vi likväl, att Ni alla har fler ljusa än mörka minnen från detta möte.

Jag hoppas också, att de skriftliga referaten, som har framlagts på detta möte och diskussionerna här skall visa sig ha värde och betydelse för Nordens gemensamma rättsområde.

Jag tackar referenter och korreferenter för deras bidrag, likaså alla dem, som har deltagit i diskussioner. Jag tackar viceordförandena för ett utmärkt samarbete och Islands Universitet för att ha lånat oss sina lokaler. Och ett särskilt tack riktar jag till min unge medarbetare vid arrangementet av mötet, domarefullmäktig Sigurður Línald.

Med dessa ord förklarar jag det 22 nordiska juristmötet avslutat.

Bil. I—VII

GUNNAR THORODDSEN

PRIVATLIVETS FRED

INDHOLD

§ 1.

Stoffets omfang og systematik.

- I. Privatlivet, dets fred. Mod hvilke angreb skal det beskyttes?
- II. Spredte lovbestemmelser. Findes en generel regel om personlighedsværn? Schweizisk generalregel. Nordiske forfattere.
- III. Enkelte sider af privatlivet må undersøges. 3 hovedgrupper til vejledning, ikke udtømmende, nogle tilfælde falder under flere end en gruppe:
 1. Skaffe sig kendskab til privatlivet tilhørende forhold, som skal hemmeligholdes.
Herunder:
Breves og gemmers hemmelighed.
Husundersøgelse.
Aflytning af telefonsamtaler.
Optagelse på lydbånd.
 2. Meddelse af kendskab om privatlivet. Oftest, men ikke altid, offentlig meddelelse.
Herunder:
Offentlige meddelelser om private forhold.
Billedgengivelser.
Brud på tavshedspligt.
 3. Direkte angreb på den private fred.
Herunder:
Indtrængen i hjem, forbliven der.
Trusler.
Forfølgelse og forulempelse.
Selvtægt.
- IV. Almindelige betragtninger om fredskrænkelser. Offentlig og privat fred.

§ 2.

Lovgivning.

Danske, finske, islandske, norske, svenske grundlove, straffelove og nogle særlige love, f. eks. fotografilov, forfatterlov, lov om åndsværker etc.

§ 3.

Fortegnelse over citeret *litteratur*.

§ 4.

Trusler.

Kan være led i forskellige forbrydelser. Her som selvstændigt delikt. Dansk ret før 1930 og efter, strfl. § 266. Isl. strl. 1940 § 233. Norsk strl. § 227. Svensk strl. og »forslag til brottsbalk«.

§ 5.

Forfølgelse. Forulempelse.

Dansk og isl. ret før nugældende strfl. og efter. Ingen bestemmelser i finsk, norsk og svensk lovgivning.

§ 6.

Selvtægt.

Straffelovsbestemmelser i dansk og islandsk straffelov både i nugældende og gammel ret. Systematisk placering: brud mod offentlig orden, formuekrænkelse eller krænkelse af den private fred.

§ 7.

Brud på husfreden. Husundersøgelse.

My home is my castle. Grundlove. Straffelove.

§ 8.

Brud på brevhemmeligheden. Gemmer.

Danske, finske og islandske grundlovsbestemmelser om brevhemmeligheden. De norske og svenske grundlove indeholder ikke tilsvarende bestemmelser. Alle de nordiske straffelove har bestemmelser herom.

§ 9.

Aflytning af telefonsamtaler.

Dansk og finsk grundlov har bestemmelser om telegraf- og telefonhemmeligheder, men Islands, Norges og Sveriges grundlov har ikke tilsvarende bestemmelser. — Straffelovsbestemmelser.

§ 10.

Lydbåndsoptagelser.

Om det er retstridigt at lytte til andres samtaler. Ingen nordisk grundlov har bestemmelser om lydbåndsoptagelser. Norsk straffelovs § 145a fra 1958.

§ 11.

Offentlig meddelelse om privatlivet vedrørende forhold.

I. Dette er *hovedtypen* for krænkelse mod privatlivets fred. Straffebestemmelser findes i forskellige lande. Dansk, islandsk, norsk straffelov.

II. *Genstanden for beskyttelsen*: Privatlivets fred, personlige, private, huslige, hjemlige forhold. Er en generel definition mulig? Eksempler til belysning. Momenter som bliver bestemmende. Meddelelser om mennesket fødsel og død. Hvad der sker inden for hjemmets vægge. Det almindelige familieliv. Erhvervs- og formueforhold. — Fritagelsesgrunde: pligt-mæssig udtalelse, varetagelse af almeninteresse eller af eget eller andres tarv, ytringsfriheden, pressen. Den herskende offentlige mening, tidernes skiftende skik og brug har stor indflydelse.

III. *Beskyttelsesobjektet*, hvem nyder retsbeskyttelse: 1) Levende personer, 2) Afdødes minde, 3) Kollektive enheder.

IV. *Offentlig meddelelse*. Tryk. Anden mangfoldiggørelse. Oplysnings- og detektivbureauer. Møder, offentlige og private.

§ 12.

Billedgengivelser. Retten til eget billede.

Love om forfatter- og kunstnerret. Fotografilove: Norge har detaljerede regler om fotografiske personbilleder, men Danmark, Finland, Island og Sverige har ingen. Straffelovsbestemmelser om privatlivets fred. Litteratur om emnet.

§ 13.

Brud på tavshedspligt. Røbelse af privatlivets hemmeligheder.

Straffelovsbestemmelser. Forhandlingerne på det nordiske juristmøde 1951.

§ 1.

STOFFETS OMFANG OG SYSTEMATIK

I. Det foreliggende diskussionsemne er: »Privatlivets fred«, »privatlivets skydd«.

Mange spørgsmål dukker straks op. Hvad er privatliv? Hvordan skal det defineres og nærmere afgrænses? Hvad er privatlivets fred? Er dette privatliv og dets fred et retsgode, som beskyttes eller fortjener at beskyttes? Og mod hvilke angreb eller krænkelse? Hvem skal beskyttes, kun de levende, eller har også en afdød og en kollektiv enhed sit privatliv, som retsordenen skal værne om?

Alle disse spørgsmål og mange flere må undersøges og, om muligt, besvares.

II. De fleste andre af retsordenens felter er blevet nøjere undersøgt i litteraturen og udførligere behandlet i lovgivningen end privatlivets fred.

I skandinavisk lovgivning findes spredte bestemmelser vedrørende dette emne, nogle i grundlove, andre i almindelige love, specielt straffelove, men også i enkelte særlige love.

I litteraturen er det blevet diskuteret, om disse spredte lovbestemmelser er udtømmende, om de på andre områder kan anvendes analogisk, eller om de skal opfattes som udslag af en generel retsregel om privatlivets fred. Findes der for personligheden en almindelig retsbeskyttelse, som går ud over de eksisterende lovbestemmelser?

Den schweiziske civillovbog fastslår en generel personlighedsbeskyttelse i art. 28:

»Wer in seinen persönlichen Verhältnissen unbefugterweise verletzt wird, kann auf Beseitigung der Störung klagen«.

Nogle tyske forfattere har hævdet, at der består *et ganske generelt retsprincip*, en uskrevet retsregel, der beskytter et individs personlige interesser i alle de henseender, hvor der kan blive tale om retsbeskyttelse for personligheden.

Vinding Kruse fremsætter i Retslæren II s. 534 ff. sin teori om »retten til uforstyrret særtilværelse« som en under menneskerettighederne hørende personlige ret. »Ethvert menneske har et naturligt krav på at have sit private personlige liv og sin livsførelse i fred for andre menneskers indblanding og ligeledes også normalt i fred for statsmagtens indgriben«. Men vi møder »kun enkelte spredte retsregler om visse sider af retten til særtilværelse«. »Men retten til uforstyrret særtilværelse rækker langt videre end disse særreglers område og må i det hele gå ud på en retsbeskyttet adgang til at leve sit eget private — sjælelige og legemlige — liv uforstyrret af fremmed indblanding. Denne almene ret ytrer sig formentlig navnlig på følgende hovedpunkter«, og disse er efter Vinding Kruses fremstilling:

- a. Den private boligs fred.
- b. Den private meddelelses fred.
- c. Retten til eget navn.
- d. Retten til eget billede.
- e. Retten til almen sjælelig fred. Beskyttelse mod psykisk forulempelse.

O.A. Borum siger i Personretten s. 9, at en regel som den i Z.G.B. art. 28 indeholdte næppe bør søges opstillet ud fra forholdets natur, idet betydningen og rækkevidden af den er vanskelig, for ikke at sige umulig at overskue.

Torben Lund, Retsbeskyttelse, s. 268, henholder sig til Borums udtalelse for dansk rets vedkommende.

R. Knoph, Åndsretten, s. 576 ff mener, at det måske er tvivlsomt, om der i Norge gælder et helt almindeligt personlighedsværn, men at der utvivlsomt i mange relationer gælder en personlighedsret, der rækker videre end specialbestemmelserne i lovgivningen.

C. J. Arnholm, Personretten, s. 88 ff. tager afstand fra tanken om en personlighedsret, idet de forhold, der hører ind herunder, er for forskellige til, at en samlet eller ensartet behandling lader sig foretage. Men han anerkender existensen af et vist personlighedsværn.

Dr. jur. Þórður Eyjólfsson siger i sin »Persónuréttur«, side 7:

»Man må dog betænke, at de personlige rettigheder, der beskyttes af den almindelige straffelovs bestemmelser, kan kræve anden og større

beskyttelse, end der kommer til udtryk i denne. Endvidere kan det forekomme, at personlige rettigheder kan være beskyttet af loven selv om der ikke er fastsat straf for forstyrrelsen af dem. Der er særlig grund til at formode, at forskellige handlinger, der forstyrrer privatlivets fred, kan anses for ulovlige, selv om den almindelige straffelovs kap. 25 eller andre udstedte love ikke omfatter dem.«

Det fremgår af det foran sagte og citerede, at der i nordisk lovgivning ikke findes nogen generel bestemmelse om særtilværelsens uforstyrrethed eller privatlivets fred, kun spredte og sporadiske lovbestemmelser. Det må også siges at være nordiske forfatteres overvejende mening, at der ikke ud fra almindelige retsgrundsætninger, analogi eller forholdets natur kan udledes en sådan generel regel. På den anden side er der enighed om, at de enkelte lovbestemmelser om privatlivets beskyttelse ikke må forstås som udtømmende, men at man ud fra disse bestemmelser og forholdets natur må drage den slutning, at der findes personlighedsbeskyttelse på flere, specifikke områder, som rækker ud over de positive lovbud.

III. Det må derfor undersøges, hvilke enkelte sider af privatlivet der kommer i betragtning som et retsbeskyttet gode, som der værnes om, enten ved grundlov, almindelig lov, retsgrundsætninger eller forholdets natur.

Systematisk kan det tjene til vejledning at dele krænkelser af privatlivets fred i følgende 3 hovedgrupper:

1. At *skaffe sig* på ulovlig måde *kendskab* til andre menneskers private forhold. Herunder falder krænkelser af breves og gemmers hemmelighed, husundersøgelser, aflytning af telefonsamtaler, optagelse på lydbånd.
2. At *meddele, udbrede* på ulovlig måde, først og fremmest *offentligt, kendskab* til andres privatliv. Men meddelelsen behøver ikke at være offentlig, f. eks. tjenestemænds røbelse af hemmeligheder. Herunder falder offentlige meddelelser om privatlivet tilhørende forhold, benyttelse af ens person som levende model i litteratur, film etc., offentliggørelse af privatbreve, dagbøger, offentliggørelse af billeder – brud på tavshedspligt, røbelse af tjenstlige hemmeligheder.
3. *Direkte angreb på og forstyrrelse* af en persons sjælelige, psykiske fred, uden at det er spørgsmål om at skaffe sig eller meddele kendskab om ens privatliv, f. eks. trusler, forfølgelse, forulempelse, selv-tægt, brud på husfreden ved at trænge ind i et hus og forblive der.

Denne inddeling i 3 grupper er ikke udtømmende, og nogle tilfælde berører flere end en gruppe, — men tjener til vejledning.

IV. Inden de enkelte, forskellige former og typer for krænkelse af privatlivets fred bliver nærmere drøftet hver for sig, er det hensigtsmæssigt at fremsætte nogle få almindelige betragtninger om den offentlige og den private fred.

Fredskrænkelser kan være rettet mod den offentlige orden. I andre tilfælde er de rettet mod den private fred.

De førstnævnte fredskrænkelser sigter til at forstyrre udøvelsen af offentlig myndighed, det vil sige myndigheden til på det offentlige vegne at træffe afgørelser og bringe dem til udførelse over for borgerne. Som eksempler herpå kan nævnes vold eller trussel om vold for at hindre foretagelse af lovlig tjenestehandling, endvidere bestikkelser, hån, skældsord og fornærmelig tiltale mod offentlige tjenestemænd.

Angreb, som rettes mod og forstyrrer den offentlige fred, den fred, som offentlige myndigheder må nyde i udførelsen af deres hverv, falder udenfor denne afhandlings ramme. *Ikke den offentlige fred, kun den private fred, skal gøres til genstand for nærværende undersøgelse.*

Her må man straks gøre opmærksom på to punkter. For det første findes der ikke nogen almindelig definition af, hvilke forhold i det hele taget skal opfattes som *fredskrænkelser*, og en sådan definition er meget vanskelig og tvivlsom. Og for det andet er afgrænsningen mellem offentlige og private fredskrænkelser på flere punkter tvivlsom.

Om disse punkter udtaler Hurwitz: »nogen almindelig anerkendt systematik i så henseende foreligger ikke« (Kriminalr. spec. del, s. 296).

Undersøgelsen bliver begrænset til privatlivets fred og beskyttelse. Uden for den falder således krænkelse af den offentlige fred. Men skønt man begrænser sig til den private fred, opstår der mange grænsespørgsmål, f. eks. med hensyn til husfreden, selvtægt, o. fl.

§ 2.

NORDISK LOVGIVNING

Som nævnt under § 1 findes der ingen generel lovgivning om privatlivets fred og beskyttelse, kun spredte og sporadiske bestemmelser.

De nordiske *grundlove* har *bestemmelser om husfreden og brevhemmeligheden*.

Danmarks grundlov af 1953 § 72 lyder:

»Boligen er ukrænkelig. Husundersøgelse, beslaglæggelse og undersøgelse af breve og andre papirer, samt brud på post-, telegraf- og telefonhemmeligheden må, hvor ingen lov hjemler en særegen undtagelse, alene ske efter en retskendelse.«

Regeringsformen for Finland — fra 1919 — § 11:

»Finsk medborgares hemfrid är okränkbar. Om förutsättningarna av husrannsakan stadgas genom lag.«

§ 12:

Brev-, telegraf- och telefonhemligheten är okränkbar, så vitt ej i lag undantag stadgas.

Den *islandske grundlov* af 17. juni 1944 § 66 lyder:

»Hjemmet er fredhelligt. Husundersøgelse eller beslaglæggelse og undersøgelse af breve og andre papirer må alene ske efter retskendelse eller efter særlig lovhjemmel.«

Norges grundlov af 17. maj 1814 § 102:

»Hus-Inquisitioner må ikke finde sted, uden i kriminelle tilfælde.«

Sveriges regeringsform, § 16:

»Konungen bör . . . ingens fred i dess hus störa eller störa låta«.

Om husundersøgelser og ransagning af breve og gemmer findes også overhovedet bestemmelser i love om told og postvæsenet, spirituslovgivningen og i straffelovene.

Straffelovsbestemmelser om *offentlige meddelelser om privatlivet tilhørende forhold* findes blandt andet i:

Dansk straffelov af 1930 § 263, Stk. i. jfr. ændring 1939:

»Med bøde eller hæfte indtil 6 måneder straffes den, som krænker nogens fred

1. ved at bryde brev eller i øvrigt skaffe sig nogen til en anden rettet lukket meddelelse eller unddrage nogen en sådan,
2. ved uden rimelig grund at skaffe sig adgang til en andens gemmer,
3. ved offentlig meddelelse om nogens rent private hjemlige forhold,
4. ved offentlig meddelelse om andre privatlivet tilhørende forhold, som med rimelig grund kan forlanges unddraget offentligheden.«

Islandske straffelov af 1940, § 229:

»Den, der giver offentlig meddelelse om en andens private anliggender, uden at der er tilstrækkelig grund til stede, der retfærdiggør handlingen, skal straffes med bøde eller hæfte indtil ét år.«

Norsk straffelov af 22. maj 1902, § 390 (ændret 1939):

»Med böter eller fængsel inntil 3 måneder straffes den som krenker privatlivets fred ved å gi offentlig meddelelse om personlige eller huslige forhold.«

Af andre love, som har betydning for emnet kan bl. a. nævnes:

Dansk lov nr. 131 af 13. maj 1911 om eneret til fotografiske arbejder, og

lov om forfatter- og kunstnerret, nr. 149, 26. april 1933.

Finsk lov om forfatter- og kunstnerret af 3. juni 1927 med ændringer af 31. januar 1930.

Islandsk lov af 1905 om forfatterret.

Norsk lov av. 11. maj 1909 om ret til fotografier og

lov af 6. juni 1930 om åndsverker.

Svensk lov 30. maj 1919 om retten til fotografiske billeder og lov samme dato om »rätt till verk av bildande konst.«

§ 3.

LITTERATUR

Den litteratur, som citeres i denne afhandling, er følgende:

- Advokaters och läkares tystnadsplikt i rättegång.* Forhandlingarne å det nittonde nordiska juristmötet. Stockh. 1952, s. 150–181 og bil. IV
- Johs. Andenæs:* Privatlivets fred i Tidsskrift for rettsvitenskap 1958, s. 369–404.
- Poul Andersen:* Dansk statsforfatningsret. København 1954.
- C. J. Arnholm:* Forelæsninger over norsk personrett. Oslo 1947.
- Bjarni Benediktsson:* Ágrip af islenzkri stjórnlagafraði II. Reykjavik 1940.
- O. A. Borum:* Personretten, 1942.
- Frede Castberg:* Norges Statsforfatning. II. Oslo 1935.
- Þórður Eyjólfsson* og flere: Beskyttelse af en afdöds personlighed, i förhandlingarna å det nittonde nordiske juristmötet i Stockholm 1951, s. 124–150 og Bil. III, s. 3–13.
- Erik Fahlbeck:* Trykfrihetsrätt. Ny översedd upplaga. Helsingfors 1954.
- Stephan Hurwitz:* Lovgivningens Stilling til Pressens Behandling af Retssager. Överläggningsämne vid det sjuttonde nordiska juristmötet 1937.
- Stephan Hurwitz:* Den danske kriminalret. Speciel del. Kbh. 1955.
- Stephan Hurwitz:* Den danske Strafferetspleje, 3. udg., Kbh. 1959.
- Knud Illum:* Den kollektive Arbejdsret, 1939.
- Ólafur Jóhannesson:* Stjórnskipun Íslands. Rvík 1960.
- P. Kjerschow:* Almindelig borgerlig straffelov av 22. mai 1902, utgitt med kommentar. Oslo 1930.

- Ragnar Knoph*: Andsretten. Oslo 1936.
Oluf H. Krabbe: Borgerlig straffelov. Tredje udgave. Kbh. 1941.
Vinding Kruse: Retslæren. II. Kbh. 1943.
Torben Lund: Retsbeskyttelse mod afbildning. I Festskrift til professor dr. juris Poul Andersen 12. juni 1958, side 254–273.
Torben Lund: Billedkunsten i retlig belysning. Kbh. 1944.
Robert Malmgren: Sveriges grundlagar. Fjärde upplagan. Stockholm 1942.
Nordstedts juridiska handbok. Stockholm 1959.
Carl Rasting: Presseretten. Kbh. 1951.
Carl Ricard: Beskyttelse for eget billede. Juristen 1947.
Adolf Schönke: Strafgesetzbuch. Kommentar. 6. neubearbeitete Auflage. München und Berlin 1952.
Jon Skeie: Om æreskrænkelser efter norsk rett. Kristiania, 1910.
Statens offentliga utredningar 1953: 14 Förslag till brottsbalk. Stockholm 1953.
Arni Tryggvason: Þagnarskylda. Tímarit Iögfræðinga 1952.

§ 4.

TRUSLER

Trusler kan være led i mange forbrydelsers gerningsindhold, f. eks. røveri, pengeafpresning, voldtægt, tvang, og medføre strafansvar efter vedkommende specialbestemmelse. Men uden for disse tilfælde kan trusler forstyrre privatlivets fred således, at saglige grunde kræver retsbeskyttelse mod dem. Derfor opfattes fremsættelse af trusler i mange straffelove som selvstændigt delikt.

I *dansk ret* fandtes ikke før 1930 bestemmelser om straf for sådanne trusler. De var derfor straffri, uden for særlige forhold, f. eks. trusel om vold mod offentlige tjenestemænd. Men ifølge straffelov 1866 kunne der, når nogen undsagde en anden eller truede ham med brand eller anden ulykke, gives dom for, at den undsigende skulle stille sikkerhed eller i mangel heraf hensættes i varetægtsfængsel (Krabbe 552).

Ved *dansk straffelov* af 1930 indførtes sålydende paragraf 266:

»Den som på en måde der er egnet til hos nogen at fremkalde alvorlig frygt for eget eller andres liv, helbred eller velfærd, truer med at foretage en strafbar handling, straffes«

Beskyttelsesobjektet er den truede persons fred, hans ret til en tilværelse, der ikke foruroliges af alvorlige trusler om påtænkte forbrydelser.

Kun trusel om strafbar handling rammes af bestemmelsen.

Den blotte trusel om at foretage en strafbar handling straffes ikke som

forsøg på denne handling. Netop af den grund er der trang til en selvstændig kriminalisering af særlig foruroligende trusler.

Det er kun virkelig grove trusler, som kommer i betragtning, ikke trusel om simpel vold.

(Hurwitz Kriminal r. spec. del. s. 313–314).

Islandsk strfl. har i § 233 en bestemmelse, som svarer til den danske, undtagen ordet »frygt« i stedet for »alvorlig frygt«. Paragraffen er sålydende:

»Den, der fremsætter en trusel om at ville begå en strafværdig handling, og truslen er af en sådan art, at den hos en anden mand vækker frygt for liv, helbred eller hans eller andres velfærd, straffes med bøde, hæfte eller fængsel indtil 2 år.«

Den *norske straffelov* har længe haft en generel bestemmelse om straf for trusler. Strfl. § 227, som findes i kapitlet om forbrydelser mod den personlige frihed, lyder så:

»Med böter eller med fængsel inntil 3 år straffes den, som i ord eller handling truer med et straffbart foretagende, der kan medføre højere straff enn 1 års hefte eller 6 måneders fængsel, under sådanne omstændigheter, at truslen er skikket til å fremkalle alvorlig frykt«

Om fortolkningen: Kjerschow s. 571–572.

Svensk straffelov kap. 15:23 siger:

»Hotar man annan, muntligen eller skriftligen, med misshandel eller brottslig gärning, och sker det på sådant sätt eller under sådane omständigheter, att anledning er att befara, det hotet verkställas skal, dömes där ej det hot med särskilt straff belagt er, till böten eller fängelse i högst sex månader.«

Og kap. 14,15 siger att »har någon emot annan dragit kniv eller svärd, spänt bössa eller rest annat livsfarligt vapen« og den skyldige ikke er »förfallen till straff för misshandel eller försök därtill, dömes till böter eller fängelse i högst sex månader.«

Straffrättskommittén har foreslået en udvidelse af disse bestemmelser, se nærmere Forslag till brottsbalk s. 163–167.

§ 5.

FORFØLGELSE OG FORULEMPELSE

Hvis en mand forfølger og forulemper en anden med breve, forsendelser, telefonopringninger, dørbanken, gentagne, ubegrundede besøg, kan det

være et sådant fredsforstyrrende forhold, at retsordenen bør beskytte vedkommende imod det.

De *danske og islandske straffelove* indeholdt ikke før henholdsvis 1930 og 1940 bestemmelser om disse forhold. I praksis var det i begge lande antaget uden særlig lovhjemmel, at politiet kunne give personer, som vedvarende virkede fredsforstyrrende for andre, tilhold om at undlade sådan adfærd med dertil knyttet arbitrært strafansvar for overtrædelse af tilholdet.

Den danske straffelov af 1930 har legaliseret denne praksis. § 265 siger:

»Den der krænker nogens fred ved trods forud af politiet given advarsel at trænge ind på ham, forfølge ham med skriftlige henvendelser eller på anden lignende måde forulempe ham, straffes med bøde eller hæfte indtil 6 måneder.«

Om fortolkning og domspraksis se Hurwitz Krim. r. sp. del. s. 310–312, og Krabbe 552.

Den islandske straffelov af 1940 har tilsvarende bestemmelse, § 232:

»Den, der til trods for advarsel fra politiet, forstyrrer en anden mands fred ved at trænge ind på ham, forfølge ham med breve eller forulempe ham på anden lignende måde, straffes med bøde eller hæfte indtil 6 måneder.«

Som *eksempler på sådanne forfølgelser og forulempelser* kan nævnes:

En dame foretager en mængde telefonopringninger til sin fraskilte mand, eventuelt med trusler og ukvemsord. (Juristens domssamling 1939, s. 70).

En mand indfinder sig gentagne gange på trappegangen til sin tidligere forlovedes lejlighed og prøver nøgle i døren, tillige trusler og blufærdighedskrænkelser ved skriftlige henvendelser. (Ugeskr. f. Retsvæsen 1935, s. 1130 (Ø)).

En kvindes tidligere forlovede lægger i dagevis blomster ved hendes dør, efter at hun er gift med en anden.

I de *finske, norske og svenske straffelove* findes der ikke tilsvarende bestemmelser om sådanne forfølgelser og forulempelser.

§ 6.

SELVTÆGT

En gruppe af fredskrænkelser er *selvtægt*. Om den findes straffebestemmelser i den danske straffelov af 1930 § 294: »Den, som ulovligt tager

sig selv til rette, straffes med bøde.« Denne bestemmelse har sin rod i Danske lov og endnu ældre retskilder. En lignende bestemmelse findes i den islandske straffelov af 1940 og stammer allerede fra den gamle islandske lovbog fra år 1281 »Jónsbók«.

Selvtægt kan systematisk henføres under forbrydelser mod den offentlige fred, orden og myndighed, eller under formue-krænkelser eller under krænkelser mod den private fred. Herom siger Hurwitz, Krim. r. spec. del. 318: »Mest karakteristisk for de forhold, den omfatter, er dog disse præg af fredsforstyrrelser . . . som forulempelser overfor den enkelte person, mod hvem en rettighed gøres gældende.«

Selvtægt og dens enkelte grupper af typetilfælde behandles udførligt af Hurwitz Kriminalr. sp. del 317–326.

§ 7.

HUSFREDEN

I overensstemmelse med det gamle engelske retsordsprog »My home is my castle« har mange nationer allerede i det 19. århundrede optaget i deres grundlove bestemmelser om boligens ukrænkelighed, skønt den franske revolutions erklæring om menneske- og borgerrettighederne ikke omtalte den. Disse bestemmelser tager sigte på at sikre den private borger mod offentlig myndigheds husundersøgelse, uden retskendelse eller speciel lovhjemmel.

Sådanne brud på husfreden, voldelig indtrængen i anden mands hus, har fra gammel tid i mange lande medført strafansvar, skønt grundlove først i det sidste århundrede begyndte at værne herom.

Danmarks grundlov af 1953 har i § 72 sålydende bestemmelse:

»Boligen er ukrænkelig. Husundersøgelse, beslaglæggelse og undersøgelse af breve og andre papirer, samt brud på post-, telegraf- og telefonhemmeligheden må, hvor ingen lov hjemler en særegen undtagelse, alene ske efter en retskendelse«.

Udførlig redegørelse for denne grundlovsparagraf findes i Poul Andersens Statsforfatningsret, side 619–627.

Efter borgerlig *dansk straffelov* af 1930 § 264 straffes den, som krænker husfreden ved at trænge sig ind i fremmed hus, husrum eller skib eller på andet ikke frit tilgængeligt sted, og den, som vægrer sig ved på opfordring at forlade fremmed grund.

Herom handler Hurwitz Krim. r. spec. del. 307–310, og Krabbe 550–551.

Finlands regeringsform, § 11:

»Finsk medborgares hemfrid är okränkbar. — Om förutsättningarna för och verkställandet av husrannsakan stadgas genom lag.«

Islands grundlov af 17. juni 1944 § 66 lyder:

»Hjemmet er fredhelligt. Husundersøgelse eller beslaglæggelse og undersøgelse af breve og andre papirer må alene ske efter retskendelse eller efter særlig lovhjemmel.«

Om denne grundlovsparagraf se Bjarni Benediktsson: *Stjórnlagafraði*, s. 101–102 og Ólafur Jóhannesson: *Stjórnskipun Íslands*, s. 442–445.

Den *islandske straffelov* af 1940, § 231, rammer krænkelse af husfreden.

Norges grundlov af 17. maj 1814, § 102, lyder:

»Hus-inquisitioner må ikke finde sted, uden i kriminelle tilfælde.«

Se Castberg Norges Statsforfatning II, 398–400.

En almen erklæring om boligens ukrænkelighed findes ikke i den norske grundlov. Men nogle bestemmelser i den *norske straffelov* værner om husfreden, § 147 om at bane sig uberettiget adgang til hus etc. § 355 om uberettiget at snike sig eller tross forbud at trænge sig inn i hus etc., se nærmere Kjerchow, s. 407–412, 843–845.

Sveriges regeringsform, § 16:

»Konungen bör ingens fred i dess hus störa eller störa låta.«

»Det er hemfriden, som här garanteras«, siger Malmgren: *Sveriges grundlag*, s. 21–22.

Den *svenske straffelov* har bestemmelser om hemfridsbrott i 15:26–29.

SL 15:26: »Bryter man annans hemfrid, i ty att man med våld intränger i hans hemvist eller vägrar att därifrån efter tillsägelse sig begiva . . .«.

SL 15:27: Brytes hemfrid genom husrannsakan.

SL 15:28: slår in fönster, kastar in sten eller annat

For disse bestemmelser bliver der redegjort i Stat. off. utretndn. 1953: 14, s. 167–168, og Norstedts juridiska handbok, s. 926–7.

På grund af de anførte bestemmelser i grundlove og straffelove om husfreden og den udførlige litteratur, som findes i de nordiske lande, er der ikke anledning til at komme nærmere ind på dette spørgsmål.

§ 8.

BREVHEMMEIGHEDEN

I de *danske og islandske* grundlove har der allerede fra det 19. århundrede været bestemmelser om forbud mod beslaglæggelse og undersøgelse af breve og andre papirer undtagen efter særlig lovhejmmel eller efter retskendelse. Jfr. nu Danmarks grundlov af 1953 § 72 og Islands grundlov af 1944 § 66. (Citeret foran.).

Om den danske paragrafs fortolkning henvises til Poul Andersen, Statsforfatningsret, s. 624–627 og om den islandske til Bjarni Benediktsson, Stjórnlagufræði, s. 101–102 og Ólafur Jóhannesson, Stjórnskipun Íslands, s. 442–445.

Finlands regeringsform af 1919 art. 12 siger:

»Brev-, telegraf och telefonhemmeligheten er okränkbar, så vitt ej i lag undantag stadgats.«

De *norske og svenske grundlove* indeholder ikke tilsvarende bestemmelser.

Ifølge den *danske straffelov* af 1930, § 263, stk. 1, straffes den, som krænker andens fred, 1) ved at bryde brev eller i øvrigt skaffe sig nogen til en anden rettet lukket meddelelse eller unddrage nogen en sådan, 2) ved uden grund at skaffe sig adgang til en andens gemmer. En straffeskærpelse er ifølge § 264 a foreskrevet for den, der skaffer sig adgang til fremmed hus med det formål at tilegne sig dokumenter og lignende eller at gøre sig bekendt med disses indhold.

Om fortolkningen se Hurwitz Krim. r. spec. del., s. 297–300.

Den *finske straffelovs* 38. kap. § 8 straffer den som »uppsåtligen, utan lov, öppnar annans tillslutna brev eller skrift, eller förstör, undanskaffar eller undanhåller brev eller skrift, som honom veterligen är ställd till annan såsom mottagare.«

Islandsk straffelov af 1940 § 228 lyder så:

»Hvis en mand kigger i breve, dokumenter, dagbøger eller andre lignende papirer, der indeholder oplysninger om en anden mands privatforhold, og hvis han er kommet i besiddelse af papirerne på uretmæssig vis, åbnet breve eller låste gemmer eller benyttet anden tilsvarende fremgangsmåde, straffes han med bøde, hæfte eller fængsel indtil ét år.

Samme straf gælder for tilintetgørelse eller tilbageholdelse af sådanne privatpapirer, der er omtalt i stykke 1.

Den, der uden tilstrækkelig grund undersøger en anden mands gemmer, straffes med bøde eller hæfte indtil 3 måneder.«

Den *norske straffelov* har fra gammel tid haft straffebestemmelser for brud på brevhemmeligheden, nu § 145.

Den *svenske straffelov* af den 16. februar 1864 (ændret ved lov 30. juni 1948) sætter straf for »den som, sig eller annen till nytta eller att därmed skada göra, olovligen brytar eller öppnar annans förseglade brev eller handling eller annat, som honom enskilt angår och med försegling eller på annat sätt tillslutet är,« . . . eller som »tager någon olovligen från posten ut annans brev och det uppsåtligen förstör eller undanhåller!«

§ 9.

BRUD PÅ TELEGRAF- OG TELEFONHEMME- LIGHEDEN AFLYTNING AF TELEFONSAMTALER

Enkelte grundlove har i lang tid indeholdt bestemmelser til beskyttelse for telegraf- og telefonhemmeligheden. Men talrige grundlove har optaget sådanne paragraffer i de sidste fire årtier.

Den *Danske grundlov* indførte i 1953 en sådan klausul i § 72, at »brud på . . . telegraf- og telefonhemmeligheden må, hvor ingen lov hjemler en særegen undtagelse, alene ske efter en retskendelse.«

Hos Poul Andersen, Statsforfatningsret s. 624–627 findes der en udførlig fortolkning heraf.

Ifølge *Finlands regeringsform* af 1919, § 12 er telegraf- og telefonhemmeligheden ukrænkelig, så vidt undtagelse ikke gøres ved lov.

I *Norges, Sveriges og Islands grundlove* findes derimod ingen tilsvarende bestemmelse om telegraf og telefon som i de danske og finske.

I den *danske straffelov* findes, til trods for grundlovens § 72, ikke bestemmelse om straf for brud på telegraf- og telefonhemmeligheden, udenfor tjenesteforseelser. Men straffelovens § 263, stk. 1, nr. 1, om brevhemmeligheden, er i retspraksis fundet analogisk anvendelig på den, der aflytter telefonsamtaler ved tilslutning af en hemmelig lytteanordning til telefonanlægget, men om aflytning gennem tilfældig fejlindkobling, på fremmed telefonforbindelse eller ved misbrug af partstelefon og lignende vil kunne rammes af samme analogi er tvivlsomt, Hurwitz Krim. r. spec. del., s. 298.

Om *politiets adgang* til telefonaflytning blev der ved lov nr. 202 1954

indsat bestemmelser i retsplejeloven, § 750 a og 750 b, se Hurwitz Strafferetsplejen, s. 523 ff.

I den *finske straffelovs* 40. kap. § 15 sættes straf for »telegraftjænste­man, vilken förfalskar eller ulovligen öppnar telegram . . . eller om inne­hållet utan lov underrätter tredje person . . .«

1953 blev der foreslået ændring af straffelovens 38. kap. § 8 om brev­hommeligheden, således, at der tilføjes som strafbar handling at »för­skaffa sig vetskap om innehållet i telefonsamtale, som förmedlas af tele­grafanstalten.«

Den *islandske straffelov* af 1940 har ingen bestemmelse om dette emne. Der findes i anden islandsk lovgivning en bestemmelse, som berører dette problem. I strafferetsplejeloven nr. 27, 5. marts 1951 § 47 fastsættes at »dommeren kan, når statens sikkerhed kræver eller det drejer sig om vig­tige kriminalsager, bestemme aflytning i telefon, som den anklagede har eller må formodes at bruge.«

Ifølge forslaget til loven om strafferetsplejen måtte aflytning kun be­sluttes, hvis straffen for den mente forbrydelse var mindst to år. Men dette blev ændret i Altingets behandling.

I *Norge* blev der i 1958 vedtaget en ny paragraf i straffeloven, § 145 a, som sætter straf for den, »som ved hjælp av hemmelig lytteapparat av­lytter telefonsamtale eller annen samtale mellom andre eller forhandlin­ger i lukket møde som han ikke selv deltar i«. Bestemmelsen rammer også hemmelig aflytning af ens egen telefon.

Om norsk rets stilling, se nærmere Andenæs, s. 396 ff.

I den *svenske straffelov* findes ingen bestemmelse herom. Men i straff­rättskommitténsforslag till brottsbalk 1953 foreslås sålydende paragraf:

»Där någon olovligen bereder sig tillgång till meddelande som annor­ledes än med radio är under befordran genom almän befordringsanstalt såsom postförsändelser, telegram eller telefonsamtal, dömes för brott mot post-, telegraf- eller telefonhemlighet till boter eller fängelse i högst sex månader«.

Generelt må det antages, at uden positive lovbestemmelser, er aflyt­ning fra private menneskers side af telefonsamtaler retstridig. Men det samme må også gælde for offentlige myndigheder; i det mindste har man i mange lande syntes, at der behøvedes en særlig lovhjemmel for at det offentlige, f. eks. politiet, skulle kunne aflytte, og da kun efter retsken­delse, hvis afsigelse er bundet til strenge betingelser, jfr. den citerede danske og islandske lovgivning.

§ 10.

LYDBÅNDS-OPTAGELSER FRA PRIVATLIVET

At lytte til andre personers samtale uden deres vidende og samtykke, at ligge på lur, er i og for sig ikke strafbart. Men hvis den viden, man skaffer sig på sådan måde, bliver offentliggjort, kan offentliggørelsen pådrage straf som krænkelse af privatlivets fred.

Men er en sådan aflytning retstridig? Herom siger Vinding Kruse i sin *Retslære II*, side 535–536:

»Det er af største vigtighed, at de enkelte borgere privat kan meddele sig til hinanden 1) skriftlig eller 2) mundtlig, uforstyrret af andres indblanding.«

». . . må det hævdes, at alle krænkelse af den private meddelelses fred er retstridige — og må være retstridige også efter nordisk ret — ganske uanset om de er særlig omtalt i en grundlovsbestemmelse eller straffelovsbestemmelse. Således må også aflytning af telefonsamtaler og andre samtaler uden de samtalendes samtykke være retstridig.«

Hvis denne teori principielt anerkendes, må der sikkert gøres adskillige undtagelser fra dem.

Hvis en person sidder i en park eller have og hører andre menneskers samtale i nærheden, er hans lytning dertil ikke retsbrud fra hans side. Hvis en stuepige i sit arbejde hører herskabets skænderi, er det måske taktfuldt af hende at forsvinde, men det er ikke et retsbrud, at hun hører samtalen.

Men aflytning af andre personers samtaler kan ske på den måde, at den uden tvivl enten er retstridig, eller både retstridig og strafbar, f. eks. per telefon, jfr. det i § 9 anførte.

I de foran nævnte tilfælde sker aflytningen direkte. Den lyttende hører selv og direkte på samtalen. Men aflytningen kan også ske indirekte, på den måde, at samtalen bevares til fremtidigt brug for optageren selv og andre interesserede. Her drejer det sig om optagelse på lydbånd eller lignende tekniske metoder.

Ingen af de *nordiske grundlove* indeholder bestemmelse om lydbåndsoptagelser. Hvis denne metode bruges i forbindelse med telefon, må grundlovsbestemmelser om brud mod telefonhemmeligheden, i de lande sådanne findes, overhovedet kunne anvendes direkte eller analogisk om lydbåndsoptagelser.

I de *nordiske straffelove* findes ikke bestemmelser herom, undtagen

fra 1958 i den *norske straffelov*. Da blev der efter straffelovrådets indstilling vedtaget en ny paragraf, umiddelbart efter bestemmelsen om brevbrud, § 145 a, hvor det bestemmes:

»Med böter eller fængsel inntil 6 måneder straffes den som

1. ved hjælp av hemmelig lytteapparat avlytter telefonsamtale eller annen samtale mellom andre, eller forhandlinger i lukket møte, som han ikke selv deltar i, eller
2. ved hjælp av lydbånd eller annen teknisk innretning hemmelig gjør opptak av samtale som foran nevnt eller av forhandlinger i lukket møte som han enten ikke selv deltar i, eller som han har skaffet seg adgang til ved falske foregivender eller ved å snike seg inn, eller
3. anbringer lytteapparat, lydbånd eller annen teknisk innretning i öyemed som foran nevnt.

Medvirkning straffes på samme måte.

Offentlig påtale finner bar sted når det kreves av almene hensyn.«

Denne bestemmelse rammer ikke det tilfælde, at en deltager i samtale eller møde uden samtykke tager det som foregår på lydbånd. Argumentationen herfor er den, at i dette tilfælde skaffer deltageren sig ikke kendskab til noget, som skulle være skjult for ham; han kun opbevarer til fremtidigt brug det som er sagt i hans nærværelse. Men hvis nogen »gjør opptak« på et møde, som han har skaffet sig adgang til ved falske foregivender eller ved at snige sig ind, så ligestilles det med aflytning. (Andenæs, s. 396—397).

§ 11.

OFFENTLIGE MEDDELELSER OM PERSONLIGE OG PRIVATE FORHOLD

I. *Hovedtypen for krænkelser af privatlivets fred er offentlige meddelelser om privatlivet vedrørende forhold*. En række lovbestemmelser i forskellige lande handler om disse krænkelser.

Dansk straffelov af 1866 fastsatte straf for den, der ved offentlige meddelelser om personlige og huslige forhold krænker privatlivets fred. Den danske straffelov af 1930 bestemmer i § 263, stk. 1. jfr. ændring fra 1939, at med bøde eller hæfte straffes den, som »krænker nogens fred ved offentlig meddelelse om nogens rent private hjemlige forhold eller

om andre privatlivet tilhørende forhold, som med rimelig grund kan forlanges unddraget offentligheden.«

Den *islandske straffelov* af 1869 havde følgende § 223:

»At give offentlig meddelelse om enkeltpersoners forhold eller hjemlige forhold på en sådan måde, at det krænker privatlivets fred, straffes med bøde fra 5 rd. til 100 rd. eller simpelt fængsel indtil 3 måneder.«

Den isl. strfl. 1940 § 229:

»Den, der giver offentlig meddelelse om en anden mands privatforhold, uden at der er tilstrækkelig grund til stede, der retfærdiggør handlingen, skal straffes med bøde eller hæfte indtil ét år.«

Norsk straffelov af 1902 § 390, med ændring 1939, lyder så:

»Med böter eller fængsel inntil 3 måneder straffes den som krenker privatlivets fred ved å gi offentlig meddelelse om personlige eller huslige forhold.«

II. *Genstanden for beskyttelsen.* Til klarlæggelse af, hvad man forstår ved privatliv, ville man naturligvis gerne søge og finde frem til en almindelig, objektiv definition. Men på grund af dettes vanskelighed er det måske hensigtsmæssigt til belysning at begynde med at nævne et par eksempler, både på klare, utvetydige tilfælde og på de næsten utallige grænsespørgsmål og tvivlsomme tilfælde.

En politiker holder en tale på et offentligt, for alle tilgængeligt, vælgermøde. Derefter sidder han og snakker med sin kone og børn inden for hjemmets vægge. Det sidste tilfælde er utvivlsomt privatlivet tilhørende forhold, det første utvivlsomt ikke.

Men hvordan forholder det sig, hvis samme person holder en tale i en snæver kreds af politiske meningsfæller, eller taler i sit hjem med nogle journalister? Det er muligt, at det første tilfælde anses for tilhørende privatlivet, men det sidste ikke.

Blandt de momenter, som kommer i betragtning og bliver bestemmen-
de, er disse:

Den pågældendes samfundsmæssige stilling, stedet for begivenheden, hvilke tilhørerne eller de tilstedeværende er, deres familie eller venskabsforhold til pågældende, diskussionsemnets natur og indhold.

Lad os begynde med begyndelsen: Er et menneskes fødsel et privat-
anliggende eller ikke?

Eller for at nævne slutakten: Er et menneskes død et privatanliggende
eller ikke?

Med hensyn til begge disse begivenheder må man huske, at skønt de
er familie-begivenheder af stor og følelsesmæssig betydning, har de også

stor samfundsmæssig betydning. Derfor er det i de fleste lande lovbestemt, at fødsel og dødsfald skal anmeldes og indregistreres hos offentlige myndigheder. A priori kan det ikke anses som krænkelse af privatlivets fred, at disse begivenheder omtales og meddeles offentlig.

Men alligevel kan forholdene i forbindelse med livets ophav og ophør vække tvivl. Et barns fødsel meddeles i en avis således, at dets forældre er en gift mand og en anden dame end hans hustru. Her bortses fra spørgsmålet om æresfornærmelse, f. eks. på grund af sandhedsbevis.

Offentlig meddelelse om et menneskes død kan være retstridig som krænkelse af privatlivets fred over for den dødsanmeldte, — enten mod hans minde eller mod ham selv, hvis anmeldelsen er urigtig, — og over for pårørende, f. eks. den meddelelse, at man har begået selvmord.

Som almindelig vejledning gav den danske straffelov af 1866 udtrykket: »personlige og huslige forhold«, og straffeloven af 1930: »rent private hjemlige forhold« og »andre privatlivet tilhørende forhold.«

Under personlige og huslige forhold og rent private hjemlige forhold falder navnlig »interne familieforhold, seksualforbindelser, forlovelser, der ønskes hemmeligholdt, private stridigheder, der er holdt indenfor hjemmets eller den private virksomheds rammer, skilsmisser, sygdom, selvmordforsøg m. v.« (Hurwitz, Krim.r., spec. del., s. 301).

Hvad der sker i familielivet inden for hjemmets vægge skal beskyttes. Det vedkommer ikke andre. Familien har ret til at kunne leve sit liv i hjemmet og i familien uden at risikere, at dette interne liv gøres til genstand for offentlig omtale. Der er ingen samfundsinteresser, som kræver det modsatte. Avisernes sladerspalter er ikke en samfundsinteresse.

Det er først og fremmest det daglige, sædvanlige familieliv, som skal beskyttes. Hvad familiemedlemmerne spiser i hjemmet, deres spisevaner, husmoderens dygtighed til madlavning. Hvad de læser og lærer, om en mand anvender sin fritid hjemme til at læse klassisk litteratur, detektivromaner eller dubøs litteratur. Fritidsbeskæftigelse, tidsfordriv, musik, spil, lege. Alt dette interne familieliv, som leves i hjemmet, kræver retsbeskyttelse mod offentliggørelse.

Men »huslige« og »personlige« forhold behøver ikke at have samme indhold, er ikke ensbetydende. Det »huslige«, »hjemlige« sigter på det, som sker inden for hjemmet. Det »personlige« rækker videre, passer også på forhold og begivenheder udenfor hus og hjem. Familiemedlemmers kærlighedsaffærer med andre personer uden for hjemmet er ikke huslige, hjemlige forhold, men vistnok personlige og private forhold for vedkommende. Det samme gælder om hemmelige forlovelser, om en persons

helbred og sygdom, om private stridigheder og skænderi med andre personer.

Foruden det foran nævnte personlige, hjemlige, huslige privatliv kommer også erhvervs- og formueforhold i betragtning. På disse tilfælde er der særlig tænkt ved ordene »andre privatlivet tilhørende forhold« i den danske straffelov af 1930. En udtalelse om, at en person intet ejer, eller at han har mistet sin gode stilling, kan anses som krænkelse af privatlivets fred, hvad enten den in concreto ville henhøre under ærefornærmelse eller ikke.

Ikke alle privatlivet tilhørende forhold kan med rimelig grund forlanges unddraget offentligheden. Den samme grundsætning må anerkendes her, som gælder for ærefornærmelser, at de udtalelser er straffrie som er fremsat pligtmæssigt eller til berettiget varetagelse af almeninteresse eller af eget eller andres tarv. Den, der har udtalt sig om en anden persons privatforhold, kan have handlet således som vidne, som syns- eller skønsmand, eller som sagfører. Hensynet til ytringsfriheden og pressens opgave kræver en vis frihed og dermed en vis begrænsning af den almene beskyttelse for privatlivets fred.

Hvad der med rimelig grund kan forlanges unddraget offentligheden vil i stor udstrækning bero på skiftende tiders opfattelse, skik og brug. Den herskende offentlige mening vil få stor indflydelse herpå. Disse afgørelser må måske i større omfang end på de fleste andre juridiske områder henvises til domstolenes skøn.

Domstolene vil i disse tilfælde som i så mange andre blive de organer, hvorigennem den offentlige mening får sit udtryk.

Den særlige lovgivnings indhold kan også være bestemmende. Love om frabrikstilsyn og sikkerhedsforanstaltninger i erhvervslivet om sundhedstilsyn, gæstgiverier, lærlingeforhold o. s. v. viser, at mange sider af erhvervslivet anses for at vedkomme offentligheden (jfr. Rasting, Presse-ret, s. 30).

III. *Beskyttelsesobjektet.* Redegørelse for, hvem der nyder privatlivets retsbeskyttelse, indeholder spørgsmålene om

1. levende personer
2. afdødes minde
3. foreninger, kollektive enheder.

Beskyttelsen angår selvfølgelig i første række levende personers privatliv. Men det er overhovedet ubestemt i lovgivning og omtvistet i teori og domspraksis, om beskyttelsen også omfatter eller skal omfatte offentlige udtalelser om afdødes privatliv.

I Krim. r. sp. del., s. 302 kritiserer Hurwitz den hidtidige danske antagelse, at kun meddelelser om levende personers forhold kan rammes af den danske straffelovs bestemmelse, og siger, at rigtigheden af denne antagelse er tvivlsom. »Offentlige meddelelser om afdøde, specielt om selvmord og de nærmere omstændigheder i forbindelse hermed, kan virke som endog grove krænkelser af privatlivet og bør efter forholdets natur kunne påtales af de pårørende, og i betragtning af den vide skønsmyndighed, som bestemmelsen i øvrigt giver domstolene til at afgøre, hvad der skal anses som strafbar krænkelser af privatlivet, vil det være rimeligt, at lade denne skønsmyndighed omfatte også udtalelser om afdøde.«

På det nittende nordiske juristmøde i Stockholm i 1951 var »beskyttelse af en afdøds personlighed« et af forhandlingsemnerne. Referenten, dr. Þórður Eyjólfsson, siger i sit indlæg, bilag III, s. 8:

»Offentlige meddelelser om privatanliggender kan forstyrre vedkommendes virksomhed, planer og samfundsstilling. Teoretisk er det muligt at lade beskyttelsen vedvare efter personens død, men de reale grunde, der ligger bag bestemmelsen, er ikke helt igennem træffende efter at denne er afgået ved døden. Den offentlige meddelelse er også strafbar, selv om den indeholdsmæssigt er overensstemmende med sandheden, og da vil dens strafbarhed efter den betræffendes død i højere grad indskrænke historieskrivningens muligheder end beskyttelsen mod æresfor nærmelser, hvor sandhedsbeviset diskulperer. Derimod kan det ikke benægtes, at der består et almindeligt ønske blandt folk om, at deres delikate privatanliggender ikke offentliggøres efter deres død.«

Endvidere siges der:

»Dersom personers privatanliggender skulle nyde beskyttelse efter deres død, måtte beskyttelsen i henhold til det ovenanførte være langt mere indskrænket end den, der ydes levende personer. Det kunne være spørgsmålet om at yde hjemmel for, at det ved testamentarisk bestemmelse kunne fastsættes, at angivne privatanliggender ikke kunne offentliggøres indenfor en bestemt årrække fra vedkommendes død.«

Side 127 siger referenten:

»Efter min opfattelse er der her ikke nær så stort behov for beskyttelse som når der er tale om ærekrænkelser.«

I øvrigt henvises til diskussionen på juristmødet 1951, side 124–150.

Foreninger og andre kollektive enheder kan være beskyttelsesobjekter for krænkelser af privatlivets fred, hvis de har en privatretlig natur. Men offentlige organer kan næppe anses for at have et privatliv, som skal værnes. Dette må gælde om domstole, forvaltningsmyndigheder, lovgivende

forsamlinger, kommunale myndigheder, kommissioner, »og i klasse dermed formentlig politiske partier og partiorganer«, Hurwitz Krim. r. sp. d., s. 302.

Men foreninger og andre kollektive enheder af privatretlig natur er beskyttelsesobjekter. Dette er anerkendt, f. eks. i Danmark, både i teori og praksis. Herunder falder private foreningers, selskabers og organisationers indre, almenheden uvedkommende forhold, f. eks. studenterforening, journalistforening, konservativ klub, venstreforening, smøreforening (domme citerede hos Rasting, Presseret, s. 30, note 87). Det samme gælder private møder, hvis der fra ledelsens eller talernes side har været nedlagt forbud mod referat af forhandlingerne.

Unavngivne personer kan være udsat for krænkelse af privatlivets fred. Dette forekommer ofte i litteratur, teater og film, — man taler om brug af levende model. Det afgørende kriterium for retstridigheden må være, om det er kendeligt for en videre kreds, at meddelelsen, skildringen, tager sigte på en bestemt person. Endvidere kan det have betydning, om skribenten havde den hensigt, at den unavngivne skulle blive identificeret med en bestemt person. Men dette punkt vil ikke have stor praktisk betydning, fordi en sådan hensigt overhovedet ikke indrømmes og som oftest er ubevislig.

Se nærmere Andenæs, s. 380 ff.

IV. *Offentlige meddelelser.* Efter de fleste landes lovbestemmelser om beskyttelse af privatlivets fred er det en betingelse for strafbarhed eller retstridighed, at meddelelsen om et privatlivet tilhørende forhold er *offentlig*.

Herhen hører i første række meddelelser i *pressen*. Dette gælder dagblade og ugeblade, men også andre periodiske skrifter, f. eks. månedsskrifter, årsskrifter. Det samme gælder *trykte bøger*, som udkommer offentligt og sælges i boghandler. Skønt hovedkriteriet er, om meddelelsen er udgivet på tryk, kan ikke alle trykte meddelelser anses for offentlige. Det bestemmende må være, om den trykte publikation er bestemt for en videre kreds. Det, som trykkes kun til brug i en snæver, fortrolig kreds, er ikke offentlig meddelelse. Trykte oplysninger inden for foreninger og selskaber betragtes snart som offentlige, snart ikke offentlige, under hensyn til foreningens omfang og meddelelsens udbredelse. En fortegnelse over uefterrettelige betalere, alene udsendt til en faglig kreds, er i Danmark ikke blevet anset som offentlig.

Den norske straffelovs § 7,2 siger:

»En handling anses forøvet offentlig, når den er forøvet ved udgivelse

av trykt skrift eller i overvær av et større antal personer, eller under sådanne omstændigheder, at den let kunde iagttages fra et offentligt sted og er iagttaget af nogen der eller i nærheden værende.«

Rasting Presseretten, s. 28—29, siger:

»Offentlig er meddelelsen naturligvis, når den foreligger som egentlig, navngiven eller unavngiven, meddelelse i avis, ugeblad eller tidsskrift, som løbeseddel eller reklameplakat . . .

Tvivlsomt kan forholdet være, når meddelelsen findes i fagblade, hvis læserkreds er begrænset, ofte således, at bladet kun udsendes til en bestemt fagorganisations medlemmer.«

Ikke alene trykte meddelelser, men også på anden måde mangfoldiggjorte, kan være offentlige. Meddelelser, som er mundtlige, kan komme til almenhedens bevidsthed i langt større grad end trykte, f. eks. meddelelser i radio, i fjernsyn, ikke mindst hvis de bliver transmitteret over stationer i flere lande, måske over hele verden.

Vedrørende meddelelser på møder må der skelnes i mellem offentlige og private møder. Ved afgørelsen af, om møder er offentlige eller private, vil det kunne være af afgørende betydning, om det er foreningsmøde eller ikke, og om der er tilkendegivet forbud mod pressereferat. Den enkelte er beskyttet mod omtale af hans privatliv på de møder, som efter disse kriterier bestemmes som offentlige, men ikke på private møder. Herom siger Hurwitz Krim. r. spec. del, s. 306: »Må mødet betragtes som offentligt, vil en trediemand, hvis private forhold gøres til genstand for omtale, efter omstændighederne kunne gøre ansvar gældende i anledning af meddelelsen og dens referat i pressen.«

Rasting siger, s. 33: »Forsåvidt angår foreninger og forsamlinger, kan man i disse ansvarsfrit drøfte tredjemands private forhold, hvis foreningen eller forsamlingen virkelig er en privat kreds . . . Er pressen indbudt til mødet, må meningen i reglen antages at være, at mødeledelsen ønsker forhandlingerne refereret eller omtalt i pressen. I så fald må mødet, selv om offentligheden i øvrigt ikke har adgang dertil, formentlig anses som »offentligt« i forhold til Strl. § 263 . . .«

Oplysnings- og detektivbureauer har den særlige opgave at skaffe oplysninger om private anliggender og give dem videre til en anden privatperson, deres klient. De af disse bureauer »til deres abonnenter givne meddelelser om økonomiske og forretningsmæssige forhold kan ikke anses for offentlige og må i det hele taget, når de holder sig indenfor gængse rammer og er afgivet med tilbørlig omhu, anses for retmæssige,« Hurwitz, Krim. r. sp. del, s. 306.

Vedrørende oplysningsbureauer må oplysninger ikke alene om økonomiske og forretningsmæssige forhold være retmæssige, men også oplysninger om »personlige« forhold, som f. eks. en ægteskabelig troskab i forbindelse med eventuel skilsmisse.

§ 12.

BILLEDGENGIVELSER

Meddelelser om privatlivet tilhørende forhold vil ligesom ærekrænkelser som regel have den ordlige ytringsform, form af en ordtekst. Men andre ytringsformer kan også benyttes og være ligeså krænkende og forstyrrende for vedkommendes fred, f. eks. billeder.

Billedgengivelser har, med pressens voksende brug af billedreportage, fået en tilsvarende voksende betydning for privatlivets fred.

Det drejer sig her om det spørgsmål, hvorvidt personer har retsbeskyttelse imod at deres portrætbillede offentliggøres, eller som er blevet nævnt: »retten til eget billede«, »Recht am eigenem Bilde«, »retten til privatbilledet.«

I *dansk ret* bestemmer loven af 1933 om forfatterret og kunstnerret, § 27, at eneretten til offentliggørelse af kunstværker og gengivelser af disse kan af kunstneren overdrages til andre. Ved portrætter og portrætbuster kan retten til offentliggørelse ikke udføres uden samtykke af den portrætterede, eller hvis de er bestilt af den portrætteredes ægtefælle, børn, forældre, adoptivforældre eller søskende, da af bestilleren. Er den portrætterede død, udøves retten af hans efterlevende ægtefælle etc.

Vedrørende fotografiske billeder, som ikke omfattes af forfatterloven som kunstværker, indeholder den danske fotografilov af 1911 ingen regler om retten til eget billede.

Den *finske* forfatter- og kunstnerretslov af 3. juni 1927, med ændringer af 31. januar 1930, bestemmer for ikke bestilte portrætters vedkommende, at de ikke må offentliggøres, såfremt den afbildedes, eller når han er død, hans nærpårørendes interesser derigennem krænkes. Men angående bestilte portrætter kræves både den afbildedes og bestillerens samtykke.

Den *finske* fotografilov af 3. juni 1927 indeholder derimod ingen regler om fotografiske portrætter.

Den *norske* lov om åndsværker af 6. juni 1930 fastsætter, at ophavsmanden kun kan gøre brug af sin ret ved bestilte gengivelser af en an-

den person når, foruden den afbildedes også bestillerens samtykke er indhentet. Den afbildedes ret til at forbyde offentliggørelse af ikke bestilte portrætter, som betegnes som åndsværker, er ikke lovbestemt.

Den norske lov om ret til fotografier af 11. maj 1909 bestemmer i § 3, at eneretten til personfotografier kun kan udøves med den afbildede persons samtykke. I § 6 siges det om personfotografier, hvor der ikke eksisterer eneret, at de heller ikke kan offentliggøres uden den afbildedes samtykke.

Men denne ret gælder ikke med hensyn til 1) portrætter af aktuel og almindelig interesse, 2) billeder, i hvilke de afbildede personer kun er biting i forhold til det iøvrigt fremstillede, 3) eller billeder, som fremstiller forsamlings, optog i det fri samt forhold og begivenheder af almen interesse.

Den *svenske* lov om »rätt till verk av bildande konst« af 30. mai 1919 bestemmer i § 10, at er et portrætbillede udført efter bestilling, må det ikke af kunstneren gengives uden tilladelse af bestilleren eller, efter dennes død, af hans efterlevende ægtefælle eller arvinger.

Retten til at forhindre offentliggørelse tilkommer således efter den positive lovbestemmelse ikke den portrætterende selv, men kun bestilleren.

Den *svenske* lov af 30. mai 1919 om retten til fotografiske billeder indeholder ingen specielle regler om personbilleder.

I *udkast til fællesnordisk lov* om ophavsret er der ikke optaget bestemmelser om den portrætteredes ret.

Udover positive lovbestemmelser i forfatter-, kunstner- og fotografilove kan billedgengivelser være retstridige og strafbare i henhold til de særlige straffelovsbestemmelser om krænkelse af privatlivets fred, eller ulovlige ifølge almindelige retsregler, f. eks. i strid med indgået aftale. Her kommer i betragtning, at personer, som træder offentligt frem, må finde sig i offentliggørelse af deres eget billede i langt større grad end privatpersoner.

»Medens den blotte portrætgengivelse af en person i pressen i almindelighed må anses som tilladelig og næppe kan rammes som strafbar krænkelse af privatlivets fred selv i tilfælde, hvor den af særlige grunde er retsstridig i forhold til den pågældende, stiller forholdet sig anderledes, hvor billedet efter sit eget indhold eller den ledsagende tekst giver oplysning om en begivenhed eller situation, der er krænkende for den portrætterede person«, Hurwitz, s. 306.

Af nyere litteratur om disse spørgsmål skal her nævnes Lund: Rets-

beskyttelse mod afbildning, i Festskrift for Poul Andersen, s. 254–273; samme: Billedkunsten, s. 308–310; Ricard: Har vi retsbeskyttelse for eget billede, i Juristen 1947, s. 205–224; Rasting: Presseretten, s. 112–118; Hurwitz: Krim.r. spec. del., s. 306; Andenæs: Privatlivets fred i Tidsskrift for rettsvitenskap 1958, s. 370–404.

§ 13.

BRUD PÅ TAVSHEDSPLIGT

TJENESTEMÆNDIS RØBELSE AF HEMMELIGHEDER

De, som virker i offentlig tjeneste eller hverv, får ofte i deres gerning i embedsmedfør oplysninger og kendskab om ting, som ifølge lov eller reglement eller sagens natur skal holdes hemmelige. Røbelse af sådanne hemmeligheder er overhovedet retstridige og strafbare. Hvis det drejer sig om statshemmeligheder straffes røbelse af dem som brud mod statslige interesser. Men røbelse af en privatlivet tilhørende hemmelighed er krænkelse af privatlivets fred.

En del af dette emne blev indgående diskuteret og belyst på det nitende nordiske juristmøde i Stockholm 1951, nemlig »Advokaters och läkares tyssnadsplikt i rättegång« og henvises til forhandlingerne på dette møde, s. 150–181 og bilag IV.

Blandt andet siger højesteretsdommer Árni Tryggvason i denne diskussion:

»Rätten att få åtnjuta ett ostört privatliv anses vara en av varje individs fundamentala rättigheter i ett kultursamhälle . . . En betydelsesfull sida av denna är rätten till sekretäss om private angelägenheter. Lagstiftaren har ännu icke givit den enskilde allmänt skydd av denna rätt, även om många anser det mycket önskvärt, utan har begränsat det till vissa betydelsesfulla yrkesutövare, som på grund av sin verksamhet få kännedom om personers privata angelägenheter. Bland dem äro advokater och läkare.« Jfr. også Árni Tryggvason: Þagnarskylda, tímarit lögfræðinga 1952.

Dansk straffelovs § 263, stk. 2. lyder således:

»På samme måde straffes personer, som virker eller har virket i offentlig tjeneste eller hverv, eller som i medfør af offentlig beskikkelse eller anerkendelse udøver eller har udøvet et erhverv, såvel som sådanne personers medhjælpere, når de røber privatlivet tilhørende hemmeligheder, der er kommet til deres kendskab ved udøvelsen af deres virksom-

hed, medmindre de har været forpligtede til at udtale sig eller har handlet i berettiget varetagelse af åbenbar almeninteresse eller af eget eller andres tarv.«

Handlingssubjektet er personer, som virker eller har virket i offentlig tjeneste eller hvern, eller udøver eller har udøvet et hvern i medfør af offentlig beskikkelse eller anerkendelse og medhjælpere hos disse personer.

Pligt til hemmeligholdelse kan være begrundet i lov, forskrift eller sagens natur.

Visse undtagelser fastsættes fra ansvaret for røbelse af hemmelighed, d. v. s. pligtmæssige udtalelser, f. eks. vidnepligt, og berettiget varetagelse af eget eller andres tarv.

Den *islandske straffelov* har i § 230 lignende bestemmelse som dansk strl. § 263, stk. 2.

A. VINDING KRUSE

**BØR DE NORDISKE KØBE-
LOVE REVIDERES?**

BØR DE NORDISKE KØBELOVE REVIDERES ?

Af A. VINDING KRUSE

I. Den nordiske købelov blev udarbejdet af fællesnordiske kommissioner, der talte så fremtrædende retsvidenskabsmænd som *Fredrik Stang*, *Marks von Württemberg*, *Julius Lassen*, *Niels Lassen* og *L. A. Grundtvig*. Loven trådte i kraft i Sverige 1905, i Danmark 1906, i Norge 1907 og i Island 1911. Derimod er den aldrig blevet gennemført i Finland. Fra finsk side har man imidlertid længe næret ønske herom, men inden man tager dette skridt, ville man gerne først have en fællesskandinavisk drøftelse af spørgsmålet, om købeloven ikke nu burde undergives en revision under hensyn til de erfaringer, der er indhøstet i den forløbne tid. Det er baggrunden for, at spørgsmålet er blevet sat på juristmødets dagsorden.

Siden købelovens gennemførelse i begyndelsen af århundredet har udviklingen i teknik og samfundsforhold været i stadigt stigende skred. Samtidig har to verdenskrige og talrige statsomvæltninger rullet hærgende hen over den vestlige verden. Og det er næppe nogen overdrivelse at påstå, at de vestlige samfunds struktur har ændret sig mere i dette halve århundrede end i hele den øvrige periode siden middelalderens ophør. Denne omvæltning har da også sat sig dybtgående spor i hele vor borgerlige lovgivning.

Set med nutidens øjne er købeloven derfor en gammel lov, som man måtte forvente tiltrængte en gennemgribende revision og modernisering. Fra retsvidenskabeligt hold i de nordiske lande er der da også fremkommet en del kritik mod adskillige af lovens forskrifter. Derimod er der kun i ringe omfang fremkommet kritik og reformønsker fra handelslivets og dets organisationers side. Det er bemærkelsesværdigt, da det jo er erhvervslivets folk, der har skoen på, og som derfor må vide, hvor den trykker. En del af forklaringen på dette forhold må vel nok søges i den omstændighed, at købeloven kun er deklaratisk, og at den iøvrigt viger for handelsbrug eller anden sædvane. Der er da også som bekendt blevet udarbejdet mange standardkontrakter og standardbetingelser inden for de forskellige brancher, både med henblik på det nationale og det internationale handelssamkvem, og som på adskillige punkter har fra-

veget lovens ordning. Men det kan kun være en del af forklaringen. Havde købelovens bestemmelser virket utidssvarende eller uheldige på afgørende punkter, ville handelslivet utvivlsomt have fremsat krav om ændringer, idet købelovens regler meget langt fra er blevet sat ud af spillet af de omtalte standardkontrakter. Man behøver blot at kaste et hastigt blik på vore domssamlinger for at se, hvilket betydeligt antal domme, som direkte refererer sig til købelovens bestemmelser.

Men når en lov af så omfattende praktisk betydning som købeloven ikke er blevet udsat for væsentlig kritik fra det praktiske retslivs side i den lange tid, der er gået siden dens tilblivelse, må det uden tvivl først og fremmest tilskrives, at vi her står over for et fremragende lov-arbejde, som med nænsomhed og omtanke er bygget op på ulovbestemte regler, der gennem lang tid havde udkrystalliseret sig af domspraksis, handelsbrug og almindelige retsprincipper. Dette er da også – trods kritik i enkeltheder – blevet anerkendt fra alle sider, også af sagkundskaben uden for Norden. I denne sammenhæng må det særligt nævnes, at det nedenfor omtalte udkast til en international købelov på flere vigtige punkter har modtaget inspirationer fra den nordiske købelov.

Når man nu rejser spørgsmål om reform af købeloven, må man derfor efter min opfattelse lægge afgørende vægt på de praktiske erfaringer, der er blevet gjort af handelslivets folk. Og det ville i så henseende ikke være forsvarligt at blive stående ved den ovenfor gjorte konstatering af, at der ikke hidtil er fremkommet kritik i større målestok fra handelens side. I konsekvens af dette synspunkt har jeg rettet henvendelse til de organisationer i Danmark, som i særlig grad har forbindelse med handelslivets forskellige områder, nemlig følgende:

*Grosserer-Societetets Komite,
Provinshandelskammeret,
Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger (herunder
Nordisk Andelsforbund),
Danske Husmødres Forbrugerråd,
Butikshandelens Fællesråd,
Håndværksrådet, (herunder Motorbranchens Fællesråd) og
Industrirådet.*

De spørgsmål, organisationerne blev anmodet om at besvare, var følgende:

1. Hvorvidt er der efter organisationens opfattelse bestemmelser i den danske købelov, som har virket uhensigtsmæssige eller urimelige i det

- praktiske handelsliv, og i bekræftende fald, hvilke ændringer i loven ville man anse for ønskelige at få gennemført for at bøde herpå?
2. Hvorvidt er organisationen af den anskuelse, at købeloven bør suppleres med bestemmelser vedrørende spørgsmål, som loven ikke indeholder regler om?
 3. Har der efter organisationens opfattelse vist sig praktisk behov for at gennemføre præceptive regler for løsørekøb udover dem, der indeholdes i afbetalingsloven og aftaleloven, f.eks. vedrørende ansvarsfraskrivelse?

Som svar på forespørgslen udtalte *Grosserer-Societetets Komite*:

»Det er komiteens opfattelse, at en ændring af købeloven må kræve tungtvejende grunde under hensyn til den store betydning, det har for erhvervslivet, at loven er almen kendt. Komiteens erfaringer tyder ikke på, at der foreligger sådanne tungtvejende grunde til ændring af loven, og komiteen kan derfor ikke anbefale ændring af den danske købelov.

Komiteen håber, at dette er tilstrækkeligt svar på de tre spørgsmål, De stiller i Deres skrivelse«.

Fra *Provinshandelskammeret* blev der svaret følgende:

»Idet bemærkes, at der ikke til Provinshandelskammeret igennem mange år er indgået henvendelser vedrørende ændring i eller tilføjelser til den danske købelov, og Provinshandelskammeret derfor ikke har nogen konkret anledning til at ønske loven taget op til revision, skal vi herefter meddele, at vi fra Provinshandelskammerets side må besvare de af herr professoren stillede tre spørgsmål benægtende.

Fra Provinshandelskammerets side må vi følgelig udtale os mod, at man på indeværende tidspunkt måtte tage skridt til at revidere den nugældende danske købelov«.

Fra *Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger (F.D.B.)* og *Nordisk Andelsforbund* fremkom følgende svar:

»F.D.B. har anmodet os, der fungerer som de nordiske fællesforeningers indkøbsorganisation, om at besvare spørgsmålet med bemærkning, at F.D.B. for sit vedkommende finder, at købeloven af 1906 i alt væsentligt har virket tilfredsstillende, og at der ikke for Fællesforeningens vedkommende næres ønske om ændringer i de deri indeholdte regler.

Til denne opfattelse kan Nordisk Andelsforbund efter sine erfaringer fuldt ud slutte sig«.

Danske Husmødres Forbrugerråd og *Motorbranchens Fællesråd* har i deres skrivelser fremsat ønske om mindre ændringer i den danske købelovs forskrifter i §§ 2, 30, 38, 49 og 54 (disse ændringsforslag vil

blive nærmere omtalt nedenfor), hvorimod ingen af organisationerne har udtrykt ønske om gennemgribende reformer.

På baggrund af de foran nævnte oplysninger om handelslivets syn på den nugældende købelov, vil der formentlig være enighed om, at man kun bør skride til ændring af de gældende bestemmelser, når der – for at bruge Grosserer-Sociététs udtryksmåde – kan angives tungtvejende grunde herfor. Dette synspunkt vil derfor også blive lagt til grund for den følgende udredning. Denne falder i øvrigt naturligt i to afsnit, nemlig et vedrørende mere almene spørgsmål (nedenfor II), og et vedrørende de bestemmelser i købeloven, om hvilke der med grund kan rejses spørgsmål om ændring eller supplering (nedenfor III). Herefter søges der under IV draget nogle konklusioner. Vedrørende den citerede litteratur henvises til litteraturfortegnelsen nedenfor under V).

II. Når spørgsmålet om, hvorvidt de nordiske købelove bør revideres, sættes under debat, melder der sig nogle generelle problemer.

1). Som bekendt regulerer den nordiske købelov både handelskøbet og det civile køb, og ingen af de nordiske lande har for øvrigt gennemført nogen særlig handelslovbog. Derimod indeholder købeloven enkelte særregler for handelskøb (hvis område bestemmes i § 4). Købelovens motiver beskæftiger sig indgående med dette spørgsmål og konstaterer, at der herskede fuld enighed i kommissionerne om ikke at give en særlig lov for handelsforhold. Der kan næppe rejses tvivl om, at dette standpunkt var rigtigt, og det er da også blevet bekræftet af den senere udvikling i udlandet, hvor tendensen klart går i retning af en udjævning mellem handelsrettens og civilrettens regler; der kan henvises til *Berndt Godenhielms* udredning.

Noget andet er, at købeloven muligvis kan siges på enkelte punkter at have udformet sine regler med for stærk hensyntagen til handelskøb. Dette kan der bodes på ved at indføre særregler om civilt køb; disse spørgsmål henhører dog naturligt til gennemgangen nedenfor under III.

2). I de sidste decenniier har man i de europæiske lande interesseret sig stærkt for vedtagelsen af en international købelov, som kunne regulere forholdet mellem køber og sælger, når salget sker fra et land til et andet. Hensigten med en sådan lov er at komme udenom de ubehageligheder, der opstår for den part, som i henhold til den internationale privatrets regler må finde sig i, at den anden parts nationale lovgivning bliver lagt til grund for en retstvist mellem parterne. Ved disse køb ville det selsagt være af betydelig værdi, dersom en kontraktspart, uanset hans

medkontrahents nationale lovgivning, altid kunne være sikker på, at købsforholdet blev bedømt efter en fælles »international« lov, hvis regler han jo langt lettere kunne sætte sig ind i end i medkontrahentens lands lovgivning. Som bekendt er der også på frivillig basis gjort et betydeligt fremskud ved de af Det internationale handelskammer (ICC) udsendte »Incoterms« (sidste redaktion 1953), ligesom vanskelighederne ved at sætte sig ind i fremmed handelsret i væsentlig grad er afbødet ved den også af ICC udgivne oversigt over »Trade terms« (1953).

Arbejdet på et udkast til en international købelov blev påbegyndt i 1930 af det såkaldte Rom-institut, som nedsatte en komité, der fremkom med et lovudkast i 1935. Udkastet blev sendt til en række lande, og på grundlag af den herved fremkomne kritik udarbejdedes et revideret udkast, der blev trykt i 1939. Dette udkast blev i 1951 forelagt en international konference i Haag, hvortil 20 lande sendte delegerede, nemlig de fleste lande i Vest- og Mellemeuropa samt Japan. Drøftelserne på konferencen var ret korte og førte ikke til bestemte ændringsforslag, men konferencen vedtog en udtalelse om de vigtigste af de spørgsmål, der var drøftet, og nedsatte en særlig komité på 12 medlemmer med den opgave at udarbejde et endeligt udkast, som kunne forelægges på en kommende international konference. Efter en række forhandlinger blev der affattet et på flere væsentlige punkter omarbejdet udkast, der blev trykt i 1956 (på fransk). Dette udkast blev drøftet på et fællesskandinavisk møde i Stockholm i 1958, hvor det blev vedtaget, at de skandinaviske lande på en række vigtige punkter skulle søge lovudkastet ændret. Udkastet blev igen drøftet på et møde i Europarådets stedfortrædermøde i oktober 1959, hvor den danske repræsentant tog forbehold om en yderligere gennemgang af lovudkastet også med henblik på udarbejdelse af mere udførlige motiver, forinden der skete indkaldelse til en diplomatisk konference med henblik på vedtagelse af en endelig tekst.

Loven skal som anført kun gælde for internationale løsørkøb. Hvornår et sådant skal anses at foreligge, er nærmere beskrevet i lovens art. 2-5, 7, 8 og 10. I henhold til art. 3 vil dog t.eks. de skandinaviske lande under henvisning til den fællesnordiske købelov kunne tage forbehold om, at loven ikke skal gælde for køb mellem disse lande, således at interskandinaviske køb fremdeles skal bedømmes efter den nordiske købelov. Loven skal iøvrigt finde anvendelse, hvad enten det drejer sig om handelskøb eller civilt køb. Derimod skal den ikke gælde for køb af værdipapirer eller valuta, registrerede skibe og luftfartøjer, eller løsøre, som sælges ved domstolsbeslutning (herunder tvangsauktion) (art. 9).

Loven er kun deklaratorisk (art. 6), således at den i sin helhed kan fraviges, hvis parterne i købekontrakten har aftalt, at en bestemt national købelov skal gælde for købet. Henvisningen skal være udtrykkelig eller dog utvetydigt fremgå af aftalens bestemmelser. Endvidere kan parterne delvis fravige lovens regler ved at aftale andre bestemmelser, enten ved udtrykkeligt at angive disse, eller ved udtrykkeligt at henvise til, at særskilte regler af et andet indhold end lovens skal finde anvendelse på købet. Endvidere viger loven for sædvaner (usages), som parterne udtrykkeligt eller stiltiende har henvist til (art. 14).

Med henblik på at skabe mere faste retningslinier vedrørende de internationale løsørekøb blev der på den internationale privatretskonference i 1951 i Haag af en række stater, heriblandt de skandinaviske lande, iøvrigt vedtaget et udkast til en international privatretlig konvention om løsørekøb. Ved denne konvention vil der gennemføres ensartede regler i de tilsluttede lande om, hvilket lands *nationale* lovgivning der skal finde anvendelse ved afgørelsen af den enkelte tvist vedrørende et internationalt køb. Konventionen er dog endnu ikke blevet ratificeret af noget af de deltagende lande.

Vedtages imidlertid den internationale købelov, vil konventionen selvsagt få meget begrænset betydning i de tilsluttende lande.

Udkastet til den internationale købelov er som omtalt på vigtige punkter inspireret af den nordiske købelov. Men i øvrigt afviger den mere eller mindre fra købeloven. Den er også en del mere detaljeret. Der melder sig derfor det spørgsmål, om man ved en revision af købeloven ikke burde tilstræbe at nærme loven så meget som muligt til det internationale købelovsudkast. Det ville selvsagt være af værdi, dersom disse to lovkomplekser kunne gøres så identiske som muligt. Men værdien heraf må ikke overdimensioneres. Det ville således ikke være rigtigt at gennemføre regler i den nordiske købelov, som ville føles fremmede for nordisk retstradition i købsforhold, blot fordi man derved kunne opnå konformitet med den internationale lov. Som sagen står for øjeblikket, hvor lovudkastets videre skæbne må betegnes som temmelig usikker, er der i alt fald ingen grund til at introducere udkastets regler i den nordiske købelov, undtagen for så vidt den pågældende bestemmelse må anses for en afgjort forbedring i forhold til købelovens nuværende bestemmelser.

3). Som bekendt regulerer købeloven kun forholdet mellem sælger og køber, således at spørgsmålet om parternes stilling overfor trediemand er udeladt med undtagelse af reglerne i §§ 39-41, der træffer bestemmelse om sælgerens stilling i visse (men ikke alle) situationer i forhold til køberens konkursbo. Derimod er spørgsmålet om køberens stilling over for sælgerens kreditorer, tidligere indehavere af salgsgenstanden (vindikationsspørgsmålet) og senere erhververe («dobbelt salg») helt forbigået. For så vidt angår udeladelsen af at fastsætte regler om køberens forhold til sælgerens kreditorer, forklares dette i motiverne med, at man burde vente med løsningen, så længe der kunne næres forventning om et skandinavisk samarbejde på hele den materielle konkurslovgivnings område. Og med hensyn til vindikationsreglerne fandt man, at disse ikke burde søges selvstændigt løst med særligt henblik på køb af løsøre.

Et skandinavisk samarbejde vedrørende den materielle konkursret har endnu ikke båret frugt, men der er i den seneste tid optaget for-

handlinger herom. Dette samarbejde bør formentlig også føre til visse ændringer i §§ 39-41, se nedenfor under III. Hvad dernæst angår vindikationsproblemerne ville det ligeledes være ønskeligt, om et skandinavisk lovsamarbejde blev søgt gennemført med hensyn til overdragelse af løsøre. Men da et slikt lovarbejde naturligt bør omfatte alle overdragelser i levende live, altså foruden køb, tillige gave, pantsætning, leje etc. må det tiltrædes, når motiverne vil holde reglerne herom uden for købeloven og henvise dem til en særlig lov.

4). Da købeloven blev affattet, var den klassiske liberalismes samfundssyn allerede ved at gå over i historien, og lovens forfattere var helt på det rene med, at mange privatretlige retsforhold måtte undergives en præceptiv lovgivning; motiverne nævner således som eksempel afbetalingskøb med ejendomsforbehold. Alligevel var man ikke i tvivl om »uheldigheden af på noget punkt at undergive det ved køb eller bytte stiftede retsforhold en tvangsordning«; hvilket altså måtte forstås således, at ingen af de i købeloven optagne regler efter kommissionernes opfattelse burde gøres præceptive. I den forløbne tid har præceptiv lovgivning imidlertid taget et betydeligt opsving inden for formueretten, f.eks. i lejeforhold, forsikringsforhold, funktionærforhold o.s.v., og man må derfor meget naturligt spørge, om tiden efterhånden ikke også er ved at være moden til at indføre præceptive regler i købsforhold.

Nu kan der næppe være tvivl om, at de alvorligste misbrug netop har fundet sted ved afbetalingskøb med ejendomsforbehold, og disse turde være blevet tilstrækkeligt modvirket af afbetalingslovens forskellige regler, ikke mindst efter at 3.000 kroners-begrænsningen er blevet ophævet (i Danmark 1954). På den anden side kan det ikke nægtes, at man inden for de almindelige køb (og bestillinger) fra tid til anden præsenteres for eksempler på sælgervilkår (for øvrigt som regel i trykte standardformularer), der tilsyneladende forekommer meget hårde og ubillige. Dette gælder navnlig ved salg af maskiner og maskinanlæg, hvor sælgeren ofte stiller rigoristiske betalingsbetingelser, medens han på den anden side begrænser køberens rettigheder temmelig alvorligt, f.eks. således at køberen delvis eller eventuelt helt afskæres fra at kunne hæve aftalen eller kræve prisafslag i misligholdelsestilfælde samtidig med, at hans ret til erstatning indskrænkes betydeligt. Disse forhold har da også fået *Knut Rodhe* til at rejse spørgsmålet om præceptivering af købelovens hovedbestemmelser. Efter min formening vil udformningen af et præceptivt regelkompleks vedrørende købsforhold, der blot nogenlunde deler sol og vind lige, støde på meget betydelige vanskeligheder, og der

må være tale om alvorlige og udbredte misbrug førend denne vej forsøges betrådt. Efter de oplysninger, der foreligger for mig om danske forhold, er det mit indtryk, at forholdene hos os endnu langt fra er så grelle, at præceptive regler kan anses for en påtrængende opgave. For øvrigt hævdes det med bestemthed fra maskinbranchens side, at deres særlige produktions- og afsætningsforhold nødvendiggør klausulerne, og der henvises yderligere til, at maskinfabrikkerne ikke vægrer sig ved at acceptere deres egne vilkår, når de selv optræder på købersiden. Branchen udfolder også bestræbelser – i øvrigt også på interskandinavisk basis – for at udforme standardbetingelser, som kan godkendes af alle interesserede.

Da der som ovenfor anført heller ikke fra andre grene af handelslivet er ytret noget ønske om at gøre visse bestemmelser i købeloven præceptive, må det utvivlsomt anbefales at lade hele problemet ligge indtil videre.

Derimod kunne man snarere stille forslag om at indføre en general-klausul i købeloven i lighed med afbetalingslovens § 8, stk. 3 (indført i 1954), hvorefter en bestemmelse i afbetalingskøb kan »tilsidesættes helt eller delvis, hvis det ville være utilbørligt eller klart stridende mod god forretningsskik at gøre den gældende«. Det er imidlertid et spørgsmål, om en sådan bestemmelse vil få nogen større praktisk betydning. Udviklingen med hensyn til gældsloven synes i hvert fald ikke at tyde herpå. Da loven blev givet (i 1938), indsatte man nemlig en enslydende standardbestemmelse (§ 8) med henblik på tilfælde af misbrug, som ikke kunne rammes af aftalelovens regler. Bestemmelsen ses imidlertid slet ikke at være blevet anvendt i den forløbne tid. Men at den har haft en vis præventiv betydning, kan vel næppe ganske afvises. Man tør sikkert også gå ud fra, at domstolene, hvis der opstår et virkeligt behov for en utilbørlighedsstandard af videregående indhold end aftalelovens § 31 eller § 33, ikke vil vige tilbage for at gennemføre en sådan uden lovhjemmel.

5). Selv inden for sit område – det umiddelbare retsforhold mellem køber og sælger – er købeloven langt fra udtømmende. Den indeholder således ingen regler om oprindelig umulighed ved speciesydelser eller om levering før tiden eller af for stort kvantum eller ansvar for salgsgenstandens farlige egenskaber. Endvidere indeholder loven kun een vanhjemmelsbestemmelse (nemlig om ansvar for oprindelig vanhjemmel ved speciesydelser), medens de øvrige spørgsmål er udeladt; også reglerne om erstatningens omfang i de forskellige erstatningstilfælde er ufuldstæn-

dige. I de fleste tilfælde giver lovens motiver en særlig forklaring på udeladelserne; men ønsket om at overlade en del af udviklingen til retspraksis og handelslivets kutymedannelse har også spillet en væsentlig rolle. Som omtalt er der da heller ikke fra erhvervslivets side udtrykt ønsker om supplerings af lovens regler. Nogle yderligere bemærkninger om spørgsmålet i dets forskellige relationer vil blive gjort nedenfor under III.

III. I det følgende skal der fremdrages en række punkter, hvor ændring eller supplerings af købelovens regler har været på tale eller kan diskuteres. Endvidere vil de vigtigste forskelligheder mellem henholdsvis den danske, islandske, norske og svenske lovtæst blive berørt, da et fornyet nordisk samarbejde om eventuelle ændringer i loven selvsagt også bør rettes mod at opnå størst mulig ensartethed.

1). Det har været kritiseret, at købelovens § 2 uden videre gør loven anvendelig på bestillinger, hvor leverandøren skal yde stoffet (bortset fra entrepriser vedrørende fast ejendom). Navnlig finder man reglerne i § 21 om forsinkelse i handelskøb og § 49 om sælgerens adgang til at afhjælpe mangler alt for strenge, når det drejer sig om bestillinger. Dette er i og for sig rigtigt – § 49 er for øvrigt i sin helhed for streng, jfr. nedenfor –, men det er dog et spørgsmål, om problemet har større praktisk betydning, idet kontraktvilkår eller sædvane vel i de fleste tilfælde afbøder urimeligheder. Også en fornuftig fortolkning af aftalen vil kunne få den samme virkning, se HD i N Rt 1922.308 (U f R 1923 B.292).

I den ovennævnte skrivelse fra *Motorbranchens Fællesråd* er der omvendt stillet forslag om at lade alle reparationsarbejder gå ind under loven, navnlig for at opnå at man i tilfælde af manglende afhentning kunne anvende §§ 33 og 34 som hjemmel til at realisere genstanden, hvorved det vanskelige problem om retinentens adgang til fyldestgørelse delvist ville være løst. Det kan dog næppe anbefales at henføre almindelige reparations- eller forarbejdningsarbejder under loven, idet de fleste af dens bestemmelser ikke passer på disse retsforhold.

2). Forskellighederne i affattelsen af § 4, stk. 2 vedrørende hvilke personer der skal anses for »handlende«, har næppe større praktisk betydning, men bør selvsagt ved lejlighed søges udglattet. Den danske særregel i sidste pkt., hvor det spiller en rolle, om næringen kræver næringsbrev eller ej, bør samtidig udgå.

3). Efter § 6 i den danske og svenske lov kan en regning i handelskøb (bl.a.) tilsidesættes, dersom den er »åbenbart urimelig.« Ordet »åben-

bart« er imidlertid udgået af den norske tekst. Af procesbesparende grunde bør den danske og svenske formulering formentlig foretrækkes.

4). Medens reglen i § 20 om rentebærende fordringer i Danmark og Sverige kun omfatter skriftlige fordringer, gælder den i Norge for alle fordringer. Den dansk-svenske ordning forekommer dog mest hensigtsmæssig.

5). Det har været kritiseret (*Algot Bagge, Martin Fehr*), at henholdsvis købers og sælgers beføjelse til at fastholde købet i henhold til § 21 (henholdsvis § 28) trods den anden parts misligholdelse (navnlig ved uberettiget annullation) i forbindelse med de lempelige reklamerregler i § 26 (henholdsvis § 31), kan misbruges ved genuskøb (muligvis også ved bestillinger) til at spekulere i prisudviklingen på den misligholdende parts bekostning. I disse tilfælde burde kontrahenten derfor være henvist til alene at hæve kontrakten og kræve erstatning, hvilket heller ikke ville være nogen urimelighed set fra køberens side, da denne jo vil kunne sikre sine interesser ved at foretage dækningskøb. Det må dog indrømmes, således som det er blevet fremhævet fra anden side (*Hermann Lie, Henry Ussing*), at en del af de uheldige resultater, som reglerne kan føre til i varehandelen, vil kunne undgås ved en fornuftig fortolkning. Hertil kommer, at det efter min formening vil være betænkeligt at afskære genuskøberen fra at kræve naturalopfyldelse, da det jo langt fra altid er muligt at foretage dækningskøb.

6). Reglerne i § 23 (specieskøb) og § 24 (genuskøb) er formuleringsmæssigt set de svageste i købeloven.

Bristen ved § 23 er, at den dels ikke tager stilling til ansvaret for oprindelig umulighed, samt at den ikke tilkendegiver, at udtrykket »tilregnes« foruden at omfatte sælgers egen culpa også omfatter forsømmelse af hans folk eller andre personer, som han benytter til opfyldelsen, samt forsinkelse, der skyldes hans økonomiske vanskeligheder (»pengeomangel«).

For så vidt angår ansvaret for oprindelig umulighed, må man sikkert – i alt fald for dansk rets vedkommende – med *Henry Ussing* antage, at sælgeren er ansvarlig for de umulighedstilfælde, som han ved en rimelig undersøgelse inden køkets afslutning ville have opdaget eller fået mistanke om. Denne opfattelse har også støtte i retspraksis samt i § 24's formulering.

Fra et praktisk synspunkt må det dog formentlig erkendes, at der ikke består noget virkeligt behov for at udfylde hullerne i § 23.

Med hensyn til genussælgerens ansvar efter § 24, giver spørgsmålet om en eventuel ændring derimod anledning til adskillig større tvivl.

For det første er selve formuleringen af § 24 i høj grad uklar. Men dernæst råder der megen tvivl om, hvilke erstatningsregler der overhovedet bør gælde for genuskøb.

Efter den indgående debat i nordisk retslitteratur, købelovens § 24 har været genstand for, kan det konstateres, at der ikke er opnået enighed om, hvad det er for en regel (eller regler), bestemmelsen søger at udtrykke.

Efter sin indledningsspæssus skulle man tro, at bestemmelsen klart ville gøre sælgeren ansvarlig i videre omfang end efter et culpasympunkt (som dette er udformet i kontraktsforhold). Men dette modsiges af formuleringen af paragraffens undtagelsesbestemmelse, idet denne taler om, »... omstændigheder, der ikke er af sådan beskaffenhed, at sælgeren ved køkets afslutning burde have taget dem i betragtning ...«. Og et studium af motiverne opklarer ikke denne tilsyneladende modsigelse i formuleringen.

Vanskelighederne ved fortolkningen hænger i øvrigt for en del sammen med, at genussælgerens ansvar allerede efter culpasympunktet rækker videre end speciessælgerens som følge af selve genusforpligtelsens beskaffenhed. Da aftalen går ud på at levere noget af en bestemt art, må sælgeren nemlig være forpligtet til at levere, så længe det overhovedet er ham muligt at fremskaffe et parti af den omkontraherede vare, selv om det parti, han havde tiltænkt køberen er gået hædeligt til grunde, således at en undladelse af at foretage fornyet indkøb (eller produktion) må pådrage ham ansvar. Og det hjælper ham naturligvis heller ikke ved genussalg at henvise til, at svigtende økonomi gjorde det »umuligt« for ham at klare forpligtelsen.

Det følger heraf, at der først kan blive tale om et videregående ansvar for sælgeren, når der indtræffer en egentlig artshindring (umulighed eller forsinkelse fra sælgerens side, således at han ikke har nogen mulighed for at levere (eller levere rettidigt)). Men også ved artshindringer vil culpasympunktet jo kunne føre til ansvar i visse tilfælde, nemlig dels når sælgeren selv eller hans folk er skyld i artshindringen, og dels når sælgeren burde have påregnet artshindringen, jfr. bemærkningerne ovenfor til § 23. Først når disse muligheder for culpasympunktets anvendelse er udtømte, befinder vi os på området for et ansvar uden culpa (rent »risikoansvar«). Med umulighed bør formentlig også sidestilles tilfælde,

hvor levering nok er mulig, men kun ved hjælp af meget betydelige ekstraomkostninger. Sml. *Fr. Vinding Kruse*: Nordisk Lovbog, 6. bog, 1. kap., § 13.

Julius Lassen anlagde her den fortolkning af § 24, at sælgeren kun skulle være ansvarsfri for en »efterfølgende« artshindring, dersom den kunne betegnes som værende af helt usædvanlig eller ekstraordinær art, og han støttede fortolkningen på paragraffens slutningsord om »krig, indførselsforbud eller lignende«. Endvidere antog både *Lassen* og *Almén*, at sælgeren under ingen omstændigheder kunne undskylde sig med, at hans leveringsforanstaltninger var slået fejl, f.eks. at det skib, varerne var sendt med, var forlist. Sidstnævnte regel, der navnlig begrundedes med bevismæssige hensyn, er dog senere blevet kritiseret, især af *V. Lundstedt*.

Ser vi på domspraksis' fortolkning af § 24, frembyder der sig et broget billede. For så vidt angår dansk domspraksis, kan der nævnes en del domme, især fra tiden under og efter 1. verdenskrig, som kan tages til indtægt for, at domstolene lader genussælgeren blive ansvarlig i videre omfang end culpasympunktet rimeligt opfattet vil kunne fore til. Men langt de fleste domme må dog siges at bygge på culpasympunktet i forbindelse med, at det må påhvile sælgeren ligesom ved specieskøb at bevise, at den opståede umulighed ikke kan tilregnes ham (eller hans folk), og at den i øvrigt var upåregnelig, se som eksempler: UfR 1915.921, 956, 1917.108, 1924.697. Det må endvidere bemærkes, at en del andre domme, som tilsyneladende anlægger et strengt ansvar, kan forklares med, at sælgeren har påtaget sig en egentlig garanti for, at ydelsen vil blive leveret.

Vender vi os herefter til det legislative spørgsmål, er jeg for mit vedkommende enig i den opfattelse, som i dansk retslitteratur navnlig er blevet fremhævet af *H. Ussing*, at det stiller sig overordentlig tvivlsomt, om der er tilstrækkelige reale grunde til at gøre nogen forskel mellem specieskøb og genuskøb med hensyn til ansvarsgrundlaget bortset fra de forskelligheder, som skriver sig fra selve genusforpligtelsens indhold, jfr. ovenfor.

Tiltrædes det, at der principielt ikke bør gøres forskel mellem species- og genuskøb, bliver § 24 for så vidt overflødig. Men da den – med lidt god vilje – udmærket kan læses som blot givende udtryk for de skærper af culpaansvaret, der flyder af genusforpligtelsens natur, kan den dog tjene som en vis vejledning for handelslivet. I denne forbindelse må

det for øvrigt bemærkes, at spørgsmålet om, hvorvidt sælgeren burde have taget en efter handelens afslutning indtruffen opfyldeshindring i betragtning altid i den enkelte sag vil kunne give anledning til tvivl, ligegyldig hvilken fortolkning man anlægger. Man kan vist derfor være enig med Ussing, når han skriver: »Har Kbl. §§ 23 og 24 således ikke stor værdi som vejledning for praksis, har de på den anden side det fortrin, at de næppe vil kunne hindre retspraksis i at nå tilfredsstillende resultater«.

7). Særreglen i den danske købelovs § 25 om dækningskøb ved autoriseret mægler skyldes den forskellige ordning af mæglervirksomheden i de nordiske lande.

8). Efter § 28, stk. 2, kan sælgeren ikke hæve købet, når salgsgenstanden er overgivet til køber, »medmindre han enten må anses at have taget forbehold i så henseende eller genstanden afvises af køber«. Ifølge de danske motiver tager ordene »må anses« ikke alene sigte på egentlige ejendomsforbehold, men de skal tillige udtrykke den samme tanke som den danske konkurslovs § 16, nr. 2, hvorefter kontantsælgeren i almindelighed ikke antages at have opgivet sin ejendomsret, medmindre han udtrykkeligt eller stiltiende har indrømmet køber kredit.

I Sverige er denne regel imidlertid ikke anerkendt, hvilket har givet sig udslag i, at § 28 her anvender udtrykket »gjort förbehåll«. Den norske lov anvender samme udtryksmåde som den danske, men dette betyder ikke, at man i Norge har anerkendt den danske regel. Reglen er da også blevet kritiseret af *Fr. Vinding Kruse* og *Henry Ussing*. Spørgsmålet bør tages op under forhandlingerne om den materielle konkursret, da reglen også har betydning for køberens konkursbo.

Under nutidens handelsforhold, hvor forsendelses- og udbringelseskøb er meget udbredte, forekommer den danske særregel mig imidlertid at være den smidigste og mest praktiske. Den ses heller ikke at have været udsat for kritik fra erhvervslivets side, eller at have givet anledning til misbrug. Eventuelle misbrug vil også let kunne bekæmpes af domstolene ved at skærpe fordringerne dels til, hvornår kontantsalg kan anses at foreligge, sml. UfR 1906.359, og dels til hvornår kontantsælgeren stiltiende må anses for at have givet henstand, sml. UfR 1913.448. Man kunne også, som foreslået i Nordisk Lovbog indføre en bestemt frist, f.eks. 10 dage indenfor hvilken sælgeren skal have begyndt retsforfølgning.

9). Ligesom § 25 har den danske købelov også en særregel i § 30

om sælgerens adgang til at konstatere prisforskellen ved at foretage dækningssalg ved autoriseret mægler; herom henvises til bemærkningerne ovenfor under 7).

Vedrørende § 30 har *Motorbranchens Fællesråd* i sin skrivelse henstillet, at hvor det drejer sig om uretmæssig ophævelse af køb, der angår mærkevarer – herunder også brugte mærkevarer – bør sælgeren i stedet for at henvises til at foretage et dækningssalg kunne tilkendes den inden for branchen sædvanligvis opnåelige normalavance, hvorom oplysning vil kunne fås hos de respektive brancheorganisationer. Hertil er at bemærke, at § 30 i og for sig ikke er til hinder for at anvende denne beregningsmåde, forudsat at normalavancen i det pågældende tilfælde reelt (og bevisligt) svarer til sælgerens tab, hvilket sædvanligvis vil være betinget af, at sælgerens afsætningsmuligheder er begrænsede i forhold til hans leveringsdygtighed med hensyn til varen, jfr. herved højesteretsdom i UfR 1944.1083 og sø- og handelsretsdom i 1911.689, samt svensk højesteretsdom i NJA 1915.508.

10). Forskellighederne mellem den danske, norske og svenske tekst i §§ 34 og 35 har næppe reel betydning, i øvrigt henvises til bemærkningerne under 8).

11). § 38's regler om rentesats m.v. er også forskelligt udformede, og da dette er af reel betydning, bør forskellighederne under en eventuel revision af loven søges ophævet. Hovedforskellen er, at medens dansk og svensk ret har fastsat morarenten til 6 % i handelskøb og 5% i civilt køb, anvender norsk ret henholdsvis 5% og 4% som rentesats. Den dansk-svenske rentesats bør utvivlsomt foretrakkes.

I denne forbindelse har *Danske Husmødres Forbrugerråd* i sin skrivelse gjort gældende, at 5%-reglen for civilt køb kan virke hård, fordi den ofte vil være ukendt af almindelige købere formentlig som følge af, at den ikke følges inden for store vareområder, der angår den daglige husholdning. Disse forhold er dog næppe stærke nok til at motivere en ændring af reglen, som i øvrigt harmonerer med gældslovens § 62. *Motorbranchens Fællesråd* har omvendt henstillet at skærpe § 38 således, at sælgeren altid, uanset om det drejer sig om almindeligt køb eller handelskøb, skulle kunne kræve den til enhver tid af hovedbankerne beregnede udlånsrente. En sådan skærpelse ville dog i mange tilfælde virke urimelig, og den bør derfor efter min opfattelse overlades til særskilt aftale i det enkelte købsforhold.

§ 38, stk. 3, i den danske lov kan for øvrigt nu slettes under henvisning til gældslovens § 60.

12). §§ 39-41 bør som tidligere anført inddrages i drøftelserne om fællesnordiske konkursretlige regler. For dansk rets vedkommende har reglerne efter mit skøn i det store og hele virket tilfredsstillende. Spørgsmålet om standsningsrettens ophør efter § 39 har dog givet anledning til diskussion i litteraturen og nogen usikkerhed i domspraksis, men det står nu fast, at det afgørende tidspunkt er, hvornår køberen eller hans særlige repræsentant får den faktiske besiddelse af godset (altså den fysiske overlevering), og afgørelsen heraf synes ikke længere at volde større vanskeligheder.

Særreglen i den danske lovs § 40 om 3 ugers frist for boet til at erklære, om det vil indtræde i købet, er blevet stærkt kritiseret både af *J. Heckscher*, *Fr. Vinding Kruse* og *H. Ussing* under henvisning til, at fristen kan misbruges af boet til at spekulere i prisudviklingen på sælgerens bekostning, og den bør derfor utvivlsomt slettes.

13). Reglerne i § 42 (specieskøb) og § 43 (genuskøb) om mangler ved salgsgenstanden er ikke udtømmende. Spørgsmålet om, hvornår en mangel skal anses at foreligge, behandles således ikke, og det samme gælder spørgsmålet om sælgerens ansvar for skade forvoldt ved eventuelle farlige egenskaber ved det solgte. Endvidere kan der rejses indvendinger mod visse dele af selve bestemmelsernes indhold.

At bestemmelserne i den nordiske købelov ikke beskæftiger sig med mangelsbegrebet er næppe nogen ulempe, da begrebet er blevet nogenlunde ensartet udformet gennem domstolenes praksis i de nordiske lande. På et enkelt punkt kan der dog rejses tvivl vedrørende den rigtige udformning af mangelsbegrebet, jfr. ndf. Drejer det sig derimod om en intereuropæisk købelov, er det en nødvendighed at tage stilling til mangelsbegrebet på grund af de enkelte landes forskelligartede regler herom, og udkastet til international købelov indeholder da også bestemmelser i så henseende, se 3. udkast art. 40.

Hvad angår ansvaret for farlige egenskaber ved salgsgenstanden, vil det formentligt være principielt rigtigt at udforme regler herom. Men da der imidlertid for tiden synes at være en ny udvikling i gang i retspraksis om dette – i øvrigt vanskelige – spørgsmål, kan det være uhenigtsmæssigt at låse udviklingen fast i bestemte baner.

Hvad angår selve indholdet af §§ 42 og 43, er det navnlig ansvarsgrundlaget ved »oprindelige« mangler, der har været i søgelyset.

For specieskøbs vedkommende hjemler § 42, stk. 2, kun erstatning i to tilfælde, nemlig dels når salgsgenstanden savner egenskaber, som må anses tilsikrede, og dels når sælgeren har handlet svigagtigt. Derimod

pålægger § 43 genussælgeren erstatningsansvar efter samme »streng« regel som § 24, idet § 43 simpelthen henviser til denne bestemmelse. Efter det syn på § 24, som jeg ovenfor (under 6)) har ment det forsvareligt at anlægge, kan § 43's henvisning til § 24 formentlig uden større betænkeligheder blot tages som udtryk for, at der må gælde et culpa-princip.

Det kan imidlertid omtvistes, hvilke konsekvenser culpasynspunktet bør føre til ved mangler. Navnlig må man spørge, om det skal indebære, at sælgeren får en positiv undersøgelsespligt, således at han altid må foretage en rimelig undersøgelse af spørgsmålet om mangler inden køkets afslutning, eller om han blot behøver at foretage undersøgelse, når særlige omstændigheder giver anledning dertil, eller at han dog i alt fald loyalt må give køberen oplysning herom. Muligvis bør der også her sondres mellem, om det er en handlende, eller det er en privatperson, der er sælger, (en sondring som ikke falder sammen med sondringen: handelskøb contra civilt køb). Så vidt ses har domspraksis ikke taget afgørende stilling til problemet, som navnlig kan opstå, hvor købet angår en vis mængde af et angivet parti (halvgenerisk køb).

De samme spørgsmål kan rejses for specieskøbs vedkommende. I alt fald legislativt, idet § 42 som anført kun taler om tilsikringer, hvilket jo strengt taget ikke levner rum for en anvendelse af et culpasynspunkt. Det må dog bemærkes, at § 42's udtryk »må anses tilsikrede« i og for sig rækker videre end til egentlige garantier. Dette antages da også både i teori og praksis, men der hersker nogen usikkerhed om, hvor meget man kan tage med.

Yderligere må det fremhæves, at hele spørgsmålet om omfanget af sælgerens undersøgelses- og/eller oplysningspligt ikke er uden forbindelse med spørgsmålet om køberens undersøgelses- eller påpasselighedspligt (caveat emptor), jfr. § 47.

Nu kan man ganske vist indvende, at problemet taber en del i praktisk interesse, fordi køberen jo normalt har ret til – både ved species- og genuskøb – at kræve forholdsmæssigt afslag i købesummen, uden hensyn til om der foreligger et ansvarsgrundlag; hvilken ret reelt virker som en erstatningsbeføjelse, omend erstatningen er af begrænset karakter.

Det er imidlertid et spørgsmål, om problemet om sælgerens mulige undersøgelses- og navnlig »loyale oplysningspligt« ikke også bør tillægges betydning for selve mangelsbegrebet, f.eks. således at en mindre heldig egenskab ved salgsgenstanden (eller eventuelt mangel på en mere god), kan konstituere en mangel, dersom sælgeren kendte forholdet eller dog

havde konkret grund til at nære mistanke herom, uden at han har ladet sin mistanke gå videre til køberen, selv om forholdet ellers ikke ville være blevet anset for en mangel. Et synspunkt, som i dansk retspraksis navnlig har været fremme ved salg af fast ejendom, forretningsvirksomheder og brugte ting, hvilket i øvrigt turde være de områder, hvor problemet er af særlig praktisk betydning.

Kædes spørgsmålet om sælgerens undersøgelses- eller loyale oplysningspligt sammen med selve mangelsbegrebet, vil det forstås, at domstolene vil kunne tilkende prisafslag i disse tilfælde ved specieskøb, uden hensyn til om egenskaben kan anses tilsikret. Derimod spærrer § 42 principielt vejen for at yde erstatning i slige tilfælde, medmindre forholdet enten har udartet sig til svig, eller en særlig handelssædvane har dannet sig i det pågældende handelsforhold. Denne retstilstand forekommer lidet rimelig i en tid, der præges af en almindelig tendens til at højne handelsmoralen. Der synes heller ikke at kunne angives overbevisende grunde for at binde domstolene stærkere ved specieskøb end ved genuskøb, og § 42 trænger for så vidt i højere grad til revision end § 24 (og § 43).

14). Reglen i § 49 om sælgerens adgang til at afværge køberens misligholdelsesbeføjelser ved at afhjælpe manglen, er især blevet kritiseret af *H. Ussing*. Endvidere har *Motorbranchens Fællesråd* udtalt ønske om at få den lempet. Reglen må utvivlsomt også anses for at være for streng. Uden for handelskøb, som sker med videresalg for øje, turde det formentlig være ubetænkeligt at mildne reglen således, at sælgeren får adgang til at afhjælpe manglen, dersom det blot sker uden ugrundet ophold, og forudsat at det ikke vil medføre væsentlig omkostning eller ulempe for køberen.

15). Med hensyn til forældelsesreglen vedrørende køberens mangelsbeføjelser i § 54, har *Danske Husmødres Forbrugerråd* gjort gældende, at den kan virke ubillig, når det drejer sig om salg til detailkøbere af varer, som har brugsværdi af lang varighed, som f.eks. køleskabe, møbler og tæpper. Dette synspunkt kan rimelighed tale for, men det er på den anden side noget vanskeligt at forlænge fristen i det enkelte omsætningsled, da dette kan få uheldige konsekvenser, når t.eks. detailhandleren vil videreføre misligholdelsesbeføjelserne mod grossisten eller fabrikanten. Men spørgsmålet om § 54 ikke generelt set er for hård, kan rejses; det bliver dog næppe let at opnå almindelig tilslutning til en lempelse. I købelovsudkastet var § 54 for øvrigt anbragt inden § 53, således at dennes regel om grov uagtsomhed gjaldt udover 1 år. Men under forslaget

behandling af lovgivningsmagten byttede man om på bestemmelserne netop for at skærpe forældelsesreglen. Der må også erindres om de afholdte nordiske forhandlinger om forældelsesinstituttet i almindelighed, hvor tendensen gik i retning af en forkortelse af forældelsesfristerne; der henvises til de afgivne betænkninger (dansk bet. nr. 174, 1957).

16). Som tidligere omtalt indeholder købeloven kun en enkelt regel om vanhjemmel, nemlig § 59 om erstatningsansvaret for oprindelig vanhjemmel ved specieskøb. Dette har dog ikke givet vanskeligheder i praksis, da der er enighed om, at de øvrige tilfældegrupper må behandles efter en analogi fra mangelsreglerne.

17). Forskellighederne i formuleringerne af §§ 53, 57, 58, 60, 62, 63, 64, 65 og 70 er til dels kun af formel art og ingen af dem har formentlig større reel betydning med undtagelse af den norske særregel i § 70, hvorefter paragraffens regel om »kontant betaling« også gælder i tilfælde af modstående kutyme. Denne halvpræceptive karakter af den norske regel skyldtes ønsket om at bekæmpe lokale kutymen, hvorefter en aftalt »kontant betaling« alligevel gav køberen ret til 30 dages kredit.

IV. KONKLUSIONER

På basis af den foregående udvikling skal det forsøges at gøre status i spørgsmålet: Bør de nordiske købelove revideres?

For det første må det fremhæves, at det har været købelovens store styrke – næst efter at den i videst mulige omfang er opbygget på retslivets og handelslivets erfaringer, – at den kun har skabt en rammeordning, som giver rigt spillerum for udviklingen både gennem handelslivets sædvanedannelse og domstolenes praksis. Dette grundlæggende træk ved loven må ikke forskertses.

Men dernæst har netop lovens karakter af en rammeordning resulteret i, at hver af dens bestemmelser har fået en yderst detaljeret, men samtidig smidig udformning gennem en omspændende domstolspraksis og en mangfoldighed af handelskutymen, som forretningslivets mænd er blevet fortrolige med. Omkalfatringer af lovens bestemmelser kan derfor få langt videregående konsekvenser, end man på forhånd skulle tro. Man bør derfor kun skride til ændringer, hvor der kan anføres tungtvejende grunde herfor.

Som det formentlig er fremgået af den foregående undersøgelse, er det næppe muligt at angive sådanne grunde – undtagen måske for så vidt angår 3 ugers-fristen i den danske § 40 (ovf. 12), erstatningsreglen i § 42, stk. 2, (ovf. 13), afhjælpningsreglen i § 49 (ovf. 14) og muligvis forældelsesreglen i § 54. For de øvrige punkters vedkommende, hvor spørgsmålet om revision har været rejst, eller kan rejses, drejer det sig reelt kun om detailspørgsmål af underordnet praktisk betydning.

Ved købelovens 25 års jubilæum udtalte *Henry Ussing*:

»Efter min mening er den et af de allersmukkeste skud på den fællesnordiske lovgivnings stamme. De gode erfaringer, der er gjort i de forløbne 25 år, giver os derfor al grund til i taknemmelig beundring at lade tanken gå tilbage til de mænd, der skabte de skandinaviske love om køb«.

Nu er der hengået mere end 25 år, siden denne dom blev udtalt, men tiden har ikke forældet den.

V. DEN VIGTIGSTE LITTERATUR

- Almén, Tore*, Om köp och byte av lös egendom, 3. uppl. ombes. av Rudolf Eklund I-II, Stockholm. 1934.
- Almén, Tore*, Skandinavisk rättspraxis på köplagens område, Nordisk studentjurist-stævne, Kbh. 1918. 9-55, TfR 1919. 265.
- Andenas, Johs.*, Om selgerens ansvar for farlige egenskaber ved den leverte genstand, Festskrift til Henry Ussing, Kbh. 1951.
- Andersen, Kristen*, Norsk Kjøpsrett i hovedtrekk, Oslo 1951.
- Arnholm, Carl Jacob*, Noen bemærkninger om erstatningsansvar i kontraktsforhold TfR 1941. 496.
- Augdahl, Per*, Den norske obligasjonsretts almindelige del. 2. utg. Oslo 1958.
- Bramsjö, Sven*, Om avtals återgång, Lund 1950.
- Brækhus, Sjur*, En analyse og vurdering av den såkalte negative kontraktinteresse i nordisk kontraktrett, TfR 1947. 515.
- Dige, Palle H.*, Bevis i kontraktsforhold, Kbh. 1945.
- Eklund, Rudolf*, Divergenser i skandinavisk rättspraxis på köprättens område, TfR 1937. 434.
- Eyben v., W.E.* Formuerettigheder, Kbh. 1958.
- Gjelsvik, N.*, Norsk tingsrett, 3. utg. ved *Erik Solem*, Oslo 1956.
- Godenhielm, Berndt*, Några utvecklingslinjer i förhållandet mellan civil- och handelsrätt, Finsk Tidskrift, H. 2, 1955.
- Godenhielm, Berndt*, Om säljarens bundenhet under ändrade förhållanden, Helsingfors 1954.
- Gomard, Bernhard*, Forholdet mellem erstatningsregler i og uden for kontraktsforhold, Kbh. 1958.

- Grosserer-Societetets Komité's responsa 1926-1951*, Kbh. 1952.
- Grundtvig, L. A.*, Om reklamation i formueretsforhold med særligt hensyn til køb og salg, Kbh. 1903.
- Gaarder, Karsten*, Forelesninger over kjøp, 2. utg. Oslo 1953.
- Heckscher, I.*, Nogle randbemærkninger i anledning af de nordiske udkast til lov om køb, UfR 1905. 1.
- Hillgård, K.*, Bidrag til läran om säljarens stoppningsrätt, Lund 1923.
- Hult, Phillips*, Perpetuatio obligationis, Festskrift til Henry Ussing, Kbh. 1951.
- Hvidt, Vald.*, Bankrembourser, Kbh. 1929.
- Illum, Knud*, Dansk Tingsret I og II, Kbh. 1952.
- Illum, Knud*, Forelæsninger over almindelig formueret, 3. udg. Aarhus 1950.
- Iuul, Stig*, Caveat emptor-reglens orpindelse, Festskrift til Henry Ussing, Kbh. 1951.
- Jørgensen, Stig*, Om mangelsbegrebet ved køb og salg af brugt løsøre, UfR 1951 B. 272
- Karlgren, Hjalmar*, Avtalsrättsliga spörsmål, 2. utv. uppl., Stockholm 1953, se også TfR 1938. 457.
- Karlgren, Hjalmar*, Perpetuatio obligationis, TfR 1955.361.
- Kobbernagel, Jan*, Forhandlerkonsignation, Kbh. 1949.
- Kommentar til lov om køb ved L. A. Grundtvig*, 2. rev. udg. ved Alf Ross, Kbh. 1922.
- Kommentar til lov om køb ved Henning Hasle og Bent Nebelong*, Kbh. 1949.
- Kruse, A.Vinding*, Misligholdelse af Ejendoms køb, Kbh. 1954.
- Kruse, Fr.Vinding*, Ejendomsretten I-III, 3. udg. Kbh. 1951.
- Kruse, Fr.Vinding*, En nordisk lovbog, Kbh. 1948.
- Lagergren, Gunnar*, Delivery of Goods and transfer of property and risk in the law of sale, Stockholm 1954.
- Lando, Ole*, Skandinaviske og fremmede domstoles adgang til at pådømme sager om køb, Gøteborg 1959.
- Lassen, Julius*, i Haandbog i Obligationsretten, Speciel Del I, af Jul. Lassen og Henry Ussing, Kbh. 1923.
- Lassen, Julius*, Haandbog i Obligationsretten, Almindelig Del, 3. udg. Kbh. 1917-20.
- Lie, Herman*, Kjøp, Udg. av Oslo Universitets Studentkontor 1936 og senere.
- Lindebrække, Sjur*, Remboursretten, Oslo 1943.
- Ljungman, Seve*, Om prestation in natura. Uppsala 1948.
- Lundstedt, V.*, i SvJT 1921. 325, 1924. 265, se hertil *Carlson* 1922. 361, og *Björling* 1923. 281, 1924. 425.
- Nielsen, Thøger*, Studier over ældre dansk formueretspraksis, Kbh. 1951.
- Nielsen, Thøger*, Et bidrag til diskussionen om misligholdelse af ejendoms køb, UfR 1955 B. 233.
- Olsson, Curt*, Om köparens borgenärsskydd vid köp av lös egendom, Helsingfors 1954.
- Palmgren, Gunnar*, Om påföljderna av säljares mora, Helsingfors 1936.
- Pedersen, Axel H.*, Byggeriets retlige og økonomiske organisation, 3. udg. Kbh. 1958.
- Pedersen, Axel H.*, Entreprise, bygge- og anlægsarbejder, Kbh. 1952.
- Plesner, Mogens*, Nogle problemer i forbindelse med frivillig overdragelse af udnyttelsesretten af patentrettigheder, Juristen 1955. 201.
- Rabel, Ernst*, Das Recht des Warenkaufs, I og II, Berlin 1957 og 1958.
- Rodhe, Knut*, De nordiska köplagarna och affärlivets avtalspraxis, Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland, 1957.
- Rodhe, Knut*, Obligationsrätt, Stockholm 1956.

- Ross, Alf*, Ejendomsret og ejendomsovergang, Kbh. 1935.
- Spleth, P.*, Nogle Bemærkninger om dansk Rets Stilling med Hensyn til Mangelsbeføjelser ved Køb af fast Ejendom, TfR 1947. 154, UfR 1955 B. 61.
- Stang, Fr.*, Av kontraktsrettens spesielle del: Fredrik Stangs forelæsninger, udgivet af *Erik Solem*, Oslo 1942.
- Tamm, Henrik*, Om mangler ved overdragelse af forretninger o.l., UfR 1955 B. 153.
- Torp, Carl*, Dansk Tingsret, 2. udg. ved *L. A. Grundtvig*, Kbh. 1905.
- Trolle, J.*, Om løsørekøbers ret til erstatning for kurstab i tilfælde af misligholdelse, UfR 1958 B. 113.
- Undén, Östen*, Svensk sakrätt, bd. 1, Lös egendom, 3. udg. Lund 1955.
- Ussing, Henry*, Dansk Obligationsrets Almindelige Del, 3. udg. Kbh. 1946.
- Ussing, Henry*, Køb, 2. udg. Kbh. 1950.
- Vahlén, Lennart*, Formkravet vid Fastighetsköp, Stockholm 1951.
- Wikander, H.*, Om det materiella arbetsbetinget och dess viktigaste rättsföljder, Uppsala 1916.
- Winroth, A. O.*, Köp av lös egendom, Stockholm 1917.
- Øvergaard, Jørgen*, Umulighet ved omstendigheter som løftegiveren burde tatt i beregning, TfR. 1949. 241.

Endvidere henvises til:

- Enquête i SvJT* 1932. 118-33 i anledning af købelovens 25-års jubilæum af *Marks von Würtemberg, Algot Bagge, Gustaf Carlson, Rudolf Eklund, H. E. Kühl, Henning Bødtker, Hermann Lie, Martin Fehr, J. E. Sachs, Ø. Ahnfelt-Rønne*. Se hertil *Henry Ussing* i UfR 1932 B. 100.
- Forhandlingerne på det 12.* (Oslo 1922) og *19.* (Stockholm 1951) *nordiske juristmøde*, begge angående problemet om lempelse af kontrakt på grund af ændrede forhold, henholdsvis med *Steglich-Petersen* og *Knut Rodhe* som referent.
- Incoterms* og *Trade terms*, udgivet af Det internationale handelskammer, Paris 1953.
- Udkastene* til de nordiske love om køb med motiver (norsk og svensk 1903, dansk 1904). Se hertil *Tore Almén* i TfR 1904. 373.
- Udkastene* til international lov om køb med motiver og forhandlinger (1. udkast 1935, se *Henry Ussing* i UfR 1936 B.1, 2. udkast 1939, 3. udkast 1956). Udkastene er gengivet i det ovenanførte værk af *Ernst Rabel*, bd. II.

ÅKE MALMSTRÖM

DOMICILPRINCIP
ELLER NATIONALITETS-
PRINCIP?

DOMICILPRINCIP ELLER NATIONALITETSPRINCIP?

AV ÅKE MALMSTRÖM

I.

Inom den internationella privaträtten har som bekant den ur internationell synvinkel starkt motiverade »grundsætningen om enhedsløsningen«¹ att kämpa med stora svårigheter. Såsom ett av de största hindren framstår den på personalstatutets område mer än sekelgamla motsättningen mellan domicilprincipen och nationalitetsprincipen.² Från medeltiden och framåt var domicilet i stort sett avgörande både för en människas »political status« och för hennes »civil status«.³ »Domicilet gjorde personen til undersåt i den stat i hvilken han var bosat, og skabte samtidig hermed forpligtelse til at adlyde dennes love«.⁴ Längre fram föddes det självständiga politiska medborgarskapet, och detta blev bestämmande för medborgarens offentlighetsliga ställning. I den mån

1. *Borum*, Lovkonflikter (4 uppl. 1957), s. 35.

2. Med hänsyn till denna framställnings uppgift att vara ett inledningsreferat till diskussionen på det nordiska juristmötet på Island 1960 återger jag i det följande endast rätt summariskt de mera generella synpunkterna och argumenten och begränsar därför även de allmänna litteraturhänvisningarna. Problemet behandlas mer eller mindre utförligt i de flesta av de allmänna handböckerna och framställningarna i internationell privaträtt. Här kan hänvisas exempelvis till *Cheshire*, *Private international law* (3rd ed. 1947), s. 197 ff., *Nussbaum*, *Grundzüge des internationalen Privatrechts* (1952), s. 127 ff., *Rabel*, *The conflict of laws*, vol. 1 (1945), s. 99 ff., *Wolff*, *Private international law* (1945), s. 99 ff. En specialstudie är *Braga*, *Staatsangehörigkeitsprinzip oder Wohnsitzprinzip? Ein Beitrag zur Reform des internationalen Privatrechts* (1954).

3. Uttrycken lånade från Lord Westbury i ett berömt yttrande i *Udny v. Udny*, (1869) L.R. 1 Sc. and Div. 441 (på s. 457), återgivet bl.a. hos *Cheshire* s. 198.

4. *Borum*, anf. arb. s. 89.

domicilet bebehölls som grund för »the civil status« (myndighet, äktenskaps- och arvsförhållanden o.s.v.), uppkom alltså en splittring mellan den offentligrättsliga och den privaträttsliga anknytningen. Ett sätt att häva denna splittring var att låta nationaliteten bestämma även »the civil status«, d.v.s. att övergå från domicilprincipen till nationalitetsprincipen. En rörelse i denna riktning, påbörjad redan med stöd av Code civil 1804 (art. 3), kom att sätta sin prägel på 1800-talet. Vid 1900-talets början, sedan Tyskland i samband med BGB övergått från en tidigare övervägande domicilprincip till nationalitetsprincipen, dominerade denna praktiskt taget helt den europeiska kontinenten och behärskade också vissa utomeuropeiska länder. Även Sverige hade då accepterat nationalitetsprincipen, och Finland följde i Sveriges spår. Under konventionsarbetet i Haag kring sekelskiftet uppfattades nationalitetsprincipen som den självklara grundvalen. Domicilprincipen bibehölls däremot i Danmark, Norge och Island, och den behöll sitt herravälde i den angloamerikanska rättsgruppen, i England dock i speciell utformning.⁵ Tendensen var emellertid här i Europa under 1900-talets första decennier att anse domicilprincipen som föråldrad, och ännu 1927 uttalade *Borum*, att »Nationalitetsprincipet er det med Nutidens Forhold mellem Individ og Stat og Personalstatutets Øjemed bedst stemmende Princip«.⁶ Senare har dock domicilprincipen återvunnit mycket av sitt anseende, och den har inregistrerat vissa praktiska framgångar.⁷ Förhållandena efter andra världskriget, särskilt flyktingarnas situation, ha bidragit till att göra domicilprincipen tilltalande.⁸

Fortfarande är världen likväl splittrad i samma stora grupper som

5. Jag måste här förutsätta, att det engelska domicilbegreppets huvudlinjer äro kända. Som bekant har engelsk rätt två slag av domicil: domicile of origin och domicile of choice. Det förra representerar, skulle man kunna säga, en anknytning till den urgamla lex-originis-idén. Vid domicile of choice lägges stor vikt vid det subjektiva momentet (animus manendi). Man kan därigenom bo i en annan världsdel i decennier och ändå rättsligt sett vara domicilierad i England. Jfr *Cheshire's* och *Wolff's* ovan citerade arbeten. Det amerikanska domicilbegreppet är enklare.

6. *Borum*, Personalstatutet (1927), s. 569. Jfr s. 567 m.fl. st.

7. Redan 1933 talade *Wahl* i *Rechtsvergleichendes Handwörterbuch* bd 4, s. 345, om »eine neue Belebung des Wohnsitzprinzips«. Av *Borums* Lovkonflikter (s. 64, jfr. s. 90 f.) framgår att B. numera sätter domicilprincipen främst.

8. Jfr *Braga*, anf. arb., samt *Schmidt*, Nationalitetsprincipen och domicilprincipen i svensk internationell privaträtt (Festskrift tillägnad Birger Ekeberg 1950, s. 453 ff.).

tidigare. Nationalitetsprincipen dominerar så gott som alla länder på Europas kontinent (Schweiz har dock ett blandat system) och är rådande i åtskilliga utomeuropeiska stater. Storbritannien, det brittiska samväldet och USA hålla fast vid domicilprincipen. I Norden råder domicilprincipen i Danmark, Norge och Island. I Sverige och Finland är den principiella grundvalen nationalitetsprincipen, men stora koncessioner ha gjorts åt domicilprincipen, främst genom de nordiska konventionerna under 1930-talet (äktenskapskonventionen 1931 och dödsbokkonventionen 1934).⁹

För Sveriges del kan läget kort karakteriseras så, att huvudregeln om nationaliteten såsom avgörande för personalstatutet och vad därmed har samband är genombruten i följande hänseenden:

a. Vigtigast är den eftergift åt domicilprincipen, som skett genom de båda nyss nämnda konventionerna 1931 och 1934. Konventionerna och de därpå byggda lagreglerna gälla emellertid endast i fråga om nordiska medborgare med domicil (hemvist) i något av de nordiska länderna. Det räcker alltså ej med domicil utan fordras också nordiskt medborgarskap som anknytningsfaktum för konventionernas regelsystem. Men inom de för konventionerna uppdragna gränserna har domicilet blivit avgörande för tillämplig lag beträffande äktenskap, adoption och förmynderskap samt beträffande arv, testamente och boutredning. För att domicilet skall vara bestämmande för en persons behörighet att ingå äktenskap fordras dock att det haft en varaktighet av två år. Beträffande arvsstatutet gäller en femårsregel: om den avlidne bott i domicillandet kortare tid än fem år, kan arvinge eller testamentstagare kräva tillämpning av den avlidnes nationella lag.

b. En annan viktig eftergift åt domicilprincipen framträder i 7 kap. 4 a § av lagen 8 juli 1904 om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, förmynderskap och adoption (nedan förkortad IÄL).¹⁰ Stadgandet, vars omedelbara orsak var vissa svårigheter för

9. Beträffande dansk litteratur hänvisas här till *Borum*, Personalstatutet (där de bägge principerna utförligt presenteras s. 552 ff.) och Lovkonflikter (s. 89 ff.). För Norge hänvisas till *Gjelsvik*, Lærebok i millomfolkeleg privatrett (2 uppl. 1936), särskilt s. 72-86. För Finland se *Ekström*, Sju internationellt privaträttsliga uppsatser (1920), s. 139 ff. För Sveriges del må det vara tillräckligt att här nämna *Karlgren*, Kortfattad lärobok i internationell privat- och processrätt (1950) s. 75 ff., *Michaeli*, Internationales Privatrecht (1948), s. 47 ff., samt den i not 8 ovan nämnda uppsatsen av *Schmidt*.

10. Jfr *Schmidt* s. 462 f. Jag förbigår här renvoi-regeln i IÄL 1:2, vilken också kan leda till tillämpning av domicilstatutet.

baltiska flyktingar i Sverige, har fått en så generell avfattning att det öppnar möjlighet för en undersåte i vilken stat som helst, som icke är ansluten till 1902 års Haagkonvention om äktenskap, att begära att få sin rätt att ingå äktenskap inför svensk myndighet prövad efter svensk lag, förutsatt att han sedan minst två år har hemvist här i riket. Tvåårs-tiden har valts efter mönster av den nordiska äktenskapskonventionen. Stadgandet har en avsevärd räckvidd, eftersom kretsen av konventionsstater nu är rätt begränsad (Sverige har själv sagt upp konventionen med verkan från 1 juni 1959; anslutna äro Italien, Luxemburg, Nederländerna, Polen, Portugal, Rumänien, Schweiz, Tyskland och Ungern).

c. I vissa specialfall har domicilet betydelse i kombination med nationaliteten för att bryta den eljest rådande anknytningen till ett familjestatut, bestämt efter makars tidigare gemensamma nationalitet (eller den äkta mannens nationalitet). Så är fallet enligt IÅL 7:2 andra stycket, en regel som gör det möjligt t.ex. för en svenska, som gift sig med en italienare men som återflyttat till Sverige och är svensk medborgare samt haft domicil här ett år, att vinna skillnad i äktenskapet efter svensk lag (den eljest tillämpliga italienska lagen medger ju ingen skillnad).¹¹ I fråga om förmynderskap tillämpas domicilprincipen subsidiärt, nämligen om så blir nödvändigt på grund av en främmande stats vägran att tillämpa den behandling efter nationaliteten, som i första hand förutsättes i svensk lag, se IÅL 4:1-2 och 5:1-2 (se även 7:5 tredje stycket). Beträffande utredning av dödsbo har domicilet grundläggande betydelse, se 2 kap. av 1937 års lag om internationella rättsförhållanden rörande dödsbo, men där gäller det väsentligen en utredningsprocedur, sålunda något som erbjuder vissa paralleller med processuella frågor (själva arvsstatutet beror ju på nationaliteten, samma lags 1 kap.).

d. För statslösa tillämpas domicillagen såsom personalstatut, icke blott om de varit ursprungligt statslösa utan även om de tidigare varit medborgare i någon stat (även om denna stat varit Sverige). Regeln är icke lagfäst men är säkert förankrad i praxis och doktrin.¹²

e. Beträffande politiska flyktingar, som icke äro formellt statslösa, ha svårigheter uppstått särskilt i fråga om skillnad i äktenskap. Gällande, på nationalitetsprincipen vilande regler ha ibland hindrat lösningar, som förefallit förnuftiga in casu; detta har gällt både svensk

11. Jfr *Schmidt* s. 461 f.

12. Rättsfall i NJA 1914 s. 305, 1939 s. 96. Se vidare *Karlgren* s. 78 f., *Michaeli* s. 52 ff., *Ek*, Om främlingskap (1955), s. 154, samma förf. i SvJT 1957 s. 529, *Beckman*, Svensk domstolspraxis i internationell rätt (1959), s. 16, 61.

domstolskompetens och valet av tillämplig lag. Lagstiftaren har – egendomligt nog, kanske man kan säga – icke löst hithörande frågor genom positiva regler, ehuru så ju skedde 1947 i fråga om ingående av äktenskap (det förut nämnda stadgandet i IÄL 7:4 a). Praxis har i vissa uppmärksammade fall behandlat politiska flyktingar som »kvasistatslösa« och på den grund använt domicilprincipen. Denna praxis inleddes med NJA 1948 s. 805 (frågan om svensk domstols kompetens) och fortsatte med NJA 1949 s. 82 (tillämplig lag i avseende å skillnad i äktenskap). I dessa fall användes uttrycket »sakna sitt hemlands beskydd« såsom utmärkande för dessa flyktingar. Senare ha grundade tvivel uppkommit, huruvida denna karakteristik är adekvat. Den fortsatta praxis har visat stor försiktighet, varigenom utgången blivit något växlande; jag hänvisar till NJA 1951 C 733, 1952 C 749, 1955 s. 571, 1956 s. 601 samt SvJT 1957 rf s. 54. Jfr även NJA 1956 s. 337 samt SvJT 1950 s. 268, 1958 rf s. 1, 38, 1960 rf s. 30. Osäkerhet råder därför numera om hur långt man, stödd på praxis, kan bortse från en »blott formell nationalitet« (»paper nationality«) och i stället antaga en »statslöshet de facto« såsom grund för tillämpning av domicilstatutet. Det är emellertid uppenbart att, så länge nationalitetsprincipen är huvudregeln, en viss återhållsamhet i praxis är nödvändig, särskilt som nationalitetsprincipens tekniska lätthanterlighet bygger på att nationaliteten låter sig bestämma efter en övervägande formellt-juridisk prövning.¹³ Det må erinras om att frågan om en »blott formell nationalitet« är ett problem, som gör sig gällande även på det egentligt internationelltliga planet.¹⁴

II.

Mycket kan anföras såväl för som emot var och en av de båda konkurre-

13. Om hela frågekomplexet kring den »blott formella nationaliteten« jfr *Denmark* i SvJT 1950 s. 40, *Schmidts* förut anf. upps. s. 463 f., samme förf. i *Festskr. för Herlitz* (1955) s. 291 f., *Jägerskiöld* i SvJT 1955 s. 542 ff., *Karl-gren* i *Kortfattad lärobok* etc. s. 79 f. med not 2 samt i SvJT 1956 s. 401 f., 403 f., *Eek*, Om främlingskap s. 155-157, samme förf:s uppsats Att »sakna hemlandets beskydd« i SvJT 1957 s. 529 ff., *Simson* i SvJT 1957 s. 99, *Beckman*, Svensk domstolspraxis etc. s. 15 ff., 61 f.

14. Se 1951 års flyktingkonvention (Sveriges överenskommelser med främmande makter 1954 nr 55), särskilt art. 1 A punkt 2, jämförd med art. 1 C, ävensom art. 12. Jfr kungl. proposition 1954 nr 134, *Eek*, Om främlingskap s. 157, *Jägerskiöld* i SvJT 1955 s. 542. Märk även fallet *Nottebohm* vid permanenta skiljedomstolen i Haag 1955; se härom bl.a. *Simson* i SvJT 1956 s. 536-538.

rande principerna, om man rent allmänt frågar efter deras för- och nackdelar. Vissa av de s.k. principiella argumenten kunna saklöst förbigås här. I regel erkännes, att skäl tala såväl för som emot, och det synes därför riktigt att icke a priori utgå från att den ena eller den andra grundsatsen måste vara allenarådande; även kombinerade lösningar böra hållas för tänkbara.

I och med de snabbt förbättrade internationella kommunikationerna och människornas ökade rörlighet (märk bl.a. arbetskraftens rörlighet i Europa) torde vissa med nationalitetsprincipen förknippade svårigheter bli mera kännbara än tidigare. Det blir sannolikt ett stigande antal fall, i vilka utländsk rätt måste tillämpas, och detta innebär en viss ökad börda för domstolar och andra myndigheter. Det förefaller troligt, att domicilprincipen betyder en något mindre påfrestning i detta hänseende. Det får dock icke förglömmas att människornas rörlighet måste öka även antalet av de fall, då personer med domicil i ett land invecklas i rättstvister eller andra rättsliga förfaranden i ett annat land. I vilken grad en sådan ökning inträffar beror i någon mån på hur stränga krav som uppställas för förlust av gammalt och förvärv av nytt domicil.¹⁵ Liberala regler angående domicilväxling motverka en sådan ökning men leda å andra sidan till ökad instabilitet beträffande personalstatutet.¹⁶ Kräver man, vilket ofta nog blir nödvändigt, ett domicil som varat viss tid (kvalificerat domicil), minskas domicilregelns »arbetsbesparande« effekt.

Den nyare utvecklingen inom medborgarskapsrätten har medfört en försvagning av den gamla grundsatsen om familjens medborgarskapsrättsliga enhet. Bl.a. enligt nordisk lagstiftning är hustruns nationalitet icke längre avhängig av mannens. Denna omständighet är otvivelaktigt ägnad att minska nationalitetens värde som kollisionsrättsligt anknytningsmoment. Eftersom familjemedlemmar sålunda kunna tänkas ha olika nationalitet med likväl enhetligt domicil, kan det frågas, om icke domicilprincipen skulle ge bättre garanti för en enhetlig »familjens lag«. Å andra sidan är det icke av detta skäl nödvändigt att välja domicilet såsom primärt anknytningsfaktum; man kan bibehålla medborgarskapet som utgångspunkt men i valet mellan konkurrerande medborgarskap låta domicilet fälla utslaget. Dessutom förekomma åtskilliga fall, då man

15. Sannolikt erbjuder det engelska domicilbegreppet inga fördelar framför nationalitetsbegreppet, om man skulle vilja undvika en ökning av domstolarnas besvär med att tillämpa utländsk rätt.

16. Jfr *Ekström* s. 159, *Eek*, Om främlingskap s. 155.

och hustru ha olika domicil, ibland trots att de ha samma nationalitet; även här får man betänka arbetskraftens rörlighet i Europa. Det är därför ingalunda säkert, att domicilprincipen garanterar ett enhetligt familjestatut. Det kan för övrigt tänkas, att make som önskar påverka personalstatutet just därför (ensidigt) växlar domicil.

Domicilsystemet har icke utan skäl karakteriserats såsom »an individualistic and liberal system«; detta system »allows a person to change the law governing his personal situation by his own private act, that is, by changing his domicile«. ¹⁷ Däri ligger delvis något tilltalande men naturligtvis också en svaghet: möjligheten att växla domicil just för att kringgå en eljest tillämplig lag. För politiska flyktingar är domicilprincipen human och sympatisk, eftersom den befriar dem från beroendet av en samhällsordning från vilken de flytt; är samhällsordningen totalitär, så präglas ju även privaträtten mer eller mindre därav. ¹⁸ Men man kan fråga sig, om domicilprincipen är lika naturlig för i utlandet boende affärsmän, ingenjörer o.s.v., som känna starkt samband med hemlandet och som vistas i stater med starkt avvikande kultur- och samhällsförhållanden (t.ex. i unga asiatiska eller afrikanska stater, en situation som väl kommer att bli allt vanligare och som i varje fall måste tagas i betraktande av en svensk lagstiftare). Svaret måste bli, att domicilprincipen i dylika fall icke är lika naturlig. ¹⁹ Dessa människor ha förmodligen ej alls velat förändra sin personliga situation genom att växla domicil, och det kan då ligga ett moment av tvång i att förklara sådana personer

¹⁷. *Wolff* s. 102.

¹⁸. Jfr *Wolff* s. 102: »It seems unreasonable to subject millions of refugees to the law of a state from which and from the legal system of which they have fled, and to justify such subjection by the argument that they have not yet been released from their nationality«.

¹⁹. Jfr det svenska lagrådets yttrande 1929 över förslaget till den nordiska äktenskapskonventionen, i vilket yttrande det bl.a. heter (se NJA II 1932 s. 386):

»Även om i förhållandet mellan medborgare i olika stater med vitt skilda rättssystem och med olika kultur nationalitetsprincipen synes mest rationell, ställer sig saken annorlunda, när det gäller förhållandet mellan närstående folk med föga skiljaktiga rättsregler. Ju närmare staterna kommit varandra i rättslighet, desto mindre anledning finnes att vid bedömande av utlännings rättsliga förhållanden tillämpa hans nationella lag. Om den väg förslaget anvisar bör beträdas, är därför huvudsakligen beroende av en prövning, huruvida de olika ländernas rätt på ifrågavarande område nu är så överensstämmande, att det kan anses sakna egentlig betydelse, om i de särskilda fallen det ena eller det andra landets lag kommer att tillämpas«.

beroende av domicilstatutet, förutsatt att man ej konstruerar ett domicilbegrepp liknande det engelska, något som av andra skäl icke kan rekommenderas.²⁰

Rättstekniskt har nationaliteten av gammalt ansetts vara ett fastare och klarare anknytningsmoment än domicilet. *Cheshire* förklarar t.ex. att »one undoubted merit of nationality, as compared with domicil, is that it is easy ascertainable«. ²¹ Det är nu obestridligt, att domicilet är ett ganska vagt begrepp, och det uppfattas mycket riktigt på olika sätt i olika länder. Begreppet bygger överallt på ett objektiva moment (*factum*) och ett subjektivt moment (*animus*), men på båda kan man ställa olika stränga krav, och man kan på skilda sätt avväga momenten mot varandra, för att icke tala om att lagarna ibland räkna med fiktiva domicil (en biperson anses t.ex. ha samma domicil som en huvudperson). Den engelska domicildoktrinen ställer ytterst höga krav på *animus remanendi* och vinner därmed, att engelsk rätt förblir personalstatut för många som under långa tidsperioder äro bosatta utanför England, men samtidigt blir bedömningen ännu svårare och osäkrare än eljest. Även ett enklare domicilbegrepp är med nödvändighet vagt, låt vara att man som allmän beskrivning därav väl kan acceptera *Borums* ord om en persons »faste og varige hjem«. ²² Samtidigt måste man emellertid konstatera, att nationaliteten numera mist åtskilligt av sin forna tekniska enkelhet. ²³ Exempel härpå erbjuda de svenska rättsfallen NJA 1955 s. 571 och 1956 s. 601, och förhållandet torde i utrikesdepartementens praxis vara välkänt. Det kan stundom vara svårt, ja kanske t.o.m. omöjligt att fastställa en persons nationalitet. Under normala, fredliga förhållanden uppträda dessa svårigheter dock mera sällan, och med bevarat fredstillstånd komma svårigheterna sannolikt att åtminstone avtaga. Det är därför svårt att bedöma, om verkligen nationalitetens

20. Med det engelska domicilbegreppet kan man rent av riskera att behöva anse flyktingar i vissa fall ha kvar sitt gamla domicil, jfr *Cheshire* s. 223.

21. *Cheshire* s. 206. Han fortsätter: »Indeed, speaking very generally, it is perhaps true to say that, as tests for determining what legal system shall govern personal rights, nationality yields a predictable but frequently an inappropriate law, domicil yields an appropriate but frequently an unpredictable law«. Jfr *Ekström* s. 158 f., *Karlgren*, Kortfattad lärobok s. 76.

22. *Borum*, Lovkonflikter s. 91. Om domicilbegreppets osäkerhet jfr *Eek*, Om främlingskap s. 63 ff., 155, *Braga*, anf. arb., passim. Ofta skiljes ju mellan *domicile*, *résidence habituelle* och *résidence simple*.

23. Jfr *Schmidt* i Festskrift för Ekeberg s. 465.

rättstekniska överlägsenhet skall anses vara helt obefintlig.²⁴ Det är vidare tänkbart, att en starkt ökad användning av domicilprincipen skulle mera än nu blotta de i domicilbegreppet inneboende svårigheterna.²⁵

Om det skulle gälla att ena hela världen kring en och samma undantagslösa princip för personalstatutet, skulle domicilprincipen förmodligen vara den användbaraste. Den ger en i många hänseenden både human och praktikabel lösning, trots den osäkerhet som vidlåder själva domicilbegreppet. Men en förutsättning för en verklig enhetslösning vore, att England förenklade sin domicildoktrin, och detta är icke lätt att åstadkomma. Vidare måste man nog räkna med att nationalitetsprincipen är så fast förankrad på Europas kontinent, att den ej kan skjutas helt åt sidan, på sin höjd modifieras. Även bortsett härifrån finnes åtskilligt, som talar för att blandat system egentligen vore det bästa. Visserligen är det naturligtvis rättstekniskt enklast med ett enda kriterium, men det kan också ligga något av dogmatism i ett »enten-eller« på detta område.

Sverige har – liksom Finland – för närvarande redan ett blandat system, ehuru med övervikt för nationalitetsprincipen. Att återgå till en mera renodlad nationalitetsprincip kan icke komma i fråga. Däremot är det med hänsyn till Danmarks, Norges och Islands inställning samt de internordiska konventionerna naturligt att fråga sig, om vi ej borde övergå till en generell domicilprincip. Ett sådant steg, som bl.a. förordats av *Schmidt*,²⁶ har naturligtvis mycket, som talar för sig. Men man kan också ha anledning att i dagens läge känna tveksamhet inför en så stor förändring. De starkaste skälen synas mig för Sveriges del tala för att åtminstone tills vidare söka komma till rätta med personalstatutsproblemen genom ett blandat system, inom vilket man dock bereder ytterligare ökat utrymme åt domicilprincipen. Följande tankegångar ha därvid varit vägledande.

Inom Norden ha de största svårigheterna redan övervunnits genom 1930-talets konventioner, byggda på domicilprincipen. Detta verk bör obetingat fullföljas över personalstatutets hela område och sålunda kompletteras bl.a. med en domicilregel beträffande fastställande av faderskap, vårdnaden om barn, underhållsskyldighet mellan föräldrar och

24. Jag har haft förmånen att få diskutera hithörande frågor med byråchefen Kellberg i svenska utrikesdepartementets rättsavdelning och begagnar tillfället att uttrycka min tacksamhet härför.

25. Jfr *Eek*, anf. arb. s. 154 not 6.

26. Festskrift för Ekeberg s. 468. Jfr *Jägerskiöld* i SvJT 1955 s. 547 f.

barn m.m. (detaljerna skola ej diskuteras här). En enhetlig nordisk behandling av personalstatutsfrågor även i relation till utomnordiska rättsordningar vore i och för sig också tilltalande men är icke så viktig, att alla andra hänsyn måste vika. I det nuvarande Europa, som trots allt fortfarande i så hög grad behärskas av nationalitetsprincipen, har man att tänka också på harmonien inom den större europeiska kultur-gemenskapen; denna synpunkt talar i vart fall emot en omedelbar omläggning och för en mera avvaktande hållning, förutsatt att vissa aktuella besvärligheter kunna undanröjas genom att nationalitetsprincipen på vissa särskilda punkter jämkas. Man bör också hålla i minne att – som förut betonats – domicilprincipen är starkast motiverad inom regioner likartad rättskultur (inom Norden, mellan England och Skottland, inom USA, varvid dock är att märka, att i de båda senare fallen ingen nationalitet finnes att anknyta till). Inom Europa i stort kunde den väl också tillämpas men är knappast lika starkt grundad, och principens lämplighet förefaller mycket diskutabel i förhållande till länder med starkt avvikande kultur och rättssystem.²⁷ Politiska flyktingar intaga en särställning. För dem är på det hela taget domicilprincipen den mest humana och rimliga, men den generella frågan gäller ju så mycket mera än blott flyktingarna, vilkas situation ibland synes ha något för mycket fått dominera diskussionerna. För flyktingarnas del bör man ge en specialregel, byggd på domicilet.

Enligt det sagda borde man sålunda för svensk rätts del icke nu företaga en brådstörtad övergång till en generell domicilprincip utan åtminstone tills vidare stanna för en kombination av principerna, men med vissa ytterligare medgivanden åt domicilprincipen.²⁸ Jag är övertygad om att också internationellt sett ett kombinerat system skulle kunna bli mycket ändamålsenligt, förutsatt att det utformades med omtanke och att allmän uppslutning kring detsamma kunde nås. Jag är emellertid medveten om svårigheterna att nå sådan uppslutning kring ett trots allt något komplicerat system. Huru därmed än må vara, bör man hålla blicken öppen för utvecklingstendenserna ute i Europa och för de kompromissresultat, som kunna nås inom ramen för Haagkonferensernas fortsatta arbete. Däri ligger då också, att man är medveten om möjligheten, att den europeiska utvecklingen (kanske i samband

27. Jag kan på denna punkt ej följa *Schmidt* i hans förut flera gånger citerade uppsats s. 467.

28. I samma riktning *Walin*, *Föräldrabalken* (1952) s. 526 ff. Se även *Karlgren* i *SvJT* 1956 s. 405.

med en fortskridande europeisk integration) eller utvecklingen på det allmänna konventionsplanet kan leda till så betydande landvinningar för domicilprincipen, att längre fram en övergång till en mera renodlad domicilprincip ter sig önskvärd. Ett blandat system i *den* meningen, att man skulle överlämna åt domstolarna att enligt en »individualiserande metod« laga efter lägligheten, kan däremot icke rekommenderas.

III

På grundval av de tankegångar, som utvecklats i det föregående, förefaller det mig rimligt att i dagens läge diskutera följande mått och steg för Sveriges vidkommande. Jag behandlar därvid företrädesvis frågan om tillämplig lag och berör endast punktvis domsrättsfrågor.²⁹

1. Det nordiska konventionsarbetet fullföljes, så att Norden i fråga om personalstatutet blir ett enhetligt område med domicilet som avgörande anknytningsfaktum för alla i Norden domicilierade personer med medborgarskap i något nordiskt land. Nuvarande krav på kvalifikationstid i vissa fall (två år, fem år) torde böra bibehållas tills vidare. I den mån den materiella rättslikheten ytterligare ökas, kunna dessa krav kanske i framtiden slopas.

2. Den i svenska IÄL 7:4 a givna möjligheten för här domicilierade utlänningar att efter två år ingå äktenskap efter svenska behörighetsregler bör göras helt generell. Detta synes blott vara en enkel konsekvens av att Sverige numera själv lämnat 1902 års Haagkonvention om äktenskap. Därigenom lösas även flyktingarnas problem beträffande ingående av äktenskap, men oberoende därav bör de »kvasistatslösas« personalstatut regleras (nedan punkt 9).

3. Närmast i ordning kommer så frågan, om också möjligheterna för här domicilierade utlänningar till hemskillnad och äktenskapsskillnad efter svensk lag bör utvidgas. Denna fråga, som innesluter både domsrättsproblemet och problemet om tillämpning av domicillagen, är mera komplicerad. Den rör ju två makar, och båda ha kanske icke samma anknytning; gruppen »här domicilierade utlänningar« är dessutom icke enhetlig, då den omfattar såväl »vanliga« utlänningar som flyktingar.

Flyktingkategorien för jag i detta sammanhang undan; flyktingarnas svårigheter kunna lösas med en specialregel (punkt 9 nedan), som gör

29. Om vissa domsrättsfrågor föreligger en inom svenska justitiedepartementet upprättad promemoria av den 23 april 1956, utarbetad av *Lars Welamson*.

domicilet avgörande. För andra utlänningar är saken mera tveksam (märk fortfarande arbetskraftens rörlighet i våra dagar). Både domsrättsregler och lagkollisionsnormer för här domicilierade utlänningar i allmänhet måste i varje fall ha en sådan karaktär, att de ej fresta till »migratory divorces» och göra svenska domstolar till »divorce mills». ³⁰ I den mån man bygger på domicilet måste detta i allt fall vara kvalificerat, och man kan diskutera en höjning av kvalifikationstiden till tre år. Såsom *Eek* påpekat, är det ett allmänt erkänt önskemål att undvika sådana allvarliga olägenheter i det internationella umgänget som »haltande» äktenskap, risker för bigamiåtal o.s.v. Utgångspunkten för nationell rättsbildning under hänsynstagande till den internationella samlevnadens krav borde enligt *Eek* vara, att en stat principiellt ställer forum till förfogande i skillnadssaker endast under förutsättning, att domen kan påräkna att bli erkänd i båda makarnas hemland och i deras domicilland (eller måhända, tillfogar han, endast domicilland). ³¹ Tankegången är beaktansvärd. För närvarande föreligger svensk domsrätt (se IÅL 3:1 första stycket), om den make mot vilken skillnadstalan väckes har hemvist i Sverige. Vidare föreligger svensk domsrätt (samma lagrum), om makarna samtidigt haft hemvist i Sverige men svaranden övergivit den andre eller, efter det orsak till skillnad uppstått, flyttat ur riket. Förbehåll i makarnas nationella lag om exklusiv kompetens för hemlandets myndigheter skall dock respekteras (samma paragraf, andra stycket). Vad angår tillämplig lag, gäller regeln om kumulation mellan makarnas nationella lag och svensk lag (IÅL 3:2). Om man utgår från spørsmålet om den tillämpliga lagen, kunde man kanske tillåta användandet enbart av svensk lag beträffande hemskillnad och äktenskapsskillnad mellan utlänningar, om båda makarna ha hemvist i Sverige sedan minst tre år eller om de under minst tre år samtidigt haft hemvist här och endera alltjämt har hemvist i Sverige samt den andre icke återvänt till hemlandet. Regeln om domsrätt skulle i så fall jämkas, så att under dessa förutsättningar tillika alltid svensk domsrätt funnes; i dylika fall borde då även ett hemlandets förbehåll om exklusiv kompetens vara verkningslöst. ³²

30. Man måste därvid ha ögonen öppna för möjligheten, att liberala domsrättsregler i kombination med andra processuella regler (om delgivning m.m.) kunna medföra, att en utomlands vistande part blir dömd utan att ha möjligheter att hävda sina synpunkter.

31. *Eek* i SvJT 1957 s. 535 f.

32. Jfr treårstiden i 1951 års flyktingkonvention, art. 7 mom. 2.

4. Beträffande svenskar bosatta utomlands uppkommer frågan, om man för att få konsekvent dubbelsidiga kollisionsregler bör erkänna en (fakultativ) tillämpning av domicilstatutet analog med den som förordats under 2 ovan och som beträffande skillnadstalan framkastats som en möjlighet under 3 ovan. Man skulle i så fall till en början i svensk rätt uttryckligen medgiva en svensk medborgare, bosatt utomlands, att efter två års domicil i en främmande stat få sin rätt att ingå äktenskap i sagda stat prövad efter dess lag. Detta behövde kanske icke möta betänkligheter; Sverige kan ändock icke de facto kontrollera utländska staters handlingssätt på detta område. För den händelse punkt 3 ovan realiserades, skulle man vidare för svenskar domicilierade utomlands godtaga hem- och äktenskapsskillnad enligt domicilstatens lag, förutsatt att domicilet vore kvalificerat genom en treårstid på det sätt, som angivits i det föregående. Även en sådan regel kunde nog godtagas, om man bibehölle möjligheten till undantag i enstaka fall på grund av *ordre public*.

5. Frågan om äktenskaps rättsverkningar är vidlyftig och fordrar ingående överväganden. Vare sig man utgår från nationaliteten (som hittills) eller från domicilet, stöter man på spörsmålet om det äktenskapliga egendomsstatutets oföränderlighet. Det är möjligt, att man borde vara mindre rädd än hittills för att gå ifrån dogmen om oföränderligheten. För den händelse nationaliteten bibehålles som allmän utgångspunkt, bör dock knappast ett långvarigt domicil i och för sig medföra statutväxling, om det ej åtföljes av en nationalitetsväxling. Att generellt övergå till domicilstatutet som egendomsstatut synes ej i dagens läge motiverat, men det bör finnas fri möjlighet för makarna (svenskar eller utlänningar) att i därför föreskriven form avtala om övergång till domicilstatutet. Reglerna om tredjemansskydd förbigås här.

6. Beträffande myndighetsreglerna torde några omedelbara ändringar ej vara påkallade. På föräldrarättens område böra de internordiska problemen lösas på domicilprincipens grund enligt punkt 1 ovan. För övriga fall ter det sig önskvärt med klara, i lag givna kollisionsregler. Om man då av hänsyn till nationalitetsprincipens förankring i Europa icke tager steget direkt till en ren domicilprincip, torde kollisionsreglerna i fråga böra byggas på en kompromiss mellan de båda principerna. En ren lex-*fori*-princip bör avvisas (även beträffande faderskap till barn utom äkten-

33. Jfr *Karlgren*, Kortfattad lärobok s. 124.

34. Jfr *Hult*, Föräldrar och barn enligt svensk internationell privaträtt (1943) s. 84 ff.

skap, trots rättsfallet NJA 1946 s. 310), men man får naturligtvis räkna med att stundom *lex fori* på grund av *ordre public* blir att tillämpa. I den mån nationaliteten utnyttjas som anknytning, t.ex. för att i första hand bestämma »familjens lag«, bör faderns nationalitet ej väga tyngre än moderns. I stället för att, som hittills skett, låta mannen representera familjeenheten,³³ kan man låta familjens domicil (ev. barnets domicil) följa utslaget, om det pekar i samma riktning som ett av medborgarskapen. Det är emellertid på detta område tänkbart med en ganska långtgående differentiering, och denna skall ej diskuteras här.³⁴ I alla händelser är domicilet, icke minst barnets egen varaktiga domicilanknytning, ett viktigt moment. Det bör även diskuteras, i vilken utsträckning barnets bästa bör få medföra rätt att välja mellan flera tänkbara statut.³⁵

7. Inom successionsrätten finnes knappast någon anledning för Sverige att f.n. gå ifrån den hittillsvarande huvudregeln om *lex patriae* som arvsstatut. Om man bortser från de internordiska förhållandena, synes endast ett långvarigt domicil erbjuda ett godtagbart underlag för en successionsrättslig anknytning (även inom Norden har ju genom femårsregeln denna tanke kommit till visst uttryck). Men om, detta långvariga domicil till trots, arvlåtaren bibehållit sitt gamla medborgarskap, kan detta å andra sidan tänkas vittna om en önskan att vidmakthålla banden med hemlandet. Från dessa utgångspunkter kunde man överväga en möjlighet för arvlåtaren att efter längre tids domicil på visst förbundet sätt själv få förordna om tillämpning av domicillagen. Särskilt vore kanske en sådan möjlighet av värde för makar, vilka avtalsvis införa domicilstatutet som äktenskapligt egendomsstatut (jfr punkt 5 ovan), eftersom äktenskapligt egendomsstatut och arvsstatut helst böra följas åt.

8. I det föregående har antytts möjligheten att taga domicilet till hjälp i valet mellan två eller flera eljest ifrågakommande, på medborgarskapet grundade personalstatut. En sådan användning av domicilet bör kunna rekommenderas som en allmän princip.³⁶

35. Se vidare *Hults* anf. arb., särskilt kap. 4. Av nyare svenska rättsfall på föräldrarättens område må nämnas NJA 1952 s. 471, 1953 s. 4, 1955 s. 377, 1956 s. 337 och 410 samt 1957 s. 135. Jfr *Eek* i SvJT 1957 s. 532. Vissa hithörande frågor äro upptagna i det document préliminaire n:o 3, daterat den 13 november 1959, som Haagkonferensens permanenta byrå upprättat med tanke på en blivande revision av 1902 års konvention om förmynderskap för underåriga. Frågan om tillämplig lag beträffande underhållsbidrag har behandlats i en på 1956 års Haagkonferens antagen konvention (ej ratificerad av Sverige).

36. Se vidare *Walén*, anf. arb. s. 527. Jfr NJA 1953 s. 4.

9. Slutligen återstår problemet om flyktingarna, de »de facto statslösa«. För dessa bör domicilprincipen uttryckligen lagfästas.³⁷ Visserligen lösas åtskilliga för dem väsentliga problem genom regler enligt punkterna 2 och 3 ovan, och visserligen minskar väl denna flyktinggrupp så småningom i antal här i Norden, men det är ändock önskvärt att för dessa människor ge en uttrycklig generell regel om domicillagen som personalstatut i tillämpliga delar. Svårigheten är blott att på rätt sätt avgränsa kategorien. Denna svårighet är både saklig och rättsteknisk. Sakligt sett måste man bl.a. beakta de av *Eek* framhävda vanskligheter, som kunna uppstå vid uppmjukade politiska förhållanden eller som kunna inträda om en politisk flyktings familjemedlemmar eller anförvanter så småningom komma efter honom hit.³⁸ Detta talar för en viss försiktighet. En sådan är påkallad även därför, att flykten kan bero på andra motiv än egentligt politiska. De sakliga övervägandena leda över i de rättstekniska. Det är icke lätt att finna ett otvetydigt kriterium att bygga på. Att begagna sig av formeln »sakna sitt hemlands beskydd« är uppenbarligen otillfredsställande. Denna distinktion håller icke.³⁹ Säkerligen måste man på något sätt direkt taga sikte på vederbörandes egenskap av politisk flykting, eventuellt genom att bygga på 1951 års av Sverige ratificerade flyktingkonvention eller på definitionen av politisk flykting i 1954 års utlänningslag, 2 § andra stycket.⁴⁰ Vore det otänkbart att sedan en flykting vistats här några år få till stånd en auktoritativ myndighetsprövning, varigenom han kunde få sin status fastställd med verkan även privaträttsligt (ett slags »first papers«)? I sak kan man väl säga, att det bör vara fråga om en person, som på grund av i hemlandet rådande politiska och samhälleliga förhållanden (ej på grund av äventyrslystnad, ekonomiska svårigheter i allmänhet, vantrivsel i familjen el. dyl.) lämnat detta land, som tillika ådagalägger en fast grundad avsikt att icke återvända dit och av vilken man icke heller skäligen kan begära, att han skall återvända. Innan domicilstatutet blir personalstatut (och sålunda innan nyssnämnda myndighetsprövning borde ske), borde viss

37. Jfr 1951 års flyktingkonvention art. 12 mom. 1 (mot vilket moment Sverige dock reserverade sig i samband med ratifikationen, av hänsyn till svensk internationell privaträtt). Se vidare kungl. proposition 1954 nr. 134 s. 12, 25.

38. SvJT 1957 s. 530.

39. *Eek* i SvJT 1957 s. 529. Jfr NJA 1955 s. 571.

40. Konventionens art. 1 A punkt 2, *Eek*, Om främlingskap s. 157, samme förf. i SvJT 1957 s. 534. Om förhållandet mellan konventionens definition och utlänningslagens se nyss anf. kungl. proposition s. 19 f. (de allmänna definitionerna täcka varandra ungefär). Se nu även SvJT 1960 rf s. 30.

tid förflyta. Om man t.ex. kräver två års domicil, behöver man i gengäld icke fordra för mycket för själva grundandet av domicilet.

Till sist må betonas, att det som sagts i det föregående är tänkt som ett diskussionsinlägg och icke innefattar en fullständig penetration av alla tänkbara, delvis mycket komplicerade frågor. Bl.a. har frågan om den närmare definitionen av begreppet domicil lämnats därhän. Det har dock förutsatts, att begreppet i internationellt privaträttsliga sammanhang skall ha en självständig karaktär och icke bindas vid skatterättsliga regler, stadganden om den formella folkbokföringen (i Sverige mantalskrivningen) el.dyl. Domicilbegreppet får ej göras för komplicerat och tekniskt betonat. Domicilet bör självständigt bedömas för varje person, d.v.s. något »legalt«, härlett domicil för »bipersoner« bör ej finnas. I stort sett bör en skillnad mellan »domicile« och »résidence habituelle« ej behöva upprätthållas.

WILHELM BRODIN

UTOMPROCESSUELL
RÄTTSHJÄLP ÅT MINDRE
BEMEDLADE

UTOMPROCESSUELL RÄTTSHJÄLP ÅT MINDRE BEMEDLADE

Inledningsanförande vid jurismötet i Reykjavik

av WILHELM BRODIN

HISTORIK

15 kap. 9 § RB enligt 1734 års lag lydde: »Den som fått av rätten lov att rättegångssaker driva, vare skyldig att utan betalning hjälpa de fattiga för rätta, då domaren det pålägger.« Vid stadgandets tillkomst torde man ha räknat med att genom någon gallring och privilegiering få fram ett slags advokatstånd. Stadgandets formulering antyder tanken att skyldigheten att gratis hjälpa de fattiga skulle kompenseras av »rättens lov att rättegångssaker driva«. Emellertid kom – genom den slappa tillämpningen av RB:s regler om behörighet att företräda annan inför rätta och det allmännas underlåtenhet att vidtaga andra åtgärder för att inrätta ett legaliserat advokatstånd – något dylikt ej till förrän i våra dagar. Den moraliska grund som må ha funnits att ålägga saksförarna dylikt gratisarbete bortföll därmed och sannolikt blev stadgandet mycket snart obsolet. Man torde emellertid ha rätt att utgå från att mera ansvarsmedvetna yrkesutövare godvilligt sökt att i någon mån tillgodose även de fattigas behov av rättshjälp och detta såväl i rättegångar som utom rätta.

Under 1800-talets senare hälft anställdes i de tre största städerna s.k. fattigsaksförare, vilka mot ett av kommunen erlagt årligt arvode åtog sig att vid sidan av sin övriga verksamhet kostnadsfritt biträda obemedlade, såväl i rättegångar som utom rätta. Fattigsaksförarinstitutionen blev så småningom föremål för stark kritik. Då arvodet var bestämt till visst årligt belopp och icke omedelbart påverkades av hur mycket arbete som utfördes, ansågs arbetet icke bli effektivt utfört. Det är också att förmoda att arvodet tillmättes i underkant.

År 1913 inrättades i Stockholm ett rättshjälpskontor med heltidsan-

ställda, av kommunen avlönade jurister. År 1919 utfärdades en kungörelse angående understöd av statsmedel till offentliga rättshjälpsanstalter. Denna kungörelse innebär efter en år 1953 verkställd ändring (SFS 1953:199), att de kommuner eller landsting, som inrätta rättshjälpsanstalter, erhålla statsbidrag med hälften av årliga nettokostnaden med avdrag för kostnader för lokal och inventarier, under förutsättning att anstalten drives enligt ett av Kungl. Maj:t fastställt reglemente och uppfyller vissa andra villkor. Under åren efter kungörelsens utfärdande ha rättshjälpsanstalter inrättats i de 5 största städerna, Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping och Hälsingborg, vilka ju stå utanför landstingen, och därjämte i 8 landsting. Gävleborgs läns landsting har sin anstalt gemensam med Gävle stad. En särställning intar Tornedalens rättshjälpsanstalt i övre Norrland som enligt särskilt riksdagsbeslut helt bekostas av staten.

År 1945 träffades ett avtal mellan Jämtlands läns landsting och Norra avdelingen av Sveriges Advokatsamfund, varigenom samtliga inom länet verksamma advokater åtog sig att lämna kostnadsfri rättshjälp åt obemedlade mot arvoden, som betalades av landstinget. Enligt detta system – det s.k. Jämtlandssystemet – har den fria utomprocessuella rättshjälpen ordnats i 18 landstingsområden (i regel = län). Statsbidrag kan erhållas enligt en år 1946 utfärdad kungörelse angående understöd av statsmedel för utomprocessuell rättshjälp annorledes än genom offentlig rättshjälpsanstalt. Efter en år 1953 verkställd ändring (SFS 1953:200) erhålles statsbidrag med hälften av landstingets årliga kostnader för verksamheten.

Hela landet täckes numera av något av de två systemen för meddelande av fri rättshjälp.

RÄTTSHJÄLPSANSTALTERNA

Som ovan nämnts finnas f.n. i landet 14 rättshjälpsanstalter. Av dessa äro fem avsedda huvudsakligen för de fem största städerna – vilka samtliga stå utanför landstingen – och de övriga i regel för ett landstingsområde. Ytterligare ett landsting – Östergötlands läns landsting – har år 1958 beslutat inrätta rättshjälpsanstalt. För varje anstalt finnes en styrelse vars ordförande utses av länsstyrelsen och i regel är en domare. Anstaltens juridiska verksamhet omhänderhaves av en eller flera heltidsanställda jurister. Dessa anstaltsjurister äro i regel advokater, d.v.s.

ledamöter av Sveriges Advokatsamfund. I fråga om behörighet att bli advokat likställes tjänstgöring å anstalt med tjänstgöring hos advokat.

Länsanstalterna äro belägna i residensstaden eller annan förhållandevis större stad och en del anstalter anordna vissa dagar mottagning å annan ort inom länet.

De ärenden som handläggas å anstalterna omfatta vanliga advokatuppdrag. Sålunda åtaga sig anstaltsjuristerna att utföra rättegångar och inkasseringar, att lämna råd och upplysningar och att biträda i ärenden tillhöranda *jurisdictio voluntaria*. Därutöver torde å anstalterna handläggas åtskilliga socialhjälsfall, som enskilda advokater pläga skicka till socialvården. Emellertid är det klart att ärendena få en särskild prägel av att klientelet i huvudsak utgöres av mindre bemedlade. Sålunda dominera de familjerättsliga ärendena och representera bortåt hälften av samtliga ärenden. Sådana ärenden som avse utfående av lön, semesterersättning och ersättning för skada samt hyrestvister utgöra även en stor grupp. Det kan vara av intresse att omnämna, att anstalterna i regel anse sig oförhindrade att lämna biträde i ärenden tillhörande den administrativa processen, i skiljeärenden, i resningsärenden och i ackordsärenden. Det torde även regelmässigt förekomma att rättshjälpsjurister mottaga domstols förordnande å ett uppdrag, exempelvis som bodelningsförrättare mellan makar.

Beträffande villkoren för att erhålla hjälp hos anstalterna föreskrives i kungörelsen om statsbidrag, att hjälpen skall lämnas åt mindre bemedlade. Härvidlag är emellertid praxis vid de skilda anstalterna mycket olika. Sålunda lämna flera anstalter i viss utsträckning hjälp även åt personer, som knappast kunna anses mindre bemedlade. Också i fråga om kontrollen av de hjälpsökandes ekonomi är praxis varierande. Vid en del anstalter tillfrågas sålunda icke de hjälpsökande om sin ekonomi, om ej särskilda omständigheter föranleda därtill. I de flesta fall kräves ej något bestyrkande av de ekonomiska omständigheterna. I stort sett får sägas att tillämpningen av föreskriften att klientelet skall vara mindre bemedlat är mycket liberal.

Om anstalten genom sin medverkan tillvunnit klienten egendom av betydighet, skall klienten lämna skälig ersättning för rättshjälpen. Även eljest kan bidrag avkrävas klienten.

Antalet anställda jurister, antalet under ett år nyinkomna ärenden, antalet konsultationer utan ytterligare åtgärder, antalet rättegångar och anstalternas ekonomi framgår av nedan intagna tabell A, som uppgjorts med ledning av anstalternas förvaltningsberättelser för år 1958.

JÄMTLANDSSYSTEMET

Som ovan sagts föreligga avtal mellan å ena sidan landsting samt å andra sidan skilda avdelningar av Sveriges Advokatsamfund om utomprocessuell rättshjälp i 18 landstingsområden. Avtalens innehåll varierar något men i stort sett fungerar systemet på följande sätt.

Samtliga advokater inom ifrågavarande landstingsområden ha – möjligen med något enstaka undantag – åtagit sig att lämna rättshjälp åt mindre bemedlade. Juridiska personer t.ex. dödsbon torde – liksom enligt lagen om fri rättegång – vara uteslutna från möjlighet att erhålla fri rättshjälp. Som mindre bemedlad skall i regel anses den som icke har högre taxerad inkomst än 5.400 kronor och ej har taxerad förmögenhet överstigande 30.000 kronor. Den hjälpsökande skall obligatoriskt under-teckna en blankett, upptagande noggranna upplysningar om hans inkomster, underhållsskyldighet, tillgångar och skulder etc. och är skyldig att, om så påfordras, förete intyg om sin inkomst m.m. Endast den som är mantalsskriven inom landstingsområdet får åtnjuta rättshjälp. Landstingsförbundet har emellertid rekommenderat sina medlemmar att i särskilda fall medgiva undantag från denna inskränkning. I avtalen angives icke arten av de ärenden som skola handläggas av advokaterna i vidare mån än att det skall vara fråga om »utomprocessuell rättshjälp«. (Avtalet med Jönköpings läns landsting omfattar även processuell rättshjälp). I många fall ha diskussioner uppkommit om vad som skall anses höra till utomprocessuell rättshjälp.

Så långt torde vara klart, att ersättning av landstingsmedel enligt avtalen icke skall utgå i den mån ersättning otvivelaktigt kan erhållas enligt lagen om fri rättegång – exempelvis vid makars gemensamma ansökan om hem- eller äktenskapsskillnad.

Oklarhet råder emellertid huruvida avtalen skola anses omfatta sådana ärenden som höra till den administrativa processen, vilken ju icke omfattas av lagen om fri rättegång. Vidare kan ifrågasättas huruvida ersättning enligt avtalen kan lämnas i skiljeärenden och resningsärenden, vilka ju ej heller omfattas av lagen om fri rättegång.

Andra grupper av ärenden som kunna vålla tvekan äro sådana som advokaten utför på grund av förordnande av domstol, exempelvis såsom förmyndare eller god man, som boutredningsman eller som bodelningsförrättare. Slutligen kan ifrågasättas om ackordsärenden kunna hänföras under avtalen.

Till en början lämnade landstingen i regel fasta anslag till rättshjälps-

verksamheten och om anslaget något år icke förslog till täckande av advokaternas det året avlämnade kostnadsräkningar, måste en proportionell nedsättning av dessa ske. Så småningom ha landstingen emellertid övergått till att lämna förslagsanslag, vilka vid behov få överskridas, så att hela kostnaden alltid blir täckt. Endast något enstaka landsting har fortfarande kvar systemet med fasta anslag.

I avtalen finnes en bestämmelse att om klienten i ärendet tillföres medel överstigande 400 kronor, advokaten har att efter skälighetsprövning uttaga sin ersättning, helt eller delvis, av de sålunda influtna medlen. Denna bestämmelse torde, bl.a. med hänsyn till penningvärdets starka fall sedan avtalen skrevos, tillämpas med försiktighet. Vad klienten tillförts genom bodelning räknas icke hit. Det förutsattes även i avtalen att klienten skall, oavsett om några medel tillkommit honom, kunna avkrävas bidrag efter förmåga till advokatens ersättning, vilket bidrag självklart skall avräknas vid uppgörande av advokatens kostnadsräkning till landstinget. Det torde vara mindre vanligt att dylika bidrag inflyta.

Slutligen finnas i avtalen bestämmelser att tvist mellan landsting eller klient å ena sidan ock advokat å andra sidan om dennes debitering skall avgöras enligt 29 § advokatsamfundets stadgar d.v.s. av samfundets styrelse eller av styrelsen utsedd skiljenämnd.

EGNA REFLEXIONER

1. Angående rättshjälpsanstalterna

Dessa synas i stort sett fungera mycket bra, särskilt i de stora städerna, där klientelet till alldeles övervägande del bor i eller i omedelbar närhet av den stad där anstalten finnes. Det synes emellertid önskvärt att bestämmelsen i reglementena om att anstalterna ha till ändamål att tillhandagå *mindre bemedlade* bleve mera strikt efterföljd, än som nu är fallet vid vissa anstalter.

Det strider självklart mot det allmännas intresse att anstalterna lämna rättshjälp kostnadsfritt eller mot avgift som understiger självkostnaden till ett klientel som icke är i behov av sådana förmåner. Och även om ansalterna skulle uttaga en avgift motsvarande den fulla självkostnaden, synes det särskilt på lång sikt vara en föga lämplig anordning. Det skulle säkerligen vara en i hög grad olycklig utveckling, om advokaterna bleve tjänstemän i större utsträckning än som erfordras för tillgodoseende av

det mindre bemedlade klientelet. Detta principuttalande innefattar självklart icke något nedsättande omdöme om de vid rättshjälpsanstalterna anställda advokaterna, vilka i regel på oklanderligt sätt fullgöra sina uppgifter och vilka i allmänhet mycket väl samarbeta med sina privatpraktiserande kollegor.

2. Angående Jämtlandssystemet

Den av landstingen nu som norm angivna inkomstgränsen för dem som kunna erhålla hjälp får anses vara för snäv. I ett av 1951 års rättegångskommitté avgivet förslag till lag om rättegångshjälp (SOU 1958:40) – avsett att ersätta lagen om fri rättegång – anges inkomstgränsen för den som skall kunna erhålla rättegångshjälp utan att själv betala något kostnadsbidrag till 7.000 kronor för ensamstående med tillägg av 500 kronor för varje person han har att väsentligen underhålla. Inkomstgränsen bör vara densamma för utomprocessuell rättshjälp som för rättegångshjälp. Om kostnaden för rättshjälpen kan beräknas bli väsentlig, bör rättshjälp kunna lämnas även inom något högre inkomstskikt mot det att klienten lämnar bidrag till kostnaden efter sin förmåga.

Beträffande finansieringen böra landstingens anslag överlag bli förslagsanslag, så att man undviker den procentuella nedsättning av i och för sig skäligen debiteringar från advokaternas sida som ännu på vissa håll förekommer.

Den nuvarande geografiska begränsningen av klientelet till att avse dem som äro mantals- eller kyrkoskrivna inom landstingsområdet är föga lämplig. I stället bör en var som är faktiskt bosatt eller stadigvarande vistas (ev. på sjukhus eller fångvårdsanstalt eller vid studieanstalt) inom landstingsområdet kunna erhålla rättshjälp oavsett sin mantals- eller kyrkoskrivningsort.

I fråga om begränsningen av ärendena med hänsyn till deras art, föreligger som ovan sagts oklarhet på åtskilliga punkter. Beträffande ärenden tillhörande den administrativa processen torde det mest vara det rent språkliga som talar emot att sådana ärenden skola betraktas som »utomprocessuell« rättshjälp. Det föreligger ett uppenbart behov av rättshjälp på detta område. För att belysa detta behöver endast omnämnas sådana ärenden som vräkningsärenden hos överexekutor och taxeringsbesvär. Lagen om fri rättegång omfattar ju endast mål och ärenden inför de judiciella domstolarna. Även beträffande sådana ärenden som utförande av talan i resningsärenden och skiljeärenden tala starka sakskäl

för att de böra omfattas av rättshjälpen. Dock synes man ej böra gå så långt att ersättning till skiljenämnden skall kunna utgå i denna ordning. Rättshjälpsanstalterna lämna biträde i de nu nämnda grupperna av ärenden och befolkningen i de län där Jämtlandssystemet tillämpas bör ej vara sämre ställd än befolkningen i anstaltslänen.

Mera tveksamt är om sådana uppdrag som advokaten erhåller genom domstolsförordnande skola hänföras till rättshjälp. Dessa uppdrag äro av mycket skiftande karaktär. Man bör ej låta enbart det förhållandet att ett domstolsförordnande föreligger utgöra hinder mot att räkna uppdraget såsom rättshjälp enligt Jämtlandssystemet. Sålunda finnes icke någon saklig skillnad mellan exempelvis ett ärende som en advokat handlägger såsom bodelningsförrättare mellan äkta makar på grund av makarnas uppdrag – vilket ärende otvivelaktigt går in under gällande avtal – och ett ärende som han handlägger såsom av domstol på makarnas begäran förordnad bodelningsförrättare.

Vad så slutligen angår ackordsärenden, kan sägas att de ofta knappast ha karaktären av rättshjälp. Vidare kunna de mången gång utföras i fordringsägarnas och ej i den obemedlade gäldenärens intresse. I den mån så är förhållandet synes det icke rimligt att arbetet därmed skall ersättas av allmänna medel.

Slutligen torde Jämtlandssystemet böra göras mera effektivt dels därigenom att större kännedom därom sprides bland allmänheten genom pressen, cirkulär till myndigheter m.m. och dels genom att kvällsmottagningar anordnas vissa veckodagar.

3. Jämförelse mellan anstaltssystem och Jämtlandssystem

År 1940 avgav hovrättspresidenten Holger Elliot efter förordnande av justitieministern ett betänkande rörande rättshjälpsinstitutionen (SOU 1940:11). Däri föreslogs att rättshjälpsanstalter obligatoriskt skulle inrättas för varje landstingsområde och för varje stad som icke deltagit i landsting. Jämtlandssystemet fanns icke vid tidpunkten för betänkandets avgivande. Emellertid hade år 1938 norra avdelningen av advokatsamfundet framlagt vissa kritiska synpunkter på anstaltssystemet och förordat att rättshjälpen åt mindre bemedlade skulle lämnas genom de privatpraktiserande advokaterna. I betänkandet polemiserades starkt mot de av avdelningen framförda synpunkterna. Elliots förslag om obligatoriskt inrättande av anstalter över hela landet godtogs emellertid ej av statsmakterna.

År 1949 tillsattes en ny statlig utredning, 1949 års rättshjälpskommitté under ordförandeskap av hovrättsrådet Hugo Henkow, vilken varit sekreterare åt Elliot i dennes nyssnämnda utredning. Kommittén föreslog i sitt betänkande (SOU 1951:31) att alla landsting och alla städer som ej deltaga i landsting skulle vara skyldiga ombesörja utomprocessuell rättshjälp åt mindre bemedlade enligt ett av kommittén utarbetat förslag till lag härom. Kommittén diskuterade vidare fördelar och nackdelar med de två system som praktiseras och slutade med ett uttalande att rättshjälpen borde tillhandahållas genom anstalt, där ej särskilda skäl föranleda till annat. Om folkmängden i och omkring den ort där anstaltens kontor borde förläggas icke utgjorde tillräckligt underlag för anstaltsverksamhet, skulle rättshjälpen kunna meddelas genom enskilda advokater. En kombination av de båda systemen borde i vissa fall ske. Enligt kommitténs mening var det egentligen endast två landstingsområden i hela riket – Gotlands län och Kalmar läns norra – som klart hade otillräckligt befolkningsunderlag för anstalt.

I motiveringen för denna ståndpunkt säger kommittén att den visserligen beaktat att det måste anses ligga i advokatyrets natur att dess utövare böra inta en fristående ställning och att en utveckling mot en advokatkår, vars medlemmar till övervägande delen äro anställda i allmän tjänst, icke kan vara lycklig. Men kommittén säger sig vid en jämförelse mellan de båda systemen ha funnit att enär anstalterna redovisat avsevärt flera ärenden än advokaterna enligt Jämtlandssystemet och kostnaderna utslagna på varje ärende varit avsevärt lägre för anstalterna, dessas verksamhet måste anses mera effektiv och mera ekonomisk. Enligt kommittén utvisar statistiken, att de mindre bemedlade anlita hjälp enligt Jämtlandssystemet i mindre utsträckning än enligt anstaltssystemet, att rättshjälpsbehovet icke blir tillfredsställt genom Jämtlandssystemet och att – om man genom bättre publicitet eller eljest kunde åstadkomma att de till Jämtlandssystemet anslutna advokaterna anlidades i större utsträckning – detta system skulle bli avsevärt dyrare än anstaltssystemet. Dessa äro de väsentliga skälen för att kommittén velat ge rättshjälpsanstalterna företräde framför Jämtlandssystemet.

Två av kommitténs ledamöter, däribland kommitténs sekretare revisionssekreteraren Gösta Hagströmer, ha i en reservation anført att majoritetens jämförelse mellan de båda systemen är missvisande. Redovisningen av ärenden är helt olika beträffande de båda systemen och enligt reservationerna kan i själva verket vid en rättvis jämförelse kostnaden för varje ärende beräknas vara högre enligt anstaltssystemet. Enligt hela kommit-

téns mening bör målsättningen vara, att de mindre bemedlade skola erhålla samma hjälp som står andra rättssökande till buds, och reservanterna anse att denna målsättning bäst främjas genom att de mindre bemedlade få tillfälle vända sig till samma yrkesutövare som kunna anlitas av dem som själva betala för sin rättshjälp. Reservanterna förorda fördensfullt att ett på visst sätt effektiviserat Jämtlandssystem får företräde framför anstalterna i de landstingsområden, där anstalter icke finnas.

Någon ny lagstiftning har icke kommit till stånd i anledning av kommitténs betänkande och statsmakterna torde ha funnit riktigast att avvakta utvecklingen.

I detta sammanhang kan vara av intresse att erinra om att 1951 års rättegångskommitté i sitt ovannämnda förslag till lag om rättegångshjälp (SOU 1958:40) diskuterat möjligheten att monopolisera rättegångshjälpen till rättshjälpsanstalter, varigenom domstolarna skulle kunna befrias från prövningen av ansökningar om rättegångshjälp. Rättegångskommittén har emellertid enhälligt avvisat tanken på en dylik monopolisering, främst av den orsaken att de mindre bemedlade böra ha samma möjlighet som övriga rättssökande att anlita den yrkesutövare för vilken de ha största förtroendet och icke vara hänvisade till en kategori yrkesutövare, avsedda endast för mindre bemedlade.

Den nyss angivna principen har självklart samma bärighet i fråga om utomprocessuell rättshjälp som i fråga om rättegångshjälp. Denna princip leder till att det – oavsett huruvida rättshjälpsanstalt finnes inrättad för visst område – borde stå de mindre bemedlade fritt att vända sig till vilken som helst av de enskilda advokaterna inom området för att få kostnadsfri rättshjälp. Om man avstår från den synnerligen osäkra jämförelsen mellan kostnaden per ärende enligt anstaltssystemet och enligt Jämtlandssystemet och endast ser till den absoluta kostnaden, framgår att Jämtlandssystemet i sin nuvarande tillämpning är avsevärt billigare för det allmänna än anstaltssystemet. Såsom framgår av nedan intagna tabeller B och C uppgår den genomsnittliga kostnaden per invånare i de av Jämtlandssystemet omfattade områdena till 17 öre, medan motsvarande kostnad i de av rättshjälpsanstalterna omfattade områdena uppgår till 61 öre eller således 3,6 gånger högre.

Mot den av majoriteten i 1949 års rättshjälpskommitté anförda tolkningen av statistiken kan följande anmärkas. I de områden där Jämtlandssystemet råder annonseras ofta, exempelvis varannan vecka, i ortspressen att samtliga uppräknade advokater lämna kostnadsfri rättshjälp

åt mindre bemedlade. Advokaterna äro – till skillnad från anstalterna – spridda på ett flertal orter inom landstingsområdet och äro således (bortsett från att de i allmänhet ej ha kvällsmottagning) lätt tillgängliga för allmänheten. Några klagomål från allmänhetens sida på avog eller ointresserad inställning hos advokaterna ha icke framkommit. Man har under sådana omständigheter svårt att föreställa sig att de mindre bemedlade av blyghet eller av misstänksamhet mot utövare av enskild verksamhet skulle avhålla sig från att söka kostnadsfri hjälp hos någon av de inom landstingsområdet verksamma advokaterna, om det verkligen föreligger ett beaktansvärt behov av rättshjälp. Närmare till hands ligger den förklaringen att ett mycket stort antal av de i anstalternas statistik upptagna ärendena avse förfrågningar av så enkelt och föga juridiskt slag att de lika väl kunde undvaras eller besvaras av vederbörande socialhjälpmyndigheter. Ärenden av sådant slag komma i allmänhet icke med i statistiken enligt Jämtlandssystemet, beroende dels på att allmänheten tvekar att besvara enskilda advokater med dylika ärenden och dels på att de enskilda advokaterna, då sådana ärenden förekomma, icke föra dem i sin statistik med det arbete detta medför i fråga om blankettskrivning m.m. Det är att märka att en advokat icke erhåller ersättning enligt Jämtlandssystemet för ett ärende utan att först hjälpa klienten med ifyllande av en detaljerad uppgift om dennes ekonomiska och därmed sammanhängande omständigheter, eventuellt kontrollera dessa, lägga upp och ifylla arbetskort, skriva räkning på landstinget och avge statistisk uppgift.

Vid jämförelse mellan Jämtlandssystem och anstaltssystem måste även följande uppenbara nackdel med anstaltssystemet beaktas. Anstalten är belägen på en enda ort – låt vara att i vissa fall mottagningar hållas å andra orter – medan enligt Jämtlandssystemet allmänheten kan vända sig till advokater bosatta på ett flertal orter inom området. Vad detta betyder i ett större landstingsområde, exempelvis för en avlägset bosatt hustru som söker rättshjälp i familjerättsärende, förstår en var. Till avhjälpande av denna olägenhet föreslog 1949 års rättshjälpskommitté, att anstaltssystemet skulle kombineras med anlitande av enskilda advokater å de orter, där anstalten ej var representerad, vilka advokater på det sättet skulle infogas i systemet. Förslaget är i och för sig tillfredsställande, men dess genomförande minskar naturligtvis klientunderlaget för själva anstalten. Ur denna synpunkt synes det därför riktigast att inrätta rättshjälpsanstalt endast i stad, som är så stor att den tillsammans

med närmast omgivande landsbygd kan lämna så stort klientunderlag, att anstalten lönar sig i jämförelse med Jämtlandssystemet.

Det nu anförda skulle rätteligen leda till att man i största möjliga mån avstode från rättshjälpsanstalter och i de fall där anstalt ansåges nödvändig anordnade Jämtlandssystem även inom anstaltens verksamhetsområde. Av praktiska och även traditionella skäl måste man emellertid säkerligen räkna med åtskilliga modifikationer i den ordning som framstår såsom den principiellt riktiga.

Sålunda böra anordningarna med rättshjälpsanstalter i de stora städerna utom landsting bibehållas oförändrade, endast med en striktare tillämpning av föreskriften att de skola lämna hjälp endast åt obemedlade och mindre bemedlade. En omprövning bör ske i vad mån de nuvarande anstalterna för landstingsområden skola bibehållas eller ersättas av ett effektiviserat Jämtlandssystem. Beträffande de landstingsanstalter som skola bibehållas bör rättshjälpen i större orter utom anstaltsorten lämnas av enskilda advokater. Beträffande slutligen de landstingsområden där Jämtlandssystemet nu finnes infört, finnes ej anledning till en övergång till anstaltssystem.

Jag vill sluta med att säga, att det både ur allmänhetens och ur advokatkårens synpunkt icke är lyckligt att man får en uppdelning av advokaterna i fattigadvokater och andra. För den advokat som enbart sysslar med mindre bemedlade bli uppdragen och klienterna i längden ganska ensartade och stora områden av juridiken får han sällan eller aldrig tillämpa. Detta blir en oundviklig lott för de advokater som arbeta å rättshjälpsanstalter, då det icke kan tänkas någon praktiskt genomförbar utväg, varigenom de kunde beredas tillfälle att mera allsidigt utöva yrket. Då det åter gäller enskilda advokater som icke få syssla med mindre bemedlade, uppstår ofta en både för den mindre bemedlade och för advokaten pinsam situation, då advokaten måste säga att han ej kan hjälpa klienten, enär denne ej kan betala. Vidare kan sägas att den advokat som ej alls får syssla med uppdrag åt mindre bemedlade klienter måste få en mindre god insikt i och en mindre vid syn på samhällets funktioner än den som får syssla med klienter över hela registret. För advokatverksamheten är det av stor betydelse att advokatkåren består av människor som kan säga: »Nil humani a me alienum puto«.

Tabell A

Rättshjälpsanstalter	Antal jurister	Antal nya ärenden av alla slag	Under året handlagda rättegångar	Rättsupplysningar och rådgivningar utan vidare åtgärder	Utgiffter i 1000-tal kronor	Rättegångskostnader och avgifter av klienter	Underskott att täckas av allmänna medel
Stockholms stad	10	14.012	2.398 ¹	7.160 ²	828	241	587
Göteborgs stads	5,3	7.167	1.790	2.507	383	138	245
Malmö stads	4	3.175	889	1.012	225	56	169
Norrköpings stads	4	2.718	237 ¹	876	207	44	163
Hälsingborgs stads	2	2.339	310	992	150	23	127
Hallands läns	2	1.846	260	902	89	28	61
Älvsborgs läns södra	3	2.485	469	1.265	190	57	133
Älvsborgs läns norra	3	1.774	316	650	186	52	134
Värmlands läns	2	1.701	360	672	116	45	71
Örebro läns	3	2.418	498	1.024	190	34	156
Västmanlands läns	3	2.856	566	1.372	170	65	105
Gävleborgs läns och Gävle stads	2	2.155	351	625	122	54	68
Stockholms läns	5	4.143	1.279	2.156 ²	321	133	188
Tornedalens	1,3	1.237	149	577	82	26	56

¹ antal under året anhängiggjorda² av de under året inkomna ärendena

Tabell B

Det allmännas utgifter under år 1958 för utomprocessuell rättshjälp enligt Jämtlandssystemet (beträffande Gotlands län genom avtal med en advokat):

	<i>Folkmängd (1956)</i>	<i>Utgifter</i>
Jämtlands län	144.000	25.000.—
Uppsala län	161.000	111.000.—
Västerbottens län	238.000	30.000.—
Norbottens län	251.000	12.000.—
Jönköpings län	280.000	41.000.—
Kalmar läns södra	145.000	8.000.—
Kalmar läns norra	92.000	4.000.—
Västernorrlands län	289.000	48.000.—
Södermanlands län	221.000	60.000.—
Göteborgs och Bohus län	208.000	19.000.—
Malmöhus län	318.000	92.000.—
Skaraborgs län	249.000	24.000.—
Kronobergs län	159.000	15.000.—
Blekinge län	145.000	20.000.—
Kristianstads län	259.000	12.000.—
Kopparbergs län	279.000	50.000.—
Östergötlands län	266.000	59.000.—
Gotlands län	57.000	9.000.—
	<hr/> 3.761.000	<hr/> 639.000.—

Medelkostnaden per invånare är 17 öre.

Tabell C

Enligt rättshjälpsanstalternas årsberättelser för 1958 ha deras driftsunderskott under året, avsedda att täckas av allmänna medel uppgått till följande belopp.

	<i>Folkmängd</i>	<i>Underskott</i>
Stockholms stads.....	803.000 (1959)	586.000.—
Göteborgs stads.....	397.000 »	245.000.—
Malmö stads.....	222.000 »	169.000.—
Norrköpings stads.....	90.000 »	163.000.—
Hälsingborgs stads.....	76.000 »	127.000.—
Hallands läns.....	166.000 (1956)	61.000.—
Älvsborgs läns södra.....	} 368.000 »	133.000.—
Älvsborgs läns norra.....		134.000.—
Värmlands läns.....	289.000 »	71.000.—
Örebro läns.....	256.000 »	156.000.—
Västmanlands läns.....	218.000 »	105.000.—
Gävleborgs läns och (länet).....	242.000 »	
Gävles stads (staden).....	53.000 (1959)	68.000.—
Stockholms läns.....	397.000 (1956)	188.000.—
Summa	3.577.000	2.206.000.—
Tornedalens.....		56.000.—

Medelkostnaden per invånare är 61 öre.

JOHS. ANDENÆS

FORSETT OG RETTS-
VILFARELSE I STRAFFE-
RETTE

FORSETT OG RETTS- VILLFARELSE I STRAFFERETTEN

AV JOHS. ANDENÆS

Det henvises generelt til følgende inngående monografier:

Knud Waaben, Det kriminelle forsæt. Kbh. 1957.

Hans Thornstedt, Om rättsvillfarelse. En straffrättslig undersökning. Stockh. 1956.

I

Hovedregelen i alle de nordiske lands rett er at det til straffbarhet kreves forsett. Forsettet må omfatte ikke bare handlingens følger, men også de relevante ledsagende omstendigheter. Avgrensningen av forsettsbegrepet blir i noen tilfelle avgjørende for selve straffbarheten, i andre tilfelle for valget mellom straff for forsettlig og straff for uaktsom overtredelse (f. eks. forsettlig eller uaktsomt drap).

Ikke i noe av landene har lovgivningen definert forsettsbegrepet. Oppgaven for teori og praksis er å trekke en naturlig og praktikabel grense mellom de mer straffverdige tilfelle, som hører hjemme under forsettet, og de mindre straffverdige, som hører hjemme under uaktsomheten. Lösningen kan ikke søkes ved deduksjon fra generelle oppfatninger om forsettets vesen. Man kan ikke uten videre regne med at grensen kan angis ved en enkelt formel.

Det er enighet om at forsett foreligger overfor følger som er *tilsiktet*. Det samme gjelder overfor følger eller gjerningsmomenter som gjerningsmannen har betraktet som *sikre*. Utenfor dette sentrale område er meningene delte.

I dansk, islandsk og norsk teori og praksis er det *overveiende sannsynlige* blitt likestilt med det sikre. I eldre fremstillinger er det med uttrykket »overveiende sannsynlig« antagelig tenkt på de meget høye sannsynlighetsgrader, men tendensen synes nå å gå i retning av å nøye seg med en overvekt av sannsynlighet. I nyere dansk teori er det til dels hevdet at kravet til sannsynlighet varierer etter forbrytelsens art.

I svensk teori og praksis har man ikke anerkjent dette sannsynlighetsforsett (se senest NJA 1959 s. 63). Til gjengjeld har man i Sverige antatt forsett når gjerningsmannen har tenkt på muligheten av den kriminelle følge eller den kriminelle sammenheng, og ikke ville ha avholdt seg fra gjerningen selv om han hadde vært sikker (den hypotetiske innvilgelsesteori, »Franks formel«). Det finnes i Danmark og Norge enkelte rettsavgjørelser som benytter seg av lignende formuleringer, men stort sett har man i disse land liksom i Island stilt seg tvilende eller direkte avvisende overfor formuleringen. Derimot har man vært tilbøyelig til å anerkjenne forsett når gjerningsmannen bevisst har tatt det standpunkt at han ønsket handlingen foretatt selv om den kriminelle følge skulle inntre eller det kriminelle gjerningsmoment foreligge (positive innvilgelsesteori).

Nyere finsk teori (Honkasalo, Salmiala) slutter seg til den positive innvilgelsesteori. Den anerkjenner hverken den hypotetiske formulering (som i Sverige) eller et sannsynlighetsforsett (som i Danmark, Island og Norge).

I praksis blir forskjellen mellom de enkelte standpunkter neppe så stor som formuleringene kunne tyde på. Den grad av sannsynlighet som gjerningsmannen har regnet med, vil være et viktig moment ved den bevisbedømmelse som må foretas etter den hypotetiske formulering. I stor utstrekning er det nok derfor så, at hvor man i Danmark, Island eller Norge ville ha konstatert sannsynlighetsforsett, dömmes man i Sverige på grunnlag av den hypotetiske formulering, og omvendt. Men det blir også forskjell. Den hypotetiske formulering fanger inn også de lavere sannsynlighetsgrader, dersom omstendighetene for övrig gir tilstrekkelig grunnlag for den beviskonstatering som den hypotetiske formulering forutsetter. På den annen side rammer den ikke selv høye sannsynlighetsgrader, hvis stillingen f.eks. er den at handlingen ville mangle rimelig motiv hvis utfallet hadde vært sikkert. Snevrest blir grensene for forsettet trukket etter finsk teori, men meget vil her bero på hvilke beviskrav som stilles.

Når man dröfter saken på fritt grunnlag, står man ikke nödvendigvis overfor et *valg* mellom sannsynlighetskriteriet og den hypotetiske formulering. De kan tenkes kombinert, slik at det er tilstrekkelig at det ene eller det annet krav er oppfylt. De kan også tenkes kombinert på den måte at man krever *både* en viss höyere grad av sannsynlighet *og* et bekreftende svar på det hypotetiske spørsmål. Man kan også, som nyere finsk teori, forkaste begge formuleringer.

Fölgende *rettspolitiske teser* fremlegges til diskusjon:

1. a. Sannsynlighetskriteriet gir en naturlig, lettfattelig og praktikabel avgrensning av forsettet.

b. Man bör neppe oppstille regler om forskjellige sannsynlighetsgrader ved forskjellige gjerningstyper, medmindre straffebudets formulering gir holdepunkt for det, f.eks. ved å nøye seg med »kunnskap eller formodning« (norsk strl. § 155) eller ved å kreve »pålitelig kunnskap« (norsk strl. § 139).

2. Den hypotetiske formulering er egnet til å vekke betenkelighet, fordi den ikke legger avgjørende vekt på gjerningsmannens aktuelle vilje og forestillinger i gjerningsøyeblikket, men på hva han *ville* ha tenkt og gjort under visse forutsetninger. Særlig synes det betenkelig å anvende den hypotetiske formulering hvor gjerningsmannen bare har regnet med en liten faregrad.

3. a. De formuleringer som stilles opp i teori og domsbegrunnelser, bör oppfattes som forsøk på generaliseringer, som har veiledende betydning, men ikke er uttømmende. De bör ikke utelukke muligheten av å konstatere forsett også i tilfelle som ikke rammes av formuleringene, når dette språklig og reallt er naturlig.

b. Man bör dog ikke gå til den annen ytterlighet og overlate til domstolen å konstatere forsett etter et fritt skjønn om hva som bör kreves i det konkrete tilfelle. Det er nyttig for domstolene at de har visse retningslinjer å gå etter.

4. a. Å fastlegge forsettsbegrepet ved en legaldefinisjon er en vanskelig, men ikke umulig oppgave. En slik definisjon vil binde domstolene sterkere til en bestemt formulering enn tilfellet er nu, men det er neppe noen vesentlig ulempe.

b. At utviklingen har ført i noe forskjellig retning i de enkelte land, er ikke noe tungtveiende argument for lovgivning, idet fullstendig rettsenhet på dette område synes å være mindre vesentlig.

c. I de enkelte land synes avgrensningen av begrepet å være så pass avklart gjennom teori og praksis, at behovet for en lovfesting i tilfelle først og fremst måtte ligge i utilfredshet med de resultater utviklingen har ført til. For Norges vedkommende synes noe slikt behov for forandring ikke å foreligge. I Sverige er delte meninger kommet til uttrykk (se uttalelser i NJA 1959 s. 70-74 av Riksåklagarämbetet og s. 77-80 av justitierådet Karlgren).

II

Med hensyn til betydningen av rettsvillfarelse har de nordiske lands straffelover gått forskjellige veier.

I dansk, islandsk og norsk rett har loven uttrykkelige bestemmelser. Etter dansk strl. § 84 stk. 1 nr. 3 kan den foreskrevne straff nedsettes »når gerningsmanden har handlet i unnskyldelig uvidenhet om eller unnskyldelig misforståelse af retsregler, der forbyder eller påbyder handlingens foretagelse«. Etter stk. 2 kan straffen for handling som er begått i sådan villfarelse bortfalle »under i øvrigt formildende omstændigheder«. Den islandske straffelov har tilsvarende bestemmelser i § 74; dog kan frifinnelse etter stk. 2 her finne sted uten at der kreves »i øvrigt formildende omstændigheder«. Disse lover gir uttrykk for det som Thornstedt karakteriserer som en *unnskyldningsteori* (ursåktsteori): I prinsippet er straffbarheten uberørt av villfarelsen, men etter et fritt dommerskjønn kan retten nedsette straffen eller helt frita for straff, dog bare når rettsvillfarelsen er unnskyldelig. Selv om straffen faller bort, betraktes dog tiltalte som skyldig, noe som også får uttrykk i domskonklusjonen.

Den norske lov har i § 57 en bestemmelse av tilsynelatende lignende innhold: »For den, som ved handlingens foretagelse befant seg i villfarelse med hensyn til dens rettsstridige beskaffenhet, kan, såfremt retten ikke finner av denne grunn å burde frifinne ham, straffen nedsettes under det for handlingen bestemte lavmål og til en mildere straffart«. Etter ordlyden er forskjellen i forhold til den danske lov nærmest, at dommeren kan ta hensyn også til en villfarelse som ikke er unnskyldelig. I praksis er bestemmelsen imidlertid blitt forstått på en annen måte. Hvis villfarelsen godtas som unnskyldelig, fører den alltid til straffrihet, og tiltalte betraktes i dette tilfelle som frifunnet med hensyn til skyldspørsmålet, ikke bare fritatt for straff. Slik som loven etter fast praksis blir tolket, står den på det standpunkt som Thornstedt har karakteriseret som *skyldteorien*. En rettsvillfarelse som ikke er unnskyldelig, kan bevirke nedsettelse av straffen, men ikke frifinnelse.

Den svenske straffelov regulerer ikke virkningen av rettsvillfarelse. Stillingen i praksis synes å være at domstolene anser seg berettiget til å frifinne når villfarelsen er unnskyldelig og en domfellelse ville virke støtende. Forsåvidt er stillingen ikke meget forskjellig fra stillingen i dansk rett, men det er i teorien fremholdt at praksis er altfor streng og savner konsekvens. Når rettsvillfarelsen blir godtatt som unnskyldningsgrunn, fører den i svensk praksis til ren frifinnelse uten skyldigerklæring.

Heller ikke den finske straffelov har bestemmelser om rettsvillfarelse. I finsk teori er det antatt at det for forsett kreves kjennskap til gjerningens rettsstridighet. Dette vil dog ikke si at gjerningsmannen behøver

å ha kjennskap til selve rettsreglen, det godtas som tilstrekkelig at han har kjennskap til at handlingen er skadelig.

I alle de nevnte land går praksis i retning av å skille ut visse typer av rettsvillfarelse («uegentlig rettsvillfarelse») og behandle dem på samme måte som villfarelse om faktum. Typiske tilfelle er villfarelse om prejudisielle rettsforhold, f.eks. om eksistensen av en rettighet eller en forpliktelse, men det råder atskillig uklarhet om hvordan grensen bør trekkes. At det ikke er mulig å trekke noe logisk holdbart skille, synes etterhvert å bli alminnelig anerkjent.

Følgende *rettspolitiske teser* fremlegges til diskusjon:

1. Å kreve kjennskap til straffebudet eller til rettsstridigheten som vilkår for straff for forsettlig forgåelse er uforenlig med praktiske kriminalpolitiske hensyn. Den motsatte ytterlighet, helt å se bort fra rettsvillfarelse, harmonerer dårlig med det skyldprinsipp som nordisk strafferett ellers bygger på og kan føre til domfellelser som må virke støtende.

2. Valget må derfor stå mellom en regel som ubetinget fritar for straff ved unnskyldelig rettsvillfarelse (skyldteorien) og en regel som gir domstolene adgang til å frifinne eller fritar for straff etter et skjønn over omstendighetene i det enkelte tilfelle (unnskyldningsteorien). I praksis behøver forskjellen mellom disse to standpunkter ikke bli stor, men de beste grunner synes å tale for det første alternativ.

3. a. Visse former for rettsvillfarelse («uegentlig rettsvillfarelse») bør fritar for straff selv om villfarelsen er uaktsom. Dette kan skje enten ved å bedømme denne art rettsvillfarelse etter reglene om faktisk villfarelse eller ved å bygge på en generell unnskyldningsregel som nevnt i punkt 2.

b. Grensen mellom de to slags rettsvillfarelse bør ikke trekkes ved en alminnelig formel, men ut fra rettspolitiske overveielser idet man tar hensyn til vedkommende straffebuds art og formulering.

4. Det byr ikke på noen avgjørende vanskelighet å lovfeste regler om virkningen av rettsvillfarelse selv om man gir avkall på å definere begrepene »forsett«, »uaktsomhet« og »unnskyldelig rettsvillfarelse« i loven. Er man i et land misfornøyd med den eksisterende rettsstilstand, synes en slik lovfesting å være den naturlige løsning. Hensynet til nordisk rettsenhet bør derimot – på samme måte som når det gjelder forsettet – neppe tillegges noen særlig vekt.

AARNE REKOLA

BESKATTNINGEN
OCH INDIVIDENS RÄTTS-
SKYDD

BESKATTNINGEN OCH INDIVIDENS RÄTTSKYDD

I. Inledning.

1. En tänkare har en gång sagt, att vi står i tacksamhetskund till barbarerna för vår civilisation. Det berättigade i detta konstaterande ligger i öppen dag. Utvecklingen från kaos i tidernas begynnelse till vår tid har nämligen måst gå genom barbari, och barbarerna har sålunda på sin tid varit med om att lägga den första grunden till vårt nuvarande kulturliv. – Men någon har också någon gång sagt, att vi har civilisationen att tacka för våra skatter. I urtidens lunder och i djunglernas skymning visste man inte av skatter. Det är först den spirande civilisationen med dess ordnade samhällsformer, som belastat mänskligheten med dessa utlagor.

Man kan fortsätta att draga liknande slutsatser. Det kan nämligen göras gällande, att skatterna åtminstone nuförtiden i allmänhet har ökats jämsides med den kulturella utvecklingen och sålunda – det får man väl säga – i jämförelse med äldre tider nått samma svindlande höjd som själva kulturen. Samtidigt som den tekniska utvecklingen har möjliggjort en kraftig ökning av produktionen av nyttigheter, har det tilltagande humanistiska tänkesättet funnit möjligheten att överföra inkomst och förmögenhet från en samhällsklass till en annan vara den enda utvägen att göra dessa nyttigheter tillgängliga även för de mindre bemedlade. Denne överföring har förverkligats så, att medel härtill anskaffats genom allmän beskattning. Såsom resultat av denna verksamhet har samhällets inre struktur under innevarande sekel väsentligt förändrats. För att använda *Lassalles* ord så har samhället utvecklats från en liberalismens *nattväktarstat* till det nuvarande *välfärdssamhället*. I synnerhet krigen och de svåra tiderna efter dem har varit ägnade att påskynda denna utveckling.

2. Redan *Wagner* hade i enlighet med den av honom formulerade lag, som styr den ökade statsverksamheten, på sin tid förutsett en sådan

expansion av statsverksamheten. Han förklarade dess verkan vara dels *extensiv*, i det att staten utsträcker sin verksamhet till allt flere nya områden, dels *intensiv*, i det att statens verksamhet blir allt mera djupgående. Och just så har det gått. Den tidigare helt fria marknadshushållningen har utvecklats till en allt mera statsdirigerad planhushållning. Om detta, såsom det påstås, har skett som följd av ett redan i det tidigare samhället såsom embryo dolt nytt samhällstänkandes deterministiska inverkan eller av helt andra orsaker må i detta sammanhang lämnas därhän. Och även om statsdirigeringen – efter hand som vi fjärras från kriget och dess omedelbara följder – på vissa områden redan minskats och uppenbarligen ytterligare kommer att försvagas, är det sannolikt, att den på andra områden fortfarande kommer att tilltaga. Denna utvecklingstendens är åtminstone delvis förståelig, då man besinnar, huru mycket de sociala reformrörelser, som stöda en utvidgad statlig verksamhet, närmast då socialismen, brett ut sig under detta sekel. Det vore tvärtom egendomligt, om de icke hade avsatt några spår också i utvecklingen av de samhällen, som likväl i huvudsak förblivit borgerliga. Vi måste sålunda, oberoende av om vi understödjer socialismen eller icke, med *Egner* medge, att dess uppfattningssätt i betydande grad trängt in även i de borgerliga ländernas ekonomiska liv och kommer till uttryck i utvecklingen av dessa länders folkhushållning.

3. Ovan beskrivna statsverksamhet, som tränger allt längre såväl på bredden som på djupet, har som resultat av den omtalade utvecklingen antagit en helt *ny karaktär*. Tidigare inskränkte sig statens förvaltningsverksamhet till den gamla allmänna förvaltningen, dvs. till de direkta centrala förvaltningsuppgifterna. Staten skulle i enlighet därmed draga försorg om att fred rådde i landet, att ett någorlunda väl ordnat rättsväsende fanns, att de fattiga ägnades en viss omsorg och att allt detta ordnades med bibehållande av låga skatter. Det nya samhällsmålets strävanden är långt mera omfattande. Staten skall avskaffa nöd, sjukdomar, okunnighet, elände och sysslolöshet och på så sätt skapa ett samhälle, där så många människor som möjligt har det så bra som möjligt, dvs. en välfärdsstat. I detta syfte strävar statsmakten till att allt mer utjämna de skilda samhällsgruppernas inkomst och förmögenhet samt att leda produktionsverksamheten i samhället. Staten utövar socialvård i de mest olika former och reglerar produktionen på olika sätt, och för att utjämna denna verksamhet idkar den själv produktion i stor utsträckning. Denna helt nya sektor, som syftar till att åstadkomma en

välfärdsstat, håller redan på att passera den gamla allmänna förvaltningssektorn, om vi ser saken ur statens utgiftshållnings synpunkt.¹

4. Jämsides med den här beskrivna utvecklingen av folkhushållningen förmärkes en utveckling av den samhällliga verksamheten i en i allt högre grad korporativ riktning. Intresseorganisationerna, såsom arbetstagarnas, tjänstemännens, arbetsgivarnas, affärs- och yrkesutövarnas, fastighetsägernas, jordbrukarnas o.a. ekonomisk-politiska organisationer har envar på sin egen grund faktiskt dirigerat statsverksamhetens expansion och tillika fått en allt större betydelse i samhället. Där man tidigare – kraftigt färglagt – talade om »utomparlamentariska krafter« är det nu fråga om samhällsorgan med en nästan offentligrättslig ställning och med inflytande på samhällsverksamheten, som sinsemellan kämpar om förmånerna i samhället men som icke förmår eller kanhända icke alltid ens föröka göra det efter objektiva riktlinjer. Denna utveckling har gynnats av det proportionella valsättet, den fortgående koncern- och trustbildningen inom handel och industri samt de kooperativa företagens kraftiga tillväxt. Den fritt planerande och arbetande hushållningen i samhället har i hög grad avtagit.²

5. Den här beskrivna utvecklingen av samhällsförhållandena har haft till följd, att de skilda offentliga kostnaderna ansenligt har ökats. Såsom ett exempel härpå kan nämnas, att medan den offentliga sektorns utgifter enligt en svensk statistik, som torde hålla streck även i fråga om förhållandena i Finland, på 1870-talet och därefter ända fram till första världskriget, utgjorde endast 5-7 % av nettonationalprodukten enligt produktionskostnadspris, en stegring till ca 20 % hade inträffat fram till år 1938 (i England till hela 28 %). Nu utgör dessa utgifter ca 35-40 % av nämnda nationalprodukt. Då man tager i betraktande, att drygt hälften av dessa kostnader, såsom ovan konstaterats, utgöres av produktionspolitiska och sociala utgifter, måste strävan att utjämna de ekonomiska differenserna mellan de skilda samhällsklasserna anses så småningom, ofta nästan omärkligt, ha blivit ett av de väsentligaste målen för statens strävanden.³

6. Den omtalade ökningen av samhällets uppgifter har självfallet förorsakat en motsvarande ökning av skattebördan. Huruvida denna utvidgning av uppgifterna och denna ökning av skattebördan i sak varit rättvis och önskelig, är en fråga, som vi i detta sammanhang skall lämna därhän, emedan den icke är en juridisk utan en samhällspolitisk fråga. På sin höjd torde man med tanke på individens rättsskydd kunna beklaga,

att den nytta som genom denna ökning av samhällets uppgifter vinnes för de gynnade samhällsmedlemmarna och medlemsgrupperna icke alltid blir ställd i relation till de uppföringar den ökade skattebördan medför för de belastade. Användningen av skattemedlen i samhället borde nämligen alltid ske med beaktande av att denna användning av medel icke är berättigad, om den icke i etiskt eller ekonomiskt hänseende medför en fördel, som till värdet motsvarar minst den uppföring som kräves av skattebetalarna. Om denna maxim negligeras, är det risk för att medborgarnas huvudsakliga livsuppgift blir att hopbrunga skattemedel – delvis t.o.m. utan motsvarande nytta – och att de får alltför litet tid att berika och utveckla sitt eget och de sinas liv, vilket dock är en av de största drivkrafterna i människans liv och – ville man säga – dess dyrbaraste innehåll. Den skattskyldiges uppföring borde icke till alltför stor del åtgå till utjämningskostnader.⁴

7. Ovan beskrivna ökning av statsmaktens uppgifter har tillika förorsakat en kraftig utvidgning av förvaltningsapparaten. Detta och vissa andra omständigheter har åter lett till en nedgång i de i denna apparat sysselsatta förvaltningstjänstemännens juridiska kompetens. Medan det finansrättsliga greppet i finansförvaltningen har hårdnat, har de juridiska elementens medverkan minskats och politiskt kämpande krafter har trätt i stället. Förvaltningens tidigare »domarprägel« har börjat avtaga. Då missbruken inom förvaltningsmakten samtidigt visar tendens att ökas, har de känsligaste forskarna i de demokratiska länderna redan begynt ifrågasätta, huruvida mänskligheten numera lever i en rättsstat eller i en förmyndarstat.

8. Då sålunda skattetungan mångdubblats och tjänstemannakapaciteten kanhända försvagats, har kravet på ökat rättsskydd för den enskilda i beskattningen likaväl som i den övriga förvaltningen begynt göra sig allt starkare gällande. Enligt det individualistiska tänkesättet, som alljämnt råder även i de nordiska länderna, tillkommer varje individ en klart avgränsad livssfär. Ju tyngre beskattningen drabbar förmögenheten i denna livssfär, ju mer den hotar möjligheten att leva »som en fri man«, med desto större noggrannhet, säger man, måste det ses till, att detta sker rättvist och samvetsgrant i enlighet med i lag stadgade principer och så att alla drabbas lika. Detta hävdande av den enskildes behov av rättsskydd har nog främst riktat sig mot det kollektiva rättstänkandet i de totalitära länderna, enligt vilket individen icke har någon särskild rätt till rättsskydd, utan detta tillkommer endast samhället; de motsvarande rättigheter, som tillerkännes individen, är på sin höjd reflexer av statens

rättigheter. Men detta krav på rättsskydd har kraftigt levat sig in även i det individualistiska tänkesättet i demokratiska länder, enär individualismen primärt ser individen och icke samhället som bärare av rättigheter och således även anser den enskilde vara i behov av rättsskydd. Enligt *Duvergers* kanhända något kraftigt tillspetsade formulering är detta krav på rättsskydd så mycket nödvändigare som den vetenskapliga utvecklingen i de demokratiska länderna nuförtiden ger de styrande en större makt än någon tyrann någonsin tidigare haft.⁵

9. Vad särskilt beträffar kravet på att beskattningen skall vara *opartisk*, har detta ansetts vila på den demokratiska rättsstatens ledande principer, då en av de viktigaste hörnstenarna i rättsstaten är rättslikhetsgarantin (*Garantie der Rechtsgleichheit*). Denna princip om medborgarnas likställighet har upptagits även i finsk grundlag, i orden »*Finska medborgare äro likställda inför lagen*« i regeringsformens 5 §. Att opartiskhet iakttages är något av det allra viktigaste. Såsom *Lazarus* som exempel härpå säger, är det nämligen nog möjligt att för någon tid minska medborgarnas friheter, men endast på det villkor, att alla medborgare lider samma orätt.⁶

10. I det följande granskas, på vilket sätt individens rättssäkerhet i dagens *Finland* är skyddad i fråga om beskattningen och vilka åtgärder som borde vidtagas för att öka detta rättsskydd till de delar det icke kan anses tillräckligt. Det är alltså endast förhållandena i Finland som här blir föremål för granskning. Detta beror på att författaren tyvärr icke har haft tillräcklig sakkunskap i fråga om de övriga nordiska länderna, då bristerna i de skilda länderna uppenbarligen är i någon mån olika. Dessutom är de med missförhållandena sammanhängande frågorna ofta så pass ömtåliga, att det icke ens är passande att en främling berör dem.

Vi skall i det följande skärskåda förhållandena i Finland ur följande synvinklar: a) lagstiftningen, b) lagtolkningen, c) organisationen av tjänstemannaförhållandena, d) beskattningsförfarandet och e) ändrings sökandet.

II. Lagstiftningen.

11. Finlands *grundlagar* är vad beträffar såväl stiftande som ändring och upphävande underkastade ett särskilt kvalificerat förfarande, och stadgandena i dessa lagar har fördenskull förstärkt formell laga kraft. Enligt 67 § riksdagsordningen skall sålunda ett lagförslag, som gäller

stiftande, ändring och förklaring eller upphävande av grundlag – efter att ha vilat över ett nyval – vid tredje behandlingen godkännas med minst två tredjedelar av de avgivna rösterna. Förslag till grundlag kan emellertid förklaras brådskande med fem sjättedelar av de avgivna rösterna, och då avgöres saken utan att förslaget lämnas vilande.

Om stiftandet av *skattelagar* stadgar åter 61 § regeringsformen, att angående skatt för obestämd eller för viss tid stadgas *genom lag*. Kompletteringsvis är det ytterligare i 68 § riksdagsordningen stadgat, att förslag om ny eller ökad skatt eller fortsatt uppbörd av för viss tid stadgad skatt till oförändrat belopp, om skatten är avsedd att uppbäras under längre tid än ett år, skall anses ha förfallit, om icke förslaget vid tredje behandlingen omfattats av två tredjedelar av de avgivna rösterna. Schematiskt sett följer stiftandet av skattelag sålunda, såframt fråga är om skatt för längre tid än ett år, den ordning som gäller för stiftandet av grundlag, utom att en skattelagsproposition icke behöver lämnas vilande över nyval.

Vidare må nämnas, att en stiftad lag i enlighet med stadgandet i 20 § 2 nom. regeringsformen blir förpliktande först då den blivit publicerad i Finlands författningssamling. Stadgandet bör anses gälla även förordningar och sådana beslut av statsrådet och ministerierna, som innefatta lagstiftning.

Såsom av dessa stadganden framgår, är denna kvalificerade form för stiftande av skattelagar ägnad att ge ett gott skydd mot skattelagar, som är godtyckliga eller eljest medför ojämnheter i medborgarnas skattebörd. Delvis för att begreppet »skattelag» icke alltid har varit tillräckligt klart för lagstiftaren, har det tyvärr dock stundom hänt, att lagar som vid närmare granskning har befunnits vara skattelagar, icke blivit antagna i föreskriven ordning.

12. Som exempel på sådana skattelagar, som har bragts i kraft med åsidosättande av den sålunda i grundlag förutsatta ordningen, kan nämnas til *prisutjämningslagstiftningen* hörande tidigare lagar. Prisutjämningslagstiftning förekom första gången i lagar av år 1944 (1944/205 och 972). Enligt dem kunde prisutjämningsersättningar beviljas ur en utom statsförslaget upprätthållen prisutjämningsfond och till denna fond skulle i vissa fall prisutjämningsavgifter inbetalas för utjämning av prisen på importerade eller i landet tillverkade varor, som försåldes i landet. Lagen innehöll inga stadganden om de varor, som var underkastade utjämningsersättningar och -avgifter, icke heller om grunderna för er-

sättningarnas och avgifternas fastställande, utan dessa stadganden skulle enligt lagarna fastställas av statsrådet. Åt statsrådet uppdrogs även att bestämma, vilka myndigheter som skulle besluta om beviljande av ersättningar och inbetalning av avgifter, d.v.s. för utjämningsavgifternas vidkommande, av vilken myndighet dessa avgifter av skattenatur skulle fastställas. Däremot gav lagen icke statsrådet befogenhet att överföra denna rätt att bestämma grunderna på lägre myndighet, utan förutsatte, att de skulle fastställas av statsrådet självt. Lagen stadgade nog sedvanlig rätt att utfärda allmänna verkställighetsbestämmelser, men denna rätt innefattar enligt rådande uppfattning icke rätt till delegering. I ett utfärdat beslut (1947/21) intog statsrådet emellertid icke några stadganden om grunderna för utjämningsavgiften utan enligt beslutet ankom det på en genom detta tillsatt lägre instans, prisutjämningskommissionen, att bestämma storleken av utjämningsersättningen och utjämningsavgiften och om deras erläggande.

I stort sett i denna form förnyades denna lagstiftning sedermera ett år åt gången, tills riksdagen år 1955, då lagen för följande år var under beredning, fäste uppmärksamhet vid att det tidigare förfarandet vid lagens stiftande hade varit grundlagsstridigt. Därefter har senare utfärdade lagar i ämnet stiftats i den för grundlag gällande ordningen, och icke såsom skattelagar. Genom detta förfarande har man synbarligen velat slippa att i riksdagen göra lagen så detaljerad som en skattelag hade bort göras.

Såsom grundlagsutskottet vid 1955 års riksdag konstaterade, måste prisutjämningsavgiften materiellrättsligt betraktas såsom skatt, varför regeringsformen kräver, att den regleras genom lag. I själva lagen hade sålunda bort fastslås såväl skattskyldigheten och grunderna för skattens fastställande som den skattskyldiges möjligheter till rättsskydd. Lagen borde sålunda klart och tydligt ha angivit, vilka som i subjektiv mening var skattskyldiga och vilka varor som var föremål för beskattning. Den borde även ha innehållit tillräckliga stadganden om skatteskalor eller annan skattefot eller åtminstone om skattefotens maximigräns ävensom om de myndigheter, på vilka skattens fastställande ankom och om sökande av ändring i skattebeslut. Intet av detta skulle i lagen ha fått delegeras till statsrådet och ännu mindre hade statsrådet ens formell rätt att överföra denna bestämmanderätt på prisutjämningskommissionen eller på annan förvaltande myndighet. Den rättsliga sidan av saken försvagades ytterligare av att prisutjämningskommissionen – efter att

ha fastställt någotslags beskattningsgrunder – icke ens publicerade dem i författningssamlingen såsom stadgandena i 20 § 2 mom. regeringsformen förutsätter för att en lag skall bli förpliktande.

Trots alla dessa brister och trots att sålunda inga materiella grunder hade utfärdats och publicerats i enlighet med regeringsformen och sålunda fått förpliktande verkan, tillämpades denna »lagstiftning« omkring tio år, och under denna tid uppbars hos skattebetalarna i stöd av den rätt stora belopp i prisutjämningsavgifter.⁷

13. Till främjande av *bostadsproduktionen* har betydande *skattelättnader* beviljats, vilka utsträckts att gälla även räntorna på krediter för dylika ändamål. I de lagar, som stiftats i ämnet (1948/520, 1949/441 och 1953/447) har fullständig skattefrihet under tio år garanterats för räntorna på krediter, vilka beviljats för bostadsproduktion av visst slag. År 1955 utfärdades emellertid en ny lag (1955/506), i vilken skattefriheten för räntor på krediter, även tidigare beviljade, inskränktes till att gälla endast halva beloppet av räntorna. Genom en lag, som icke var stiftad i den för stiftande av grundlag stadgade ordningen, avskaffades sålunda skattefriheten för halva räntan för de kommande år, för vilka skattefrihet tidigare garanterats räntetagerna. Då många kreditgivare på grund av skattefriheten hade givit dylika lån med en ränta, som var lägre än den gängse, drabbades de av en betydande ekonomisk förlust, då denna skattefrihet bortföll.

En granskning av denna lagstiftningsserie ger vid handen, att lagarna av år 1948, 1949 och 1953 för ifrågavarande räntetagare gentemot skattetagaren för hela skattefrihetstiden skapat en rätt att njuta denna skattefrihet, som bör anses såsom en offentlighetsrättslig rättighet. Sagda lag av år 1955 är således ett retroaktivt verkande undantag från en till sin karaktär allmän rättsregel, som varit bestämd att vara i kraft viss tid. Juridiskt innefattar den ursprungligen beviljade skattefriheten sålunda en i lag skyddad förmån av förmögenhetsvärde, som har karaktär av privilegium, och är uppenbart sådant »gods«, för vilket finsk medborgare enligt 6 § regeringsformen åtnjuter skydd och som icke kan berövas honom annat än genom lag, som är stiftad i den ordning som gäller för stiftande av grundlag, eller genom expropriation mot full ersättning. Ej heller kan den slutsatsen dragas, att det vore fråga om beskattning av en genom 1948-1953 års lagstiftning tillkommen specialförmån med stöd av ett nytt skattestadgande i 1955 års lag, utan resultatet blir enligt mitt förmenande en genom sistnämnda lag verkställd konfiskering av hälften av en genom tidigare lag skapad förmån. Då kan man icke

heller längre säga, att lagen uppfyller kravet på likställighet i regeringsformens 5 §. Nämnade ursprungliga räntefrihet påminner även väsentligt om i Finland gällande stamapoteksrättigheter och om pensionsberättigads tjänstemans rätt att fortlöpande njuta oavkortad pension, vilka bägge har ansetts såsom sådana »förvärvade rättigheter« som 6 § regeringsformen särskilt garanterar medborgarna.

14. Även andra fall förekommer då det icke alltid i tillräcklig grad har beaktats, att ett lagförslag till sin natur är en skattelag och att den fördenskull borde ha stiftats i enlighet med förfarandet i 68 § riksdagsordningen. I den för stiftande av skattelag gällande ordningen stiftades sålunda icke den första lagen om den barnbidragsavgift arbetsgivarna skall erlägga till staten för utbetalning av barnbidrag (1948/544), trots att denna avgift måste anses såsom skatt, då den betalas i vissa procent på alla, även till barnlösa arbetstagare utgående löner. Ännu flera är de fall, då en skattelag nog huvudsakligen är stiftad i den ordning 68 § riksdagsordningen föreskriver, men sådana väsentliga delar av lagstiftningen, vilka borde ha ingått i själva lagen, lagstridigt delegerats och reglerats genom förordning eller beslut av statsrådet eller ministerierna.⁸

Då individens rättsskydd genom dylika misstag i lagstiftningen ofta kan bli svårt kränkt, vore det önskligt att dylika misstag kunde undvikas.

15. Vad beträffar de finska skattelagarnas allmänna utformning, är de betydligt mera allmänt hållna än t.ex. de svenska. I allmänhet går den svenska lagstiftningen mera i detalj än den finska. Detta gäller i högre grad än andra lagar skattelagarna, i vilka omfattande, av riksdagen godkända *anvisningar* finnas anslutna till lagparagraferna. I de finska skattelagarnas stadganden strävar man däremot till att endast ge uttryck åt allmänna och ledande principer och överlämnar åt doktrin och praxis att avgöra de enskilda fallen på basen av de principer, som framgår av lagens konstruktion. Det är klart, att lagtolkningen har en mycket större betydelse i Finland än i länder med mera detaljerade lagar och att lagtillämpningen kräver större kompetens hos tillämparen än denna ofta besitter.

Det svenska systemet med *anvisningar* är självfallet ägnat att hindra godtycklig tillämpning av lag och det garanterar i stort sett – trots sin eventuella osmidighet – individen ett säkrare rättsskydd än lagar med allmänna bestämmelser kan ge, men utarbetandet av dem kräver mycket mera arbetskraft än den som i Finland står till buds för utarbetandet av skattelagar.

16. Utarbetandet av skattelagar är icke heller eljest i Finland ordnat

så effektivt som önskligt vore. Finland har ingen särskild lagberedning för utarbetandet av skattelagar, och den allmänna lagberedningen har icke nämnvärt tagit del i utarbetandet av förslag till skattelagar, vartill den icke heller äger möjligheter, då den i allmänhet icke har haft skatteexperter bland sina medlemmar. Skattelagarna utarbetas i Finland antingen av tillfälliga kommittéer eller direkt i ministerierna. Det är givet, att arbetet i en tillfällig kommitté icke alltid är så fast och koncentrerat, men fördelen med kommittéformen är, att det ofta är möjligt att i en kommitté få in en mångsidigare sakkunskap än de särskilda lagberedningarna besitter. Det oaktat vore det kanhända skäl att planera inrättande av en särskild lagberedning för skattelagarna, vilken skulle arbeta inom finansministeriets skatteavdelning.

Ett missförhållande i skattelagsberedningen i Finland är även, att vissa ministerier vid sidan av finansministeriet utarbetar och föreslår ändringar i skattelagstiftningen, ofta i samband med någon sin speciallag, i vilken ofta nog obefogade skattefriheter och – lättnader döljer sig. Ofta är syftet med dem att tillgodose särbehoven inom näringsgrenar på ministeriets område. Dylika stadganden äro även mången gång formellt synnerligen svaga, då de har utarbetats av personer, som saknar kännedom om det system skattelagarna skapat och om dess terminologi.

17. I skattelagstiftningen har även allmänt förmärkts det missförhållandet, att utfärdandet av tillämpnings- och verkställighetsbestämmelser i lagarna överföres på finansministeriet, trots att det ligger i sakens natur att dylika bestämmelser utfärdas genom förordning under hela regeringens medverkan. Då nämligen ett förslag till en förordning kommer att prövas av hela statsrådet och justitiekanslern och slutligen även av republikens president, föreligger större garantier för att det blir grundligare utarbetat och avvägt än om det baserar sig på en enda mans åsikt, som kanhända är resultat av en ytlig prövning.

18. Ett förfarande, som enligt min uppfattning bör anses mindre godtagbart är även, att ändringar i skattelagarna stundom förefaller att få tjäna såsom någotslags pris eller utjämning vid olika ekonomisk-politiska avtal och arrangemang. Detta kan lätt leda till betydande ojämnheter i fördelningen av skattetungan mellan samhällsgrupperna, och förfarandet utnyttjas ibland till att förskaffa vissa kategorier inom näringslivet kompenstation för skador, som uppstått på helt annat håll. Stundom åter ändras skattefoten på delvis lika lösa grunder. Ett typiskt exempel härpå är den i 50 § lagen om inkomst- och förmögenhetsskatt stadgade inkomstskatteprocenten för bolag o.a. samfund, vilken under 1950-talet

varierade mellan 32 och 50%, utan att motsvarande förskjutningar ägde rum i övriga skattskyldigas skatteskalor. Det förefaller som om man försökte behandla denna skattesats på samma sätt som tidigare de s.k. bevilningarna och ändra den allt efter som behov av att utfylla brist i statsförslaget förelåg. Ett sådant förfarande är icke berättigat, om man håller fast vid ovan antagna axiom rörande medborgarnas likställighet inför lagen, även inför skattelagen.

19. Med tanke på beskattningens utveckling vore det även önskligt att undvika att i skattelagstiftningen pålägga medborgarna förpliktelse, som de icke utan oproportionerligt stor kostnad och möda kan fullgöra. Sålunda vore det måhända skäl att mer än nu sker undvika obligatorisk förskottsinnehållning på små löner och andra vederlag, då det ofta är svårt för den stora allmänheten, i synnerhet på landsbygden, att få skattemärken för sådana innehållningar. Skyldigheten att uttaga skatteförskott blir härigenom i allmänhet försummad och lagbrott i smått skapar lätt vanan att icke vara så nogräknad heller i större ting. Möjligen kunde lämnandet av kontrolluppgifter även i dessa fall något utvidgas.

20. På grund av det som sagts, kan man konstatera, att den finska skattelagstiftningen lämnar mycket övrigt att önska i fråga om individens rättsskydd. En av de viktigaste rättelser, som borde fås till stånd, är en ändring eller ett förtydligande av lagstiftningen så, att domstolarna även vad beträffar i riksdagen tillkomna lagar, såsom fallet är i många länder, skulle kunna pröva, om grundlag följts, en rätt som åtminstone icke ostridigt tillkommer våra domstolar. Viktigt vore kanhända även att få till stånd en särskild lagberedning för utarbetandet av skattelagar.

III. Lagtolkningen.

21. I de redan över 400 år gamla domarreglerna, som brukar betraktas som den svensk-finska rättens etiska kulmination, sägs det: En godh beskedeligh Domare är bättre än godh Lagh, ty han kan altijdh lagha efter Läglicheetena. Ther en ond och orättwijs Domare är, ther hielper godh Lagh intet, ty han wränger och gör them Orätt effter sitt sinne«.⁽⁸⁾ De fortsätter – med en av *Ciceros* paradoxer –: All Lagh bör medh Beskedelighet driffuin warda; Förty högsta rätt är största orätt, och moste Nåden wara medh Rätten«⁽¹⁰⁾ samt »Thet Rätt och Skiäl icke är, thet kan icke heller wara Lagh; för the Skäl som Lagen haffuer med sigh, gillas hon«⁽⁹⁾. Dessa och en del andra regler visar, huru stor vikt man i

den svensk-finska rätten i alla tider har lagt på en rätt tolkning av lagen.

22. För underlättande av lagtolkningen har man sedan gammalt strävat till att antaga vissa allmänna grunder för tolkningen. Sålunda har inom straffrätten i allmänhet antagits den redan i den romerska rätten gällande maximen »*nullum crimen sine lege penali*» och den har följts av den likaså från den romerska rätten härstammande maximen »*nullum tributum sine lege tribunali*«, varmed avses, att skatt icke kan uttagas, om icke ett lagstadgande ligger till grund därför. Samma princip kommer till uttryck även i ett annat romerskt skattestadgande »*in dubiis quaestionibus contra fiscum respondere*«. Denna samma tanke ligger till grund för stadgandet i 58 § beskattningsslagen, enligt vilket, om rösterna falla lika i skattenämnd, den åsikt gäller som beslut, som är fördelaktigast för den skattskyldige. Såsom *Ljungman* konstaterat är den allmänna meningen i Sverige – och detsamma gäller efter vad jag kan se också i Finland – att tolkningen av skattestadganden på grund av den ofta rätt betungande ekonomiska belastning beskattningen medför för individen, i främsta rummet måste gå ut på att garantera individen rättsskydd och att härvid den av förenämnda maximer uppdragna gränsen kring individernas frihet härvid bör iakttagas. Från denna princip har enligt *Ljungman* avsteg aldrig gjorts i Sverige.⁹

23. Ovan nämnda princip borde komma till uttryck även i *fördelningen av bevisbördan* i skatteärenden. I civilrättsliga tvistemål tillämpas på bevisbördans fördelning i allmänhet de krav rätt och billighet uppställer, vartill kommer benägenheten att överföra bevisbördan på den part, som enligt erfarenhet i motsvarande fall kan anses lättast i stånd att pretera bevisning. Och härur härledes alltjämnt den uppfattningen, att den part, för vilken bevisningen i allmänhet inom ramen för avtalstypen bör anses lättast, även skall bereda sig på att pretera den. I brottmål åter anses dock bevisskyldigheten i allmänhet vila på åklagaren (RB 17:1) i enlighet med principen »hellre fria än fälla« i domarreglerna (31). Detta kommer till uttryck i rättegången i ett allmänt gynnande av försvaret enligt principen *favor defensis*, vilket även uttryckes i orden *in dubio pro reo*. I skatteangelägenheter bör bevisbördans fördelning följa en linje, som går någonstans mittemellan, men dock närmare den straffrättsliga linjen. Speciellt vad beträffar frågan om skattskyldighetens förekomst bör bevisningen anses vila på skattemyndigheterna. Om skattskyldig försummat att avge deklaration, som han är rättsligt förpliktad att avge, och beskattningen fördenskull sker enligt uppskattning, är det åter den skattskyldiges sak att göra sannolikt, att uppskattningen är för

hög. Det är kanhända i de flesta fall lättare för den skattskyldige själv än för skattemyndigheterna att anskaffa bevis om inkomstens storlek, och det är därför han som skall prestera sådan bevisning. Även om bevisbördans fördelning i skatteärenden bör hålla sig närmare de straffrättsliga än de civilrättsliga principerna, bör det dock anses, att icke bevisskyldigheten lika avgjort vilar på skattemyndigheterna som i brottmål på åklagaren. Efter vad jag kan se torde i allmänhet riktiga principer i fråga om bevisbördans fördelning följas i Finland.¹⁰

24. Särskild uppmärksamhet bör i lagtolkningen ägnas behandlingen av förmenta fall av *kringgående av skatt*. Kringgående av skatt föreligger, då man genom en rättshandling försöker hindra uppkomsten av skattskyldighet. Vad särskilt beträffar *skentransaktioner, simulerade eller dissimulerade rättshandlingar*, bör dessa, trots sin yttre form, i beskattningen behandlas efter sitt verkliga dolda syfte. I detta avseende gör sålunda den skatterättsliga behandlingen alls icke avsteg från den privaträttsliga åskådningen och några meningsskiljaktigheter har icke i dessa fall förekommit i skatterätten.

Däremot råder i olika länders lagstiftning och rättspraxis synnerligen delade meningar om behandlingen i beskattningshänseende av de fall, då skattskyldig för att uppnå ett eftersträvat mål har flere olika rättshandlingar att välja på, av vilka en del föranleder beskattning, andra icke. Sålunda förklarar *Sandström*, att det icke i skatterätten är skäl att tala om skentransaktion, när det är fråga om en sådan även enligt privaträttsliga stadganden, utan först då fullt giltiga privaträttsliga rättshandlingar föreligger, kan en del av dem behandlas såsom skatterättsliga skentransaktioner. Begreppet skatterättslig skentransaktion är sålunda enligt *Sandström* betydligt vidsträcktare än inom privaträtten. En sådan skatterättslig skentransaktion anser *Sandström* vara i fråga, då en person, som närmast ämnat företaga en viss rättshandling, för att gå fri den skatt den medför väljer en rättshandling av annat civilrättsligt slag, som icke föranleder beskattning men som i sak är identisk med den ursprungligen påtänkta eller innefattar den. I dessa fall borde sålunda enligt *Sandström* beskattning verkställas som om rättshandlingen vore företagen i den form, som föranleder beskattning. Denna åsikt kritiseras skarpt av *Sundberg*, som med beklagande konstaterar, att mellan enskilda gällande rättsregler och uppnådda resultat icke inom beskattningens område anses bindande, om det därigenom blir möjligt att undgå skatt. I dylika fall lämnas enligt *Sundberg* stort svängrum för beslut, som bygger på sannolikhet, om icke rent av på godtycke. Även

Ljungman och *Helmers* synes intaga en ståndpunkt, motsatt Sandströms, vars inställning till frågan icke heller eljest förefaller att ha blivit allmänt godtagen i svensk rätt.¹¹

Icke heller ur finsk rätts synpunkt är det skäl att godtaga Sandströms uppfattning. Den skulle lätt leda till sådana av den frirättsliga skolan omhuldade »känslöpåverkade domar«, från vilka hos oss i Finland bl.a. *Kivimäki* tar bestämt avstånd i privaträtten.¹² Införande av domar av dette slag i skatterätten skulle i hög grad minska rättssäkerheten i skatteärenden. Individen bör ha rätt att ordna sin ekonomiska verksamhet så, att han kommer undan med minsta möjliga skatter, om blott den utväg han väljer är laglig, redlig och hederlig. Sålunda har Högsta domstolen i Amerika i en dom uttalat, att skattebetalarens lagliga rätt att med de medel lagen tillåter minska det belopp han eljest borde betala i skatt eller helt och hållet undvika skatt icke kan ifrågasättas.¹³ Lika väl som en person som planerar att sälja en tidigare inköpt fastighet med uppskjuter försäljningen tills han ägt fastigheten i tio år, bör vara befriad från skatt på tillfällig försäljningsvinst, lika väl bör han alltså enligt finsk rätt vara berättigad att innan tio år förflutit skänka fastigheten till sina barn, vilka sedan – självfallet efter att ha erlagt gåvoskatt på gåvan – kan sälja den vidare, innan tio år förflutit från det ursprungliga köpet, utan att de eller gåvans givare kan beskattas för tillfällig försäljningsvinst. Förutsättning för denna skattefrihet bör dock självfallet anses vara, att gåvan varit verklig och transaktionen hederlig och att syftet icke t.ex. varit, att barnen senare skulle överlämna köpeskillingen för fastigheten eller en del därav till gåvans givare. Om något visst förfarande i syfte att undgå skatt blir så allmänt, att den minskning av skatterna det medför icke kan tillåtas, bör denna kategori av rättshandlingar genom lag göras skattepliktig, men dessförinnan kan en dithörande rättshandling icke beskattas. *Maximen* »nullum tributum sine lege tribunali« utgör hinder därför.

Av anförda princip följer bl.a., att stadgandet i 56 § beskattningsslagen, som till sin avfattning är något oklar, snarare bör tolkas snävt än extensivt. Det kan konstateras, att man hos oss såväl i beskattningsförfarandet som i lagskipningen i allmänhet har följt i det föregående omtalade lagtolkningsprinciper, med undantag kanhända av vissa särfall på bl.a. förskottsskattelagens område.

25. En alltför rätlinjig tolkning av stadgandena om förutsättningarna för *efterbeskattning* har stundom lett till obilliga slutresultat. I detta avseende kan ett belysande exempel anföras. Omsättningsskattemyndig-

heterna hade i närmare tio år tillämpat en tolkning, enligt vilken vissa på »fastighet« utförda byggnadsarbeten var fria från omsättningsskatt, och de högre myndigheterna hade givit lägre myndigheter förhållningsregler i enlighet med denna tolkning. Tolkningen förefaller dessutom att ha varit materiellt riktig. En dag år 1950 ändrade omsättningsskattemyndigheterna – synbarligen efter påtryckning från närliggande branscher inom affärslivet – sin tolkning till den rakt motsatta och begynte anse sagda arbeten skattepliktiga. Härvid nöjde sig myndigheterna emellertid icke med att endast kräva omsättningsskatt på därefter utförda arbeten, utan började enligt den nya tolkningen verkställa efterbeskattning för de fem föregående åren. Da vederbörande affärer emellertid icke hade indrivit skatten av kunderna i samband med faktureringen och icke heller kunde göra detta senare och sålunda icke kunde vältra över skatten på konsumenterna, vilket är meningen med omsättningsskatten, hotades de av direkt ruin, då de kunde komma att nödgas för fem år bakåt i omsättningsskatt erlægga en femtedel av värdet av omsättningen för varje år. Senare upphävdes dock dessa efterbeskattningar i lagskipningsväg.

Det är självklart, att dylika med avseende å sitt materiella eller formella berättigande tolkning underkastade efterbeskattningar i fråga om de indirekta skatterna är synnerligen oskäligen och svåra att genomföra, även då det tidigare beskattningssättet icke, såsom i det omtalade fallet, baserat sig på myndigheternas uttryckliga anvisningar. Men även inom de direkta skatternas gebit borde förutsättningarna för efterbeskattning gärna tolkas något snävare än i praktiken skett, då den omständigheten att skatt icke uttagits i samband med den regelrätta beskattningen ofta snarare har berott på att skattemyndigheterna försummat att pröva till grund för beskattningen klart uppgivna fakta och deras betydelse för beskattningen än på svikligt förfarande eller ens på vållande från den skattskyldiges sida.¹⁴

26. Obilligt bör i många fall anses, att finansministeriet, som bl.a. fastställer *beskattningsvärdet för börsnoterade aktier*, stundom fastställt värdet till högre belopp än för dem i allmänhet betalats på börsen vid slutet av skatteåret eller därunder. Även om aktiernas matematiska värde vore större än det betalda priset, kan obilligheten vara uppenbar, i synnerhet i fråga om sådan aktieägare, som icke har möjlighet att inverka på bolagets skötsel eller lösgöra sin i aktier nedlagda förmögenhet på annat sätt än genom att sälja aktierna på börsen till det pris som där betalas. Denna värdering är så mycket mindre begriplig som vissa andra kategorier realegendom i hög grad beskattas till ett värde, som under-

stiger egendomens gängse värde, såsom t.ex. fastigheter med ett betydande tomtvärde i närheten av ett bosättningscentrum, vilkas gängse pris ständigt stiger till följd av *oförtjänt värdestegring*, vilken åter på andra håll i världen anses såsom ett synnerligen lämpligt objekt för en effektiv beskattning (Wertzuwachssteuer).

27. Att leda och sköta skatteförvaltningen är ingen lätt uppgift, utan tvärtom kanhända i allmänhet en av de allra tyngsta i förvaltningen, varför det icke är ägnat att förvåna, om icke allt fungerar fullt tillfredsställande vad beträffar den enskildes rättssäkerhet, men obilliga förfaringssätt av den art, som ovan beskrivits, borde kunna hindras icke blott i den enskildes utan även i samhällets intresse med tanke även på dess auktoritet.

IV. Organiseringen av tjänstemannaförhållandena.

28. Den enskildes rättsskydd beror i mycket på huru tjänstemannaförhållandena i landet är ordnade. Ovan har redan antytts, att domargreppet och prägeln, som tidigare varit kännetecknande för tjänstemannaverksamheten i Sverige-Finland, håller på att försvagas. Det är beklagligt med tanke på den enskildes rättsskydd. Den juridiska utbildningen syftar nämligen framför allt till att vid sidan av själva inlärandet av juridiska normer utveckla förmågan till objektivt tänkande. Den strävar till att lära vederbörande att i rättsfrågor och till lagtillämpningen anslutna sakfrågor tänka konstruktivt, på ett sätt matematiskt, och alltid opartiskt. Vid avgörandet av en fråga fungerar en erfaren jurist precis som en modern hålkortmaskin. Rättsreglerna och materiella fakta är som hålen i hålkortssystemets kort. De skyntar förbi ett ögonblick och fördelar fakta i fallet med avseende på deras sakliga inverkan och rättsreglerna med avseende på deras juridiska betydelse i grupper och noterar slutresultatet. Denna notering är sålunda resultatet av en viss logisk slutledningsserie, som faktiskt ägt rum, fastän stundom så snabbt, att den nästan förefaller känslöspåverkap. En sådan på något sätt sval och utifrån skapad inställning till det ärende som skall avgöras, så att domaren, då han behandlar ärendet, icke på förhand på minsta vis röjer, vem han anser ha rätt, övertygar bäst parterna om att han handlar opartiskt och objektivt. Och om den juridiska utbildningen förmår skapa arbetare med förmåga till en något mer objektiv inställning till de enskilda fallen än genomsnittsmänniskan kan prestera, fyller

den till stor del sin uppgift. Om den icke alls lyckas häri, har den icke det värde man räknat med.

29. Den juridiska utbildningen är sålunda, om den fyller sitt ändamål, i sin egenskap av tjänstemannautbildning av stor betydelse för värdet av den enskildes rättssäkerhet. Men, såsom här redan har konstaterats, förefaller dess inverkan på förvaltningen att minskas, och därmed försvagas även rättsskyddet. Detta de juridiskt bildade tjänstemännens minskade inflytande beror icke enbart på den ökade betydelse de politiska befodringsgrunderna fått, ehuru också den har del i saken, och icke ens enbart på att makten i samhället i betydande utsträckning övergått till kretsar, som icke heller eljest tillmäter tjänstemannautbildningen det anseende denna tidigare haft. Det betydelsefullaste är härvidlag nämligen, att man även i lärda kretsar stundom visat benägenhet att underskatta den juridiska utbildningens betydelse för tjänstemannakåren. Man förklarar, att tjänstemännen i allmänhet, om icke kanhända helt oberoende av på vilket område de verkar, borde få en effektiv samhälls-ekonomisk fostran, som skulle lära dem att fästa avseende vid sociala nyttopunkter och att tillämpa dem i sin tjänsteverksamhet. Vad beträffar det juridiska tänkandet anses några hundra timmars juridiska studier förslå för dessa tjänstemän. I samma mån som vi sålunda ideellt fjärrar oss från tanken att tjänstemannaförvaltningen, åtminstone då en förvaltningsåtgärd råkar i konflikt med den enskildes rättssfär, borde bygga på ett objektivt utvecklat tänkande, fjärras vi även från strävan att iakttaga allas likhet inför lagen. Om det avgörande är bara samhällets behov och dess nyttopunkter, vilka dessutom ofta nog kan anges blott rätt diffust, blir resultatet för individernas vidkommande godtycke och stundom såsom enda tvångsmedel till slut en totalitär statsform. Individens rättsskydd har härvid intet värde att tala om.¹⁵

30. Utom tjänstemannautbildningen är tjänstemannaorganisationens allmänna struktur av stor betydelse för förvaltningens möjligheter att hålla sig objektiv och opartisk. En hithörande fråga är frågan om tjänstemännens oavsättlighet, vilken i Finlands förvaltning i allmänhet är någorlunda tillfredsställande ordnad. Tjänstemännens oavsättlighet garanterar tjänstemännen ekonomisk trygghet och oavhängighet, så att de vågar bilda sig en egen uppfattning och stå för den. Om tjänstemännen icke vore oavsättliga, skulle de i sin verksamhet lätt kunna bli utsatta för alltför stark påverkan från de ekonomisk-politiska krafternas sida. Lagarna är nämligen maktlösa i händerna på dem, som saknar mod och medel att försvara dem (*Maclay*).¹⁶

Om vi ur denna synpunkt skärsådar Finlands skatteförvaltning, konstaterar vi, att tjänstemännen inom denna förvaltning genom åtgärder, som vidtagits under de senaste åren, fått en betydlig fastare ställning än de tidigar har haft. De viktigaste tjänsterna inom skatteförvaltningen är numera ordinarie tjänster, och deras innehavare har därigenom blivit oavsättliga. Sålunda har dessa tjänster inom skatteförvaltningen i detta avseende fått den stabila ställning detta ömtåliga förvaltningsgebit kräver.

31. För att tjänstemännen i sin verksamhet skall kunna vara så objektiva som möjligt och åtnjuta folkets odelade förtroende, borde de, åtminstone om de deltagar i domstolsverksamhet eller innehar inflytelserik ställning inom förvaltningen, försöka undvika att ta del i den praktiska partipolitiken. Den är nämligen ofta ägnad att försvaga förmågan till objektivitet. I flere länder är tjänstemännen av lag eller vedertagen sed förpliktade att hålla sig borta från politiken. På samma tanke bygger det förbud i Finlands regeringsform, som hindrar medlem av högsta domstolen och högsta förvaltningsdomstolen att vara riksdagsman.¹⁷ Visserligen torde *La Brugère* något skjuta över målet, när han säger, att partisinnet sänker också de största män till allmogens nivå. Även för Finlands vidkommande är det nämligen att minnas, att en del av landets mest bemärkta jurister också har varit stora politiker. Men de har kanhända blivit stora just för att »juristen« i dem har förmått länka in även deras politiska verksamhet på opartiskhetens och rättvisans smala stig i högre grad än vanligt är. I beklagligt många fall förhåller det sig emellertid tvärtom.

En synnerligen stor samhällsfara utgör i berörda hänseende den omständigheten, att de i grundlag fastslagna befordringsgrunderna: skicklighet, förmåga och beprövad medborgerlig dygd håller på att utökas med en fjärde: medlemsbok i rätt färg. Mycken orättvisa har med anledning av dylika politiska utnämningar vederfarits mera kompetenta sökande, och ännu mer beklagligt är, att partifärgen ofta färgar av sig i vederbörandes tjänsteverksamhet. Vilket känsligt vapen t.ex. beskattningen är i detta hänseende, är utan vidare klart.

32. Det s.k. *domar- eller tjänstemannaethoset* har i den gamla svenskfinska förvaltningen haft rätt stor betydelse för tjänstemannaverksamheten. En stor del av tjänstemännen i forna tider härstammade från gamla tjänstemannasläkter, och jämte ett större eller mindre fädernearv ärvde de av tidigare generationer en mängd tjänstemannatraditioner. Till dessa traditioner hörde – ofta kanske alltför starkt framhävt – ett

slags föreställning om att tjänstemannen redan i och för sig var »herre och överhet«, men även en levande känsla av att tjänstemannen hade stora etiska förpliktelser att sköta sina tjänsteåligganden väl och på ett hedersamt sätt. På så sätt bevarade många tjänstemän sin sedliga hållning även då han eljest i något avseende misslyckades i livet. Det kunde finnas psykiskt nedbrutna eller ekonomiskt utarmade gamla tjänstemän, eller egentligen tjänstemannavrak, vilkas enda egendom av värde var en obruten hederskänsla och redlighet. De var ett slags små Wibeliusar även de, fastän i kamp mot andra förstörande krafter än dem Runeberg skildrar: sitt eget degenererade jag. Särskilt krigstiden med dess många ekonomiska omvälvningar har kraftigt försvagat detta tjänstemannakårens domarethos. Det borde emellertid väckas till nytt liv. Även andens adelskap förpliktat. Ett sätt att höja tjänstemännens anseende vore, att även samhället i sitt förhållande till tjänstemännen skulle återge dessa och de här beskrivna traditionerna vikt och värde.¹⁸

33. Med tanke på förvaltningsundersåtarnas, dvs. individernas rättsskydd är det även av vikt, att tjänstemännens verksamhet noggrant *övervakas* och att kraftiga sanktioner skapas mot misstag och missbruk av alla slag. En sådan sanktion är tjänstemännens straffrättsliga ansvar och hans skyldighet att ersätta den skada han eventuellt förorsakat enskild. Vad särskilt beträffar skatteförvaltningen är detta ansvar i många stycken oklart. Lagen upptager visserligen en mängd specialstadganden, vilka uttryckligen syftar bl.a. till att skydda den enskilde i beskattningshänseende (SL 40:9, 10). Även om ansvarighet för skada, som åsamkats av tjänsteman, finnes tillräckliga stadganden. Men oklarheten ligger däri, att det i fråga om beskattningen i någon mån är en tolkningsfråga, vilka tjänstemän som på detta sätt är ansvariga straffrättsligt eller i fråga om skadestånd. I synnerhet på större orter uppgöres beskattningsförslag av skatteberedare och andra i egentlig befattning anställda beskattningstjänstemän, och dessa förslag godkännes av skattenämnden, som summariskt, ofta kanhända endast efter stickprov, granskat dem. Men formellt och juridiskt är även ett sådant beskattningsbeslut ett beslut av skattenämnden, varför sålunda nämndens medlemmar måhända är ansvariga för fel i beslutet. Men även skatteberedarna och föredragandena har sitt tjänstemannaansvar. Det vore önskligt, att tjänstemannaansvaret vid den direkta beskattning bleve särskilt reglerat.¹⁹

34. I Finland ankommer det sedan gammalt på rikets justitiekansler att övervaka lagligheten i tjänstemännens verksamhet. Tyvärr har dock justitiekanslersämbetet numera blivit alltför mycket en regeringsjurist-

syssla. Justitiekanslern kommer redan på förhand att i alltför hög grad bidra till ärendenas gång på det förberedande stadiet och blir sålunda i sin övervakningsuppgift i någon mån bunden av inträffade fakta. Fördenskull borde justitiekanslern befrias från sin uppgift att vara regeringens rådgivare och ersättas av en konsultativ jurist, som säkert är nödvändig i statsrådet. Innehavaren av justitiekanslersämbetet borde på grund av ämbetets speciella art, icke heller vara upptagen bland de tjänstemän, om vilkas kvarstående i tjänst mellan 67 och 70 år regeringen beslutar, utan han borde hänföras till samma klass som domarna, vilka alltid får kvarstå i tjänsten tills de fyllt 70 år. Nämnade ändringar vore ägnade att tillförsäkra individen trygghet på förvaltningens alla områden.

V. Beskattningsförfarandet.

35. Förvaltningsförfarandet bör i likhet med rättegångsförfarandet sträva till rättvisa, och detta är särskilt viktigt i beskattningsförfarandet. Men, såsom *Goethe* säger: ordet rättvisa är nog ett vackert ord, om man bara förstode det rätt. Härtill kan man med *Seume* säga, att jämlikheten är rättvisans prövosten, och bägge tillsammans skapar de frihetens väsen. Beskattningsförfarandet bör alltså, såsom ovan redan konstaterats, för att vara rättvist lämna största möjliga garantier för de skattskyldigas likställighet. Med behovet av rättsskydd för individen i beskattningshänseende avses i huvudsak just behovet av dessa garantier.

36. All förvaltningsverksamhet är i en rättsstat lagbunden verksamhet, varför myndigheternas funktionsbefogenheter bör ha sin grund i lag. Men allt efter huru noggrant lagen anger det förfarande som skall iakttagas i de skilda förvaltningsfallen och i vilken mån den – för att förvaltningsverksamheten å andra sidan skall fungera smidigt och snabbt, dvs. effektivt – har givit de förvaltande myndigheterna fri prövningsrätt, skiljer man mellan: 1) *fri, dvs. på ändamålsenlighetsprövning baserad förvaltningsverksamhet* och 2) *bunden, dvs. på rättslig prövning byggade förvaltningsverksamhet*. Ändamålsenlighetsprövningen får självfallet aldrig vara godtycklig. Men därvid är dock flere förfaringsätt lagligen tänkbara, och de är rättsligt likvärda, även om myndigheten bör sträva till att anlita den utväg, som är den ändamålsenligaste. I den bundna förvaltningsverksamheten försöker lagstiftningen i detalj ange de materiella och formella principer, som binder förvaltnings-

verksamheten, och myndigheten har att avgöra saken just så och endast så som lagen avser. Den bundna förvaltningsverksamheten kulminera stundom i *processuellt förvaltningsförfarande*, där tillämpningen av rättegångens former är särskilt understruken. Det är givet, att beskattningsförfarandet alltid bör vara bunden förvaltningsverksamhet, så att alltså et enda riktigt resultat är tänkbart. Beskattningsförfarandet kan måhända t.o.m. behandlas direkt som processuellt förvaltningsförfarande. Behovet av rättsskydd är i beskattningen så stort, att kravet på effektivitet i förvaltningen, vilket ligger till grund för ändamålsenlighetsprövningen, icke i beskattningsförfarandet det minsta får åsidosätta rättssäkerhetsgarantin. Denna förfarandets bundenhet innebär en betydande garanti i fråga om tryggheten av individens anspråk på rättsskydd.²⁰

37. Stundom, om ock rätt sällan, har dock i beskattningsförfarandet tillämpats metoder, som icke passar in i det processuella förvaltningsförfarandet. Sålunda kan det inträffa, att skattemyndigheterna, då de vid granskning av de skattskyldigas bokföring observerar fel av flera slag, vilka de anser ge anledning till ingripande, föreslår för den skattskyldige, att de icke skall taga notis om alla de fel de har observerat, om den skattskyldige för sin del samtycker till att efterbeskattning verkställas med anledning av de felaktigheter, som myndigheterna icke kan negligera, och förbinder sig att icke söka ändring i denna efterbeskattning. Ett dylikt förfarande är emellertid lagstridigt, och i sina grövsta former uppvisar den släktskap med straffrättsligt nödgande. Det är ungefär detsamma som om allmänna åklagaren och domaren meddelade en anklagad, som hotas av åtal för flere brott, att han går fri åtal för vissa brott om han förbinder sig att vara nöjd med straffutslaget rörande andra av brotten. Detta system, som ofta nog torde bero mera på oeffertänksamhet än på en verklig avsikt att handla orätt, borde givetvis avskaffas, och skattemyndigheterna borde förstå, att det enligt principerna för den bundna förvaltningsverksamheten kan finnas blott en enda riktig beskattning och att det icke är tillåtet att köpslå om vilken beskattning som är riktig, icke ens då förslaget kommer från den skattskyldige själv. Dessutom är det synnerligen betänkligt att försöka förmå den skattskyldige att nöjas åt sådant, vars berättigande myndigheten själv tvivlar på, och det är vanligen just på grund av detta tvivel, som myndigheten påyrkar en sådan förbindelse. Beskattningens följder är ofta så tunga för individen, att myndigheterna alltid borde kunna handla så att de står sig inför kritik.

heten och framför allt för den bundna förvaltningsverksamheten uppställt vissa krav, som anses lämna största möjliga garantier för att rätts-säkerhet uppnås. Sådana är: 1) den s.k. kontradiktoriska principen, 2) muntligt förfarande och hörande av vittnen på ed 3) förhandlings- och dispositionsprincipen, 4) förfarandets och handlingarnas offentlighet, 5) en omsorgsfull behandling och motiverade beslut, 6) iakttagande av jävsprinciperna och 7) kollegialt förfarande samt 8) möjligheter till ändringssökande. I det följande redogöres för huru dessa principer, som avser att tillförsäkra den enskilde rättsskydd, i Finland tillämpas i beskattningsförfarandet.²¹

39. Enligt den *kontradiktoriska principen* skall bägge parterna alltid höras och ingen får sålunda dömas ohörd. I beskattningsförfarandet har denna princip i allmänhet tillämpats i den mån det låtit sig göra på grund av detta förfarandes speciella karaktär. Stundom har visserligen en del skattemyndigheter befunnits ha i beskattningen utnyttjat uppgifter, över vilka den skattskyldige icke hörts, förrän skatten fastställts, och det har t.o.m. hänt, att man direkt sökt hemlighålla sådana uppgifter för den skattskyldige, men detta förfarande har vanligen rättats, om det har kommit till övervakningsorganens kännedom. Högsta förvaltningsdomstolen har även i cirkulär anmodat sina underlydande att i skatteangelägenheter fortsätta korrespondensen, tills parterna har kommit underfund med vad som framställts på ömse sidor. Gällande lagstiftning om allmänna handlingars offentlighet ökar ytterligare detta rättsskydd, enär enligt dess huvudprinciper alla administrativa urkunder är offentliga och sålunda i allmänhet tillgängliga för envar, vilken princip dock icke berättigar någon att få taga del av de handlingar, som rör annans beskattning. Handlingarna rörande honom själv har han däremot tillgång till. Faktiskt följer parterna likväl ofta mycket illa med vad motparten, t.ex. statsombudet, har att anföra i deras sak.

40. *Muntlig behandling* kan i de flesta fall av praktiska skäl tillgripas endast i undantagsfall. Fördenskull är förvaltningsförfarandet i beskattningsärenden med sina skattedeklarationer och eventuellt efteråt ingivna skriftliga utredningar nästan helt skriftlig. I många skattärenden är det redan på beskattningsstadiet möjligt att höra *vittnen på ed*, men detta institut har ännu icke i hela sin vidd utnyttjats i alla beskattningsformer. De långa avstånden i vårt glest bebyggda land samt strävan att hålla kostnaderna så låga som möjligt har bidragit till att muntlig partsförhandling och vittnens hörande på ed icke har utnyttjats i högre grad.

41. *Förhandlings- och dispositionsprincipen* är givetvis även ägnad att ge rättsskydd, då förvaltningsmyndigheterna i enlighet därmed slipper bevaka andra partens – i beskattningsärenden vanligen den beskattades – intressen och kan koncentrera sig uteslutande på utredning av det material parterna framlägger. För att denna princip skall bli förverkligad i största möjliga utsträckning har i de viktigaste beskattningsförfarandena införts särskilda stats- och kommunalombud, som har att bevaka statens och kommunens intressen i dylika angelägenheter. Bl.a. nämndernas ordförande är sålunda befriad från denna bevakningskyldighet och har så möjlighet att behandla ärendet med större opartiskhet. Genom detta system har utvecklingen förts framåt, uppenbarligen t.o.m. något längre än i en del andra länder.

42. Förfarandets och tillkomna handlingars *offentlighet* har i allmänhet icke kunnat genomföras i beskattningsförfarandet, men detta hinder ligger i den skattskyldiges eget intresse. Den skattskyldige själv bör ju nämligen ha intresse av att de uppgifter, som behandlas i beskattningen, i allmänhet stannar mellan skattemyndigheterna och den skattskyldige, och just med tanke på individens eget bästa är det av största vikt, att dessa uppgifter hemlighållas.

43. Vad beträffar *omsorgsfullheten* i behandlingen och motiveringen för besluten på detta område lämnar förhållandena i Finland mycket övrigt att önska. Tidigare antyddes redan den konfliktsituationen, att skatteberedarna, vilkas ansvarighet för beskattningen är oklar, på större orter i allmänhet kommer att utföra det egentliga beskattningsarbetet. Skattenämnderna ger endast dessa beredare allmänna direktiv för beskattningen och granskar genom stickprov deras arbete, en granskning, som i allmänhet torde ha rätt ringa betydelse. I mindre skattenämnder deltar däremot skattenämnderns medlemmar i högre grad i beskattningsarbetet. Vad åter beträffar motiveringen för skattebesluten, förutsättes i beskattningslagstiftningen (beskattningslagen 16 § och beskattningsförordningen 12 §): att skattenämnden vid sitt sammanträde skall föra protokoll, vari även omröstningar och de olika åsikterna därvid bör antecknas, samt, om skatt påförts med vissa avvikelser från skattedeklaration, orsaken därtill. Denna protokollföring i behörig ordning och dessa anteckningar i protokollet försummas emellertid helt av många nämnder, uppenbarligen med högre skattemyndigheters tysta medgivande. Dock bör det anses nödvändigt, att motiveringen för en beskattning antecknas i protokollet. En noggrann protokollföring av motiven för en från skattedeklarationen avvikande beskattning skulle nämligen bl.a.

tvunga skattemyndigheterna att, mer än nu sker, sätta sig in i saken, innan denna avgörs. Ett beslut utan motivering tyder ofta på att beslutet icke varit moget, medan åter ett väl motiverat beslut nästan alltid vittnar om att saken blivit noggrant prövad.

44. Principerna om *jäv för myndighet* i förvaltningsförfarandet är i någon mån oklara och även den rättsvetenskapliga forskningen har i denna fråga gått på olika linjer. I lagstiftningen om beskattningsförfarandet finns dock i allmänhet i Finland tillfredsställande jävsstadganden, varför faran för att enskilda parter skall komma att bli lidande till följd av jäviga tjänstemäns åtgörande icke är nämnvärd.

45. *Det kollegiala behandlingssättet* ger i allmänhet sakägarna ett betydande rättsskydd. Detta förfarande är nästan genomgående infört i beskattningssystemet i Finland, varför sålunda beskattningsförfarandet åtminstone i princip är tillfredsställande ordnat på denna punkt.

46. Såsom ett allmänt omdöme om förvaltningsförfarandet i Finland kan sägas, att stadgandena därom i allmänhet är spridda och bristfälliga. Under de senaste åren har dock anmärkningsvärda försök gjorts att komplettera och förbättra dem. Beskattningslagen av år 1958 utgör sålunda ett synnerligen betydelsefullt positivt inslag i strävan att bereda individen rättsskydd i skatteärenden, och den har i hög grad bidragit till utvecklingen av vår skattelagstiftning. Denna lagstiftning är även fullständigare än den administrativa lagstiftningen i övrigt, vilket är förståeligt med tanke på rättsskyddets förhållandevis stora betydelse just inom beskattningen.

VI. Ändringssökande.

47. Möjligheten att efteråt genom ändringssökande få riktigheten av en förvaltningsåtgärd prövad är ett av de viktigaste sätt, på vilket rättsstaten bereder förvaltningsundersåtarna rättsskydd.²² Genom 1950 års lag om ändringssökande i förvaltningsärenden (1950/54) har det offentlighetsrättsliga ändringssökandet i Finland blivit rätt väl organiserat. Även eljest har ändringssökandet i förvaltningsärenden under hela Finlands självständighetstid varit tillfredsställande ordnat genom att högsta förvaltningsdomstolen funnits såsom högsta besvärinstans i förvaltningsmål. Denna domstols betydelse för den förvaltningsrättsliga lagskipningen och därigenom för stabiliseringen av förvaltningen i landet i allmänhet har varit stor. För något år sedan blev vidare en länge förberedd reform genomförd, som förväntas i hög grad utveckla och stabilisera förvaltningsförhållandena i landet. Tidigare ankom nämligen den för-

valtningsrättsliga lagskipningen i lägre instans huvudsakligen på länsstyrelserna. I procedurhänseende har länsstyrelsen utövat denna rätt i samma former som den egentliga förvaltningsverksamheten, så att det har varit svårt att av den yttre ramen se, vilkendera verksamheten länsstyrelsen för tillfället utövat, förvaltning eller lagskipning. Beslutanderätten har även i lagskipningsärenden ankommit utslutande på landshövdingarna, som endast sällan har juridisk utbildning och därför sällan ligger inne i behandlingen av juridiska frågor. Även om de har haft bistånd av lagfarna föredragande, står sig ett sådant lagskipningsförfarande med moderna mått mått icke inför kritiken.

Genom en lag av år 1955 om länsrätter (1955/52) inrättades emellertid vid länsstyrelserna kollegiala länsrätter med tre medlemmar, vilka handhar den förvaltningsrättsliga lagskipningen i lägre instans. Dessa länsrätter prövar och avgör bl.a. besvär över fastställande och debitering av skatt, som utgår enligt de flesta skattelagar. Därigenom har en av vårt sekels största rättsvårdsreformer med rätt små kostnader genomförts i vårt land. Enligt *Montesquieus* läror om statsmaktens tredelning har sålunda även på det offentligrättsliga området lagskipningen i lägre instans och förvaltningsverksamheten blivit separerade från varandra, åtminstone formellt. Länsrätternas verksamhet kommer helt säkert att vara ägnad att i hög grad förbättra möjligheterna att tillförsäkra den enskilde rättsskydd, och så kommer uppenbarligen att ske speciellt i skattebesvärärenden, vilka bildar en viktig del av länsrätternas arbete.

Fullt stilren är emellertid denna viktiga reform icke ens nu. Ordförande i länsrätten är fortfarande landshövdingen, även då han icke är jurist, och som ledamöter fungerar delvis personer, vilka samtidigt i annan egenskap är förvaltningstjänstemän. Den omständigheten, att lekmanalandshövdingarna är ordförande i sina resp. sektioner i länsrätten försvagar givetvis sektionens juridiska kompetens och arbets effektivitet. Det är att antaga, att länsrätterna, trots dessa brister, småningom skall kunna även i yttre mening frigöra sig från förvaltningens bojor och bli allt mera skickade att vaka över att rättsskyddet upprätthålles i landets förvaltning.

48. Trots de omtalade vinningarna finns det självfallet ytterligare möjligheter till utveckling i proceduren för ändringssökande. En sådan utveckling kan uppenbarligen äga rum även utan egentliga lagändringar. Sålunda vore det skäl att i det förvaltningsrättsliga lagskipningsförfarandet, åtminstone i större mål, där det icke bleve oproportionerligt dyrt, i större utsträckning än hittills utnyttja det muntliga förfarandet,

likaså tvåpartsförhållandet och vittnens hörande på ed. I och med att den förvaltningsrättsliga lagskipningens nivå i lägre instans småningom stiger, borde antalet mål, som drages under högsta förvaltningsdomstolens prövning, inskränkas så, att denna högsta instans får mera möjlighet att fördjupa sig i de mål, den har att avgöra. För närvarande har den till följd av den stora arbetsbördan icke fulla möjligheter därtill.²³

Till sist vill jag här låna in ett stycke ur *Duvergers* framställning om de engelska domarna, för åtskådliggörande av hur man i vissa andra länder ser på den ansvarige tjänstemannens ställning:

»Vår skildring av de engelska instituten vore ofullständig, ja t.o.m. missvisande, om vi icke framhävde *domarnas oavhängighet* och betydelsen av deras uppgift i det politiska systemets maskineri. Den engelska domaren, som åtnjuter allmänt anseende och uppbär en anseelig lön, som lever fri från det invecklade hierarkiska befordringssystemets bekymmer och band, medveten om och stolt över sin autonoma ställning, är ett verkligt stöd och värn för landets lagar och sitt folks friheter, i det han skyddar dem såväl mot missbruk från enskildas sida som mot godtycke från myndigheternas. Med stöd av den berömda *habeas corpus*-lagen kan han förhindra godtyckliga häktningar och anhållanden, orsaken till åtgärden må vara vilken som helst – och denna sin rätt tvekar han aldrig att begagna sig av – och med stöd av den kan han även annars stå fast såväl mot påtryckning från regeringens sida som mot folkmassornas lidelser. Englands exempel visar, att den verkliga garantin för medborgarnas friheter och rättigheter ligger i separering av lagskipningen från övrig förvaltningsverksamhet och icke – såsom man tror i Frankrike, – i lagstiftningens separering från verkställigheten, vari lagskipningen endast inginge såsom en specialgren.«²⁴

VII. Slutord.

49. Det ovan anförda är ett försök att utreda det skydd samhällsförhållandena i Finland för närvarande ger sina förvaltningsundersåtar i beskattningsärenden. Denna utredning har fått en något ensidig prägel genom att nämnvärd uppmärksamhet icke har kunnat ägnas allt det i vår skatteförvaltning, som redan är som det skall vara – sådant finnes också en hel del – utan mera de punkter, där behov av förbättringar har förefallit att finnas. Ingen mänsklig varelse är nämligen fullkomlig. Den som tror det, må studera Ibsens Brand. Men all mänsklig verksamhet måste sträva till att utvecklas, att komma »allt högre upp på fjällen«, och

det är till denna utveckling denna korta utredning har velat bidra. Den innehåller en del utslutande i uppbyggande syfte framlagda tankar till övervägande i strävan att få förbättringar till stånd.

50. I det ovan anförda har heller icke medaljens fransida behandlats. Man skulle nämligen med goda skäl kunna säga, att också den som får skatten, samhället, är i behov av rättsskydd mot den enskilde. Det är nämligen uppenbart, att samhället för närvarande, till följd av att det icke lyckas genomdriva alla sina berättigade skattekrav, förlorar betydligt mera än individerna i de fall, då dessa blir oskäligt beskattade, om jämförelse anställes mellan beloppet av de förluster vardera lider. Samhällets behov av rättsskydd och utredningen därav faller dock utanför ramen för denna undersökning. Dessutom är det skäl att i enlighet med de ovan behandlade maximerna för beskattningen konstatera, att en sådan jämförelse icke får anställas enbart enligt penningvärdet. Ser man på saken i rättsprincipernas ljus sker en mindre skada, om skattetagaren någon gång blir utan sin rättmätiga skatt än om en skattskyldig, även om det sker sällan, blir föremål för oskälig och orättfärdig beskattning. Fördenskull och då det alltid finnes en betydande mängd fall, då förekomsten av skattskyldighet icke kan utredas, följer redan av nämnda rättsprincip, att skattetagarens intressen stundom, kanhända t.o.m. rätt ofta, utan särskilt skäl, får vika. Förvaltningen av skatteärenden är i skilda länder stadd i utveckling och denna utveckling bör föras vidare. Endast så kan man komma fram till det som är nödvändigt, nämligen att individen kan känna att han i sin stat, denna må sedan vara mer eller mindre totalitär eller demokratisk, har sin egen livssfär, där han kan leva som en fri man, tryggad till sina rättigheter. Att skapa en atmosfär, där denna känsla kan födas och leva, är en av rättsstatens främsta uppgifter.

Men i utvecklandet av skatteförvaltningen vore det nödvändigt att komma även därhän, att förvaltningsmyndigheterna och förvaltningsundersåtarna hade känslan av att sträva mot samma gemensamma mål – ett tillstånd som visserligen för Finlands vidkommande förefaller nästan utopiskt. En amerikansk professor svarade en gång då han tillfrågades om huruvida undanhållande av skatteobjekt förekom i större utsträckning i Amerika, att det enligt hans mening icke förhöll sig så. Orsaken härtill stod enligt hans förmenande att söka i tvenne omständigheter. Den ena var de höga straffen och den andra allmänna opinionens dom. Om en amerikansk barberare, förklarade han, blev fast för skatteförsnillning och detta blev bekant, styrde ingen längre sina steg till hans

affär. I Finland är allmänhetens inställning till beskattningen tyvärr den rakt motsatta. Detta beror – åtminstone till en del – på en långvarig propaganda mot skatter, vilken icke upphörde ens då kriget rasade som värst och landet befann sig i den största fara.

Sagda propaganda har icke nämnvärt syftat till att få till stånd en minskning i samhällets utgifter, ett syfte som kanske vore fullt berättigat. På sin höjd har den strävat till att stödja sparsamheten, när det gällt utgifter till förmån för andra intressegrupper, men när fråga är om dess egna anhängare, vill den ta ut av samhället allt som någonsin är möjligt. Ofta är denna propaganda dock endast en allmän svartmålning av beskattningen, som betjänar sig av vilsledande uträkningar och i orätt belysning framlagda statistiker. Det vore dock skäl att minnas att en dylik propaganda är som en bumerang, som vänder tillbaka till den som kastat den. De av propagandan sövda människosinnena är nämligen icke längre i stånd att fästa tillräcklig uppmärksamhet vid de verkliga obilligheterna, som det också finnes mycket av, och dessa blir fördenskull ofta okorrigerade. Behandlingen av skatteärendena borde – om något – redan därför alltid vara i alla avseenden saklig. I intresseorganisationsstater förefaller känslan av ansvar inför samhället som helhet dock att vara svagt utvecklad, och den blir nästan obefintlig, då propagandaan sätter in. En starkare allmän ansvarskänsla är vad samhället i allra högsta grad är i behov av.

NOTER

1. Jmf. *Egner*, Das Schicksal der Volkswirtschaft s. 3-72; *Forsthoff*, Lehrbuch des Verwaltungsrechts s. 2-4, 370-371; *Herlitz*, Rechtsschutzfragen s. 420; *Hildebrand*, Från nattväktarstat till välfärdssamhälle. Studier och debatt. 1959 N:o 2 s. 9-16; *Höök*, Den offentliga sektorns ekonomiska omfattning, ib. s. 17-25; *Leppo*, Johdatus finanssioppiin (Inledning till finansläran) s. 99 f.; *Sipponen*, Valtiosääntö ja valtioelämä (Statsförfattningen och statslivet). Poliitikka 1959 N:o 3-4 s. 115-117.
2. Jmf. bl.a. *Duverger*, Poliittiset järjestelmät (Les régimes politiques): s. 98, *Herlitz*, s. 420; *Kastari*, Lakimies 1956 s. 788 ff; *Rekola*, Kansantaloudellinen aikakauskirja (Nationalekonomisk tidskrift) 1949 s. 297 ff.
3. Jmf. bl.a. *Carsten-Welinder*, Offentlig hushållning s. 13; *Höök*, s. 17-25; *Leppo*, Kansantaloustieteen perusteet (Nationalekonomins grunder) s. 59 f.
4. Jmf. bl.a. *Herlitz*, s. 422; *Sundberg*, Allmän förvaltningsrätt s. 210; *Glistrup*, Skatteret s. 5.

5. Jmf. bl.a. *Duverger*, s. 38 ff.; *Hensel*, Steuerrecht, s. 179; *Sundberg* s. 209 f.; *Herlitz*, s. 423.
6. Jmf. bl.a. *Duverger*, s. 42-64.
7. Jmf. bl.a. *Kastari*, Lausunto perustuslakivaliokunnalle (Utlåtande till grundlagsutskottet) 1960. Rd Reg. prop. N:o 72 (1959 Rd) s. 92; *Merikoski*, Lakimies 1947 s. 271 ff.
8. Jmf. *Kastari*, Utlåtande s. 90 ff.
9. Jmf. bl.a. *Ljungman*, Skattefordran och skatterestitution, s. 21 f., 67 ff.; *Eberstein*, Om skatt til stat och kommun s. 91 f.; *Alanen*, Yleinen oikeustiede (Allmän rättslära) s. 99.
10. Jmf. bl.a. *Tirkkonen*, Uusi todistuslainsäädäntö (Den nya lagstiftningen om bevisning) s. 15 ff.; *Halila*, Todistustaakan jaosta (Om bevisbördans fördelning) s. 298, fotnot 15; *Sundberg*, s. 112; *Blumenstein*, System des Steuerrechts s. 303; *Norrmann*, SvSkT 1936 s. 5 f.; *Rekola*, Tulo- ja omaisuusverolaki (Lagen om inkomst- och förmögenhetsskatt) s. 483.
11. Jmf. bl.a. *Sandström*, SvSkT 1952 s. 261 ff.; *Bratt*, SvSkT 1950 s. 22 ff.; *Ljungman*, s. 21 s; *Castrén*, Lakimies 1950 s. 558 f.; *Honka*, Lakimies 1946 s. 60; *Helmers*, Kringgående av skattelag s. 254 fotnot 7, 288 s., 302-304, 497; *Rekola*, Lakimies 1953 s. 209, 214.
12. *Kivimäki*, Defensor Legis 1952 s. 347 f.
13. *Gregory v. Helvering*, 293 US 465 (1935).
14. Jmf. bl.a. *Bühler*, Steuerrecht s. 277; *Blumenstein* s. 121; *Fritsch*, Die Vermögensbesteuerung in Österreich s. 160.
15. Jmf. angående tjänstemannautbildningen i allmänhet *Herlitz*, s. 423; *Sundberg*, s. 208; *Castren*, Lakimies 1943 s. 45 ff.; *Palme*, Det nittonde nordiska juristmötet, s. 285; *Rekola*, NAT 1958, s. 327 f.
16. Jmf. angående tjänstemännens oavsätlighet bl.a. *Herlitz*, s. 423; *Sundberg*, s. 78; *Duverger*, s. 61.
17. Jmf. bl.a. *Kastari*, Defensor Legis 1941, s. 157 s.
18. Jmf. bl.a. *Herlitz*, s. 423.
19. Jmf. bl.a. *Esko Rekola*, Verovirkamiehen vastuu virkatehtävistään (Beskattningstjänstemannens ansvar för sina tjänsteåligganden). Verotus (Beskattningen) 1955 s. 153 f.
20. Jmf. bl.a. *Merikoski*, Lärobok i Finlands offentliga rätt II s. 35 ff, 92; *Hensel*, s. 179 f.
21. Jmf. bl.a. *Andenaes*, Det nittonde nordiska juristmötet, bil. VI s. 20 ff.
22. Jmf. bl.a. *Duverger*, s. 44 ff.
23. Jmf. intervjuuttalanden angående den förvaltningsrättsliga lagskipningen i lägre instans i Lakimies 1951 s. 329-359 (*Tulenheimo*, *Kaira*, *Manner*, *Honka*, *Lihtonen*, *Ahlbäck*, *Takki*, *Kuuskoski*, *Rautapää*, *Simonen* och *Rekola*).
24. *Duverger*, s. 61 f.

GÖSTA WALIN

NÅGRA PUNKTER
I EN ALLMÄN SKADE-
STÅNDSLAG

NÅGRA PUNKTER I EN ALLMÄN SKADESTÅNDSLAG

Av Justitierådet GÖSTA WALIN

INNEHÅLL		Sida
<i>Allmänna synpunkter</i>		3
I Lagens tillämplighetsområde, culpregeln.. .. .		15
II Skadeståndsansvaret för barn, sinnessjuka och sinnesslöa.. .. .		21
III Principalansvaret		23
IV Ansvar för felaktiga maskiner.. .. .		25
V Anställds skadeståndsansvar		26
VI Jämkning av skadeståndsansvaret i andra fall.. .. .		27
VII Ersättningen för personskada		32
VIII Ersättning för intrång i den personliga friheten samt för olaga åtal, angivelse, ärekränkning och annat dylikt angrepp å person		35
IX Uppsåtets betydelse vid bestämmande av ersättning för icke ekonomisk skada		36
X Ersättning vid dödsfall		36
XI Överlåtelse och utmätning av rätt till ersättning för inkomst eller förlust av försörjare m.m. samt arvingars rätt		39
XII Tillämpligheten av lagens bestämmelser vid objektivet ansvar och inom speciallagstiftning		40
XIII Begränsning av skadeståndsansvaret på grund av försäkring och »självförsäkring«		41
XIV Inomobligatoriskt skadestånd		41
<i>Sammanställning</i>		42
<i>Aberopad litteratur</i>		45

Allmänna synpunkter

Skadeståndsrätten utgör för visso ett praktiskt utomordentligt viktigt område av rättslivet som också varit föremål för livlig uppmärksamhet. Det må här vara tillfyllest att gå tillbaka till år 1946, då frågan om allmän skadeståndslagstiftning i nordiskt samarbete blev aktuell. Förberedande utredningar ha på offentligt uppdrag verkställts av professor

Ussing i Danmark, höyesterettsadvokaten *Wikborg* i Norge och professor *Strahl* i Sverige.¹ Utredningarna utmynnade i vissa gemensamma rekommendationer (i det följande endast betecknade »rekommendationerna«).

En kort erinran om innehållet i dessa torde vara på sin plats. Inledningsvis anfördes följande.

Såväl i Sverige som i Danmark och Norge äro de gällande reglerna om skadestånd utanför kontraktsförhållanden i många avseenden mindre tillfredsställande. Det råder mycken ovisshet om gällande rätt på detta område, och i sak kan på många punkter ifrågasättas en annan lösning än den gällande rätt innehåller. En revision av skadeståndsrätten är därför otvivelaktigt påkallad.

Det är angeläget, att man icke åtnöjes med partiella reformer, avsedda att avhjälpa de mest framträdande bristerna hos den nuvarande ordningen, utan företager en omprövning av skadeståndsrätten i dess helhet. Skadeståndsrättens olika delar stå nämligen i nära samband med varandra, och därtill kommer, att det är av vikt att undersöka om icke den tekniska och sociala utvecklingen i nutiden ger anledning till en nyorientering beträffande principerna för skadeståndsrättens utformning. Ett spörsmål är sålunda bl.a. frågan, i vad mån försäkring kan avlösa skadeståndsrätten.

Det är önskvärt, att revisionen företages under samarbete mellan de nordiska länderna. Sådant samarbete ger nämligen de bästa möjligheterna att finna goda lösningar, och det måste också betraktas såsom en stor fördel, om man kan åstadkomma i största möjliga utsträckning gemensamma nordiska skadeståndsregler. De delegerade vilja därför förorda, att skadeståndsrätten upptages till nordiskt lagstiftningsarbete.

Målet bör vara att revidera de allmänna reglerna om skadestånd utanför kontraktsförhållanden samt de särskilda lagbestämmelser, som ha nära samband med de allmänna reglerna. Att i lag reglera hela detta område låter sig förmodligen icke göra på ett tillfredsställande sätt. Men det är i klarhetens intresse önskvärt, att skadeståndsrätten, såvitt det kan ske utan olägenhet, regleras genom lagbestämmelser och att åtminstone de av dessa, som äga allmän räckvidd, samlas i en skadeståndslag. Under arbetets gång kan det övervägas, om det är ändamålsenligt att upptaga också några av de speciella skadeståndsreglerna i lagen.

Att skapa en skadeståndslag är en stor uppgift. Intet av de nordiska länderna äger en sådan lag, och det följer av det sagda, att det icke vore tillfyllest med ett lagfästade av de regler som utbildats i rättspraxis. Särskilt må erinras, att spörsmålet i vilken utsträckning man bör låta försäkring taga skadeståndsrättens plats icke kan lösas på annat sätt än genom lagstiftning.

Svårigheterna kunna efter de delegerades mening bäst övervinnas genom att dela arbetet.

Utredningsmännen förordade särskilda utredningar om ersättning för skada orsakad av motorfordon samt om statens och kommunernas

1. För Sveriges del SOU 1950:16.

skadeståndsansvar. I båda hänseendena ha numera avlämnats förslag.¹ Vidare förordades utredning om en *allmän skadeståndslag*, därvid även angavs vad en sådan borde innehålla. Ansvarsreglerna borde fastställas åtminstone i sina huvuddrag, och man kunde icke stanna vid en skuldregel. Skadeståndsansvaret för barn och själsligt abnorma borde omprövas. Vidare borde frågan om skadeståndsansvar för annans handlande behandlas. Reglerna om ersättning för skada av djur vore också i behov av översyn.

Man borde överväga, i vilken omfattning skada borde ersättas när den uppstått utan någons vållande, och ställning borde tagas till frågan om en allmän lagregel rörande ansvar för skada orsakad genom farlig verksamhet. En huvuduppgift måste vidare bli att pröva frågan, om försäkring borde medföra begränsning av skadeståndsansvaret, därvid även regressansvaret borde uppmärksammas. Frågan, på vilka områden ansvarighetsförsäkring borde föreskrivas, borde också undersökas.

Ehuru några regler om kraven på orsakssammanhang näppeligen borde upptagas i lagen, borde betydelsen av skadelidandes medverkan bli föremål för grundlig omprövning och uppmärksamhet ägnas frågan, om icke skadelidandes rätt till ersättning borde i större utsträckning bestå oaktat medvållande, om skadeståndsansvaret på andra sidan ej var grundat på vållande. Även reglerna om fleras medverkan och regress dem emellan borde övervägas. Det vore vidare önskvärt med en diskussion om ersättning för icke ekonomisk skada.

Vissa bestämmelser borde meddelas om skadeståndet. Därvid borde övervägas, om icke ersättning för personskada normalt borde begränsas till ett »borgerlig jevn mål». Vidare borde ställning tagas till frågan, om domstolarna skulle äga att nedsätta skadeståndet t.ex. när någon vållat skada i annans tjänst eller skadeståndsbördan på grund av den ansvariges ekonomiska förhållanden skulle drabba orimligt hårt. Möjligheterna att säkerställa skadeståndets utfående medelst införsel borde övervägas.

Slutligen berördes socialförsäkringens betydelse för skadeståndsrätten och framkastades, att skadeståndsskyldigheten kunde bortfalla i de flesta fall då socialförsäkring gäve de breda lagren någorlunda god trygghet mot förlust genom skada å person.

I anslutning till denna korta redogörelse må här nämnas, att utredning numera verkställts om försäkringsgivares regressrätt och verkan

1. För Sveriges del SOU 1957:36 och 1958:43.

av självförsäkring¹ samt att utredning i nordiskt samarbete verkstälts om atomskador.

Frågan om arbetet på en allmän skadeståndslag har – sedan de förberedande utredningarna verkstälts – åter upprepade gånger upptagits av *delegerade för nordiskt lagstiftnings-samarbete*.

I augusti 1957 ha delegerade, med utgångspunkt från en svensk promemoria angående ny nordisk skadeståndslagstiftning, behandlat spörsmålet, om och i så fall hur det samnordiska arbetet på skadeståndsrättens reformering skulle fortsättas sedan pågående samnordiskt arbete rörande trafikskadeståndsansvaret samt rörande stats och kommuns ansvar för tjänstemäns åtgärder slutförts. I promemorian hade angivits olika praktiska frågor som vore i behov av reglering, särskilt ur svensk synpunkt. De danska, finska, norska och svenska justitieministrarna ha därefter vid gemensamt möte i februari 1958 upptagit samma spörsmål till behandling. De förklarade sig då vara ense om att det tills vidare saknades anledning att inleda samnordiskt utredningsarbete om en allmän skadeståndslag. Justitieministrarna anmodade emellertid de delegerade att undersöka, vilka konkreta praktiska frågor inom skadeståndsrätten som med fördel kunde tagas upp till utredning i nordiskt lagsamarbete, och att på grundval härav lägga fram ett förslag till fortsatt samarbete inom detta lagstiftningsområde.

Delegerade beslöto vid sammanträde den 16 och 17 juni 1958 förorda, att såsom lämpliga utredningsämnen inom skadeståndsrätten upptoges frågorna

- 1) om principalansvar («husbondeansvar»),
- 2) om jämkning av anställds skadeståndsskyldighet,
- 3) om jämkning av skadestånd med hänsyn till arten av den skadevällande handlingen, på grund av den skadelidandes medvållande m.m.,
- 4) om ansvar för skada i följd av järnvägs och spårvägs drift samt
- 5) om skadeståndets storlek såvitt angår a) ersättning för förlorad arbetsförtjänst och förlust eller nedsättning av arbetsförmågan, b) ersättning för förlust av försörjare och c) ersättning för sveda och värk samt lyte och annat stadigvarande men.

Vid möte den 9 juni 1959 överenskommo de danska, finska, norska och svenska *justitieministrarna*, att samnordiskt utredningsarbete på

1. För Sveriges del SOU 1958:44.

skadeståndsrättens område skulle inledas beträffande principalansvaret, jämkning av anställds skadeståndsskyldighet samt barns och föräldrars ersättningsansvar såsom skadevällare.

Någon utredning är (september 1959) ännu ej tillsatt.¹ Och tydligen kan man icke nu förvänta, att frågan om en allmän nordisk skadeståndslag tages upp av regeringarna inom den närmaste tiden. Möjligen har man avskräckts av de vittutseende reformförslag som utredningsmännen antytt.

Enligt min mening är det tydligt, att man vid skisserandet av nya riktlinjer förlyft sig på uppgiften. I fråga om förhållandet mellan skadestånds- och försäkringsrätten har man förordat en väg som med nödvändighet måste bli omstridd och som tillika under alla omständigheter måste föranleda stora lagtekniska svårigheter. Dessa ha tydligt belysts vid utredningen om trafikansvaret.

Det förefaller som om det skulle ha varit lyckligare, om man på allvar prövat hur skadeståndsrätten borde kompletteras och modifieras med utgångspunkt från dess nuvarande grundvalar och hur den lämpligen borde kombineras med försäkringsrätten utan att dennas funktion behövde få en väsentligt ändrad inriktning. Vid samråd om lagstiftningen angående trafikansvaret har jag haft tillfälle att ge uttryck åt denna mening.

Att frågan om en allmän skadeståndslagstiftning på detta sätt kommit i bakvatten är mycket beklagligt. Frånsett önskemålet om en kodifiering av åtminstone vissa huvudgrunder ha angelägna reformer i särskilda hänseenden försenats och ställts på en oviss framtid. Att skadeståndsrätten erbjuder vissa svårigheter för lagstiftaren kan ej rimligen motivera en sådan skygghet för uppgiften, att ej ens ett försök göres att bygga en allmän skadeståndslag som kan göra skäl för namnet.

Det är ur många synpunkter ett viktigt önskemål, att frågan om en allmän skadeståndslag upptages till behandling. Betydande osäkerhet råder för närvarande och bottnar delvis i det förhållandet, att ingen lagstiftare hos oss i modern tid utsagt vilka ändamål skadeståndsrätten skall tjäna. Man är i stället hänvisad till olika teoretiska utläggningar. Därvid ha med skiftande värderingar framförts preventionssynpunkten, reparationsintresset, trygghetskravet o.l. samt på senare tid även mera rent sociala värderingar.

1. Kommitterade ha senare utsetts i Danmark, Finland, Norge och Sverige.

Min avsikt är ej att här söka systematiskt fördjupa mig i dessa synpunkter, utan jag vill inskränka mig till några korta anmärkningar.

Utän tvivel har skadeståndsrätten stor preventiv betydelse. Jag tror också, att skadeståndsansvaret – liksom i sin mån självrisk och bonus-system – har en mycket avsevärd förmåga att förebygga även att skada orsakas genom tillfällig ouppmärksamhet eller genom misstag under brådsakande förhållanden, ehuru självfallet resultatet blir långtifrån 100-procentigt. I gångna tider lär väl hänsynen till rättvisa och billighet, eller reparationsintresset om man så vill, ha dominerat, och det förefaller alltjämt naturligt att vid den närmare utformningen av reglerna låta denna synpunkt få stor betydelse inom den ram som i sina huvuddrag uppdrages för skadeståndsrätten. Besvarandet av skadeståndsspörsmålen är ofta av största vikt för den enskilde; svaren böra vara förståeliga för honom och synas honom välgrundade. Detta resultat kan icke uppnås utan att lagstiftaren och domstolarna låta sig ledas även av hänsyn till allmän uppfattning om rättvisa och billighet. Regler och tillämpning som i strid häremot styras alltför mycket av preventions-synpunkten framstå som skrivbordsprodukter. Någon egentlig konflikt behöver dock knappast uppkomma. Det går i stort att låta synpunkterna samarbeta. Vissa begränsningar får man emellertid ålägga sig. Jag tror t.ex., att det är praktiskt uteslutet att av preventionshänsyn förbjuda ansvarighetsförsäkring som skydd för skadevällaren annat än för särdeles grova fall eller att söka tvinga försäkringsgivare att utöva regress när de själva äro obenägna därtill.

Vad angår trygghetskravet sammanfaller det naturligen ur den skadelidandes synpunkt i stort med reparationsintresset. Även den skadevällande kan emellertid åberopa trygghetssynpunkten, och den bör beaktas t.ex. i fråga om anställdas skadeståndsansvar och regressansvaret. Härav kan bland annat föränledas, att skadeståndsskyldigheten jämkas eller bortfaller. Jämväl de sociala hänsynen kunna föränleda denna slutsats. Vidare kunna de slå igenom vid bestämmande exempelvis av normerna för ersättning i anledning av personskada och valet av ersättningsformer. Samspelet med sociala skyddsåtgärder av olika slag måste också uppmärksammas inom skadeståndsrätten.

Den på senare tid drivna satsen, att skadeståndsrätten som sådan bör i större eller mindre mån *ersättas* av försäkringsanordningar har jag svårt att förstå. Försäkringsväsendet spelar redan nu en utomordentligt viktig roll i förening med och vid sidan av skadeståndsrätten, för de skadelidande praktiskt naturligtvis en dominerande roll. Detta kan dock

icke nödvändigögra, att det skadeståndsrättsliga systemet utplånas på de områden där försäkring finnes. Försäkring bör om möjligt föreskrivas på alla områden där det är praktiskt motiverat, och försäkringen kan även bereda jämväl *skadevällaren* ett större eller mindre skydd, men försäkringen behöver icke fördenskull hacka ut stora stycken ur tillämpningsområdet för den allmänna skadeståndsrättens regelsystem. Dennas generella karaktär kan bevaras och kan bli av värde i många sammanhang. Ingenting hindrar att låta försäkringsväsendet växa i betydelse från den utgångspunkten.¹

Uppenbart är, att man mycket lättare kan komma fram till viktiga förbättringar, om man lugnt fortsätter och bygger på det nuvarande. Man riskerar ej att i sina förslag råka ut för alternativen allt eller intet. Om ett förslag, byggt på befintliga förutsättningar, befinnes för vittgående av de slutligt bestämmande instanserna, är det ingen större konst att modifiera detsamma. Den som bygger på det bestående har också långt större garanti för att det önskvärda sambandet mellan olika områden av skadeståndsrätten liksom med andra rättsområden bibehålles.

I sistnämnda hänseende vill jag framhålla, att det framförda reformprogrammet tar sikte på skadestånd i utomobligatoriska förhållanden. Såsom olika rättslärdade framhållit är det emellertid en given fördel, att för närvarande frågan om skadestånd i många avseenden bedöms lika i *inom- och utomobligatoriska förhållanden*. Det skulle vara synnerligen beklagligt, om det mellan dessa områden skulle uppstå en djup klyfta. De glida i verkligheten över i varandra – man behöver i många fall ej närmare undersöka om grunden för skadeståndsskyldigheten är inom- eller utomobligatorisk – och den skillnad som nu finns, hos oss t.ex i fråga om principalansvaret, bör såvitt möjligt minskas och icke ökas.¹ Vid mångahanda avtal – köp, arbetsbeting, fraktavtal, uppdrag, anställningsavtal m.fl. – räknar man med skadestånd som sanktion och en effektiv sådan. För frågan om skadestånd skall utgå ter sig ofta avtalsförhållandet som underordnat, oaktat grunden teoretiskt är inomobligatorisk. Och gränsfall förekomma ständigt.² De ha inom svensk judikatur exempelvis föranlett, att situationen emellanåt betecknats som kvasikontraktsrättslig. Man bör även hålla i minnet tendensen att erkänna skadeståndsansvar för culpa under avtalsförhandlingar, butiksinnehavares

1. Jfr Andersen s. 387 ff.

2. Jfr Ussing s. 7.

3. Jfr betr. svårigheterna Gomards avhandling.

ansvar mot kunder att de ej komma till skada och liknande. Genomförande av reformprogrammet skulle bryta sönder ett sammanhängande helt, inom vilket visserligen två stora fält kunna teoretiskt skönjas men där det är uppenbart önskvärt att inga skarpa motsatser möta och där ofrånkomliga övergångar böra göras så mjuka som möjligt. Med det sagda vill jag naturligen ej fördölja, att rättsverkningarna av avtal kunna bli andra – även i fråga om skadestånd – än i utomobligatoriska förhållanden.

Skadeståndsrätten är vidare av stor *internationell betydelse*. Det har i litteraturen med tillfredsställelse framhävts, att den i sina grunddrag är likartad i kulturstaterna. Även om förslag att radikalt ersätta skadeståndsrätten med försäkring skulle vinna gehör i Norden, finns det mig veterligen ej anledning tro att övriga civiliserade länder skulle gå samma väg. Så högt kan värdet av nordisk rättslikhet icke skattas, att man ej måste väja för att på ett internationellt betydelsefullt område gå emot ett system som har enhällig anslutning inom andra kulturstater.

Till belysning av det internationella sambandet på det utomobligatoriska området må erinras om sjöfarten, lufttrafiken och biltrafiken, där transportmedlen ideligen passera nationella gränser och t.ex. kollisioner ofta inträffa även på internationellt vatten eller i internationellt luftrum. Kastningar i skadestandsreglerna böra helst inte få äga rum allt efter platsen för skadans inträffande, och utgången av skadeståndsmål bör ej på grund av nyskapade klyftor bli radikalt olika, beroende på vilket lands domstol som dömer eller vilket lands lag som domstolen anser tillämplig. Detta gäller såväl person- som sakskada. Här må också uppmärksammas befintliga konventioner på olika områden.

Vidare bör erinras om att skadeståndsrätten även på det inomobligatoriska området uppenbart är av stor internationell betydelse, t.ex. i fråga om frakter från det ena landet till det andra – med transportmedel som höra hemma än i en stat än i en annan stat. Önskvärdheten av att fraktförarens förpliktelser bedömas efter såvitt möjligt enhetliga normer med så lika påföljder som möjligt i olika fall ligger i öppen dag. Utom fraktavtalen må nämnas de otaliga internationella köpeavtalen – import och export – där bristande fullgörande, vårdslöshet och andra omständigheter kunna föranleda skadestånd. Det teoretiskt och praktiskt nära sambandet mellan inom- och utomobligatoriskt skadestånd belyses med största tänkbara klarhet t.ex. inom sjöfarten. En och samma fartygs-kollision kan grunda vittgående skadeståndsanspråk på både inom- och utomobligatorisk grund, och det gäller både person- och sakskada.

Om Norden skulle på det utomobligatoriska området i någon större omfattning avskaffa skadeståndsrätten och ersätta den med försäkring, skulle detta nödvändiggöra undantagslagstiftning för internationella förhållanden av mycket stor praktisk räckvidd. Att man på denna väg kan ådraga sig betydande svårigheter vid förhandlingar om internationell lagstiftning och mödosamt lagtekniskt arbete är uppenbart. Bådadera onödiga.

Den nuvarande skadeståndsrätten bygger på gamla traditioner och har otvivelaktigt i sina grunddrag förankring i rättsmedvetandet.¹ Liksom det är av största värde, att vi i rättsligt hänseende stå i samklang med andra länders uppfattning – det ger väsentligt ökad slagkraft åt reglerna – måste det vara av stor betydelse att såvitt möjligt anknyta till den nedärvda åskådningen med alla dess associationer. De gamla reglerna ha sin helgd, nya sakna sådan. Även om man inskränker sig till att avskaffa skadeståndsrätten inom vissa avsnitt går det värde förlorat som ligger i att t.ex. culparegeln har generell räckvidd. Det förefaller ganska riskabelt att ej på skadeståndsrättens område ha en vedertagen allmänt omfattad princip sådan som culparegeln att hålla sig till. Att dess tillämpning kan erbjuda juristerna många svåra problem och att anspråken på aktsamhet böra ställas olika på skilda områden betyder mindre. Skiftningarna påkallas f.ö. här ofta av den allmänna rättsuppfattningens krav och förstärka på det sättet regelns livskraft. En obligatorisk försäkring t.ex. mot personskada kan däremot *ej* läggas till grund för någon morallbildning.

Till sist må ur rent teknisk synpunkt påpekas det arbete som skulle krävas för att omarbete de talrika skadeståndsregler som nu finnas för speciella områden.

Den omständigheten att man till äventyrs kan ur vissa synpunkter ordna ersättningssystemet mera ekonomiskt och effektivt genom försäkring än genom skadestånd kan enligt min mening icke motivera, att man bryter sönder det nuvarande systemet. Den rätta vägen måste i stället vara att med lämpliga *modifikationer* och *kompletteringar* söka att i anslutning till gällande huvudgrunder avhjälpa de brister som gjort sig gällande. Häri ingår exempelvis utvidgning av principalansvaret, införandet av objektiva ansvar i viss utsträckning, jämkning av skadeståndsansvaret när det drabbar för tungt o.s.v. Vidare kan ersättningssystemet med fördel i ökad omfattning kompletteras med olycksfallsför-

1. Jfr bl.a. Andenaes TfR 1941 s. 248 ff.

säkring av vanlig typ inom särskilda områden, med vanlig skadeförsäkring, obligatorisk ansvarighetsförsäkring m.m. Det må i detta sammanhang framhållas, att mycket hos oss redan vunnits genom den nya sjukförsäkringen, vartill kommer den nya pensionsförsäkringen. Antydda ändringar behöva ingalunda göra systemet invecklat och svåröverskådligt.

Att skadeståndsrättens framtid har ställts under diskussion från delvis radikalt nya utgångspunkter har kanske varit stimulerande. Beklagligtvis tror jag emellertid, att det läge vari vi nu befinna oss är ägnat att lägga en död hand på skadeståndsrättens utveckling i praxis. Den uppmärksamhet som de radikala tankarna väckt har skapat ökad osäkerhet hos dem som i teorin utreder skadeståndsrättsliga problem och hos domstolarna. Redan förut rådde ovisshet om vilken roll som på detta område var tilldelad domstolarna. Ha dessa haft befogenhet att på det skadeståndsrättsliga området fritt utbilda nya rättsregler – t.ex. finna nya grunder för skadeståndsansvar? Eller är deras roll inskränkt till att tillämpa »allmänna rättsgrundsatser« på nya fall och analogiskt använda befintliga regler? Under det att exempelvis i Norge domstolarna ej tvekat att gå långt på det objektiva ansvarets väg har man hos oss, fränsett vissa sporadiska ansatser, fastslagit dylikt ansvar allenast inom grannelagsrätten och i fråga om vissa militära övningar. Därutöver gäller som bekant objektiva ansvar enligt lag på vissa områden. När nu tillkommit, att osäkerheten om skadeståndsrättens framtida utveckling ökat, måste även domstolarnas obenägenhet att leda praxis i önskvärd riktning växa. Domstolarna kunna med visst fog fråga sig, om de nu skola stanna där vi händelsevis råka befinna oss, i avvaktan på vad en ny tid vill ha, eller om de skola, i tro på att den traditionella skadeståndsrätten alltjämt är livsduglig, fortsätta att bygga på denna och anpassa den efter utvecklingens krav.

Det är av de skäl som här antytts i hög grad angeläget, att lagstiftaren intresserar sig för att skapa en allmän skadeståndslag. Om man bestämmer sig för att nu ej bryta med *hittillsvarande huvudgrunder* och andra kulturländers system, är uppgiften ingalunda oöverkomlig. Härvid förutsätter jag, att man även med traditionella utgångspunkter ej spänner bågen för högt. Det kan utan tvivel lyckas att utarbeta en lag som på sedvanligt sätt utsäger väsentliga saker, även om den lämnar en hel del frågor öppna. En förutsättning för att detta skall låta sig genomföra är att *lagens tillämplighetsområde* begränsas på lämpligt sätt. I synnerhet om lagen – så som självfallet bör ske – utarbetas i nordiskt samarbete

lärar det knappast vara möjligt att med lagtexten täcka ett lika stort område som kunnat ske vid rent intern lagstiftning.

En fördel med ny lagstiftning brukar vara, att den åtföljes av omsorgsfullt skrivna *motiv*. Dessa bli hos oss regelmässigt föremål för bedömning av regering, lagråd och riksdag. Genom motiven till en ny skadeståndslagstiftning skulle domstolarna kunna få anvisning om de synpunkter som väsentligen legat till grund för de lagstiftande myndigheternas bedömning vid lagens antagande. Även om lagtexten ej behandlar alla de spörsmål som upptagas i motiven kan det ändå bli klarlagt, hur lagstiftningsmakten sett på frågan. Detta måste erbjuda ett värdefullt stöd för domstolarna. Om det exempelvis uttalats att domstolarna förutsättas komma att i samverkan med doktrinen tillämpa objektivet ansvar där särskilda skäl tala därför, skulle läget hos oss bli ett helt annat än nu. En annan sak är, att motivens betydelse minskar med tiden och att domstolarna måste i större utsträckning beakta nya och ändrade förhållanden. Även om detta är oundvikligt – väl också önskvärt – ha motiven gett tillämpningen en viss inriktning för avsevärd tid framåt.

Ehuru den skadeståndsrättsliga bedömningen i de nordiska länderna nu utfaller olika på åtskilliga punkter – såsom i fråga om principalsvaret och det objektiva ansvaret – är det påfallande, att doktrinen arbetar med väsentligen samma problem, ibland med en strävan att återföra diskussionen till vissa förenklade utgångspunkter.¹ Det bör vara möjligt att vid utarbetandet av en nordisk allmän skadeståndslag tillgodogöra värdefulla synpunkter i de olika ländernas doktrin och i väsentliga hänseenden förorda en *synthes*. Lagstiftaren kan sålunda göra en för de nordiska länderna i väsentliga stycken gemensam värdering. På så sätt bör – även när problemen ej ägna sig för att besvaras i lagtexten eller av andra skäl svaren böra bli försiktigt avfattade – tillämpningen i de olika länderna och rättsutvecklingen i Norden kunna knytas närmare samman, i det att domstolarna skulle få ett samlat gemensamt material till hjälp för tillämpningen.

Den strävan att tillgodogöra sig rättspraxis i andra nordiska länder som på senare tid bland annat tagit sig uttryck i en gemensam *nordisk domssamling* bör för framtiden i sin mån medverka till att utvecklingen blir ensartad.

1. Jfr Andersen s. 11 ff.

Man hör ibland sägas att det tjänar föga till att skriva lika nordiska lagar; de tillämpas ändå olika. Det må vara sant, att allmänheten och advokaterna ej kunna vänta sig samma nyanser i tillämpningen från de olika nordiska länderna, men det bästa bör icke vara det godas fiende. Det är en stor fördel – kanske den viktigaste – att *tendensen* i de nordiska länderna är gemensam och att avgörandena bygga på en i huvudsak likartad åskådning. Därför bör splittring motverkas, även om likheten ej blir fullständig. Att olika organ komma till skiftande bedömning får man finna sig i även när det gäller myndigheter i ett och samma land.

En allmän skadeståndslag skulle, även om den blir kortfattad, kunna kompletterad med motiv bli en *plattform*, från vilken man kan utgå vid utformningen av speciella lagar eller regler av skadeståndsrättslig natur. Vi ha i Sverige redan sett tydliga spår av lagstiftarens ovisshet t.ex. i fråga om regressrätt, där skiftande regler gälla i olika lagar och nya regler t.o.m. ändrats innan de hunnit träda i kraft. Från Danmark torde man som exempel kunna anföra den skiftande regleringen av ersättning med anledning av förlust av försörjare.

För att om möjligt i någon mån bryta den skepsis i fråga om möjligheterna att åstadkomma en nordisk allmän skadeståndslag som kanske ännu råder på sina håll vill jag i det följande försöka skissera, hur en sådan lag enligt min mening skulle kunna utformas. Det måste understrykas, att det allenast är fråga om en skiss till stomme.¹ Jag har försökt att i någon mån orientera mig om aktuella önskemål i praxis och i litteraturen. Framställningen gör emellertid *icke* anspråk på fullständighet. För att den om möjligt skall väcka större intresse har jag vågat framkasta en del förslag. Av naturliga skäl är det ganska genomskinligt, att de grundats på vad som åtminstone preliminärt synt mig lämpligt främst ur svensk synpunkt med försök att beakta övrig nordisk rätt. För övrigt äro självfallet meningarna delade även i vårt land, ehuru jag på åtskilliga håll kunnat konstatera sympatier för här antydda grundlinjer.

Vidare må framhållas, att de teser som upptagas här nedan visserligen formats något så när i den stil som brukar användas för lagtext. De få emellertid icke uppfattas mer än som försök att uppfånga det väsentliga av vad som åsyftas under varje särskild punkt. Att föra arbetet längre har förefallit mig tämligen meningslöst, eftersom syftet endast varit att åskådliggöra en enligt min mening framkomlig väg och på vad sätt

1. Vinding-Kruse har ett utkast s. 1 ff.

en del mer eller mindre viktiga önskemål skulle kunna tillgodoses. Bland annat bör särskilt påpekas, att den skönsrättsliga prövning som förutsettes i vissa punkter kan efter närmare överväganden ersättas av mera preciserade föreskrifter, i den mån det finnes önskvärdt och praktiskt genomförbart. Att nu nedlägga ytterligare möda på den närmare utformningen skulle antagligen vara till föga nytta vid det gemensamma nordiska arbete på uppgiften som väl ändå till sist – och helst så snart som möjligt – måste upptagas.

I. *Lagens tillämplighetsområde, culparegeln.* Här må erinras om de inledande bestämmelserna i 9 kap. finska strafflagen och 6 kap. svenska strafflagen.

Finland (9:1 SL).

Skada, som genom brott tillfogats någon, skall af den skyldige ersättas, ehvad brottet föröfvats uppsåtligen eller skett af vållande.

Sverige (6:1 SL).

Skada, som någon genom brott annan tillfogar, skall av den brottslige gäldas, evad brottet skett med uppsåt eller av vållande.

Danmark, Island och Norge sakna motsvarighet till bestämmelserna.

En lämplig avgränsning av tillämplighetsområdet för en ny lag synes vara att låta den omfatta av uppsåt eller culpa åsamkade *integritetskränkningar*, härunder inbegripna skada å person eller sak, intrång i den personliga friheten och skada genom sådana angrepp som olaga åtal, falsk angivelse och ärekränkning.

Det nuvarande 6 kap. svenska strafflagen gäller enligt ordalagen endast skadestånd på grund av brott, men där givna bestämmelser tillämpas analogivis eller på grund av uttrycklig hänvisning till kapitlets bestämmelser även i andra fall. En ny lag torde visserligen ej böra göras tillämplig annat än på utomobligatoriska förhållanden men bör ej begränsas till brottsliga handlingar. Det må påpekas, att den svenska lagen för närvarande till synes ger en ovillkorlig rätt till ersättning för skada till följd av brott. Denna regel kan emellertid enligt vad som är erkänt i både doktrin och praxis icke upprätthållas. Det torde innebära en förbättring, att bundenheten till brott får bortfalla och att man hos oss, liksom i Danmark och Norge, blir friare ställd än nu. Å andra sidan är det ej praktiskt behöfligt att låta lagen omfatta alla anspråk på skade-

stånd av brott, t.ex. på grund av bedrägeri, straffbart intrång i immateriella rättigheter m.m.

Lagens tillämplighetsområde kan måhända åskådliggöras med en bestämmelse av ungefärligen följande lydelse.

Den som, uppsåtligen eller av oaktsamhet, vållar att annan lider skada till person eller egendom eller intrång i sin personliga frihet skall utgiva ersättning därför enligt vad i denna lag sägs.

För olaga åtal, falsk angivelse, ärekränkning och annat dylikt orättmätigt angrepp å person skall ävenledes ersättning givas på sätt nedan stadgas.

Någon särskild bestämmelse om fleras medverkan till skada eller om regress dem emellan synes knappast behövlig, även om den naturligen skulle vara upplysande. I allt fall kan frågan här lämnas därhän. Vidare må nämnas, att ersättning naturligtvis också bör utgå för kostnad eller förlust som uppkommit i och för avvärijande av sådana orättmätiga angrepp som avses med bestämmelsen. Dessa fall ha också t.v. lämnats därhän.

Ordet »vållar« användes i den skisserade bestämmelsen i traditionell svensk betydelse. Även underlåtenhet kan naturligtvis grunda skadeståndsskyldighet. Denna fråga kan behöva diskuteras närmare i motiven. (En speciell begränsning förefaller i svensk rätt för närvarande gälla i fall som avses i 6 kap. 5 § jämförd med 3 kap. 6 § 1 st. strafflagen).

Om lagen begränsas till integritetskränkningar på sätt här antytts, borde det vara möjligt att komma fram till nordisk enhet utan alltför stora svårigheter i de flesta väsentliga hänseenden. Lagen skulle lämna å sido skadestånd med anledning av sådan allmän förmögenhetsskada som ej åsamkas via integritetskränkning, liksom skadestånd till följd av intrång i immateriella rättigheter eller culpa vid avtalsförhandlingar o.s.v. Att lagen icke skulle i första hand avse skadestånd i inomobligatoriska förhållanden har redan framhållits. Självfallet innebär lagens begränsning icke, att skadestånd ej skulle kunna utdömas i andra fall än de som angivas i lagen.

I överensstämmelse med vad som antytts i rekommendationerna torde lagtexten icke böra söka lösa några rättsstridighetsproblem eller ange några närmare rekvisit för att klargöra, när erforderlig kausalitet och culpa skall anses föreligga. Det vore däremot tvivelsutan välgörande, om motiven kunde redovisa ett positivt resultat av en nordisk diskussion i nu berörda hänseenden. Det förefaller t.ex. som om den härskande åskådningen i Sverige icke till sitt resultat skulle skilja sig alltför mycket

från den nordiska rättsstridighetslära, vilken i stort synes ha vunnit anslutning i Danmark och Norge.¹ Att såsom i rekommendationerna antytts ge en bestämmelse om nödsituationer synes knappast nödvändigt och skulle kanske bli missvisande, om ej andra grunder till rättsstridighetens bortfallande även redovisas i lagtexten.

Vad angår frågan om den juridiska kausaliteten synes det vara av behovet påkallat, att läran om adekvansen – som är föremål för delade meningar – bedömes.² Måhända är det ett önskemål, att skadeståndet bör sträcka sig mindre långt vid omedveten culpa än vid uppsåtlig skadegörelse eller medveten culpa.³ Eventuellt kan åtskillnaden genomföras på det sättet, att juridisk kausalitet anses föreligga i jämförelsevis vidsträckt omfattning men möjlighet beredes att medelst någon jämningsregel draga en snävare gräns vid exempelvis ringa omedveten culpa. Dessa frågor kunna nog med fördel diskuteras i motiven.⁴

I fråga om *culpabedömningen i övrigt* finnas ett stort antal problem som ägna sig för gemensam diskussion. Det bör klargöras vad som numera bör anses vara culpanormen – om någon enhetlig normformel för olika områden verkligen kan upprätthållas. Enligt min mening är det angeläget, att man mera öppet erkänner hur culpabedömningen måste skifta allt efter de olika verksamhetsområdenas beskaffenhet.⁵ Det förefaller som om den gamla jämförelsen med en bonus pater familias' bedömning borde skjutas i bakgrunden. Under tekniskt primitiva förhållanden kan en sådan regel ha varit ganska allmängiltig. Människor voro tidigare ej tillnärmelsesvis på samma sätt utrustade med tekniska hjälpmedel som krävde särskild skicklighet eller uppmärksamhet vid handhavandet. En del djur som man höll sig med kunde visserligen vara farliga för andra, men för skada vållad av djur har ju ofta funnits regler om objektivet ansvar.

Numera torde flertalet mera betydande skador orsakas i samband med användningen av tekniska hjälpmedel: motorfordon, flygmaskiner, järnvägar, industrins maskiner o.s.v. Det förefaller föga ändamålsenligt att bedöma frågan om culpa på alla dessa områden med utgångspunkt från den klassiska regeln, även om den skärpes med hänsyn till de särskilda

1. Andersen anser det överflödigt att laborera med rättsstridighetskravet, s. 81 ff.

2. Ang. behovet och värdet av läran om adekvans jfr Jørgensen s. 65 ff samt Andersens nedvärdering s. 27 ff.

3. Jfr Ussing s. 63 ff och Knophs där cit. uttalanden.

4. Jfr Andersen s. 84 ff samt där cit. uttalanden av Grette.

5. Jfr Vahlén s. 245 o. 292.

yrkeskraven. Är det icke naturligare, att man konsekvent gör klart för sig att användningen av de tekniska hjälpmedlen kräver därtill anpassad teknisk skicklighet och oavlätlig uppmärksamhet, på sätt man nu fordrar av exempelvis motorfordons förare? Vilken grad av skicklighet och uppmärksamhet som bör fordras kan ej bestämmas genom jämförelse med vad som vanligen iakttages. I stället måste öppet erkännas, att det är statsmakterna eller, om dessa ej givit erforderlig ledning, domstolarna själva som genom avvägning av motstående intressen bestämma hur mycket man rimligen kan fordra. Preventionssynpunkten får därvidlag naturligtvis särskild betydelse, när risken för skada är stor. Men även reparationssynpunkten bör inverka vid bestämmande av om eftersättandet av den önskvärda handlingsnormen nått sådan grad att det bör föranleda att den som skadats får ersättning.

I detta sammanhang må framhållas, att det icke är nödvändigt att eftersträva enhetlig adekvans- och culpabedömning inom straffrätten och skadeståndsrätten.¹

Med angiven utgångspunkt kommer den klassiska culpabedömningen i huvudsak att stå kvar för de områden, där människan rör sig mera vardagligt utan att använda sig av riskabla tekniska hjälpmedel. Ett sådant tillbakaskjutande av den gamla regeln förefaller vara en alldeles given konsekvens av att *livet* med tiden *förändrats* så ofantligt på det sista århundradet; på de väsentligt förändrade områdena måste en annan culpabedömning sätta in och dessa områden äro de viktigaste. Synpunkten att man ej kan av människorna fordra oavbruten anspänning kan där ej upprätthållas. Så länge den riskabla verksamheten – t.ex. flygning – pågår måste också uppmärksamheten vara skärpt. Pauser och dygnsvila skola anpassas därefter. Under dessa bör vederbörande däremot kunna slappna av och culpabedömningen i andra, vardagliga göranden och låtanden följaktligen bli mildare. På det område som blir kvar för den gamla regeln – eller någon liknande – synes det vara på tiden, att man söker en annan och för menige man mera förståelig liknelse än med *bonus pater familias*.

Mot tillämpningen av culpaansvaret anföres – åtminstone hos oss – att culpabegreppet håller på att urvattnas och att culpan ofta är fingerad. Jag är ej säker på att domstolarna gått mycket längre än som är förenligt med det betraktelsesätt som nyss angivits. Tillämpningen har emellertid varit pressad, och om man trott sig alltjämt tillämpa en enhetlig klassisk

1. Jfr Jørgensen s. 67 ff.

culpabedömning, har man misstagit sig. Men vem har egentligen på allvar trott något sådant exempelvis i fråga om motorfordonstrafiken? För egen del kan jag icke förstå, varför man skulle inskränka användningen av begreppet culpa till sådana fall då något konventionellt klandervärt förelupit. Det bör vara tillfyllest, att vederbörande till en viss grad underskridit den önskvärda handlingsnorm som anses böra eftersträvas på området i fråga. En försummelse kan vara sådan att den bör föranleda skadestånd, även om den icke kan bli föremål för klander ur etisk synpunkt.

Flera omständigheter ha hos oss medverkat till att kraven på omsorg och försiktighet ej sällan ställts höga. Ett skäl är, att praxis – fränsett grannelagsförhållanden och militärväsendet – varit obenägen att fastställa objektivt ansvar och att företagare och andra i allmänhet icke utan culpa svara för bristfälliga maskiner eller andra bristfälliga anordningar. (Inom t.ex. motorfordonstrafiken svarar dock ägaren som bekant även för fel hos fordonet). Ett annat skäl har varit, att arbetsgivare i utomobligatoriska förhållanden icke svara för den enkle arbetarens försummelse. Med sådana blottor i regelsystemet som nu antytt blir culpapregeln hårt pressad.

Såsom i det följande kommer att angivas anser jag, att man hos oss i princip bör erkänna *arbetsgivares ansvar* även för arbetares försummelse och därmed åstadkomma överensstämmelse med vad som i stor utsträckning gäller i inomobligatoriska förhållanden. Därmed kommer ett av skälen till en alltför hårt spänd tillämpning av culpabedömningen att försvinna. Huruvida det är möjligt att i samband med genomförandet av en allmän nordisk skadeståndslag även ge en impuls till ökad användning av *objektivt ansvar*, är svårare att bedöma. Särskilt i fråga om ansvar för *felaktiga maskiner* och andra *bristfälliga anordningar* förefaller det naturligt, att objektivt ansvar snarast erkännes. Enligt Strahl borde det objektiva ansvaret regleras genom uttryckliga bestämmelser från fall till fall. Den vägen har nog sina fördelar men det är synnerligen oviss om och när man på det sättet kommer till något tillfredsställande resultat. För egen del tror jag ej, att det är så mycket att anmärka på den norska praxis;¹ och det förefaller som om den vore lättare att följa än den regel som Ussing förordat.² En praxis som på allvar söker komma till rätta med betydelsefulla praktiska problem och

1. Om dess innebörd se Andersen s. 200 ff.

2. Ussing s. 127 ff.

vill anpassa sig efter den tekniska utvecklingen är under alla omständigheter att föredraga framför ett resignerat hänskjutande till lagstiftaren att avgöra när objektivt ansvar skall föreligga. Någon oangriplig sammanfattning av ansvaret utan culpa har väl icke den norska praxis ännu förmått ge, men även om gränsen nedåt måste bestämmas skönsmässigt torde svårigheterna i praktiken ej behöva bli alltför stora. Om en allmän skadeståndslag kommer till stånd, torde icke desto mindre det mest sannolika vara att på grund av svårigheterna någon allmän bestämmelse om objektivt ansvar tills vidare icke upptages i lagtexten. I motiven till en lag kan man emellertid diskutera praktiska fall och tillkännagiva, att man förutsätter att domstolarna med doktrинens stöd taga sig an problemen.

I detta sammanhang böra uppmärksammas de fall, då företagare och andra ålagts *speciella förpliktelser*, såsom att vidtaga skyddsåtgärder, att befria tak från snö och is o.s.v. Åtminstone om ej vis major föreligger, kräver rättskänslan att ersättning utgår, när skada uppstår till följd av att förpliktelsen ej fullgjorts.¹

Frågan om ansvar för *djur* torde kanske bäst regleras i en speciallag.

Det förefaller oomtvistligt, att en skadeståndsrätt som bygger på skiserade synpunkter kan naturligt utvecklas med hjälp av rättspraxis. Tydligt är, att skadeståndsrätten enligt antydda linjer skulle i ökad omfattning medge skadestånd i fall då det är naturligt att risken är täckt av *försäkring*, till båtnad både för den skadelidande och den skadeståndsskyldige. Obligatorisk ansvarighetsförsäkring torde böra eftersträvas på nya områden. Denna fråga behöver dock icke lösas i en allmän skadeståndslag utan kan besvaras från fall till fall allteftersom behovet framträder.

Om man, såsom här förordats, för att nå praktiska resultat fortsätter på den väg som skadeståndsrätten hittills vandrat – med modifikationer och kompletteringar – är det möjligt att låta reglerna följsamt ansluta till utvecklingen och fullgöra sin funktion. Visserligen bli företagare och andra, i den mån obligatorisk ansvarighetsförsäkring ej finnes, utsatta för ett skadeståndsansvar som kan vara kännbart. De ha emellertid regelmässigt tillfälle att välja mellan att själva taga risken, något som de emellanåt finna förmånligt, eller att teckna ansvarighetsförsäkring.

Eftersom skadeståndsansvaret likväl emellanåt kan bli för tungt synes *jämkningsmöjlighet* i viss utsträckning böra stå till buds. Jag åsyftar ej här den begränsning av regressrätten som bör äga rum, när vanlig

1. Jfr Karlgren s. 169.

skadeförsäkring finns på den skadelidandes sida. Detta spörsmål har blivit föremål för särskild utredning och kan här i stort sett lämnas å sido.¹ Likaså bortser jag här från de fall då den skadelidande kan anses som självförsäkrare. Även detta spörsmål uppmärksammades i nyssnämnda utredning. Jag förutsätter i stället, att skadan ej är täckt av vare sig vanlig skadeförsäkring eller självförsäkring på den skadelidandes sida eller av ansvarighetsförsäkring på den skadevållandes sida.

Större företag böra väl i regel icke kunna påräkna någon jämkning av ansvaret i vidare mån än t.ex. stat och kommun.² Om mindre företagare eller enskilda drabbas av skadeståndsansvar, kan däremot läget vara ett annat. Här böra t.ex. uppmärksammas de fallen då obligatorisk ansvarighetsförsäkring är påbjuden men dess belopp begränsat. Skulle större skada uppstå, kan det vara påkallat att jämka skadeståndet för åtminstone enskilda personer till den del det skjuter över ansvarighetsförsäkringens belopp, främst vid ringa culpa. I övrigt skall ej bestridas att man kanske numera utanför den obligatoriska ansvarighetsförsäkringens område kan av de flesta företagare, även de mindre, kräva att de teckna frivillig ansvarighetsförsäkring när sådan står att få för en måttlig penning.

II. *Skadeståndsansvaret för barn, sinnessjuka och sinnesslöa.* Dansk, islandsk och norsk samt finsk och svensk lag innehåller nu härom följande.

Danmark (lov om umyndighed og vaergemaal, §§ 63 och 64).

§ 63. Barn under 15 år er erstatningspligtigt for skadegørende handlinger efter samme regler som personer over denne alder; dog kan erstatningen nedsaettes eller endog helt bortfalde, for så vidt det findes billigt på grund av manglende udvikling hos barnet, handlingens beskaffenhed og omstaendighederne i øvrigt, derunder navnlig forholdet mellem den skadegorendes og den skadelidendes evne til at baere tabet og udsigten til, at skaden kan fås godtgjort hos andre.

§ 64. En person, som på grund av sindssygdøm, åndssvaghed, forbigående sindsförvirring eller lignende tilstand har manglet evnen til at handle fornuftsmaessigt, er erstatningspligtig for skadegørende handlinger efter samme regler som sjælssunde personer, dog kan erstatningen nedsaettes eller endog helt bortfalde, for så vidt det findes billigt under hensyn til personens sindstilstand, handlingens beskaffenhed eller omstaendighederne i øvrigt, derunder navnlig forholdet mellem den skadegorendes og den skadelidendes evne til at baere tabet og udsigten til, at skaden kan fås godtgjort hos andre.

1. För Sveriges del SOU 1958:44.

2. Jfr. för Sveriges del SOU 1958:43 och nedan s. 27 ff.

Har den skadegørende ved misbrug af beruselsesmidler eller på lignende måde forbigående hensat sig i en sindstilstand som ovenfor nævnt, er en lempelse i erstatningsansvaret udelukket.

Island.

Enligt Jonsbok, Mannhelgi, kap. 8, skall, om en sinnessjuk tillfogar annan människa något sår, ersättning givas av den sinnessjukes tillgångar. Det anses emellertid, att sinnessjuka kunna ådraga sig skadeståndsansvar i huvudsak enligt samma regler som i dansk rätt.

Även beträffande barn antages att skadeståndsansvar inträder enligt i huvudsak samma regler som i dansk rätt.

Norge (PL till SL §§ 22 och 23).

§ 22. Har Barn under 14 Aar voldt Skade, er Barnet ikke ansvarligt for Skaden.

Har Barnet Midler, kan dog Retten, hvor den efter Omstaendighederne finder det billigt, bestemme, at Skaden helt eller delvis skal erstattes af disse Midler.

§ 23. Er Skaden forvoldt af nogen, der paa Grund af nogen i Straffelovens § 44 nævnt Omstaendighet ikke ved Handlingens Foretagelse var tilregnelig, er han ikke ansvarlig for Skaden, medmindre han ved egen Skyld var bragt i en forbigaaende Tilstand af saadan Art.

Har han Midler, kan dog Retten, hvor den efter Omstaendighederne finder det billigt, bestemme, at Skaden helt eller delvis skal erstattes af disse Midler.

Finland (9:5 SL).

Är skada gjord af barn under femton år, eller af afvita eller annan otillräknelig person, och kan skadestånd ej gäldas af den, hvilken för underlåten tillsyn om sådan person, eller för annat sådant vållande, förklarats skyldig att ersätta skadan; gånge skadeståndet ut af gerningsmannens gods.

Sverige (6:6 SL).

Är skada gjord av person under femton års ålder eller sådan, som i 5 kap. 5 § omtalas, vare han pliktig att ersätta skadan, om och i den mån det med hänsyn till hans sinnesart, gärningens beskaffenhet och omständigheterna i övrigt må anses skäligt. Vad han sålunda utgivit äge han söka åter av den, som genom underlåten vård om hans person vållat skadan.

Det bör icke vara omöjligt att finna en gemensam nordisk regel för dessa fall. Utredning om barns – och föräldrars – skadeståndsansvar har också, på norskt initiativ, beslutats av justitieministrarna. Teoretiskt föreligger onekligen vissa svårigheter att motivera skadeståndsansvar på culpans grund för nu ifrågavarande personer och att bestämma dess gränser. Likväl förefaller det naturligt att, oavsett de teoretiska bekymren, reglera dessa för culparegeln atypiska fall på ett sätt som är likartat med vad som gäller för vuxna och normala människor, med befogethet för domstolarna att göra en skälighetsbedömning. Här upptages utan

närmare överväganden allenast en allmänt hållen regel av följande lydelse.

Skadeståndsansvar som under I sägs åvilar jämväl den som är under 15 år, sinnessjuk eller sinnesslö eller eljest lider av rubbad själsverksamhet, i den mån det finnes skäligt med hänsyn till hans ålder, sinnesbeskaffenhet, förmögenhetsförhållanden och övriga omständigheter.

Med den som lider av rubbad själsverksamhet torde böra likställas den som handlat i tillfällig sinnesförvirring, åtminstone om han råkat däri utan egen skuld. Att berusad person i allmänhet bör betala skadestånd enligt vanliga regler torde visserligen böra antagas, men i övrigt kan jämkning vara påkallad.

III. *Principalansvaret.* I Danmark och Norge gälla om arbetsgivares ansvar för arbetstagare följande bestämmelser.

Danmark (DL 3-19-2).

End giver Husbond sin Tjener eller anden Fuldmagt paa sine Vegne at forette noget, da bør Husbonden selv at svare til hvad derudi forseis af den, som hand Fuldmagt givet haver, og af hannem igien søge Opretning.

Norge (NL 3-21-2).

Bestämmelsen är likalydande med den danska.

På *Island* anses i praxis samma regel gälla.

Bestämmelserna äro icke otvetydiga och ha tolkats olika under skilda tider. Det står emellertid fast, att de numera läggas till grund för ett vittgående arbetsgivaransvar, som dock åtminstone i Danmark anses ha vissa undantag.¹

I Finland och Sverige finns icke något motsvarande stadgande. I svensk rättspraxis anses dock arbetsgivare på det utomobligatoriska området svara ej blott för egen culpa utan även för culpa hos mer eller mindre självständig arbetsledning och hos arbetare som anförtrotts ett mera krävande värv. Läget torde i huvudsak vara detsamma i Finland.

Vid den i nordiskt samarbete verkställda utredningen om skadestånd i offentlig verksamhet har man från svensk sida utgått från att stat och kommun skulle principiellt svara för sina tjänstemäns – även de underordnades – fel och försummelse. Lagstiftning av denna innebörd finns redan i Finland. De avgivna förslagen i ämnet berörde dock i detta

1. Ussing s. 96.

hänseende i huvudsak ej sådana områden av stats och kommuns verksamhet som äro att jämställa med enskild verksamhet. Det är tydligt, att om det svenska förslaget genomföres, detta skulle hos oss medföra en avsevärd utvidgning av statens och kommunernas ansvar för sina anställda. Det synes vara all anledning att fortsätta på denna väg. Ett steg i denna riktning har f.ö. redan tagits i rättsfall som gällde jämkning av skadestånd på grund av s.k. passiv identifikation.¹

Man synes ej i Danmark eller Norge ha någon väsentlig erinran mot det arbetsgivaransvar som där gäller,² och det torde vara ogörligt att i nämnvärd mån rubba den princip som där vunnit burskap. Måhända kan det dock vid närmare övervägande finnas önskvärt att göra några jämkningar. Dessutom måste det vara ett önskemål, att de ålderdomliga reglerna få en modern form. I rekommendationerna angives, att frågan om principalansvaret självfallet bör övervägas. De danska, finska, norska och svenska justitieministrarna ha också överenskommit att frågan om principalansvaret skall bli föremål för gemensam utredning.

Det är naturligt, om man på finsk och svensk sida frågar sig huruvida icke den dansk-norska regeln är för vittgående. Vid smärre förhållanden kan arbetsgivaren tänkas bli oskäligt betungad. Det blir därför nödvändigt att tänka igenom olika fall. Vid en bedömning i grova drag måste nog sägas, att den nuvarande svenska praxis är ganska konstlad och resultatet för många överraskande. En obestridlig och väsentlig olägenhet är också, att ståndpunkten avviker från vad som i allmänhet gäller i inomobligatoriska förhållanden.

Man skulle nog kunna utan större risk rekommendera, att den dansk-norska principen accepteras även i Finland och Sverige. Möjligen bör någon begränsning gälla för exempelvis hembiträden och liknande. Jag vill dock framhålla, att arbetsgivaren, när skadeförsäkring finns, oftast är skyddad mot regress enligt 25 § försäkringsavtalslagen. För sådana fall som ej täckas av skadeförsäkring (eller självförsäkring) eller av ansvarighetsförsäkring skulle den förut nämnda möjligheten att jämka skadeståndsansvaret stå till buds. Behovet av undantag från principalansvaret för antydde fall torde därför icke vara så stort.

Från dessa utgångspunkter upptages här preliminärt allenast en allmän regel om principalansvar av följande lydelse.

Arbetsgivare svarar för skada som hans arbetstagare i tjänsten vållar annan.

1. NJA 1955 s. 102 jfr 1899 s. 252.

2. Ussing s. 92.

Härvid åsyftas med ordet »vållar« detsamma som under I. Arbetsgivaren skall sålunda ej på grund av regeln svara för annat handlande än som skulle ådragit honom själv ansvar, om han icke begagnat sig av medhjälpare.¹ I fråga om uppsåtliga gärningar bör närmare diskuteras, i vad mån arbetsgivaren skall svara därför.

Regeln ger icke något svar på frågan, huruvida en företagare skall svara för försummelse av (formellt) självständig företagare som han anlitat. Ett sådant ansvar kan i viss utsträckning vara önskvärt och välmotiverat, såsom då det gäller en arbetsuppgift som uppdragsgivaren enligt lag skall fullgöra.² Måhända kan även denna fråga utredas i motiven och en viss lösning rekommenderas.

IV. *Ansvar för felaktiga maskiner.* I det föregående har särskilt framhållits önskemålet, att skadeståndsansvar får inträda med anledning av skada som vållas genom användning av felaktiga maskiner och bristfälliga anordningar. Därest man positivt rekommenderar domstolarna att själva taga sig an utformningen av det objektiva skadeståndsansvaret, är det måhända överflödigt att särskilt upptaga nu berörda fall i en skadeståndslag. Det har emellertid syntts lämpligt att skjuta fram frågan om ansvaret för maskiner, som torde kunna bli föremål för en särskild regel utan att någon olägenhet därav vållas. Reservationsvis upptages därför här följande bestämmelse.

Den som i sin verksamhet eller eljest använder sig av maskiner eller andra tekniska hjälpmedel är skyldig att svara för skada som åsamkas annan till följd av att maskinen är felaktig eller försliten, om det ej är uppenbart obilligt.

Även denna bestämmelse syftar främst på större förhållanden. I mindre förhållanden kan jämkning komma i fråga. Det förutsättes, att vederbörande kan ha regressrätt mot leverantören. I övrigt torde ansvaret i stor utsträckning komma att täckas av ansvarighetsförsäkring. Det må tilläggas, att om en bestämmelse i denna riktning upptages, den tarvar noggrant övervägande och att man får förutsätta analogisk användning. Huruvida det skall vara nödvändigt att särskilt kräva, att det tekniska hjälpmedlet används under förhållanden, då det medför beaktansvärd

1. Även s.k. anonyma fel böra inbegripas. Likaså torde under regeln kunna falla kumulerade fel. I dessa hänseenden böra motiven kunna ge närmare ledning. Jfr SOU 1958:43 s. 43 f.

2. Ussing s. 99. Jfr NJA 1947 s. 23 och 1949 s. 704.

risk för skada, torde böra särskilt diskuteras. Likaså frågan, om regeln bör gälla i förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare – där relationen ju är av inomobligatorisk art.

Måhända bör regeln även åtföljas av en bestämmelse om djur, därest en speciallag om djur ej kommer til stånd.

V. *Anställds skadeståndsansvar.* I flera sammanhang har lagstiftningen genom uttryckliga bestämmelser medgivit lindring av skadeståndsansvaret för anställd som i tjänsten gjort sig skyldig till vårdslöshet. Detta gäller såväl i förhållande till arbetsgivaren som gentemot tredje man.¹

Vid utredningen om skadestånd i offentlig verksamhet har i samtliga – danska, finska, norska och svenska – förslag upptagits bestämmelse i sådan riktning. Det synes uppenbart, att man bör fortsätta på denna väg och över hela linjen medge möjlighet att lindra skadeståndsansvaret för anställda.² Redan nu torde man i stor utsträckning avstå från att uttaga skadestånd, ehuru man i andra fall av preventiva skäl begagnar sig av möjligheten därtill. (När det gäller förvaltning av penningmedel, är exempelvis klart, att ur preventionssynpunkt noggrann redovisning måste krävas; det ersättningsansvar som då kan uppkomma är emellertid i allmänhet av inomobligatorisk art och hör därför ej i första hand hemma i nu förevarande sammanhang. Något motsvarande gäller värden av arbetsgivarens arbetsredskap som utlämnats till arbetstagaren). I övrigt torde preventionssynpunkten bli tillräckligt tillgodosedd, om skadeståndsansvaret i princip får kvarstå ehuru med befoget för domstolarna att nedsätta det. En sådan ståndpunkt överensstämmer också med det förslag till ändring av 25 § försäkringsavtalslagen som jag förut nämnt. I motiven förutsättes, att försäkringsgivare i allmänhet ej skall utöva regressansvar mot anställd som skadat det försäkrade intresset.³ Ur reparationssynpunkt blir den skadelidande tydligen tillgodosedd, när det skadade intresset är försäkrat liksom när arbetsgivaren svarar för den anställdes försummelse.

Justitieministrarna i Danmark, Finland, Norge och Sverige ha beslutat, att denna fråga skall bli föremål för gemensam nordisk utredning. Här

1. Här må erinras om bl.a. 59 § sjölagen, 50 § sjömanslagen, 211 § aktiebolagslagen och 10 kap. 3 § luftfartslagen.

2. Ussing s. 200. Jfr även förhandl. vid 18. nord. juristmötet samt Schmidt s. 261 ff.

3. SOU 1958:44 s. 43.

upptages, i anslutning till bestämmelser som redan finnas på vissa områden och det svenska förslaget om skadestånd i offentlig verksamhet, följande stadgande.

Har någon i annans tjänst ådragit sig skadeståndsansvar, må det jämkas efter vad som med hänsyn till felets eller försummelsens lindriga beskaffenhet, skadans storlek eller omständigheterna i övrigt prövas skäligt. Vad nu sagts är tillämpligt jämväl i fråga om skyldighet att återgälda vad arbetsgivaren må hava utgivit i skadestånd eller att gottgöra skada som någon eljest i tjänsten tillfogat arbetsgivaren.

Andra punkten är måhända icke behöfvlig. Om första punkten skulle upphöjas till lag, torde man nog i motiven tryggt kunna utgå från att bestämmelsen – efter den generella reglering som i så fall vunnits på det utomobligatoriska området – måste in dubio analogivis tillämpas även på det interna förhållandet mellan arbetsgivaren och arbetstagaren. I vad mån det sedan må vara tillåtet att skärpa den anställdes skadeståndsansvar genom bestämmelse i anställningsavtalet är en fråga som här lämnas därhän.

VI. *Jämkning av skadeståndsansvaret i andra fall.* I Norge, Finland och Sverige finnas nu följande allmänna bestämmelser om jämkning av skadeståndsansvaret.¹

Norge (PL till SL § 25).

Skadeserstatning kan ikke krevdes, naar den skadelidende selv forsættelig har medvirket til Skaden.

Har han ved Uagtsomhed medvirket til Skaden eller ved eget misligt Forhold foranlediget den skadegjørende Handling, bliver Spørgsmaalet, om og i Tilfaelde i hvilket Omfang Erstatning skal ydes, at afgjøre af Retten under Hensyn til Beskaffenheden af de fra hver Side begaaede Feil og disses Indflydelse paa Skaden. Som Uagtsomhed regnes det ogsaa, naar den skadelidende har undladt efter Evne at afvende eller begrænse Skaden, eller naar han har undladt at fjerne eller formindske en usaedvanlig Fare for Skade, naar dette uden Vanskelighed kunde ske.

Gjøres Erstatningskrav gjældende af nogen anden end den, mod hvem den skadegjørendes Handling umiddelbart har været rettet, finder ovenstaaende Regler anvendelse, hvor enten denne sidste eller den erstatningsøgende har gjort sig skyldig i saadant Forhold som oven nævnt.

Den i §§ 19 og 21 omhandlede opreisning blir ikke at tilkjende, hvor den fornaermede ved egen grov uagtsomhet har medvirket til skaden eller ved eget mislig forhold har foranlediget den skadegjørende handling.

1. Jfr i ämnet Grönfors.

Finland (9:1 SL).

Har den, som lidit skadan, bidragit dertill genom egen skuld; eller har annan orsak, som ej till brottet hörde, medverkat till skadan; bör skadeståndet efter tyjemkas.

Sverige (6:1 SL).

Har den, som skadan led, genom eget vållande, därtill medverkat; varde skadeståndet jämkat, efter ty som skäligen prövas.

Att jämkning bör kunna äga rum på grund av *den skadelidandes medvållande* får väl anses klart, vare sig skadeståndsansvaret grundas på den skadeståndsskyldiges eget vållande eller på principalansvar. I vilken mån jämkning bör äga rum på grund av oaktsamhet från den skadelidandes sida, när objektivt ansvar föreligger på andra sidan, är en annan fråga. Detta spörsmål bör bli föremål för närmare diskussion i motiven till en ny lag. I detta sammanhang må påpekas, att liksom skadestånd på grund av objektivt ansvar kan böra utgå även om den skadelidande varit till en viss grad oförsiktig, så torde den objektivt ansvarige i regel icke böra få utöva full regress mot anställd som in casu varit vållande till skadan. Frågan blir eventuellt löst genom en sådan regel som angivits under V.

Av intresse är, om den skadelidandes oaktsamhet skall bedömas efter samma måttstock som den skadevållandes. Skäl kunna anföras för att bedöma den skadelidande enligt en strängare måttstock i vissa situationer. I allt fall kan underlåtenhet att tillvarataga egna intressen medföra jämkning, där samma underlåtenhet icke kunnat grunda skadeståndsansvar.¹ En diskussion i motiven kan vara av värde. Därest lagen ej kommer att innehålla regler om objektivt ansvar, torde det knappast komma i fråga att där ge någon särskild regel om hur jämkning på grund av medvållande skall ske när talan föres på sådan grund.

Den finska bestämmelsen upptar som jämkningsgrund även *annan medverkande orsak* än medvållande. Tydligt är, att man här får fatta uttrycket »orsak« ganska restriktivt. Det svenska stadgandet upptar icke någon motsvarighet därtill. Svensk rättspraxis saknar emellertid icke exempel på att skadeståndet jämkats på grund av sammanträffande casuell omständighet – t.ex. i vattenmål exceptionell nederbörd. I viss mån kan en sådan tillämpning stödjas på kausalitetsöverbäganden. Det är emellertid tveksamt, om detta leder till målet i alla fall, där det är naturligt att jämka skadeståndet på grund av medverkande orsak, för

1. Ussing s. 184 ff.

vilken den skadevällande ej svarar. Här kunna sådana fall förtjäna att uppmärksammas som att felaktighet hos en den skadelidande tillhörig maskin medverkat eller någon speciell egenskap hos honom tillhörigt djur bidragit till skadan. Den nämnda jämningsgrunden synes därför böra upptagas.

Frågan i vad mån skadeståndsansvaret må jämkas i andra fall har diskuterats i många sammanhang. Jag vill erinra om 1948 års nordiska juristmöte i Köpenhamn och Ussings inledningsanförande. Önskemålet omnämnes också i rekommendationerna. Det torde icke vara behöfligt att här redovisa de varierande förslag som framförts. Man torde kunna utgå från att en ny skadeståndslag måste i en eller annan form medge en eller flera nya jämningsgrunder. Jag anser det sålunda ofrånkomligt, att skadeståndsrätten – om den skall kunna ge en för rättskänslan tillfredsställande lösning av ifrågavarande konflikter människor emellan – får innehålla en jämförelsesvis vittgående jämningsregel för att undvika alltför betungande skadestånd.¹ Härigenom införes visserligen ett nytt skönmässigt moment i skadeståndsrätten, vilket kan synas besvärande. Man får dock försöka att med tjänliga medel hålla bedömningen inom vissa gränser och göra den så likformig som möjligt. Det snabba tillkännagivande av prejudikat som nu sker på flera vägar torde kunna bidra därtill. I övrigt må framhållas, att hela skadeståndsbedömningen – bevisprövningen, culpabedömningen, skadeuppskattningen o.s.v. – företer så många skönmässiga moment att man ej bör förvåna sig för mycket, om det på den punkt där man nu regelmässigt står vid målet skulle tillkomma en ytterligare prövning huruvida resultatet är rimligt. (Man behöver fördenskull icke gå så långt som fallet är i schweizisk rätt.) Jag vill här nämna följande fall, då jämkning synes motiverad.

a) Skadan är osedvanligt stor och culpan ringa. Försäkring saknas. Skadan består kanske däri att ett mycket dyrbart musikinstrument förstörs eller att en framstående violinist får handskada eller att ett betydande lyxvärde går förlorat.

b) Skadan består i att en skötsam man i blygsamma omständigheter åsamkar en mycket välsituerad person betydande sakskada eller betydande förlust av inkomst. Försäkring saknas. Även om vållandet icke är ringa kan det te sig oskäligt, att den skadevällande skall belastas med skyldighet att utge full ersättning. Denna synpunkt beaktas i Sverige vid bestämmande av skadestånd till efterlevande men icke eljest. Orätt-

1. Jfr Andersen s. 387 ff.

visorna i egendomsfördelningen böra dock icke slå för hårt av hänsyn till skadelidandes reparationsintresse.

c) Skadan vållas av anställd, för vilken arbetsgivaren svarar. Försäkring saknas. Om en dräng vållar extraordinär skada när han arbetar i ett jordbruk, kan det vara stötande att utdöma ett högt belopp av arbetsgivaren. Måhända kan man dock i sådana fall kräva, att ansvarighetsförsäkring finns åtminstone i viss omfattning.

d) Skadan träffar ett intresse som brukar hållas försäkrat men av förbiseende eller liknande anledning råkar vara utan sådant skydd. Giltighetstiden för brandförsäkring har t.ex. utgått. Om det är sedvana att hålla intresse av ifrågavarande slag försäkrat, synes jämkning kunna vara påkallad (eventuellt till 0).¹ Jfr självförsäkring under XIII.

e) Obligatorisk ansvarighetsförsäkring finns men skadan överskrider ansvarighetsbeloppet. Culpan är ringa. Denna situation kan lätt uppkomma t.ex. i biltrafiken. Att belasta en chaufför med stort skadestånd utöver ansvarighetsförsäkringens belopp kan vara både oskäligt och meningslöst. – Även om culpan ej är så ringa, kan det vara tillfyllest med försäkringsbeloppet, om detta är relativt rikligt. Åtminstone större företag böra dock svara för de skador som vållas med deras fordon. När frivillig ansvarighetsförsäkring finns, kan motsvarande spörsmål uppkomma beträffande överskjutande belopp.

Det synes som om jämkning bör ske utan avseende å att försäkring finnes men att jämkningen icke bör gå längre ned än till ansvarighetsbeloppet.¹ Dessa praktiska frågor böra noga diskuteras i motiven.

f) Flera ha medverkat till skada (eventuellt genom brott). I fråga om dem som allenast i ringa mån medverkat bör ansvarigheten såväl utåt som internt kunna jämkas efter vad som finnes skäligt.

Det kan invändas, att jämkningsmöjlighet kan motverka utbredningen av ansvarighetsförsäkring. Utan tvivel bör stor hänsyn tagas till möjlighet att, för måttlig (eller ringa) kostnad, erhålla sådan försäkring. Att många fall även framdeles ej täckas av försäkring är dock ganska visst. Man kan också anföra, att de som inneha större värden böra teckna skadeförsäkring eller, om det gäller personskada, olycksfallsförsäkring.

När skadeförsäkring finns, skall enligt de aktuella nordiska förslagen om försäkringsgivares regressrätt gälla en relativt stark begränsning av denna rätt. Införande av vidgad möjlighet till jämkning minskar skill-

1. Jfr Ussing s. 182.

2. Jfr SOU 1958:44 s. 45.

naden mellan försäkringsskyddade fall och andra fall, sedda ur den skadevållandes synpunkt. Denna verkan synes önskvärd, i den mån den låter förena sig med tillbörlig hänsyn till den skadelidandes intressen.

Då en skadeståndslag av den typ som här skisserats synes böra inskränka sig till relativt allmänt hållna bestämmelser, synes det knappast möjligt att i detalj precisera de fall, då jämkning av antydda orsaker bör äga rum. I förevarande sammanhang vill jag inskränka mig till att upptaga en regel, enligt vilken skadeståndet må jämkas om det eljest skulle verka *oskäligt betungande*. Regeln ger kanske å ena sidan för vissa fall för litet och är å andra sidan kanske ej tillräckligt restriktiv, men den understryker direkt vad menige man fäster sig vid.

Beträffande sambandet med försäkring må i anslutning till det föregående framhållas följande. Det kan icke bli tal om att skadeståndet blir oskäligt betungande så länge det täckes av ansvarighetsförsäkring. Den antydda jämkningsgrunden åstadkommer alltså icke någon osäkerhet i ersättningsbestämningen inom denna ram, och försäkringsbolagen ha icke anledning att i sin skadereglering inlåta sig på frågan, om de böra pruta på det skadestånd, de skola utgiva, av den anledningen att skadeståndet kanske varit oskäligt betungande om försäkring ej funnits.

För andra fall finner jag olägenheten av den skönsmässiga bedömningen måttlig. Att komma bort från valet allt eller intet måste kännas som en lättnad, och culpabedömningen bör bli riktigare, om ej känslan att konstaterandet av culpa leder till stötande resultat behöver verka störande. Ur allmän synpunkt måste det också anses som en given fördel, att man kan undvika att lamslå en nyttig medborgare eller en mindre rörelse genom att utdöma oskäligt betungande skadestånd.

Här upptages därför – med inbegripande jämväl av jämkning på grund av medvållande och annan medverkande orsak – följande regel.

Skadeståndsansvaret må, förutom i fall som ovan nämnts, jämkas

a) om den skadelidande eller någon, för vilken han svarar, är medvållande,

b) om annan särskild omständighet medverkat till skadan, eller

c) om ersättningen eljest skulle verka oskäligt betungande.

Under a) i den sålunda skisserade bestämmelsen har uttryckligen nämnts, att skadeståndet må jämkas, om någon för vilken den skadelidande svarar är medvållande. Härvid förutsättes, att ett generellt principalansvar införes och att sålunda i Sverige (eller Finland) något

behov ej längre skall föreligga av passiv identifikation som går längre än den aktiva identifikationen.

Som förut nämnts kan under b) komma att falla bland annat sådana fall som då till skadan medverkat felaktighet hos maskin eller brist i annan anordning, vilken innehas av den skadelidande. Därunder kan även falla, att den skadelidande tillhörigt djur medverkat till skadan. Dylik »identifikation« med fel hos tekniska anordningar (jfr bilansvarighetslagen) eller visst beteende av djur synes kunna vara lika välmotive-rad eller naturlig som att arbetsgivares rätt till skadestånd jämkas på grund av arbetstagares medvållande.

I anslutning till punkt c) må nämnas, att det svenska förslaget till lag om skadestånd i offentlig verksamhet upptog en bestämmelse, enligt vilken ersättning i anledning av skada å eller förlust av egendom kunde, om beloppet väsentligt överstege vad som i allmänhet borde tagas i beräkning inom verksamheten i fråga, nedsättas till vad som med hänsyn till omständigheterna funnes skäligt.

VII. *Ersättningen för personskada.* I detta hänseende finnas nu följande allmänna bestämmelser.

Danmark (PL till SL, § 15).

Den, som efter dansk rets erstatningsregler er ansvarlig for kraenkelse af en andens legeme eller frihed, samt den, der findes skyldig i strafbar kraenkelse af en andens person i øvrigt, hans fred eller aere, kan dømmes til, foruden at yde erstatning for økonomisk skade eller tab, at betale den forurettede godtgørelse for lidelse, tort, ulempe, lyde og vansir samt for forstyrrelse eller ødelæggelse af stilling og forhold.

Island (Almenn hegningarlög, § 264 1 st.).

Den som efter isländsk rätt är ersättningsskyldig för kränkning av annans kropp eller frihet samt den som eljest är skyldig till straffbar kränkning av annan, hans frid eller ära eller till kränkning som finnes vara utslag av skadelystnad, kan dömas till – förutom ersättning för ekonomisk skada eller förlust – att gottgöra den förorättade för lidande, förolämpning, lyte eller men samt för skadande av hans ställning eller förhållanden i övrigt.

Norge (PL till SL, § 19).

Har nogen skadet en anden paa legeme eller helbred eller kraenket ham paa friheten og er han efter de ellers gjældende regler erstatningspligtig, skal han yde den fornaermede, foruten erstatning for den lidte skade, tillike saadan erstatning for tap i fremtidig erhverv, som retten under hensyn til den utviste skyld og omstaendighetene forovrig finder billig.

Er Handlingen forøvet forsætlig eller af grov Uagtsomhed, kan Retten derhos paalægge den skyldige at yde den fornaermede en efter Billighed afpasset Pengesum

som Opreisning for den ved Handlingen voldte Tort og Smerte eller for anden Skade af ikke økonomisk Art.

Bestemmelsene i første og annet ledd får også anvendelse paa den, som har forøvet noen handling som er nevnt i straffelovens §§ 168, 169, 191-196, 201, 210, 217-221 og 390 a.

Finland (9:2 SL).

Under skadestånd räknas godtgörelse:

- 1) för nödig kostnad: såsom för skadadt, förstördt eller förskingradt gods, eller till läkarelön eller annat dylikt;
- 2) förminskning i inkomst eller uppehälle: såsom genom hinder eller brist i näring, eller annat sådant; samt
- 3) för sveda och värk, eller lyte eller annat stadigvarande men; så ock för lidande, som förorsakats genom våldtäkt, frihetens förlust eller annat dylikt.

Sverige (6:2 SL).

I mål, som kroppsskada angå, skall under skadeståndet räknas icke allenast läkarelön och annan kostnad, utan även ersättning för hinder eller brist i den skadades näring, för sveda och värk, så ock för lyte eller annat stadigvarande men, om sådant blivit honom tillfogat.

Såsom framhållits i rekommendationerna bör en allmän skadeståndslag innehålla vissa bestämmelser om skadeståndet. För svensk rätts vidkommande synes det knappast finnas anledning att gå utöver vad som nu gäller. Å andra sidan torde det knappast komma i fråga att begränsa ersättningen för icke ekonomisk skada så starkt som i Norge.

I fråga om ersättning för mistad inkomst innehöll det svenska förslaget till lag om skadestånd i offentlig verksamhet den begränsningen, att ersättningen ej fick överstiga vad som med hänsyn till den skadades utbildning och arbetsförmåga samt omständigheterna i övrigt kunde anses rimligt.¹

I Danmark och Norge synes ersättning för mistad inkomst utdömas efter visst »borgerlig jevnmaal«, d.v.s. efter något slags inom vissa gränser varierande genomsnittsnivå.² Härtill kommer, att ersättning oftast utdömes i form av kapitalbelopp, vilka av olika skäl ej bruka bli så höga. Enligt min mening är det nödvändigt att kunna maximera ersättningarna för mistad inkomst. Man gör rättslivet en otjänst, om man ersätter även de största inkomsttagarna fullt när de gå miste om arbetsförtjänst. Å andra sidan bör alltför stor återhållsamhet ej iakttagas;

1. Betr. motiven se SOU 1958:43 s. 86 ff.

2. Jfr Jørgensen s. 40.

en jämförelse med statliga avlöningvillkor kan vara i viss mån vägledande.¹ Att en begränsning förutsätter en skönsmässig prövning läser ej betyda så mycket, då det är mera sällan som en begränsning av skadeståndet av nu anförda skäl skulle komma i fråga. Spörsmålet torde dock icke sakna praktisk betydelse, exempelvis om försäkringsersättningarna för bilskador maximeras och ej komma att helt täcka förlusten. Man får också tänka sig konkurrens mellan flera skadade om ett begränsat försäkringsbelopp, då det måste synas oskäligt att den högre inkomsttagaren skall konkurrera med ett utomordentligt högt belopp. Att gå så långt ned som man synes göra i Danmark synes icke vara att förorda, och en rent taxemässig schematisering torde för skadeståndsrättens del ej vara önskvärd.

När skadestånd skall utgå till *efterlevande*, finns redan för närvarande i Sverige möjlighet att bestämma ersättningen efter vad som finnes skäligt, och ersättning till efterlevande för förlust av försörjare uteblir helt, om de ej äro i behov av underhåll. Jfr. härom och betr. rättsläget i de övriga nordiska länderna under X här nedan.

Såvitt angår misshandel eller skada å person som ej leder till döden upptages här följande skisserade bestämmelse.

Ersättning i anledning av misshandel eller skada å person utgår för

a) nödiga sjukvårdskostnader och andra särskilda utgifter,

b) mistad arbetsinkomst eller annan ekonomisk förlust,

c) sveda och värk och

d) lidande genom kvarstående lyte eller annat men.

Ersättningen för mistad inkomst må ej överstiga vad som med hänsyn till den skadades utbildning och arbetsförmåga samt omständigheterna i övrigt kan anses rimligt.

I motiven kan lämpligen särskilt diskuteras, i vad mån arbetsgivare och andra kunna inträda i den skadelidandes rätt i fråga om ersättning för mistad inkomst. Det är av praktisk betydelse, huruvida arbetsgivare som utbetalt lön utan vederlag i form av arbete bör ha regressrätt mot den skadevällande för vad han sålunda utgivit eller allenast för den extra kostnad eller förlust som åsamkats honom. I Sverige torde man ansluta sig till det förra alternativet, medan man exempelvis i Danmark, ehuru numera på ett liberalt sätt, synes tillämpa det senare alternativet.² För vissa fall är det också av intresse, huruvida arbetsgivarens rätt skall

1. Jfr Andersen s. 390-391.

2. Jfr Ussing s. 161 och Jørgensen s. 110 f.

betraktas allenast som en härledd rätt eller som en självständig rätt,¹ begränsad på visst sätt.

Medan i Finland och Sverige ersättning till följd av invaliditet i allmänhet utdömes i form av livränta är praxis i Danmark och Norge, att ersättningen utgår i form av kapitalbelopp. Det är av stort intresse att undersöka, huruvida denna klyfta kan överbryggas. Sociala synpunkter tala nog starkt för alternativet livränta.² Det är väl också otänkbart, att man i fråga om de sociala välfärdsanordningarna skulle övergå till kapitaliseringsystemet. Att, såsom åberopats i Danmark, krav där i allmänhet framställs om kapitalersättning kan bero bland annat på att den skadelidande själv ej bryr sig så mycket om de sociala hänsynen. Kapitalersättning kan dock vara att föredraga framför livränta till blygsamma belopp. I övrigt synes det uppenbart, att bestämmandet av kapitalersättning inrymmer så stora svårigheter och så mycket rent skönsmässigt bedömande att det icke från svensk sida gärna kan vara någon eftersträvanvärd ordning. Erfarenheterna från vissa främmande länder torde också avskräcka.

VIII. *Ersättning för intrång i den personliga friheten samt för olaga åtal, angivelse, ärekränkning och annat dylikt angrepp å person.* I dessa hänseenden äro nu följande bestämmelser tillämpliga.

Beträffande *dansk, finsk och isländsk rätt* se under VII här ovan.

Norge (PL till SL, § 19 a).

Har noen tilfoyet en annen en arekrenkelse eller krenket privatlivets fred, skal han, såfremt han har vist uaktsomhet eller vilkårene for straff er til stede, yte erstatning for den lidte skade og sådan erstatning for tap i fremtidig erhverv, som retten under hensyn til den utviste skyld og omstendighetene for øvrig finner billig. Han kan også pålegges å betale slik oppreisning som retten finner billig.

Er krenkelsen fremsatt i trykt skrift og noen som har handlet i eierens eller utgiverens tjeneste er ansvarlig etter første ledd, hefter også eier og utgiver for erstatningen. Detsamme gjelder oppreisning pålagt etter første ledd med mindre retten av saerlige grunner finner å burde fritta dem. Eier og utgiver kan også pålegges slik ytterligere oppreisning som retten i forhold till dem finner billig.

(Bestämmelser om kungörande av dom).

Se vidare under VII här ovan.

Sverige (6:3 SL).

För lidande, som genom brott mot personliga friheten, eller genom ärekränkande gärning, må anses någon tillskyndat, skall ock vedergällning givas.

1. Jfr Ussing s. 159.

2. Jfr dock vad Jørgensen anför s. 269 ff.

I nu förevarande hänseenden skisseras här följande bestämmelser.

I fråga om intrång i den personliga friheten skall vad under VII sägs om gottgörelse för utgifter, mistad inkomst och annan förlust äga motsvarande tillämpning, så ock utgå ersättning för lidande.

Vad nu sagts skall i tillämpliga delar gälla jämväl i fråga om ersättning för olaga åtal, falsk angivelse, ärekränkning och annat dylikt orättmätigt angrepp å person.

Här förbigås sådana detaljfrågor som ersättning för tryckning av dom o.l.

IX. *Uppsåtets betydelse vid bestämmande av ersättning för icke ekonomisk skada.* Det har emellanåt diskuterats, huruvida ersättning för icke ekonomisk skada borde bestämmas till samma belopp, oavsett om den skadevällande handlat uppsåtligen eller med större eller mindre grad av culpa. Det har vidare diskuterats, om dylik ersättning borde utgå när någon skall utge skadestånd utan att själv vara vållande. Att skäl kunna anföras för sådant hänsynstagande läser icke kunna bestridas, och i praxis torde väl också dylika hänsyn i viss utsträckning beaktas, åtminstone när ej skadan täckes av ansvarighetsförsäkring.

Beträffande *isländsk och norsk rätt* se under VII här ovan.

Här må nämnas, att det svenska förslaget till lag om skadestånd i offentlig verksamhet upptog bestämmelse, att ersättning för annat lidande än som avsågs med ersättningarna för sveda och värk samt lyte skulle givas av stat och kommun allenast om synnerliga skäl förelågo därtill.

Följande preliminära bestämmelser må upptagas här.

Ersättning för sveda och värk eller annat lidande bestämmas med hänsyn till den skadevällandes uppsåt eller oaktsamhet, den skada som åsamkats och omständigheterna i övrigt.

Den som är ansvarig allenast på grund av vad under III eller IV sägs må ej åläggas att utgiva ersättning för annat lidande än som avses under VII c) och d), med mindre synnerliga skäl äro därtill.

Frågan om uppsåtets eller oaktsamhetsgradens inverkan på skadeståndet är diskutabel och bör närmare övervägas. Upptages en sådan bestämmelse som i första stycket angives, måste i motiven bland annat diskuterats, huruvida icke i bilmål likväl som regel en schablonmässig prövning bör äga rum.

X. *Ersättning vid dödsfall.* För närvarande gälla följande allmänna bestämmelser.

Danmark (PL till SL, § 15).

Den, som efter dansk rets erstatningsregler er ansvarlig for en andens død, kan dømmes til att give den, som derved har mistet en forsørger, erstatning for det tab, han antages derigennem at lide, fastsat enten til en sum een gang eller til et løbende underholdsbidrag, i sidste fald mod eller uden sikkerhedsstillelse, samt godtgørelse for forstyrrelse eller ødelæggelse af stilling og forhold.

Island. (Almenn hegningarlög, § 264 2 st.).

Bestämmelsen motsvarar det danska stadgandet.

Norge (PL till SL, §§ 20 och 21).

§ 20. I Tilfaelde af, at nogens Død er voldt, paaligger det den erstatningspligtige at udrede til den, som har at besorge Begravelsen, de dermed forbundne Omkostninger.

§ 21. Er ved den forvoldte Død nogen berøvet sin Forsørger, bliver der for det Tab, som han derved antages at lide, hos den erstatningspligtige at tilkjende ham saadan Erstatning, som Retten under Hensyn til den udviste Skyld og Omstaendighederne forøvrigt finder billig.

Er døden voldt med Forsaet eller af grov Uagtsomhed, kan Retten derhos tilkjende den draebtes Aegtefaelle, Børn eller Foraeldre saadan Opreisning som i § 19, 2det Punktum, omhandlet.

Finland (6:3 SL).

Sakna enka eller barn efter den, som blifvit dödad, i följd af brottet nödigt underhåll; skall dem, med afseende å förbrytarens tillgångar och andra omständigheter, tilläggas såsom skadestånd hvad för enkan eller barnen erfordras, till dess de sjelfve kunna försörja sig: och må det skadestånd bestämmas att utgå på en gång, eller å särskilda tider.

Sverige (6:4 SL).

Kommer någon, som jämlikt stadgande i lag äger rätt till underhåll av den, som blifvit dödad, att genom dennes frånfälle sakna erforderligt underhåll; då skall honom, efter ty, med avseende å såväl den brottsliges tillgångar som andra omständigheter, skäligt prövas, tilläggas skadestånd; och må det skadestånd, efter omständigheterna, sättas att utgå på en gång eller å särskilda tider.

Det är tydligt, att i anledning av vållande till annans död bör utgå ersättning för begravningskostnader och att ersättning till efterlevande skall utgå i större eller mindre omfattning. Här må erinras, att i Sverige de efterlevandes behov i avsevärd omfattning tillgodoses genom pensionsförsäkringen. I övrigt är frågan om ersättning till efterlevande en punkt, där det tarvas ingående diskussioner för att komma till nordisk enhet eller åtminstone större likhet än för närvarande. Jag anser det meningslöst att här söka bedöma de olika önskemål som göra sig gällande eller att söka pröva värdet av de olikheter som särskilt i Danmark och Norge

gälla jämfört med finsk och svensk rätt. Här skisseras allenast följande bestämmelser som i stort sett ansluta till gällande svensk rätt.

Har någon skadats till döds, skall ersättning utgå för nödiga begravningskostnader.

Den som enligt lag ägt rätt till underhåll av den döde eller eljest åtnjutit underhåll av honom är berättigad att, efter vad som finnes skäligt, erhålla bidrag till sin försörjning.

Sådant bidrag må bestämmas att utgå i form av livränta eller engångsbelopp.

Beträffande rätten till underhåll förutsättes, att behovsprövning skall äga rum. Normerna härför böra närmare diskuteras. Bestämmelsen innebär för svenskt vidkommande en utvidgning till sådana fall då lagstadgad underhållsplikt ej finns men underhåll faktiskt utgått, t.ex. vid äktenskapsliknande sammanlevnad, fosterbarnsförhållande, försörjning av syskon.¹ Det är av intresse att överväga, om livränta i enlighet med svensk praxis bör upphöra om änka gifter om sig eller om den bör kunna utgå även därefter, t.ex. om det nya äktenskapet upplöses efter kort tid.

I motiven bör klargöras, huruvida arbetsgivare bör ha regressrätt för ökad pensionsbörda. Liksom beträffande ersättning för invaliditet är det av vikt att undersöka, huruvida större nordisk likhet kan åstadkommas i fråga om valet mellan kapitalersättning och livränta.

Frågan om nedsättning av efterlevandes krav, när den döde varit medvällande, bör kunna behandlas i motiven och föranleda vissa rekommendationer. Det synes mig mycket tveksamt om man lämpligen kan övergå till att ge efterlevande ersättning utan jämkning i dylika fall. Å andra sidan är det måhända motiverat att vara försiktigare än nu i tillämpningen av jämkning, i synnerhet om ersättningen av andra grunder nedsättes.

Om skadad person dör först någon tid efter det han skadades, bör naturligen ersättning för tiden till dödsfallet beräknas för ekonomisk förlust i vanlig ordning. I motiven till en ny lag bör – om någon bestämmelse ej upptages – diskuteras, vilken tidpunkt som skall vara bestämmande för möjligheten att låta ersättning för icke ekonomisk skada övergå å arvingarna. Dansk lag, PL till SL § 15 och finsk lag, 9:8 SL, ha bestämmelser i ämnet, se under XI. Ett liknande spörsmål uppkommer, när någon avlider innan beslut om kapitalersättning för invaliditet vunnit laga kraft.

1. Jfr Ussing s. 157 och Jørgensen s. 211.

XI. *Överlåtelse och utmätning av rätt till ersättning för inkomst eller förlust av försörjare m.m. samt arvingars rätt.* I dessa hänseenden finnas följande bestämmelser av allmän natur.

Danmark (PL till SL, § 15).

Krav på godtgørelse for ikke økonomisk skade i henhold til foranstående bestemmelser falder i arv, når det er anerkendt eller gjort gældende ved sagsanlæg eller under en straffesag ved kravets fremsættelse i retten eller i et til denne indleveret anklageskrift eller stævning. Så længe kravet og dets størrelse ikke er anerkendt eller fastslået af domstolen, kan det ikke overdrages.

Island (Almenn hegningarlög, § 264 3 st.).

Bestämmelsen motsvarar det danska stadgandet.

Norge (PL till SL, § 27).

Krav paa Opreisning efter §§ 19 eller 21 kan, saalænge det ikke er anerkjendt eller gjort gjældende ved Søgemaal, ikke overdrages eller overføres ved Arv.

Finland (9:8 SL).

Dör målsegande, vare hans rättsinnehafvare ej berättigade att söka det skadestånd, som i 2 § 3 punkt nämnes.

Det kan vara önskvärt med temporärt överlåtelseförbud beträffande alla former av skadestånd i avvaktan på att skadeståndet blir slutligt bestämt. Emellertid är det ovisst, hur stort behovet av en sådan bestämmelse är, och vissa praktiska olägenheter kunna följa därav. I viss utsträckning kunna allmänna regler om avtals ogiltighet eller jämkning gripa in. Beträffande ersättning för icke ekonomisk skada följer möjligen av sakens natur, att den icke kan överlåtas förrän den blivit bestämd.

I fråga om utmätning av icke bestämda skadestånd bör utsökningsrätten innehålla skyddsbestämmelser. Därest rättighet icke kan överlåtas, torde åtminstone enligt svensk rätt utan vidare följa, att den icke kan utmätas eller indragas i den berättigades konkurs. Förmodligen kan då icke heller kvittning äga rum. Dessutom torde giftorätt vara utesluten.

Beträffande rätt till ersättning för mistad inkomst och försörjningsbidrag – de ur social synpunkt viktigaste fallen – upptages här följande preliminära förslag till bestämmelse.

Rätt till ersättning för mistad inkomst eller till försörjningsbidrag enligt vad ovan sägs må ej överlåtas i vidare mån än ersättningen blivit slutligt bestämd och förfallit till betalning.

Om särskilda skäl äro därtill, må dock rätten meddela tillstånd till överlåtelse.

Försäkringsbolagen medge i viss utsträckning, att rätt till livränta må avlösas. På samma sätt kan det vara praktiskt, att skadestånd i form av livränta må efter särskilt tillstånd kunna överlåtas eller avlösas. Bestämmelsen härom i andra stycket förutsätter, att det skall vara den berättigade eller hans laga representant som begär sådant tillstånd. Däremot torde ej böra komma i fråga, att tillstånd meddelas på begäran av den berättigades borgenärer. (I övrigt må här erinras om 21 § i det svenska förslaget till lag om trafikförsäkring).

Här förbigås frågan, när rätt till skadestånd för icke-ekonomisk skada kan övergå på arvingar.

XII. *Tillämpligheten av lagens bestämmelser vid objektivt ansvar och inom speciallagstiftning.* De regler som här ovan skisserats böra vara analogiskt tillämpliga även utanför lagens egentliga tillämplighetsområde. Undantag eller modifierad tillämpning (t.ex. i fråga om verkan av medvållande och beträffande regressrätt) kan dock motiveras av sakens beskaffenhet. Vidare kan speciallagstiftning innehålla avsteg. Självfallet är det ett önskemål, att speciallagstiftningen icke – såsom exempelvis i dansk rätt beträffande ersättning åt efterlevande – innehåller skiftande regler när ej särskilda skäl påkalla det.

Här förordas följande bestämmelse.

Vad i denna lag är stadgat skall i tillämpliga delar lända till efterrättelse jämväl där skadestånd på grund av särskild bestämmelse eller eljest utgår oavsett vållande, såvida ej annat är stadgat eller särskilda skäl äro däremot.

Såsom förut framhållits har det syntts önskvärt, att domstolarna motivedes få anvisning om att man av dem förväntar att de självmant pröva i vad mån objektivt ansvar kan vara välgrundat. De danska och norska förslagen till lag om skadestånd i offentlig verksamhet innehöllo uttryckliga bestämmelser som förutsatte, att domstolarna kunde ålägga objektivt ansvar.

Den bestämmelse som upptagits under nu förevarande punkt antyder genom orden »eller eljest«, att en dylik befogenhet är förutsatt. Det innebär ju icke någon nyhet.

Utan särskild bestämmelse torde vara tydligt, att reglerna i den här skisserade lagen bli tillämpliga vid bestämmande av skadestånd enligt speciallag som förutsätter vållande.

XIII. Begränsning av skadeståndsansvaret på grund av försäkring och »självförsäkring». I de nordiska förslagen rörande ändring i 25 § försäkringsavtalslagen ha upptagits tvingande bestämmelser i syfte att begränsa försäkringsgivares regressrätt. Den skadelidandes möjlighet att vända sig mot den skadeståndsskyldige skulle i motsvarande mån begränsas, när försäkring finnes. I samband därmed har, som förut nämnts, uppmärksamats frågan om verkan av självförsäkring. Härom har upptagits en särskild bestämmelse, som i den svenska versionen innehåller, att den som måste antagas hava med hänsyn till omfattningen av sina intressen underlåtit att taga skadeförsäkring ej skall äga rätt till skadestånd i vidare mån än försäkringsgivaren, om försäkring funnits.

En allmän skadeståndslag synes böra innehålla erinran om de viktiga begränsningar av skadeståndsansvaret som skulle föreligga om nämnda förslag genomföres. Bestämmelsen torde kunna innehålla följande.

Om begränsning av rätten till skadestånd, när försäkring föreligger eller den skadelidande underlåtit att taga försäkring, är för vissa fall särskilt stadgat.

XIV. Inomobligatoriskt skadestånd. Det har i det föregående varit förutsatt, att lagen skulle avse utomobligatoriskt skadestånd. Måhända kan detta anses tillräckligt tydligt följa av att de två inledande bestämmelserna under I och II ej nämna avtal som grund för skadeståndsansvaret. (Visst avsteg från principen har dock gjorts under V, nämligen genom andra punkten i där föreslagen bestämmelse).

Det kan vara förenat med vissa fördelar att icke i lagtexten understryka skillnaden mellan utomobligatoriska och inomobligatoriska förhållanden, eftersom gränsen är flytande och någon omotiverad skillnad ej bör göras. Tills vidare har det dock syntts i klarhetens intresse – ej minst för att blivande diskussion ej skall missledas – vara lämpligt att upptaga en uttrycklig erinran om att lagen icke åsyftar inomobligatoriskt skadestånd. Tydligt är, att en lag av förevarande natur likväl i viss utsträckning bör analogiskt tillämpas även i fråga om sådant skadestånd. På det inomobligatoriska området gäller det emellertid även att söka bedöma vad som i varje särskilt fall på grund av föreliggande överenskommelse eller med hänsyn till avtalstypen i fråga bör

gälla beträffande skadestånd. Denna bedömning kan leda till att skadeståndsansvar anses föreligga i antingen större eller mindre omfattning än som gäller utomobligatoriska förhållanden.

Bland annat må framhållas, att det oavsett den här skisserade lagen får prövas huruvida arbetsgivare skall vara skadeståndsskyldig mot arbetare för skada som åsamkats denne genom arbetskamrats vållande. Här föreligger i själva verket ett blandat utom- och inomobligatoriskt förhållande. Mellan skadevållaren och hans kamrat är rättsförhållandet av utomobligatorisk art, mellan den skadade och hans arbetsgivare är förhållandet i första hand inomobligatoriskt. Man kan emellertid göra gällande, att arbetaren kan använda två vägar för att vända sig mot arbetsgivaren, nämligen att åberopa punkt III här ovan eller också direkt åberopa anställningsavtalet. Om han använder den förra vägen, kan anspråket eventuellt bemötas med att det av anställningsavtalet följer, att arbetaren ej på grund av arbetskamrats vållande har den rätt mot arbetsgivaren som i rent utomobligatoriskt förhållande följer av punkt III. Det måste ju antagas, att ett avtalsförhållande kan tyst -- eller uttryckligen -- inskränka rättigheter som eljest skulle finnas.

Av anförda skäl upptages här följande föreskrift.

Bestämmelserna här ovan avse icke förpliktelse som grundas på avtal eller annan särskild utfästelse.

Sammanställning av

de skisserade bestämmelserna för en allmän skadeståndslag

I. Den som, uppsåtligen eller av oaktsamhet, vållar att annan lider skada till person eller egendom eller intrång i sin personliga frihet skall utgiva ersättning därför enligt vad i denna lag sägs.

För olaga åtal, falsk angivelse, ärekränkning och annat dylikt orättmätigt angrepp å person skall ävenledes ersättning givas på sätt nedan stadgas.

II. Skadeståndsansvar som under I sägs åvilar jämväl den som är under 15 år, sinnessjuk eller sinnesslö eller eljest lider av rubbad själsverksamhet, i den mån det finnes skäligt med hänsyn till hans ålder, sinnesbeskaffenhet, förmögenhetsförhållanden och övriga omständigheter.

III. Arbetsgivare svarar för skada som hans arbetstagare i tjänsten vållar annan.

IV. Den som i sin verksamhet eller eljest använder sig av maskiner eller andra tekniska hjälpmedel är skyldig att svara för skada som åsamkas annan till följd av att maskinen är felaktig eller försliten, om det ej är uppenbart obilligt.

V. Har någon i annans tjänst ådragit sig skadeståndsansvar, må det jämkas efter vad som med hänsyn till felets eller försummelsens lindriga beskaffenhet, skadans storlek eller omständigheterna i övrigt provas skäligt. Vad nu sagts är tillämpligt jämväl i fråga om skyldighet att återgälda vad arbetsgivaren må hava utgivit i skadestånd eller att gottgöra skada som någon eljest i tjänsten tillfogat arbetsgivaren.

VI. Skadeståndsansvaret må, förutom i fall som ovan nämnts, jämkas

- a) om den skadelidande eller någon, för vilken han svarar, är medvällande,
- b) om annan särskild omständighet medverkat till skadan, eller
- c) om ersättningen eljest skulle verka oskäligt betungande.

VII. Ersättning i anledning av misshandel eller skada å person utgår för

- a) nödiga sjukvårdskostnader och andra särskilda utgifter,
- b) mistad arbetsinkomst eller annan ekonomisk förlust,
- c) sveda och värk och
- d) lidande genom kvarstående lyte eller annat men.

Ersättningen för mistad inkomst må ej överstiga vad som med hänsyn till den skadades utbildning och arbetsförmåga samt omständigheterna i övrigt kan anses rimligt.

VIII. I fråga om intrång i den personliga friheten skall vad under VII sägs om gottgörelse för utgifter, mistad inkomst och annan förlust äga motsvarande tillämpning, så ock utgå ersättning för lidande.

Vad nu sagts skall i tillämpliga delar gälla jämväl i fråga om ersättning för olaga åtal, falsk angivelse, ärekränkning och annat dylikt orättmätigt angrepp å person.

IX. Ersättning för sveda och värk eller annat lidande bestämmes med hänsyn till den skadavållandes uppsåt eller oaktsamhet, den skada som åsamkats och omständigheterna i övrigt.

Den som är ansvarig allenast på grund av vad under III eller IV sägs må ej åläggas att utgiva ersättning för annat lidande än som avses under VII c) och d), med mindre synnerliga skäl äro därtill.

X. Har någon skadats till döds, skall ersättning utgå för nödiga begravningskostnader.

Den som enligt lag ägt rätt till underhåll av den döde eller eljest åtnjutit underhåll av honom är berättigad att, efter vad som finnes skäligt, erhålla bidrag till sin försörjning.

Sådant bidrag må bestämmas att utgå i form av livränta eller engångsbelopp.

XI. Rätt till ersättning för mistad inkomst eller till försörjningsbidrag enligt vad ovan sägs må ej överlåtas i vidare mån än ersättningen blivit slutligt bestämd och förfallit till betalning.

Om särskilda skäl äro därtill, må dock rätten meddela tillstånd till överlåtelse.

XII. Vad i denna lag är stadgat skall i tillämpliga delar lända till efterrättelse jämväl där skadestånd på grund av särskild bestämmelse eller eljest utgår oavsett vållande, såvida ej annat är stadgat eller särskilda skäl äro däremot.

XIII. Om begränsning av rätten till skadestånd, när försäkring föreligger eller den skadelidande underlåtit att taga försäkring, är för vissa fall särskilt stadgat.

XIV. Bestämmelserna här ovan avse icke förpliktelse som grundas på avtal eller annan särskild utfästelse.

ÅBEROPAD LITTERATUR

- Andersen, Kristen*, Erstatningsrett, Oslo 1959.
- Ekström, F. W.*, Privaträttens allmänna läror, Helsingfors 1925.
- Förhandlingarna vid 18. nordiska juristmötet.
- Förhandlingarna vid 19. nordiska juristmötet.
- Gomard, Bernh.*, Forholdet mellem Erstatningsregler i og uden for kontraktsforhold, København 1958.
- Grönfors, Kurt*, Skadelidandes medverkan, Stockholm 1954.
- Jørgensen, Stig*, Erstatning for personskade og tab af forsørger, Aarhus 1957.
- Karlgren, Hjalmar*, Skadeståndsrätt 2 uppl., Stockholm 1958.
- Schmidt, Folke*, Tjänsteavtalet, Stockholm 1959.
- SOU 1950:16, se Strahl.
- SOU 1957:36, Trafikförsäkring.
- SOU 1958:43, Skadestånd i offentlig verksamhet.
- SOU 1958:44, Försäkringsgivares regressrätt.
- Strahl, Ivar*, Förberedande utredning ang. lagstiftning på skadeståndsrättens område, Stockholm 1950.
- Ussing, Henry*, Erstatningsret, København 1937 (citerat Ussing).
- Ussing, Henry*, Nordisk lovgivning om erstatningsansvar, København 1950.
- Vahlén, Lennart*, Om fartighetsägaras skadesåndsansvar, Försäkringsjuridiska föreningens publikation nr. 10, Stockholm 1953.
- Wikborg, Erling*, Innstilling fra det nordiske utvalg som har til oppgave å utarbeide forslag til emnevalg og retningslinjer m.v. for et kommende nordisk samarbejde på erstatningsrettens område, Oslo 1950.
- Vinding-Kruse, Fr.*, En nordisk lovbog, København 1948.

Bil. VIII—XII

REVISIONSBERÄTTELSE

angående förvaltningen av

GUNNAR SWENSONS FOND FÖR DE NORDISKA JURISTMÖTEN
under tiden 1 januari 1957 till och med den 31 december 1959.

Undertecknade revisor och revisorssuppleant, utsedda av tjugoförsta nordiska juristmötet, ha granskat fondens räkenskaper och böcker avseende tiden från den 1 januari 1957 till och med den 31 december 1959.

Fondens kapitalbehållning utgjorde den 31 december 1959:

Kongeriket Norges Hypoteksbanks 3 $\frac{3}{4}$ % obl. 1936 å nom. kr. 15.000:—, inköpta för	15.312:—
Svenska Ackumulator AB Jungners 4 % förlagsbevis 1947 å nom. kr. 6.000:—, inköpta för	6.026: 25
Norska Statens 4 $\frac{1}{2}$ % obl. 1953 å nom. kr. 25.000:—, inköpta för	25.025:—
50 aktier i Fastighets AB Hufvudstaden, ser. A 38 st., ser. B 12 st., varav 8 st. och 2 st. resp. erhållits genom fondemission, inköpta för...	6.400:—
80 aktier i AB Klippans Finpappersbruk varav 40 gratisaktier, inköpa för	6.400:—
300 aktier i Kopparfors AB varav 150 gratisaktier, inköpta för	29.110:—
372 aktier i Skånska Cement AB varav 142 gratisaktier, inköpta för	30.708: 60
126 aktier i Stora Kopparbergs Bergslags AB varav 59 gratisaktier, inköpta för	19.906: 70
180 aktier i AB Svenska Kullagerfabriken, ser. A varav 80 gratisaktier, inköpta för	24.860:—
90 aktier i AB Svenska Kullagerfabriken ser. B varav 40 gratisaktier, inköpta för	12.300:—
150 aktier i Svenska Sockerfabriks AB, inköpta för	13.220: 10
200 aktier i AB Sveriges Litografiska Tryckerier, pref., inköpta för	30.200:—
168 aktier i Trafik AB Grängesberg- Oxelösund, inköpta för	23.421: 60
167 aktier i Uddeholms AB varav 67 gratisaktier, inköpta för	18.580: 10
Tillgodohavande å kapitalräkning I i Skandinaviska Banken	497: 48
	<hr/>
	Kronor 261.967: 83

Fondens disponibla medel uppgingo vid samma tidpunkt till kronor 55.011:53.
För oss företeddes dels av Skandinaviska Banken utfärdat bevis, utvisande att i öppet förvar för fondens räkning voro inneliggande samtliga här ovan angivna värdepapper, dels två av Skandinaviska Banken utfärdade räkningsbesked för kapitalräkning, utvisande att därå den 31 december 1959 innestodo, å den ena kronor 497:48 och å den andra kronor 58.170:23.

Samtliga utgiftsposter voro med verifikationer vederbörligen styrkta.

Vi föreslå, att styrelsen för de nordiska juristmötena beviljar den svenska lokalstyrelsen ansvarsfrihet för dess förvaltning under ovan angivna tid.

Stockholm den 20 juli 1960.

Seve Ljungman

Hans Thornstedt

STADGAR FÖR DE NORDISKA JURISTMÖTENA

Antagna 1872, ändrade 1919, 1934, 1948 och 1960.

§ 1.

De nordiska juristmötena hava till ändamål att genom anordnade förhandlingar mellan danska, finska, isländska, norska och svenska jurister verka till utbildande av ett på sakkunskap grundat och såvitt möjligt sammanstående omdöme angående rätts- och lagstiftningsfrågor, som äro av vikt för de nordiska rikena.

§ 2.

Vid varje juristmöte bestämmes tid och plats för nästa sammankomst.

§ 3.

Vid varje juristmöte väljes för varje rike av deltagarna från det riket en lokalstyrelse, som fungerar till slutet av nästa möte. Den utgöres av högst tio ledamöter. Lokalstyrelserna bilda tillhopa en gemensam styrelse.

§ 4.

Det tillkommer lokalstyrelsen i det land, varest möte skall hållas, att vidtaga nödiga åtgärder för dettas förberedande och anordnande. Alla förslag till överläggningsämnen, betänkanden, utlåtanden o. dyl., som önskas förelagda mötet, avgivas till densamma.

§ 5.

Såvitt möjligt är, skola de muntliga förhandlingarna på juristmötena förberedas därigenom, att förslagen till överläggningsämnen, försedda med en kortfattad motivering eller utveckling, utdelas till deltagarna lämplig tid före mötet. Om så finnes ändamålsenligt, kunna öfver de inkomna förslagen inhämtas skriftliga betänkanden eller utlåtanden, vilka, likaledes tryckta, före mötet utdelas.

§ 6.

När en fråga icke anses vara tillräckligt debatterad på ett juristmöte, kan densammans vidare behandling uppskjutas till ett följande, och kan då åt en eller flera deltagare i mötet lämnas uppdrag att i ämnet avgiva skriftliga betänkanden eller utlåtanden, vilka skola tryckas och utdelas lämplig tid före nästa möte.

Förhandlingarna om en på ett möte förekommande fråga kunna, när ordföranden finner det lämpligt, avslutas med omröstning öfver föreslagna resolutioner.

§ 7.

Förhandlingarna på juristmötena ledas av en för varje möte utsedd ordförande, vilken tillika bestämmer, i vilken ordning ämnena skola företagas till behandling.

Ordföranden väljes vid förhandlingarnas början av och bland deltagarna i mötet. På samma sätt väljas fyra vice ordförande och fem sekretare, en för varje rike.

§ 8.

Förhandlingarna äga rum å de fem nordiska språken. Göres under mötets offent-

liga muntliga förhandlingar, diskussionsinlägg på finska eller isländska, bör inlägget omedelbart på den finska resp. den isländska lokalstyrelsens försorg översättas till danska, norska eller svenska och även på detta språk upptagas i den tryckta berättelsen över förhandlingarna.

§ 9.

Över förhandlingarna på varje juristmöte utgives en tryckt berättelse.

§ 10.

Var och en deltagare i de nordiska juristmötena erlägger en avgift som för varje möte fastställs av den gemensamma styrelsen. Den som en gång har antecknat sig anses som deltagare till dess han anmäler sitt utträde. Deltagarna äga rätt att erhålla de tryckta meddelanden, som utdelas före mötet, och den tryckta berättelsen om förhandlingarna, vilken sedermera utgives.

§ 11.

Lokalstyrelsen i det land, där mötet skall hållas, har att föra räkenskaper över samtliga inkomster och utgifter rörande mötet. Avgiften för mötet uppbäres i varje land av lokalstyrelsen därstädes, vilken senast en månad efter det mötet ägt rum, till lokalstyrelsen i det land, där mötet hållits, inbetalar vad sålunda uppburits med avdrag av vad enligt åtföljande räkning utgivits för mötets förberedande. Avgifter, som därefter erläggas i annat land, än det där mötet hållits, skola efter hand som de inflyta översändas utan avdrag.

REGLEMENTE

FÖR GUNNAR SWENSONS FOND FÖR DE NORDISKA JURISTMÖTENA

fastställt av den gemensamma styrelsen för de nordiska juristmötena den 2 november
1920, ändrat av den gemensamma styrelsen den 25 augusti 1948.

Sedan e. o. hovrättsnotarien Gunnar Swenson i Malmö lämnat den svenska lokalstyrelsen för det elfte nordiska juristmötet ekonomisk garanti för mötesutgifterna intill ett belopp av 100.000 kronor samt vid mötet förklarat sig vilja, efter det beloppet till erforderlig del tagits i anspråk för sagda ändamål, överlämna återstoden till styrelsen för de nordiska juristmötena att användas såsom en fond för framtida möten, har styrelsen jämlikt bemyndigande av nämnda juristmöte för den sålunda bildade och sedermera till styrelsen överlämnade fonden, vars grundkapital den 1 januari 1920 utgjorde 82,303 kronor 50 öre, fastställt följande reglemente:

§ 1.

Fondens avkastning användes i den ordning nedan sägs till bestridande av organisations- och tryckningskostnader samt andra utgifter för de nordiska juristmötena.

§ 2.

Fonden förvaltas av den svenska lokalstyrelsen.
Lokalstyrelsen är beslutför när minst fem av dess ledamöter äro tillstädes.

§ 3.

Fondens medel skola, i den mån de icke böra hållas tillgängliga för bestridande av utgifter för det med fonden avsedda ändamålet eller för gäldande av löpande utgifter, anbringas i:

- 1) obligationer, utfärdade eller garanterade av svenska staten;
- 2) obligationer, utfärdade av Sveriges Allmänna Hypoteksbank eller Konungariket Sveriges Stadshypotekskassa;
- 3) andra statsobligationer eller värdehandlingar, som till sin art och säkerhet anses jämförliga med någon av de under 1) och 2) nämnda;
- 4) av svenska institutioner eller aktiebolag utfärdade obligationer och förlagsbevis, som anses erbjuda fullgod säkerhet;
- 5) börsnoterade aktier i svenska aktiebolag, vilka överförmyndaren i Stockholm regelmässigt godkänner för placering av omyndigs medel;
- 6) insättning å depositionsräkning eller därmed jämförlig räkning i svensk bank, vars reglemente blivit av Konungen fastställt.

§ 4.

För ändamål, som i § 1 säges, må styrelsen i det land där juristmöte skall hållas uppbära den behållna avkastningen för de tre år som närmast föregå juristmötets år. Hälften av beloppet får lyftas tidigast den 1 marts, återstoden tidigast den 1 juli.

§ 5.

Behållen avkastning, som icke tages i anspråk för bestridande av utgifter för juristmötena, skall läggas till fonden.

§ 6.

Fondens räkenskaper avslutas för kalenderår.

§ 7.

Vid varje juristmöte utser styrelsen två revisorer jämte lika många suppleanter. Revisionsberättelsen avgives å nästföljande möte till styrelsen. Berättelsen inflyter i mötets tryckta förhandlingar.

I val av revisorer och beslut om ansvarsfrihet deltaga ej den svenska lokalstyrelsens ledamöter.

§ 8.

Ändring av detta reglemente må beslutas av styrelsen. För beslutets giltighet erfordras, att det biträts av minst hälften av de röstande inom varje lokalstyrelse och att de, som sålunda förenat sig om beslutet, tillika utgöra två tredjedelar av samtliga röstande.

PROGRAM FOR DET XXII. NORDISKE JURISTMØDE

Torsdag den 11. august

Kl. 10.00 Mødet åbnes i Nationalteatret
Islands Præsident og Præsidentfruen overværer åbningen

PROGRAM

1. *Korsang*: Reykjaviks Mandskor. Dirigent: Sigurður Þórðarson
Þórarinn Jónsson: »Ár vas alda«. (»Urtids mørke, da Ymer byggede«.
Fra Völuspá).
 2. *Åbningstale*: Formanden i den islandske lokalstyrelse for de
Nordiske Juristmøder, hæstaréttardómari Árni Tryggvason
 3. *Korsang*: Reykjaviks Mandskor
Sigurður Þórðarson: »Þér landnema« (»I landnamsmænd«).
Af kantaten i anledning af Altingets 1000-årsfest 1930.
Tekst af Davíð Stefánsson frá Fagraskógi
 4. *Foreningsanliggender*
 5. *Forhandlingsemne: Privatlivets fred*
Referent: Finansminister, forhv. professor Gunnar Thoroddsen, Island
- 10 minutters pause
- Islands Præsident og Præsidentfruen forlader Nationalteatret og siden de
damer, der ønsker at deltage i rundturen i Reykjavik.
6. *Mødet fortsættes. (Privatlivets fred).*
Korreferent: Professor Bo Palmgren, Finland.

Kl. 12.00 Frokostpause

Kl. 14.00 Mødet fortsættes

Kl. 17-19 Reykjaviks borgmestre modtager mødets deltagere med damer
i restauranten Lido

Aftenen står til deltagernes egen disposition

Fredag den 12. august

Kl. 10.00 Sektionsmøder på Universitetet
Sektion A (Solennitetssalen)
Forhandlingsemne: Bør de nordiske købelove revideres?
Referent: Professor Anders Vinding Kruse, Danmark
Korreferent: Professor Simo Zitting, Finland

Sektion B (Auditorium I)

Forhandlingsemne: *Utomprocessuell rättshjälp åt mindre bemedlade*

Referent: Advokat Wilhelm Brodin, Sverige

Korreferent: Højesteretssagfører Bernt Hjejle, Danmark

Sektion C (Auditorium VII)

Forhandlingsemne: *Beskattningen och individens rättsskydd*

Referent: Professor Aarne Rekola, Finland

Korreferent: Hæstaréttarlögmaður Benedikt Sigurjónsson, Island

Frokostpause

- Kl. 14.00 Plenarmøde i Universitetets Solennitetssal
 Professor em. Ólafur Lárusson holder forelæsning:
Sociallovgivningen i Island i det 12. århundrede

- Kl. 14.45 Fortsættelse af sektionsmøderne på universitetet

Sektion A (Solennitetssalen)

Forhandlingsemne: *Domicilprincip eller nationalitetsprincip?*

Referent: Professor Ake Malmström, Sverige

Korreferent: Høyesterettsdommer Andreas Endresen, Norge

Sektion B (Auditorium I)

Forhandlingsemne: *Forsett og rettsvillfarelse i strafferetten*

Referent: Professor Johannes Andenæs, Norge

Korreferent: Professor Hans Thornstedt, Sverige

Om aftenen er de udenlandske gæster inviteret til islandske juristers hjem

Lørdag den 13. august

- Kl. 10.00 1. Plenarmøde i universitetets Solennitetssal
 Forhandlingsemne: *Några punkter i en allmän skadeståndslag*
 Referent: Justitierådet Gösta Walin, Sverige
 Korreferent: Professor Bernhard Gomard, Danmark
 2. Foreningsanliggender
 3. Mødets afslutning
- Kl. 19.30 Banket på Hótel Borg og i Sjálfstæðishúsið
 De udenlandske deltagere er den islandske lokalstyrelses gæster

PROGRAM FOR DAMERNE*Torsdag den 11. august*

Deltagernes damer er inviteret til at overvære åbningen af mødet i Nationalteatret. Derpå, ca. kl. 11.00, rundtur i turistbusser i Reykjavik under ledelse af kyndige førere. Start fra Nationalteatret. Efter endt rundtur inviterer den islandske lokalstyrelse og Islands Advokatforening damerne til lunch i restauranten Lido.

Fredag den 12. august

De udenlandske damer får lejlighed til at bese Nationalmuseet, Einar Jónssons museum og Ásmundur Sveinssons atelier fra kl. 13.00 til 15.00. I nævnte tidsrum vil der blive opretholdt særlig busforbindelse mellem museerne.

Kl. 15.30 *Alternative Gruppebesøg:*

1. Arbejdssanatoriet Reykjalundur

Start fra Austurvöllur

I Reykjalundur er deltagerne inviteret til eftermiddagskaffe

2. Reykjavíks Fiskeproduktions Centrum

Start fra Austurvöllur

Efter besøget er deltagerne inviteret til eftermiddagskaffe i restauranten Tjarnarkaffi

MEDLEMMAR
I TJUGOANDRA NORDISKA JURISTMÖTET
I REYKJAVIK 1960

DANMARK

(* = personligen deltagande i mötet; ** = d:o med dam)

- Abitz, E. A., landsretspræsident, f. 1907, Danmarksvej 58, Viborg
Algreen-Ussing, Holger, landsretssagfører, f. 1904, Nibe.
Alkil, Niels, direktør for Østifternes Kreditforening, højesteretssagfører, f. 1914,
Jarmers Plads 2, København V.
Andersen, Arnold, sagfører, f. 1879, Gl. Strand 42, København K.
Andersen, Erik, præsident for Østre Landsret, f. 1907, Frederikkevej 23, Hellerup.
Andersen, Niels, højesteretssagfører, f. 1907, Ny Vestergade 13, København K.
* Andersen, Paul H., landsretssagfører, f. 1915, Badstuestræde 13, København K.
Andersen, Poul, professor, dr. jur., f. 1888, Rungstedvej 13 pr. Rungsted Kyst.
Andreasen, S. A., landsretssagfører, f. 1905, Reventlowsgade 12, København V.
Anker, Ebba, mødrehjælpsleder, f. 1908, Mødrehjælpen, Sønderborg.
Asmund, Find, dommer, f. 1903, Rønne.
Asmussen, Johan, landsretssagfører, f. 1908, Frederiksgade 19, København K.
- Bache, Anders, ekspeditionssekretær, f. 1906, C. V. E. Knuthsvej 36, Hellerup.
** Bache, Henrik, højsteretssagfører, f. 1902, Stormgade 12, København K.
Bang, Carl, retspræsident, f. 1888, Fredensborg.
Bang, I. C., landsretssagfører, f. 1913, Sct. Annæ Plads 11, København K.
* Bangert, Johannes, fuldmægtig i Justitsministeriet, f. 1922, Armeniensvej 10,
København S.
Barner-Rasmussen, M., direktør i A/S Dansk Folkeforsikringsanstalt, landsrets
sagfører, f. 1919, Otto Mønstedts Plads 11, København V.
Bech, Lennard, landsretssagfører, f. 1908, Amaliegade 9, København K.
* Bech, Robert, landsretssagfører, f. 1924, Gemmavej 10, Århus.
Bechmann, H. G., retspræsident, f. 1893, Heilsmindevej 4, Charlottenlund.
** Behrendt-Poulsen, P. E., højesteretssagfører, f. 1909, Frederiksgade 17,
København K.
Bentzon, Agnete Weis, protokolsekretær i Højesteret, f. 1918, Jægersborg Alle 110,
Charlottenlund.
Berg, H. W., overretssagfører, f. 1886, Jernbanegade 4, Odense.

- Berning, Asger G., landsretssagfører, f. 1910, Stengade 55, Helsingør.
- Berning, S., landsretssagfører, f. 1903, Nygade 7, København K.
- Bertelsen, Kai Bjørklund, kontorchef i Indenrigsministeriet, f. 1910, Hundesøvej 6, Gentofte.
- Bierfreund, Poul, højesteretssagfører, f. 1902, Nørre Farimagsgade 3, København K.
- Bing, Ludvig, overretssagfører, f. 1892, Vester Voldgade 90, København V.
- Bitsch, N. C., sekretær i Justitsministeriet, lektor, f. 1923, Carlshøjvej 35, Kgs. Lyngby.
- Bjarup, Alfred, landsretssagfører, f. 1906, Lille Torv 6, Århus.
- Bjork, E. A., dommerfuldmægtig, f. 1918, Thorshavn, Færøerne.
- Blom-Andersen, Asger, højesteretsdommer, f. 1908, Schlegelsalle 5, København V.
- Boas, Vilhelm, departementschef i Justitsministeriet, f. 1898, Rosenvængets Sidealle 1, København Ø.
- Boeg, N. V., landsdommer, f. 1881, Ceresvej 9, København V.
- Borgsmidt, J., sagfører, sekretær i Havnesammenslutningen, f. 1916, Ludvig Jensensvej 20, Birkerød.
- Bork, Volmer, direktør i Pensionsforsikringsanstalten, landsretssagfører, f. 1908, Søtoften 1, Gentofte.
- ** Borum, O. A., professor, dr. jur., f. 1894, Ehlersvej 17, Hellerup.
- * Boysen, Elisabeth, dommerfuldmægtig, f. 1913, Strandparken 36, Århus.
- Brammer, V. E., højesteretssagfører, f. 1902, Bredgade 3, København K.
- Brink, Inge, cand. jur., fru, f. 1921, Borups Alle 217, København N.
- Broger, Erik, byretspræsident, f. 1905, Upsalagade 5, København Ø.
- Brun, Erik, landsdommer, f. 1884, A. N. Hansens Alle 10, Hellerup.
- Bruun, Jonas, højesteretssagfører, f. 1911, Bredgade 38, København K.
- Bruun, Niels, dommer, f. 1891, Dommergaarden, Nykøbing F.
- Brückner, Emil, landsretssagfører, f. 1903, Vimmelskaftet 47, København K.
- Brüel, Erik, landsretssagfører, dr. jur., f. 1892, Vimmelskaftet 42 A, København K.
- Brøchner, Hans, højesteretssagfører, f. 1909, Brogaarden, Nørresundby.
- Buch, Poul, dommerfuldmægtig, f. 1915, Stockflethsvej 12, Odense.
- Buhl, Jens, landsretssagfører, f. 1920, Højbro Plads 13, København K.
- Buhl, Søren, byretsdommer, f. 1910, Vesterviggård pr. Kregme.
- Busch-Steenberg, Chr., landsretssagfører, branddirektør, f. 1907, Adelgade 60, Hobro.
- Bülow, Franz, højesteretssagfører, f. 1910, Bredgade 3, København K.
- Bünsow-Johansen, J. P., dommerfuldmægtig, f. 1905, Kongensvej 16, København F.
- * Bærentsen, Håkon, landsretssagfører, f. 1893, Bredgade 38, København K.
- Bærentsen, Olaf, dommer, f. 1894, Holbæk.
- Bærentzen, Poul, dommerfuldmægtig, f. 1912, Stadion Alle 14, Århus.
- Carpentier, Paul, ekspeditionssekretær, landsretssagfører, f. 1928, Malmbergvej 67, Holte.
- Carstensen, Viggo, højesteretssagfører, f. 1899, Lille Mølle, Christianshavns Vold, København S.
- Christensen, Albert, landsretssagfører, f. 1905, Vester Voldgade 96, København V.

- Christensen, Anders, dommer, f. 1910, Nøjsomhedsvej 16, København Ø.
- Christensen, Bent, professor, dr. jur., f. 1921, P. Bangsvej 123, København F.
- Christensen, C. Ove, byretsdommer, f. 1910, Borgmester Jensens Alle 1, København Ø.
- Christensen, Claus, højesteretssagfører, f. 1920, Niels Hemmingsensgade 9, København K.
- Christensen, Erik, universitetslektor, f. 1920, Alsvej 12, Risskov.
- Christensen, H. E., landsretssagfører, f. 1921, Sct. Clemensstræde 7, Århus.
- Christensen, Knud, dircktør for Københavns Brandforsikring, f. 1895, Ved Stranden 14, København K.
- Christensen, Lars, landsretssagfører, f. 1918, Jernbanegade 4, Odense.
- Christensen, Mogens, højesteretssagfører, f. 1911, Store Torv 1, Århus.
- Christensen, Rigmor, fuldmægtig, fru, f. 1914, Martensensalle 1, København V.
- Christensen, Svend, landsretssagfører, f. 1917, Raadhuspladsen 59, København V.
- ** Christensen, Tomas, højesteretssagfører, f. 1912, Vimmelskaftet 47, København K.
- Christiansen, Halvor Lund, sekretær i Justitsministeriet, f. 1930, Parallelvej 9, Klampenborg.
- Christiansen, Poul, landsretssagfører, f. 1903, Frederiksgade 9, København K.
- ** Christoffersen, C. B., højesteretssagfører, f. 1901, Nyropsgade 28, København V.
- Christophersen, A., direktør for Københavns skattevæsen, f. 1894, Sct. Pedersvej 6, Hellerup.
- Christophersen, Birgit, sekretær i Socialministeriet, fru, f. 1922, Sortedamsdosseringen 93 B, København Ø.
- Christophersen, Helge, landsretssagfører, f. 1922, Sortedamsdosseringen 93 B, København Ø.
- Christrup, Gunnar, højesteretssagfører, f. 1906, Nygade 4, København K.
- Clan, E., højesteretssagfører, f. 1912, Sankt Annæ Plads 11, København K.
- * Clasen, Carl J., advokatfuldmægtig, f. 1933, Solkær 37, København Valby.
- Clausen, Sven, professor, dr. jur., f. 1893, Vilvordevej 35, Charlottenlund.
- Cohn, Bernhard P., landsretssagfører, f. 1906, Skindergade 29, København K.
- Colov, Ernst, højesteretsdommer, f. 1891, A. N. Hansens Alle 16, Hellerup.
- Conradt-Eberlin, Niels, ekspeditionssekretær i Finansministeriet, f. 1911, Skjoldsgade 9, København Ø.
- Dahl, Karen Nielsen, fuldmægtig i Finansministeriet, f. 1917, Thorvaldsensvej 27, København V.
- Dannin, Leo, landsretssagfører, f. 1898, Vester Voldgade 86, København V.
- Dietrichson, E., landsretssagfører, f. 1896, Amagertorv 24, København K.
- Dragsted, Esben, landsretssagfører, f. 1921, Vognmagergade 9, København K.
- Dragsted, F., overretssagfører, f. 1890, Vognmagergade 9, København K.
- Dreyer, Jørgen, direktør i Livsforsikringsaktieselskabet Hafnia, landsretssagfører, f. 1911, Holbergsgade 3, København K.
- Dybdal, Bodil, højesteretsdommer, f. 1901, Trondhjemsgade 6, København Ø.
- Dyrbye, Ernst, sagførerfuldmægtig, f. 1929, Højskolevej 17, Kongens Lyngby.
- Eberth, Ole C., landsretssagfører, f. 1911, Nybrogade 12, København K.

- Efsen, Poul, sekretær i Justitsministeriet, f. 1925, Bellahøjvej 40 A⁵, København, Brønshøj.
- Ehlern, Bendt, fuldmægtig i Forsikringsrådet, f. 1926, Sommervej 4, Charlottenlund.
- ** Ehlers, Knud, landsretssagfører, lektor, f. 1927, Graabrødretorv 14, København K.
- Eich, Otto, overretssagfører, f. 1888, Hovedgaden 24, Hørsholm.
- Elmquist, A. L. H., fhv. justitsminister, landsretssagfører, f. 1888, Svendborg.
- Engelsen, Povl A., landsretssagfører, 1903, Ny Vestergade 1, København K.
- Erichsen, Aage Bay, højsteretssagfører, f. 1902, Bredgade 37, København K.
- * Espersen, Ole, sekretær, f. 1934, Duevej 5, Roskilde.
- von, Eyben, W. Edler, professor, dr. jur., f. 1912, Jagtvej 172, København N.
- Falck, Alice, sekretær i civilforsvarsstyrelsen, frøken, f. 1915, Soldalen 11, København Ø.
- Falkenberg, A., dommerfuldmægtig, f. 1920, Fredericia.
- Faurschou, Aage, overretssagfører, f. 1883, Nygade 7, København K.
- Federspiel, Per, fhv. minister, landsretssagfører, f. 1905, Gothersgade 109, København K.
- Fich, Knud, landsretssagfører, f. 1914, Raadhusstræde 1, København K.
- Finsen, Aage, kreditforeningsdirektør, f. 1891, Gisselfeld Alle 14, Gentofte.
- Fisch-Thomsen, B., landsretssagfører, f. 1908, Kirkegade 9, Vejle.
- Fischer, Johan, landsdommer, f. 1891, Enghave, Rungsted Kyst.
- Fischer, Leo, landsretssagfører, f. 1902, Gothersgade 109, København K.
- ** Fischer-Møller, H. O., højsteretssagfører, f. 1902, Frederiksholms Kanal 16, København K.
- Flensborg, E., overretssagfører, f. 1889, Vester Voldgade 87, København V.
- Floystrup, A., kontorchef ved Frederiksborgs amt, f. 1888, Slotsgade 11, Hillerød.
- Fode, Octavius, overretssagfører, f. 1891, Raadhuspladsen 59, København V.
- Fog, Arne, dommer, f. 1893, Klosteret, Mariager.
- Frederiksen, Knud, landsretssagfører, f. 1915, Frederiksberggade 1, København K.
- * Friis, Niels, direktør for Østifternes Brandforsikring, cand. jur. & polit., f. 1901, Vester Voldgade 104, København V.
- Friis, Peter, dommerfuldmægtig, f. 1930, Bredegade 41, Slagelse.
- Friis-Hansen, Erik, landsretssagfører, f. 1901, St. Kirkestræde 1, København K.
- Frost, J. L., højsteretsdommer, f. 1894, Sortedamsdosseringen 29, København N.
- * Frøsig, Kristian, sekretær, f. 1927, Hammersvej 1², Dragør.
- Fussing, Kjeld, sagførerfuldmægtig, f. 1925, Margrethevej 29, Hellerup.
- Gaarden, Poul, kontorchef i Justitsministeriet, f. 1917, Stationsvej 21, Hørsholm.
- Gammeltoft, G., landsretssagfører, f. 1912, Bredgade 37, København K.
- Gersted, Gunnar, højsteretssagfører, f. 1906, Amagertorv 24, København K.
- Gjersøe, Niels, fuldmægtig i Statens Ligningsdirektorat, f. 1916, Tonysvej 24, Charlottenlund.
- ** Glistrup, Mogens, landsretssagfører, lektor, f. 1926, Skindergade 23, København K.
- Goldschmidt, Albert, overretssagfører, f. 1869, Nørregade 33, København K.
- Goldschmidt, Erik, landsretssagfører, f. 1909, Nørregade 33, København K.

- * Gomard, Bernhard, professor, dr. jur., f. 1926, Rektorparken 24¹, København SV.
- Gormesen, Knud, landsretssagfører, f. 1904, Gothersgade 135, København K.
- Gorrissen, Jørgen, landsretssagfører, f. 1925, Frederiksgade 17, København K.
- ** Gorrissen, N. J., højesteretssagfører, f. 1896, Frederiksgade 17, København K.
- Grauleff-Hansen, H., landsretssagfører, f. 1906, Overgade 14, Odense.
- Götzsche, A., landsdommer, f. 1894, Moschøjvej 34, Charlottenlund.

- Hagensen, Hagen, landsretssagfører, f. 1916, Frederiksbergs Alle 51, København V.
- Hahn, Tage, landsretssagfører, f. 1903, Søndergade 4-6, Århus.
- * Hald, Jacob, landsretssagfører, f. 1912, Fredensvej 6, Charlottenlund.
- Hansen, Johannes, landsretssagfører, f. 1909, Nikolaj Plads 26, København K.
- * Hansen, Jørgen, advokat, f. 1931, Nørregade 18, København K.
- * Hansen, Ole, landsretssagfører, f. 1900, Nørrevoldgade 9, København K.
- * Hansen, Orla Graulund, fuldmægtig i Justitsministeriet, f. 1922, Ndr. Frihavsgade 27, København Ø.
- ** Hansen, P. Dyhre, landsretssagfører, f. 1925, Vestergade 53, Odense.
- Hansen, Victor, højesteretsdommer, dr. phil., f. 1889, I. E. Ohlsensgade 4, København Ø.
- Harbou, Niels, dommer, f. 1896, Hoffmeyersvej 5, København F.
- Hasle, Flemming, advokat, f. 1930, Løvspringsvej 2 B, Charlottenlund.
- Hasle, Henning, højesteretssagfører, f. 1900, Nikolaj Plads 26, København K.
- Hasted, Svend, landsretssagfører, f. 1896, Søndergade 56, Århus.
- Haulrig, Kurt, landsretssagfører, f. 1924, Kronprinsessegade 2, København K.
- Hede, Holger, overretssagfører, f. 1894, Nygade 4, København K.
- Hede, Poul, landsretssagfører, f. 1895, Amagertorv 19, København K.
- Heegaard, E. Anker, landsretssagfører, f. 1915, Granbrødretorv 16, København K.
- Heilbuth, Niels, landsretssagfører, f. 1906, Skindergade 29, København K.
- Heilesen, Tyge C., byretsdommer, f. 1916, Abildgaardsvej 26, Virum.
- Heise, Carl, højesteretssagfører, f. 1898, Ny Vestergade 1, København K.
- Heise Frederik, højesteretsdommer, f. 1890, Trondhjems-gade 4, København Ø.
- Helsted, E., højesteretssagfører, f. 1901, Raadhusstræde 1, København K.
- * Hentze, Demus, landsretssagfører, f. 1923, Thorshavn, Færøerne.
- Herfelt, J. C., højesteretsdommer, f. 1894, Nerievej 7, Hellerup.
- Heuser, V., landsretssagfører, f. 1899, St. Kongensgade 68, København K.
- * Hjejle, Bernt, højesteretssagfører, dr. jur., f. 1901, Amagertorv 24, København K.
- Hoff, Helge, landsdommer, f. 1893, Viborg.
- Hoffmeyer, Helge, landsretssagfører, f. 1903, Vestergade 2, Store Heddinge.
- Holm, Agnes, landsretssagfører, fru, f. 1898, Lindevvej 2, København V.
- Holm, H. H., landsretssagfører, f. 1911, Frederiksgade 1, København K.
- Holm-Nielsen, K., højesteretssagfører, f. 1909, Amagertorv 33, København K.
- Holm-Nielsen, Karen, cand. jur., fru, f. 1908, Smakkegaardsvej 40, Gentofte.
- Hoppe, Iver, landsretssagfører, lektor, f. 1920, Kongens Nytorv 8, København K.
- Holtén, Victor, landsretssagfører, f. 1903, Amagertorv 24, København K.
- Hornslet, Mogens, sekretær i Justitsministeriet, f. 1933, Grønnevej 247, Virum.
- Hove, Robert, præsident for Sø- og Handelsretten, f. 1891, V. Voldgade 104, København V.
- Hultberg, O. F., landsdommer, f. 1897, Aalborgvej 4, Viborg.

- Hurwitz, Stephan, Folketingets ombudsmand, professor, dr. jur., f. 1903, Dalsvinget 7, Hellerup.
- * Husfeldt, Arne Platou, cand. jur. f. 1934, Hovmarksvej 59, Charlottenlund.
- Hvidt, Mogens, landsdommer, f. 1911, Uraniavej 2, København V.
- Hvidt, Vald., højesteretssagfører, f. 1897, Ved Stranden 10, København K.
- Høeg, Poul, byretsdommer, f. 1918, Ridebanevang 24, Gentofte.
- Høgh, Egon, landsretssagfører, f. 1922, Gl. Torv 18, København K.
- Ilfeldt, Arthur, landsretssagfører, f. 1914, Raadhuspladsen 5, Århus.
- * Illum, Knud, professor, dr. jur., f. 1906, Universitetsparken, Århus.
- Jacobi, Adam, højesteretssagfører, f. 1909, Niels Hemmingsensgade 9, København K.
- Jacobi, Helge, vicepræsident i Sø- og Handelsretten, f. 1898, Kløckersvej 11, Gentofte.
- Jacobsen, I. Steen, kontorchef i Forsikringsselskabet Danmark, f. 1923, Frederiksbergs Alle 94, København V.
- * Jacobsen, Mikkel, fuldmægtig i Justitsministeriet, f. 1921, Børnevej 8, København Valby.
- ** Jacobsen, Poul, højesteretssagfører, f. 1889, H. C. Andersens Boulevard 38, København V.
- Jacoby, Aage, overretssagfører, f. 1891, Nørregade 2, København K.
- Jakobsen, Ellinor, landsretssagfører, f. 1917, Ved Stranden 10, København K.
- Jakobsen, Jakob, overretssagfører, f. 1882, Raadhuspladsen 59, København V.
- Jantzen, Povl, landsretssagfører, f. 1915, Vesterbrogade 6 D, København V.
- Jensen, C. C. S., overretssagfører, f. 1885, Ved Stranden 20, København K.
- Jensen, Erik, sekretær i Undervisningsministeriet, f. 1924, Frederiksholms Kanal, København K.
- Jepsen, Kjeld, landsretssagfører, f. 1918, Klingenberg 2, Odense.
- Jerichow, Herbert P. A., direktør for De forenede Bryggerier, f. 1889, Helleruplunds Alle 15, Hellerup.
- Jessen, Gert, højesteretssagfører, f. 1905, St. Kongensgade 49, København K.
- Johannsen, Esben, landsretssagfører, f. 1904, Algade 1, Roskilde.
- Johnsen, Karen, landsdommer, f. 1899, Bygdevej 24, Virum.
- Jungersen, Troels, bankjurist, f. 1932, Østbanegade 35, København Ø.
- * Juul, Kai, landsretssagfører, f. 1902, Nørrevoldgade 54, København K.
- Jørgensen, Alb., højesteretssagfører, f. 1886, Knabrostræde 30, København K.
- Jørgensen, Else Marie, sekretær, f. 1928, Jægersborg Alle 247³, Gentofte.
- * Jørgensen, Johs. Feilberg, politimester, f. 1915, Thorshavn, Færøerne.
- Jørgensen, Niels Alb., landsretssagfører, f. 1916, Knabrostræde 30, København K.
- Jørgensen, Stig, professor, dr. jur., f. 1927, Holken 17, Århus.
- ** Kaarsberg, O. I., højesteretspræsident, f. 1894, Strandvej 61, København Ø.
- Kaarsen, Eyvind, landsretssagfører, f. 1916, Pontoppidanvej 21, Helsingør.
- Kall, Chr. Richard, landsretssagfører, f. 1897, Østergade 3 B, Århus.
- Kastel, Henry, landsretssagfører, f. 1905, Nørregade 39, København K.
- Kaufmann, Axel, landsretssagfører, f. 1917, Skoubogade 1, København K.

- Kier, Knud, landsretssagfører, f. 1889, Sct. Clemenstorv 11, Århus.
Kihlström, Eva Agnete, fuldmægtig, f. 1923, Søgaardsvvej 5 B, Gentofte.
Kirkegaard, P. H., dommerfuldmægtig, f. 1915, Hjortholm, Frederiksborgvej, Roskilde.
- ** Kjærsgaard, Christian Jul, sekretær i Justitsministeriet, f. 1932, Højkær 41, København, Valby.
Kjølbye, Niels Th., landsretssagfører, f. 1926, Bredgade 3, København K.
Klerk, Niels, højesteretssagfører, f. 1914, Amaliegade 4, København K.
Koch, H. H., departementschef, f. 1905, Parkvænget 20, Charlottenlund.
Koch, Jens, sorenskriver, f. 1920, Thorshavn, Færøerne.
- * Koefoed, Aksel Torkild, politifuldmægtig, f. 1929, Strandvejen 29, Nykøbing Mors.
- ** Koefoed, Erling, landsretssagfører, f. 1901, Bredgade 25, København K.
Kofoed, Erik, dispachør, f. 1921, Højbroplads 21, København K.
Krarup, Ove, højesteretsdommer, f. 1888, Klampenborgvej 102, Klampenborg.
- * Krog, Henning, byretsdommer, f. 1917, Nøjsomhedsvej 18, København Ø.
Krog-Meyer, Mogens, højesteretssagfører, f. 1920, Gothersgade 109, København K.
Kroman, Mogens, landsretssagfører, f. 1917, Sankt Peders Stræde 38, København K.
- * Kruse, Anders Vinding, professor, dr. jur., f. 1921, Erichsensvej 6, Gentofte.
Kruse, Fr. Vinding, professor, dr. jur., f. 1880, St. Kongensgade 130, København K.
Kühl, Poul, sagfører, branddirektør, f. 1889, Storegade 54, Stege.
- * Lando, Ole, universitetslektor, f. 1922, Solbakken 101, Holte.
- * Larsen, Aage, landsretssagfører, f. 1897, Algade 58, Ålborg.
Larsen, Aksel E., overretssagfører, f. 1888, Nørre Farimagsgade 13, København K.
Larsen, Asker, kontorchef, f. 1921, Havnegade 29, København K.
Larsen, C. E., landsdommer, f. 1910, Frydendalsvej 28, København V.,
Larsen, Egon, direktør i Københavns Grundejerforening, f. 1898, Poul Ankersgade 2, København K.
Larsen, Ellen, byretsdommer, f. 1912, Rosenlunds Sidevej, St. Magleby.
Larsen, J. Svenning, landsretssagfører, f. 1902, Niels Hemmingsensgade 8, København K.
Larsen, Jytte Tofte, ekspeditionssekretær i Direktoratet for Ulykkesforsikringen, f. 1916, Gyvelvej 9, Skodsborg.
Lassen, Mogens Geill, landsretssagfører, f. 1913, Store Torv 1, Århus.
Lassen, Otto, landsretssagfører, f. 1917, Bredgade 45 A, København K.
Laugesen, A. Grønæk, dommerfuldmægtig, f. 1914, Falen 15, Odense.
Lauritzen, Hans, overretssagfører, f. 1879, Raadhusstræde 1, København K.
Lenstrup, Eyvind, landsretssagfører, f. 1913, Bredgade 30, København K.
Lett, Erik, højesteretssagfører, f. 1907, Frederiksholms Kanal 15, København K.
Levin, Leon, landsretssagfører, f. 1914, St. Strandstræde 21, København K.
Levysohn, Alfred, landsretssagfører, f. 1904, Nytorv 7, København K.
de Lichtenberg, Anders, landsretssagfører, f. 1920, Ny Østergade 5, Næstved.
Lindboe, Poul, landsretssagfører, f. 1906, Stormgade 16, København V.
Linde, H., landsretssagfører, f. 1896, Stengade 70, Helsingør.
Lokdam, Orla, landsretssagfører, f. 1924, Aaboulevard 70, Århus.

- Lomholt, Vibeke, sekretær i Socialministeriet, f. 1928, Allégade 8 B, København F.
 Lorenzen, Aage, højesteretsdommer, f. 1901, Uraniavej 1, København V.
- * Lucas, Frederik, landsdommer, f. 1886, Rygaards Alle 28, Hellerup.
 Ludvigsen, Christian, landsdommer, f. 1909, Furesøvej 66 B, Virum.
 Lund, Torben, professor, dr. jur., f. 1902, Krathusvej 10, Risskov.
 Lund-Andersen, H. E., højesteretssagfører, f. 1900, Rømersgade 5, København K.
 Lund-Andersen, Otto, landsdommer, f. 1902, Hammerensgade 14, København K.
- * Lund-Sørensen, Asger, sekretær, f. 1934, Solkær 37, Valby.
 Lundsager, Ejler, dommer, f. 1909, Holsted.
 Lundsteen, Poul H., stiftamtmand, f. 1910, Nykøbing F.
 Lützen, Leivur, landsretssagfører, f. 1911, Thorshavn, Færøerne.
- Madsen, Ingelise, cand. jur., f. 1927, Ved Lindevangen 8³, København F.
 Madsen, Niels, kontorchef i Justitsministeriet, f. 1916, Veras Alle 17 B, Vanløse.
 Madsen, Ove, direktør i Danmarks Juristforbund, f. 1919, Nyropsgade 47, København V.
 Magnussen, O. K., overretssagfører, dr. jur., f. 1881, H. C. Andersens Boulevard 1, København V.
 le Maire, Louis, direktør for Statens Sindssygehospitalet, dr. jur., f. 1910, Vagtelvej 48, København F.
 Markussen, Per, landsretssagfører, f. 1917, H. C. Andersens Boulevard 11, København V.
 Marquard, Arne, fuldmægtig i Folketinget, f. 1922, Camilla Nielsensvej 3, København F.
 Melchior, J. A., højesteretssagfører, f. 1903, Bredgade 30, København K.
 Melchior, Poul, højesteretssagfører, f. 1910, Frederiksgade 1, København K.
 Meyer, Poul, professor, dr. jur., f. 1916, Willemoesgade 47, København Ø.
 Michaelsen, Jørgen, landsretssagfører, f. 1911, Frederiksholms Kanal 6, København K.
 Michelsen, Eigill, højesteretssagfører, f. 1920, Amagertorv 24, København K.
 Mikkelsen, M. Johs., landsdommer, f. 1911, Viborg.
- ** Mikkelsen, Robert, advokat, f. 1902, Nybrogade 8, København K.
 ** Mogensen, Kristian, landsretssagfører, f. 1926, Amagertorv 24, København K.
 Mols, Else, sekretær i Justitsministeriet, f. 1931, Julius Blomsgade 6⁵, København N.
 Molsted, Jørgen, landsretssagfører, f. 1926, Bredgade 3, København K.
 Moltke, Carl, greve, overpræsident, f. 1907, Frølichsvej 18, Charlottenlund.
 Monberg, Niels, landsretssagfører, f. 1928, Nørregade 6, København K.
 Mortensen, S. Storm, højesteretssagfører, f. 1907, Store Torv 10, Århus.
 Mosbæk, Holger, landsretssagfører, f. 1905, Nørrevoldgade 9, København K.
 Munck, H. V., stiftsfuldmægtig, f. 1902, Dronning Margrethesvej 9, Århus.
 Mundt, Jørgen, fuldmægtig i Justitsministeriet, f. 1919, Kornbakken 13, Kgs. Lyngby.
 Mundt, Kaj, præsident for Østre Landsret, f. 1885, Halls Alle 10, København V.
 Müller, Dagny, sekretær i Boligministeriet, fru, f. 1930, Søborg Torv 6, Søborg.
 Mærsk-Møller, N., hypothekforeningsdirektor, landsretssagfører, f. 1908, Jarmersgade 2, København V.

- Møhring-Andersen, Hellmut, højesteretssagfører, f. 1911, Bergensgade 10, København Ø.
- Møller, Fritz, landsdommer, f. 1913, Peblinge Dosseringen 32 A, København N.
- Møller, Jørgen Kisbye, dommer i Kolding byret, f. 1915, Kolding.
- Møller-Andersen, A., landsretssagfører, f. 1911, Nybrogade 26, København K.
- Nebelong, Bent, højesteretssagfører, f. 1917, Østergade 24, København K.
- ** Nelson, Alvar, professor, dr. jur., f. 1919, Universitetet, Århus.
- Nielsen, E. Albjerg, politimester, f. 1911, Saltholmsvej 14, Esbjerg.
- Nielsen, B. Helmer, højesteretssagfører, f. 1907, V. Voldgade 14, København V.
- * Nielsen, Bent, advokat, f. 1927, Bruunsgade 22-24, Århus.
- Nielsen, Birgit, dommerfuldmægtig, f. 1930, Ordrupvej 37 A, Charlottenlund.
- Nielsen, Feodor, landsretssagfører, f. 1922, Ll. Strandstræde 26, København K.
- Nielsen, Gerda, dommerfuldmægtig, f. 1909, Vordingborg.
- Nielsen, Henrik, fuldmægtig i Indenrigsministeriet, f. 1921, Svinget 14, København S.
- Nielsen, Kay, ekspeditionssekretær i Københavns magistrat, f. 1902, Tuborgvej 60, Hellerup.
- Nielsen, Knud, landsretssagfører, f. 1916, Store Torv 10, Århus.
- Nielsen, Kristian, landsretssagfører, f. 1912, Rosenborggade 1, København K.
- Nielsen, Poul G., landsretssagfører, f. 1905, H. C. Andersens Boulevard 1, København V.
- Nielsen, Th. Møller, dommerfuldmægtig, f. 1907, Århus civilret, Århus.
- Nielsen, Thøger, professor, dr. jur., f. 1919, Egelundsvej 9, Århus.
- * Norsker, Knud, landsretssagfører, f. 1917, Vester Voldgade 106, København V.
- Nygaard, Mogens, kontorchef, f. 1915, Haderslev.
- Nørgaard, Carl Aage, amanuensis, f. 1924, Adslev pr. Horning.
- Nørgaard, Hedvig Hauberg, politifuldmægtig, fru, f. 1924, Aslev pr. Horning.
- Nørring, Niels, landsretssagfører, f. 1917, H. C. Andersens Boulevard 42, København V.
- Olafsson, H., rigsadvokat, f. 1903, Frølichsvvej 30, Charlottenlund.
- Olsen, Eugen, landsretssagfører, generalkonsul, f. 1899, Raadhuspladsen 77, København V.
- Olsen, Ole, landsretssagfører, f. 1916, Kronprinsessegade 42, København K.
- Olsen, Ole, advokat, f. 1927, Ole Olsens Alle 7, Hellerup.
- Olufsen, P., overretssagfører, f. 1891, Frederiksgade 11, København K.
- Oppenheim, Sv., landsretssagfører, f. 1920, Raadhuspladsen 59, København V.
- * Otken, Bent, sekretær i Justitsministeriet, f. 1930, Hostrups Have 56, København V.
- ** Ottosen, N. Faaborg, ekspeditionssekretær i Aktieselskabs-Registret, f. 1912, Abildgaardsvej 24, Virum.
- Paabøl, R. C., landsretssagfører, f. 1905, Reventlowsgade 12, København V.
- Pagter, H., landsretssagfører, f. 1909, Skive.
- Palludan, Henning, underdirektør, f. 1920, Gisselgård Alle 15, Gentofte.
- Paludan, K., sagfører, f. 1903, Kannikegade 1, Hillerød.
- Pape, Thorkil, landsretssagfører, f. 1923, Amagertorv 24, København K.
- Pedersen, Axel H., landsretssagfører, dr. jur., f. 1903, Norregade 6, København K.

- * Pedersen, Fritz, direktionssekretær, f. 1919, Kløverbakken 23, Virum.
Pedersen, Hagbard, landsretssagfører, f. 1908, Hjalmar Brantingsplads 1, København Ø.
- Pedersen, Helga, landsdommer, fhv. justitsminister, f. 1911, Statsholdervej 19, København NV.
- Pedersen, Henry Roat, dommer, f. 1910, Herning.
- Pedersen, Johs., civildommer, f. 1898, Marielystvej 1, Haderslev.
- Pedersen, Jørgen, højesteretssagfører, f. 1919, Vesterbrogade 6 D, København V.
- Pedersen, Poul, landsretssagfører, branddirektør, f. 1918, Torvegade 8, Vejle.
- Petersen, Aage, landsretssagfører, f. 1895, Graabrødretorv 14, København K.
- ** Petersen, Arne Kjærgaard, landsretssagfører, f. 1916, Raadhuspladsen 59, København V.
- Petersen, Ernst, landsretssagfører, f. 1890, Klingenberg 2, Odense.
- ** Petersen, Harald, civildommer, fhv. justitsminister, f. 1895, Parkovsvej 50, Gentofte.
- * Petersen, Kaj, landsretssagfører, f. 1904, Højbroplads 6, København K.
- Petersen, Oluf, højesteretssagfører, f. 1889, Bredgade 3, København K.
- Petersen, Theodor, højesteretsdommer, f. 1904, Fasanhaven 34, Gentofte.
- * Pihlip, Allan, landsretssagfører, lektor, f. 1927, Strandvejen 149, Hellerup.
- Plesner, Mogens, højesteretssagfører, f. 1920, Amagertorv 33, København K.
- Polack, E., landsretssagfører, f. 1923, Raadhuspladsen 59, København V.
- Pontoppidan, Niels, sekretær i Justitsministeriet, f. 1930, Blidahpark 6, Charlottenlund.
- Pontoppidan, Ole, landsretssagfører, f. 1919, Frederiksgade 1, København K.
- Poulsen, Finn, landsretssagfører, f. 1910, Banepladsen, Svendborg.
- Poulsen, Frank, sekretær i Justitsministeriet, f. 1927, Nørrekær 30^b, Valby.
- Poulsen, Jørgen, landsretssagfører, f. 1911, Vitus Berings Plads 6, Horsens.
- Prytz, R., landsretssagfører, f. 1899, H. C. Andersens Boulevard 40, København V.

- Ramsing, Svend, landsretssagfører, f. 1902, Vester Voldgade 96, København V.
- Rasmussen, Erik, landsretssagfører, f. 1915, H. C. Andersens Boulevard 40, København V.
- Rasmussen, Grethe, landsretssagfører, f. 1912, Vintappervej 7, Kgs. Lyngby.
- Rasting, Carl, professor, dr. jur., f. 1900, Mynstersvej 33, København V.
- Reeh, Rasmus, landsretssagfører, fuldmægtig i Indenrigsministeriet, f. 1922, Egernvej 17, København F.
- Reiserer, Max, landsdommer, f. 1894, Kastelvej 24, København Ø.
- Repsdorph, E., landsretssagfører, f. 1906, Frederiksborggade 7, København K.
- Repsdorph, Henning, landsretssagfører, f. 1901, Frederiksborggade 7, København K.
- Reumert, Michael, højesteretssagfører, f. 1914, Dron. Tværgade 16, København K.
- Ricard, Carl, højesteretssagfører, f. 1902, Nørregade 18, København K.
- Richter, E., højesteretssagfører, f. 1898, Ny Vestergade 1, København K.
- Richter, John, advokat, f. 1928, Nykøbing S.
- * Ringgaard, Laurits, fuldmægtig i Justitsministeriet, f. 1924, Læsøvej 6, Kgs. Lyngby.
- Rode, Stig, højesteretssagfører, f. 1896, Holmens Kanal 9, København K.

- * Roepstorff, Poul, sekretær i Indenrigsministeriet, f. 1933, Hyldegaardsvej 37, Charlottenlund.
- Roepstorff, Thorkild, landsdommer, f. 1902, Taarbæk Strandvej 126, Klampenborg.
- à Rogvi, Finn, sekretær i Justitsministeriet, f. 1924, Ærenprisvej 20, Gentofte.
- Rohbeck, Paul G., højesteretssagfører, f. 1903, H. C. Andersens Boulevard 51, København V.
- Rosman, Carl, amtsforvalter, f. 1898, Strandvej 100, Århus.
- Rosenmeier, Johan A., landsretssagfører, f. 1910, Amagertorv 19, København K.
- Ross, Alf, professor, dr. phil. & jur., f. 1899, I. H. Mundtsvej 10 A, Kgs. Lyngby.
- Rothenborg, Arnold, landsretssagfører, f. 1914, Skindergade 45-47, København K.
- Rybner, Ove, ekspeditionssekretær i Overformynderriet, f. 1905, Amager Fælledvej 5, København S.
- Rønnow, Knud, landsretssagfører, f. 1901, Store Torv 1, Århus.
- Rønsted, Karmark, landsretssagfører, f. 1895, Hovedvagtsgade 2, København K.
- Rørdam, Kjeld, højesteretssagfører, f. 1897, Bredgade 41, København K.

- Sachs, P. M., landsdommer, f. 1909, Grünersvej 11, Holte.
- Salomon, Erik, overretssagfører, f. 1885, Bredgade 37, København K.
- Samuelsen, Trygve, sagfører, f. 1907, Thorshavn, Færøerne.
- Sand, E., udskrivningschef, f. 1890, Vendersgade 25, København K.
- Satz, Margot, landsretssagfører, f. 1921, Holmens Kanal 22, København K.
- Saunte, Edel, landsretssagfører, fru, f. 1904, Frederiksgade 11, København K.
- Schack, Aksel, landsretssagfører, f. 1922, Slotsgade 34, Hillerød.
- Schack, Einer, landsretssagfører, f. 1921, Gl. Torv 10, Skelskør.
- Schack, Kirsten, landsretssagfører, fru, f. 1923, Slotsgade 34, Hillerød.
- Schelle, Tage, kontorchef i Justitsministeriet, f. 1915, Almindingen 61, Søborg.
- Schlegel, Otto, direktør i Bikuben, f. 1892, Norre Voldgade 68, København K.
- Schlegel, Peder Johan, kontorchef, f. 1926, Høje Skodsborgvej 26, Skodsborg.
- Schmith, Poul, højesteretssagfører, f. 1916, Vimmelskafte 47, København K.
- Skaaning, Erik, landsretssagfører, f. 1920, Badstuestræde 10 A, København K.
- Skaarung, Knud, landsretssagfører, f. 1914, Vestergade 17, Odense.
- * Smidt, Margrethe, fuldmægtig i Socialministeriet, f. 1914, Torvegade 49, København K.
- * Spang-Hanssen, Aage, landsretssagfører, f. 1930, Krejbjergvej 18, Herlev.
- Spleth, Poul, højesteretsdommer, f. 1907, Grønnevej 261, Virum.
- Stakemann, Emil, overretssagfører, f. 1887, St. Kongensgade 14, København K.
- Stampe, Erik, højesteretssagfører, f. 1918, Ny Vestergade 13, København K.
- Stavnstrup, P., politimester, f. 1900, Falkoner Alle 116 B, København F.
- Steffensen, O., byretsdommer, f. 1917, Hasselvej 14, Vanløse.
- Steglich-Petersen, Claus, landsretssagfører, f. 1914, Bredgade 3, København K.
- Steglich-Petersen, Henrik, højesteretssagfører, f. 1913, Bredgade 3, København K.
- Steglich-Petersen, K., højesteretssagfører, f. 1880, Bredgade 3, København K.
- von Stemann, P. C., amtmand, f. 1891, Ronne.
- Stensballe, Holger, kontorchef i Københavns Kreditforening, f. 1903, Rudersdalsvej 24, Holte.
- Strøjer, Erik, højesteretssagfører, f. 1919, Frederiksgade 17, København K.

- Sundbo, Arne, overretssagfører, f. 1886, Bjerregaardsvej 6, Valby.
 Sundbo, J. P., landsretssagfører, f. 1924, Skindergade 32, København K.
 Svane, Aksel, kommitteret i Statsministeriet, f. 1898, Christiansholms Parkvej 8, Klampenborg.
 Svane, Oskar Bondo, højesteretssagfører, f. 1899, Bergensgade 10, København Ø.
 Svendsen, Aage, departementschef, f. 1880, Amaliegade 40, København K.
 Svendsen, N. Borup, landsretssagfører, f. 1891, Skindergade 23, København K.
 Svensson, Carl Vilhelm, vicekontorchef i Københavns kommune, f. 1919, Søtoften 20, Gentofte.
 Søndergaard, Jens, bibliotekar, f. 1917, Kanalbuen 36, Søborg.
 Sørensen, Erna, landsretssagfører, fru, f. 1896, Lille Strandstræde 22, København K.
 Sørensen, H. A., højesteretsdommer, f. 1908, Biskop Monradsvej 8, Kgs. Lyngby.
 Sørensen, Max, professor, dr. jur., f. 1913, Højagervej 9, Risskov.
- Tamm, Henrik, højesteretsdommer, f. 1909, Strandvej 16 B, København Ø.
 Teist, F., højesteretssagfører, f. 1899, Nygade 1, København K.
 Thiede, Knud, landsretssagfører, f. 1918, Ryesgade 11, Århus.
 Thomsen, Detlef, generalsekretær, landsretssagfører, f. 1899, Ved Stranden 14, København K.
 Thomsen, H. L., overformynd, f. 1902, Godthaabsvej 111, København F.
 ** Thomsen, Jørn, landsretssagfører, f. 1912, Badstuestræde 6, København K.
 Thorsen, Søren, landsretssagfører, f. 1923, Dron. Tværgade 16, København K.
 Thucsen, Alfred, landsretssagfører, f. 1901, Kongensgade 89, Esbjerg.
 Thye, Georg, landsretssagfører, f. 1886, Hillerød.
 Thygesen, I. C., direktør, landsretssagfører, f. 1901, Amaliegade 22, København K.
 Thyregod, Ib, højesteretssagfører, f. 1921, Kronprinsessegade 30, København K.
 Thyssen, A., landsretssagfører, f. 1901, Nørregade 23, Haderslev.
 Tobiesen, Erik, landsretssagfører, f. 1899, Ny Vestergade 13, København K.
 Tobiesen, Hans, politimester, f. 1905, Danmarksgade 12, Holstebro.
 Toft-Nielsen, B. G., kontorchef i Statsministeriet, f. 1920, Kvædevej 68, Virum.
 Tonsgaard, Esther, landsretssagfører, f. 1914, Nikolajplads 26, København K.
 Topsøe-Jensen, Hans, landsdommer, f. 1910, Domusvej 3, Klampenborg.
 Topsøe-Jensen, Niels, dommerfuldmægtig, f. 1919, Korsør.
 Torkild-Hansen, C., landsretssagfører, f. 1893, Gl. Torv 16, København K.
 * Torp-Pedersen, A., direktør, f. 1892, Maglevænget 5, Charlottenlund.
 Truelsen, Svend, landsretssagfører, f. 1915, Nørregade 18, København K.
 Tybjerg, Niels, kgl. dispachør, f. 1897, Højbroplads 21, København K.
- Ugilt, Helge, landsretssagfører, f. 1904, Hjørring.
 Ulrich, Georg, kriminaldommer, f. 1905, Viborg.
 * Ulsig, Otto, sekretær i Justitsministeriet, f. 1930, Strandvej 24 B, København Ø.
- Waaben, Knud, professor, dr. jur., f. 1921, Aamosebakken 8, Kgs. Lyngby.
 * Waagstein, Leif, landsretssagfører, f. 1907, Thorshavn, Færøerne.
 Wandel, Jørgen, landsretssagfører, f. 1904, Graabrødretorv 16, København K.
 Vang, Felix, højesteretssagfører, f. 1905, Nørregade 6, København K.

- Warring, Otto, dommerfuldmægtig, f. 1929, Maribo.
- Wechselmann, Sigurd, amtmand, f. 1904, Næstved.
- Vedel, Johs., landsretssagfører, f. 1913, V. Broby pr. Sorø.
- Vedel, Klavs, advokat, f. 1911, Kongensgade 28, Odense.
- * Wedell-Wedellsborg, Vilhelm, baron, amtmand, f. 1908, Sorø.
- Wegge-Olsen, Preben, sekretær i Banktilsynet, f. 1923, Dron. Tværgade 46, København K.
- Weile, Erik, landsretssagfører, f. 1902, Fjerritslev.
- ** Weise, S., underdirektør, f. 1905, Clarasvej 4, Charlottenlund.
- * Vestberg, Adam, sekretær i Justitsministeriet, f. 1930, Strandvej 26 B, København Ø.
- * Westen-Jensen, Niels Erik, advokat, f. 1931, Gl. Hassersvej 62, Ålborg.
- Vetli, Erik, højesteretsdommer, f. 1910, Strandvej 140, Hellerup.
- Wilcke, Birger, fuldmægtig i Justitsministeriet, f. 1923, Carit Etlarsvej 4 B, København V.
- Wilton, Aage Kai, landsretssagfører, f. 1901, Milanovej 28, København S.
- Winther, Jacob, overretssagfører, f. 1881, Gl. Mønt 2, København K.
- Winther, Mogens, fuldmægtig i Finansministeriet, f. 1918, Abildgaardsvej 162, Virum.
- Vøhtz, Gustav, landsretssagfører, f. 1896, Laksegade 19, København K.
- ** Østergaard, Poul, fuldmægtig i Justitsministeriet, f. 1921, Uglevangen 15, Virum.

FINLAND

- Aalto, Aimo, vicehäradshövding, f. 21, Helsingfors, Tallvägen 21.
- Aalto, Yrjö Liinus, vicehäradshövding, f. 02, Helsingfors, St. Robertsgatan 17.
- Aejmelaeus, Lars, vicehäradshövding, f. 18, Helsingfors, Fabriksgatan 6 A 1.
- Ahla, Eino J., f. d. president i Högsta förvaltningsdomstolen, f. 88, Wecksellvägen 2.
- Ahla, Väinö, justitieråd, f. 90, Helsingfors, Apollogatan 3 C 25.
- Ahlbom, Carl-Johan, vicehäradshövding, f. 10, Kuusankoski.
- Ahqvist, Marga, vicehäradshövding, f. 14, Helsingfors, Parkgatan 9 A.
- Ahola, Simbri, generaldirektör, f. 94, Helsingfors, Nervandergatan 5.
- Ailio, Erkki, jur. lic., f. 22, Helsingfors, N. Haga, Skådespelarvägen 16 E.
- Alenius, Erik, vicehäradshövding, f. 05, Helsingfors, Topeliusgatan 33.
- Alho, Ilmari, äldre försäkringsdomare, f. 05, Helsingfors, Väinämöingatan 17 A.
- ** Alopaeus, Esko, vicehäradshövding, advokat, f. 18, Helsingfors, Centralgatan 4.
- Aminoff, Berndt Johan, greve, vicehäradshövding, f. 13, Helsingfors, Albertsgatan 30 D.
- Aminoff, Carl Göran, vicehäradshövding, f. 16, Helsingfors, Bulevarden 7 A.
- Andersson, Edward, jur. lic., f. 33, Helsingfors-Drumsö, Storsvängen 13 a B.
- Andersson, Herbert, vicehäradshövding, sjöfartsråd, f. 94, Helsingfors, FAA S. Kajen 8.
- Anttila, Inkeri, docent, f. 16, Mannerheimvägen 79 A 12, Helsingfors.
- Ant-Wuorinen, Armas, jur. lic., f. 93, Helsingfors, Barnets Borgsv. 7.
- Arajärvi, Jaakko, vicehäradshövding, advokat, f. 12, Helsingfors, Unionsgatan 24.
- Arponen, Juhani, vicehäradshövding, f. 06, Kotka, Itäkatu 14 B 45.
- Arvidson, Herrick, vicehäradshövding, f. 04, Helsingfors, Tempelgatan 6 B.
- ** Astala, Pentti, vicehäradshövding, advokat, f. 16, Björneborg.
- Aura, Kielo, vicehäradshövding, f. 14, Helsingfors, Tallvägen 4.
- Aura, Matti, förvaltningsråd, f. 85, Kristiansgatan 8 B 32, Helsingfors.
- Aura, Teuvo, generaldirektör, f. 12, Helsingfors, Tallvägen 4.
- Auvinen, Paavo, hovrättsråd, f. 06, Åbo, Brahegatan 9.
- Backström, Ake, ambassadråd, f. 19, Washington, D. C., U. S. A., Finlands Ambassad.
- Beckman, Rudolf, jur. dr., förvaltningsråd, f. 89, Helsingfors, Westendallén 12.
- Berghell, Helge, vicehäradshövding, f. 06, Helsingfors, Ulfsbyvägen 8 A 1.
- Bergroth, Arne, i. a. hovrättspresident, f. 83, Åbo, Slottsgatan 11 A 36.
- Björklund, Einar, vicehäradshövding, advokat, f. 09, Helsingfors, Parkgatan 7 b C.
- Björnström, Gustaf Herman, vicehäradshövding, f. 16, Månsas, Björkdungevägen 14 C.
- Biström, Margareta, vicehäradshövding, f. 16, Helsingfors, Sandviksgatan 6 A.

- von Bonsdorff, Erik, just. rådmän, f. 88, Helsingfors, Fredriksgatan 20 A 12.
 Borenius, Heikki, vicehäradshövding, advokat, f. 84, Helsingfors, Mikaelsgatan 6 C.
 Borenius, Heikki Antero, jur. lic., vicehäradshövding, f. 23, Helsingfors, Mikaelsgatan 6 C.
- ** Borenius, Lauri, vicehäradshövding, advokat, f. 00, Helsingfors, Ulfsbyvägen 19 K., Munksnäs.
 Borg, Kurt, borgmästare, f. 14, Hangö.
 Boucht, Christer, jur. lic., advokat, f. 11, Vasa, Hartmansgränd.
 Brax, Risto, vicehäradshövding, advokat, f. 08, Helsingfors, Ulfsbyvägen 7.
- * Bremer, Olga, justitierådman, f. 09, Helsingfors, Talldungevägen 6 E 36.
 Brenning, Tor, landshövding, f. 03, Marichamn.
 Brunow, Stig, vicehäradshövding, advokat, f. 03, Helsingfors, Östra Brunnsparcken 11.
 Brusiiin, Karl Otto, jur. bitr. professor, f. 06, Helsingfors, Petersgatan 5.
- ** Bruun, Fredrik, friherre, rådmän, f. 05, Helsingfors, Holländarvägen 9 B.
 Bärlund, Lauri J., vicehäradshövding, f. 03, Helsingfors, Himmelsberg, Nastolavägen 36.
- Carlson, Bror Clas, justitierådman, f. 90, Helsingfors, Almvägen 5.
 Castren, Erik, professor, f. 04, Helsingfors, Wecksellvägen 4.
 Castren, Henrik, vicehäradshövding, advokat, f. 09, Helsingfors, Kajsaniemigatan 4 A.
 Castren, K. G., vicehäradshövding, f. 02, Helsingfors, Lappviksgatan 8.
 Castren, U. J., f. d. president i Högsta förvaltningsdomstolen, f. 86, Helsingfors, S. Strandvägen 10 A 28.
 Corell, Eero, hovrättspresident, f. 00, Vasa, Strandgatan 10 C 11.
 Chrons, Helge, vicehäradshövding, advokat, f. 04, Helsingfors, Apollogatan 11 B A 6.
- Dahlström, Carl-Erik, äldre justitierådman, f. 06, Helsingfors, Mariegatan 15 a A 8.
- Ebeling, Vilho, justitieråd, f. 91, Helsingfors, Tempelgatan 23 D 59.
 Eck, Hakon, vicehäradshövding, advokat, f. 88, Ekenäs, Hattmakaregatan 3.
 Eerikänen, Jaakko, vicehäradshövding, f. 84, Helsingfors, Auroragatan 17 A.
 Ehrström, Erik, G. V., f. d. häradshövding, f. 87, Vasa, Strandgatan 8 A.
 Ek, C. H., jur. dr., f. 09, Björneborg, Hallituskatu 1.
 Eklund, Martti A., advokat, f. 39, Helsingfors, Kajsaniemigatan 13 A.
 Ellilä, Tauno Kaarlo, professor, f. 07, Helsingfors-Tölö, Tölötorggatan 11 A 28.
 Eljala, Elvi, hovrättsråd, f. 98, Vasa Strandgatan 14 B.
 Enäjärvi, Jaakko, justitieråd, f. 06, Helsingfors, Mannerheimvägen 134.
 Erikson, Karl E., justitieråd, f. 93, Helsingfors, Norra Kajen 8 B.
 Erina, Reino, jur. dr., f. 22, Helsingfors, Hoplaks, Steniusvägen 24.
 Eskola, Eino, justitieråd, f. 00, Helsingfors, Fabriksgratan 12.
 Eskola, Aja, hovrättsråd, f. 08, Helsingfors, Fabriksgratan 12.
 von Essen, Magnus, äldre försäkringsdomare, f. 04, Helsingfors, Kaserngatan 14 A.
 Fagerholm, Reino, vicehäradshövding, f. 21, Kuopio, Kauppakatu 35,

- Feiring, Björn, vicehäradshövding, f. 03, Apollogatan 3 C 21, Helsingfors.
 Feiring, Ragnar, vicehäradshövding, f. 98, Helsingfors, Fabiansgatan 8.
 von Fieandt, Johan, vicehäradshövding, f. 24, Helsingfors, Tölögatan 7
 von Frenkell, Theodor, vicehäradshövding, f. 07, Nakkila, Anola.
 Gadd, Erik, häradshövding, f. 03, Imatrankoski.
 Gestrin, Henrik, vicehäradshövding, f. 23, Helsingfors, Parksvägen 10.
 Godenhjelm, Berndt, professor, f. 13, Helsingfors, Väinämöingatan 11 A 12.
 Godenhjelm, Lars Erik, vicehäradshövding, advokat, f. 08, Helsingfors, Advokat-
 byrå Karlo Castren, Aleksandersgatan 36.
 Gripenberg, Margaretha, vicehäradshövding, f. 23, Helsingfors, Tölö, Rönnevägen
 12-14 A 7.
 Grönfors, Gustaf Erik, justitierådman, f. 14, Helsingfors, Munksstigen 29.
 Grönlund, Gustav, vicehäradshövding, f. 04, Helsingfors, Villagatan 25 C 17.
 Grönqvist, Henrik, vicehäradshövding, f. 27, Helsingfors, Skidbacksvägen 21 B 29.
 Gyllström, Katy, jur. kand., f. 33, Helsingfors, Snellmansgatan 15 A 8.
 ** Gyllström, Konrad Gustaf, hovrättsråd, f. 95, Helsingfors, Jägaregatan 10 A 5.
- Hakapää, Mauri, vicehäradshövding, advokat, f. 07, Helsingfors, Munksnäs-
 allén 9.
 Hakulinen, Y. J., hovrättspresident, f. 02, Helsingfors, Topeliusgatan 3.
 Halme, Walter Konrad, polisöverinspektör, f. 98, Helsingfors, Valhallavägen
 18 A 11.
 Halme-Kauranen, Ritva, jur. kand., f. 29, Helsingfors, Tempelgatan 21 C.
 Halila, Jouko, docent, f. 16, Helsingfors, Ulfsvägen 7 E 48.
 * Haltia, Jussi, förvaltningsråd, f. 97, Helsingfors, Parksvägen 9 A 9.
 * Harmaja, Inkeri, hovrättsråd, f. 98, Helsingfors, Sampogatan 13 B 18.
 Hartikka, Lempi, vicehäradshövding, f. 07, Helsingfors, Norra Kajen 6.
 Hedman, Helge, äldre justitierådman, f. 92, Helsingfors, Mauritzgatan 2.
 Heikonen, A. R., professor, f. 92, Helsingfors, Mechelingatan 19 A 1.
 Heinonen, Keijo Gunnar, vicehäradshövding, f. 23, Helsingfors, Backasgatan 10.
 ** Helminen, Arvo, lagman, f. 03, Helsingfors, Täljevägen 9 C.
 Helomaa, Ilmari, förvaltningsråd, f. 04, Helsingfors, Sandelsgatan 2 B.
 ** Henriksson, Weio, politieborgmästare, f. 03, Helsingfors, Högbergsgatan 33 A 6.
 ** Herlin, Henry, stadsfiskal, f. 10, Helsingfors, Docentvägen 9 B.
 * Hertzberg, Lauri R., häradshövding, f. 98, Borgå.
 von Herten, Henning M., vicehäradshövding, f. 96, Helsingfors, Runebergsgatan
 31 A.
 Hirn, Erkki, vicehäradshövding, f. 10., Uleåborg, Kirkkokatu 19.
 Holmberg, Göte, vicehäradshövding, f. 07, Helsingfors, Fabriksgatan 25 B.
 Holmén, Tor, vicehäradshövding, advokat, f. 12, Helsingfors, Bergmannsgatan 11.
 ** Homén, Lars, vicehäradshövding, f. 98, Helsingfors, Mariegatan 13.
 ** Honka, Olavi, justiekansler, f. 94, Helsingfors, Runebergsgatan 46 B.
 ** Hohenthal, Jarl, vicehäradshövding, f. 10, Helsingfors, Nystadsvägen 5F.
 Honkasalo, Brynolf, professor, f. 89, Helsingfors, Fänrik Ståls gatan 5 B.
 Horelli, Ingmar, vicehäradshövding, f. 05, Helsingfors, Ehrenströmsvägen 1.
 Hornborg, Lars, vicehäradshövding, advokat, f. 90, Helsingfors, Fältskärs gatan 7.
 Huhanantti, Pentti, vicehäradshövding, f. 09, Helsingfors, Ritokalliovägen 1.

- Huuskonen, Sylvi, vicehäradshövding, f. 17, Helsingfors, Fabiansgatan 4 B.
 Häkkinen, Heikki Juhani, politieborgmästare, f. 13, Tammerfors, Hämeenkatu 12 B 44.
 Hällfors, Kay, vicehäradshövding, f. 12, Helsingfors, Skillnadsgatan 5 A.
 Hällsten, Runar, vicehäradshövding, f. 25, Helsingfors, Köpingsvägen 34 B.
 Hämmäläinen, Erkki, hovrättsråd, f. 05, Helsingfors, Lotsgatan 7 A.
 Högström, Sven, häradshövding, f. 08, Ekenäs, Skillnadsgatan 6.
- Inberg, Olli, vicehäradshövding, f. 08, Riihimäki, KOP.
- * Ingman, Nils-Erik, jur. lic., f. 16, Helsingfors, Tallvägen 7.
 Isaksson, Martin, vicehäradshövding, f. 21, Mariehamn, Ålands Aktiebank.
- Jaakkola, Martti, förvaltningsråd, f. 86, Helsingfors, Mechelingatan 10 A 21.
 Jaatinen, Filip, hovrättspresident, f. 97, Åbo, Universitetsgatan 27 A 16.
 Jalanko, Helge, hovrättsfiskal, f. 24, Tapiola, Tallbysket 3 A 6.
 Jokela, Heikki, vicehäradshövding, jur. lic., f. 17, Hertonäs, Grävlingvägen 2 E.
 Jokela, Ulpu, hov. ausk., f. 22, Hertonäs, Grävlingvägen 2 E.
 Johanson, Helge, justitieråd, f. 87, Helsingfors, Tölötorggatan 6.
 Johansson, L. O., jur. lic., f. 19, Helsingfors, Pohjolaatan 43 A 4.
 Juusela, Eino, justitierådman, f. 10, Björneborg, Yrjönkatu 10 C 47.
 Jääskeläinen, Jyrki, vicehäradshövding, f. 16, Helsingfors, N. Haga, Knektvägen 7 B 20.
- Kahanpää, Eino, häradshövding, f. 01, Kausala.
- ** Kaira, Kaarlo, professor, f. 86, Helsingfors, Ö. Brunnsparken 3.
 Kaira, Kurt, justitieråd, f. 94, Helsingfors, Sandelsgatan 10 B 35.
- * Kalha, Jalmari, häradshövding, f. d. hovrättsråd, f. 93, Vammala.
 Kankaanranta, Kerppo, vicehäradshövding, advokat, f. 19, Helsingfors, S. Esplanadgatan 22 A.
 Karlsson, Eric, vicehäradshövding, f. 12, Helsingfors, Lappviksgatan 8 A 4.
- * Karppinen, Seppo Pertti, advokat, f. 29, Lahtis, Rautatiekatu 14.
 Karstima, Viljo, vicehäradshövding, f. 05, Helsingfors, Observatoriegatan 8 D 32.
 Kauppi, Kalle, professor, f. 92, Helsingfors, Fredriksgatan 28 B.
 Kauppi, Veikko, vicehäradshövding, advokat, f. 17, Helsingfors, Runebergsgatan 30 A 14.
 Kaurimo, Niilo, hovrättsråd, f. 03, Åbo, Köpmansgatan 11.
 Kaurinkoski, Antti, vicehäradshövding, f. 24, Helsingfors, N. Haga, Regissörsvägen 36 B.
- * Keravuori, Armo, justitierådman, f. 99, Helsingfors, Hertonäs, Vargvägen 2-6.
 Kivimäki, T. M., professor, f. 86, Helsingfors, Kallioliinnavägen 13 C.
 Kihlberg, Eino, vicehäradshövding, f. 13, Brändö, Bomansonsväg 3.
 Kokkonen, Aarne, justitieråd, f. 98, Helsingfors, Bredviksgatan 19 A 20.
 Korhonen, Eila, vicehäradshövding, f. 23, Jännevirta.
 Korte, Kai, regeringsråd, f. 22, Helsingfors, Ulfsbyvägen 19 b A.
 Koskenjaakko, Aaro, vicehäradshövding, advokat, f. 18, Helsingfors, Rådmanngatan 4.
 Koskinen, Niilo Seppo, vicehäradshövding, f. 26, Helsingfors, Kaserngatan 25 C 19.

- Kuffschinoff, Axel, borgmästare, f. 96, Mariehamn.
- * Kuhlefelt, Ake, hovrättsråd, f. 08, Helsingfors, Rönnvägen 30.
Kulovaara, Esko, jur. lic., landshövding, f. 15, Åbo, Tuurintie 1 B.
- ** Kuuskoski, Reino, president i Högsta förvaltningsdomstolen, Norruddsvägen 5 D, Drumsö.
Kyrklund, Tove-Maj, jur. kand., f. 32, Helsingfors, Björneborgsvägen 5 G, Munkshöjden.
Kyttä, Harras, hovrättsråd, f. 12, Helsingfors, Ritokalliovägen 11.
Kytömaa, Ensio, lagstiftningsråd, f. 02, Helsingfors, Gördelgatan 2 A.
Laakso, Antero, justitieråd, f. 00, Helsingfors, Museigatan 34 B.
- ** Laakso, Erkki, vicehäradshövding, f. 06, Helsingfors, Fänrik Ståhlsgatan 5 B 17.
- * Lagus, Julius, vicehäradshövding, advokat, f. 90, Helsingfors, Bergmansgatan 11 A.
Lagus, Klaus, vicehäradshövding, advokat, f. 24, Helsingfors, Tölö-Tullgatan 36.
- * Laitinen, Veikko, yngre justitierådman, f. 18, Helsingfors, Ida Ekmansväg 3 T 160, Norra Haga.
- * Landgren, Birgitta, jur. kand., f. 18, Helsingfors, Idrottsgatan 14.
Lang, Niilo, häradshövding, f. 95, Salo.
Lappi, Kullervo, justitierådman, f. 18, Åbo, Klockringargatan 8a B 27.
Laurila, O. J., justitieråd, f. 86, Helsingfors, Apollogatan 3 B.
- * Lax, Rolf, vicehäradshövding, notarius publicus, f. 04, Helsingfors, Fabriksgatan 13 B.
- ** Lehmusvirta, Unto, vicehäradshövding, f. 13, Tammerfors, Sotkankatu 16 A.
Lehtinen, Juho N., vicehäradshövding, advokat, f. 93, Tammerfors, Kauppakatu 7.
Less, Inga, vicehäradshövding, f. 16, Helsingfors, Granvägen 2 B 60.
Lindfors, Jan-Erik, vicehäradshövding, f. 30, Mariehamn, Torggatan 12 B.
Lindholm, Björn W., jur. kand., direktör, f. 26, Åbo, Slottsgatan 45.
Lindström, Sven-Johan, vicehäradshövding, f. 16, Karhula, A. Ahlström Ab.
- ** Lindquist, Kurt, vicehäradshövding, f. 09, Helsingfors, Sofielundsgatan 9 A.
Lounasmeri, Olavi, vicehäradshövding, f. 06, Rauma, Valtakatu 3 A.
Luukanen, Niilo, justitieråd, f. 98, Helsingfors, Munksnäsalleén 2 A.
- Malmivuo, Jussi, vicehäradshövding, f. 98, Helsingfors, Tempelgatan 23.
Mannio, Mikko, vicehäradshövding, f. 15, Hagalund, Solhöjden 7.
Mannio, Niilo, regeringsråd, f. 84, Helsingfors, Skatuddgatan 3.
Markkanen-Larjanko, Anita, äldre försäkringsdomare, f. 07, Helsingfors, Mechelingatan 16 A 19.
Meinander, Ragnar, skolråd, f. 18, Grankulla, Bolagsvägen 7.
Melander, Ilmari, professor, f. 04, Helsingfors, Väinämängatan 1 A.
Merikoski, V., professor, f. 05, Helsingfors, N. Kajen 8 B.
Miettinen, Martti, justitiesekreterare, f. 22, Hagalund, Tallbysket 10 D.
Molin, K. H., justitierådman, f. 07, Helsingfors, Måsgränd 5 D.
- ** Mustakallio, Martti, vicehäradshövding, advokat, f. 95, Helsingfors, Kajsaniemigatan 13 A.
Mäkinen, Asser, vicehäradshövding, f. 12, Tammerfors, Hämeenkatu 12 A.
Mäkinen, Eeti, justitierådman, f. 98, Tammerfors, Itsenäisyydenkatu 18 F 73, Kaleva.
Mäkinen-Ollinen, Aune, jur. lic., f. 00, Helsingfors, Villagatan 2 A 5.

- Möller, C. G., f.d. justitiekansler, f. 88, Helsingfors, Runebergsgatan 13.
Möller, Oskar, f.d. president i Högsta domstolen, f. 80, Helsingfors, Kallioliinnavägen 13 A.
- Niiniluoto, Niilo V., äldre justitierådman, f. 98, Tammerfors, Kauppakatu 15 E.
- ** Niverä, Ilmari, jur. lic., f. 02, Helsingfors, Skeppsredaregatan 39 B.
Nordberg, Torsten, vicehäradshövding, f. 04, Helsingfors, Smedjeviksvägen 11.
Nordenswan, Lars Gustaf, jur. kand., f. 15, Helsingfors, Tempelgatan 8 A 15.
Norros, Eero, vicehäradshövding, f. 02, Helsingfors, Fabriksgatan 12 E 92.
- ** Norros, Lauri, vicehäradshövding, advokat, f. 95, Helsingfors, Unionsgatan 28 A.
Norros, Tapio, vicehäradshövding, advokat, f. 25, Helsingfors, Runebergsgatan 29 A.
Nuorvala, Aarne, förvaltningsråd, f. 12, Helsingfors, Högbergsgatan 13.
Nybergh, Gunnar, justitieråd, f. 87, Helsingfors, Adolf Lindforsvägen 9 A 26.
Nyblom, Randall, vicehäradshövding, f. 04, Helsingfors, Fältskärsgatan 9 A.
Nygren, Väinö Frederik, vicehäradshövding, försäkringsråd, f. 92, Grankulla, Bembölevägen 26.
- Nykopp, Marcus, jur. lic., f. 04, Björneborg, Länsipuisto 26 B.
- ** Nyman, Nils-Erik, justitierådman, f. 12, Helsingfors, Gräsviksgatan 6 A 24.
Nyyssönen, Kalevi, vicehäradshövding, f. 12, Varkaus.
- ** Oinas, Ano, vicehäradshövding, advokat, f. 90, Kotka.
- * Olsson, Curt, professor, f. 19, Helsingfors, Munkstigen 25.
Olsson, Harry, vicehäradshövding, advokat, f. 12, Helsingfors, Mechelingatan 16.
- Palho, Tauno, försäkringsdomare, f. 07, Helsingfors, Topeliusgatan 34 B 15.
Palme, Walter Armas, professor, jur. dr., f. 07, Helsingfors, Sinebrychoffsgatan 13.
- ** Palmgren, Bo, professor, f. 09, Helsingfors, Petersgatan 1 C.
- * Palonen, Annikki, vicehäradshövding, f. 16, Lahtis, Aleksanterinkatu 29.
Pekkarinen, Vilho, vicehäradshövding, f. 07, Lahtis, Aleksanterinkatu 11 A.
Pesonen, Olli, vicehäradshövding, f. 21, Helsingfors, Gördelgatan 4 B.
Pesonen, Kalle O., vicehäradshövding, f. 14, Helsingfors, Smedjeviksvägen 11 A.
Planting, Börje, häradshövding, f. 10, Jakobstad.
Poukka, Antti, vicehäradshövding, f. 21, Helsingfors, Skidbacksvägen 21 A 9.
- ** Puhakka, Yrjö, jur. utr. dr., f. 88, Helsingfors, Museigatan 40 A 22.
Puustinen, Viljo I., häradshövding, f. 88, Helsingfors, Nystadsvägen 8.
- Rainio, Robert, hovrättsråd, f. 99, Åbo, Fredsgatan 1 C.
Raninen, Huugo, professor, f. 99, Helsingfors, Albertsgatan 30 D 10.
Rankama, Erkki, regeringsråd, f. 14, Helsingfors, Estnäsgratan 6 A 14.
- ** Rannisto, Lauri, justitierådman, överstelöjtnant, f. 97, Helsingfors, Mannerheimvägen 83 A 2.
- * Rantanen, Pentti, advokat, f. 30, Lahtis, Rautatienkatu 14.
Raunetsalo, Eevert, vicehäradshövding, f. 19, Hagalund, Kontiontie 3 D.
Rauramo, Heikki, kanslichef, f. 14, Helsingfors, Ritokalliovägen 11 B.
Reinikainen, Veikko, jur. dr., f. 20, Helsingfors, Auroragatan 19 A.
Rekola, Esko, regeringsråd, f. 19, Helsingfors, Ritokalliovägen 17 B.

- ** Rekola, Aarne, professor, f. 93, Helsingfors, Runebergsgatan 28 A.
 Rekola, Raili, yngre justitierådman, f. 19, Helsingfors, Mannerheimvägen 91 A 20.
 Rewell, Eero, hovrättsråd, f. 07, Vasa, Rådhusgatan 13.
 Riska, Freyr, vicehäradshövding, f. 13, Grankulla.
 Riskala, Kurt, länsråd, f. 09, Helsingfors, Johannesvägen 4 A 8.
 Ristola, Osmo, vicehäradshövding, f. 07, Lahtis, Aleksanterinkatu 13.
- * Roschier-Holmberg, Åke, vicehäradshövding, advokat, f. 06, Helsingfors, Kaptensgatan 1 C 20.
 Rosenberg, Georg, hovrättsassessor, f. 99, Janakkala.
 Rothe, Bror Wilhelm, äldre justitierådman, f. 02, Helsingfors, Bergmansgatan 3.
 Rydman, Aulis, häradshövding, f. 08, Helsingfors, Oksanengatan 9 A 12.
 Rytkölä, Olavi, professor, f. 14, Storsvängen 6 B, Helsingfors.
 Rähä, Lasse, vicehäradshövding, f. 08, Kuusankoski.
 Räike, Lauri, jur. lic., f. 10, Salo.
 Rönnblad, Göran, jur. kand., f. 16, Finnå, Genvägen.
- Saario, Voitto, hovrättsråd, f. 12, Helsingfors, Oksanengatan 9 B 31.
 Saarni-Rytkölä, hovrättsråd, f. 16, Helsingfors, Storsvägen 6 B.
 Saarnio, Niilo, generaldirektör, f. 01, Helsingfors, Tempelgatan 6 B 16.
 Salenius, Aulis Fritiof, vicehäradshövding, f. 10, Hoplaks.
 Salmi, Armas, häradshövding, f. 86, Vasa, Rådhusgatan 7.
 Salonen, Viljo, vicehäradshövding, f. 13, Storsvägen 22 B, Helsingfors.
- ** Salovaara, Niilo, professor, f. 02, Helsingfors, Doppingsbrinken 1 C 30.
 Salven, Erik, vicehäradshövding, f. 14, Tammerfors, Hämeenkatu 12 A.
- ** Saxen, Hans, jur. dr., hovrättsråd, f. 18, Åbo, Slottsgatan 21.
 Sandelin, Johan Helmer, hovrättsråd, f. 02, Vasa, Strandgatan 8 B.
 Saraste, Rauno Erik, vicehäradshövding, Helsingfors, Mechelingatan 41 A 22.
 Sarva, Ilmari, vicehäradshövding, advokat, f. 17, Helsingfors, Parkgatan 9 A.
 Schwindt, Sigfrid Bertel, justitieråd, f. 07, Helsingfors, Lotsgatan 14 A.
 Schultz, Leif, vicehäradshövding, advokat, f. 92, Åbo, Slottsgatan 11 B.
 Segercrantz, Nils-Erik, vicehäradshövding, stadsfiskal, f. 99, Esbo, Tallbo.
 Selänne, Paavo, vicehäradshövding, bankdirektör, f. 02, Åbo, Puolalanpuisto 4A10.
 Silfverhjelms, Lorentz, friherre, advokat, f. 03, Helsingfors, Väinämöingatan 19 A 5.
 Simula, Heikki, vicehäradshövding, f. 15, Björneborg.
 Sipilä, Eero, vicehäradshövding, advokat, f. 00, Lojo.
 Sipilä, Arvo, professor, f. 98, Helsingfors, Elisabetsgatan 21 B 13.
- * Sipilä, Helvi, vicehäradshövding, advokat, f. 15, Helsingfors, Runebergsgatan 31 A 2.
- * Sipilä, Sauli, vicehäradshövding, verkställande direktör, f. 14, Helsingfors, Runebergsgatan 31 A 2.
 Sivula, Ossi, vicehäradshövding, f. 11, Kaarila, Epilä.
 Snellman, Hans Gustaf, vicehäradshövding, advokat, f. 10, Helsingfors, Alexandersgatan 48.
 Sohlberg, Sakari, justitieråd, f. 07, Helsingfors, Köpmansgatan 11.
 Soukka, Paavo, hovrättsråd, f. 05, Grankulla, Stenbergsvägen 7.
 Souri, Aarne, vicehäradshövding, f. 07, Westend, Etelätie 9.
 Staffans, Sanfrid, jur. dr., advokat, f. 02, Helsingfors, Fabiansgatan 30 A.

- Sulamaa, Jukka, justitierådman, f. 08, Kuopio, Vuorikatu 22.
 Suontausta, Tauno, jur. dr., f. 07, Helsingfors, S. Haga, Malmåkersvägen 4.
 Surakka, Outi, vicehäradshövding, f. 15, Helsingfors, Engelplatsen 7.
 Suviranta, Antti Johannes, jur. lic., f. 23, Gamla Kottby, Gevaldigervägen 21 E.
 * Söderlund, Birgit, jur. kand., bitr. notariatchef, f. 02, Helsingfors, Köpingsvägen 34 B.
 Söderström, Anna-Liisa, hovrättsauskultant, f. 19, Helsingfors, Kammiogatan 4.
- Takolander, Jarl, vicehäradshövding, advokat, f. 04, Helsingfors, Kajaniemig 4B.
 Talvitie, Jaakko, vicehäradshövding, advokat, f. 24, Seinäjoki, Kauppakatu 7.
 Tarjanne, P. K., ambassadör, jur. kand., f. 03, Finlands Ambassad, Stockholm, 7.
 Tarjanne, Toivo, president i Högsta domstolen, f. 93, Helsingfors, Drumsö, Norrsvängen 40.
 Tarkka, Kalle M., förvaltningsråd, f. 97, Helsingfors, Kajaniemigatan 4 A.
 Tauleri, Heikki, justitieborgmästare, f. 86, Helsingfors, Tempelgatan 23.
 Taxell, Hillevi, hovrättsråd, f. 12, Åbo, Kaskisgatan 2 C.
 Taxell, Lars Erik, professor, f. 13, Åbo, Kaskisgatan 2 C.
- ** Telaranta, K. A., jur. dr., t.f. professor, f. 15, Helsingfors, Frederiksgatan 25 B.
 Tennberg, Stig Göran, justitierådman, f. 08, Helsingfors, Läkaregatan 4.
 Therman, Bo, vicehäradshövding, advokat, f. 03, Helsingfors, Grundvägen 28 B.
 Terho, Pekka, vicehäradshövding, f. 24, Tammerfors, Ilmarinkatu 39 C 36.
 Tiililä, Kimmo, vicehäradshövding, f. 01, Pälkäne kk.
 Tiivola, Mika, jur. kand., advokat, f. 22, Helsingfors, Fältskärgatan 7 A 15.
 Tirkkonen, Tauno, professor, f. 98, Helsingfors, S. Hesperiegatan 22 A.
 Tilgman, Alf, jur. lic., vicehäradshövding, f. 32, Åbo, Humlegårdsgatan 5 E.
 Tollander, Rolf, förvaltningsråd, f. 92, Helsingfors, Frederiksgatan 39 E.
 Toppelius, Bertel, äldre förvaltningssekreterare, kanslichef, f. 05, Helsingfors, Tempelgatan 17 A.
 Tulenheimo-Sohlberg, Päivikki, justitiesekreterare, f. 13, Helsingfors, Köpmansgatan 11.
 Tulenheimo, Tatu, vicehäradshövding, f. 25, Helsingfors, Runebergsgatan 29B30.
 Tuominen, Timo, justitierådman, f. 14, Tammerfors, Aleksanterinkatu 35.
 Tuuteri, Jaakko, vicehäradshövding, f. 24, Helsingfors, Munknäs, Bredviksvägen 20 A.
 Tyrni, Tauno, vicehäradshövding, f. 12, Tavastehus, Kuohijoki.
 Törnblom, Torsten, förvaltningsråd, f. 00, Helsingfors, Mannerheimvägen 43 B 53.
- Uotila, Jaakko, jur. lic., f. 27, Helsingfors, Hagalund, Glimmervägen 11.
- Vaismaa, Salme, vicehäradshövding, f. 23, Vasa, Kyrkoesplanaden 32 A.
 Wallen, G. A., hovrättsråd, f. 85, Åbo, Universitetsgatan 16 B.
- ** Wasastjerna, Sten, jur. lic., f. 10, Helsingfors, Dragonvägen 5 A.
 ** Waselius, Arne Alarik, vicehäradshövding, advokat, f. 11, Helsingfors, Centralgatan 5 A 8.
 ** Vasara, Heikki, advokat, f. 28, Helsingfors, Kangaspellonkuja 3 A 6.
 Veh, v. Eduard, vicehäradshövding, f. 14, Helsingfors, Skidlöparvägen 6 c 22.
 Vehanen, Seppo, vicehäradshövding, f. 29, Åbo, Domkyrkogatan 8.

- Vepsäläinen, K. A., häradshövding, f. 08, Forssa, Puistolinna.
Vickström, Werner W:son, hovrättsråd, f. 91, Helsingfors, Tempelgatan 6 A.
- * Viitala, Aimo, advokat, f. 27, Lahtis, Rautatienkatu 14.
Virtamo, Sirkka-Liisa, jur. kand., f. 10, Helsingfors, N. Esplanadgatan 35 E.
Wirtanen, Helmer, justitierådman, f. 11, Helsingfors, Sjötullsgatan 9 B.
Virtanen, Toivo O., justitierådman, f. 05, Åbo, Trädgårdsgatan 6 A 25.
Visanko, Jorma, hov.ausk., f. 19, Helsingfors, Runebergsgatan 17 C 48.
Vuorisalo, K. K., kanslichef, f. 11, Äggelby, Lohkopellontie 16.
- ** Wänninen, Werner, vicehäradshövding, advokat, f. 93, Åbo, Köpmansgatan 4 B.
- Ylöstalo, Matti, professor, f. 17, Helsingfors, Riddaregatan 9 B.
- * Zitting, Christian, vicehäradshövding, advokat, f. 94, Grankulla.
- ** Zitting, Simo, professor, f. 15, Helsingfors, Rönnvägen 52.
- Adahl, Henry, vicehäradshövding, f. 21, Helsingfors, Sandelsgatan 2 B 46.
- ** Öhmann, jur. lic., f. 84, Helsingfors, Museigatan 33 B 36.
Östensen, Kaj Erik, vicehäradshövding, f. 99, Helsingfors, Dagmargatan 11 A.
Österman, Bruno, häradshövding, f. 04, Helsingfors, Mechelingatan 13 A 14.

ISLAND

- * Ágúst Fjeldsted, hæstaréttarlögmaður, f. 1916, Lindarbraut, Seltjarnarnesi.
- * Ármann Jónsson, héraðsdómslögmaður, f. 1920, Rauðalæk 38, Reykjavík.
- * Ármann Snævarr, prófessor, f. 1919, Aragötu 8, Reykjavík.
- ** Árni Guðjónsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1926, Álfhólsvegi 38, Kópavogi.
- ** Árni Stefánsson, héraðsdómslögmaður, f. 1921, Goðheimum 21, Reykjavík.
- ** Árni Tryggvason, hæstaréttardómari, f. 1911, Selvogsgrunni 21, Reykjavík.
- * Arnljótur Björnsson, fulltrúi, f. 1934, Barmahlíð 31, Reykjavík.
- * Auður Auóuns, borgarstjóri, Ægissíðu 86, Reykjavík.
- * Axel Kristjánsson, héraðsdómslögmaður, f. 1928, Lokastíg 13, Reykjavík.

- ** Baldur Möller, deildarstjóri í dómsmálaráðuneytinu, f. 1914, Sólvallagötu 6, Reykjavík.
- ** Baldvin Jónsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1911, Barmahlíð 32, Reykjavík.
- ** Baldvin Tryggvason, framkvæmdastjóri, cand. jur., f. 1926, Hamrahlið 9, Reykjavík.
- * Benedikt S. Bjarklind, borgarfégetafulltrúi, f. 1915, Reykjavík.
- * Benedikt Blöndal, cand. jur., f. 1935, Víðimel 67, Reykjavík.
- ** Benedikt Sigurjónsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1916, Smáragötu 12, Reykjavík.
- ** Bjarni Benediktsson, dómsmálaráðherra, f. 1908, Háuhlið 14, Reykjavík.
- ** Bjarni Bjarnason, héraðsdómslögmaður, f. 1913, Túngötu 16, Reykjavík.
- ** Bjarni K. Bjarnason, borgardómarafulltrúi, f. 1926, Hagamel 43, Reykjavík.
- ** Björgvin Sigurðsson, framkvæmdarstjóri, f. 1919, Reykjavík.
- * Björn Helgason, héraðsdómslögmaður, f. 1927, Efstasundi 96, Reykjavík.
- ** Björn Ingvarsson, lögreglustjóri, f. 1917, Sunnuvegi 11, Hafnarfirði.
- Björn Þórðarsson, fv. forsætisráðherra, f. 1879, Reykjavík.
- * Bragi Björnsson, fulltrúi í skrifstofu borgarstjóra, f. 1932, Vífilgötu 6, Reykjavík.

- ** Eggert Kristjánsson, héraðsdómslögmaður, f. 1922, Selvogsgrunni 14, Reykjavík.
- ** Egill Sigurgeirsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1910, Hringbraut 110, Reykjavík.
- ** Einar Arnalds, borgardómari, f. 1911, Miklubraut 52, Reykjavík.
- ** Einar Árnason, fulltrúi, f. 1926, Eskihlíð 14, Reykjavík.
- Einar Ásmundsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1912, Hrefnugötu 6, Reykjavík.
- ** Einar Bjarnason, ríkisendurskoðandi, f. 1907, Glaðheimum 8, Reykjavík.
- ** Einar B. Guðmundsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1903, Víðimel 27, Reykjavík.
- ** Einar Pétursson, fulltrúi í skrifstofu borgarstjóra, f. 1925, Sólvallagötu 25, Reykjavík.
- ** Einar Viðar, héraðsdómslögmaður, f. 1927, Hrannarstíg 9, Reykjavík.

- * Eiríkur Pálsson, skattstjóri, f. 1911, Suðurgötu 51, Hafnarfirði.
- ** Emil Ágústsson, borgardómararfulltrúi, f. 1926, Sólvallagötu 52, Reykjavík.
- ** Friðjón Sigurðsson, skrifstofustjóri Alþingis, f. 1914, Skaftahlíð 14, Reykjavík.
Friðjón Skarphéðinsson, alþingisforseti, f. 1909, Helgamagrastræti 32, Akureyri.
Friðþjófur Johnsen, héraðsdómslögmaður, f. 1911, Vestmannaeyjum.

- Gaukur Jörundsson, cand. jur., f. 1934, Kaldaðarnesi, Árnessýslu.
- ** Geir Hallgrímsson, borgarstjóri, f. 1925, Dyngjuvegi 6, Reykjavík.
- ** Gísli Einarsson, héraðsdómslögmaður, f. 1922, Bergstaðastræti 12 B, Reykjavík.
- ** Gísli G. Ísleifsson, héraðsdómslögmaður, f. 1926, Blómvallagötu 13, Reykjavík.
- ** Gizur Bergsteinsson, hæstaréttardómari, f. 1902, Nesvegi 6, Reykjavík.
- ** Guðjón Hólm, héraðsdómslögmaður, f. 1920, Sundlaugavegi 20, Reykjavík.
- ** Guðjón Steingrímsson, héraðsdómslögmaður, f. 1924, Reykjavíkurvegi 3, Hafnarfirði.
- ** Guðjón Valgeirsson, héraðsdómslögmaður, fulltrúi, f. 1929, Hlíðargerði 25, Reykjavík.
- * Guðmundur Ásmundsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1924, Reykjavík.
Guðmundur Benediktsson, héraðsdómslögmaður, f. 1924, Reynistað, Reykjavík.
- ** Guðmundur Jónsson, borgardómararfulltrúi, f. 1925, Guðrúnargötu 3, Reykjavík.
- ** Guðmundur V. Jósefsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1921, Reykjavík.
- ** Guðmundur I. Sigurðsson, sakadómararfulltrúi, f. 1922, Marargötu 7, Reykjavík.
- ** Guðmundur W. Vilhjálmsson, héraðsdómslögmaður, f. 1928, Lindargötu 45, Reykjavík.
Gunnar Helgason, fulltrúi, f. 1923, Reynimel, 57, Reykjavík.
- * Gunnar Jónsson, héraðsdómslögmaður, f. 1916, Kvisthaga 16,, Reykjavík.
- ** Gunnar Thoroddsen, fjármálaráðherra, f. 1910, Oddagötu 8, Reykjavík.
Gunnar Þorsteinsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1903, Reykjavík.
- ** Gunnlaugur Briem, ráðuneytisstjóri, f. 1903, Tjarnargötu 28, Reykjavík.
- ** Gústaf A. Sveinsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1898, Melhaga 16, Reykjavík.
- ** Gústaf A. Jónasson, ráðuneytisstjóri, f. 1896, Garðastræti 40, Reykjavík.

- ** Hafsteinn Baldvinsson, héraðsdómslögmaður, f. 1927, Skólabraut 21, Kópavogi.
- ** Hákon Guðmundsson, hæstaréttarritari, f. 1904, Bjarkahlíð, Reykjavík.
- ** Halldór Jónatansson, stjórnarráðsfulltrúi, f. 1932, Hvassaleiti 30, Reykjavík.
* Halldór S. Rafnar, fulltrúi, f. 1923, Tómasarhaga 35, Reykjavík.
- * Hallvarður H. Einvarðsson, borgarfégeta fulltrúi, f. 1931, Melhaga 8, Reykjavík.
- ** Hannes Guðmundsson, stjórnarráðsfulltrúi, f. 1916, Laugavegi 13, Reykjavík.
- ** Héðinn Finnbogason, stjórnarráðsfulltrúi, f. 1923, Skaptahlíð 12, Reykjavík.
Henrik Sv. Björnsson, ráðuneytisstjóri, f. 1914, Sjafnargötu 4, Reykjavík.
- ** Hermann Jónasson, hrl., fyrrv. forsætisráðherra, f. 1896, Tjarnargötu 42, Reykjavík.
Hermann Jónsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1912, Ægissíðu 86, Reykjavík.
- ** Hilmar Garðars, héraðsdómslög., frkvstj., f. 1922, Vesturgötu 19, Reykjavík.
- * Hjörtur Torfason, cand. jur., f. 1935, Snorrabraut 85, Reykjavík.
- Hörður Ólafsson, héraðsdómslögmaður, f. 1921, Austurstræti 14, Reykjavík.

- * Indriði Pálsson, héraðsdómslögmaður, f. 1927, Kleppsvégi 18, Reykjavík.
- * Ingi R. Helgason, héraðsdómslögmaður, f. 1924, Skaftahlíð 15, Reykjavík.
- ** Ísleifur Árnason, borgardómararfulltrúi, f. 1900, Aragötu 9, Reykjavík.

Jóhann Salberg Guðmundsson, sýslumaður, f. 1912, Sauðárkróki.

- ** Jóhannes Lárusson, héraðsdómslögmaður, f. 1925, Lynghaga 4, Reykjavík.
- ** Jón Arason, cand. jur., f. 1928, Þórgötu 25, Reykjavík.
- Jón Ásbjörnsson, hæstaréttardómari, f. 1890, Reykjavík.
- ** Jón H. Bergs, héraðsdómslögmaður, forstjóri, f. 1927, Miklubraut 50, Reykjavík.
- Jón Hallvarðsson, héraðsdómslögmaður, f. 1899, Reykjavík.
- Jón Hjaltason, héraðsdómslögmaður, f. 1924, Vestmannaeyjum.
- ** Jón Ísberg, sýslumaður, f. 1924, Blönduósi, Húnavatnssýslu.
- ** Jón S. Magnússon, héraðsdómslögmaður, f. 1926, Bergstaðastræti 65, Reykjavík.
- Jón Ólafsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1893, Suðurgötu 26, Reykjavík.
- Jón A. Ólafsson, sakadómararfulltrúi, f. 1931, Vesturbrún 2, Reykjavík.
- ** Jón Sigurðsson, stjórnarráðsfulltrúi, f. 1934, Aragötu 16, Reykjavík.
- ** Jón N. Sigurðsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1909, Tjarnargötu 10 D, Reykjavík.
- Jón Steingrímsson, sýslumaður, f. 1900, Borgarnesi.
- Jón Thors, fulltrúi, f. 1932, Kvisthaga 18, Reykjavík.
- Jón Þorsteinsson, héraðsdómslögmaður, f. 1924, Reykjavík.
- ** Jónatan Hallvarðsson, hæstaréttardómari, f. 1903, Aragötu 16, Reykjavík.

Knútur Hallson, fulltrúi, f. 1923, Reykjavík.

- ** Kristinn Ó. Guðmundsson, héraðsdómslögmaður, f. 1924, Barónsstíg 49, Reykjavík.
- Kristinn Gunnarsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1919, Steinagerði 5, Reykjavík.
- ** Kristján Guðlaugsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1906, Sóleyjargötu 33, Reykjavík.
- Kristján Kristjánsson, borgarfégeti, f. 1898, Reynimel 57, Reykjavík.

Lárus Fjeldsted, hæstaréttarlögmaður, f. 1879, Reynimel 22, Reykjavík .

- ** Lárus Jóhannesson, hæstaréttardómari, f. 1898, Suðurgötu 4, Reykjavík.
- Logi Einarsson, stjórnarráðsfulltrúi, f. 1932, Hrefnugötu 10, Reykjavík.

** Magnús Árnason, héraðsdómslögmaður, f. 1921, Bugðulæk 1, Reykjavík.

- ** Magnús Thorlacius, hæstaréttarlögmaður, f. 1905, Miklubraut 46, Reykjavík .
- Magnús Thoroddsen, cand. jur., f. 1934, Aragötu 12, Reykjavík.
- Magnús Þ. Torfason, prófessor, f. 1922, Bergstaðastræti 73, Reykjavík.

** Ólafur Jóhannesson, prófessor, f. 1913, Aragötu 13, Reykjavík.

- ** Ólafur H. Jónsson, framkvæmdastjóri, cand. jur., f. 1905, Flókagötu 33, Reykjavík.

* Ólafur Lárusson, prófessor, f. 1885, Tjarnargötu 14, Reykjavík.

- ** Ólafur Stefán Sigurðsson, cand jur., f. 1932, Grettisgötu 57, Reykjavík.
- * Ólafur W. Stefánsson, stjórnarráðsfulltrúi, f. 1932, Hrefnugötu 10, Reykjavík.
- Ólafur Þorgrímsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1902, Reykjavík.
- * Ólafur Þorláksson, sakadómararfulltrúi, f. 1929, Gnoðavogi 70, Reykjavík.

- Páll Líndal, skrifstofustjóri, f. 1924, Reykjavík.
 Páll Magnússon, framkvstj, f. 1891, Laufásvegi 44, Reykjavík.
 Páll Pálmason, ráðuneytisstjóri, f. 1891, Reykjavík.
- ** Páll S. Pálsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1916, Kvisthaga 19, Reykjavík.
- Ragnar Bjarkan, stjórnarráðsfulltrúi, f. 1910, Vesturgötu 28, Reykjavík.
 * Ragnar Jónsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1906, Tjarnargötu 22, Reykjavík.
 ** Ragnar Ólafsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1906, Hörgshlíð 28, Reykjavík.
 * Ragnhildur Helgadóttir, cand. jur., Álfheimum 42, Reykjavík.
 * Rannveig Þorsteinsdóttir, hæstaréttarlögmaður, Drápuhlíð 41, Reykjavík.
- Sigfús M. Johnsen, fv. bæjarfógeti, f. 1886, Laufásvegi 79, Reykjavík.
 Sigtryggur Klemenzson, ráðuneytisstjóri, f. 1911, Leifsgötu 18, Reykjavík.
 Sigurður Baldursson, héraðsdómslögmaður, f. 1923, Karfavogi 36, Reykjavík.
 * Sigurður Líndal, borgardómarafulltrúi, f. 1931, Bergstaðastræti 76, Reykjavík.
 Sigurður Ólason, hæstaréttarlögmaður, f. 1907, Reykjavík.
 * Sigurður Sigurðsson, fv. sýslum. og bæjarfógeti, f. 1887, Fornhaga 11, Reykjavík.
 ** Sigurgeir Sigurjónsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1908, Skaftahlíð 9, Reykjavík.
 Sigurjón Sigurðsson, lögreglustjóri, f. 1915, Ægissíðu 58, Reykjavík.
 Stefán Jóh. Stefánsson, ambassador, f. 1894, Köbenhavn.
- ** Sveinbjörn Dagfinnsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1927, Grænuhlíð 14, Reykjavík.
 Sveinbjörn Jónsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1894, Reykjavík.
 Sveinn Finnson, héraðsdómslögmaður, f. 1920, Ægissíðu 50, Reykjavík.
 Sveinn H. Valdimarsson, héraðsdómslögmaður, f. 1928, Ásvallagötu 17, Reykjavík.
- ** Theodor B. Líndal, prófessor, f. 1898, Bergstaðastræti 76, Reykjavík.
 Thor Thors, ambassador, f. 1903, Washington.
 Tómas Árnason, cand. jur., f. 1923, Digranesvegi 18, Kópavogi.
- ** Tómas Jónsson, borgarlögmaður, f. 1900, Viðimel 29, Reykjavík.
 ** Tómas Tómasson, bæjarfógetafulltrúi, f. 1924, Hafnargötu 79, Keflavík.
 ** Torfi Hjartarson, tollstjóri, f. 1902, Flókaötu 18, Reykjavík.
- Unnsteinn Beck, tollgæzlustjóri, f. 1914, Reykjavík.
- ** Vagn E. Jónsson, héraðsdómslögmaður, f. 1914, Laugateigi 24, Reykjavík.
 Valdimar Stefánsson, sakadómari, f. 1910, Reykjavík.
 Vilhjálmur Árnason, héraðsdómslögmaður, f. 1917, Njörvasundi 2, Reykjavík.
 Vilhjálmur Jónsson, forstjóri, f. 1919, Reykjavík.
- * Þór Vilhjálmsson, borgardómarafulltrúi, f. 1930, Álfheimum 42, Reykjavík.
 * Þórður Björnsson, sakadómarafulltrúi, f. 1916, Hringbraut 22, Reykjavík.
 ** Þórður Eyjólfsson, hæstaréttardómari, f. 1897, Sólvallagötu 53, Reykjavík.
 Þórhallur Einarsson, cand. jur., f. 1921, Drápuhlíð 38, Reykjavík.
 ** Þórhallur Sæmundsson, bæjarfógeti, f. 1897, Suðurgötu 108, Akranesi.
 Þorvaldur Ari Arason, héraðsdómslögmaður, f. 1928, Mávahlíð 30, Reykjavík.
 Þorvaldur G. Kristjánsson, héraðsdómslögmaður, f. 1919, Reykjavík.
- ** Þorvaldur Lúðvíksson, héraðsdómslögmaður, f. 1928, Bólstaðarhlíð 26, Reykjavík.
 ** Þorvaldur Þórarinsson, hæstaréttarlögmaður, f. 1909, Hellusundi 6, Reykjavík.
- ** Örn Clausen, héraðsdómslögmaður, f. 1928, Hofsvallagötu 55, Reykjavík.

NORGE

- Alten, Edvin, høyesterettsdommer, f. 1876, Uranienborg terrasse 17, Oslo.
Ameln, Henrik jr., høyesterettsadvokat, f. 1910, Bergen.
- * Andenæs, Johs., professor, dr. jur., f. 1912, Ullernveien 17, Bestun, Oslo.
 - Andersen, Kristen, professor, dr. jur., f. 1907, Munkedamsveien 79 B, Oslo.
 - * Arnesen, Finn, høyesterettsadvokat, f. 1901, Ø. Slottsgate 8, Oslo.
 - Arnesen, Kristian A., overrettssakfører, f. 1915, Grimelundshaugen 4, Smestad.
 - * Arnholm, Carl Jacob, professor, dr. jur., f. 1899, Neuberggaten 1, Oslo.
 - Arntzen, Andreas, høyesterettsadvokat, f. 1928, Fr. Nansens pl. 9, Oslo.
 - ** Arntzen, Sven, høyesterettsadvokat, f. 1897, Fr. Nansens pl. 9, Oslo.
 - Askvig, Knut, høyesterettsadvokat, f. 1919, Kirkegaten 15, Oslo.
- Bahr, Henrik, høyesterettsdommer, f. 1902, Charlotte Andersens vei 10, Vinderen, Oslo.
- * Bang, Hans, overrettssakfører, f. 1898, Klingenberggaten 7, Oslo.
 - Berg, Haakon B., høyesterettsadvokat, f. 1911, N. Strandgate 3, Drammen.
 - Berg, Paal, høyesterettsadvokat, f. 1910, Fr. Nansens pl. 9, Oslo.
 - Bergan, Maggie, byråsjef, Etterstadsletta 23, Blokk 9, Oslo.
 - Birketvedt, Odd, sysselmann, f. 1916, Longyear-byen, Svalbard.
 - Bjercke, Olaf R., høyesterettsadvokat, f. 1909, Torvet 9, Oslo.
 - Blehr, Arvid, høyesterettsadvokat, f. 1906, Trettebakken 22, Røa, Oslo.
 - Blom, Hans, høyesterettsadvokat, f. 1915, Hov i Land.
 - Blom, Knut, høyesterettsadvokat, f. 1916, Fr. Nansens pl. 9, Oslo.
 - Boberg, Otter, lagdommer, f. 1902, Geologsvingen 53, Ø. Ullern.
 - Borge, Ole, høyesterettsadvokat, f. 1916, Kongensgate 18, Oslo.
 - Boye, Knut, overrettssakfører, f. 1917, Wergelandsveien 7, Oslo.
 - Breien, Thor, førstelagmann, f. 1899, Holmboesgate 5, Oslo.
 - Broch, Else, overrettssakfører, Stasjonsveien 47 B, Holmen, Oslo.
 - Brunsvig, Per, høyesterettsadvokat, f. 1917, Tollbugaten 27, Oslo.
 - Brækhus, Jan, overrettssakfører, f. 1919, Ø. Slottsgate 14, Oslo.
 - Brækhus, Sjur, professor, dr. jur., f. 1918, Universitetet, Oslo.
 - Bugge, Frederik M., overrettssakfører, f. 1923, Karl Johansgate 41, Oslo.
 - Bugge, J. C. Heuch, høyesterettsadvokat, f. 1904, Tollbugaten 25, Oslo.
 - Bugge, Nicolay, høyesterettsadvokat, f. 1883, Lille Froens vei 16, Oslo.
 - Bull, Christian, statsadvokat, f. 1911, Ths. Heftyesgate 14 C, Oslo.
 - Bull, Johan Storm, overrettssakfører, f. 1917, Kirkegaten 19, Oslo.
 - Bødtker, Henning, regjeringsadvokat, f. 1891, Grensen 15, Oslo.

- Cappelen, Didrik, sorenskriver, f. 1900, Skien.
- Castberg, Frede, professor, dr. jur., f. 1893, Holmenkollveien 16, Smestad, Oslo.
- Christensen, Trygve Edler, høyesterettsadvokat, f. 1905, Prinsensgate 22, Oslo.
- Christiansen, Erling, høyesterettsadvokat, f. 1920, Karl Johansgate 41, Oslo.
- Christophersen, Ragnar, høyesterettsadvokat, f. 1902, Karl Johansgate 27, Oslo.
- ** Christophersen, Rolf, høyesterettsadvokat, f. 1902, Torggaten 2, Oslo.
- Dahl, Dagfinn, høyesterettsadvokat, f. 1887, Slemdalsveien 119, Slemdal, Oslo.
- Dahl-Hansen, Mathias, høyesterettsadvokat, f. 1914, Karl Johansgate 25, Oslo.
- Dahl, Olaf, høyesterettsadvokat, f. 1889, Fr. Nansens pl. 7, Oslo.
- * Dedichen, Lucien, høyesterettsadvokat, f. 1905, Torvet 7, Oslo.
- Dæhli, Sverre, rettspresident, f. 1896, Postfach 1005, Schloss, Koblenz/RH, Tyskland.
- Dæhlin, Erik, høyesterettsadvokat, f. 1910, Rosenkrantzgate 22, Oslo.
- Eckhoff, E. F., høyesterettsdommer, f. 1905, Trosterudveien 5, Ris, Oslo.
- Ellefsen, A. Thune, overrettssakfører, f. 1897, Hamar.
- * Endresen, Andreas, høyesterettsdommer, f. 1908, Labben 24, Røa, Oslo.
- Eriksrud, Birger, høyesterettsadvokat, f. 1892, Karl Johansgate 25, Oslo.
- Espeland, Aasmund, overrettssakfører, f. 1914, Ø. Slottsgate 8, Oslo.
- Fjeld, Roar, høyesterettsadvokat, f. 1911, Karl Johansgate 27, Oslo.
- Flock, Carl, overrettssakfører, f. 1908, Nordregate 8, Trondheim.
- Forberg, Signe, byråsjef, Vettakollen, Oslo.
- Foss, Rolf Arne, høyesterettsadvokat, f. 1911, H. Heyerdahls gate 1, Oslo.
- * Fougner, Eiliv, høyesterettsadvokat, f. 1904, Kronprinsensgate 5, Oslo.
- Galtung, Otto, høyesterettsadvokat, f. 1890, Fr. Nansens pl. 6, Oslo.
- ** Galtung, Vincent, overrettssakfører, f. 1918, Fr. Nansens pl. 6, Oslo.
- ** Grette, Einar, høyesterettsadvokat, f. 1893, Karl Johansgate 25, Oslo.
- Grundt, H. J., høyesterettsadvokat, f. 1894, Torggaten 2, Oslo.
- Gulbransen, Egil, overrettssakfører, f. 1919, Eidsvoll.
- Gullestad, A. L., byrettsjustitiarius, f. 1904, Byretten, Kristiansand S.
- Gundersen, O. C., ambassadør, f. 1908, Moskva.
- Gaarder, Karsten, høyesterettsdommer, f. 1902, Gimle terrasse 3, Oslo.
- Hagelsteen, Per, overrettssakfører, f. 1908, Bergen.
- Halset, Elsa, overrettssakfører, Behrengate 8, Oslo.
- Halvorsen, Odd, overrettssakfører, f. 1904, Tofte i Hurum.
- Hanssen, Eivind, byråsjef, f. 1917, Eilif Dues vei 55, Stabekk, Oslo.
- Harbek, Ole F., sorenskriver, f. 1887, Ula, Lauve st.
- ** Hauge, Egil Hiis, banksjef, f. 1908, Bellevuebakken 2 A, Bergen.
- Hauge, Jens Chr., høyesterettsadvokat, f. 1915, Youngsgaten 2 B, Oslo.
- Haugen, Erling, byråsjef, f. 1913, Brannfjellveien 36, Oslo.
- Heber, Knut, høyesterettsadvokat, f. 1911, Lille Grensegate 5, Oslo.
- ** Heffermehl, Frederik Stang, overrettssakfører, direktør, f. 1913, Vindernveien 10, Vinderen, Oslo.

- Heiberg, Axel, høyesterettsdommer, f. 1908, Bernhard Herresvei 23, Smestad, Oslo.
 Heiberg, Kaare H., høyesterettsadvokat, f. 1907, Kirkegaten 24, Oslo.
 Helgesen, Otto, høyesterettsdommer, f. 1898, Gimle terrasse 7, Oslo.
 Helliessen, H. E., høyesterettsadvokat, f. 1915, Torvet 9, Oslo.
 Helliessen, Ole, høyesterettsadvokat, f. 1918, St. Olavsgården, Stavanger.
 Helliessen, Reidar, høyesterettsadvokat, f. 1904, Stavanger.
 Henriksen, Reidar Dick, lagdommer, f. 1904, Akersborg terrasse 15, Oslo.
 Henriksen, Rein, generaldirektør, høyesterettsadvokat, f. 1915, Borregaard, Sarpsborg.
 Herud, Ragnar, overrettssakfører, f. 1902, Kongsvinger.
 Heyerdahl, Dagny Bull, overrettssakfører, Thv. Meyersgate 32, Oslo.
 Hiorthøy, F., høyesterettsdommer, f. 1903, Fritznersgate 19, Oslo.
 Hjelm-Hansen, Paul, byrettsdommer, f. 1912, Trondheim.
 Hjort, Georg, overrettssakfører, f. 1900, Akersgaten 35, Oslo.
 Hoel, G. Astrup, dr. jur., f. 1896, Hafrsfjordsgate 29 B, Oslo.
 ** Hoel, Jacob, høyesterettsadvokat, f. 1899, Stortingsgaten 16, Oslo.
 ** Hohle, Nils B., dommerfullmektig, f. 1920, Lille Frogner Allé 6, Oslo.
 ** Holmboe, C. Stub, høyesterettsdommer, f. 1892, N. Skogvei 15, Bestun, Oslo.
 Husaas, Halvor, sorenskriver, f. 1916, Porsgrunn.
 ** Hvinden, Lars, overrettssakfører, f. 1920, Lillevannsveien 9, Holmenkollen.
 Høst, A. Proet, overrettssakfører, f. 1907, Horten.
 Høstad, Ingvar, sorenskriver, f. 1906, Kvål, Gauldal.
 ** Haavind, Helge, høyesterettsadvokat, f. 1917, Ø. Slottsgate 8, Oslo.
 Haavind, Kjell, høyesterettsadvokat, f. 1912, Ø. Slottsgate 8, Oslo.
- Jacobsen, Jac. P., høyesterettsadvokat, f. 1906, Ø. Slottsgate 4, Oslo.
 Jakhelln, O. A., overrettssakfører, f. 1908, Bodø.
 Jensen, Chr. L., høyesterettsadvokat, f. 1885, Stortingsgaten 20, Oslo.
- Karlsrud, R., høyesterettsadvokat, f. 1906, Tollbugaten 27, Oslo.
 Kindt, Olaf Trampe, høyesterettsadvokat, f. 1913, Kronprinsensgate 5, Oslo.
 Kittelsen, Sverre, overrettssakfører, f. 1915, Tuengen Allé 13, Vinderen, Oslo.
 Knudsen, Bjarne, overrettssakfører, f. 1915, Skjærstadveien 12, Smestad, Oslo.
 Knudtzon, Harald, høyesterettsadvokat, f. 1903, Grensen 15, Oslo.
 Kobbe, Arne, overrettssakfører, f. 1912, Stortingsgaten 4, Oslo.
 Krogh, Fred. von, høyesterettsadvokat, f. 1899, Karl Johansgate 25, Oslo.
 Kruse-Jensen, C., høyesterettsdommer, f. 1889, Gustav Vigelandsvai 12, Oslo.
 Kvaal, Alf, overrettssakfører, f. 1912, Stortings pl. 7, Oslo.
- Langberg, Harald, overrettssakfører, f. 1914, Prinsensgate 26, Oslo.
 ** Langlo, Rolf, høyesterettsadvokat, f. 1909, Jon Smorsgate 11, Bergen.
 Larsen, Trygve, høyesterettsadvokat, f. 1913, Stabellsgate 10, Hønefoss.
 Lindbæk, Jannik, banksjef, f. 1906, Bergens Privatbank, Oslo.
 Lindebrække, Sjur, banksjef, dr. jur., f. 1909, Bergens Privatbank, Bergen.
 * Lous, Georg, høyesterettsadvokat, f. 1916, Drammensveien 4, Oslo.
 Lunde, Kristian, lagmann, f. 1900, Grotteveien 22, Bekkelaget, Oslo.
 Lundevall, Aasmund, høyesterettsadvokat, f. 1914, Torggaten 2, Oslo.

- Løchen, Edvard, høyesterettsadvokat, f. 1899, Rosenkrantzgate 22, Oslo.
 Løchen, Rolf, høyesterettsadvokat, f. 1895, Karl Johansgate 45, Oslo.
 Løken, Johan, høyesterettsadvokat, f. 1906, Prinsensgate 3 B, Oslo.
- Malm, Skjoldulf, overrettssakfører, f. 1906, Frydenlundsgate 3, Narvik.
 Martens, Ditlef, overrettssakfører, f. 1915, Centrumgården, Skien.
 Martens, Erik M., høyesterettsadvokat, f. 1906, Bergen.
 Marthinussen, H. F., lagdommer, f. 1918, Sydnes pl. 12, Bergen.
 Matthiesen, Atle Roll, høyesterettsdommer, f. 1906, Fagerborggaten 45 A, Oslo.
 Matthiesen, Kaare Roll, byrettsjustitiarius, f. 1905, Tinghuset, Bergen.
 Meidell, Frants, høyesterettsadvokat, f. 1898, Akersgaten 8, Oslo.
 Melbach, Leif, overrettssakfører, f. 1895, Gl. Drammensvei 38, Stabekk, Oslo.
 Mellbye, Carsten, høyesterettsadvokat, f. 1923, Tollbugaten 32, Oslo.
 Mellbye, J. C., høyesterettsadvokat, f. 1914, Tollbugaten 32, Oslo.
 Meyer, Gunnar, høyesterettsadvokat, f. 1897, Karl Johansgate 45, Oslo.
 Meyer, Thorvald W., overrettssakfører, f. 1905, Bygdø allé 17, Oslo.
- * Moe, Fredrik, høyesterettsadvokat, banksjef, f. 1908, Bergens Privatbank, Oslo.
 Myhre, Hans B., høyesterettsadvokat, f. 1916, Akersgaten 16, Oslo.
 Mørkved, Albert, sorenskriver, f. 1898, Mo i Rana.
- ** Nagell, Egil, overrettssakfører, f. 1898, Industrigaten 31, Oslo.
 * Nagell-Erichsen, Leif, høyesterettsadvokat, f. 1901, Akersgaten 51, Oslo.
 Nauf, Kristian, høyesterettsadvokat, f. 1891, Kongsberg.
 Nergaard, Olav, høyesterettsadvokat, f. 1914, Tollbugaten 32, Oslo.
 Nordhus, Alf, høyesterettsadvokat, f. 1919, Rådhusgaten 7 B, Oslo.
 Norman, Trygve, høyesterettsadvokat, f. 1914, Stortingsgaten 20, Oslo.
 Nygaard, Marius, høyesterettsdommer, f. 1902, Gustavsgaten 4, Oslo.
- Plauto, Chr. B., høyesterettsadvokat, f. 1924, Drammensveien 4, Oslo.
 Poulsson, Erik T., høyesterettsadvokat, f. 1897, Tollbugaten 27, Oslo.
 Poulsson, Thomas, overrettssakfører, f. 1916, Stasjonsveien 47 B, Holmen, Oslo.
 Puntervold, Berit, fengselsdirektør, Bredtveit, Grorud, Oslo.
- Quale, Erling, rettspresident, f. 1880, Sigynsgate 8, Oslo.
- Rein, Alex., høyesterettsadvokat, f. 1913, Kronprinsesse Märthas pl. 1, Oslo.
 Rekve, Anders, høyesterettsadvokat, f. 1910, Stavanger.
 Rieckes, R. A., høyesterettsadvokat, f. 1904, Ø. Slotsgate 7, Oslo.
 Rinnan, Edvard, overrettssakfører, f. 1908, Søndregate 20, Trondheim.
- * Robberstad, Knut, professor, f. 1899, Øvre Smestadvei 38, Smestad, Oslo.
 * Robberstad, Liv, sekretær, Øvre Smestadvei 38, Smestad, Oslo.
 Rode, Leif S., høyesterettsadvokat, f. 1885, Karl Johansgate 27, Oslo.
- ** Rognlien, Stein, byråsjef, f. 1918, Akersgaten 42, Oslo.
 Rolfsen, Wilh. Münster, høyesterettsadvokat, f. 1913, Fr. Nansens pl. 7, Oslo.
 Rynning, Astrid, byråsjef, Bennechesgate 5, Oslo.
 Ryssdal, Rolv E., departementsråd, f. 1914, Munkedamsveien 78 C, Oslo.
 Ryssdal, Signe Marie Stray, høyesterettsadvokat, Munkedamsveien 78 C, Oslo.

Ræder, J. Munch, byfogd, f. 1899, Drammen.

Røed, Ole Thorleif, høyesterettsadvokat, f. 1911, Fr. Nansens pl. 9, Oslo.

Røer, Hans H., direktør, f. 1910, Frydenlunds Bryggeri, Pilestredet 52, Oslo.

Rømcke, Harald, høyesterettsadvokat, f. 1900, P. T. Mallings vei 12, Bygdøy, Oslo.

Sandene, Erling, byråsjef, f. 1921, Tveterveien 7 B, Haslum.

Saxlund, Alf, høyesterettsadvokat, f. 1890, Teatergaten 1, Oslo.

Schei, Andreas, høyesterettsdommer, f. 1902, Ullevålsveien 69, Oslo.

Scheie, Finn, høyesterettsadvokat, f. 1913, Tollbugaten 20, Oslo.

Schjødt, Annæus, høyesterettsadvokat, f. 1888, Karl Johansgate 25, Oslo.

Schjødt, Annæus jr., høyesterettsadvokat, f. 1920, Karl Johansgate 25, Oslo.

* Schjødt, Finn R., høyesterettsadvokat, f. 1890, Stortingsgaten 30, Oslo.

* Schjødt, Magne, høyesterettsadvokat, f. 1886, Ø. Slottsgate 7, Oslo.

Seip, Inge, direktør, f. 1910, Bjerkelundsveien 78, Bekkestua.

** Selmer, Reidar, overrettssakfører, f. 1907, Sondergate 14, Trondheim.

Skau, Reidar, høyesterettsdommer, f. 1893, Silurveien 34, Ø. Ullern, Oslo.

Skjelbred, Kjell, høyesterettsadvokat, f. 1912, Skien.

Smith, Oscar, høyesterettsadvokat, f. 1895, Karl Johansgate 25, Oslo.

Soelseth, Asmund Eirik, høyesterettsdommer, f. 1896, Lijordveien 8 A, Røa.

** Spørck, P. C., høyesterettsadvokat, f. 1914, Kongensgate 18, Oslo.

Stabel, Carl, ekspedisjonssjef, f. 1912, Gråhbakken 7, Bygdøy, Oslo.

Støylen, Gudleik, høyesterettsadvokat, f. 1904, Rådhusgaten 17, Oslo.

Sunde, Einar, høyesterettsadvokat, f. 1886, Stortingsgaten 14, Oslo.

Sunde, Sverre, høyesterettsadvokat, f. 1918, Stortingsgaten 14, Oslo.

Svendsen, Olav, sorenskriver, f. 1899, Langeland pr. Kongsvinger.

Sverdrup, Folke, høyesterettsadvokat, f. 1914, Tollbugaten 27, Oslo.

Sverdrup-Thygeson, Gustav, ekspedisjonssjef, f. 1903, Eddaveien 24, Holmen, Oslo.

Tessm, Sverre, lagdommer, f. 1903, Gimle terrasse 7, Oslo.

Thommessen, Ø., høyesterettsadvokat, f. 1890, Tollbugaten 27, Oslo.

Thornes, Sverre, kommuneadvokat, f. 1897, Bygdøy allé 87 D, Oslo.

Thrap, Jørgen, høyesterettsdommer, f. 1899, Hvalstad st., Asker.

Torgersen, K., ligningsdirektør, f. 1905, Rådhuset, Oslo.

Trovik, Olav M., universitetssekretær, f. 1920, Tostrups terrasse 9, Oslo.

Tveten, Erling, overrettssakfører, f. 1902, N. Slottsgate 21, Oslo.

Ustvedt, Nils, høyesterettsadvokat, f. 1907, Tollbugaten 24, Oslo.

* Valle, Inger Louise, konsulent, Oscarsgate 67, Oslo.

Vik, Ivar, høyesterettsadvokat, f. 1903, Karl Johansgate 41, Oslo.

Villars-Dahl, Johan Fredrik, overrettssakfører, f. 1927, Kronprinsesse Märthas pl. 1, Oslo.

Villars-Dahl, Leif, høyesterettsadvokat, f. 1895, Kronprinsesse Märthas pl. 1, Oslo.

Walløe, Unny, konsulent, Finansdepartementet, Oslo.

Wang, Arne, sorenskriver, f. 1903, Røykenvik.

Wiersholm, Otto, høyesterettsadvokat, f. 1891, Torvet 9, Oslo.

Wille, Hans Georg, høyesterettsadvokat, f. 1917, Stortingsgaten 28, Oslo.

Winsnes, Fr. H., høyesterettsadvokat, f. 1885, Kirkegaten 19, Oslo.

** Wold, Terje, høyesterettsjustitiarius, f. 1899, Gregers Grams vei 17, Oslo.

Øslebø, Jørgen, høyesterettsadvokat, f. 1911, Kristiansand S.

* Årstad, Edvard, høyesterettsadvokat, f. 1895, Nygaten 26, Stavanger.

SVERIGE

- * Adlercreutz, Axel, preceptor, f. 17, Finngatan 9, Lund.
- * Agge, Ivar, professor, f. 03, Tegnérlunden 10, Stockholm Va.
Almgren, Göran, docent, f. 20, Fredsgatan 4 B, Uppsala.
Alsén, Olof, justitiekansler, f. 94, Norr Mälärstrand 34, Stockholm K.
Axéen, Alvar, jur. kand., f. 13, Åsbacken 37, Bromma.

- ** Bauer, Sven Harald, advokat, f. 24, Kungsgatan 30, Stockholm C.
Behm, Gunnar, advokat, f. 98, St. Nygatan 65, Malmö C.
Behrman, Walther, häradshövding, f. 00, Tingshuset, Norrköping.
- ** Bergendal, Ragnar, professor, förutv. universitetsrektor, f. 90, Olshögsvägen 5, Lund.
Bergenfelt, J. O., f. 12, Box 7045, Stockholm 7.
- ** Bergengren, Rickard, advokat, f. 04, Nybrogatan 4, Härnösand.
- * Bergfeldt, Anne-Marie, byråsekreterare, f. 18, Valhallavägen 143, Stockholm No.
Berglund, Hadar, prof. em., f. 91, Fråntorpsgränd 27, Göteborg Ö.
Bergquist, Thorwald, landshövding, f. 99, Växjö.
- ** Bergsten, Per G., statssekreterare, f. 13, Hästhagsvägen 20, Danderyd.
- ** Bergström, Svante, preceptor, f. 16, Börjegatan 1 A, Uppsala.
Bernårdzon, Arne, byrådirektör, f. 20, Fjugestagränd 17, Bandhagen.
- ** Björkman, Erik, rådmän, f. 10, S:t Eriksgatan 64, Stockholm Va.
Björkmann, K.-E., ombudsman, John Lodéns väg 27, Nacka.
- ** Björkman, Staffan, försäkringsdirektör, f. 16, Karlavägen 24, Stockholm Ö.
Björling, Johan, revisionssekreterare, f. 13, Lillskogsvägen 10, Saltsjöbaden.
Björnbom, Märta, advokat, f. 88, Drottninggatan 81 B, Stockholm Va.
- ** Blomkvist, Curt, advokat, f. 14, Rangeltorpsgränd 37, Göteborg S.
Bolding, P. O., jur. dr., f. 18, Banérgatan 14 A, Uppsala.
- * Borgquist, Sture, rådmän, f. 02, Rådhuset, Linköping.
Brandt, Einar, stadsadvokat, f. 12, Hantverkargatan 3 B, Stockholm K.
Braun, Sven, assessor, f. 18, N. Klockspelsvägen 9 E, Malmö V.
Braunstein, Ake, häradshövding, f. 00, Kristianstad.
- * Brodin, Wilhelm, advokat, f. 02, Linköping.
- ** Burling, Erik, bankdirektör, f. 04, Grev Magnigatan 4, Stockholm Ö.
- ** Bååthe, Artur, advokat, f. 00, Karlavägen 40, Stockholm Ö.
- ** Bäärnhielm, Gösta, f.d. borgmästare, f. 90, Karl Gustavsgatan 2, Göteborg C.

- Cederlund, C. J., advokat, f. 03, Västra Trädgårdsgatan 7, Stockholm C.
Colleen, Sven, advokat, f. 09, S. Hamngatan 29, Göteborg C.

- * Dahlberg, Ingemar, ombudsman, f. 27, Björkhagsplan 9, Johanneshov.
Drangel, Eskil, lagman, f. 86, Narvavägen 5, Stockholm No.
- ** Elmström, Allvar, advokat, f. 88, Drottninggatan 65, Stockholm C.
- * Eriksson, Böret, hovrättsassessor, f. 25, Linnégatan 17, Stockholm Ö.

- Falk, Sara, hovrättsråd, f. 14, Justitiedepartementet, Stockholm 2.
- * Fant, Gunnar, f.d. borgmästare, f. 79, Blockhusudden 3, Djurgården, Stockholm No.
- ** Flodin, Tore, advokat, f. 99, Kungsgatan 6, Stockholm C.
- Folkard v. Scherling, Frithjof, häradshövding, f. 96, Lagmansgatan 2, Värnamo.
- ** Forstadius, Erik, direktör, f. 23, Svenska Arbetsgivareföreningen, Box 16 120, Stockholm 16.
- ** Fritzsche, Herbert, jur. kand., f. 29, Tyska Skolgränd 4-6, Stockholm C.
- ** Frostell, Sven-Thorsten, direktör, f. 21, Gyllenkroks allé 21, Lund.
Fürst, Per-Erik, hovrättsråd, f. 13, Leksandsvägen 1, Bromma.

- Garenberg, Olle, rådman, f. 15, Björkhultsvägen 7 B, Eskilstuna.
- Gemzell, Chr., häradshövding, f. 98, Mariestad.
- ** Gewalli, Lars, ombudsman, jur. kand., f. 20, Höganäs-Billesholms AB, Höganäs.
- * Gidén, Rolf, bitr. polisintendent, f. 19, Poliskammaren, Box 429.
- ** Gottfarb, Ragnar, advokat, f. 07, Kungsgatan 4 B, Stockholm C.
- ** Grapengiesser, Ulf, rådman, f. 10, Södra Liden 26, Göteborg C.
- Grefberg, G., justitieråd, f. 79, Vasavägen 25, Stocksund.
- Grundén, Eric, häradshövding, f. 96, Domarkansliet, Landskrona.
- Grönvall, Ragnar, rådman, f. 06, Föreningsgatan 9, Kristianstad.
- ** Guldberg, Harry, f.d. president, f. 90, Högbergsgatan 28, Stockholm S.
- Gyllenswärd, Jan, revisionssekreterare, f. 19, Duvedsvägen 7, Vällingby.
- * Gärde Widemar, Ingrid, advokat, f. 12, Kungsgatan 30, Stockholm C.

- Hainer, P. O., häradshövding, f. 05, Västervik.
- * Hammar, Fritz-Arnold, rådman, f. 09, Vasagatan 48, Göteborg C.
- Hansson, Albert, advokat, f. 02, Storgatan 37, Härnösand.
- Hasselgren, Maud, advokat, f. 97, Rådmanngatan 9, Stockholm Ö.
- ** Hassler, Åke, professor, f. 93, Frederikshovsgatan 3 A, Stockholm No.
- ** Heijne, Lennart, advokat, f. 23, Strandvägen 3, Stockholm Ö.
- Hellberg, O., förste kanslisekreterare, f. 19, Frodevägen 15, Djursholm 3.
- Hellner, Jan, professor, f. 17, Banérgatan 39, Stockholm No.
- Hellner, Åke, docent, f. 26, Infanterigränd 7, Lund.
- ** Hermansson, Olle, advokat, f. 11, Weijlandersgatan 4, Hälsingborg.
- * Hernlund, Ebbe, f.d. häradshövding, f. 91, Ö. Rådhusgatan 6, Umeå.
- Heuman, Maths, president, f. 99, Hovrätten, Box 5051, Göteborg S.
- * Hilding, Madeleine, 1:e byråsekr., jur. kand., f. 21, Sibyllegatan 11, Stockholm Ö.
- * Hillert, Ingvar, ombudsman, f. 26, Bergalid 8 B, Falun.
- Hillert, Sten, jur. dr., f. 22, Lindsbergsgatan 14 A, Uppsala.
- * Hjerm, Bengt, lagbyråchef, f. 18, Justitiedepartementet, Stockholm 2.
- Holm, Einar, lagman, f. 04, Hovrätten, Göteborg.

- Holmgren, Kurt, regeringsråd, f. 05, Strandvägen 25, Stockholm Ö.
Häckner, Yngve, advokat, f. 95, Regeringsgatan 39, Stockholm C.
- ** Jacobson, Sven-Börje, hovrättsråd, f. 10, Pilgatan 1, Växjö.
** Janzon, Sven, advokat, f. 14, Sibyllegatan 23, Stockholm Ö.
* Jönsson, Mari-Ann, t.f. assessor, f. 24, Nicoloviusgatan 5 B, Malmö.
- ** Karlöf, Eric, ekonomidirektör, f. 06, Fregattvägen 6, Stockholm Sv.
** Kettner, Richard, rådman, f. 99, Rådhuset, Stockholm K.
Kling, Herman, statsråd, f. 13, Lill-Jansplan 1, Stockholm Ö.
Köhler, Nils, advokat, f. 02, Stadsgården 6, Stockholm Sö.
- * Larsson, Karl Ludvig, hovrättsråd, f. 05, Baltzar von Platens gata 4, Stockholm K.
** Lassen, Bengt, f.d. hovrättsråd, direktör, f. 08, Moravägen 14, Bromma.
** Laurin, Joël, hovrättspresident, f. 99, Göta Hovrätt, Jönköping.
Lauritzen, Elin, advokat, f. 16, Mäster Samuelsgatan 18, Stockholm C.
Lech, Halvar, justitieråd, f. 94, Pontonjärgatan 49, Stockholm K.
Leche, Ernst H., häradshövding, f. 97, Storgatan 1, Rättvik.
Lefwander, C. I., hovrättsråd, f. 08, Margretelundsgatan 2, Göteborg S.
** Lejman, Fritjof, professor, f. 07, Klostergatan 5, Lund.
Lembke, Martin, borgmästare, f. 00, Rådhuset, Lund.
Lindahl, Magnus, advokat, f. 16, Norrmalmstorg 2, Stockholm C.
Lindblom, Nils-Erik, advokat, f. 13, Kommendörsgatan 31 B, Stockholm Ö.
** Lindencrona, Lars G., tingsdomare, f. 16, Hedemora.
** Lindgren, Olof, advokat, f. 08, Villagatan 10, Jönköping.
Lindhagen, O., vattenrättsdomare, f. 16, Artillerigatan 3, Östersund.
** Lindström, Gunnar, direktör, f. 17, Grönviksvägen 42, Bromma.
Littorin, Curt, advokat, f. 25, Rådmansgatan 16, Stockholm Ö.
** Littorin, Knut, advokat, f. 89, Norr Mälarstrand 52, Stockholm K.
Litzén A., revisionssekretare, f. 20, Roslins väg 2, Bromma.
Ljunggren, Niels, justitieråd, f. 93, Djugårdsslätten 98, Stockholm No.
Lundvik, Ulf, hovrättsråd, f. 16, Stavgårdsgatan 49, Bromma.
Lögdberg, Åke, professor, f. 13, St. Tomegatan 31 A, Lund.
- ** Malmer, Gustav, hovrättsråd, f. 14, Fredsgatan 12, Sundsvall.
** Malmström, Åke, professor, f. 05, Sveaplan 6, Uppsala.
** Markstad, Erik, t. f. rådman, f. 13, Törvedsgatan 20, Göteborg Ö.
* Masreliez, Gösta, rådman, f. 09, Ehrenstrahlsvägen 47, Bromma.
Mattsson, Hans-Erik, advokat, f. 14, Drottninggatan 26, Örebro.
** Mellgard, Torgil, vattenrättsdomare, f. 15, Hemvägen 3, Umeå.
Montelius, Lars, rådman, f. 17, Rådhuset, Linköping.
* Mählberg, Åke, ombudsman, f. 13, Bergalid 2, Falun.
Mälstad, G., försäkringsdirektör, f. 12, Box 7178, Stockholm 7.
- Nilson-Dag, Bo, häradshövding, f. 08, Nygatan 1, Falkenberg.
Nilsson, Sivert, advokat, f. 21, Stationsgatan 11, Avesta.
** Nilsonne, Claes, jur. kand., f. 29, Källängsvägen 8, Lidköping.

- Nissen, Knut, justitieråd, f. 93, Karlavägen 94, Stockholm No.
 Nordin, Arent, revisionssekreterare, f. 14, Cardellgatan 2, Stockholm Ö.
- ** Nordström, Torkel, justitieråd, f. 10, Asbacken 25, Bromma.
- * Norlander, Ingrid, advokat, rikslottachef, f. 97, Birger Jarlsgatan 69, Stockholm Va.
- * Norman, Birgitta, hovrättsassessor, f. 25, Västmannagatan 11 A, Stockholm Va.
- ** Norström, Knut H., direktör, jur. kand., f. 04, Fågelvägen 12, Lidingö.
- ** Odert, Lars, advokat, f. 93, Erik Dahlbergsgatan 17, Göteborg C.
 v. Oelreich, N., rådman, f. 14, Motala.
 Ossbahr, Carl Patric, advokat, f. 93, Hamngatan 22, Stockholm C.
- Pehrsson, W., advokat, f. 99, Kungsgatan 36, Stockholm C.
- * Persson, Kurt Stefan, stadsfiskal, f. 12, Drottninggatan 44, Linköping.
 Petré, Gustaf, docent, f. 17, Styrmansgatan 5, Stockholm Ö.
 Pontén, Sam, hovrättsråd, f. 07, Berzeliigatan 25, Göteborg S.
- Radhe, Stig, kanslichef, f. 12, Kommendörsgatan 20 B, Stockholm Ö.
 Ramstedt, Gunnar, f. d. häradshövding, f. 06, Drottvägen 4, Djursholm 2.
- ** Rappe, Nils, borgmästare, friherre, f. 10, Dunkehällavägen 22, Jönköping.
 Rengby, Sven, byrådirektör, f. 07, Parkvägen 54, Näsby Park.
- * Renström, Carl-Magnus, ombudsman, f. 28, Åsgatan 53, Falun.
- ** Du Rietz, Carl Wilhelm, advokat, f. 06, Drottninggatan 12, Norrköping.
- ** Ringdén, Hans-Fredrik, regeringsråd, f. 09, Skaldevägen 25, Bromma.
 Rodhe, Knut, professor, f. 09, Kyrkvägen 27, Saltsjöbaden.
- ** Rosén, Karl Erik, assessor, f. 17, Adalsvägen 12, Bromma.
- * Rudholm, Sten, lagbyråchef, f. 18, Gyllenstiernsgatan 4, Stockholm No.
- ** Ryding, Per, tingsdomare, f. 18, Kaptensgatan 6, Holmstad.
- ** Salmonson, Sven, advokat, f. 96, Norrmalmstorg 2, Stockholm C.
 Sandell, Östen, jur. kand., f. 12, Östermalmsgatan 21, Stockholm Ö.
 Sandström, Emil, justitieråd, f. 86, Eriksbergsgatan 5, Stockholm Ö.
 Schmidt, Folke, professor, f. 09, Polhemsgatan 11, Solna.
 Sjöstrand, B., advokat, f. 98, Hantverkaregatan 2 B, Västerås.
 Sjöwall, J., f. d. justitieråd, f. 08, Valhallavägen 164, Stockholm No.
 Skantze, Bengt H., advokat, f. 09, Jönköping.
- * Sohlberg, Vilhelm, vattenrättsdomare, f. 13, Strandgatan 4, Östersund.
 Staedler, B., jur. dr., f. 04, Sibyllegatan 43-45, Stockholm Ö.
- * Strahl, Ivar, professor, f. 99, Luthagsplanaden 11, Uppsala.
- ** Strandell, Gösta, borgmästare, f. 95, Örebro.
 Sundberg, Halvar G. F., professor, f. 94, Singelbacken 14, Djurgården,
 Stockholm No.
- * Svensson, Åke, borgmästare, f. 08, Halmstad.
 Söderlund, Erik, justitieråd, f. 99, Chapmangatan 5, Stockholm K.
- Thomasson, Erik, häradshövding, f. 01, Lycksele.
- * Thornstedt, Hans, professor, jur. dr., f. 17, Bytaregatan 1, Lund.
 Thyresson, Gunnar, hovrättsråd, f. 12, Tylögränd 11, Johanneshov.

- ** Tuneld, Björn, stadsombudsman, f. 04, Stadskansliet, Gustaf Adolfstorg 4, Göteborg C.

- ** Walin, Gösta, justitieråd, f. 02, Grävlingvägen 32, Bromma.
Wallén, Per-Edwin, docent, jur. dr., f. 25, Merkuriusgatan 4, Lund.
Vasseur, Eric, direktör, f. 94, Adolf Fredriks torg 1 C, Stockholm Sö.
Weiss, Einar, vattenrättssekreterare, f. 01, Sparregatan 10, Vänersborg.
van de Velde, Einar, advokat, f. 99, Drottninggatan 82, Stockholm C.
- ** Welinder, Carsten, professor, f. 08, Nicolovius väg 4, Lund.
- * Wellmark, Olof, advokat, f. 11, Klostergatan 7, Lund.
Werner, Einar, advokat, f. 99, Kungsträdgårdsgatan 16, Stockholm C.
- * Westman, E. G., stadsjurist, f. 08, Börjesonsvägen 4, Bromma.
Wiberg, Lennart, bolagsjurist, f. 19, AB Scania-Vabis, Södertälje.
- ** Wickström, Hugo, president, f. 92, Schloss, Koblenz, Tyskland.
Victor, Frans, advokat, f. 07, Storgatan 30, Östersund.
Widstrand, C. A. F., advokat, f. 00, Järnagatan 10, Södertälje.
Wijnbladh, Mauritz, president, f. 95, Rådhusplanaden 10, Umeå.
Wikander, Hugo, f. d. hovrättsråd, f. 79, Styrmansgatan 7, Stockholm Ö.
Wiklund, Holger, advokat, f. 01, Fryxellsgatan 4, Stockholm Ö.
Wilhelmsson, Lars, hovrättsassessor, f. 24, Norr Mälarstrand 30, Stockholm K.
Vinge, Karl Axel, advokat, f. 91, S. Hamngatan 29, Göteborg C.

- * Yngström, Nils Gardar, byrådirektör, f. 10, Nybrogatan 65-67, Stockholm Ö.

- ** Zetterberg, Herman, president, f. 04, Igelkottsvägen 35, Bromma.
von Zweigbergk, Sture, försäkringsdirektör, f. 99, Box 7089, Stockholm 7.

- * Akerman, Fredrik, verkst. direktör, f. 09, Fack 5, Stockholm 26.